ISSN 2219-5408

ПАЁМИ ДОНИШГОҲИ ОМӮЗГОРӢ

Нашрияи Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

ВЕСТНИК ПЕДАГОГИЧЕСКОГО УНИВЕРСИТЕТА

Издание Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни

HERALD OF THE PEDAGOGICAL UNIVERSITY

Publication of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini

№ 5 (82)

Душанбе – 2019

Маҷалла соли 1978 таъсис ёфтааст
Маҷалла ба феҳрасти маҷаллаву нашрияҳои илмии пешбари тақризшаванда, ки натиҷаи асосии рисолаҳо барои дарёфти унвони илмии номзад ва докторони илм дар онҳо бояд интишор гарданд, шомил шудааст.

Маҷалла дар Вазорати фарҳанги Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 11 июни соли 2018 таҳти № 061/ЖР аз нав ба қайд гирифта шудааст.

ISSN 2219-5408

Суроға: 734003, Ҷумҳурии Тоҷикистон, шаҳри Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ 121, ДДОТ ба номи С. Айнӣ

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Почтаи электронӣ:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сомонаи маҷалла:
http: //vestnik. tgpu. tj

Сармуҳаррир: Ғаффорӣ Нуъмонҷон Усмонзода *– доктори илмҳои таърих профессор, ректори ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Муовини сармуҳаррир: Мирзораҳимов Акобир Каримович *– доктори илмҳои биология муовини ректор оид ба корҳои илмии ДДОТ ба номи С. Айнӣ*

Котиби масъул: Одинаев А.Н.

Маҷалла шомили пойгоҳи иттилоотии «Намояи иқтибоси илмии Русия» (НИИР)шудааст, ки дар сомонаи Китобхонаи миллии маҷозӣ ҷойгир аст.
http: //elibrary.ru

ҲАЙАТИ ТАҲРИРИЯ:

Қосимов О. А.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Пирумшоев Ҳ. П.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Саидов А. С.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Салимӣ Н. Ю. *- доктори илмҳои филологӣ, академик*
Солеҳов Ш. А.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Убайдуллоев Н. К.*- доктори илмҳои таърих, профессор*
Худойдодов А. О.*- доктори илмҳои филологӣ, профессор*
Ҷаматов С. С. *- доктори илмҳои филологӣ, профессор*

© ДДОТ ба номи С. Айнӣ, 2019

Журнал основан в 1978 году
Журнал включен в Перечень ведущих рецензируемых научных журналов и изданий, в которых должны быть опубликованы основные научные результаты диссертаций на соискание ученой степени доктора и кандидата наук.
Журнал зарегистрирован Министерством культуры Республики Таджикистан 11 июня 2018 года за № 061/ЖР
ISSN 2219-5408

Тел. : (+992 37) 224-20-12

Факс: (+992 37) 224-13-83

Электронная почта:
vestnik. tgpu@gmail. com

Сайт журнала*:*
http: //vestnik. tgpu. tj

Главный редактор*:* ***Гаффори Нуъмонджон Усмонзоде*** *- доктор исторических наук, профессор, ректор ТГПУ им. С. Айни*
Зам. главного редактора*:* ***Мирзорахимов Акобир Каримович*** *- доктор биологических наук, проректор по научной работе ТГПУ им. С. Айни*

Ответственный редактор*:* ***Одинаев А. Н.***

Журнал включен в «Российский индекс научного цитирования» (РИНЦ), размещенный на платформе Национальной электронной библиотеки. http: //elibrary.ru

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

Джаматов С. С. *- доктор филологических наук, профессор*
Косимов О. Х.- *доктор филологических наук, профессор*
Пирумшоев Х. П. *- доктор исторических наук, профессор, член-корр. АНРТ*
Салими Н. Ю. *- доктор филологических наук, академик*
Солехов Ш. А. - *доктор филологических наук, профессор*
Саидов А. С.- *доктор исторических наук, профессор*
Убайдуллоев Н. К.- *доктор исторических наук, профессор*

© ТГПУ имени С. Айни, 2019

The journal was founded in 1978

The Journal is included in the List of the leading peer reviewed scientific journals and publications, which should publish the main scientific results of dissertations for Doctor of science and Candidate of science degrees.

The magazine is registered by the Ministry of Culture of the Republic of Tajikistan on June 11, 2018 for No. 061/ZhR

ISSN 2219-5408

Phone: (+992 37) 224-20-12

Fax: (+992 37) 224-13-83

E-mail:
vestnik. tgpu@gmail. com

Journal website:
http: //vestnik. tgpu. tj

Editor-in-chief: Gaffori Nu'monjon Usmonzoda *- doctor of historical sciences, professor, rector of the TSPU named after S. Ayni*

Deputy Editor-in-chief: Mirzorahimov Akobir Karimovich *- doctor of biological sciences, vice-rector on scientific works of TSPU named after S. Ayni*

Executive Editor: Odinaev A. N.

The Journal is included in the database of «Russian Science Citation Index» (RISC), placed on the platform of the National Digital Library. http: //elibrary.ru

THE EDITORIAL BOARD:

Jomatov S. S. - *doctor of philological Sciences, Professor*
Khudoyadodov A.O.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Qosimov O. H.- *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Pirumshoyev H. P. *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of ASRT*
Salimi N. U *.- Doctor of Philology Sciences, academic*
Solehov Sh. A. - *Doctor of Philology Sciences, Professor*
Saidov A. S - *Doctor of Philology Sciences, Professor*

© Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, 2019

МУНДАРИҶА /СОДЕРЖАНИЕ

ЗАБОНШИНОСӢ / ЯЗЫКОЗНАНИЕ

Абдулфайзов С.
Таҳлили этимологӣ ва сарчашмаи пайдоиши якчанд истилоҳоти дипломатӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ 8
Ҷӯраев Х.А.
Нақш ва ҷойгоҳи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ дар илми забоншиносӣ 13
Валиев Ҷ. А., Каримов Ш.
Истилоҳоти илмӣ дар «луғати нимтафсилӣ» - и Садриддин Айнӣ 17
Алиева Б.М.
Особенности преподавания русского языка как неродного в таджикских школах 29
Чой М.
Таҳқиқи муқоисавии зарбулмасалҳо оид ба саг дар забонҳои тоҷикӣ ва куриёӣ 33
Шин Н.
Таҳқиқи муқоисавӣ-типологии ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва куриёӣ 37
Нигораи С.
Концепт «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте 43
Холназарова Н.Н.
Концепт «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте 46
Карамхудоева Л.Т.
Регулярные и окказиональные английские соответствия таджикских составных предлогов с компонентом «пеши» и «назди» 49
Маҳсудинов Р.И.
Фарқияти сиғаи феълӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ 53
Валиев Н.У., Нилуфари Ф.А.
Своеобразие переводов басен И.А.Крылова на таджикский язык 58
Шералиев С.О.
Метафоры пространства в русском, таджикском и английском языках 61
Холиков А.Ю.
Метафорические употребления глаголов плавания в таджикском, русском и английском языках 65
Шакарбеков Г.С.
Способ использование словообразование музыкальных терминов в английском и таджикском языках 68
Мирзоева М.М., Абдуллаева М.М.
Исконные слова в заголовках таджикской и английской прессы 72
Ҷамаҳматов К.
Корбасти калимаҳои арабӣ дар эҷодиёти Ҳоҷӣ Муҳаммад Шаҳдӣ 77
Сангинова Р.И.
Истилоҳоти соҳаи дӯзандагӣ дар лаҳҷаи Конибодом 81

АДАБИЁТШИНОСӢ / ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Салимӣ Н.Ю., Солеҳов Ш.
Садриддин Айнӣ ва ҳақиқати замон 85
Насриддинов Ф.А.
Сабки таълиф ва нусхашиносии тазкираи Давлатшоҳи Самарқандӣ 88
Муллоев А.
Аҳмади Дониш ва ҳалли мушкилоти захираҳои об 93

Салимӣ Н.Ю., Солеҳов Ш.
Адабиёти миллӣ ва масъалаи шинохти он 97
Муллоев А.
Аҳмади Дониш дар шинохти Абдулғанӣ Мирзоев..... 100
Саидов С., Шоев А.А.
Иртиботи «Баҳориёт» - и Сайидо ба адабиёти бачагона 104
Маҳмадаминов А., Абдулҳаев З.
Як манбаи муҳим оид ба устод Айнӣ..... 109
Рустамова Г., Гуломджонов З.
Джами и Навои: дружба таджико – узбекской литературы 114
Ашурова Н. Ҷ.
Инъикоси машқу варзиши занон дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ..... 116
Шоев А.А.
Место жанра месневи в творчестве Накибхона Туграла..... 126
Нозимова Г.С.
Тамсилҳои Ҳикамӣ дар достони “Искандарнома”-и Низомӣ 129
Нурова К.А.
Рӯзгору осори Алии Ҳамадонӣ аз диди доктор Парвизи Азкоӣ 134
Абдулназаров А.А.
Характеристика танатологических мотивовв художественной литературе XX вв..... 139
Якубова М.М.
Место интервью в современной таджикской печати (на примере газет «Чумхурият» и «Вечёрка») 144
Бойзода М.С.
«Баҳр дар пиёла» ва вижагиҳои афкори адабию танқидии Ҳабиб Юсуфӣ..... 149
Аминов Ф.Г.
Поэзия Николая Тихонова в таджикских переводах..... 154
Боқиев Ҳ.
Саҳми Тӯрақул Зеҳнии Маорифпарвар дар муаррифии сафарномаи «Мухаттара»-ӣ Шамсиддини Кӯҳистонӣ 160
Абдулқодири Н.
Аълохон Афсаҳзод ва тадвину таҳқиқи «Баҳористон» 161
Худойдодов А.О.
Вклад Холика Мирзозода в исследование литературы XVI-XIX – начала XX века..... 164
Солеҳов М.О.
Инъикоси зиндагиномаи Саноӣ дар ду асари ӯ 172
Холова Ф.
Ваҳдати вуҷуд ва робитаи инсон бо Офаридгор аз нигоҳи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ 175
Элбоева Хайринисо
Тарҷумаи осори М.А.Шолохов ба забони тоҷикӣ 178
Наҷибулло Қ.
Ҷойгоҳи радиф дар шеъри форсии дарӣ 181
Гуломризо С.
Сулҳ дар андешаи Саъдӣ..... 187

Сайидҷони С.
Нақши пешинаҳо дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ..... 192
Адибаи Х.
Вижагиҳои замону макони бадеӣ дар қиссаи «Аспи бобом»-и Абдулҳамид Самад..... 198

ТАЪРИХ ВА АРХЕОЛОГИЯ
ИСТОРИЯ И АРХЕОЛОГИЯ

Набиев В.М.
Аз таърихи ташкилёбии аввалин иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар Тоҷикистон (охири солҳои 80-ум – оғози солҳои 90-уми асри XX)..... 202
Каландарова Л.И.
История таджикского народа в XI-XV вв. в англоязычной литературе..... 209
Пирумшоев М. Х.
К вопросу о последствиях присоединения Средней Азии к России 213
Шарипов Н.
Эъломияи Куруши Кабир ҳамчун сарчашмаи таърихии пайдоиши ҳуқуқи инсон 219
Султонзода С.А.
Аль-Фараби в исследованиях французских ученых..... 222
Абдурахмонов З.В., Алимшоев М.М.
Философия материализма в идеях Абуали Ибни Сино 229
Негматов Д.Н., Мирзоев М.Н.
Состояние торговли в Бухарском эмирата в серидине XIX в по материалом А.Бёрнса 231
Мирзоев Ф., Наҷмуддинов Т.
Босмачигарӣ ва рафти мубориза бар зидди он дар Бухорои Шарқӣ..... 236
Фарзонаи Ш.
Проблемы экстремизма и терроризма во внешнеполитической доктрине Республики Таджикистан 240
Алишери А., Ализода А. А., Муродов А. Ш.
Нигоҳе ба таърих ва таҳаввули низоми маориф дар шаҳри Кӯлоб 243
Бобоев Ш., Маҳмадов У.
Вазъи маорифи шаҳри Кӯлоб дар замони истиқлолият..... 247
Муллоджонов С. К.
Ирано-среднеазиатские отношения в XVIII–XIX века: влияние религиозного фактора..... 251
Салимзода О., Окилзода Н.Н.
Возрастание роли парламентской дипломатии в реализации внешней политики Республики Таджикистан 256
Сайнаков С. П.
Муҳорибаи назди Ҳаррон (Карр): сабабҳо ва натиҷаҳо..... 262
Саймухаммади Б.
Международные связи ученый таджикистана в области геолого-сейсмологических наук со зарубежными странами (в 50 – 70 – е годы XX в)..... 267
Ходжибеков Э.Х.
История строительство автодороги Сталинабад-Хорог на Памире..... 277
Садиров Ш.
«Таърихи Систон» ва ҷойгоҳи он дар таърих, фарҳанг ва адаби тоҷик 280

ТАҲЛИЛИ ЭТИМОЛОГӢ ВА САРЧАШМАИ ПАЙДОИШИ ЯКЧАНД ИСТИЛОҲОТИ ДИПЛОМАТӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

Абдулфайзов С.
ПДонишгоҳи миллии Тоҷикистон

Агар ба таърихи тадқиқи истилоҳот забони тоҷикӣ назар афканем, он анъанаи бесобиқа дорад, вале маҳз дар солҳои соҳибистиқлолии кишвар ин масъала аҳамияти бештаре касб кардааст. Тадқиқотҳое, ки забоншиносон Қосимова М.Н., Назарзода С., С. Сулаймонов, Мирзо Ҳасани Султон доир ба паҳлуҳои гуногуни истилоҳот дар забони тоҷикӣ ба анҷом расонидаанд, марбут ба ҳамин давраи рушди забони тоҷикӣ мебошанд. Профессор М.Н. Қосимова фарҳангеро бо номи «Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик» [5,3] таҳия намуд. Ҳамчунин дар китоби «Таърихи забони адабии тоҷик» боби махсусеро ба таҳлилу баррасии истилоҳоти даврони аввали ташаккули забони адабии тоҷикӣ ихтисос додааст. Мутолиаи осори илмӣ нишон медиҳад, ки назарияҳои тоза ва ҷолиби илмӣ аз ҷониби забоншиноси рус Владимир Моисеевич Лейчик дар китоби «Терминоведение. Предмет, методы, структуры» (М:, Книжный дом «Либроком», 2009.-256 с.). Муҳаққиқ бештари назарияҳои забоншиносонро доир ба муқаррар кардани мафҳуми истилоҳ (термин) омӯхта, таъриферо доир ба ин мафҳум пешниҳод менамояд, ки он чунин аст: «термин-лексическая единица определенного языка для специальных целей, обозначающая общее – конкретное или абстрактное – понятие теории определённой специальной области знаний или деятельности» [2, 32].

Ҳар як забон дар тӯли таърихи хеш тағйир меёбад. Махсусан, ин ба забони лотинӣ тааллуқ дорад, ки рушди он ба масоҳати зиёди кишварҳо ба хусус дар кишварҳои аврупои марказӣ ва ғарбӣ дар тули асрҳои зиёд забони илмӣ маҳсуб буд ва забони лотинӣ ҳамчун роҳбалади истилоҳоти юнонӣ буд, [5,137].

Барои мисол дар илми кимиё, биология, тиб бештар истилоҳоти лотинӣ мавриди истифода мебошад. Дар илми забоншиносӣ бошад бештар калимаҳои лотинӣ - юнонӣ бештар ба мушоҳида мерасад. Истилоҳотшиносӣ ҳамчун фанни алоҳидаи илмӣ асосан зодаи асри XX мебошад. Калимаи истилоҳ дар адабиёти илмӣ ва бадеии тоҷикии замони шӯравӣ фаровон истифода шудааст, зеро дар Тоҷикистон аз солҳои 30-юм то солҳои 80-уми асри XX бо таваҷҷӯҳ ба забони русӣ дар ифодаи истилоҳ бештар ба ҷои калимаи истилоҳ калимаи «термин» истифода мегардид.

Асосан истилоҳоти иктибосиро «меҳмонони аз дигар забонҳо» мегуянд. Раванди пайдоиши истилоҳот дар тӯли 1000-солаҳо дар натиҷаи ҷангҳо, забткориҳо, равобити иқтисодӣ, сиёсӣ ва фарҳангӣ бештар ба вуҷуд омадаанд. Чӣ рӯх дод, ки мамлакате, ки забонаш «келтӣ» буд ва аз ҳамаи забонҳо иқтибосот вориди он гаштааст. Аввал римиҳо баъдан олмониҳою нормандиҳо Англияро забт намуданд ва ҳар яке аз инҳо дар фарҳангу тамаддуни ин кишвар таъсири худро гузоштанд. Пажӯҳиш дар атрофи масъалаи истилоҳот дар забони тоҷикӣ яке аз масоили муҳими илми забоншиносии тоҷик маҳсуб шуда, дараҷаи

инъикос ва рушди забони илмро муқаррар менамояд. Зеро истилоҳот аз рӯйи табиате, ки аз дидгоҳи лингвистӣ доранд, хоси забон ва услуби илмӣ мебошанд. Истилоҳшиносӣ омухтани истилоҳот ва истифодаи онҳо аст. Истилоҳот калимаҳо, калимаҳои мураккаб ё ибораҳои бисёркалима мебошанд, ки дар заминаи махсус ва мафҳумҳои махсус дода мешавад. Зеро мафҳуми истилоҳ, яъне термин аз лиҳози мантиқӣ на танҳо калимаи маълуме ки дар назар дошта мешавад ва мафҳумеро ифода мекунад, балки ифодакунандаи худи мафҳум мебошад. Истилоҳ асосан аз калимаи арабии «исталаҳа» гирфта шудааст, ки мазмуни беҳ шудан, хуб шуданро дорад. То замони истиқлолият ин калимаро дар зери таъсири забони русӣ термин мегуфтанд, ки решааш аз калимаи лотинии «***terminus***» гирифта шудааст, ки мафҳумҳои хосро дар соҳаҳои мухталиф сиёсат, иқтисод,фарханг ва ғайра ифода мекунад. Истилоҳот ба системаи умумии лексикии забон шомил мешавад. Дар натиҷаи таҳаввулоти зиёди таърихи башари истилохот аз дигар забонҳо ҳамчун иқтибос ба забонҳои дигар ба фонди луғавии онҳо ворид шудааст. Истилохот объекти мустақили риштаи забоншиносӣ маҳсуб мешавад. Истилоҳоти соҳаҳои гуногуни илм дар фарҳангҳои махсуси истилоҳотшиносӣ мафҳумашон равшан инъикос меёбанд. Истилоҳоти ***captain, vaccines, detective, sprint, management, diplomacy, orchestra*** ва ғайраҳо ба як соҳаи илм шомил нестанд. Истилоҳи ***captain*** ба илми ҳарбӣ, ***vaccine*** ба илми тиб, ***detective*** ба илми ҳуқуқ, ***management*** ба илми иқтисод, ***diplomacy*** ба илми дипломатия, яъне равобити байналмилалӣ ***orchestra*** ба илми мусиқӣ дахл доранд. Пас лозим аст, ки якчанд калимаҳоро дар заминаи равобити байналмилалӣ, яъне-дипломатия аз лиҳози лугавию маъноӣ мавриди баррасӣ қарор диҳем. Зеро ки ҳар руз дар забонҳои мухталифи дунё махсусан забонҳои кишварҳои абарқудрати ҷаҳон, ки дорои иқтисоди баланд ва технологияи пешрафта мебошанд, қариб ҳар руз калимаҳои нав ва истилоҳоти нав ба вуҷуд меояд. Пас алъон мехоҳем, ки якчанд истилоҳи дипломатиро аз лиҳози луғавӣ ва маъноӣ баррасӣ намуда, кушиш менамоем, ки таърихи пайдоиш ва бори нахуст мавриди истифода қарор гирифтани онҳоро муайян намоем

Accreditation *– the act of granting official approval or recognition* . Амали ато кардани рухсати расмӣ ё пазириш

Example: His staff announced routine receipt of ***accreditation*** *for the new ambassadors.*

Қароргоҳи вай самти қабули ***«эътиборномаи»*** сафирони навро эълон намуд. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии **«acc*reditus»*** реша гирифта бори нахуст соли 1535 мавриди истифода қарор гирифтааст [8,45].

Agent - *a representative who act on behalf of others*. Намояндае, ки аз номи дигарон амал мекунад.

Example: A former FBI ***agent*** *has been defected to the UK*

Собиқ ***агенти*** БФТ ба Британия фирор кард. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии ***«agree»*** ва калимаи юнонии ***«agein»*** ба вуҷуд омада дар риштаи равобити байналмилалӣ дар асри XV мавриди истифода қарор гирифт.

Counterpart - *a person or thing having the same function as another.* ***Я****гон* шахсияте, ки мисли дигаре дорои як вазифа мебошад.

Example: The Foreign Minister exchanged views with his German ***«counterpart»*** *on international issues.* Вазири корҳои хориҷӣ бо ***«ҳамтои»*** олмониаш оиди масоили

байналмилалӣ табодули афкор намуданд. Ин истилоҳ аз асри XV инҷониб мавриди истифодаи кормандони бахши равобити байналмилалӣ қарор гирифтааст.

Delegation - *a group of representatives*, гурӯҳи намояндаҳо дар забони тоҷикӣ бештар ин тарҷума «ҳайати вакилон» садо медиҳад.

Example: They sent ***delegation*** *to the meeting*. Онҳо ба ҷаласа ***ҳайати вакилон*** фиристоданд. Ин истилоҳ аз калимаи англисии ***«delegation»*** ва калимаи русии ***«делегация»*** ба захираи забони тоҷикӣ ҳамчун делегатсия ворид шуд, аммо аз солҳои 80-уми асри XX модули тоҷикии он «ҳайати вакилон» бештар мавриди истифода мебошад .

Doctrine - *a bilief accepted as authoritative by some group or school* –

эътиқод ё худ таълимоте, ки тавассути баъзе гурӯҳҳо ё

баъзе мактабе ҳамчун таълимот пазируфта шудааст.

Example: Truman ***Doctine*** *createad* someone sent on a mission to represent another inteests *a new American role of intervention in the world.* ***Таълимоти*** Трумэн нақши нави мудохилаи Амрикоро дар дунё ба вуҷуд

овард. Ин истилоҳ дар асрҳои миёна аз забони лотинӣ ва фаронсавии doctrina ба забони англисӣ шомил шуда дар асри XIV мавриди истеъмол гардид [6,132].

Emissary - *createad someone sent on a mission to represent another inteests*

фиристода, як шахси маъмур – шахсе бо намояндагӣ барои пешкаш кардани манофеи дигарон фиристода мешавад. Example: *A former Foreign Minister was sent to Japan as* ***an emissary*** *of the head of the government.* Собиқ вазири корҳои хориҷӣ ҳамчун ***фиристодаи*** махсуси сардори давлат ба Ҷопон фиристода шуд. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии «emissarius» ба забони англисӣ ворид шуда, соли 1607 мавриди истифодаи ришатаи дипломатия гардид.

Ultimatum - *a final peremptory demand* – итмом, итмоми ҳуҷҷат,

охирин пешниҳод, *Example: Rejection of* ***an ultimatum*** *may lead to the breaking off diplomatic relations.* Рад намудани ***ултиматум*** метавонад ба қатъи равобити дипломатӣ оварда расонад [7,413]. Истилоҳи ултиматум аз калимаи лотинии ***«ultimatus»*** ба забони англисӣ шомил гардида, соли 1731 мавриди истифодаи ришатаи муносибатҳои байналмилалӣ қарор гирифтааст.

Credential - *a documeent attesting to the truth of certain stated facts*- ҳуҷҷате, (яъне эътиборнома) ки сафир салоҳияти дипломатӣ пайдо мекунад.

Example: Through this ***document (credential)*** *the sending country indicates it's desire for normal diplomatic relations*. Тавассути ин ҳуҷҷат, яъне эътиборнома тамоюли худро ба равобити муътадили дипломатӣ иброз медорад. Истилоҳи «***credential***» бори нахуст соли 1655 дар идораи сиёсати хориҷии Англия мавриди истифодаи кормандони ришатаи равобити байналмилалӣ қарор гирифта буд.

Annexation - *incorporation by joining or uniting* – ҳамроҳкунӣ бо усули таҷовуз, забт, яъне усули пайвастшавӣ бо роҳи ғасб. *Example: Hitler succeeded in* ***annexing*** *various parts of Europe to Germany without firing a shot.* Гитлер дар ***анексияи*** (ғасби) қисматҳои гуногуни Аврупо бе тирпаронӣ муваффақ шуд. Аз калимаи лотинии ***«annexus»*** ва калимаи фаронсавии ***«annexer»*** вориди луғоти забони англисӣ гардид ва дар асри XIV бори аввал дар заминаи равобити байналмилалӣ мавриди истифода қарор гирифт [4,54].

Embargo - *someone sent on a mission to represent another interests* –

шахсе бо намояндагие барои пешкаш кардани манофеи дигарон фиристода мешавад. *Example: The government* ***embargoed*** *all foreign ships.* Ҳукумат тамоми киштиҳои кишварҳои хориҷиро ***таҳрим (манъ)*** намуд. Ин истилоҳ аз калимаи лотинии ***«imbarricare»*** ба забони испанӣ дар шакли ***«embargar to bar»*** ворид шуд, баъдан ба забони англисӣ ворид шуд ва бори нахуст соли 1593 мавриди истифода дар самти сиёсати хориҷии кишвархо гардид.

Консул – Ин истилоҳ намоянда, корманди кишвари фиристанда, намояндаи муваззафи як кишвар дар кишвари дигар мебошад.

Калимаи консул аз калимаи лотинии ***consulere*** гирифта шуда, бори нахуст дар асри XIV истифода гардидааст. Истилоҳи мазкур дар луғати Вебстер ин тавр шарҳ дода шудааст: Example*: A government official whose job is in a foreign country and protect and help the citizens of his or her country who are traveling, living or doing business there. Example: The duties of* ***consuls*** *pertain primarily to commercial and business relations [7,419]. Вазифаи* ***консулҳо*** *асосан барқарор намудани муносибатҳои тиҷоратӣ ва корӣ мебошад.*

Персон грат – шахси матлуб, шахси шоиста, шахси лоиқ, шахси арзанда арзёбӣ мегардад. Ии истилоҳ дар ҳамаи забонҳои дунё дар риштаи равобити байналмилалӣ(дипломатия) бо ҳамин мазмун садо медиҳад. Персон грат-истилоҳи фаронсавӣ аст, ки мафҳуми шахси матлуб, шахси шоиста, шахси лоиқро ифода мекунад, ва истилоҳест, ки барои ибрози он, як шахси муайян ба унвони намояндаи расмӣ як давлати хориҷӣ қобили қабул аст ва метавонад ҳамчун намояндаи расмии давлати фиристанда фаъолият намоянд. Дар луғати Вебстер ин тавр шарҳ дода шудааст-***personlly acceptable or welcome***. Ин истилоҳ бори нахуст соли 1882 мавриди истифода қарор гирифтаст. *England: He would never be* ***person grata*** *in England. Шояд вай дар Англия ҳаргиз* ***персон грат*** *намебуд.*

Персон нон грат - шахси номатлуб, шахси нолоиқ, шахси аз эътибор берун маҳсуб мешавад. Истилоҳи персон нон грат низ аз забони фаронсавӣ мебошад, ки мафҳуми шахси номатлубро ифода мекунад ва як кишвар метавонад намояндаи расмии кишвари дигарро ғайри қобили қабул (персон нон грата) эълон кунад. Дар луғати Вебстер ин тавр шарҳ дода шудааст-***personlly unacceptable or unwelcome***. Ин истилоҳ бори нахуст соли 1904 мавриди истифода қарор гирифтаст. *Example: If a diplomat violates local law or international law he or she will be declared* ***person non grata.*** *Агар ягон дипломат қонунҳои маҳаллӣ ё байналмилалиро вайрон кунад, ба ӯ* ***персон нон грата*** *эълон карда мешавад [8,634].*

Атташе (вобаста) – Истилоҳи атташе як мутахасиси фаннӣ ба манзури ифои таклифҳои намояндагӣ ва гузоришдиҳӣ марбут ба ҳавзаи тахассуси худ ба як ҳайати дипломатӣ муназзам мешавад, ва атташеҳо дар ҳавзаҳои сиёсӣ, низомӣ, иқтисодӣ ва фарҳангӣ фаъолият мебаранд. Калимаи атташе дар луғати Вебстер ин тавр шарҳ дода шудааст: *a technical expert on a counry's diplomatical staff at a foreign capital. Example: Mr. Smith was in Brussels as* ***press attache [4,71]****. Ҷаноби Смит ба сифати* ***атташеи матбуоти*** *дар Брюссель фаъолият мекард.* Истилоҳи атташе истилоҳи маъмулии бахши равобити байналмилал мебошад, ки бори нахуст соли 1826 мавриди истифода гардидааст.

Президент – раиси ҷумҳур, раиси ҳукумат ва сардори давлат унвон мешавад. Пайдоиши ин калима ба забони фаронсавии аз калимаи лотинии ***praesident*** дар асрҳои миёна вориди забони англисӣ гардидааст. Дар луғати Вебстер ин тавр

шарҳ дода шудст-***the head of the government in some countries.*** Бори нахуст ин истилоҳ дар асри XIV мавриди истифода қарор гирифтааст. *Example: At the invitation of the Head of the Federal Military Government of Nigeria,* ***the president*** *of the USA paid a state visit to Nigeria from March 31 to April 3 [7,321]. Аз 31-уми Март то 3-уми Апрел бо даъвати сардори ҳукумати ҳарбии Нигерия* ***президенти*** *ИМА ба Нигерия сафари давлатӣ анҷом дод.*

Бештари истилоҳоте, ки дар забони тоҷикӣ маъмул гаштаанд, аз забонҳои юнонӣ, лотинӣ, арабӣ, англисӣ ва русӣ ба забони мо иқтибос шудаанд. Донишмандони риштаи забоншиносӣ ва пажуҳишгарони моро месазад, ки ин иқтибосотро чи аз лиҳози этимологӣ, сохторӣ, сарфу наҳвӣ ва лугавию маъноӣ ҳаматарафа пайгирӣ намоянд.

АДАБИЁТ

1. Қосимова: Мухтасар оид ба истилоҳоти забоншиносии пешини тоҷик. Душанбе:2003.-113с.
2. Лейчик В. М. Терминоведение. Предмет, методы, структуры. Москва. Книжный дом. «Либроком», 2009. – 256 с
3. Мирзо Ҳасани Султон. Ташаккул ва такомули истилоҳоти илмии форсӣ-тоҷикӣ. – Душанбе: Дониш, 2008. – 334 сах.
4. Мамадназаров А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ. Душанбе : Эр-граф. 2015,- 1080с.
5. Суперанская А. В., Подолькая Н.В., Василеьва Н.В. Общая терминология.- М: Издательство ЛКИ, 2008.- 288 стр.
6. Abbas Ariyanpur. English- Persian dictionary. Tehran: Amiri Kabir. 2001.-1269 pages.
7. Mahdi Khiyobony. A comprehensive dictionary of political terms. Tehran: 1384. – 596 pages.
8. Webster's Dictionary of the English Language. College Edition USA, Fifth Print, 1989.-1856 pages.

ЭТИМОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ И ИСТОЧНИКИ ПОЯВЛЕНИЕ НЕКОТОРЫЕ ДИПЛОМАТИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящается одной из важнейших проблемы лингвистика проблема термин и терминологии. Терминология – это изучении термины и их использовании в своих местах и их использовании в своих сферах. Термины эти слова, словосочетании и сложные слова которые используется в специальной сфере и специальной значении. Из древних времён термины были известно среди садоводов, охотники, рыбаки, крестьяне, исполнители, военные и учёные различные виды, даже среди колдунов. Большинство эти термины которые используется в таджикском языке они были заимствованы из греческих, латинский, арабский, английский, русский и других языках. Это необходимо что наши лингвисты должен уделят под рассмотрении эти термины с точки зрении этимологии, структуры, словари и их значении. Некоторые зарубежные и отечественные учёные как Даниленко В.П, Коршунов С.И, Лейчик В.М, Суперанская А.Б, Мирзо Хасан Султон, Назарзода С, Касымова М, Сулаймонов С и другие учёные исследовали и написали замечательные научные работы. В сложном периоде процессы глобализации мы должны исследовать и укреплять широкие эксперименты вокруг современные терминологии.

Ключевые слова*: аккредитация, агент, коллег, делегация, доктрина, ультиматум, аннексия, эмиссар, эмбарго, ФБР, посол, персон нон грат.*

ETYMOLOGICAL ANALYSIS AND THE ORIGIN OF THE APPEARANCE OF SOME DIPLOMATIC TERMS IN ENGLISH AND TAJIK LANGUAGES

The article is devoted to one of the important problems of the linguistics the problem of term and terminology. Terminology is the learning of the terms and their using in their places and using them in their spheres. Terms are words, complex words and compound

words which are used in special sphere and special meanings. From the ancient periods the terms were known among the gardeners, hunters, fishers, farmers, actors, militaries and the scientists of different types even the devils. The majority of the terms which are used in Tajik language, they were borrowed from Greek, Latin, Arabic, English, Russian and other languages. It is necessary that our linguists have to take under consideration the terms from the point of etymology, structure, vocabulary and their meanings. A number of foreign and our scientists like Danilenko V.P, Korshunov S.I, Laychik V.M, Superanskaya A.B, Mirzo Hasani Sulton, Nazarzoda S, Qosimova M, Sulaymanov S. searched works and wrote meaningful scientific works. In the difficult period of the process of globalization which appear thousands of new words and terminology and a number of neologisms we have to search and to strengthen wide experiments round modern terminology.

***Key words**: accreditation, agent, counterpart, delegation, doctrine, ultimatum, annexation, emissary, embargo, FBI, ambassador, person non grata*

Сведения об автора:

***Абдулфайзов С.** – доцент кафедры английского языка и сравнительной типологии факультет языков Азии и Европа Таджикского национального университета. E-mail: saidnurudina@gmail.com, telephone-918-17-50-45.*

About the author:

***Abdulfayzov S.** is an assistant professor the Department of English and Comparative Typology the Faculty of Languages of Asia and Europe the Tajik National University. E-mail: saidnurudina@gmail.com, telephone-918-17-50-45.*

НАҚШ ВА ҶОЙГОҲИ ИСТИЛОҲ ВА ИСТИЛОҲШИНОСӢ ДАР ИЛМИ ЗАБОНШИНОСӢ

Ҷӯраев Х. А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Истилоҳ дар таркиби луғавии ҳар як забон мавқеи муҳимеро ишғол намуда, дорои як қатор вежагиҳои фарқкунандаи функсионалӣ, генетикӣ-таркибӣ, луғавӣ-маъноӣ, морфологӣ, калимасозӣ ва услубӣ-номинативӣ мебошад. Яке аз аломатҳои хоси истилоҳот ин ташкили сохти он ба шумор меравад. Маҳз дар натиҷаи пешрафти илму техника ҳар як соҳаи муайяни ҷамъиятӣ соҳиби захираи истилоҳоти худ гардид. Ҳар як истилоҳ як унсури забон аст, ки моҳияти хоси илмӣ дошта, бо аломатҳои махсуси худ аз калимаҳо ба куллӣ фарқ мекунад.

Рочеъ ба ин масъала донишмандон фикру андешаҳои худро баён кардаанд. Чунончи: «Дар истилоҳ ҳамеша алоқаҳои табиии забоншиносӣ туфайли мафҳумҳои истилоҳотӣ ва алоқаҳои байни истилоҳӣ ифода меёбанд» [3,16-62]. Истилоҳот худ системаи махсуси маъноии калима ва ибораро дар бар гирифта, як мафҳуми аниқи системаи муайянро ифода мекунад. Дар тафовут аз калима маънои истилоҳ бояд амиқу муайян бошад, зеро истилоҳ на ҳамчун ифодакунандаи ин ё он маъност, балки дорои як мазмуни муайяни асоснок аст. Яъне истилоҳ, на фақат вазифаи номинативии худро адо мекунад, инчунин мазмуни муайянро низ инъикос менамояд. Ба ифодаи дигар, истилоҳ барои номгӯи мафҳумҳои муайяни илмӣ истифода гардида, ҷараён ва мафҳумеро, ки дар соҳаи забон ба амал меояд, номбар карда, ҳамчунин мазмуни онҳоро ифода мекунад. Аз ин сабаб, истилоҳот ифодакунандаи мафҳумҳои мушаххаси илмӣ «воситаи муайяни мантиқӣ» буда, ба як ҷузъи назарияи илмии соҳаи муайян мубаддал мегардад. Он танҳо ба забони илмӣ тааллуқ дошта, ҳамчун воситаи мубодилаи касбӣ хизмат мекунад. Ин ҷо бояд қайд намуд, ки дар бештари мавридҳо ҳангоми сохтан ва тартиб додани истилоҳот набояд аз вожаҳои серистеъмол истифода бурд.

Бояд таъкид кард, ки ба сифати истилоҳ истифодаи аз ҳад зиёди вожаҳои серистеъмол ба маънои аслиашон ғалати маҳз хоҳад буд. Ин корбурд ҳамон вақт қобили қабул хоҳад буд, ки агар вожаҳои серистеъмол ба маънои истилоҳоти махсус барои ифодаи мафҳуми муайяни илмӣ хизмат намоянд.

Хусусияти асосии истилоҳ дар он зоҳир мегардад, ки он бо мафҳумҳои лексикӣ-семантикӣ, монанди полисемия, синонимҳо, омонимҳо ва ғайра чӣ гуна алоқамандӣ дорад. Хусусиятҳои муҳимтарини истилоҳот дар низоми (системаи) муайян дар соҳаи алоҳидаи забоншиносӣ - лексикология, ки ба омӯзиши маънои луғавии калима (луғат) машғул аст, муайян карда шудааст.

Муқоисаи омӯзиши системаи истилоҳоти забонҳои гуногун ба худ аломати хосро доро мебошанд. Барои таҳлили муқоисавии истилоҳоти ҳар ду забон муайянкунии муносибати истилоҳоти соҳаи адабиётшиносӣ ва гурӯҳбандии луғавӣ - семантикӣ ва сохтории онҳо муҳим аст. Бояд таъкид намуд, ки тафовутҳо дар байни ҳар ду забон ҷой доранд. Вазифаи минбаъдинаи таҳлили муқоисавии семантикии истилоҳоти марбут ба соҳаи адабиётшиносии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар муқоиса аз омилҳои зерин иборат аст:

1) муқаррар намудани таркиби семантикии гурӯҳҳои луғавӣ-тематикӣ ва луғавӣ-семантикӣ, ки бо мафҳумҳои мушаххас аз алоқаи парадигматикии калима ба вуҷуд меояд;

2) дарёфт кардан ва ҷудо намудани гурӯҳҳои семантикӣ ва ба шохаҳои муайян ҷудошавии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда;

3) муайян намудани хусусияти умумии алоқа ва муносибати семантикии байнизабонӣ ва инчунин тафовуту мутобиқати байнизабонӣ.

Тавре ки маълум аст, «вожа» ва «калима», аксаран муродифи ҳамдигаранд, аммо бархе аз забоншиносон дар корбурди байни «вожа» ва «калима» тавофуте гузоштаанд, яъне «вожа» мафҳуми мушаххастар ва умумитар аз калима аст ва бинобар ин дар фарҳангҳо «вожа» ба сурати мадхали мустақил оварда мешавад ва онро як воҳиди вожагон меҳисобанд. Аз тарафи дигар, «калима» мафҳумест бештар ба таври воқеӣ ва муҷаррад, ки дар ҳолатҳои зарурӣ метавонад мақоми мадхали мустақилеро дар фарҳангҳо ишғол намояд. Ба ифодаи дигар, дар чаҳорчӯби фарҳангҳо ҳар вожае мустақил аст, вале ҳар калимае заруратан мустақил шуда наметавонад. Яъне, ҳар вожае калима аст, аммо ҳар калима вожа нест [5, 46-47]. Аз ин мушоҳидаҳо чунин бармеояд, ки баъзе аз забоншиносон бар ивази «истилоҳ» калимаи «вожа» - ро пешниҳод карданианд.

Истилоҳот яке аз қабатҳои махсуси луғавӣ буда, хусусияти ташкилёбии маъноиро дар алоқа бо гурӯҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Хусусиятҳои асосии истилоҳҳо ё терминҳо ва сохту услуби онҳо низ дар қисми ҷудогонаи луғатшиносӣ, ки истилоҳшиносӣ ном дорад, мукаммал инъикос ёфтааст.

Бояд қайд намуд, ки баъзе аз забоншиносон дар мисол вожаи «истилоҳгузинӣ»-ро ба маънии «терминология» истифода мебаранд, вале дар навиштаҳои мутахассисони истилоҳшинос ва истилоҳсозони эронӣ асосан «вожагузинӣ» ба маънии «терминология» омадааст [8, 19]. Аммо ба ақидаи мо «вожагузинӣ» маънои «лексикология»-ро ифода мекунад.

Истилоҳшиносӣ ё терминология яке аз қишрҳои махсуси луғат буда, вижагиҳои ташкилёбии маъноиро дар алоқа бо гурӯҳҳои дигари луғавӣ ифода менамояд. Вижагиҳои асосии истилоҳҳо, сохтор ва сабки онҳо низ ба бахши ҷудогонаи луғатшиносӣ, ки маҳз истилоҳшиносӣ ном дорад, ба таври боз ҳам мукаммалтар инъикос ёфтааст.

Масъалаи истилоҳ ва истилоҳшиносӣ айни замон яке аз мавзуъҳои муҳимтарини луғатшиносӣ ба шумор меравад. Ҳамаи он чи, ки ба таъриф ва пажӯҳиши умумии мафҳуми истилоҳ, таҳаввулу такомули он дар забон алоқаманд аст, илми забоншиносиро бо соҳаҳои дигари илму фарҳанг, ба таърихи моддиву маънавии инсоният мепайвандад. Аз рӯйи баъзе таҳқиқоти алоҳидаи олимони ватанӣ ва хориҷӣ маълум мешавад, ки омӯзишу пажӯҳиши проблемаи истилоҳот доираи васеи масъалаҳоро фарогир мебошад. То ин замон дар миёни забоншиносони ватанӣ ва хориҷӣ дар хусуси аз ҷиҳати илмӣ ба таври мушаххас таъриф кардани худи мафҳуми истилоҳ фикру ақидаҳои мухталиф ҷой дорад.

Нахустин назарияҳои мансуб ба истилоҳ дар илми забоншиносӣ дар ибтидои қарни XX ба вуҷуд омадаанд. Масалан, Гринаф ва Киттриҷ ба хулосае омадаанд, ки истилоҳҳо монанди формулаҳои риёзӣ мебошанд, яъне онҳо ҳамчун истилоҳ танҳо бо мақсади ифода намудани мафҳумҳои хос миёни одамон корбаст мешаванд. Аз ин рӯ зарурат нест, ки онҳо умуман, ба таркиби луғавии забон дохил карда шаванд. Э. Жилбер низ истилоҳотро ба формулаҳои риёзиву кимиёвӣ мушобеҳ медонад. Т. Сейвори истилоҳотро ба калимаҳои мутадовил муқобил мегузорад. Ж. Вандриес, Логан Смит ва дигарон истилоҳро ба жаргон ташбеҳ медиҳанд. Забоншиноси олмонӣ А. Ширмер истилоҳотро бо вожагони ҳирфаӣ муқобил мегузорад. Ҳ.Эггербехт истилоҳро мафҳум ва Ларс Гурмунд ба олоти илмӣ

шабеҳ мешуморанд. Зимнан Ларс Гурмунд истилоҳро олати истифодаи илм дониста, ҳамзамон тазаккур медиҳад, ки худи таркиби низоми истилоҳоти ҳар илми ҷудогона ҷавобгӯи ниёзҳои сохтори дохилии ҳамин илм аст [2, 14-16].

Ба андешаи В.П. Даниленко ва Т.Л. Канделаки истилоҳ воҳиди луғавиест, ки тақозои дефинитсия (саҳеҳтараш ифодаи мутаносиби мазмуни истилоҳ) -ро дорад.

Забоншиноси рус Н.П. Кузкин дар бораи чаҳор консепсияи асосии зеринро, ки таъйиноти (функсиявӣ) истилоҳро муайян мекунанд, пешниҳод мешавад:

а) истилоҳ калимаест, ки ба вазифаи дефинитив меояд;

б) истилоҳ калимаест, ки номи мафҳумро инъикос мекунад;

в) истилоҳ калимаест, ки барои ифодаи мафҳуми тахассусӣ истифода бурда мешавад;

г) истилоҳ калимаест, ки мафҳуми махсусро ифода мекунад [2,50].

Чӣ тавре ки ишора намудем, истилоҳ пеш аз ҳама воҳиди луғавӣ, яъне калима ё ибораи хос аст. Ба ақидаи Г.О.Винокур «истилоҳ - калимаи махсус нест, балки калима ба вазифаи махсус аст» [8,51]. Забоншиносони рус Б.Н. Головин ва Ю. Р. Кобрин дар асари хеш мафҳуми истилоҳ ва истилоҳотро чунин баён меунанд: «Истилоҳ ин калима ва ё иборае мебошад, ки дорои маънии махсус аст ва мафҳуми касбиро ифода карда, дар ҷараёни фаҳмиш ва азхудкунии объектҳои илмӣ ва касбӣ - техникӣ ё алоқаи байниҳамдигарии онҳо истифода бурда мешавад ва «Истилоҳот маҷмӯи истилоҳҳои ба фаъолияти касбии ин ё он соҳа (маориф, техника, идоракунӣ, маданият) мансуб буда, бо ҳамдигар бо тобишҳои семантикӣ, ҷилоҳои луғавӣ-маъноӣ, калимасозӣ ва грамматикӣ алоқаманд мебошанд [3,35]. Истилоҳ метавонад дар шакли калима ва ё дигар шакл ифода ёбад ва ба пуррагӣ мафҳуми фарқкунандаи асосиро дар сатҳи мавҷудаи рушди илму техника инъикос намояд. Истилоҳ калимаест, ки бо воҳиди муайяни сохтори аниқи мафҳумӣ - мантиқӣ бояд аз рӯи мундариҷа алоқамандӣ дошта бошад.

Агар ҷанбаи фалсафии мафҳуми истилоҳро мавриди таҳқиқ қарор диҳем, мо ба хулосае меоем, ки истилоҳ ҳангоми ифодаи мафҳуми худ ду вежагии хос дорад. Якум, асоси таъйину ифодаи фалсафии мафҳуми истилоҳро заминаи моддии он ташкил медиҳад, истилоҳ шакли моддии мафҳумро дар худ инъикос менамояд. Дуюм, истилоҳ ҳамзамон бо дигар воситаҳои ифодаву баён дар кори инъикосу номгузории донишҳои нави инсоният мусоидат мекунад. Дар забоншиносии муосир бошад, баъзе масъалае, ки ба хусусиятҳои умумизабонии ташаккули истилоҳот мансуб аст, то ҳол куллан ҳалли худро наёфтааст.

Д. Саймиддинов пайдоиши истилоҳотро дар забони форсиии миёна ва аз чанд роҳ сурат гирифтани онро чунин баён мекунад: «идомаи истилоҳоти бунёдии эронӣ бидуни тағйироти маъно ва ё тавсиаи маънои истилоҳии он дар забони форсии миёна; истифодаи луғати ғайриистилоҳӣ ба ҳайси истилоҳ; иқтибос аз забони авестоӣ; баргардон ва ё калкаҳои авестоӣ дар паҳлавӣ; иқтибос аз забонҳои ғайриэронӣ-юнонӣ ва ҳиндӣ; аз роҳи вожасозӣ (дар асоси қолабҳои вожасозӣ)» [5, 23].

Мирзо Ҳасани Султон ҳам ба ин масъала таваҷҷуҳ зоҳир намуда, ба истилоҳ чунин баҳо додааст: «аммо истилоҳ калимаи хос аст, саҳеҳтараш калима ба вазифаи хос аст. Вай калима ва ё ибораест, ки дар ҳавзаи амалкардаи як илми махсус маънои ба худ хосе дошта, мафҳуми муайянеро ба шакли дақиқ ифода мекунад. Истилоҳ метавонад гоҳе дар матн маънии истилоҳии худро аз даст бидиҳад ва ба сифати калимаи маъмули забон истифода гардад» [2, 67].

Донишмандони рус Г.Б. Антрушина, О.В. Афанасева ва Н.Н. Морозова истилоҳро чун: «калима ва ё гурӯҳи калимаҳо мешуморанд, ки аз тарафи соҳаи махсуси илм, техника, савдо ва санъат истифода бурда мешавад - Term, as traditionally understood, is a word or a word group which is specifically employed by a particular branch of science, technology, trade or the arts to convey a notion peculiar to this particular activity».

Дар таъйину таҳқиқи мафҳуми истилоҳ забоншиносони давраи шӯравӣ Д.С. Лотте, В.В. Виноградов, Н.Ф. Яковлев, Г.О. Винокур, Н.П. Кузкин, А.А. Реформатский, забоншиносони тоҷик Д. Саймиддинов, Д. Хоҷаев, М.Ҳ. Султон, С. Назарзода, Н. Шаропов, П. Нуров, С. Ҷоматов ва дигарон дар асарҳояшон фикру андешаҳои худро баён намудаанд.

Вожаи *истилоҳ* хеле куҳанистеъмол буда, дар «Фарҳанги осори Ҷомӣ» чунин шарҳ дода шудааст: *истилоҳот-истилоҳ*- вожаи сирф арабӣ буда, калима ё ибораи хоси як гурӯҳи мардум (аҳли як касб), ки дар байни онҳо маънои махсус пайдо кардааст; калимаҳои хоси соҳаи илму фан, терминҳо [4,290].

Истилоҳот (терминология) ва пайдоиши он дар фарҳанги тафсирии англисӣ «The World Book Encycliopedia Dictionary» ин тавр тавсиф гардидаст; 1) the special words or terms used in science, art, business, etc - калима ва ё истилоҳҳои махсус, ки дар соҳаи илм, санъат, кор ва ғайра истифода мешаванд. Масалан; medical terminology -истилоҳоти тиббӣ, the terminology of engineering - истилоҳоти муҳандисӣ 2) шакли куҳнаи он маънои омӯзиши истилоҳҳои таълимоти илмиро доро буд. Калимаи *истилоҳ* аз забони олмонӣ - *terminologie*, аз забони лотинии миёна - *terminus - term - (истилоҳ)* ва бо иловаи пасванди забони олмонӣ - *logie-logy* гирифта шуда, ҳамчун вожаи terminology - аз решаи term (калима ва ё ибораи муайян ва аниқ, ки бо маъноҳои гуногун дар соҳаи илм, кишоварзӣ, саноат ва савдо истифода мешавад) ба вуҷуд омадааст. Дар забони англисӣ бошад, вожаи *истилоҳот «терминология»* бандаки ҷамъбандии - *es* - ро қабул менамояд; *terminology[ter'menoloji] - terminologies* яъне ҳамчун исм дар шакли ҷамъ бо бандаки - *es* меояд [7, 2005].

Бо дарназардошти фикру ақидаҳои дар боло зикршуда ва мулоҳизаҳои хеш мо ба хулосае омадем, ки *истилоҳ* калима ва ё ибораи дорои маънои ба худ хос буда, дар ҳавзаи ҳар як илми муайян маънои мушаххаси луғавии худро соҳиб аст ва ҷузъи системаи истилоҳот ба шумор меравад.

Мутаассифона, олимони соҳаи забоншиносӣ калимаи *истилоҳро* бо маъниҳои гуногун арзёбӣ менамоянд, бавежа, оид ба истилоҳоти риштаҳои илм, тиб, техника, санъат, истилоҳоти сиёсиву ҷамъиятӣ, хешутабориву варзиш ва ғайра сухан меронанд. Аз ин сабаб, дар бораи мафҳум ва моҳияти *истилоҳ* то имрӯз фикру андешаи ягона мавҷуд нест, ягона мафҳуме, ки нуқтаи назари ҳамаи муҳаққиқонро оид ба ин масъала муттаҳид месозад, эътирофи мавқеи махсуси истилоҳот дар забони адабӣ ва мавҷудияти муқобилгузории «истилоҳ» - «ғайриистилоҳ» мебошад, ки дар шуури ҳар яки мо нақш бастааст. Гумон меравад, ки ба ин далел истилоҳ ҳамчун унсури асосӣ ва маводи зарурии илмҳои гуногун шинохта шуда, намояндаи ҳар як илм мехоҳад, то зери ин мафҳум нишонаҳои ба худ хосе, ки аз нуқтаи назари ҳамин илм муфидтару муҳимтаранд, таҷассум гарданд.

АДАБИЁТ

1. Абдулфайзов, С. Лексико-семантический анализ дипломатических терминов таджикского языка // Автореф. дисс… кан. фил. наук: 10.02.22/ Абдулфайзов Саиднуриддин. - Д., 2013. - 27 с.
2. Азимова, М. Н. Сопоставительно-типологическое исследование фразеологической системы таджикского, английского языков / М.Н. Азимова. - Д.: Изд-во РТСУ, 2006. - 241 с.
3. Арнольд, И.В. Лексикология современного английского языка / И.В. Арноль. - М: Высшая школа, 1973. - 303 с.
4. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков / В.Д. Аракин. (для спец. Иност. Яз.) Л. 1979. - 256 с.
5. Ахманова, О.С. Очерки по общей и русской лексикологии / О.С. Ахманова. - М: Учпедгиз., 1957. - 295 с.
6. Аксёненко, Л.Г. Деривация как фактор эволюции термин системы (на материале терминологии «Рыночная экономика»): дис… канд. фил. наук: 10.02.20/ Аксёненко Лариса Георгевна. - Краснодар, 2002. - 215 с.
7. Акуленко, В.В. Интернациональные элементы в лексике и терминологии. / В.В. Акуленко. - Х: Выс. школа, 1980. - 208 с.
8. Алексеева, Л.М. Проблемы термина и терминообразования / Л.М. Алексеева. - Пермь: Изд-во Пермского ун-та, 1998. - 120 с.
9. Алмӯъҷам фӣ маойири ашъорил Ачам, таълифи Шамсуддин Муҳаммад бинни Қайс - ар Розӣ, ба тасҳеҳи Муҳаммад бинни Абдулваҳоби Қазвинӣ бо муқобала бо шаш нусхаи хаттии қадимӣ ва тасҳеҳи Мударриси Разавӣ. - Теҳрон, 1338.

РОЛЬ И МЕСТО ТЕРМИН И ТЕРМИНОЛОГИЯ В ЛИНГВИСТИКЕ НАУКА

В статье рассматривается роль и место термин и терминология в лингвистике наука. Подчеркнув свою точку зрения относительно термин и терминологии из таджикского, арабского, греческого и английского языков, автор привел некоторые из этих терминов в качестве примера. Кроме того, автор подчеркивает, что большинство этих терминов заняли устойчивые позиции в лексической системе русского и английского языков, и они не уступают основным терминам языка в употреблении. С точки зрения автора, роль русского языка по сравнению с другими языками слишком велика для формирования и развития таджикских термин, и в основном через этот язык другие термины смогли проникнуть в лексический состав таджикского языка.

Ключевые слова: *структура, тип, язык, грамматика, морфология, синтаксис, лингвистика, анализ, сравнение, ассимилатсия, заимствование, термин, литература, заимствование слова, предложение, фраза, приложение, исследование, процесс, период, время, развитие, образования,*

развития, лексическая система, использование, точки зрения, простое, производные, сложные, составные, порядок слова, имя существительные, имя прилагательные, глагола, наречие, предлог.

ROLE AND PLACE OF TERM AND TERMINOLOGY IN LINGUISTICS SCIENCE

This article deals with role and place of term and terminology in linguistics science. Having emphasized his point of views regarding the term and terminology from Tajik, Arab, Greek, and English, an author indicated some these terms as an example. In addition to it, an author stresses that majority of these terms have taken a stable position in the vocabulary system of Russian and English languages, and they are not less than the basic terms of the language in usage. From the point of view of the author, the role of Russian languages in comparison to other languages is too great for the formation and development of Tajik terms as well, and through this language, other terms could penetrate into lexical system of the Tajik language.

Key words: *structure, type, language, grammar, morphology, syntax, linguistics, analysis, compare, assimilation, loan, term, literature, borrowing words, word, sentence, phrase, background, research, process, period, time, development, formation, development, lexical system, usage, point of views, simple, derivative, compound, composite, word order, noun, adjective, verb, adverb, preposition etc.*

Сведения об авторе:

Джураев Хайём Акрамович, *старший преподаватель кафедры языкознания и сопоставительной типологии ТГПУ им. С.Айни, тел: +992937987373*

About the author:

Juraev Khayyom Akramovich, *a senior teacher in the Department of Linguistics and Comparative Typology, TSPU named after S. Aini. Tel.: +992937987373*

ИСТИЛОҲОТИ ИЛМӢ ДАР «ЛУҒАТИ НИМТАФСИЛӢ» - И САДРИДДИН АЙНӢ

Валиев Ҷ. А., Каримов Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сохтани истилоҳоти илмӣ дар забони адабии ҳозираи тоҷик чизи нав набуда, балки диққати донишмандонро аз замони пеш ба худ ҷалб карда буд. Аз таърихи луғатсозӣ ва истилоҳофаринӣ дар забони тоҷикӣ аз оғоз то нимаи дувуми асри 19 аз тарафи забоншиносон шартан ба се давра тақсим карда шудааст. Давраи аввалро аз замони тарҷума аз забони арабӣ ба ин забони форсии тоҷикӣ ҳисоб мекунанд, оғози ин кор дар замони мустаҳкам шудани пояҳои давлатдории Сомониён (874 - 999) ва бо фармони Аҳмад ибни Исмоил ҳамаи донишмандонро ба дарбори худ даъват карда ва аз забони арабӣ тарҷума кардани баъзе китобҳоро, аз ҷумлаи “Таърихи табарӣ” ва “Тафсири табарӣ”- ро фармон медиҳад. Давраи дуввум бошад, аз замоне, ки истилоҳшиносӣ каму беш устувор шуд ва пайравони зиёде пайдо кард. Давраи сеюм аз асрҳои 13 то нимаи асри 19- ро дар бар мегирад. Дар ин се даврае, ки аз тарафаи забоншиносон тақсимбанди шудааст, давраи якум ва дуввум давраи нашъунамаои луғатсозӣ ва истилоҳофаринӣ бо забони форсии тоҷикӣ мебошад, аммо дар давраи сеюм бошад, бо сабабӣ аз тарафи хонадонҳои турку муғул ва манғит забт шудани Осиёи Миёна забони тоҷикӣ дар худ истилоҳоти бегонаро ҷой медиҳад, ки то ин замон баъзеи онҳо истифода мешаванд.

Сарчашмаҳои илмие, ки дар бораи калимасозӣ ва истилоҳофаринии забони форсии тоҷикӣ маълумот медиҳад, баъзеи онҳор ном мебарем. “Ат- тафҳим”- и Абурайҳони Берунӣ ин асар аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ шояд аввалин асарест, ки дар бораи истилоҳоти фаннҳои дақиқ навишта шуда бошад. “Донишнома”- и Ибни Сино, ки ба забони форсии тоҷикӣ таълиф шудааст, бештари истилоҳоти илми ҳикматро баррасӣ менамояд. “Бурҳони қотеъ”, “Ғиёс –ул- луғот”, “Кимиёи саодат”, “Сиёсатнома”, “Чаҳор мақола”, “Меъёр –ул- ашъор”, “Асос – ул – иқтибос” ва ғараҳо, ки ҳамаи онҳо дар бораи чигуна сохтани луғот ва истилоҳоти илмӣ маълумот додаанд.

Устод Садриддин Айнӣ нахустин шахсе мебошад, ки дар замони муосир барои навиштани чунин як луғати пуразриш заҳмат кашидааст. Дар “Луғати нимтафсилӣ” нависанда кӯшиш намудааст, тамоми калимаҳои дар китоб дарҷшударо шарҳу эзоҳ диҳад, ки барои хонанда ин асар мушкил нагардад. Ва ин китоб барои забони тоҷикӣ ягона сарчашмае мобошад, ки бидуни калимаҳои русӣ – русӣ байналмилалӣ навишта шудааст. Ин нишона аз он гувоҳи медиҳад, ки С.

Айнӣ тавонистааст марзу буми забони модарияшро ҳифз намояд.

Мақолаи мо аз ду бахш иборат буда, бахши якум “Истилоҳоти илмӣ доир ба фаннҳои ҷомеашиносӣ” мебошад ва ин бахш дар навбати худ ба дах фасли дигар ҷудо мешавад. Бахши дуюм “Истилоҳоти илмӣ доир ба фаннҳои умумӣ – техникӣ” мебошад, ин бахш, мисли бахши якум аз дах фасл иборат буда, ҳамаи истилоҳоти илмиро тақсимбандӣ намудем:

I. Истилоҳоти илмӣ доир ба фаннҳои ҷомеашиносӣ:

1. Истилоҳоти илми адабиётшиносӣ. Истилоҳоти марбут ба илми адабиётшиносӣ аз рӯи сарчашмаҳои илмӣ таърихи дуру дароз доранд. Чунки адабиёт ягона илмес, ки назар бар дигар илмҳо дар мардуми тоҷику форс мақоми аввалиндарҷа пайдо карда буд. Адибон кӯшиш мекарданд, ки барои шеърашон ба як сабки балан эҷод шудан, истилоҳоту калимаҳои нав меофариданд. Доир ба илми адабиётшиносӣ аз рӯи китоби С. Айнӣ “Луғати нимтафсилӣ” дар умум 58 истилоҳ марбут ба илми адабиётшиносӣ ҷамъовари шудааст. Дар поён вобаста ба шохаҳои илми адабиётшиносӣ ва миқдори истилоҳот, калимаҳоро гурӯҳбандӣ мекунем.

б) **Жанр (намуд).** Жанр – илм дар бораи муайян намудани эҷодиёти шоир буда, ба кадом нав эҷод шудани шеърро дар адабиёт дақиқ мекунад. Истилоҳоти марбут ба ин илмро боз баду гурӯҳ ҷудо менамоем: истилоҳоти ивазнашуда ва кӯҳнашуда (архаизм). Ба гурӯҳи аввал: адабиёт, байт, васила, гурез, гурезгоҳ, ғазал, куллиёт, қасида, қисса, қитъа, қофия, мадеҳа, мазҳака, марсия, маснавӣ, матлаъ, мақтаъ, мисраъ, мусаддас, мусаллас, мусамман, мустазод, мухаммас, назм, наср, рубоӣ, тазмин, тазкира, таркиббанд, тарҷеъбанд, татаббӯъ башумор мераванд. Ба гурӯҳи дуюм ягон истилоҳи илм нест, чунки илми адабиётшиносӣ то ҳол қолаби истилоҳоти худро нигоҳ доштааст. Ва ҳамаи он истилоҳотро С. Айнӣ дар “Луғати нимтафсилӣ”-аш чунин шарҳ додааст.

Адабиёт - асарҳои назмӣ ва насрӣ.

Байт - 1. Хона. 2. Ҳар ду мисраи ба ҳам пайвастаи шеър.

Васила - чизе, ки барои ба даст даровардани чизе ба кор ояд.

Гурез - 1. гурехтан. 2. дар шеър ё наср аз мавзӯе ба мавзӯи дигар ягон муносиба ёфта гузаштан (*масалан, дар қасидаҳо аз асвири табиат ё аз мавзӯи ишқи ҷавонӣ ба мадҳи касе мегузаранд*).

Гурезгоҳ - 1. ҷои гурехтан. 2. ҷоест дар шеър ё наср, ки аз мавзӯе мегузаранд.

Ғазал – 1. Сухангӯӣ, бо занон, ишқбозӣ. 2. Ҳикояти ишқ аз ҷавонӣ. 3. Як шакли шеър аст аз 5 то 15- 17 байт дар як вазну қофия, ки дар он бештар аз ишқу ҷавонӣ, аз васлу ҳичрон гап зада мешавад. Ғазали худро хондан а) сахт мағлуб шудан дар коре. б) сахт монда шудан дар коре (ҳар ду маънӣ маҷоз аст).

Куллиёт - 1. Чизҳои асосии умумӣ: асосҳои умумии ҳар илмӯ фан (зидди **ҷузъиёт).** 2. Китоби ягон шоир, ё нависанда, ки дар вай ҳамаи асарҳои вай ҷойгир бошад.

Қасида- як шакли шеър аст матлаъдор ва ҳамаи байтҳояш дар як вазну қофия буда, аз 15 камтар намешавад, мазмунаш баъд аз муқаддима мадҳи касе ё тасвири чизе, ё ин ки баёни ҳикмат ва мавъиза мешавад.

Қисса- 1. Ҳикоя, хоҳ назм бошад, хоҳ наср, хоҳ забонӣ бошад, хоҳ даҳонӣ.

Бозам чу ба назм қисса ронд,
Қисса чи кунам, ки қисса хонад.

Агар ӯ (ҳасадбаранда) дар бораи назм қисса ронад, яъне сухан кунад, кӯтоҳ карда гӯям ҳамин, ки сафсатахонӣ мекунад. (“Қиссаи” охирин ба маънии афсона ба маънии сафсата кор фармуда шудааст (Л. М.).

Қитъа- 1. Порчае аз чизе. 2. Ду байт ё зиёда аз ду байти бематлаъ, ки охирҳои ҳамаи байтҳо бо як қофия меравад ва як мавзӯъро ифода менамояд (аз терминҳои шеър)

Қофия- 1. Аз паиҳамраванда. 2. Калимаҳои ҳамоҳанг, ки дар охири ҳар байт ё мисраҳо, ё ин ки дар охири фикраҳои насрӣ такрор меёбад. 3. Суханҳои аз ҷиҳати лафз ва маънӣ ҷавоби якдига, ки аз тарафи ду кас ё чанд кас дар ҷавоби ҳамдигар гуфта мешавад (маънои саввум махсуси тоҷикист). Қофияи танг қофияи комёб дар шеър. Дар ин ду маъни гуфта шудааст:

Бас қофия танг аст ба ошиқ хабари ёр,
Аз лутф дар ин қофияи танг биёред.

Қофияи танг будан дар ҳолати душвор воқеъ шудан (нигоҳ кун ба мисоли боло). Қофияти танг шудан оҷиз гардидан дар гуфтор ва кирдор (маҷоз)

Мадеҳа - ситоишнома [қасидаи мадҳӣ].

Мазҳака - ҳикоя, шеър ва монанди инҳо, ки хонанда ва шунавандаро ба ханда орад; [латифа, базла].

Марсия - 1.сифати одами мурдагӣ. 2.шеъре, ки дар сифат ва мусибати одамимурдагӣ гӯянд ва хонанд.

Маснавӣ - як шакли шеър аст, ки бо як будани вазн ҳарду мисраъ дар як қофия меояд ва дар

ҳар байт қофияи байти боло риоя карда намешавад.

Матлаъ - 1.баромадгоҳи офтоб ва моҳ. 2.байти аввали ғазал ва қасида, ки ҳар ду мисраъ ҳам дар як қофия бошад (маҷоз).

Мақтаъ - 1.ҷои тамомии [қатъ кардани; хотимаи] ягон чиз. 2.байти охирини ғазал ва қасида.

Мисраъ - 1. Ҳар табақаи дари дутабақа. 2. Нимаи як байт (дар шеър).

Мусаддас - 1. Шашчанд кардашуда. 2. Шашкунҷ, шашпаҳлу. 3. Як шакли шеър, ки дар ҳар банд шаш мисраъ яз як шоир бошад, хоҳ аз ҳар банд ду мисраи охирӣ аз они шоири дигар. Мусаддас кардан ба ҳар байти ягон ғазали касе чор мисраи часпо зиёд карда тазмин кардан.

Мусаллас - 1. Сечанд кардашуда. 2. Секунҷа. 3. Як хел май, ки дар вақти пухтан ду—сеяки шираи ангурро парронда, як сеякашро боқӣ гузоранд. *Мусалласи шаръӣ маи дастӣ (Ҷ.6). *4. Як шакли шеър аст, ки дар ҳар банд се мисраъ меоранд.

Мусамман - 1. Ҳашт чанд кардашуда, ҳашткунҷа, ҳаштпаҳлу. 3. Як шакли шеър ки дар ҳар банд ҳашт мисраъ меоранд.

Мустазод - 1. Зиёдкардашуда. 2. Як Шакли шеър ки дар охирӣ ҳар мисраъ фиқраеро, ки ба фиқраи охирини мисраъ баробар вазн бошад, зиёд мекунанд. Мисол: Меҳнаткаши бечора пас аз дидани сад ҷабр, эй вақъаи октябр;

Аз мақсади ту ёфт зи андӯҳ раҳоӣ ту мурғи ҳумоӣ!

Мухаммас - 1. Панҷгона. 2. Шакли шеърӣ, ки ҳар бандаш аз панҷ мисраъ иборат аст. *Мухаммас кардан ба ҳар як байти ягон ғазал ё қасидаи ягон кас бо риояи қофияи мисраи аввали он байт се мисраъ зам кардан ба тарзе ки мисраъҳои замшуда ба байти аслӣ часпо бошад.

Назм - 1. Ба ҳам пайвастани қатори марворид. 2. Ба ришта гузаронидани сангҳои пурқимат.3. тартиб. 4. Суханҳои манзум (ду маънии охирӣ маҷоз аст).

Наср - 1.пароканда. 2.суханҳои пошхӯрда (яъне ғайри манзум).

Рубоӣ – як шакли муаяйни шеър аст, ки чор мисраъ ё ин ки ғайр аз мисраи саввум дигар мисраъҳо дар як қофия меоянд. (Рубоӣ вазни муайн дорад, бинобар ин ҳар шеъри чормисраъ рубоӣ намешавад).

Тазмин- 1. Зомин гардонидан. 2. Товон бор кардан. 3. Даровардани ягон мисраъ, ё ягон байти шеъри касеро дар шеъри худ.

Тазкира- 1. Ёддошт, ба ёд овардан. 2. Китоби зикри аҳволи шуаро ва намунаи ашъори онҳо.

Таркиббанд- як шакли шеър аст, ки шоир чанд байт дар як қофия мегӯяд, дар охири он як байтро бо қофияи дигар меоварад ва ин ҳолро то шаш- ҳафт банд давом мекунонад**.**

Тарҷеъбанд- як шакли шеър аст, ки шоир дар сари ҳар чанд байт як байтро такрор мекунад, яъне сари бандро боз гардонда меорад . “Биншинаму сабр пеша гирам”- и Саъдӣ сари банди тарҷеъбанди ӯст.

Татаббӯъ- 1. Ба талаби чизе аз паи он рафтан. 2. Ба вазн ва қофияи шеъри касе тақлид карда шеър гуфтан (маҷоз).

а) **Каломи бадеъ.** Каломи бадеъ, яъне илм дар бораи санъатҳои бадеъи мебошад ва адабиёт бе ин илм вуҷуд дошта наметавонад. Ин илм барои муайян намудани лафзу маънӣ дар шеър мебошад. Ва ҳамаи он истилоҳте, ки доир ба ин илм бударо, ба ду қисм чудо менамоем: истилоҳоти ивазнашуда ва кӯҳнашуда (архаизм). Дар ин қисмат ҳам, мисли қисмати боло ҳамаи истилоҳот ба гурӯҳи аввал мансуб мебошанд, чунончи: бадеъ, баёз, баён, балоғат, воҳӣ, истиора, киноя, лаф, маонӣ, мурооотунназир, мурассаъ, муаммо, мусаҷҷаъ, маърифат, саҷъ, талмеҳ, танофур, тазод, ташбеҳ мебошанд, ки дар “Луғати нимтафсилӣ”- и С. Айнӣ чунин шарҳ дода шудааст.

Бадеъ - 1. Нав пайдошуда, чизи тоза. 2. Аҷиб ва хушнамуд, чизи бисёр хуби бинандаро дар аҷаб андозанда. (маънии дуввум маҷоз аст.).

Баёз - 1. Сафедии ҳар чиз, 2. Коғази соддаи нонавишта. 3. Маҷмӯаи шеърҳои

Баён - 1. Шарҳ; изҳор. 2. Ба маънии мантиқиаш исбот. Намо баён яъне «исбот кун». (Ё. 3-4).

Балоғат - 1. Расидагӣ. 2. Расидагии чисмонӣ, бакамолрасӣ. 3. Расидагии синни ҳуқуқи (18 солагӣ). . Равшан, бурро, дилчасп ва мувофиқи мақом гапзанӣ (*аз сифатҳои суханронӣ ва нутқкунӣ)*

Воҳӣ- 1.суст. 2.*дар адабиёт*:суханҳои беасл, беасос ва бемаънӣ.

Гоҳ, гуфтӣ зи олами воҳӣ, Комде, омадам чӣ мехоҳӣ? (Б.).

Истиора - 1. Ба орият хостани чизе. 2. Лафзеро дар ғайри маънии ҳақиқии худаш бо алоқаи ташбеҳ кор фармудан (термини забон ва адабиёт).

Киноя - 1. Сухане, ки дар вай мақсади ҳақиқӣ пӯшида бошад. 2. Чизеро ба чизе дар зеҳн монанд карда, он чизро ба забон наёварда, чизи ба вай монанд карда шударо ба ҷои вай овардан. Масалан

Лӯлӯъ ба наргис фурӯ бориду гулро об дод.

Дар ин мисра ашкро ба дурдона, чашмро ба наргис ва рӯйро ба гул монанд карда ин чизҳоро партофта, ба ҷои онҳо лӯлӯъ, дурдона, наргис ва гулро овардааст. Хулосаи маънии байт «гиря кард» гуфтан аст.

Лаф - печидагӣ. Лаффу нашр дар шеър ё дар наср дар як қатор омадани чанд исм, ки дар паси онҳо дар як қатор сифатҳои муносиб ба онҳо оварда шудааст. Масалан дар ин мисол бо трактор (I) ва комбайн (2) замин меронанд (I) ва гандум медараванд (2). Лаффу нашри мураттаб дар як қатор омадани чанд исм, ки дар паси онҳо сифатҳои онҳо бо риоя кардани тартиби исмҳо (дар якӯм, дуюмӣ) дар қатори дигар омадааст. Масалан дар ин мисол аз Фирдавсӣ:

Ҷаҳонпаҳлавон он яли арҷманд,
Ба теғу (1) ба ханҷар (2) ба гурзу (3) каманд (4).
Буриду (1) дариду (2) шикасту (3) бибаст (4),
Ялонро сару (1) синаву (2) пову (3) даст (4).

Маонӣ [ҷамъи маънӣ]; 1.маъниҳо.

Маҷнун ба сукунату гаронӣ
Шуд оқили маҷлиси маонӣ. (Л.М.)*

2.илмест, ки дар вай чигунагии забони фасеҳ, услуб ва умуман хусусияти забон баён карда мешавад.

Мурооtунназир - яке аз санъатҳои шеър аст, ки дар як ҷо чан сухани бо ҳам муносибатдорро меорад.

Мурассаъ - 1.нигинакории бар рӯи тилло ё нукра шуда. 2.шеър ё насре ки ҳамаи фикраҳояш бо ҳам саҷъдор бошад.

Муаммо - 1. Пӯшида, пинҳон, душворфаҳм, душворҳал. 2. Суханест рамздор, ки аз ғайри маънии зоҳираш бо рамзҳои махсус аз вай номи касе ё номи чизе фаҳмида мешавад (аз терминҳои шеърӣ).

Мусаҷҷаъ - 1. Суханҳои боқофия, қофиядор. *2. Маҷозан мавзун. Ҳайф бошад, ки самари ин нахли мусаҷҷаъ пуч барояд... (Бедил).

Маърифат - 1.дониш (соҳибмаърифат—соҳибдониш). 2.шиносоӣ (бо фалонӣ маърифат пайдо кардам—яъне шиносоӣ пайдо кардам). *3мувофиқи истилоҳи суфизм--«маърифати илоҳӣ...», ки назар ба таълимоти ин масалак ин маърифат ба воситаи сар ба гиребон кашида муроқаба карда нишастан ҳосил мешавад. Аз қаландаре пурсиданд, ки «маърифаи чист?» Гуфт—натиҷаи бекорӣ, ки агар шуғле дигар даст ба ҳам медод, ҳеҷ кас дар ин хаёл намеафтод. (Бедил)*.

Саҷъ- қофияҳои охири фикра ва ҷумлаҳои насрӣ.

Талмеҳ- 1. Нимнигоҳ кардан ба чизе. 2. Овардани сухани маълуме дар даруни суханони худ бе ишорат кардан ба гӯяндаи он ва ё ишорат кардан ба қиссае. Дар ин маънӣ Саъдӣ гуфта:

Кош онон айби ман гуфтанд,
Рӯят, эй дилситон, бидидандӣ.
То ба ҷои турунҷ дар назарат,
Бехабар дастҳо буриданӣ.

Саъдӣ бо ин қитъа ба як воқиаи қиссаи "Юсуф ва Зулайхо" ишорат кардааст.

Танофур- 1. Нафрат намудан. 2. Ҷамъ кардани калимаҳои душворталаффуз ва бо якдигар ношинам дар шеър ва насрҳои адабӣ (истилоҳи адабиёт).

Тазод (д) - зидди ҳамдигар будан.

Ташбеҳ- монанд кардани чизе ба чизе.

в) **Назмшиносӣ (арӯз) -** илм дар бораи вазну қофия мебошад.

Буҳур - баҳрҳо (*хоҳ ба маънои дарё бошад, хоҳ ба маънои ақсоми шеър*).

Комил - 1. Ба камол расида, пуррашуда. 2. Вазнест аз вазнҳои арӯз дар шеър.

Мадид - 1. кашидашуда, дароз. 2.номи як вазне ва вазнҳои арӯз.

Ноқид - санҷандаи сифати танга ва тилло, саркунанда (бо калимаи «танқид» аз як реша аст).

Рачаз- яке аз вазнҳои шеъри форсӣ, ки ҳар мисра ба чор бор мустафъилун баробар меояд.

Ринд- касест, ки ҳаракатҳои маиширо аз одатҳои беруни ичро мекунад.

Сареъ- вазне аз вазнҳои арӯз дар шеър.

2. Истилоҳоти илми забоншиносӣ. Истилоҳоти илми забоншиносӣ, гарчи нисбат ба истилоҳоти илми адабиётшиносӣ дар "Луғати нимтафсилӣ" – и С. Айнӣ кам омада бошад, лекин забоншиносӣ баробари адабиётшиносӣ таърихи қадима дорад. Чунки дар баробари пешрафти фанни адабиёт, забон ҳам пеш меравад. Ва мавқеи ин ду илм дар замони пеш баробар пеш мерафтанд. Вобаста ба пешрафти илми забоншиносӣ баъзе истилоҳоте, ки дар замони пеш дар истифода буданд, вале имрӯз он истилоҳо дар илми забоншиносӣ ҷои худро ба ягон калима додаанд, ё ин ки ба худ синоним пайдо кардаанд. Аз ҷумла дар қисмати морфология, мо ин калимаҳоро ба ду қисм ҷудо менамоем: истилоҳоти ивазнашуда ва истилоҳоти кӯҳнашуда

(архаизм). Ба қисми якум инҳо: бандак, забон, исм, масдар, мухотаб, нидо, феъл, шумора, хабар имло мебошанд. Қисми дуюм инҳо: **адот**, ки имрӯз дар илми забоншиносӣ ҷои онро термини бандак (бандакҷонишин, бандакҳои феълӣ ва бандакҳои хабарӣ) гирифтааст. **Анҳо** – грамматика (морфология ва синтаксис) мебошад. **Замир** – бандакҷонишинҳои соҳибият (-ам, -ат, -аш). **Музоф** – калимаи муайяншавнда. Калолат, шоз, Эъроб – имрӯз дар илми забоншиносии муосир истифода намешаванд. Акнун ҳамаи ин истилоҳоти илми забошиносиро аз рӯи шарҳе, ки С. Айнӣ дар "Луғати нимтафсилӣ"- аш кардааст, дар поён зикр менамоем.

а) **Морфология –** як қисмати илми забоншиносӣ буда, ҳиссаҳои нуткро меомӯзад. Дар қисмати морфология (наҳв) мо ҳиссаҳои мустақил ва номустақили нуткро меомӯзем

Адот - 1.олат, воситаи ҳусули чизе; 2.калимаҳои ғайри мустақил,ки дар ҷумлабандӣ кор фармуда мешаванд (*термини илми забон,дар забони имрӯза часпак ва бандак меноманд, монанди* **ки, ба,бо).**

Анҳо - [*ҷамъи* **наҳв**]; 1. Тарафҳо; канораҳо. 2. Ҷойҳо. 3. Таврҳо, хелҳо. 4. грамматикаҳо.

Бандак – 2 ҳарф ва калимаҳои нопурра аст, ки парчаҳои ҷумларо бар якдигар мебандад.

Забон - 1. парчаи гӯштест, ки дар даҳони ҳар ҷондор ҳаст ва одамӣ бо вай гап мезанад. 2. луғатҳое, ки ҳар қавм ва миллат бо онҳо муддаои худро мефаҳмонанд **(забони тоҷикӣ, забони русӣ). Забони гов** як хел нон аст, ки а шакли забони гов мепазанд. **Забони гунҷишк** меваи дарахтест, ки ба шакли забони гунҷишк мешавад ва ба давоҳо ҳамроҳ мешавад. **Забон додан** а) ба давлате хиёнат карда ба душмани вай ваъдаи ёрӣ додан. *б)ваъда додан (Л. М.)* **Забон як кардан** иттифоқ кардани ду кас ё чанд кас дар душмании ягон кас, ё ягон давлат. ***Рози нуҳуфта бар забон** додан сирри пинҳониро ошкор кардан

Замир - 1. андеша ва фикре, ки дар дил гузарад (**замири дилаш дигар аст**). 2. даруни дил. *Ҳофиз гӯяд*:

Дар замири мо намеғунҷад ба ғайр аз дӯст кас.

3. ҷонишини исм аст, ки дар таъбир ва гап задан аз вай исми дар боло гузашта фаҳмида мешавад. *Масалан мегӯем*: **Сангин омад, падарашро дид**. *Дар ин ҷумла «аш» замир аст, ки аз вай Сангин фаҳмида мешавад. Термини сарфу наҳв.*

Исм - ном.

Калолат- 1. Сухан. 2. Ҷумлае, ки камаш аз ду калима ба ҳам расида бошад (термини наҳв) .3. илмест, ки дар вай аз эътиқодҳои динӣ баҳс мекунад.

Масдар - 1.ҷои берун омадани чизе. 2.решаи калимаҳо (дар сифату наҳв). *Масдари тақсир ҷои баромад кӯтоҳӣ, маҳали содиршавии гуноҳ. (Б.)*

Музоф - 1.чизе ки ба чизе мансуб бошад. 2.калимае, ки ба калимаи дигар нисбат дода шудааст. Чунончи дар таркиби себи Самарқанд «себи» музоф аст ва мансуб ба Самарқанд аст. (Термини сарфу наҳв).

Мухотаб - 1. Касе ки ба вай сухан сухан гуфта мешавад. 2. Касе ки ба унвоне ё лақабе ва ё ин ки бо дашноме ба рӯяш ном бурда мешавад.

Нидо - овоздиҳӣ, ҷеғзанӣ (бо овози баланд).

Феъл- 1. Кор, амал, коре, карда мешавад (ба ин маънӣ аз терминҳои сарву наҳв аст). 2. Одати табиии ягон кас дар муомила бо мардум (бадфеъл, хушфеъл).

Шоз- кам воқеъшаванда (аз терминҳои сарфу наҳв).

Шумора- ҳисоб

Эъроб- 1. Равшан кардан. 2. Зеру забари охири калимаҳо дар гуфта ва навиштан (термини илми наҳв ва тариқаи маҷоз)

б) Синтаксис. Доир ба ин қисмати забоншиносӣ дар китоби зикршуда, назар ба қисми морфология истилоҳоти илми кам омадааст.

Бандак – 2 ҳарф ва калимаҳои нопурра аст, ки парчаҳои ҷумларо бар якдигар мебандад.).

Замир - 1. андеша ва фикре, ки дар дил гузарад (**замири дилаш дигар аст**). 2. даруни дил. *Ҳофиз гӯяд*:

Дар замири мо намеғунҷад ба ғайр аз дӯст кас.

3. ҷонишини исм аст, ки дар таъбир ва гап задан аз вай исми дар боло гузашта фаҳмида мешавад. *Масалан мегӯем*: **Сангин омад, падарашро дид**. *Дар ин ҷумла «аш» замир аст, ки аз вай Сангин фаҳмида мешавад. Термини сарфу наҳв.*

Калолат- 1. Сухан. 2. Ҷумлае, ки камаш аз ду калима ба ҳам расида бошад (термини наҳв) .3. илмест, ки дар вай аз эътиқодҳои динӣ баҳс мекунад.

Музоф - 1.чизе ки ба чизе мансуб бошад. 2.калимае, ки ба калимаи дигар нисбат дода шудааст. Чунончи дар таркиби себи Самарқанд «себи» музоф аст ва мансуб ба Самарқанд аст. (Термини сарфу наҳв).

Феъл- 1. Кор, амал, коре, карда мешавад (ба ин маънӣ аз терминҳои сарву наҳв аст). 2. Одати табиии ягон кас дар муомила бо мардум (бадфеъл, хушфеъл).

Хабар- огоҳи аз воқиае. Хабар додан, огоҳ кардан аз воқиае. Хабар доштан, воқиф шудан.

Тарсам маҷнун хабар надорад,

Он гаҳ дорад, ки сар надорад.

Хабар кардан, гуфтан касеро барои ба ҷое рафтан, ба ҷое хабар кардан касеро (ин маънӣ махсуси забони тоҷикист).

Шоз- кам воқеъшаванда (аз терминҳои сарфу наҳв).

в) Имло.

Имло - 1. Пур кардан. 2. Чизеро азёт нависондан. 3. Расми хат мувофиқи қоида.

В) Истилоҳоти фанни таърих. Истилоҳоти илмие, ки ба фанни таърих мансуб бударо аз асари зикршуда ҷамъовари намудем. Дар натиҷа муайн шуд, ки терминҳое, ки устод Айнӣ дар китоби худ зикр кардааст, истилоҳоти замони ғуломдорӣ ва феодализ ҳисоб мешаванд. Ва имрӯз бошад, баъзе он истилоҳот ҷои худро иваз кардаанд, ё ин ки ба ҳамон қолиби пештара истифода мешаванд. Истилоҳоте, ки имрӯз ҳам: инқилоб, муҳаррир истифода мешаванд. Терминҳое, ки ҷои худро иваз карданд, ё ки ба худ муродиф қабул кардаанд ва ё ба терминҳои архаистӣ дохил мешаванд. Истифо- боҷи давлатӣ дар ин ҷо термин ҷои худро иваз кардааст, махдум – ходими дин (махсум, мулло ё имоми масҷид) баъзан ин истилоҳ дар байни ходимони дин истифода мешавад, мукотаба- имрӯз дар шакли мукотиба (мактубнависӣ) хонда мешавад. Мутаваллӣ – ин калима имрӯз ҷои худро бо истилоҳи муъаззин додааст. Муҳассил- ин калима дар забони адабии ҳозира тоҷик ба ду истилоҳ кор фармуда мешавад, якум – ҳосилкунанда (донишҷӯ, хонанда), дуям – шахсе, аз номи давлат андози замин ҷамъ мекунад. Терминҳои муштзӯр ва нақиб, дар забони тоҷикӣ ба гурӯҳи истилоҳоти куҳнашуда дохил мешаванд. Дар поёни ин фасл ҳамаи он истилоҳоти марбут ба илми таърихро аз нигоҳи С. Айнӣ меоварем, ки дар “Луғати нимтафсилӣ”- аш чунин шарҳ ёфтаанд.

Инқилоб - якбора баргардидан аз ҳоле ба ҳоле.

Истифо - 1. Тамом фурӯ гирифтан. 2. Ғундоштани андози замин (дар истилоҳи даври амирӣ).

Махдум - 1.хизматкардашуда. 2.муллозода (истилоҳи Осиёи Миёна).

Мукотаба - 1.ба якдигар мактубнависӣ. *2.яке аз ғуломдорон ғуломи худро, масалан ба бадали панҷоҳ ё сад тилло озод кардан мехоҳад. Ғулом ҳам ин маблағро дар муддати се сол ё чор сол кор крда ёфта доданӣ мешавад. ҳар ду пеши қозӣ рафта мувофиқи созиши худашон хат нависонда мӯҳр мекунонанд. Ғулом дар муддати муаян кор карда ин маблағро ёфта медиҳад ва озод мешавад. Бинобар ин ки ин муомила бо хат додани тарафайн воқеъ шудааст, инро «мукотаба» номиданд.

Ин корро бештарин он ғуломдороне мекарданд, ки ба ягон сабаб фақир шуда монанд ва барои ғулом корфармоӣ ва аз меҳнати ӯ истифодакунӣ коре ва ҷое надоранд. Агар дар бозор фурӯшанд, ғуломашон арзон меравад; бинобар ин бо нархи хубтар ғуломашонро ба худаш мефрӯхтанд ва пулро аз ӯ дар муддати се ё чор сол бо мӯлат мегирифтанд. (Ҷ. 3) (ба ин маънӣ термини замони ғуломдорӣ).

Мутаваллӣ - 1. Бар сари коре бошанда. 2. Тасарруф ва тақсимкунандаи вақфҳо (термини замони амирӣ).

Мушриф - 1.баланд. 2.дидбонкунанда (аз ҷои баланд).

Умрест нозири пардагиёни ин хилватхонаи хаёлам ва мушрифи тамошои ин анҷумани таҳаюрмаол (Бедил)*

2.қариб, наздикшаванда. Мушриф ба маат қариб ба мурдан. 3.саркотиби дафтархонаи подшоҳӣ, ки аз болои китобони ҳисобот назорат мекунад (термини дарбори амирӣ).

Муштзӯр - 1.заминдори калоне, ки дар киштукори худ аз меҳнати дигарон фоида мебарад, [кулак], (термини нав) [2.зӯровар, зӯрикунанда].

Муҳаррир - 1.нависандаи чизе аз пеши худ. 2.фатвонавис (дар термини замони амирӣ) 3.касе ки чизи каси дигар навиштаро дуруст карда нависад (дар забони адабии имрӯзаи тоҷикӣ танҳо ба ҳамин маънӣ зиндааст).

Муҳассил - 1.ҳосилкунандаи чизе. 2.касе ки барои иҷрои коре зӯр мекунад (аз терминҳои даврӣи амирӣ) [3.пулчини подшоҳӣ, хироҷ ҷамъкунанда].

Нақиб-1.Меҳтари донотари ягон қавманд.

Нақиб аз паяш рафту ҳар сӯ давид.

Ки марде бад-ин наъту сурат кӣ дид? (Бӯс) 2. Амале буд дар замони амир, ки ба хоҷагон медоданд. 3. Ба тартибоварандаи аскар дар вақти ҷанг. 4. Касе, ки дар дарбор тартибро нигоҳ медорад (аз терминҳои дарбории феодалӣ).

Г) Истилоҳоти фанни ҳуқуқ. Дар фанни ҳуқуқ истилоҳот назар ба илми таърих кам омадааст. Ва он панҷ истилоҳи илми ҳуқуқ, ки дар “Луғати нимтафсилӣ” омадаро аз назар мегузаронем ва онҳоро ба ду гурӯҳи тақсимбанди менамоем: истилоҳоти ивазшуда ва

истилоҳоти кӯҳнашуда. Ба истилоҳоти ивазшуда: авомир – фармон (фармони ба кор қабул шудан ё аз кор озод шудан). Зобита – ба истилоҳои қонун истифода мешавад. Инҳисор – имрӯз ба ҷои ин термин истилоҳи русӣ – байналмилалӣ истифода мешавад. Машрута – парламент, ҳукумате, ки давлатро парламент идора мекунад (Олмон). Ба гурӯҳи дуюм: тазкия – дар забони тоҷикӣ имрӯз аз истифода баромадааст ва ҷои худро ба ягон термини дигар ҳам иваз накардааст. Дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ бошад, тамоми терминҳои илми ҳуқуқ ин тавр омадааст.

Авомир - ҷамъи амр; ҳукумҳо, фармонҳо.

Зобита - қонун, қоида.

Инҳисор - 1. Иҳота шудан. 2. Маҳдуд шудан. 3. Дар чизе ғунҷидани чизе. 4. Махсус шудани чизе ба касе (маҷоз). 5. Монополия. (Б).

Машрута - як тарзи идораи капиталистӣ, ки подшоҳро барқарор нигоҳ дошта, дар иҷрои ҳукми ӯ чанд шарт мемонанд (масалан, парламент).

Тазкия- тафтиш карда баромадани ягон ҳодисаи ҷамъиятӣ.

Д) Истилоҳоти илми мантиқ. Илми мантиқ дар замони пеш дар дохили илми фалсафа хонда мешуд ва ин илми дар ибтидои асри 19 аз дохили илми фалсафа ҷудо карда мешавад. Аз ҳамин нигоҳ он терминҳое, ки дар "Луғати нимтафслӣ"- и устод С. Айнӣ омадааст, имрӯз ҳам дар илми мантиқ бо ҳамон истилоҳ кор фармуда мешавад.

Бидоҳат - беандеша омадани сухан ва фикре. 2. Мӯҳтоҷ ба далел набудани муддаое (*термини илми мантиқ*).

Куллия - 1. Ҳамагӣ. 2. Мафҳумӣ умумии ягон чиз, ки ба ҳамаи афроди вай шомил бошад. Масалан, **одам ҳайвони гапзананда.** Ин мафҳум ба ҳамаи фардҳои вай рост меояд (Термини мантиқ).

Мантиқ - 1. Хуб сухангӯй. 2. Илмест, ки донандаи он мувофиқи ақл сухан мегӯяд ва менависад.

Қиёс- 1. Андозаи чизе ба чизе дар ҳукме. 2. Ду ҷумлае, ки аз онҳо натиҷае барояд (маънии дуввум термини мантиқи аст).

Ё) Истилоҳоти илми мусиқӣ. Илми мусиқӣ дар фарҳангу тамадуни тоҷик илми нав набуда, балки таърихи ҳазорсолаҳо дорад. Шоири тавонои адабиёт Абӯабдулло Рӯдакӣ тамоми эҷодиёташро ба олами мусикӣ меофарид, ки як таровату оҳанги диловезе аз шеъраш мебарояд. Ва он терминҳое, ки марбут ба илми мусикӣ дар асари С. Айнӣ омадаанд, имрӯз ҳам дар ин илм рӯи коранд.

Адвор - (ҷамъи давр); 1. Даврҳо (ба замон махсус аст); 2. Нотаҳои мусиқӣ (дар илми мусиқии кӯҳна).

Камонча - 1. Ғижжак. 2. Камони ғижжак, ки бо вай ғижжакро навозанд (ҳар ду ҳам асбоби мусиқӣ).

Сегоҳ- ҳавоест дар шашмақоми мусиқӣ.

Ё) Истилоҳоти динӣ. Аз замоне, ки дин дар мардуми тоҷик нашунамо кард, баъзе истилоҳоти марбут ба дин аз забони араби ба забони тоҷикӣ тавассути аҳкоми динӣ дохил шудаан. Дар натиҷаи пешрафти ҷамъият, баъзе истилоҳоти марбут ба дини ислом дигар шуданд. Ғозӣ - бо истилоҳи ҷиҳодкунанда меояд. Калолат – калом (каломи динӣ, сухан дар бораи дин). Ва баъзеи он истилоҳот бо ҳамон қолаб мондаанд, монандӣ ақоид.

Ақоид [ҷамъи ақида]; 1. Боварӣ, 2. Аҳкоми динӣ, догма. **Ақоиди исломӣ** илми калом, ки догмаҳои дини исломро баён мекунад.

Ғозӣ- ҷанкунанада аз номи дин (аз терминҳои дини ислом)

Калолат- 1. Сухан. 2. Ҷумлае, ки камаш аз ду калима ба ҳам расида бошад (термини наҳв) .3. илмест, ки дар вай аз эътиқодҳои динӣ баҳс мекунад.

Ж) Истилоҳоти илми педагогика. Илми педагогика, яке аз илмҳои ҷавон ба ҳисоб меравад, барои ҳамин он истилоҳоте, ки дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ омадаанд, на ҳамчун истилоҳ муарифи шудаанд. Ва имрӯз ин калимаҳо дар илми педагогика терминҳои асосӣ башумор мераванд.

Истеъдод - 1. Омодагӣ ба коре. 2. Қобилият ба коре (маҷоз).

Малака - қувватест барои кардани коре, ки аз бисёр кардани он дар табиати одам ҷойгир мешавад.

З) Истилоҳоти илми фалсафа. Фалсафа ягона илме ҳисоб мешавад, ки дигар илмҳои ҷомеашиносӣ дар дохили ин илм омӯзонда мешуд. Аммо сабаб дар чи бошад, ки дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ танҳо як истилоҳои илмӣ марбут ба илми фалсафа омадааст, шояд дар натиҷаи ҳар як илм мустақилияти худро бадаст овардан, терминҳои марбут бударо гирифтаанд. Кайфият – дар замони имрӯз ҳам, истилоҳи илмии худро аз даст надодааст.

Кайфият- чигӯнагии ҳолат, вазъият ва сифати чизҳо **Кайфият ва камият** чигунагӣ ва чанд

будани (дар фалсафа ва миқдор).

И) Истилоҳоти ҳуҷаатнигорӣ. Васиқа – дар забони тоҷикӣ имрӯз бо истилоҳи **ҳуҷҷат** корбурд мебошад**.**

Васиқа - 1. ҳаргуна ҳуҷҷат, ки чизеро устувор кунад. 2. ҳуҷҷати замин, ҳавлӣ (*ба ҳамин маънӣ дар забони халқ зинда аст*).

II. Истилоҳоти илмӣ доир ба фаннҳои умумӣ – техникӣ. Дар баробари фаннҳои ҷомеашиносӣ, донишмандони тоҷику форс аз қарнҳои пеш даст ба илмҳои дақиқ задаанд. Ки ин нишондиҳандаи он аст, ки фарҳанги ин миллат дар он замон ҳам пеш рафта будааст. Аз зумраи донишмандони тоҷику форс, Ибни Сино дар илмҳои тиб, нуҷумшиносӣ, ҳандаса, кимиё ва Абурайҳони Берунӣ дар нуҷумшиносӣ ва Умари Хайём дар риёз ва нуҷумшиносӣ ва ғайраҳо сарчашмаи илмҳои дақиқи замони мо ба шумор мераванд.

А) Истилоҳоти илми нуҷумшиносӣ. Илми нуҷумшиносӣ аз ибтидои асри 10 сарчашма гирифтааст, ки поягузорони ин илм чун Синову Берунӣ ва Умари Хайём шинохта мешаванд. Объекти омӯзиши ин илмро ҷирмҳои осмонӣ ва ситораҳо ташкил медиҳад**.** Ва терминҳое, ки марбут ба ин илм дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ омадаанд, онҳоро ба ду гурӯҳ тақсим мекунем: истилоҳоти ивазнашуда ва истилоҳоти кӯҳнашуда (архаистӣ). Ба гурӯҳи якум: **нуҷум, асад, бурҷ, ахтар (ситора), Зуҳал, Зӯҳра, каҳкашон, Мирих, Моҳ, муначҷим, Муштарӣ, савр, саратон, сунбула ҳисоб мешаванд.** Ва гурӯҳи дуюм: **зоиҷ, зоича, кайвон, қирон** мансуб мебошанд.

Анҷум- *ҷамъи* **начм**] ситораҳо.

Асад - 1. Шер; 2. Номи моҳи панҷӯм аз соли шамсӣ аст, ки тақрибан аз 22 июл то 22 август аст.

Ахтар - 1. Ситора. 2. Маҷозан толеъ.

Бурҷ 1. гӯша. 2. гӯшаҳои қалъа, ки гирда карда баланд мебардоранд. 3. биноест ба шакли манора, ки дар биёбонҳо ва дар канораҳои баҳрҳо месозанд (барои дидбонӣ ё барои ба болояш баромада тамошо кардани атроф). 4. гӯшаҳои фалакист, ки аз рӯи тулӯъ ва ғуруби офтоб дар як сол ба 12 тақсим меёбанд.

Зиҷ -номи илмест дар ҳаракат ва вазъияти ситораҳо.

Зоича - рақамҳоест, ки ситорашиносони қадим барои муайян кардани толеи кас менавиштанд.

Зуҳал - яке аз ситорахои сайёра [номи дигараш **Кайвон**].

***** найзаи хурдисараш душоха. (Л,М,) муқоиса кунед **зубин.**

Зӯҳра - яке аз ситораҳои машҳур [сайёраи Ноҳид].

Кайвон- 1. Номи тоҷикии ситораи Зуҳал. 2. Ҷои баландии осмон (Осмони ҳафтӯм), ки ҷои ситораи зуҳал буда, бурҷи наҳс шумурда мешуд. Дар ин маънӣ гуфта шудааст:

Айвон фалаку кунгури кайвон рафъат.

Ва устод Рудакӣ гуфта:

Яке намонд кунун з-он ҳама бисуду бирехт.

Чӣ наҳс буд? Ҳамоно, ки наҳси Кайвон буд!

Каҳкашон - хати сафедчаест, ки аз ситораҳои бузӯрг ба назар намоянд шабҳо дар осмон намоянд.

Қирон- 1. пайвастани чизе ба чизе. 2. Дар як ҷо ҷамъ шудани дӯстон ё чанд ситора дар як вақт (термини илми нуҷуми кӯҳна).

Миррих- яке аз ситораҳои сайёра. [сайёраи Баҳром (Марс)].

Моҳ -1.яке аз ситорагон аст, ки равшании худро аз офтоб гирад ва шабҳо дунёро равшан кунад. 2.як қисми аз 12 қисми сол. Моҳи дар акраб а)моҳе ки дар бурҷи акраб аст (нуҷумӣ). б) рӯи маҳбуб. Ки вайро зулфи маҳбуб фурӯ гирифтааст (дар адабиёти бадеӣ) *Моҳи духафта моҳи чордаҳрӯза, яъне моҳи пурра.

Муначҷим - 1.ситорашинос. 2.фолбин (ба ибораи халқӣ); (Ҷ. 6).

Муштарӣ - 1.харидор, харанда.

Надонистам, ки бад-он бизоати ачз муштарии кадом колоям карданд? (Бедил) 2.номи ситорае аз ситорагон, [Бирҷис, Юпитер].

Савр- гов, номи як моҳи шамсӣ.

Саратон- яке аз моҳои шамсӣ

Сунбула- номи яке аз моҳои шамсӣ

Б) Истилоҳоти илми ҳандаса. Терминҳои марбут ба илми ҳандаса нисбат ба дигар илмҳои дақиқ имрӯз дар илм мавқеъи пешинаи худро гум кардаанд. Аз худи номи ҳамин фан маълум аст, ки имрӯз бо истилоҳи юнонияш (геометрия) машҳур аст на бо номи ҳандаса. Ва он терминҳое, ки дар асари устод С. Айнӣ омадаанд, онҳоро ба ду қисм тақсим менамоем: истилоҳоте, ки ҷои онҳоро терминҳои дигар гирифтааст ва ё истилоҳоте, ки имрӯз ҳам бо ҳамон қолаб дар илми ҳандаса истифода мешаванд. Ба гурӯи якум: **газ – ченак, гунё (гуниё) – ҷадвал,**

куруҳ – масофа, қотеъ – амудӣ, тақотӯъ – амудӣ, шоқулӣ – уфуқӣ ва ба гурӯҳ дуюм: **андоза, масофа, муҳандис, паргор** мансуб мебошанд. Ин истилоҳоти илми ҳандаса дар "Луғати нимтафсилӣ" –и С. Айнӣ чунин шарҳ ёфтаанд.

Андоза - 1.миқдор. 2. Намунаи ҳар чиз, ки аз рӯи вай он чизро тайёр кунанд, чунончи кафшдӯзон ва мӯзадӯзон андоза доранд (" ҳандаса"-и арабӣ аз ҳамин калима" андоза" гирифта шудааст).

Газ II - як миқдори муайян аст (аз сарпанҷаи одамӣ то сари сина), ки бо вай замин, чизҳои бофта ва монанди инҳоро андоза кунанд. **Гази карбос** андозаест аз сарпанҷаи одам то сарпанҷаи дасти дигар. Бо ин газ, карбос, алоча ва қаламӣ барин чизҳои камбари бофтаи маҳаллиро андоза кунанд, ки ҳар ч ор гази инҳо як либос мешавад. **Газ кардан** андоза кардан бо газ.

Гунё - олатест секунҷа, ки бинокорон бо вай ростӣ ва каҷии гӯшаҳои бино, дарҳо ва тахтаҳоро муайян кунанд.

Куруҳ - чор ҳазор газ масофат аст, ки тахминан аз дуним километр зиёдтар меояд ва ҳар се **куруҳ** як фарсах—ҳашт километр аст.

….ба фосилаи як куруҳ муқобили ин қалъа деҳа буд дар гарди вайронии оламе тарҳи ободӣ андохтан.. (Бедил.)

Қоима- 1. Поя. 2. Қабзаи шамшер. 3. Хатти рост бар болои хатти хобида, ки аз вай гӯшаҳо пайдо шавад (маънии саввум термини ҳандасагӣ).

Қотеъ- 1. Буранда. 2. Хате, ки болои хати дигареро бурида мегузарад (маънии дуввум термини ҳандасагӣ).

Масофа - дурии миёнаи ду чиз аз ҷиҳати макон.

Муҳандис - олими ҳандасадон.

Паргор - олати доиракашӣ (дар наққошӣ ва геометрия).

Тақотӯъ- 1. Ҳамдигарро буридан. 2. Аз болои якдигар гузаштани ду хат (термини геометрия).

Шоқулӣ – хатти рости аз боло ба поин кашидашуда (термини ҳандаса)

В) Истилоҳоти илми иқтисодиёт. Илми иқтисод ба гурӯҳи илмҳои ҷавон буд, дар худ истилоҳот кӯҳна дошта наметавонад. Истилоҳоти марбут ба ин илмро аз рӯи асари С. Айнӣ "Луғати нимтафсилӣ" ҷустуҷӯ намуда ва аксари он терминҳо ба ҷуз истилоҳи (лой) дар замони имрӯз ҳам ба ҳамин мафҳум истилоҳи истифода мешаванд.

Амонаткасса - садуқи амонат нигоҳдории ҳукуматист, ки мардум пул ва чизҳои пурқиматашонро дар он ҷо ба амонат мегузоранд ва дар вақти даркорӣ боз пас мегиранд.

Андоза - 1.миқдор. 2. Миқдори муйяни моле ва пуле, ки аз тарафи ҳукумат ба мардум андохта мешавад, масалан, молиёти замин (маҷоз). 3. Ҳаракати писандида (андози хиромаш дили ушшоқ зи ҷо бурд).

Боҷ - андозе, ки аз моли тиҷоратии хориҷӣ мегиранд.

Газит - 1. хироҷест, ки дар замони феодализми ислом аз ғайри ҳамдини худ мегирифтанд. Дар ин маънӣ Низомӣ гуфта:

Гаҳаш ҳоқон хироҷи Чин фиристад,
Гаҳаш қайсар газити дин фиристад.

Иқтисод - 1. Миёнаравӣ, (дар ҳар коре) 2. Ба хӯби идора кардани молу мулк.

Лой II* - тах, қабат; истилоҳи бофандагон аст, ки ҳар қабати ба навард печидаи чизи бофтаро як «лой» меноманд. Як лой карбос як қабат карбоси ба навардпечида. Дар истилоҳи омма ҳар чизи аз тахмин ё аз одат зиёдро «як лой зиёд» мегӯянд. (Ҷ. 3).

Мол - ҳар чизи моддӣ, ки одам ба вай соҳиб тавонад. Моли мурда а)моли касе ки мурдааст. б) асбоби хон ва монанди он ки фурӯхтани онҳо душвор аст ва дар фурӯхтан аз нархи арзишаш арзонтар меравад. Моли мурда паси мурда масалан тоҷикӣ, ки дар мавлиди талаф шудани моли одами мурдаги мегӯянд. Мли сиёҳ гов, модагов, гусола.*Молу мулки ғайри манқула замину боғ ва монанди инҳо. (Ҷ 10).

Муштарӣ - 1.харидор, харанда.

Надонистам, ки бад-он бизоати ачз муштарии кадом колоям карданд? (Бедил) 2.номи ситорае аз ситорагон, [Бирҷис, Юпитер].

Г) Истилоҳи илми риёзӣ. Поягузори ин илм марбут ба Умари Хайём мебошад ва Хайём аввалин олим ва донишманди ин илм ба ҳисоб меравад. Илми риёзӣ назар ба дигар илмҳои дақиқ барвақ арзи вуҷуд кардааст. Ва он терминҳое, ки дар ин илм дар замони пеш истифода мешуд, дар натиҷаи пешрафти ҷомеа ин илм баъзе истилоҳоти илмии худро дигар кардааст, ё ки ҷои онҳоро терминҳои нав гирифтаанд. Аз ҷумла: курур – як миллион, оҳод – ададҳои натурралӣ (1-9), ҷабр- алгебра (термини русӣ –байналмилалӣ). Ва он терминҳои илмие, ки то замони мо омада расидааст, инҳо мебошанд: зарб, карро (каррат), тарҳ, фоиз. Ва ин терминҳоро аз рӯи шарҳе, ки устод С. Айнӣ дар «Луғати нимтафсилӣ» - аш овардааст, чунин мебошанд.

Зарб - 1. задан. 2. омехтани чизе дар чизе (*бар ин маънӣ термини илми ҳисоб аст*). 3. садои бакбум, ки бо вай усули нағмаро нигоҳ доранд (дар мусиқӣ). 4. сикка (*масалан, пулҳои мо зарби СССР, яъне сиккаи вай аст*).

Каррот - (ҷамъи **каррат).** 1**.** Борҳо. 2. Тарори зарби ададҳо бо худ то дах (маънии дуюми термини ҳисоб).

Курур - як милион.

Оҳод - [ҷамъи аҳад]; 1.якҳо. 2.аз 1то 9 (термини арифметикӣ).

Тарҳ- 1. Кам кардани ададе аз ададе (термини илми арифметика). 2. Намунаи иморат, ки дар коғаз мешаванд. 3. Шакли рӯи ҳар чиз (масалан, мепурсад: "тарҳи фалони чигуна аст? Ҷавоб медиҳанд: дарозрӯй, чашму абрӯсиёҳ ва ҳоказо).

Фоиз- 1. Некӣ бисёрдиҳанда, баракатдиҳанда. 2. Нисбати ададҳо дар сад (маънии дуввум термини ҳисоб).

Ҷабр- 1. Шикаста бастан (ҷабри нуқсон). 2. Бо зӯри ба коре доштан. 3. Ситам, зулм (ба маънии саввум вайрон шудани ҷавр аст). Ҷабру муқобала қоидаҳои илми ҳисоб (ҳисоб).

Ғ) Истилоҳоти илми тиб. Сарчашмаи илми тибро дар сарзаминҳои шарқи наздик марбут ба ду донишманд мешуморанд, ки онҳо Закариёи Розӣ ва Ибни Сино мебошад. Аммо дар мамлакатҳои ғарбӣ бошад, асосгузори ин илмро ба Ибни Сино мансуб медонанд, гарчӣ олимони Юнони қадим саҳми аввалини худро дар ин соҳаи илм гузошта бошанд, аммо Сино баъзе назарияҳои онҳоро пурра намуда ва якчанд назарияи нави худро пешниҳод намудааст. Ва он асари Сино "Ал- қонун фи- тиб", ки машҳуртарин китоб дар бораи илми тиб маълумот медиҳад. Истилоҳоти марбут ба илми тибро, ки аз рӯи китоби "Луғати нимтафсилӣ" – и С. Айнӣ ҷамъоварӣ намудем, онҳоро ба ду гурӯҳи термини илми ҷудо менамоем. 1. Истилоҳоти илмие, ки имрӯз ҳам истифода мешаванд: аъзои раиса, байтор, пизишк марбут мебошанд. 2. Истилоҳоти илмие, ки имрӯз аз истифодаи илми баромадаанд: зимод, зотулчанб, матбух, ташреҳ ҳисоб мешаванд. Ва ин терминҳои илми тиб дар асари устод С. Айнӣ чунин тафсир шудаанд.

Аъзои раиса дил ва димоғ, шуш ва монанди инҳо, ки дар идораи бадани инсон раёсат мекунанд. (*термини илми тиб).*

Байтор- табиби ҳайвонот.

Зимод - доруест бо об, ё равған сиришта, ки ба бадан моланд (*вақти беморӣ).*

Зотулчанб - бемориест дар пахлухои одамӣ ба сабаби варамиданӣ .

Матбух - давои ҷӯшондапухта (зидди давои хушку хом) (термини тибби кӯҳна).

Пизишк- табиб, ҷароҳ.

Ташреҳ- 1. Равшан ва ё ошкор баён кардан. 2. Парча-парча ва ҷудо карда омӯхтани бадан (истилоҳи илми тиб) анатомия.

Ташреҳи ниҳоди худ даромӯз,
К- ин маърифатест хотирафрӯз.
Мебош табиби исавиҳуш,
Аммо на табиби одамикуш.

Д) Истилоҳоти илми кимиё. Илми кимиё мураккабтарин илм дар доираи илмҳои дақиқ мансуб мебошад, ки терминҳои илмии ба худ хосро дорад. Он истилоҳоти илмие, ки дар замони муосир дар "Луғати нимтафсилӣ" –и С. Айнӣ омадаро аз назар мегузаронем ва онҳоро бу ду қисм ҷудо менамоем. 1. Терминҳои илмии имрӯз ҳам дар истифода: иксир, иксирӣ, модда. 2. Истилоҳоти илмии аз истифода баромада ва ё ҷои онҳоро терминҳои дигар гирифтаанд: истиҳола, кабид – ин истилоҳ имрӯз дар илми биология бо термини ҷигар истифода мешавад, кофур – мушк мансуб мешаванд. Ва ин терминҳои илми кимиё дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ ин тавр баён шудаанд.

Иксир - кимё; * кимёи афсонавист, ки гуё ба кор фармондани он мис зари холис мешудааст(Ҳ)

Сими холис гашт аз симоби дил аз иксири ишк (Навоӣ).

Иксирӣ - кимёгарӣ. (Л.М).

Истиҳола - 1. Номумкин будани чизе. 2. Номумкин шумурдан. 3. Аз ҳоле ба ҳоле гардидан (термини кимиё).

Кабид - 2 моддаест, ки бо вай мис ва филизоти дигарро бо ҳам кафшер кунад (пайванд диҳанд).

Кофур - моддаест сафед ва хушбӯй.

Модда - 1.чизи аслӣ, ки дар пайдо шудан ё сохтани чизҳои дигар ба кор меравад. 2.чизе ки барои пайдо шудани чизе сабаб мешавад (масалан, моддаи низоъ—сухан ё чизе, ки ба ин низоъ сабаб шудааст). 3.нуқтаҳои асосӣ дар шартномаҳо ё мактубҳо, ки ҳар кадомашро дар зери як рақам гирифта баён мекунанд.

Е) Истилоҳоти ҳарбӣ. Аз замоне, ки инсоният ба қабилаҳо ҷудоме мешавад барои ҳифзи қабилаи худ маҷбур буданд ба сохтани ягон навъи асбоби ҳарбӣ даст зананд. Ва ба ин васила барои чизҳои сохтаи худ ном мемонданд, ки онҳоро аз дигар асбобҳои рӯзгорашон фарқ кунанд. Он истилоҳоти ҳарбие, ки дар китобо С. Айнӣ омадаанд, имрӯз дар соҳаи ҳарбӣ беъзеи онҳо бо ҳамон қолаб истифода мешаванд: дурандоз, зирех, камон, милтиқ. Ё ин ки ҷои онҳоро терминҳои нав гирифтаанд: занбӯра – пушка, сипаҳсолор – сарфармондеҳ мебошанд. Ин терминҳои ҳарбӣ дар "Луғати нимтафсилӣ" чунин шарҳ ёфтаанд.

Дурандоз- касест, ки аз дур нишонро зада тавонад (термини ҳарбӣ ва шикорӣ.

Занбӯра - 4. тӯпи хурд (*силоҳи ҷанг*); 2. тири тӯп.

Зирех - 1. либоси оҳанист, ки аз ҳалқаҳои оҳан бофтаанд (*аз силоҳҳои ҷанги замони қадим*). 2. пӯшиши оҳанини киштӣ, поезд ва автомобилҳои ҷангӣ (*силоҳи ҷангии ҳамизамонӣ*).

Камон - чӯби хам ё як чизи чӯбмонанди хамдори аз пай сохташуда, ки ба вай зеҳ баста тир андозанд. ***Камони каёни-**(камони) махсуси подшоҳони Каён. (Бус).* **Камони Рустам** қавси қузаҳ, ки дар рӯзҳои абри боронии офтобдор дар ҳаво менамояд (маҷоз). **Камони касеро кашидан** (дар зӯрӣ, фазлу камол ва дигар сифат баробари ӯ шудан.

Милтиқ - аслиҳаи дастии ҷангии оташкушоӣ. Милтиқҳои чақмоқӣ—милтиқҳои потусқагӣ. (Б.)

Сипаҳсолор- сардори лашкар, ки ҳамаи ихтиёри лашкар ба дасти ӯ мешавад (дар истилоҳи ҳарбии қадим (Ҷ. 10).

Ё) Истилоҳоти илми география. Илми география дар байни илмҳои дақиқ илми ҷавонтар мансуб мебошад, чунки терминҳои илмие, ки дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ омада, нишондиҳандаи он аст, ки илм нисбат ба дигар илмҳои дақиқ ҷавонтар мебошад. Ва он истилоҳоти илмие, ки С. Айнӣ дар асараш овардааст, имрӯз ҳам мавқеи худро дар илми география гум накардааст.

Абҳор - ҷамъи баҳр ; дарёҳои калон.

Буҳур - баҳрҳо (*хоҳ ба маънои дарё бошад, хоҳ ба маънои ақсоми шеър*).

Қутб- 1. Мехи оҳанин бар сари осиё, ки санги рӯй ба воситаи он мегардад. 2. Асл ва мадори ҳар чиз. 3. Ҳар кадом аз нуктаҳои мунтаҳои шимолӣ ва ҷанубӣ (дар илми ҳайъат). 4. Ҳар кадом аз ду ситора, ки дар баробари нуктаҳои мунтаҳои шимолӣ ва ҷанубии замин намоён мешавад.

Ж) Истилоҳи илми физика. Физика ҳамчун илми мустақил дар асри 19 шинохта шудааст. Ва он терминҳои илмие, ки дар ин соҳа истифода мешаванд, аксарашон мафҳумҳои русӣ – байналмилалӣ мебошанд. Ин ду калимае, ки аз "Луғати нимтафсилӣ" –и С. Айнӣ дар поён овардем, калимаи якум на ҳамчун термини илмӣ имрӯз дар физика истифода мешавад, балки ҷои ин калимаро, ибораи ҳодисаҳои табиӣ гирифтааст ва дар забони тоҷикӣ бошад, ибора истилоҳи илми шуда наметавонад. Мисқол – ҷои худро ба термини илми вазн (маса) иваз кардааст.

Авориз - ҷамъи оризат; оризаҳо. (Б.) (Ҳодисаҳо, чизҳои ногаҳонии ногувор).

Мисқол - вазнест, ки ба 25 грамм баробар меояд.

З) Истилоҳоти шатранҷбозӣ. Шатранҷбозӣ яке аз ҳунарҳои мардуми қадимаи форсу тоҷик ба ҳисоб меравад, ки Фирдавсӣ дар асари бузургаш "Шоҳнома" пайдоиши ин бозиро мансуб Ҳушанг медонад. Ва ин термини дар "Луғати нимтафсилӣ"- и С. Айнӣ омада, имрӯз бо ҳамин истилоҳ дар шатранҷбозӣ истифода мешавад**.**

Кишт - 11 донаронӣ ба тарафи шоҳ ба тарзеки агар ба ҷои шоҳ донаи дигар бошад, дар бозии дӯйӯм зада гирифта шавад (термини шатранҷбозӣ)*. Амр дар истилоҳи омма **кишт хурдан** киноя аз таъкиб дидани касест аз тарафи касе,ё аз тарафи ҳукумат. (Ҷ.1.).

Ҳамаи он истилоҳоти илмие, ки дар "Луғати нимтафсилӣ"- и устод Садриддин Айнӣ омадаро ҷамъовари намуда ва онҳоро ба ду гурӯҳи илми тақсим намудем. Ба гурӯҳи якум, истилоҳоти илмии марбут ба фанҳои ҷомеашиносӣ ва гурӯҳи дуюм бошад, истилоҳоти илмии марбут ба фанҳои умумӣ – техникӣ ҷудо мешаванд. Ҳар як қисмат боз дар навбати худ ба фаслҳо ҷудо мешаванд. Истилоҳоти илмии марбут ба фанҳои ҷомеашиносӣ дар умум ба 101 терминро ташкил мекунанд, ки ба илми адабиётшиносӣ 57 истилоҳ, забоншиносӣ 16, таърих 9, ҳуқуқ 5, мантиқ 4, мусиқӣ 3, динӣ 3, педагогика 2, фалсафа 1, ҳуҷҷатнигорӣ 1- ро дар бар мегиранд. Терминҳои илмии марбут ба фанҳои умумӣ – техникӣ бошад, дар умум ба 69 истилоҳи илмӣ ҷамъовари шудааст, ки ин қисмат ҳам дар навбати худ фаслҳо ҷудо мешавад. Истилоҳоти илми нуҷумшиносӣ 18, ҳандаса 11, иқтисодиёт 8, риёзӣ 7, тиббӣ 7, кимиё 6, ҳарбӣ 6, география 3, физика 2, шатранҷбозӣ 1- ро ташкил мекунанд. Дар ҳар ду қисмат истилоҳоти илмӣ миқдорашон ба 170 адад мерасанд, ки ҳоло ҳам миқдори истилоҳоти илмӣ дар "Луғати нимтафсилӣ" – и С. Айнӣ омада, кам мебошанд. Аммо як чизро бояд, дар назар гирифт, ки С. Айнӣ он истилоҳоти илмие, ки дар китоби худ ҷамъовари намудааст, аксарият марбут ба замони феодализм мебошад. Ва ба мо аз рӯи сарчашмаҳо маълум аст, ки дар ин замон нисбат ба

фанҳои дақиқ фанҳои ҷомеашиносӣ тараққӣ карда буд.

Ба ҳамин хотир устод Садриддин Айнӣ дар “Луғати нимтафсилӣ”- аш он терминҳои илмиеро овардааст, ки дар замони худ маъмул будаанд.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт. Ҷ.12. – Душанбе: Ирфон, 1976. – 563 с.
2. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов. 2-е изд./ О. А. Ахманова. –М.: Сов. энциклопедия, 1969. – 607 с.
3. Бертельс Е.Э. Пути создания таджикских словарей // Труды первой конференции по изучению производительных сил Таджикской ССР. // Проблемы Таджикистана, т 2. – Ленинград, 1934, С.177-194.
4. Назарзода С. Истилоҳоти забони тоҷикӣ: таърих, гаройиш ва дурнамо. – Душанбе, 2014. – 370 с.
5. Принсипҳои асосии терминологияи забони тоҷикӣ (тартибдиҳанда Я.И.Калонтаров). – Душанбе, 1971. – 62 с.
6. Развитие терминологии на языках союзных республик СССР (Редколлегия: академик Г.В.Степанов, доктора филологических наук В.П.Даниленко и К.М.Мусаев). – Москва: Наука, 1986. – 377 с.
7. Реформатский А.А. Термин как член лексической системы языка. – М.: Наука, 1968. – 58 с.
8. Саймиддинов Д. Вожашиносии забони форсии миёна. – Душанбе: Пайванд, 2001. – 310 с.
9. Тоҳирова Қ. Лексикаи забони адабии ҳозираи тоҷик (материалҳо). – Душанбе, 1967. – 158с.
10. Тоҷикистони Сурх, №19, 28 ноябри соли 1929.
11. Тоҷикистони Сурх, №77, 3 апрели соли 1935
12. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.1. – М.: СЭ, 1969. – 951 с.
13. Фарҳанги забони тоҷикӣ. Ҷ.2. – М.: СЭ, 1969. – 952 с.
14. Фарҳанги истилоҳоти ҳуқуқ. – Душанбе:ЭР-граф, 2009. – 620 с.
15. Фарҳанги тоҷикӣ ба русӣ.-Душанбе: Шарқи озод, 2006. – 746 с.
16. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.Ҷ.1. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 950 с.
17. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ.Ҷ.2. – Душанбе: Шарқи озод, 2008. – 945 с.

НАУЧНАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ В «ДЕТАЛЬНОМ СЛОВАРЕ» САДРИДДИНА АЙНИ

Терминология одна из основополагающих средств передачи научных понятий и научного мышления, которая вносит большой вклад в развитие науки и цивилизации. Именно терминология должна быть определяющей отличительной и основным показателем отраслей науки. Так как человек только через неё может передать или принять своё восприятие и благоразумие. В результате обмен информацией становится невозможным без терминологии. Следует отметить, что терминология бывает универсальной и отраслевой. Следовательно в этой статье мы представили различную терминологию сфер науки в «Детальном словаре» великого знатока, учёного Садриддина Айни.

Ключевые слова: *терминология, словообразование, лингвистика, Садриддин Айни, социология, литературоведение, история, право, логика, музыка, религия, педагогика, философия, документация, природно-математический, астрономия, геометрия, экономика, математика, медицина, химия, военный, география, физика, шахматная игра.*

SCEINTIFIC TERMINOLOGY IN S.AYNI`S «EXPLANATORY DICTIONARY»

Terminology is one of the fundamental means of transferring scientific concepts during the conversation, the parties held talks on the establishment of bilateral fruitful cooperation. It is the terminology that should be defined, distinctive and the main indicator of the branches of science since humans can transfer their thoughts only through the terminology. As a result the information exchange without terminology becomes impossible. It should be noted that terminology is divided into universal and sectorial. From this point, at this terminology article we`ll look at different branches of science in the «Explanatory dictionary» of a great scientist and teacher S.Ayni.

Key words: *terminology, word formation, linguistics, Sadriddin Ayni, social science, literary criticism, history, right, logic, music, religion, pedagogics, philosophy, documentation, natural mathematics, astronomy, geometry, economics, mathematics, medicine, chemistry, military, geography, physics, playing chess.*

Сведения об авторах:

Валиев Джамшед Абдурасулович *- докторант PhD кафедр теория и практики языкознания Таджикский государственного им. С.Айни.*

Каримова Шарифхуджа *- магистранта второй курса кафедры теории и истории литература Таджикского государственного педагогического Университета имени С. Айни.*

About the authors:

Valiev Jamshed Abdurasulovich *- first year doctoral PhD in the Chair of Theory and Practice of*

Linguistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni.
***Karimov Sharifkhuja** - second year magister of the theory and history of literature Department, Tajik State Pedagogical University named after Sadridddin Ayni.*

УДК 371.321

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО В ТАДЖИКСКИХ ШКОЛАХ

Алиева Б.М.
Средняя общеобразовательная школа № 42

В сфере образования Республики Таджикистан вопрос об преподавания русского языка в таджикских школах занимает одну из основополагающих позиций. Вне зависимости от таджикского языка обучения, часы для изучения русского языка в каждой школе выделяются на обязательной основе. «В школах, где предметы преподаются на таджикском языке, русский язык обязателен для изучения со второго класса, в отличие от других иностранных языков» [9].

Также значимость изучения данного языка во всех учебных заведения закреплено в законодательстве Республики Таджикистан, где русский язык имеет статус языка межнационального общения [3]. Русский язык является своего рода посредником, связывающим Таджикистан и остальной мир.

Несмотря на то, что русский язык является самым востребованным языком в Таджикистане и данный предмет относится к числу основных учебных дисциплин во всех школах, у большинства учеников возникают трудности при изучении данного языка, что приводит к неполной реализации коммуникативно-речевой направленности изучения языка (то есть ученик не может реализовать основную задачу изучения языка – «выход в речь»). Овладение русской речью в национальных школах – это не только усвоение готовых образцов, запоминание определенных моделей и произнесение заученных текстов, но и умение свободно применять усвоенный материал во всех сферах общения. При обучении русскому языку в школах, где все предметы преподаются на таджикском языке, прямое обращение к родному языку должно быть строго нормированным.

Основное содержание преподавания русского языка в национальных школах те же, что и для русских. Однако в условиях национальной школы этот учебный предмет выступает, прежде всего, как процесс обучения речевой деятельности. Поэтому особенности преподавания рассматриваемого языка имеет некоторые точки соприкосновения с методикой преподавания русского языка как иностранного, поскольку происходит процесс усвоения языка, которым ученики не владеют или же владеют частично.

Так, при обучении русскому языку необходимо учитывать специфику родной таджикской культуры учеников и при этом дать представление об истории, культуре и традициях России. Выбор формы подачи материала зависит от соотношения обучаемого языка с родным, от наличия или отсутствия аналогичного явления в системе таджикского языка и от наличия специфических черт в системе русского и родного языка учащихся, то есть производится прямые параллели с родным языком. Таким образом, в таджикских школах должно реализоваться равноправие языков и внимание к родному языку не должно нанести ущерб преподаванию русскому языку.

С точки зрения лингвистики основанием для взаимосвязанного изучения таджикского и русского языков являет наличие языковых универсалий и общих речевых умений, которые помогают пользоваться языком как средство общения. Например, алфавит русского и таджикского языков являете кириллица, то есть написание и звучание основного количества букв не вызывает трудностей у учеников, так как они уже имеет представление о системе родного алфавита. Отталкиваясь от этого факта, также в области фонетики общим является разграничение звуков речи, деление на гласные и согласные, умение передавать на письме звуки в форме букв, способность образовывать слова с помощью букв и т.д., в области морфологии – умение изменять состав слов, распределять слова по частям речи, в области синтаксиса – способность правильно связывать между собой слова и образовывать предложения и т.д. Таким образом, эти особенности и сходства в языках позволяют нам определить, насколько ученик знает изучаемый язык и как сделать занятия эффективными и интересными.

Исходя из всех вышеизложенных общих особенностей, можно выявить языковые универсалии русского языка, не свойственные таджикскому, что делает трудным усвоение изучаемого языка. Так, например, первые трудности возникают уже во время работы над модулем «Фонетика». Зачастую таджикские ученики плохо воспринимают на слух, либо вообще не слышат такие звуки, как [щ], [ц], [ы] и ь знак, так как для речевого аппарата таджиков не свойственно их воспроизведение и поэтому ученики не могу передать эти звуки на письме. Соответственного в таджикском алфавита нет таких букв. Так, звук [ц] в таджикском языке на письме передается буквами «тс» либо «с». Например: *социалист – сотсиалист, цирк – сирк* и т.д. Звук [щ], в свою очередь, большинства учениками вообще не воспринимается на слух и им сложно (а порой даже непосильно) передать данный звук. Для носителей таджикского языка чаще всего звуки [ш] и [щ] воспринимаются совершенно одинаково. Ы – одна из самых «горячо любимых» звуков носителей таджикского языка. Многим ученикам кажется, что произнести звук [ы] – невозможно физический. Чаще всего ученики слышат разницу между звуками [и] и [ы], но все равно непроизвольно произносят вместо [ы] [и]. Например: *мы – [ми], вы – [ви], мыло – [мило], сын – [син], крыса – [криса]* и т.д.

Ь знак не является звуком, а используется для обозначения на письме мягкого согласного, является показателем грамматической формы и играет разделительную функцию. В транскрипции данный знак отмечается как ['], например, *нить [н'и́т'], семь [с'э́м'], [суд'ба́], тьма [т'ма́]* и т.д.

Как правило, затруднения фонетического характера связаны, прежде всего, с процессами ассимиляции и аккомодации звуков. Преподаватель может снять данную языковую трудность, подобрав подходящие скороговорки, считалки и небольшие стихотворения, где эти звуки активно встречаются.

Например:

Ща-ща-ща – ходит Саша без плаща.

Ще-ще-ще – свекла варится в борще.

Щу-щу-щу – рот лекарством полощу.

Щи-щи-щи – очень вкусны были щи.

Можно предложить ученикам запомнить смешную фразу: *"Цыган на цыпочках цыпленку цыкнул цыц".*

В правильной постановке звука [ы] могут помочь согласные буквы. Его лучшие друзья - буквы К и Г.

Можно попробовать произнести слоги и слова:

кы-ык-ыкы-кыкы-ыкык-ыкыкы

гы-ыг-ыгы-гыгы-ыгыгы--гыгыгы

бы-был-было

мы-мыл-мыло

вы-выл

ты-тыл

вы-выход

Либо еще одно упражнение для данного звука:

бы-бы-бы-бы-бы-быстро

вы-вы-вы-вы-вы-выход

ды-ды-ды-ды-ды-дыня

пы-пы-пы-пы-пы-лапы

ры-ры-ры-ры-ры-рыба

Здесь следует сначала повторять слоги медленно, обращая внимание на чистоту звука, и лишь затем добавлять скорости. Последнее слово в предложенном ряду надо произносить как можно четче и громче.

Также, хороший эффект может дать простая и не сложная практика с карандашом. В данном случае нужно закусить карандаш зубами и попробовать произнести звук [и]. Так, карандаш не позволит языку упираться в зубы, и не получится их сомкнуть, в результате чего воспроизводиться звук [ы]. Отработав предложенное упражнение несколько раз на практике, нужно постараться запомнить данную артикуляцию и повторить обучаемый звук уже без

карандаша.

Так как зачастую [ц] воспринимается как [тс], то лучше всего отрабатывать данный звук в словах где [ц] стоит после [т] или [д]: *отцы, к отцу, с отцом, двенадцать, двадцать, тринадцать, тридцать* и т.д.

При этом не стоит забывать и о пополнении словарного запаса учеников. На каждом уроке учащийся должен усвоить 3-5 новых слов и уметь использовать их в речи. Новая лексика хорошо воспринимаются, если представлена наглядно (рисунки, фотографии и т.д.) – эффективно работает метод визуализации. Также важно на уроках использовать различные толковые словари русского языка, такие как «Толковый словарь живого великорусского языка» Даля В.И., «Большой толковый словарь» Ушакова Д.Н., «Словарь русского языка» Ожегова С.И. и т.д. Конечно для начальных классов использование таких словарей будет сложным и зачастую не эффективным, но для старшеклассников важно уметь пользоваться только толковыми словарями, избегая двуязычных.

При работе над модулем «Грамматика» большую сложность для учеников национальных школ Таджикистана представляет вид и время глаголов, род, падеж, значение и употребление в речи причастий и деепричастий, а также многозначность русских предлогов, употребление союзов и союзных слов в придаточном предложении. Также вызывает трудность изучение и правильное использование глаголов движения.

Чаще всего носители таджикского языка при общении на русском языке делают ошибки в окончаниях слов, так как неправильно используют время глагола, не знают падежи, либо путаются в женском и мужском роде.

При изучении видов глагола стоит для начало определить их функции. Так, например, в русском языке существует несовершенный и совершенный вид глагола (НСВ и СВ), каждый из которых имеет свои особенности и функции. (Таблица 1)

НСВ	***СВ***
1.Общий факт: название действия *В понедельник я был занят: готовился к урокам, читал рассказ*	**1. Конкретный факт**: результат, окончание действия *Вечером я подготовил все уроки, прочитал рассказ*
2. Процесс (долго, весь вечер, весь день, всю неделю, целый час) *Она весь день убирала дом.*	**2. Граница действия** (законченность – начало) *Поздно вечером я закончил все дела и пошел смотреть фильм.*
3. Повторяемость (действие повторяется несколько раз) (обычно, всегда, часто, редко, каждый день, несколько раз, по вечерам, по субботам, в раза в месяц и т.д.) *Она обычно перед сном читает книгу.*	**3. Однократность** (действие было один раз) (быстро, сразу, вдруг, неожиданно, наконец) *Я быстро прочитал книгу и лег спать.*
4. Параллельность А. S1----------P1 S1----------P2 *Она сидит и читает.* Б. S1 – P1 S2 – P2 *Я сидела у окна, а птички пели на дереве*	**4. Последовательность** S1 – P1, P2... *Сначало я сделал уроки, а потом смотрел телевизор.*

Таблица 1. *Функции НСВ и СВ*

Только грамматическое разъяснение материала и заучивание правил не даст желаемого результата, надо заняться **развитием речи на материале вида**. Пояснение видов связанно примерерами и притягивает к себе все аспекты преподавания языка (лексика, грамматика, синтаксис, фонетика, фразеология, славообразование). При этом свободное владение видами глагола не возможно вне свободного владения языком, поэтому попытка обучить употреблению видов вне работы по развитию речи на самом широком языковом материале становиться невозможным. Таким образом, надо ученикам предлагать больше речевого материала.

Также, следует отдельно отметить особенности преподавания падежей в таджикских школах. Всем известно, что в русском языке 6 падежей: 1) именительный, 2) родительный, 3) дательный, 4) винительный, 5) творительный и 6) предложный. Чаще всего учителя в школах

Таджикистана проходят все падежи в предложенном порядке, что вызывает трудности при усвоении материала. Также ученики во многих случаях не знают, какой падеж, в какой ситуации использовать.

Здесь наиболее эффективным может быть подача материала по изучению падежей в той последовательности, в соответствии с которой проходят уроки по изучению русского языка как иностранного. На уроках РКИ падежи чаще всего проходят в следующем порядке: 1) именительный, 2) предложный, 3) винительный, 4) дательный, 5) родительный и 6) творительный. То есть здесь не соблюдается знакомый для многих порядок падежей. Такой порядок основывается на основном принципе обучения – от простого к сложному. Так, например, если предложный падеж изучается после именительного, то это из-за его относительной простоты, ведь в форме единственного числа существительного у него есть только 2 окончания: ***-е*** (*в Таджикистане*) и ***- и*** (*в Росии*).

Таким образом, все эти трудности со временем уменьшаются только при правильной подаче материала урока и подборе различных интересных упражнений к каждому из особенностей изучаемого языка.

ЛИТЕРАТУРА

1. Балыхина Т.М. Методика преподавания русского языка как неродного (нового): Учебное пособие. Изд. 2-е, испр. – М.: РУДН, 2010. – 188 с.
2. Гусейнова Т.В. Методика преподавания русского языка: Учебное пособие для студентов филологического факультета. / Душанбе: РТСУ. 2013. -214 с. Кульневич С.В., Лакоценина Т.П. Современный урок. – М.: Учитель, 2005.
3. Конституция Республики Таджикистан, статья 2, http://www.president.tj/ru/taxonomy/term/5/112
4. Литневская Е.И., Багрянцева В. А. Методика преподавания русского языка в средней школе: Учебное пособие для студентов высших учебных заведений / Под ред. Е. И. Литневской. — М.: Академический проект, 2006. — 590 с.
5. Мухаметов Г.Б., Бабаева Р.Н. Методические разработки уроков русского языка (с учётом компетентностного подхода для 2 класса средних общеобразовательных учреждений с таджикским языком обучения). Душанбе, Маориф, 2016 - 276 стр.
6. Нагзибекова М.Б. 2008, Русский язык в Таджикистане, Slavica Helsingiensia 35. С любовью к слову / Festschriftin Honour of Professor Arto Mustajoki on the Occasion of his 60th Birthday. Ed. by Jouko Lindstedt et al. – Helsinki, http://www.helsinki.fi/slavicahelsingiensia/preview/sh35/pdf/20
7. Фоменко Ю. В. Типы речевых ошибок: Учебное пособие. Новосибирск, 1994.

ОСОБЕННОСТИ ПРЕПОДАВАНИЯ РУССКОГО ЯЗЫКА КАК НЕРОДНОГО В ТАДЖИКСКИХ ШКОЛАХ

Статья посвящена некоторым особенностям преподавания русского языка в Таджикистане в условиях школьного образования. Излагаются основные положения функционирования русского языка в сфере образования. Также в статье показана важность реализации одного из главных принципов эффективного изучения русского языка как неродного – учет особенностей родного языка учащихся. Основное внимание сосредоточенно на главных трудностях усвоения данного языка таджикскими учениками. Отдельное внимание уделяется фонетическим и грамматическим явлениям русского языка, которые не свойственны таджикскому и имеют свою специфику преподавания.

Ключевые слова: *национальная школа, язык межнационального общения, неродной язык, коммуникативно-речевая направленность, развитие речи.*

FEATURES OF TEACHING RUSSIAN LANGUAGE AS NON-NATIVE IN TAJIK SCHOOLS

The article is devoted to some features of teaching the Russian language in Tajikistan in the context of school education. The basic provisions of the functioning of the Russian language in the field of education are described. Also, the article shows the importance of implementing one of the main principles of effective learning of the Russian language as non-native - taking into account the peculiarities of the native language of students. The main focus is on the main difficulties in learning this language by Tajik students. Special attention is paid to the phonetic and grammatical phenomena of the Russian language, which are not peculiar to Tajik and have their own specific teaching.

Key words: *national school, language of international communication, non-native language, communicative-speech orientation, speech development.*

Сведения об авторе:

Алиева Бибишодмон Мустафоевна *– учитель русского языка и литературы, средняя общеобразовательная школа № 42, Таджикистан, Душанбе. E-mail: umarovaf-93@mail.ru. Телефон:(+992) 935876298*

About the author:

Alieva Bibishodmon Mustafoevna *- teacher of the Russian language and literature, secondary*

school № 42, Tajikistan, Dushanbe. E-mail: umarovaf-93@mail.ru. Phone Number: (+ 992) 935876298

ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВИИ ЗАРБУЛМАСАЛҲО ОИД БА САГ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА КУРИЁӢ

Чой Миҳи
Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи Сотим Улуғзода

Аз рӯи гуфтаи Сонг Ҷонгсу ва Ҷонг Далёнг: “Зарбулмасал мероси фарҳангии муштараки ҳар як халқ, ки муддати тӯлонӣ тавассути таҷрибаи зиндагонии халқи одӣ ба миён омадааст, ҳамчун ганҷи эҷодиёти халқӣ дар миёни халқ маҳбубияти зиёдро ба даст овардааст”. Зарбулмасал дар худ хусусияти миллии ҳар як халқро фаро гирифта, арзиши фарҳангии ҳар як миллат ва ҷамъиятро ифода намуда, ҳамчун воситаи забонӣ фарҳанг, зиндагонӣ, мафкураи ҳар як халқиятро дар худ таҷассум менамояд.

Дар мақолаи мазкур зарбулмасалҳои тоҷикӣ ва куриёӣ оид ба саг баррасӣ карда мешавад. Саг ҳайвони ба инсон наздик, улфатӣ ва фармонбардор мебошад. Дар зарбулмасали куриёӣ “Агар сагро калон кардӣ - некиро медонад” ҳаст, ки дар забони тоҷикӣ зарбулмасали муодили он “Саги ҳақшинос беҳ аз мардуми ҳақношинос” мебошад.

Маводи асосии забони куриёӣ ин “Фарҳанги зарбулмасали мо” муаллифаш Вон Ёнгсоб ва китоби нашр кардаи маркази забоншиносии миллӣ “Фарҳанги зарбулмасалӣ забони адабӣ” ва ибораҳои иероглифӣ ҳамчун маводи асосӣ истифода шуд.

Саг намояндаи ҳайвоноте аст, ки дар ҳаёти инсоният робитаи бевоситаро нигоҳ доштааст. Аммо доир ба аз кадом замон саг ба инсоният ром шуданаш ва ё аз кадом замон ҳайвони хонагӣ шуданаш маводи тасдиққунандаи дақиқе вуҷуд надорад.

Ким Ҷонгде зикр намудааст, ки “Саг ҳайвонест, ки аз замонҳои қадим яке аз ҳайвонҳои хонагӣ буда дар паҳлӯи инсон то ин замон зиндагӣ кардааст ва ин маънои онро дорад, ки саг дар якҷоягӣ бо инсон зиндагӣ карда истодааст.

Дар Куриё образи саг ҳам ҷиҳати мусбӣ ва ҳам ҷиҳати манфиро доро мебошад. Куриёиҳо нисбат ба дигар ҳайвонот сагро боз ба худ наздиктар мешуморанд. Мисол онро дар асотир, шаманизм, расму оин, мазҳаб ва ғайра дидан мумкин аст.

Ҷиҳати мусбии саг дар он аст, ки на танҳо инсонро мефаҳмад ва сарвату дороии ӯро муҳофизат мекунад, балки ҳатто ҳаёти соҳибашро ҳифз менамояд. Инчунин ҷиҳати муқобили он, яъне образи манфии сагро низ дар зиндагии ҳаррӯза метавон мушоҳида намуд. Ҳамин тавр нисбати шахси ношоиста, шахси бад “шахси аз саг бадтар” ҳам ном мебаранд. Маънои семантикии саг дар забони тоҷикӣ дар он аст, ки дар муқоиса дар бораи виҷдон саг метавонад асоси ифлосӣ бошад: ***Бо даҳони саг оби дарьё нопок намешавад.***

Саг дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ низ ҳам сифати мусбӣ ва ҳам манфиро таҷассум менамояд. Бояд қайд, ки саг дар фарҳанги тоҷикӣ образи манфӣ аст. Сабаби ин падида дар дин аст. Дар дини ислом чунин аст, ки агар саг ба ашё ё хӯроке расид, бояд пеш аз истифода онро ҳафт маротиба бояд шуст.

Дар таркиби луғавии зарбурмасалҳо ҳамаи сифатҳое, ки ҳайвонот доро мебошанд, метавон мушоҳида намуд. Маънои семантикии саг дар зарбулмасалҳои забони тоҷикӣ гуногун мебошад: ҷасурӣ, бовиҷдонӣ, эҳтиёткорӣ, қаҳру ғазаб, нобарорӣ, ҷазо, беҳудагӯӣ, бешармӣ, берӯӣ, ғамхорӣ, бераҳмӣ.

Махсусан дар ҷамъияти ҳозираи Куриё, ки бо ивазшавии мафкура дар бораи хонадоршавӣ ва бо сабаби камшавии аҳолӣ, ки бисёр оилаҳо аз як нафар иборатанд, саг дар оила нақши муҳим дорад.

1) Вафодорӣ

<Зарбулмасали куриёӣ>	<Зарбулмасалҳои тоҷикӣ>
개도 닷새가 되면 주인을 알아본다.	***Саг аз мардуми мардумозор беҳ!***

[12:328] Агар саг панҷрӯза шавад, соҳибашро мешиносад. ***사나운 개도 먹여주는 사람은 안다.*** Саги гиранда ҳам шахси хӯрок диҳандаашро мешиносад. ***개도 기르면 은혜를 안다.*** Агар сагро калон кардӣ меҳрубониро медонад. ***개도 사흘을 기르면 주인을 안다.*** Агар сагро ҳам чор рӯз калон кардӣ соҳибашро мешиносад. ***개도 세 번 보면 꼬리를 친다.*** [12:324] Агар саг ҳам се маротиба бинад, думашро меҷунбонад. ***개새끼도 제 주인은 물지 않는다.*** Бачаи саг ҳам соҳибашро намегазад.	(사람들을 괴롭히는 사람보다 개가 더 낫다) ***Саг бошу муқими як дар бош.*** (개라면 한 집에만 계속 산다.) - 개는 한 집에서 한 주인 보고 산다. ***Саги ҳақшинос беҳ аз мардуми ҳақношинос.*** (고마움을 아는 개가 고마움을 모르는 사람보다 더 낫다.) -개보다 못 한 사람. ***Саг вафо дораду одам не.*** (개는 충실하고 사람은 아니다) ***Саг соҳибашро дӯст медорад, гурба хонаи соҳибашро.*** (개는 주인을 좋아하고 고양이는 주인의 집을 좋아한다) ***Вафодориро аз саг биомӯз.*** (충실함을 개에게 배워라)

Аз ҳама хусусиятҳои бештари мусбии саг вафодории он ташкил медиҳад. Аз мисолҳои боло бармеояд, ки дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ ва куриёӣ саг ҳамчун ҳайвони вафодор ва ҷуръатнок қабул карда шудааст. Хусусан, дар байни зарбулмасалҳои куриёӣ, ки бештар дар онҳо ба саг сифати меҳрубонӣ ннисбати соҳибаш дода мешавад, ки агар инсон меҳрубониро надонад аз саг пасттар буданро мефаҳмонад.

2) Чусту чолокӣ

개도 부지런해야 더운 똥을 먹는다.

Саг ҳам агар чусту чолок бошад ахлотро ба даст меорад.

다니는 개는 배 채우고 누운 개는 배 채인다.

Саге, ки ҳаракат мекунад, шикамашро сер мекунаду саге, ки хоб мекунад, шикам холӣ мекунад.

부지런한 개가 꿩도 잡는다.

Саги чусту чолок тазарвро ҳам мекапад.

앞에 서는 개가 토끼도 잡는다.

Саги пешсаф харгӯшро ҳам мекапад.Дар зарбулмасалҳои куриёӣ бо истифодаи амалҳои саг чусту чолокии он ифода мешавад, аммо дар зарбулмасалҳои тоҷикӣ хусусияти чусту чолокӣ дида намешавад.

Саг яке аз ҳайвоне мебошад, ки на танҳо ҷиҳати мусбӣ балки ба ҳамон дараҷа ҷиҳати манфиро низ доро мебошад. Аз ин рӯ, агар зарбулмасалҳои оид ба сагро дида бароем, дар ҳар ду забон нисбат ба ҷиҳати мусбӣ ҷиҳати манфии саг бештар мушоҳида мешавад. Дар Куриё бештар саги маҳаллиро “ддонге” мегӯянд ва хӯрокаш ҳам “똥 ахлот” мебошад, ки ин образи пастӣ ва чашгуруснагии сагро нишон медиҳад.

1) Пастӣ ва ифлосӣ

<Зарбулмасали куриёӣ>	<Зарбулмасали тоҷикӣ>
개 눈에는 똥만 보인다. Ба чашмони саг танҳо ахлот менамояд. ***개가 똥을 마다할까?***	Дарё ба даҳони саг наҷис намешавад. (강은 개의 입으로 더러워지지 않다) Саг наҷиста шуд агард тар шуд.

Саг ахлотро фарқ менамояд? ***개입에서 개 말 나온다.*** Аз даҳони саг гапи саг меояд. ***굶주린 개가 뒷간을 바라보고 기뻐한다.*** Саги гурусна ҳоҷатхонаро дида хурсанд мешавад. ***개는 똥 먹는 버릇을 고치지 못한다.*** Саг одати ахлотхуриашро ислоҳ карда наметавонад. ***개를 따라가면 뒷간으로 간다.*** Агар аз паси саг рафтӣ, ба ҳоҷатхона меравӣ.	(개는 젖었다면 더러워진 것이다) Саг бо қилодаи заррин низ ҳамон саг аст. (금 목거리 한 개 역시 개다)

2) Хиёнат

<Зарбулмасали куриёӣ>	<Зарбулмасалҳои тоҷикӣ>
삼년 먹인 개가 주인 발꿈치를 문다. Саги се сол нонхӯрда аз паси пои соҳибаш мегазад. ***앞에서 꼬리치는 개가 뒤에서 발뒤꿈치를 문다.*** Саги аз пеш дум ҷунбонида аз паси пой мегазад. ***개가 미치면 주인도 문다.*** Агар саг девона шавад, соҳибашро ҳам мегазад. ***기른 개도 무는 개가 있다.*** Аз байни саги калонкарда газанда ҳам ҳаст. ***내 밥 먹은 개에게 발뒤축 물린다.*** Саги нони маро хӯрда аз паси пой мегазад. ***제가 기른 개에게 발꿈치 물린다.*** Саги калон кардаам аз паси поям мегазад.	***Саги мову ҷакиданаш дар ҷойи дигар.*** (우리 개인데 다른 데 가서 짖고 있다.) ***Сагбача калон кардам аз банди поям гирифт.*** (키운 강아지에게 발을 물린다.) - 은혜를 원수로 갚는다.

Аз сабаби он ки саг ҳайвон аст, дар байни зарбуламасалҳои оид ба саг дар баробари амалҳои мисли вафодорӣ нисбат ба инсон хиёнат низ вуҷуд дорад. Зарбулмасалҳои дар боло зикршуда аз ҳамин қабиланд, ки саг ба соҳиби худро мегазад. Тавассути газидани саг фаҳмида мешавад, ки ба ивази меҳрубонҳои аз инсон гирифтааш ба кӯрнамакиро низ мефаҳмонад.

3) Чашмгуруснагӣ

개가 겨를 먹다가 나중에는 쌀도 먹는다.

Саг пучок (пуст)ро хӯрда баъдтар биринҷ ҳам мехӯрад.

굶은 개 부엌 들여다보듯 한다.

Саги гурусна ба ошхона даробаро менамояд.

도둑개에게 떡 목판 맡긴 격이다.

Мисли ба саги дузд лаълии ттог(нон) супоридан аст.

개에게 고기 맡긴 격이다.

Мисли ба саг гуштро супоридан аст.

개는 먹이를 탐내서 꼬리를 흔든다.

Саг ба хӯрока чашм ало карда думашро меҷунбонад. Дар зарбулмасалҳои куриёӣ, ки дар боло оварда шудаанд, биринҷ, сабӯс, тток ва дигар хӯрокҳо намояндаи хӯрокҳои куриёӣ мебошанд, ки саг нисбати онҳо чашмгуруснагӣ дорад ва дуздӣ мекунад. Ин хел рафтори чашмгуруснагии саг нисбати хӯрок шахси ҳарисро далолат мекунад.

Куриё ва Тоҷикистон аз ҷиҳати ҷуғрофӣ наздик нестанд, аммо аз сабаби он ки дар як қитъа, Осиёи Шарқӣ ҷойгир мебошанд, аз ҷиҳати фикронӣ ва урфу одат монандии зиёд доранд.

Аз ин хотир шабоҳати фарҳангӣ зиёд аст, ки дар ҷустани зарбулмасалҳои муодил душворие дида нашуд. Махсусан, дар бораи хосияти асосии саг, ки вафодорӣ ва ё чусту чолокӣ аст, дар байни ин ду забон умумият дида мешавад.

Ифода намудани ҷиҳати пастӣ ва ё бевосита бо истифодаи калимаи “ддонг ахлот” тарзи ифодаи зарбулмасалҳо дида мешавад. Масалан, мисли зарбулмасали “Саги ахлот мехӯрда саги пӯчок (пӯст)-ро хӯрдаро хандидааст” ва ғайра зарбулмасалҳои зиёд дида мешавад.

Дар саг образи вафодорӣ ҳам дида мешавад ва баръакси он аз образи хиёнаткорӣ низ холӣ набуда ба ҳамон андоза саг ба куриёиҳо хеле наздик буданро ифода менамояд. Баръакс, халқҳои тоҷик ва куриё ҳамчун бодиянишин соҳаи чорводорӣ асосӣ ба шумор меравад аммо Куриё, ки бо ҷиҳати дар як ҷой зиндагӣ карда кишоварзӣ мекунад, ки аз ҳамдигар фарқият дошта дар зарбулмасалҳои оиди саг фарқият дида мешавад.

Бо фарқияти фарҳангӣ ва ҷуғрофӣ хоси ҳар ду миллат дар бораи образи ифода ва мафҳумҳои фарққунанда пайдо мешаванд. Ҳар ду халқият бо саг робитаи зич дошта дар бораи саг фикри мусбӣ доранд, аммо куриёиҳо дар образи саг чусту чолокиро қабул кардаанд, аммо тоҷикон дар бораи саг чунин ақида надоранд.

Халқи тоҷик ва халқи куриёӣ дар бораи образи саг фикри мусбӣ доранд, аммо дар фикронии халқи куриёӣ образи манфии саг низ зиёд аст. Дар зарбулмасалҳои ҳар ду халқ фикронии хоси миллӣ ва фарҳангӣ таҷассум гардидааст. Ин аз ҷиҳатҳои умумӣ ва фарққунандаи зарбулмасалҳо, ки бо сабаби фарқияти фарҳангӣ пайдо шудааст, гувоҳӣ медиҳад.

Аз ин лиҳоз, донистани зарбулмасали як миллат ин на танҳо донистани забон аст, балки фарҳанг, таърих, иқтисодиёт, ҷуғрофия, урфу одат ва мафкураи он халқро донистан мебошад. Барои он ки зарбулмсалҳо муддати тӯлонӣ ҳаёти инсониро тай намудаанд дар худ хирад ва санъати адабиёти бадеиро ҳамчун самараи таҷрибаи зиндагӣ фаро гирифтаанд. Аз ин лиҳоз, агар дар бораи ҳар миллат маълумоти асосӣ набошад, фаҳмиши зарбулмасалҳои он халқ ғайриимкон аст.

Агар тавассути зарбулмасалҳо фарқияти фарҳангиро эътироф намуда, фарқият ва умумият дар байни он халқҳо хуб дарк карда шавад, ҳамдигарфаҳмии ин халқҳо осон мегардад.

АДАБИЁТ

1. Асрорӣ В. Зарбулмасал ва мақолҳои тоҷикӣ - Сталинобод, 1956, -99 с.
2. Тилавов Б. ва дигарон, Баёзи фолклори тоҷик. / Б.Тилавов. –Душанбе: нашриёти Адиб, 1990.-256 с.
3. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. / М. Фозилов. – ҷ. 1. – Душанбе: Ирфон, 1977. – 367 с.
4. Фозилов, М. Фарҳанги зарбулмасал, мақол ва афоризмҳои тоҷикию форсӣ. / М. Фозилов. – ҷ. 1. - Душанбе, Ирфон, 1975. – 583 с.
5. 강재철(1980),「한국 속담의 근원설화」, 백록 출판사.
6. 곽은희(2014),「현대 수수께끼와 속담의 형성과 의미 연구」, 한남대학교 박사 학위논문.
7. 김혜경(2014),「속담의 활용환경과 표현 의미 연구」, 명지대학교 박사학위논문.
8. 동음(2010),「한·중 동물 관련 속담의 비교 연구/ 개에 대한 속담을 중심으로」, 경희대학교 석사학위논문.
9. 벌로마(2009),「한국어의 동물 속담에 나타난 상징의미 연구」, 건국대학교 석사학위논문
10. 원영섭(1993),「우리 속담 사전」, 세창 출판사.

11. 정종진(2006),「한국의 속담 대사전」, 태학사.
12. 송재선 - 1983,「우리말 속담 큰 사전」. 서문당.

СРАВНИТЕЛЬНОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПОГОВОРОК О СОБАКАХ НА ТАДЖИКСКОМ И КОРЕЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья посвящена сравнительному исследованию поговорок о собаках на корейском и таджикском языках. Автор статьи обсуждает пословицы и поговорки на корейском и таджикском языках и описывает их сходства и различия. Также отмечает, что корейские пословицы очень близки к таджикским пословицам, но они также отражают особую национальную культуру, которая привела к их различиям.

Ключевые слова: *собака, корейский, таджикский язык, общность и различие пословиц, природа пословиц, образ собаки, преданность.*

COMPARATIVE RESEARCH OF SAYINGS ABOUT DOGS IN TAJIK AND KOREAN LANGUAGES

This article is dedicated to the comparative of dog proverbs in Korean and Tajik languages . The author of the article discusses proverbs and sayings of the Korean and Tajik languages and describes their commonalities and differences. Also the article notes that the Korean proverbs are very close to Tajik proverbs, but they also reflect the peculiar national culture that led to their differences.

Key words: *dog, Korean, Tajik, common and the difference of proverbs, the nature of the proverbs, the image of a dog, loyalty.*

Сведения об авторе:

Чой Михи *– старший преподаватель кафедры Восточной филологии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. 44-640-08-52*

About the author:

Choi Mihi *- is the senior teacher of the department of the Eastern Philology of the Tajik State Institute of Languages oby name Sotim Ulughzoda. Address: 734019, 17/6 St., Mukhammadiyev, Dushanbe, ph. 44-640-08-52.*

ТАҲҚИҚИ МУҚОИСАВӢ-ТИПОЛОГИИ ҶОНИШИНҲОИ НАФСӢ-ТАЪКИДӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА КУРИЁӢ

Шин Нагкюн

Донишкадаи давлатии забонҳои Тоҷикистон ба номи С. Улуғзода

Чӣ тавре ки маълум аст, ҷонишин ба ҳиссаҳои номии нутқ - исм, сифат, шумора алоқаманд буда, дар ҷараёни ифодаи фикр ба ҷойи онҳо меояд. Маънои луғавии онҳоро пурра дар бар гирифта натавонад ҳам, ба ашё ва аломату хусусият, тартибу миқдори он ишора мекунад. Ҷонишин имконият медиҳад, ки фикри гӯянда бо роҳҳои гуногун баён гардад, яъне барои такрор нашудани як калима имкон медиҳад.

Дар ин мақола мо қарор додем, ки яке аз хелҳои ҷонишинҳо - ҷонишинҳои нафсӣ - таъкидиро дар забонҳои тоҷикӣ ва куриёӣ мавриди муқоиса қарор дода, умумият ва фарқиятҳои онҳоро нишон диҳем.

Ҷонишинҳо дар забони куриёӣ, асосан шахсӣ, ишоратӣ, саволӣ манфӣ мешаванд. Ҷонишини нафсӣ- таъкидӣ ба гурӯҳи алоҳида ҷудо нашуда, дар таркиби ҷонишинҳои шахсӣ ҷойгир аст. Дар байни ҷонишинҳои нафсӣ- таъкидии забони куриёӣ “자기[jagi] - худ”, “자신jashin - худ” серистеъмол мебошанд.

Дар забони тоҷикӣ ҳашт хели ҷонишинҳо маълуманд: шахсӣ, нафсӣ- таъкидӣ, саволӣ, ишоратӣ, таъинӣ, манфӣ, номуайянӣ ва муштарак.

Хелҳои ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забони тоҷикӣ худ, хеш, хештан маҳсуб меёбанд.

Ҷонишини нафсӣ- таъкидии худ ба он далолат мекунад, ки амалро худи субъект ичро мекунад: Худам гуфтам. Худ аз худ механдид. Аз пайи вай худатон ҳам зудтар биёед.

Ҷонишини худ агар пеш аз исму ҷонишинҳо омада, ба онҳо алоқаи изофӣ дошта бошад, таъкидро ифода мекунад.

Худи ҳамин якрӯза кор аст (С.Улуғзода).

Ба ин кори ман худи шумоён шоҳид ҳастед (С.Айнӣ).

Ҷонишини худ дар шакли худхо низ меояд:

....бандиён ба гурӯҳи сарбозони рӯзадори ба замин афтида ҳуҷум карданд ва дар панҷ дақиқа ҳамаашонро ба тасмаи камарбанди худҳошон дасту по баста, ба замин гузоштанд...(С.Айнӣ).

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии худ муродифи калимаҳои хеш ва хештан мебошад.

Аз байни инҳо ҷонишини худ серистеъмол буда, бештар бо ҷонишинҳои шахсӣ ҳамроҳ меояд:

Дар рафтани ҷон аз бадан гӯянд ҳар навъе сухан,

Ман худ ба чашми хештан дидам, ки ҷонам меравад(Саъдӣ).

Калимаҳои хеш ва хештан дар назм истифода мешаванд.

Хешро мебинам акнун боз дар оғӯши ӯ,

Боз мехонам суруди тозае дар гӯши ӯ (М. Турсунзода).

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии забони тоҷикии **“худ**” бо ҳамаи шахсу шумораҳо омада метавонад.

Намуди якуми калимаи **“худ”** ҳам-чун морфемаи ягонаи таркибёфтаи шакли танҳои ҷонишини нафсӣ-таъ-

кидӣ мебошад. Ҷонишини **“худ”** бе фарқият бо шахс ҷонишини амали

пешинро низ номбар карда, бештар дар матнҳои расмӣ истифода мешавад.

(1) *Арбоб Камол агар аз ҷойи дигаре ва ба сабаби дигаре хашмгин шуда бошад ҳам, дили **худро** ба дашном додани Одина холӣ мекард ва кинаи дигаронро аз ӯ мекашид.* [14; 9]

[Arbob Kamol agar az çoji digare va ba sababi digare khashmgin shuda boshad ham, dili khudro ba dashnom dodani Odina kholī mekard va kinai digaronro az ū mekashid].

가: 아르보브 카몰은 다른 이유로 화가난 것도 자기 화풀이를 오디나에게 쏟고 다른 사람에게 화가 난 것도 오디나에게 분풀이 했다.

Ҷонишини **“худ”**-и дар мисоли 1 **‘***Арбоб Камол***’**-и шахси сеюми танҳоро ифода кардааст.

Ҷадвали 1. [Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забони тоҷикӣ]

шахс / шумора	шахси танҳо	шахси ҷамъ
1	худам	худамон
2	худат	худатон
3	худаш	худашон

Намуди дигари пайвастшавии ҷонишини **‘худ’** бо бандики изофӣ ва ҷонишини шахсӣ мебошад.

(2) А) *Агар аз сухани мардум чашм пӯшем ҳам, тӯй накардан мумкин нест, зеро **худи ман** дар дил орзуҳову ҳавасҳо дорам.....*

[14;88]

Agar az sukhani mardum cashm pūshem ham, tūj nakardan mumkin nest, zero khudi man dar dil orzuhovu havasho doram.....

우리가 다른 사람들의 말은 무시해도 결혼식은 하지 않을 수 없다. 왜냐하면 제 스스로 마음에 소망을 가지고 있다.

Б) ***Худи ту*** *кистӣ? Аз куҷо ба Бибиошша ноиб ва ба Гулбибӣ соҳиб шуда омадӣ?* [14;171]

KHudi tu kistī? Az kujo ва Вівіoisha поів va ва Gulвівī sohib shuda omadī?

너 누구길래? 갑자기 어디에서 나타나서 비비오이샤의 하인이 되고 굴비비에게 주인이 되었니?

В) Худи Аҳмад аз аввал то охир дарс хонд.

Khud—i Ahmad az avval to okhir dars khond.

다. 아흐마드는 시작부터 끝까지 공부를 했어. (×)

Г) Худи Хуршед ӯро даъват кард.
Khud—i Khurshed uro davat kard.

라. 후르쉬드는 그를 초대했다.(×)

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии **“худ”** ҳангоми таъкид кардан бо бандаки изофӣ ва дигар ифодаҳо истифода мешавад. Дар мисоли 2 ҷонишини “худ” дар шакли таъкиди шахс пас аз он меояд. Монанди мисоли 2 дар забони куриёӣ ҷонишини нафсӣ-таъкидиро истифода намебаранд. Дар ин мисолҳо дар забони тоҷикӣ тавассути истифодаи ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ ва ҷонишинҳои шахси якум ва дуюм худи ман ё ту таъкид карда шудааст. Мисли он ки дар ҷумлаҳои мисоли 2 В, Г ҷонишини шахси сеюмро низ таъкид менамояд. Дар мисолҳои мазкур ҷонишини “худ” ҳамчун таъкидкунандаи ***Аҳмад*** ва ***Хуршед*** ба кор рафтааст. Аммо дар забони куриёӣ агар ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ гузорем, ҷумла нодуруст мешавад.

Чунонки дар мисоли 2 дидем, ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забони тоҷикӣ асосан дар ҷумлаҳои сода бисёр вомехӯранд. Ба мисоли 3 назар менамоем:

(3) А) Худ ба Куриё рафт.
Khud ba Kuriyo raft.(×)
가. 자신이 한국에 갔다.

Б) Худаш ба Куриё рафт.
Khudash ba Kuriyo raft.(○)
나. 그 자신이 한국에 갔다.

Дар ҷумлаҳои мисоли 3 ҳамаи ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ ба вазифаи мубтадо омадаанд.

<Ҷадвали 2> [Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забонҳои куриёӣ ва тоҷикӣ]

шумора	**шахс**	**куриёӣ**	**тоҷикӣ**
Танҳо	якум		Худам,Худ, Хеш, Хештан 자기[jagi]
	дуюм		Худат 자기[jagi]
	сеюм	자기[jagi], 자신[jasin]	Худаш 자기 [jagi],
Ҷамъ	якум		Худамон 우리들 [urideul]
	дуюм		Худатон 너희들 [neouhwideul]
	сеюм	자기들 [jagideul]	Худашон 그들 [keudeul]

Ҷонишини нафсӣ-таъкидии забони куриёӣ ҷонишинест, ки ба исм ва ё ҷонишини пеш аз худ омада ишора мекунад. Ҳангоми ишораву ифода кардани шахси якум ва дуюм бо “나[na] ман, 나[no] ту” ифода меёбанд, аммо дар мавриди ҷонишини шахси сеюм бошад “그[ki], он мард, 그녀[kinyo] он зан” набуда, мисли ифодаҳои “자기[jagi] худ, 저[jo]-худ-шахси дуюм, 저희[johi] -худ-шахси дуюм, 당신[tangshin]-худ-шахси дуюм” ва ғайра истифода мешаванд.

Чунонки дар мисолҳои 5, 6 мебинем, ҳангоми мубтадоҳои шахси якум ва дуюмро ифода кардан ҷонишини “자기[jagi]”-ро истифода намебаранд. Аммо мисли мисоли 6 мубтадои шахси сеюм ё дар ҷумлаҳои овардашуда ҳангоми мубтадоро бозгӯ кардан “자기, 저, 당신[jagi, jeo, tangsin]”ро истифода мебаранд.

Аммо ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии “자기, 저, 당신[jagi, jeo, tangsin]”-ро, ки мавқеи истифодаи хос доранд, метавон гуфт, ки фарқкунандаанд. Ҷонишини ‘저[jagi]’ бошад, ҳангоми номбар кардани одами хурдсол истифода шуда, ‘당신[tangsin]’ бошад, ба одами калон мансуб мебошад.

(5) 가. 나는 어릴 때 나를 중국 사람이라고 생각했다[naneun eoril ttae nareul junggug saramirago saenggaghaetta].(0)

나. 나는 어릴 때 자기를 중국 사람이라고 생각했다[naneun eoril ttae jagireul junggug saramirago saenggaghaetta].(×)

Ман дар кӯдакӣ **худро** шахрванди Ҷопон гуфта фикр мекардам.

(6) 가. 네가 다시 미국으로 가겠다면 네 마음대로 해[nega tasi migugeuro gagettamyeon ne maeumdaero hae].(0)

나. 네가 다시 미국으로 가겠다면 자기 생각대로 해[nega tasi migugeuro gagettamyeon jagi saenggagdaero hae].(×)

Агар ту аз нав ба Амрико рафтан хоҳӣ, ҳамон тавр мувофиқи фикри **худат** кун.

(7) 가, 그 여자는 자기에게 불리한 행동을 했다[keu yeojaneun jagiege pullihan haengdongeul haetta].

Он духтар рафтори ба **худ** нодуруст(ноҷо) кард.

나. 우리 동생은 저 밖에 몰라[uri dongsaengeun jeo pakke molla].

Додарам ба ҷуз **худ** дигар касро намедонад.

다. 아버지께서는 당신이 좋아하시는 사람에게만 정을 주신다[abeojikkeseoneun tangsini johahasineun saramegeman jeongeul jusinda].

Падарам фақат ба он шахсе, ки **худ** нағз мебинанд, меҳр доранд.

라. 누구든지 자기/ 제(자기의) 자녀는 예뻐한다[nugudeunji jagi/ je(jagiui) janyeoneun yeppeohanda].

Ба ҳар кас фарзанди **худаш** зебост.

(8) 가. 나는 나 자신을 믿는다.

*Дар бадали ин ҳама некиҳои ман вай як гӯсфанди маро нобуд кард, **худаш** аз хизматам гурехт, сабаби ба ҳаром баромадани як гӯсфанду як миқдор хароҷоти ман шуд.*[14;173]

Ман ба **худ** бовар дорам.

나. 너 자신을 알라[neo jasineul alla].

Ту **худро** дон.

다. 그는 항상 자신만을 생각한다[geuneun hangsang jasinmaneul saenggaghanda].

Вай фақат фикри **худро** мекунад.

Ҷонишини ‘자신[jasin]’ дар фарқият бо ҷонишинҳои ‘저, 자기, 저희, 당신[jeo, jagi, jeohwi, tangsin]’ ҳамчун ҷонишини ҷумлаи пешин мебошад. Калимаи ‘자신[jasin]’ ҷонишин набуда, балки онро чун исм истифода мебаранд.

(9) 가. 호랑이도 제 말하면 온다[horanido je malhamyeon onda].

А) Дар бораи паланг сухан кардӣ, худаш меояд.

나. 이 그림은 그것을(*저를, *자기를) 그린 화가가 누구인지 아직 모른다

[i keurimeun keugeoseul(*jeoreul, *jagireul) keurin hwagaga nuguinji ajik moreunda].

Б) Он расмро рассомаш кӣ будanашро ҳоло намедонанд.

(10) 가. 철수는 민지가 자기가 예쁘다고 말하는 것을 들었다[cheolsuneun minjiga jagiga yeppeudago maraneun geoseul teureotta].

А) Чолсу шунидааст, ки Минҷи худро зебо мегӯяд.

나. 민지는 지민에게 *자기가 옳다고 말했다[minjineun jiminege *jagiga olttago maraetta].

Б) Минҷи ба Ҷимин худ ростгӯ будanашро гуфт.

(11) 가. 우리 스스로가 자녀들에게 거울이 되어야 한다[uri seuseuroga janyeodeurege geouri doeeoya handa].

А) Мо худ бояд ба фарзандон оина бошем.

나. 우리는 서로가 서로를 잘 안다[urineun seoroga seororeul jal anda.].

Б) Мо ҳар ду якдигарро хуб медонем.

Дар мисоли 9-А исми мазкур бинобар сабаби исми ҷондор будан, ба ҷояш ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ истифода мешавад, аммо дар мисоли 9-Б исми ҷумлаи пешин исми беҷон аст ва ҷонишини нафсӣ набуда, исм ҳамчун исми одӣ истифода шудааст. Дар мисоли 10-А ибораи исмии пешини ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ вазифаи мавзӯи асосӣ ё мубтадоро нишон дода истодааст ва дар мисоли 10-Б ҳангоми ибораи исмии пешини таъкидӣ ибораи исмӣ, мубтадо

бошад дар ин ҳолат табиӣ аст, аммо ҷузъи тобеъ ҳангоми ибораи исмӣ будани зарф чунин набуданро нишон додааст.

Ҷонишини “쓰러[seuseuro]”-и мисоли 11 дар вақти мубтадо аз чанд нафар иборат будан, ҳамаи он нафаронро нишон дода, ҷонишини “서[seuro]”-и ҷумлаи Б-и мисоли 11 ҳангоми мубтадои ҷумла якчанд нафар будан маънои “ҷуфт ёфтан ё шахси ба он алоқамандро” нишон медиҳад.

Ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии забони куриёӣ хусусияти хосе доранд, ки он бо калимаи ‘당신[tangsin]’ омадани онҳо мебошанд, ки ин калима ду маъноро ифода мекунад. Яке ҳамчун ҷонишини шахси дуюм истифода мешавад ва дигар ин ки ҳамчун ҷонишини шахси сеюм низ истифода мешавад ‘당신[tangsin]’аст.

(12) 가. 당신은 누구십니까?[dangsin-eun nugusibnikka?]

А) Шумо кистед?

나. 당신 누구시오? [dangsin nugusio?](2인칭)

Б) Худ кистед?

(13) 당신 요즘 피곤하시죠?[tangsin yojeum pigonhasijyo?](2인칭)

Худи Шумо имрӯзҳо хаста ҳастед-а?(шахси дуюм)

(14) 당신이 뭔데 남의 일에 참견하는 거야?[tangsini mwonde namui ire chamgyeonhaneun geoya?](2인칭)

Ту кӣ ҳастӣ, ки ба кори дигарон дахолат мекунӣ? (шахси дуюм)

Мисолҳои 12,13,14 ҳама мисолҳои истифодаи ҷонишини шахси дуюм ‘당신[tangsin]’ мебошанд. Ҷонишини ‘당신[tangsin]’-и мисоли 12 асосан дар навишт шахси шунавандаро нишон медиҳад. Умуман, дар якҷоягӣ бо мисоли 12-Б маънои эҳтиромиро дошта, бо бандакҳои эҳтиромӣ якҷоя истифода мешавад. Ҷонишини ‘당신[tangsin]’-и мисоли 13 байни зану шавҳар ҳангоми якдигарро бо эҳтиром ҷеғ задан истифода мешавад ва ҷонишини ‘당신[tangsin]’-и мисоли 14 ҳангоми ҷангҷол паст задани шахси ҳамсуҳбат истифода мешавад. Маънои ҷонишини ‘당신[tangsin]’ дар мисолҳои 12 ва 13 вобаста ба ҳолат истифодаи он чандон зиёд набуда, агар дар ҳаёти воқеӣ ҷонишини ‘당신[tangsin]’ истифода шавад, бинобар сабаби ба маънои мисоли 14 шарҳ ёфтан ҳангоми истифодаи ҷонишини ‘당신[tangsin]’ эҳтиёт бояд кард.

(15) 그 노 교수님은 그 당시에는 당신의 작품을 높게 평가하지 않으셨다[keu nogyosunimeun keu tangsieneun tangsinui jagpumeul nopge pyeongahaji anheusyeotta].(3인칭)

Профессор Но он замон асари **худро** баланд баҳогузорӣ намекарданд.(шахси сеюм)

Ҷонишини ‘당신[tangsin]’-и мисоли 15 шахси ба вазифаи мубтадо омадаро ҳангоми эҳтиром кардан ва ҳамчун ҷонишини шахси сеюм истифода шудааст. Ин истифодаи ҷонишини нафсӣ-таъкидии ‘당신[tangsin]’ ҳангоми ҷонишини нафсӣ - таъкидии ‘자기 [jagi]’ -ро эҳтироми комил кардан истифода мешавад[5;72].

Ҳангоми нишон додани шахси сеюм ҳолатҳои истифодаи ‘그[keu]’ мавҷуд аст ва агар ‘그[keu]’ истифода шавад дар фарқият бо истифодаи ‘자기[jagi]’ маънои ҷумла фарқ мекунад (дигар мешавад)[4;143].

(16) 가. 사장은 회식이 끝난 후 자기 집으로 갔다.

А) Раис пас аз тамом шудани зиёфат ба хонаи худ рафтанд.

나. 사장은 회의가 끝난 후 그의 집으로 갔다.

Б) Раис пас аз тамом шудани маҷлис ба хонаи ӯ рафтанд.

Мисоли 16-А маънои раис ба хонаи раис(худ) баргаштанро нишон додааст. Дар мисоли 16-Б маънои раис ба хонаи худ баргаштанро низ дорад ва ба хонаи шахси дигаре низ баргаштанро мефаҳмонад. Монанд ба ин, ҷонишини ‘자기[jagi]’ ҳамеша мубтадои ҷумларо номбар карда, ҷонишини ‘그 [keu]’ бошад, шахси дар пеш номбурдаро ҳангоми аз нав номбар кардан истифода мешавад. Аз ҳамин сабаб объекти номбурда мубтадо ҳам шуда метавонад ва мубтадо нашуда ҳам метавонад.

Тавассути мисоли 17-и зерин чӣ гуна фарқият доштани ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии ҳар ду

забонро дида мебароем.

(17) А. *Гӯшт, сабзию пиёзро ҳам аз бозор <u>худаш</u> харида медод.[13; 60]*

Gūsht, sabziju pijozro ham az bozor khudash kharida medod.

고기, 당근 및 양파는 자기가 시장에서 사 줬다.

Б. 어머니가 화를 내셨다 / 자기 스스로에게 화가 나셨다.

[eomeoniga hwareul naeshyeossda / jagi seuseuroege hwaga nasyeotta].

Модар ғазабӣ шуд / Барои **<u>худаш</u>** дар ғазаб шуд.

Дар мисоли 17-А и ҷумлаи тоҷикӣ ҷонишини "худ" дар шахси сеюм иваз шуда, дар ҷумлаи сода ҳамчун ҷонишин зоҳир мешавад, лекин дар мисоли 17-Б чӣ хеле ки мебинем, ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидӣ дар забони куриёӣ дар як ҷумла зоҳир нашуда, дар ду ҷумла меоянд, ки ин яке аз фарқиятҳои калони забони куриёӣ ва тоҷикӣ мебошад.

Ин зуҳуроти ҷонишини нафсӣ-таъкидии '**자기**[jagi]' ё '**자신**[jasin]' дар забони куриёӣ ҳамчун нақши унсури таркибии мустақилро дорад. Аммо дар забони тоҷикӣ ҷонишини нафсӣ-таъкидии "худ" тавассути тағйирёбӣ вобаста ба шахс дар ҳамаи шахсу шумораҳо истифода мешавад. Дар забони куриёӣ ҷонишини '**자기**[jagi]' ва дар забони тоҷикӣ онро ивазкунанда танҳо **'худ'** буда, пас аз он бандакҳо часпида мутобиқ ба шахсу шумора фарқ карда мешаванд. Лекин дар забони куриёӣ фақат дар шахси сеюм истифода шуда дар ҷонишинҳои шахси якум ва дуюм ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ истифода намешавад.

Дар забони куриёӣ танҳо дар шахси сеюм ифода мешаванд, аммо ҳамчун ҷонишинҳои нафсӣ-таъкидии **'자기, 자신, 저, 당신, 저희, 자기들'**['jagi, jasin, jeo, tangsin, jeohui, jagideul'] хеле серистеъмол ҳастанд.

Аз баррасии масъалаи мазкур метавон чунин натиҷагирӣ кард: Дар забони тоҷикӣ ҳам ҷонишини нафсӣ-таъкидӣ сето калима мебошад, аммо инчунин ҷонишини нафсӣ таъкидии <u>худ</u> бандакҷонишинҳоро қабул карда шахсу шумораро ҳам ифода мекунад. Дар забони куриёӣ бошад, барои ифодаи шахси сеюм истифода мешавад. Дар забони куриёӣ ҷонишини "**자기**[jagi]" ва онро ивазкунанда дар забони тоҷикӣ фақат **"**худ**"** буда, пас аз он бандакҷонишинҳо қабул карда, фарқ карда мешаванд.

То ҳол таҳқиқоти муқоисавӣ оид ба забонҳои тоҷикӣ ва куриёӣ зиёд нест, аммо умедвор ҳастем, ки дар оянда на фақат ҷонишин, балки масъалаҳои дигари ин ду забон мавриди типологияи муқоисавӣ қарор мегирад.

АДАБИЁТ

1. 강범모(1998), <문법과 언어사용>, ≪국어학≫ 31.
2. 성광수(1981), <국어 재귀대명사에 대한 재고-자기와 자신을 중심으로>, ≪한글≫ 172.
3. 유단청(2011), <한국어와 중국어의 인칭 대명사 대조 연구>, 부산 외국어 대학교 대학원 외국 어로서의 한국어 교육학과, 석사학위 논문.
4. 임홍빈(1987), ≪국어 재귀사 연구≫, 신구 문화사.
5. 한송화(2013). <재귀 대명사"자기" 의 의미와 기능 연구 - "자기"와 "자신" 의 말뭉치 용례를 중심으로>, ≪외국어로서의 한국어 교육≫, 38
6. 홍순성(1987), <한국어 재귀대명사의 특질>. ≪동서 문화≫ 19.
7. Абдуқодиров А., Давронов А. Услубиёти забони тоҷикӣ. -Хуҷанд: Ношир, 2006. – 224 с.
8. Айнӣ С. Марги судхӯр. -Душанбе. Адиб, 2015. – 220 с.
9. Айнӣ С. Одина. Мактаби куҳна, Душанбе: Адиб, 2016. -240с.
10. Арзуманов С.Д. и Джалилов забони тоҷикӣ. Учебник таджикского языка для высших учебных заведений. -Душанбе, 1969.
11. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. ҷ.1.-Душанбе, 1985.
12. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 1 (Лексикология, фонетика ва морфология). – Душанбе. 1973
13. Норматов М. Муқаддимаи забоншиносӣ. -Душанбе: Маориф, 1995. –173 с.
14. Рустамов Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм. -Душанбе: Дониш, 1972. – 89 с.
15. Сиёев Б. Таърихи ҷонишинҳои забони тоҷикӣ. -Душанбе, 1972.
16. Ҳусейнов Х., Шукурова К. Луғати терминҳои забоншиносӣ. -Душанбе, 1983.

СРАВНИТЕЛЬНО – ТИПОЛОГИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ВОЗВРАТНОГО МЕСТОИМЕНИЯ, КАК В КОРЕЙСКОМ ТАК И В ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

В данной статье автор рассматривает различие возвратного местоимения, как в корейском так и в таджикском языках. Различия использования возвратного местоимения в корейском тексте выражают и их различные оттенки, и используются в составе личных местоимений.

Ключевые слова: *рефлексивные местоимения, типология, общее, различия, корейский язык, таджикский язык, личные местоимения.*

COMPARATIVE - TYPOLOGICAL RESEARCH OF REFLEXIVE PRONOUNS IN KOREAN AND TAJIK LANGUAGES

In this article the author considers the difference of reflexive pronouns in Korean and Tajik languages. Differences in the use of the reflexive pronouns in the Korean text also express their different shades, and are used in the composition of personal pronouns.

Key words: *reflexive pronouns, typology, general, differences, the Korean language, the Tajik language, personal pronouns.*

Сведения об авторе:

Шин Нагкюн *- старший преподаватель кафедры языков Юго-Восточной Азии Таджикского государственного института языков имени Сотима Улугзода. Адрес: 734019, г. Душанбе, ул. Мухаммадиева 17/6, тел. 44-640-08-*

About the author*:*

Shin Nagkyun *is the senior teacher of the department of the Eastern Philology of the Tajik State Institute of Languages oby name Sotim Ulughzoda. Address: 734019, 17/6 St., Mukhammadiyev, Dushanbe, ph. 44-640-08-52.*

УДК 373.167.1:82.0
ББК 83.3(2Рос.Рус) я 72 Л64

КОНЦЕПТ «ВЕРНОСТЬ» И «ЛЮБОВЬ» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Нигораи С.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Сравнительно типологическая лексика таджикского языка формировалась в течение многих веков. Слова и выражения, относящиеся к концепту «счастья» и «красота» являются одним из источников обогащения словарного состава таджикского языка. Изучение нравственной лексики «верность» и «любовь» и определению ее места в сопоставляемых языках.

Алексеев А.Н. писал: «Необходимость изучения лексики «верность» и «любовь» вызвана следующей необходимостью. Ряд терминов «верность» и «любовь» начинает развиваться в настоящее время. Часть этих слов входит и в другие разряды профессиональной лексики, которые имеют развитие в сравнительно- типологическом аспекте в сопоставляемых языках» [1, с.11].

Сейчас в современном языкознании очень много показывают различные вопросы, которые посвящены сопоставительными анализами различных языков народов мира. Республиканская конференция посвящены вопросами сопоставительно-типологических исследованиях языками, которые показывают возрастание необходимость показать всесторонне особенность совершенствования методы каждой литературы и отдельных эпизодах они связаны с новыми элементами концепции «верность» и «любовь» в современном языкознании в сравнительно - сопоставляемых аспектах.

Поэтому основной объект этого метода в сопоставительно-типологическом языкознании показывают новые проблемы, где наиболее ясно появляются новые, компетентные, господствующие в таджикском и русском языкознаниях. В настоящее время наиболее быстро развивается сопоставительном – сравнительном методе, где развивается на основе разработку универсального метода сопоставительно-типологической проблемы. В начале метода сопоставительно-типологической проблемы стояли известные ученые XX века, которые были

Е.Д.Иванов Л.В. Белошапкова, И.И.Рябов и др. Затем в других произведениях русских ученых этот вопрос были разработаны в научных работах русских учёных начало XX века, которые были В.Н. Рябовой, А.И.Смирного, В.А. Звеягенцева, В.Г.Бакланова и других разрабатывались ряд вопросов, которые касаются проблемы и аспекты формирования концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках на основе сравнительно-типологического аспекта, показывает этот вопрос для общего вопроса современного языкознании, развитие универсальные способы, раскрывать аспекты формирования и совершенствование русского языка в сранитель-типологическом аспекте.

Васильев Р.С. писал : «В сравнительно-типологическом аспекте изучения концепта «верность» и «любовь» в настоящее время является актуальным в современном языкознании в разного языка показывает все многочисленнее и актуально показать вопрос изучаемых явлениях, раскрывать ее проблемы, как в русском и таджикском языках, так и в устном форме» [2, с.56].

Сравнительно - типологический аспект изучения концепта «верность» и «любовь» имеют системную проблему, которые проводили по форме для определения новые методы, которые господствуют в русском языкознании в современный период развития сопоставительном сравнительном аспекте.

Сравнительные русский и таджикский языки имеют разного родства, в настоящее время формирование имеют нового совершенствования, где формы изменения имеют все методы развития над концептом «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках.

Центральное место в современном сопоставительно-типологическом исследовании русского и таджикского языков является изучение системы отношения в современной лексике.

Поэтому на формы изменчивые лексические состав русского языка, который обновляется в зависимость от языковедческого фактора, лексики показывают различную системную, которую находятся в своих выражениях в простого изучения русского языка и в отношениях, которое получают новые слова из составной формы и совершенствуется при изучения сопоставляемых языков.

Изучение концепта «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте является актуальным в современном языкознании и стремясь полнее и ярче отразить героическую современность, обогатить духовную жизнь своего народа, расширить его культурные горизонты, представители в таджикском языке обращаются к опыту русского языка, ибо она, как классическая, так и советская языкознания несет в себе не только новые идеи и стремления, но и новые средства художественного отображения действительности.

Рябова Л.М. писала: «Сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь», как нельзя лучше отвечала настроениям обоих народов, которые имеют древнюю историю» [3, с.43].

В 60-е годы в русском языкознании из концепта «верность» и «любовь» на таджикский язык переводятся именно те слова, которые имеют связи в других языках народов мира. Сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь» пользовались большим успехом у читателя и оказали значительное влияние на таджикский язык. Было ли это случайным? На наш взгляд, это закономерное явление. Глубокий психологизм и народность, иначе говоря, реалистическая глубина сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь», были близки и понятны и на таджикском языке. Но поначалу они привлекали те слова, которые имеют сходства в обоих языках сопоставляемого аспекта.

Как известно, сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь» избрал для себя хронологический метод для создания той части своих исследований, где особенно заметна его языковедческая настроенность. Но сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь» не имеет ничего общего с условно-книжным языком — он не только не уводит от метода, а напротив, развивает сопоставительный метод при изучения данного аспекта и изображает ее в сопоставляемых языках.

Исследование сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь» имеет отношения в лексической проблеме и развивает, прежде всего, определения конкретно и лексико-семантического образования в методе установлении его структурой и образуют их функциональные и семантические грамматические связи в обоих языках.

Наша исследования показывает, как возрастает интерес к современной лингвистике, а также к проблемой нового слова в концепте «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологический аспекте, определение способа совершенствования лексической проблемы в сопоставительной аспекте в лексике. Как в теоретическом, так и в практическом плане проблема русского и таджикского концепта «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте имеет свое развитие в современном языкознании на современном этапе.

Изучение концепта «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте имеют центральное значение и для развития аспекта современного русского языкознания, можно включать такие его виды, как лексикология, лексикография, стилистика, а также для определенных прикладных отраслей последнего, среди которых можно назвать методику преподавания художественного перевода, автоматизированной обработки информации художественного текста и т.п.

Потребность, в подобного рода исследованиях диктуется жизненной необходимостью, так как расширяет познания в области развития концепта «верность» и «любовь», развития с целью формирование новых слов, повышения уровня знания людей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Алексеев А.Н. Особенности русского языкознания.- М.: Наука, 2001.- 243 с.
2. Васильев Р. С. Характеристика современного русского языкознания.- М.: Наука, 2012.- 265 с.
3. Рябова Л.М. Переводы концепция русского языка.- М.: Наука, 2007.- 254 с.
4. Соколов А.Р. Развитие современного русского языка.- М.: Наука, 2002.- 165 с.
5. Петров М.В. Современный русский язык.- М.: Высшая школа, 2014.- 273 с.
6. Федоров П.Я. Изучение современного русского языка.- М.: Наука, 1998.- 295.

«КОНЦЕПТ «ВЕРНОСТЬ» И «ЛЮБОВЬ» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В этой статье автор исследует концепта «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте. На основе обширного материала автор показывает вопросы концепта «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте.

Надо отметить, что эта исследования показывает, как возрастает интерес к современной лингвистике, а также к проблемой нового слова в концепте «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологический аспекте, определение способа совершенствования лексической проблемы в сопоставительной аспекте в лексике. Как в теоретическом, так и в практическом плане проблема русского и таджикского концепта «верность» и «любовь» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте имеет свое развитие в современном языкознании на современном этапе.

Следует сказать, что исследование сравнительно-типологический аспект изучения «верность» и «любовь» *имеет отношения в лексической проблеме и развивает, прежде всего, определения конкретно и лексико-семантического образования в методе установлении его структурой и образуют их функциональные и семантические грамматические связи в обоих языках.*

Ключевые слова: *изучение, сравнительно-типологический аспект, верность, любовь, красота, слова, языки, таджикский, русский.*

"THE CONCEPT OF "FIDELITY"AND "LOVE "IN THE RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES IN A COMPARATIVE TYPOLOGICAL ASPECT

In this article, the author explores the concepts of "fidelity" and "love" in the Russian and Tajik languages in a comparative typological aspect. Based on extensive material, the author shows the issues of the concept of "fidelity" and "love " in the Russian and Tajik languages in a comparative typological aspect.

It should be noted that this study shows how interest in modern linguistics is growing, as well as in the problem of the new word in the concept of "fidelity" and "love " in the Russian and Tajik languages in a comparatively typological aspect, determining how to improve the lexical problem in a comparative aspect in vocabulary. In both theoretical and practical terms, the problem of the Russian and Tajik concepts of

"fidelity" and "love " in the Russian and Tajik languages in a comparatively typological aspect has its development in modern linguistics at the present stage.

It should be said that the study of the comparative typological aspect of the study of "fidelity" and ""love " has a relationship in the lexical problem and develops, first of all, the definitions of concrete and lexical-semantic education in the method of establishing its structure and form their functional and semantic grammatical connections in both languages.

Key words: *study, comparative typological aspect, fidelity, love, words, languages, Tajik, Russian.*

Сведения об авторе:

Нигора Сафарали *- Ассисент кафедры методики преподавания русского языка и литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни Тел. (+992) 93 867 0550*

About the author:

Nigorai Safarali *- Lecturer at the University Department of the Russian Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel. (+992) 93 867 0550*

УДК 373.167.1:82.0
ББК 83.3(2Рос.Рус) я 72 Л64

КОНЦЕПТ «СЧАСТЬЯ» И «КРАСОТА» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

Холназарова Н.Н.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Сравнительно типологическая лексика таджикского языка формировалась в течение многих веков. Слова и выражения, относящиеся к концепту «счастья» и «красота» являются одним из источников обогащения словарного состава таджикского языка. Изучение нравственной лексики «счастья» и «красоты» и определению ее места в сопоставляемых языках.

Алексеев А.Н. писал: «Необходимость изучения лексики «счастья» и «красоты» вызвана следующей необходимостью. Ряд терминов «счастья» и «красота» начинает развиваться в настоящее время. Часть этих слов входит и в другие разряды профессиональной лексики, которые имеют развитие в сравнительно- типологическом аспекте в сопоставляемых языках» [1, с.11].

Сейчас в современном языкознании очень много показывают различные вопросы, которые посвящены сопоставительными анализами различных языков народов мира. Республиканская конференция посвящены вопросами сопоставительно-типологических исследованиях языками, которые показывают возрастание необходимость показать всесторонне особенность совершенствования методы каждой литературы и отдельных эпизодах они связаны с новыми элементами концепции «счастье» и «красоты в современном языкознании в сравнительно - сопоставляемых аспектах .

Поэтому основной объект этого метода в сопоставительно-типологическом языкознании показывают новые проблемы, где наиболее ясно появляются новые, компетентные, господствующие в таджикском и русском языкознаниях. В настоящее время наиболее быстро развивается сопоставительном – сравнительном методе, где развивается на основе разработку универсального метода сопоставительно-типологической проблемы. В начале метода сопоставительно-типологической проблемы стояли известные ученые XX века, которые были Е.Д.Иванов Л.В. Белошапкова, И.И.Рябов и др. Затем в других произведениях русских ученых этот вопрос были разработаны в научных работах русских учёных начало XX века, которые были В.Н. Рябовой, А.И.Смирного, В.А. Звеягенцева, В.Г.Бакланова и других разрабатывались ряд вопросов, которые касаются проблемы и аспекты формирования концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках на основе сравнительно-типологического аспекта, показывает этот вопрос для общего вопроса современного языкознании, развитие универсальные способы, раскрывать аспекты формирования и совершенствование русского языка в сранитель-типологическом аспекте.

Васильев Р.С. писал : «В сравнительно-типологическом аспекте изучения концепта «счастье» и «красоты» в настоящее время является актуальным в современном языкознании в

разного языка показывает все многочисленнее и актуально показать вопрос изучаемых явлениях, раскрывать ее проблемы, как в русском и таджикском языках, так и в устном форме» [2, с.56].

Сравнительно - типологический аспект изучения концепта «счастье» и «красота» имеют системную проблему, которые проводили по форме для определения новые методы, которые господствуют в русском языкознании в современный период развития сопоставительном сравнительном аспекте.

Сравнительные русский и таджикский языки имеют разного родства, в настоящее время формирование имеют нового совершенствования, где формы изменения имеют все методы развития над концептом «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках.

Центральное место в современном сопоставительно-типологическом исследовании русского и таджикского языков является изучение системы отношения в современной лексике.

Поэтому на формы изменчивые лексические состав русского языка, который обновляется в зависимость от языковедческого фактора, лексики показывают различную системную, которую находятся в своих выражениях в простого изучения русского языка и в отношениях, которое получают новые слова из составной формы и совершенствуется при изучения сопоставляемых языков.

Изучение концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте является актуальным в современном языкознании и стремясь полнее и ярче отразить героическую современность, обогатить духовную жизнь своего народа, расширить его культурные горизонты, представители в таджикском языке обращаются к опыту русского языка, ибо она, как классическая, так и советская языкознания несет в себе не только новые идеи и стремления, но и новые средства художественного отображения действительности.

Рябова Л.М. писала: «Сравнительно-типологический аспект изучения «счастья» и «красота», как нельзя лучше отвечала настроениям обоих народов, которые имеют древнюю историю» [3, с.43].

В 60-е годы в русском языкознании из концепта «счастья» на таджикский язык переводятся именно те слова, которые имеют связи в других языках народов мира. Сравнительно-типологический аспект изучения «счастья» пользовались большим успехом у читателя и оказали значительное влияние на таджикский язык. Было ли это случайным? На наш взгляд, это закономерное явление. Глубокий психологизм и народность, иначе говоря, реалистическая глубина сравнительно-типологический аспект изучения «счастья», были близки и понятны и на таджикском языке. Но поначалу они привлекали те слова, которые имеют сходства в обоих языках сопоставляемого аспекта.

Как известно, сравнительно-типологический аспект изучения «счастья» избрал для себя хронологический метод для создания той части своих исследований, где особенно заметна его языковедческая настроенность. Но сравнительно-типологический аспект изучения «счастья» и «красота» не имеет ничего общего с условно-книжным языком — он не только не уводит от метода, а напротив, развивает сопоставительный метод при изучения данного аспекта и изображает ее в сопоставляемых языках.

Исследование сравнительно-типологический аспект изучения «счастья» и «красота» имеет отношения в лексической проблеме и развивает, прежде всего, определения конкретно и лексико-семантического образования в методе установлении его структурой и образуют их функциональные и семантические грамматические связи в обоих языках.

Наша исследования показывает, как возрастает интерес к современной лингвистике, а также к проблемой нового слова в концепте «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологический аспекте, определение способа совершенствования лексической проблемы в сопоставительной аспекте в лексике. Как в теоретическом, так и в практическом плане проблема русского и таджикского концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте имеет свое развитие в современном языкознании на современном этапе.

Изучение концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте имеют центральное значение и для развития аспекта современного русского языкознания, можно включать такие его виды, как лексикология, лексикография,

стилистика, а также для определенных прикладных отраслей последнего, среди которых можно назвать методику преподавания художественного перевода, автоматизированной обработки информации художественного текста и т.п.

Потребность, в подобного рода исследованиях диктуется жизненной необходимостью, так как расширяет познания в области развития концепта «счастья» и «красота», развития с целью формирование новых слов, повышения уровня знания людей.

ЛИТЕРАТУРА

7. Алексеев А.Н. Особенности русского языкознания.- М.: Наука, 2001.- 243 с.
8. Васильев Р. С. Характеристика современного русского языкознания.- М.: Наука, 2012.- 265 с.
9. Рябова Л.М. Переводы концепция русского языка.- М.: Наука, 2007.- 254 с.
10. Соколов А.Р. Развитие современного русского языка.- М.: Наука, 2002.- 165 с.
11. Петров М.В. Современный русский язык.- М.: Высшая школа, 2014.- 273 с.
12. Федоров П.Я. Изучение современного русского языка.- М.: Наука, 1998.- 295.

«КОНЦЕПТ «СЧАСТЬЯ» И «КРАСОТА» В РУССКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ В СРАВНИТЕЛЬНО-ТИПОЛОГИЧЕСКОМ АСПЕКТЕ

В этой статье автор исследует концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте. На основе обширного материала автор показывает вопросы концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте.

Надо отметить, что эта исследования показывает, как возрастает интерес к современной лингвистике, а также к проблемой нового слова в концепте «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологический аспекте, определение способа совершенствования лексической проблемы в сопоставительной аспекте в лексике. Как в теоретическом, так и в практическом плане проблема русского и таджикского концепта «счастья» и «красота» в русском и таджикском языках в сравнительно-типологическом аспекте имеет свое развитие в современном языкознании на современном этапе.

Следует сказать, что исследование сравнительно-типологический аспект изучения «счастья» и «красота» имеет отношения в лексической проблеме и развивает, прежде всего, определения конкретно и лексико-семантического образования в методе установлении его структурой и образуют их функциональные и семантические грамматические связи в обоих языках.

Ключевые слова: *изучение, сравнительно-типологический аспект, счастье, красота, слова, языки, таджикский, русский.*

CONCEPT OF " HAPPINESS" AND " BEAUTY " IN RUSSIAN AND TAJIK LANGUAGES IN COMPARATIVE-TYPOLOGICAL ASPECT

In this article, the author explores the concept of "happiness" and "beauty" in Russian and Tajik in a relatively typological aspect. Based on the extensive material, the author shows questions of the concept of "happiness" and "beauty" in Russian and Tajik in a relatively typological aspect.

It should be noted that this research shows how the interest in modern linguistics is increasing, as well as the problem of the new word in the concept of "happiness" and "beauty" in Russian and Tajik in a relatively typological aspect, the definition of a way to improve the lexical problem in a comparative aspect in vocabulary. Both in theoretical and practical terms, the problem of the Russian and Tajik concept of "happiness" and "beauty" in Russian and Tajik languages in a relatively typological aspect has its development in modern linguistics at the present stage.

It should be said that the study of the relatively-typological aspect of the study of "happiness" and "beauty" has relationships in the lexical problem and develops, above all, definitions specifically and lexico-semantic education in the method of establishing it by structure and form their functional and semantic grammatical connections in both languages.

Key words: *study, comparative-typological aspect, happiness, beauty, words, languages, Tajik, Russian.*

Сведение об авторе:

Холназарова Нигора Нуруллаевна *- Старший преподаватель кафедры современного русского языка и общего языкознания Таджикского государственного педагогического*

университета имени Садриддина Айни Тел. (+992) 93344 60 50

About the author:

Holnazarov Nigora Nurullaevna *- Senior Teacher of the Department of Modern Russian Language and General Linguistics of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini*

РЕГУЛЯРНЫЕ И ОККАЗИОНАЛЬНЫЕ АНГЛИЙСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ ТАДЖИКСКИХ СОСТАВНЫХ ПРЕДЛОГОВ С КОМПОНЕНТОМ «ПЕШИ» И «НАЗДИ»

Карамхудоева Л.Т.

Хорогский государственный университет им.М.Назаршоева

Пространство – одна из первых реальный бытия, которая воспринимается и означается человеком. Пространственные локативы – это первичные и обязательные признаки любой ситуации. Ситуация является токовой благодаря наличию в эксплицитном и имплицитном виде пространственной координаты. Пространственная координата обычно имеет пресуппозитивный характер. Для отнесения высказывания к локальным наличие локатива в структуре предложения обязательно, а чтобы его назвать пространственным, необходимо обозначить координату не только грамматически, но и лексически.

Пространственные отношения – функционально – семантическое поле, в состав которого входят разнообразное лексическое, морфологические, словообразовательные и синтаксическое средства, в которых данная категория «находит свое воплощение и свою конкретно-языковую и конкретно - речевую реализацию а сама категория» пространственности» является «коммуникативное-семантической категорией, которая по-разному обнаруживает себя на различных уровнях языка»

В семантической структуре языка имеется целый ряд средств с пространственными значениями, выражающие семантику пространственности и принадлежащие к различным языковым единицам. Семантическая категория, лежащая в основе данного единства, может быть выражена любыми языковыми средствами, морфологическими, синтаксическими, словообразовательными, лексическими и любыми их сочетаниями. В сопоставляемых языках имеется целый ряд средств с пространственными значениями, выражающий семантику пространственности и принадлежащие к различным частями речи.

В данной статье рассматриваются регулярные и окказиональные английские соответствие таджикских составных предлогов с пространственным значением.

Предлоги «ба пеш» и «ба назди» и их английские соответствии:

Регулярные соответствия ба пеши/ба назди – to.

Предлоги «ба пеш» и «ба назди» являются эквивалентными «to», когда речь идёт о движении в направлении объекта, причем имеется в виду достижение цели. Рассматриваемые таджикские предлоги очень близки по значению. Они употребляются чаще всего с глаголами движения:

Рафтан – Ман, охир, медонам, ки ту ба пеши у мерави – But I know you got to her 2. Ман ба назди ту намеравам– I will not go out to him

Омадан – Бисёр афсус, ки ту рузи сешанбе вакти шаб ба пеши ман омада натавонисти– I was sorry you couldn't come to me on Tuesday evening

В следующем предложении употреблены и ба пеши и ба назди. – из стилистических соображений. Например: Пагоҳӣ рӯзи дигар се нафари онҳо ба назди ман омада гуфтанд, ки модар бораи сӯҳбатҳои дирӯза бисёр фикр карда, бо як таклифи махфӣ ба пешит у омадем - … three of them came to me the next morning, and told me they had been musing very much upon What I had discoursed with them of the last night, and they came to make a secret proposal to me…

Баргаштан – Павка ба пеши модараш бе хабар баргашт.- Pavel came back to his mother with no news to report 6. …дигар ба назди одамони худатон баргаштани ту мумкин нест, - … you cannot back to your own lot…

Давидан – …Петров бапеши Мересьев давида омад– He run up to Meresyev– 8. …Ҷумъа ба назди манн давида омад

… Juma came running in to me

Также употребляются этап предлоги с глаголами, обозначающими не движение субъекта, а перемещение объекта действия:

Бурдан -... маро ба назди дусти худ бурда бо ӯ ошно кард. I was recommended by good honest man.

10. Маро рост ба пеши ӯ бубар. - Lead me straight up to him.

Фиристондан-Дарҳол Корчаг нро ба пеши манн фиристед! - “Send Korchagin to me at once!”

12. Ба назди манн ҷавонони наврасро фиристон. - Send the youth to me, those with the least experience.

Различие между обоими таджикскими предлогами можно видеть в следующем: ба пеши (в наших материалах) встречается чаще, чем ба назди:

Ба пеши обозначает преимущественно движение в направлении конкретного пространственного сектора, расположенного перед объектом - целью движения, в то время как ба назди обозначает движение скорее в направлении пространственной сферы вблизи объекта - цели движения (это различие особенно ярко выступает между дар пеши и дар назди; нередко, однако, различие между ба пеши и ба назди практически неощутимо, и они приближаются к функции ба.

Ба пеши в отличие от ба назди может употребляться с глаголами состояния (истодан, нишастан), когда состояние - результат, предел действия:

Например:Before going to the icon corner in the coming, he would carefully wash.

14. Баъд ба пеши Корчагинаст. - Then the newcomer moved over to Korchagin.

I. *Нерегулярные соответствия ба пеши/ба назди*. Более редкие соответствия ба пеши.

Ба пеши–at ...фойт у неба пеши дарвозаиЛешчинскийомадаистод. - ...acarriagest oppedatthe Leszcinski’sgate. Выбор

таджикского предлога вызван употреблением глагола движения омадан в то время как в английском подчеркивается точка остановки.

Бапеши–by:Корчаг ин ба пеши стол нишаст. –Korchag in sat by the table.

Бапеши–beside: Мартини китфи худро ҷунбонид ва ба пеши у нишаст. - Martiny shrugged his shoulders and sat down beside the bed.

Ба пеши– before: Занбур ба пеши оина рафта, ришу муро соз карда. - The Gad fly was carefully putting on his beard and wig before the l–В этих трёх примерах в английском и в таджикском–различные способы конкретизации положения пространстве.

Ба пеши–towards: Занбур ресмони худро кашолакунон ба пеши савора рафт. - The Gadfly, still carrying his bundle, shuffled towards the equestrian. В английском и в таджикском примерах ситуация не в полне совпадает: в английском более подчёркнут характер, способ действия (to shuffle- экспрессивное слово со значением «волочить», «шаркать»).

Бапеши–into: Ман дидам, кироҳзанҳоазманбапешиқаиқҳомедаванд. - ...I saw the other pirates trooping out from among the trees and tumbling onto their places in the boats.

Бапеши–in: ҳаматозонбапешиӯрафтанд.. - The others began to run, in his direction. В двух последних примерах выбор английского предлога определен глаголом и именем (toruninsomedirection, totumble... intoone’splace).

В ряде случаев глагольное управление вызывает соответствие таджикской конструкции с ба пеши и английского беспредложного оборота. Это встречается, например, в тех случаях, когда рафтан соответствует tojoin, tosee, tocallon, т.е. когда фактически значение движения не передано. Ё худ, бапешиҳиндуёнмеравад. - No-better still, he would jointheIndians.

23. Бапешимодарашрафтанмехоҳад. - You want to see your mother, I reckon.

Соответствие рафтан/to call on с точки зрения английского языка и идиоматично: он может даже рассматриваться как компонент аналитического слова на подобие to get up.Бачагон ба мактаб равона шуданд, кампир бо шадшитобон ба пеши миссис Гарпер рафт. - Где children left for school, and the old lady to call on Mrs. Harper.

Иногда мы встречаем более сложное соответствие глагольных валентностей:Таъри хакнун ба пеши мо вазифаи наздиктаринеро мондааст. –History has now confronted us with animmediate task.

Стилистически обусловленная неточность перевода - отсутствие глагола в таджикском и наличие глагола в английском - естественно обусловливает появление прямого дополнения: Ҳа,

ба пеши модарам, биё!- Yes, I do want to see my mother.

Б. Более редкие соответствия ба назди.

Ба назди–**before:** Том ба назди Полли хола омада истод.–Том presented himself before aunt Polly. Здесь употреблениепредлога в таджикском вызвано присутствием глагола движения - омадан.

Ба назди–towards:Дар охир ман қарор кардам, ки ба назди девори *чу* бинравам.

- At length I thought I might return towards the stockade. В английском точнее характеризуется цель действия.

Ба назди -near: Ман туро гуфтам, ки ба назди вай нарав.

-1 told you not tog on earher. В английском - архаическое сочетание.

Ба назди - into.

30. Не, не, ба назди ман биёр, хонаи мо калон аст. - No, no! Put him in to my place. Формальное несоответствие глаголов (оваран put) и объектов (ман place) вызывает употребление неэквивалентных предлогов.

Ба назди - withтоже вызвано различием синтаксического строя, а пенно тем, что в английском между come (омадан) и father(падар) – вмещается инфинитив to spend: от него и зависит with, в то время как ба назди зависит от омадан.

Ба таътили тобистона ба назди падараш омадааст —**Now,** she's come to spend the summer with her father.

Предлоги «дар пеши» и «дар назди» и их английские соответствия:

1. Регулярные соответствия дар пеши и дар назди.

Дар пеши–before:Дар пеши–in front of Дар пеши/дар назди–by Дар пеши/дар назди - at.

Место нахождение вблизи предмета различно детализируется в таджикском и английском языках. В таджикском языке дар пеши обозначает изложение перед объектом, дар назди - положение с любой стороны вблизи объекта; однако, дар пеши более употребителен и встречается и с обобщённым значением. В английском at обозначает расположение в определённой точке вблизи объекта, by- расположение в особой близости от объекта, before расположение одного объекта перед другим, in front of- расположение одного объекта непосредственно напротив другого, на незначительном расстоянии, без контакта, возможного при before. Г. Рейман, 1988,

86. За свидетельствованы следующие отношения:

Своеобразие дар пеши проявляется в том, что оно, в отличие от дар назди чаще всего соответствует before, а также соответствует infrontof. которому дар назди никогда не соответствует.

Соответственно дар пеши - before, во-первых, чаще всего встречается одушевленными предметами, т.е. с лицом, в том числе — часто с местоимениями. Он вакт ман монанди ҳозира мисли гусфанд дар пеши қасоб бе яроқ намеистодам-ку. –Then I should not have been, as now ampere fleeting sheep before this butcher.

33. Дар пеши ӯАнюта истода буд. –Anyuta stood before him.

Это соответствие особенно часто употребляется в сочетании before

eyes: Ногоҳ ҳама чизҳо дар пеши чашмаш ранги худро гум карда, тира **гашт**. –Suddenly agrey mistrose before his eyes. Данное соответствие (дар пеши - before) встречается при указании на местонахождение перед объектами, которые нельзя считать сооружениями: Дар пеши гулхани сӯзон капитани Смоллет мехобид. –Before *a* big firelay Capitan Smollet. Соответствие дар пеши— before зафиксировано в переносном значении: 36. «Рабочее Дело» баромада дар пеши сотсиал-демократияи рус «озодиитанқидро» талаб мекунад.

Rabocheye Dyelocomes before Russian Social-Democracy, domains "freedom" of criticism. В таком же зна**чении** зафиксировано соответствие дарназди - before: ...ки дар назди **ғазаби** муқаддаси ӯ ҳар гуна қувваҳои сиёҳ маҳв гарданд. ...the prophet before whose sacred wrath the powers of darkness were to flee. Во-вторых, соответствиедарпеши–infrontof употребляется, когда предмет располагается напротив другого, т.е. поблизости, однако без контакта: Майор фаҳмид, ки дар пеши у як одами мутаасиб ва эҳтимол девонае истодааст. - The major was convinced that the man in front of was a fanatic or a lunaticъ.Дар пеши пешона исиёҳи танур, дар ҷои Циганок нишаста буд. - On a bench in front of theblack mouth stove sat Tsiganok.

Близость пребывания к некоторой точке выражается соответствиями дар пеши дар назди–by и дар пеши/дар назди - at.

Дар пеши - by. Таджикский ограничивает употребление этого соответствия значением расположения перед предметом, английский - значением непосредственной близости: Пас аз

чанд, дакиқа Павел дар кати у нишаст. –A few moment slater Pavel was sitting by his bed. Дар хонаи девонбегии ҳавлӣ дар пеши гулхан нишаста....sitting by the firein the house leeper'sroom.

Дар назди - by. В **отличие от** предыдущего соответствия, таджикский обусловливает здесь значение близости вообще (а не именно расположение перед объектом): Вақте, киӯ аз ҷояшхест, офицер дар назди стол рост истода сурати Монтанеллиротамошо мекард. –When heroes, the officer was standing by the table, examining Montanelli's portrait. Вакти вай тамом шуда истода бо шадҳам, ӯ дар назди тиреза нишастанро давом медод. –Her time was running out she continued to sit by the window.

Дар пеши- at. Выражает местонахождение в определенной точкеперед каким-либо объектом, в большинстве случаев - с хорошоограниченными в пространстве объектами, прежде всего, с сооружениями(и их частями): Тоня дар пеши тирезаи кушода истода буд. -

Tony as tood at the open window. ВасилийВасильевичгоҳодар

пеши кати Мересьев истода, мепурсид. –Vasily Vasilyevich would sometimes stop at Meresyev's bed and inquire. В соответствии дарназди –at в таджикском нет обобщённого средства указания на пребывание в точке в близи предмета, в английском здесь конкрет из ация в зоне близости: Солдат, кидарназдидариякхонаи занбӯрпосбонӣмекард. - ...The soldier stationed on guard at the celld o orcrossed him self. Асп дар деҳаи боло монда буд, чун ки дар назди «Бенбоу»-и куҳнаи мо барои аспҳо ҷона буд. — We had no stabling at the olf"Benbow". Рассмотрение соотношения таджикских и английских предлогов особенно наглядно видно на следующей серии примеров с одним и тем же объектом «окном»(тиреза - window). Монтанелли дар пешитирезахомушнигоҳ карда истод. - He stood by the window. Баъд дар назди тиреза нишаст ва ба хондани он шуруъ намуд. –Then she sat down by the open window to read. ...ва чи гуна Степан Иванович, ки тамоми рузи худро дар пеши тиреза мегузаронид. - ...and to Stephan Ivanovich been almost double,standing at the window. Як бегоҳӣ вай дар назди тиреза менишаст. - One evening he was sitting at the side window.

53.Алексей Мересьев дар пеши тиреза нишаста буд. - Meresyev sat near the window. В последнем случае nearпередает общее значение близости, не столь непосредственной, как при by.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аксененко Б.Н Предлоги английского языка. – М.: Шзд. литература. на иностранных языков., 1956.- 320с
2. Селивестрова О.Н. Контрастивная синтаксическая семантика. Опыт описания,- М, наука 1990.с.7
3. Бондаренко В.С Пространственные отношения, выражаемые с помощью предлогов // уч.зап.Москвапед. института – М.1954, том 33,вып 3
4. Рейман Е.А Английские предлоги. Значение и их функции. Л, 1988 с 96-97

РЕГУЛЯРНЫЕ И ОККАЗИОНАЛЬНЫЕ АНГЛИЙСКИЕ СООТВЕТСТВИЯ ТАДЖИКСКИХ СОСТАВНЫХ ПРЕДЛОГОВ С КОМПОНЕНТОМ «ПЕШИ» И «НАЗДИ».

Данная статья посвящена сопоставительному анализу приставок английского и таджикского языков. Автор работы на примере собранного материала из английской и таджикской художественной литературы выявляет соотношение приставок таджикского и русского языков. И делает вывод, что в обоих языках, кроме прямого значения приставки могут выражать ещё и пространственные отношения.

***Ключевые**: слова-приставки, английский язык, таджикский язык, художественная литература, отношение, соответствие.*

REGULAR AND OCCASIONAL ENGLISH COMPOUND PREPOSITIONS IN ACCORDANCE WITH TAIL COMPONENT "PESHI" AND "NAZDI"

The article is devoted to the comparison of English prepositions in accordance with Tajik preposition "peshi" and "nazdi". The author collected a number of sentences taken from English and tail fiction books and tries to compare them in the abovementioned languages. It is stated that these prepositions show the space relations in different position.

***Key words:** regular, occasional, component, compound, preposition, Tajik, English.*

Сведения об авторе:

***Карамхудоева Латифа Тутшёевна** - ассистент кафедры иностранных языков Хорогского госуниверситета имени М.Назаршоева, E – mail: karamkhudoeva79@gmail.com, Тел (+992) 938309671, г.Хорог,улица К.Киргизбек-118*

About author:

Karamhudoyeva Latifa Tutiyoyeva *- Assistant of the Department of Foreign Languages of Khorog State University named after M.Nazarshoyev, Phone:-(+992) 9383096-71,Street K.Khirgizbek-118*

УДК: 802.0+809.155.0

ФАРҚИЯТИ СИҒАИ ФЕЪЛӢ ДАР ЗАБОНҲОИ ТОҶИКӢ ВА АНГЛИСӢ

Маҳсудинов Р.И.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ

Дар таърихи типологияи муқоисавӣ сиға дар ин давру замон яке аз маърӯзаҳои аввалини тадқиқоти ба шумор меравад. Омӯхтани адабиётҳо бобати сиға дар синтаксис ва морфология муқоисашавии ҷумлаҳо чи амалӣ ва чи назариявӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ аз ҳам фарқияте дида мешавад. Чунин мушкилот дар раванди омӯзиш ва тарҷума кардани матнҳо монеаи калон мекунад.

Дар мавзӯъи сиға чунин олимони тоҷик аз қабили: Фарҳод Зикриёев, Шарофуддин Рустамов, Баҳриддин Камолиддинов, Раҳим Саидов, Нурали Саидов, Муродали Набиев, Самиддин Ҷаматов ва ғ. кор кардаанд.

Дар мақолаи мазкур фарқияти сиғаи феълии забони англисӣ аз сиғаи феълии забони тоҷикӣ мавриди баррасӣ қарор дода шудааст. Ҳангоми дида баромадани сиғаи феълии забони англисӣ ва тоҷикӣ ба чунин хулосае омадем, ки дар забони англисӣ ва забони тоҷикӣ вазифаи он дар ҷумла якхел аст, вале дар шаклҳои сиғаи феълии забони англисӣ бештар шакли синтетикӣ дида мешавад. Сиға дар ҷумлаҳои сода ва ҷумлаҳои мураккаб ва ҷумлаҳои пайрави мубтадо, пуркунанда, ҳоли шарт, ки хоҳиш, гузашт кардан, фармон маслиҳатро ифода мекунад. Сиғаи феълӣ инчунин шакли аналитикӣ низ дорад. Он бештар дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ, тобеи мубтадо, пуркунанда, ҳоли шарт ва гузашт кардан (**уступка**) истифода бурда мешавад. Аммо дар забони тоҷикӣ бошад бештар бо ёрии калимаҳои мубтадо, ҳаргиз, албатта ва ҷонишини «ту, шумо ва шумоён» дар шакли сиғаи амрӣ ва аксар бе ҷонишин истифода мешавад.

Дар ҷумлаи забони англисӣ сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ бо ёрии феъли ёридиҳандаи **" should, would"** сохта мешавад, аммо дар забони тоҷикӣ бо ёрии пайвандаки ёридиҳандаи "агар" ё ин ки "хуб" сохта шудааст. Азбаски, сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ 2 шакл дорад, сиғаи феъли замони ҳозира ва сиғаи феълии замони тоҷикӣ низ ин 2 шакл дорад, ки аз замони гузаштаи ҳикоягӣ сохта мешавад.

In your place I should have bought the book yesterday. – Агар ман ба ҷои Шумо мебудам, ман китобро дирӯз мехаридам. Сиғаи шартӣ – хоҳишманӣ дар ҷумлаҳои сода истифода бурда мешавад [1, с.39-46].

- **You shoul help him** – Шумо ба ӯ ёрӣ медодед.
- **Why didn`t ask him?** He would helped you. – Барои чӣ Шумо аз вай намепурсидед? Вай ба шумо ёрӣ медод.

Дар ҷумлаи пайрави мубтадо бо ҷонишини **it** имконпазирӣ, пешниҳод, шубҳа, маслиҳатро ифода мекунад.

- It was necessary that he should come.
- It was important that he should come.
- It was urgent that he should come.

Дар пайрави пуркунанда феъл фармон, талабот, пешниҳод, хоҳиш, маҷбуриятро ифода мекунад; to insist, to demand, to order, to propose, to suggest.

- I suggest that he should play tennis.
- I demand that he should play tennis.
- I request that he should play tennis.
- I order that he should play tennis.
- I propose that he should play tennis.

Дар ҷумлаи пайрави ҳоли мақсад пайвандаки**" lest"** истифода бурда мешавад.

- I am in a harry lest I should late for the lesson. – Аз дарс дер намонам гуфта, саросема шуда истодам[2, с.69-74].

Пайвандаки **"lest"** маънои манфиро ифода мекунад, бинобарин "should" infinitive дар шакли ҳикоягӣ истифода бурда мешавад.

Вақте ки аъзои пайрави мақсад бо пайвандаки that ва иборaи may\ might infinitive истифода

бурда мешавад. Let`s hurry up so that we might not be late\ Дар ҷумлаи пайрави ҳол бо ёрии пайвандаки **if,** ки амал ба оянда, нигаронида мешавад, дар ин ҳолат сиғаи феълии хабарӣ ё ин ки сиғаи амрӣ дар сараъзои ҷумла истифода бурда мешавад. Ask him to wait if he should come – Агар вай мабодо ояд, илтимос кун, ки вай интизор шавад.

Дар забони тоҷикӣ дар аъзои пайрав агар… мубтадо бо if иваз мешавад.

If I were in Moscow now I should visit the Tretyakov - Агар ман дар Москва мешудам, галарияиТретьяковро зиёрат мекардам[3, с.23-30].

Сиға ва намудҳои сиғаи феълӣ дар забони тоҷикӣ

Сиға яке аз хусусиятҳои феъл аст. Гӯянда вуқӯъ, ҷараён ва анҷоми амалро баён карда, муносибати нисбат ба воқеъият доштаи онро муайян менамояд. Сиғаҳо бо шаклу таркибҳои тасрифии замонҳои феъл ифода меёбанд. Масдар ба худ сиға надорад ва агар вай таркиби феълҳо бошад, он таркибҳо ба туфайли шаклҳои тасрифии феълҳои ёридиҳанда майлу тобиши сиғавӣ пайдо мекунад:

хоҳам рафт, омадан гирифт, гуфтан гир ва ғайра.

Дар забони тоҷикӣ чор сиға ҳаст ва ҳамаи шаклҳои замонии феълҳо рӯ ба суи маънӣ ва хусусияти воқеияташон ба ин сиғаҳо мансуб мегардад: сиғаи хабарӣ, сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ, сиғаи амрӣ, сиғаи эҳтимолӣ.

Сиғаи хабарӣ дар забони тоҷикӣ воқеъ шудан ва ё нашудан тасдиқ ё инкор ва қайд карда шудани факту амалро мефаҳмонад. Бо ин сиға шуҳуди ва нақлии феълҳои замони гузашта, инчунин баъзе шаклҳои замони ҳозира ва ояндаи феълҳо мансубанд.

Замони гузаштаи наздик (гуфтам, сӯҳбат кардам ба даст овардам, хондан гирифтам); гузаштам ҳикоягӣ (медидам, мебастам, гум меандохтам); гузаштаи давомдори ҳикоягӣ (рафта меистодам,омада меистод); гузаштаи нақлӣ (кандаам, кандам, кандааст); гузаштаи нақлии дур, (рафта будааст, зиндагӣ карда будааст); гузаштаи нақли ҳикоягӣ (мебардоштааст, мефуровардааст).

Мисол: Рӯзи истироҳат соатҳои нӯҳ аз хоб бархостам [4, с.24-38].

Саид Амон ба назди Мунавваршоҳ рафта истоданашро фаромӯш карда буд.

Мунавваршоҳ бо ин сӯ каме меронд. **(Муҳаммадиев).**

Ба назари Ёдгор мулло шинос барин менамояд, аммо ба назараш намерасид, ки ӯро дар кучо ва кай дидааст. Контролёр дарҳол фаҳмид, ки ин одам тариқи ба касса пул мониро ва аз он пулгириро дуруст намедонист **(Ҳаким Карим).**

Замони ҳозираи давомдор (рафтаистодаам, хондаистодааст);

Замони ҳозира – оянда (мечинам, тасдиқ мешавад) ояндаи дур (хоҳам рафт, хоҳи дид); Гулнор чанд гоҳ боз Ёдгорро дӯст медошт ва хаёл мекард, ки дар оянда ба як зиндагонии дӯстдорона барпо карда умри худро бо саодат ва шодкомӣ хоҳад гузаронд**. (С.Айнӣ).**

Асад Махсум гузаронида истодааст. **(Икромӣ)** Дар рӯи дунё чӣ паҳлавон, ки бошад, ҳамааш машқ мекунад. **(Муҳаммадиев)**

Сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ феълҳои сиғаи шартӣ - хоҳишмандӣ амалро ифода мекунад, гӯянда воқеъ гардидани онро раво имконпазир ва ё вобаста ба шарте медонед. Яке аз шаклҳои асосӣ ва аломати сиғавии феълҳои шартӣ – хоҳишмандӣ буда, вобаста ба он ва сохти ҷузъи асосии феълҳои таркиби тобишҳои замонӣ ва маъноӣ ифода меёбанд. Дар феълҳои таркибӣ тобишҳои замонӣ ва маъноӣ ифода меёбад. Дар феълҳои таркибии сиғаи шартӣ – хоҳишмандӣ феъли ёридиҳандаи будан ҳамеша ба шакли аорист меояд. Ёвари: 1. Шакли аорист бошад дар ҷумла ба вазифаи пайвандаки хилофии ту кор фармуда мешавад: Баҳор бошад ба ин суханҳо гӯш намедод: (С.Айнӣ). 2. Дар замони ҳозира аз феъли будан шакли кӯҳнаи хоҳишмандӣ шахси сеюми танҳо бод ва бо садоноки – о бодо, боқӣ мондааст, ки дар зарбулмасал, табрик ва таҳрир кор фармуда мешавад [5, с.54-61].

Зинда бод! Ҳар чӣ бодо бод! Муборак бод! Мужда бодо!

Забони бадгӯён бурида бод! Нест бодо хасми инсонҳо фаҳмидам! (Раҳимӣ).

Инак сиғаи шартӣ - хоҳишмандӣ бо шакли аористи феъл равам, кор кунам, шакли замони гузашта бо аористи будам (хоида бошам, маслиҳат карда бошам) шакли гузаштаи ҳикоягӣ (мешунидам ва бо аористи будам – мерафта бошам) шакли ҳозираи давомдор хонда истода бошам, зиндагӣ карда истода бошам ифода мешавад.

Замон ва тобишҳои маънои сиғаи шартӣ - хоҳишмандӣ вобаста ба сатҳу робитаҳои синтаксис ва оҳанги гуфтор низ равшан мегардад.

Ҳамаи тобишҳои маънои ин сиға, ки бештаринашон аҳамияти услубӣ доранд, ба ду маънии умумӣ ва асосӣ, яъне шарт ва майлу хоҳиш марбутанд. Дар забони ҳозираи тоҷик ду тарзи баёни маъниҳои сиғаи шартӣ- хоҳишмандӣ маълум аст.

Тобишҳои маънии сиға ва худи шаклҳои феълӣ алоқамандона бо сохти ҷумла, робитаҳои синтаксис ва оҳанг ифода меёбад. Калимаҳои махсуси ёридиҳанда кор фармуда мешаванд.

Мисол: Тӯйро бо чор кас маъқул карда гузаронем.**(Раҳим Ҷалил)**

Имрӯз Шумо намеомадед, пагоҳ худам ҷеғзаданӣ будам. Ҳангоме, ки аспи Одилов чавгонзанон рақси марги душманонро бозида, ба даруни халқиа, ки дар он пешчақҳон уф нагуфта теғи шамшерро истисмор менамуданд, даромадани шуда омад… он ҳалқа мисли занҷир пора-пора гардид. Маро ба Алии шилпух доданӣ шуда истодаанд **(Ҳаким Карим).** Дари бахти ту ҳам як кушода мешуд, ман ба муроду мақсадам мерасидам. **(Ҷ.Икромӣ)**

Дар нутқ фаҳмидан мехостанд, ҷур кардан мехостам, пӯшидан мехоҳад барин таркибҳо худ ба худ маънои майлу хоҳишро ифода мекунанд. Аммо дар ҷумлаҳои мураккаб маҳз дорои чунин маъноҳо будани аорист бо феълҳои дар сарҷумла омадаи хостан, тавонистан, ва ҳаммаънои онҳо таъкид меёбад чунончи;

Дар баҳор ҳар кас мехоҳад, озодонатар нафас кашад аз хонаи тангу тор аз байни чор девор барояд. **(Икромӣ)** Усто Оқил мехост ҳунари худро ба писараш меърос гузорад. **(Муҳаммадиев).**

Аммо ҷаноби Шумо, охир метавонад, ки инро ба тарзи дигар нависед, ба ман ҳамчун яке аз мухлисҳои худ назар кунед. **(Раҳим Ҷалил).**

Тобишҳои маъноии шаклҳои сиғаҳои шартӣ – хоҳишмандӣ, ғайр аз сохти ҷумла ва оҳанг, бо калимаҳои ёридиҳанда, пайвандак ва ҳиссачаҳо равшантар таъкид мешавад [6, 89-96].

Ҳар як унсури математикӣ ва ё калимаҳои ёридиҳанда бо тобишҳои махсуси маънои омада, маънои сиға ва ҷумлаи услубии феълҳоро, хусусан шаклҳои аористиро ошкор месозад. Ва қувват медиҳад. Масалан, дар сурате, ки маънои шарт дар нутқ (Ҷумла) ба воситаи оҳанг низ ифода мегардад, пайвандаки агар дар назм (гар, -ар) ин маъниро равшантар ва оҳанги суханро равонтар мекунад. Монанди ҳамин бо пайвандаки то (бо шакли инкории феъл) маънои замонӣ ва бо ҳам маънои хилоф возеътар таъкид мешавад.

Агар дуғ зада метавониста бошӣ, рафта ба шарикҳои худат ба ҳамкосаҳоят дуғ зан, ки онҳо мебардоранд. (Икромӣ). То модар аз сари девор гаштаву баргашта фарёд накунад, аз пеши усто амакаш дур намешуд.

Калимаҳои модалӣ ва ҳиссачаҳои мон/ монед, биё/ биёед, бигзор/ бигузор, бояд/ боядки, мебоист, ақалан, майлаш, кошки/ кош, наход /наход ки, кани, даркор, (фақатдар нутқи гуфтугӯи) чӣ ва монанди инҳо барои ифодаи ҷилоҳои маънои хоҳишу орзу таъкиду супориш, зарурат ва лозимот қатъият ва розигӣ, ҷиддият мулоимати хизмат мекунад. Мон, ки бидонанд; аспбози асил як пояш ба лаби гӯр расад ҳам аз қатор намебарояд. **(Муҳаммадиев).** Биёед, ки омма дар ҳамин харак шинему аз рӯшноии офтоб, аз хур – хури шамол, аз бӯи ана ин гулҳо, баҳравар шавам, ҷигарам. Ақалан боратро мемонди. (Муҳаммадиев). Дар соҳаи хоҷагии қишлоқ ҳам, бояд корҳои зиёде анҷом дода шаванд. Ман аз аҳволи онҳо хабар гирам чӣ?

Феълҳое, ки асосашон аз сифати феълии замони оянда буда, он сӯ масдар ба иловаи суффикси – и сохта мешавад; рафтанӣ, диданӣ, тафтиш карданӣ, аз назар гузарониданӣ, дида баромаданӣ [7, с.76-83].

Шахсу шумораи чунин феълҳо дар шакли ғайритасрифи бевосита ва бо ҷонишинҳои шахсии (ман, ту, вай – хонданӣ),; дар шаклҳои тасрифи бо бандакҳои хабарӣ (хонданиам/ ям, хондании, хонданӣ аст.) бо бандакҳои феълии бо аористи будан/ хонданӣ бошам, хонданӣ бошӣ, хонданӣ бошад ифода меёбад. Феълҳои бо чунин шаклу воситаҳои замони ояндаро далолат мекунанд.

Бо ҳамин маънӣ феъли ёридиҳандаи ҳаст ва шакли ҳозира ояндаи сиға шартӣ – хоҳишмандиро мефаҳмонд: хонданӣ мешавам, хонданӣ мешавӣ, хонданӣ мешавад ва ғайра. Имрӯз ту ҳукуматро фиреб доданӣ мешавӣ. Мардак ба рубин ҳуҷум кардани мешавад**. (Ҳаким Карим).**

Замони гузашта, чунин шаклҳои хоҳишмандӣ бо шакли замони гузаштаи наздики феълҳои ёридиҳандаи будан ва шудан таркиб меёбад, ки ин таркибҳо шакли нақлӣ ва ҳикоягӣ низ доранд. **Масалан**: донистанӣ будам, гуфтанӣ будааст, диданӣ шудам, бӯсиданӣ шудаанд баромаданӣ ва ғайра.

Ҳа писарам ман донистанӣ будам, ки ба пункти даъват кай меравӣ. Вай бо зану бачагонаш ба кадом гӯр кӯчида рафтанӣ будааст. Онро ба ягон дугонааш хононданӣ шуд, аммо изо кашид **(Ҳаким Карим).**

Агар ин гуна таркибҳои феълӣ дар ҷумла паи ҳам ба таври чида оянд, феълҳои ёридиҳанда будан ва шудан ҳар дафъа такроран омада метавонанд ва мумкин аст, ки танҳо дар феълҳои охирин ояд. Дар таркиби ин хел шаклҳои сиғаҳои шартӣ – хоҳишмандӣ ғайр аз будан ва шудан феълҳои дигар низ бо тобишҳои маъноӣ омада метавонанд [8, с.53-61].

Сиғаи амрӣ

Сиғаи амрӣ хоҳишу супориш фармону таъкид ва водор кардан ба амалеро, ки нисбат ба шахси дуюм гуфта шудааст, мефаҳмонад. Ҳарчанд, ки аз рӯи маъно ва оҳанги сухан баъзан аорист ва дигар шаклҳои феълӣ бе сиғаи амрӣ наздик мешаванд, дар забони точикӣ шакли

асосии сиғаи амрӣ феъли фармоиш мебошад, ки бо майли замони оянда ба гурӯҳи феълҳои замони ҳозира – оянда дохил мешавад.

Феъли фармоишӣ фақат як шахс, яъне шахси дуюми танҳо ва ҷамъ доранд. Шахси дуюми танҳои он бо асоси феъли замони ҳозира баробар аст; рав, бин, биёр, хон дамгир [9, с.44-52].

Шахси дуюми ҷамъ бо роҳи ба асос ҳамроҳ кардани бандаки феълии – ёд, гоҳҳо – ятон ифода меёбад, ки он бо аористи шахси дуюми ҷамъ баробар меояд: Равед – раветон, бинед – бинетон, биёред – биёретон, гиред – гиретон ва ғайра.

Ту худдорӣ карда аз роҳҳои ниҳонӣ поёнтар фуро, агар диди, ки аз ясавул духтаратро дастгир карда бурданӣ аст, бо ғелониданӣ санге ба мо хабар деҳ. (С.Айнӣ).

Ту худдорӣ карда аз роҳҳои ниҳонӣ поёнтар фуро. Ту рафта аз пода хабар гиру ба ин тараф гирифта биёр. Акнун камтар арзи моро шунавед. То дарвозаи Имом мардумро аз роҳ дур кунед, шамъҳоро кушед ва роҳро катағон кунед – гуфта фармон дод. (Айнӣ) Иванцкий… Дар вақти ба мардикорӣ гузаронидан… мегиристу «далеру нотарс бошетон, писарам» мегуфт. (Раҳим Ҷалил).

Шакли тасвирии сиғаи амрӣ ҳам монанди аористӣ чӣ дар (паҳлӯи ӯ бинишинед) назму чӣ дар наср пешванди – би – бу қабул мекунад [10, с.79-86].

Дар ин сурат маънои хоҳишу илтимос бо оҳанги нарму навозиш ифода меёбад. Ҳамшираи меҳрубон, биё, одамон биёед дар паҳлӯи ӯ бишинед, вай бишинед, вай нақл кунад, шумо бишнавед! (Ҳаким Карим) Ма меҳмон, чой нӯш, бинӯш марҳамат бишин. Ана бирав аз мӯсафеди сарсоле бипурс, бигӯ, оё шунидаед, ки ягон марди бадахшонӣ ба хотири мол ё мулк ё чизи дигар касеро аз ҳаёт маҳрум карда бошад (Муҳаммадиев) [11, с.22-29].

Шакли инкории сиғаи амрӣ бо воситаи ҳамроҳ кардани пешванди – на (баъзе ма-) ба асли замони ҳозира сохта мешавад. Пешванди ма – асосан дар хоси назм ва зарбулмасалу мақол мебошад. Шакли инкории сиғаи амрӣ низ вобаста ба матн хоҳишу таъкиди нарму навозишкорона ва ё баръакс ҷиддият, сарзанишу эътироз ва маънии кору ҳолеро ифода мекунад [12, с.47-53].

Боз маъзарат мехоҳам, хафа нашавед (Ҷ.Икромӣ) ту ғам махӯр додар (Р.Ҷалил).

Зебӣ Зебиҷон гиря накун. Ба болои сӯхта намакоб мапош. (Ҳ.Карим). Ором бош, дод мазан, Даша, ман ба Исфара меравам (Р.Ҷалил). Шумо, Махсум-ҷон аз ман шӯбҳа накунед, ман ҳеҷ кори ганда накардаам… беҳтар, ки аз худатон шӯбҳа кунед. (Ҷ.Икромӣ) Худашро дӯсти ману вонамуд карда, ҳазор қасам хӯрад ҳам бовар накун (Р.Ҷалил) [13, с.223-225].

Шакли сиғаи амрии феъл баъзан бо ҷонишинҳои шахсии (ту, шумо, шумоён) ва аксар бе ҷонишин истеъмол мешавад. Тобишҳои маънои ва услубии вай монанди аорист алоқамандони бо шаклу тарзи ифодаи мазмуни матн бо оҳанги гуфтор зоҳир мегарданд. **Масалан:** бо префекси **ме –** омадани шахси дуюми танҳо (мебош, мерав, мегӯй) фақат бо услуби назм хос аст [14, с.254-258].

Бо ёрии калимаҳои модалии мабодо, ҳаргиз, албатта маънии лозима махсус таъкид карда мешавад. Шакли амрии феъли омадан (биё- биёед- биёетон) низ ба махни модали омад, ҳамин гуна тобиш меоварад.. Ҳиссачаи «чӣ» ҳам ҷило услубии гуфтугӯи пайдо мекунад. Мабодо ин гапҳоро аз даҳонатон бароред! Биёед суруди модари озод таронаи модари хушбахтии моро бишнавед! (Ҳаким Карим). Шакли амрӣ шакли бавосита ҳам дорад, ки он ба монанди ҳамаи феълҳои бавосита тавассути фоили дигар шудан ё нашудани амалро мефаҳмонад; хон – хонон, хонед – хононед, навис – нависон, нависед [15, с.333-337].

Аммо шаклҳои кашон – кашонед, гирон гиронед, дар гирон – дар гиронед ва ғайра аслан бавосита мебошанд ҳам, дар мавридаш аз сабаби суст шудани чунин маъно ҳамчун феъли бевосита истеъмол мешавад.

АДАБИЁТ

1. Кузнєцова Ф.М. //Семантико-синтаксическая характеристика – ly в новом английском языке/ (adverbsofrespect). Ф.М. Кузнєцова Москва 1981. 525 с.
2. Романова Т.А. //Лексическая сочетаемость наречий с глаголами в современном английском языке/: Автореф. дис. …канд. филол. наук. Т.А.Романова– Одесса, Москва 1990. 449 с.
3. Смирницкий А.И. //Морфология английского языка/ А.И Смирницкий– Москва 1959. 535 с.
4. Туранский И.И. //Семантическая категория интенсивности в английском языке/ И.И Туранский Москва 1990. 564 с.
5. Удовиченко І.В. //Экспресивна функция адвербиальних интенсификаторв Вноземни мови та методика их викладання/ І.В. Удовиченко Харкив, 2001. 243 с.
6. Фролов А.С. //Значение наречий и реализация их валентных свойств (на материале английского языка) Лексическая семантика и фразеология/А.С. Фролов Москва 1987.150 с.
7. Blokh M.Y. A //Course in Theoretical English Grammar/ M.Y. A Blokh Moscow, 1983. 489 с.
8. Bolinger D.L.M. //Degree words/ The Hague – Paris, D.L.M. Bolinger 1972 432 с.

9. Bybee J. //Morphology Amsterdam/ John Benjamins, J. Bybee London 1985 343 c.
10. Collins COBUILD //English Grammar/ COBUILD Collins London 1992 456 c.
11. Fedorenko O.I. Sukhorolska S. M. //English Grammar of theory/ O.I. Fedorenko S. M. Sukhorolska Lviv 2008 369 c.
12. Gordon E.M., Krylova I.P. A //Grammar of Present-Day English (Parts of Speech)/ E.M Gordon I.P. A Krylova Moscow 1980 526 c.
13. Greenbaum S. //Studies in English Adverbial Usage/ S.Greenbaum London 1989 373 c.
14. Greenbaum S.//Verb-Intensifier Collocations in English/ The Hague – Paris, 1970 423 c.
15. Hewings M. //Advanced Grammar in Use/ Cambridge: M Hewings Cambridge University Press, 2005 375 c.

РАЗЛИЧИЯ ГЛАГОЛЬНОГО НАКЛОНЕНИЯ В ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье обсуждается глагольного наклонение английского и таджикского языков. Целью данной статьи является изучение специфики наклонения на двух языках. Многие таджикские и английские примеры также были изучены по этой теме. Следует отметить, что не было проведено сравнительного исследования сравнительного анализа наклонения на таджикском и английском языках, поэтому я решил провести исследование по этой теме.

В этой статье мы стремимся исследовать английские наклонения на таджикском и английском языках и показать их лексические и грамматические особенности с точки зрения лексикологии, морфологии, фонетики, правописания, стиля выражения и культуры речи.

Кроме того, цель реализации этих намерений состоит в том, чтобы придерживаться основных лингвистических методов исследования, которые соответствуют целям, задачам и специфике исследовательского материала. В данной статье использованы другие научно-исследовательские ресурсы из научной литературы Таджикского национального университета и Кулябского государственного университета.

Ключевые слова: *иследованые, разница, глагольное наклонение, модальные глаголы, видь наклонение, соответствие времён, условное наклонение, вспомогательные наклонение, частицы, придаточное предложения, значение, сложна подчинённое предложения, функция, суффикс, аналитическое форма, указательное наклонение*

THE DIFFERENCES OF VERBAL MOOD IN TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

The article discusses the verbal mood of English and Tajik languages. The purpose of this article is to explore the specifics of the mood in two languages. Many Tajik and English examples have also been explored on the topic. It should be noted that no comparative study has been done on the comparative analysis of mood in Tajik and English, so I decided to do a research on the topic.

In this article, we aim to investigate English moods in Tajik and English, and to show their lexical and grammatical peculiarities in terms of lexicology, morphology, phonetics, spelling, style of expression, and speech culture.

In addition, the purpose of the implementation of these intentions is to adhere to the fundamental linguistic methods of research that align with the goals, objectives and specifics of the research material. In this article used other scientific and research resources from the scientific literature of the Tajik National University and the Kulyab State University.

Key words: *research, difference, verbal mood, modal verbs, sequences of tenses, types of mood, conditional mood, auxiliary verbs, conjunction, complex sentence, meaning, complex sentences, function, analytical form, indicative mood.*

Сведения об авторе:

Махсудинов Рамазон Исмоналиевич *- аспирант кафедры иностранных языков и методики преподавания Кулябского Государственного Университета имени Абуабдуллох Рудаки. Адрес: 735360, РТ, г.Куляб, ул. С.Сафарова 16. Тел: (+992) 985577117*

About the author:

Mahsudinov Ramazon Ismonalievich – *the postgraduate of the chair of foreign languages and teaching methodology of Kulob State University named after Abuabdulloh Rudaki. Address: 735360, RT, Kulob, and S.Safarov St.-16. Phone: (+992) 985577117*

СВОЕОБРАЗИЕ ПЕРЕВОДОВ БАСЕН И.А.КРЫЛОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

Валиев Н.У.
Таджикский государственный педагогический университет имени Садриддина Айни
Нилуфари Ф.А.
Бохтарский государственный университет имени Носира Хусрава

Особое место в работе с художественными переводами текста, которое охватывает слово, сейчас имеет широкие просторы в таджикском литературоведение. В настоящее время переводят с одного языка на другой стихотворения русских поэтов и писателей, повести и рассказы из произведений, а также фантастические и научно-популярные произведений из различных видов произведений, политические статьи, экономические работы, статьи известных людей и выступления исторический людей, журнальные статьи, разговоры людей, которые беседовали на других языках и поэтому приходят к помощи людей и используют различные виды перевода.

В поэтических произведениях, особенно в баснях Ивана Андреевича Крылова, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы русской действительности, в особенности такие проблемы как истории русского народа, нравственные вопросы, а также показаны вопросы экономического характера.

Шодикулов Х. писал: «Литература русского народа, который показывает высокие проблемы, как характеры, до настоящего время для таджикских переводчиков являются трудным для таджикского читателя». [2. с.58].

Надо отметить, что басня это литературная форма, которая в развитие литературы и в таджикских понятиях было непонятным по форме с различными характерами и вопросами с функциональной содержании, которая обладает по качестве с поэтической формы определенного содержания, для переводчика чрезмерного решения прозаического характера.

Поэтому, эти мнения по поводу некоторые переводы басни И.А.Крылова на таджикский язык имеются некоторые различия в многочисленных переводах, которые встречаются в переводе.

Таджикские переводчики показали в своих переводах различные методы характера перевода произведений русского поэта на таджикский язык, где допускали как прозаическую так и поэтическую форму при помощи воплощения авторского воплощения.

Основные сюжетные воплощения русского баснописца является различные вопросы нравственного и дидактического, а также сатирического и социального вопросов, которые встречаются в различных баснях великого русского поэта 19 века И.И.Крылова. Популярность басен Крылова в Таджикистане достигает пика к концу 1960-х гг., когда за короткое время появляется ряд их поэтических и прозаических произведений и интерпретаций.

Одним из переводчиков был таджикский поэт Абдусалом Дехоти, который выпустил в 1969 г. в Душанбе книгу под названием «Обязана и очки», где иллюстрируются русская социальная жизнь.

Яковлев Н.П. писал: «В своих произведениях великий русский баснописец Иван Андреевич Крылов показал различные темы русской жизни и развивал нравственные темы и сюжетов из реальной действительности и сатирически развивал в своих баснях» [5. с. 77].

Основная работа русского поэта показывает в предисловии, которые использовали таджикские поэты в своих произведениях, «особенно в Таджикистане, но в таджикской классической литературе можно применить произведения, относящихся к Востоку, которые писали восточные поэты приемлемым приемом в показателе проблемы нравственных жизни». [1. с. 5].

Таджикский поэт А.Дехоти показывает проблемы нравственную жизнь стихотворений с самого начало, где развивает воспитательные вопросы в каждых их них. Показательно в этом отношений название нравственных басен великого русского поэта 19 века. Перевод его произведений на таджикский язык для А.Дехоти, который был автором многочисленных произведений по детской таджикской литературе. Таджикский переводчик басни русского поэта очень много показал фразеологизмы, так например «Баргхо ва решахо» - «Листы и корни»,

который А.Дехоти в название некоторых стихотворениях русского поэта использует другое, что не соответствует, например «Дехкон ва мор»,- «Крестьянин и Змея» и другие переводы из творчества И.А.Крылова.

В своих произведениях таджикский поэт А.Дехоти исследует различные языковедческие и лирику устного народного творчества, например стихотворение «Крестьянин в беде» до начала название - «Утешители Иова», стихотворение «Овцы и Собаки» предпослана фраза - «Лекарство хуже болезни». Поэтому, не нашел «готовых» вариантов для многих стихотворений, таджикский поэт А.Дехоти изобретает их самостоятельно.

Бытовые картины, колоритность пейзажа, а главное воспроизведение характеров басни Крылова И.А. свидетельствует о большой любви к этому поэту.

И.А.Крылов в письме к С. Раевскому, приводит цитату, взятую у Наполеона: «Великие имена возникают на Востоке». Перефразируя высказывание Наполеона, можно сказать, что на Востоке появляются не только великие имена, но и совершаются значительные события. Именно здесь поэт находит те условия и характеры, которые помогают ему раскрыть замысел и идею произведения. Персия, Кавказ неизменно волновали творческое воображение поэта. С большой симпатией Крылов воспел горцев, их борьбу за освобождение. Уважение к другим народам вообще присуще русской литературе с ее гуманизмом и интернационализмом.

Вольнолюбивая поэзия Крылова, в частности такие произведения, как «Волк на псарни», «Стрекоза и муравей», «Листы и корни», были близки и понятны таджикскому читателю. И не случайно они в первую очередь были переведены на таджикский язык.

Необычайный интерес вызывала и сама личность русского поэта. Таджикские переводчики А.Дехоти, А. Умари, А. Мухтар, Шукрулло создали произведения о Крылове. Так, А. Мухтар в журнале «Садои Шарк» (1961, № 5) опубликовал стихотворение «Шоири рус», посвященное русскому поэту. Таджикские поэты видят в Крылове пламенного проповедника свободы человеческой личности, революционного борца. Особенно же им импонируют симпатии Крылова к угнетенным народам .

Например, «Ойна ва маймун» («Зеркало и обязана»), стихотворение «Зоғ ва мург», где таджикский переводчик использовал другие слова для художественного перевода русского поэта. Можно привести несколько примеров из перевода, где таджикский переводчик использовал одно то же слова для разных произведений И.А.Крылова. Анализ перевода русского поэта показывает, что таджикские переводчики исследовали проблемы в нравственных вопросах баснях этого поэта.

В настоящее время исследование художественных произведений русского поэта И.А.Крылова с позицию современной жизни для каждого исследователя является актуальным, поэтому таджикскому переводчику А.Дехоти для перевода басни Крылова представляют более широкий кругозор. Переводы произведений русских поэтов, надо обратить особое внимание на характер названий художественных произведений.

Здесь оригинал воссоздан с подлинным художественным вкусом и мастерством. Переводчик правильно истолковывает образы стихотворения, язык отличается лаконизмом и богатством красок, а главное, ему удается сохранить гневную интонацию подлинника.

А.Дехоти скрупулезно работает над каждым словом. Так, он отказывается от слова «счастье», считая, что оно придает образу иное освещение. Определив главное в характере героя — корыстолюбие, карьеризм, презрение ко всему русскому, переводчик акцентирует эти качества. Для большей выразительности он использует определение «беватан»—«безродный», слово, которого использует в подлиннике, но оно логически обусловлено ранее сказанным о герое басни, и потому удивительно верно, в духе оригинала, определяет герою. Остается лишь признать, что «беватан» — счастливая находка переводчика.

Так, уловив главное, переводчик сумел предельно приблизиться к подлиннику. А такие находки, как «беватан», «хаёти нав», «рафтан», делают повествование субъективно-лирическим, придают ему ту эмоциональность, которая является характернейшей чертой лирики И.А.Крылова.

В басни «Зеркало и обязана» выражены боль и беспредельная скорбь в связи с гибелью героя, презрение и ненависть к убийце. Говоря о травле и последовавшем за ней убийстве, Крылов нарушает хронологию (стихотворение начинается с гибели героя, т. е. с развязки, и

лишь потом излагается предыстория). Повествование то и дело перебивается обличительными тирадами, скорбными восклицаниями и горестными сетованиями.

Приведенный перевод из этой басни Крылова в переводе А.Дехоти, па первый взгляд ни в чем не отступает от оригинала. Тем не менее он не передает смысловой глубины и эмоциональной окрашенности подлинника.

Сейчас таджикские переводчики показывают широкие темы нравственного характера в своих переводах «Гурба ва ошпаз», «Дехкон ва мор», «Маймун ва айнак», где развивали бытовые темы современной действительности. При анализе переводов таджикских переводчиков мы исследовали развитие моральные формы нравственных произведений русского поэта. Поэтому, надо обратить, на проблемы нравственных басен русского поэта, где автор обращает большое внимание на воспитание людей, например, басня «Стрекоза и муравей», где автор показывает моральную проблему.

Поэтому таджикский переводчик и поэт А.Дехоти, который развивает моральные вопросы большой нравственный характер и изменяет в своем художественном переводе слова.

Таджикский литературовед М.Шукуров писал: «Некоторые темы, которые встречаются в произведениях русских поэтов, имеют нравственный характер в баснях, которые встречаются в произведениях таджикских поэтов и писателей классической литературы» [4,с.104].

И.А. Крылов оказывал и продолжает оказывает воздействие на таджикскую литературу в целом, на совершенствование и обогащение художественного мастерства и ее отдельных представителей. Его влияние заметно в поэзии А.Дехоти, в частности, в таких его произведениях, как «Одами хуб» («Хороший человек»).

Поэтому, проблемы показанные в произведениях русского поэта имеют дидактических характер, которые в переводах на таджикский язык развивается успешно со стороны таджикских поэтов. Надо подчеркнуть и моральную строну этого вопроса, где мы показали в работе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Крылов И.А. Харгуши сайёд.- Душанбе: Афсона, 1999.- 68 с.
2. Шодикулов Х. Крылов и его басни // Памир.- 2002.-№3.- с.56-59.
3. Смирнов А.Н. Особенности творчества И.А.Крылова.- М.: Наука, 2001.- 276 с.
4. Шукуров М.Обновление.- М.: Наука, 1998.- 276 с.
5. ЯковлевСв Н.П. Характеристика творчества русского поэта И.А.Крылова.- М.: Наука, 2002.- 254 с.

СВОЕОБРАЗИЕ ПЕРЕВОДОВ БАСЕН И.А.КРЫЛОВА НА ТАДЖИКСКИЙ ЯЗЫК

В этой статье авторы анализирует басни Ивана Андреевича Крылова известного русского баснописца, который оставил после себя огромное количество нравственных басен. На основе обширного материала авторы статьи исследуют переводы басни И.А.Крылова на таджикский язык.

Надо отметить, что в Таджикистане были переведены огромное количество басни русского поэта, которые сыграли огромное значение в деле знакомства с произведениями русского поэта XIX века.

Следует подчеркнуть, что в поэтических произведениях, особенно в баснях Ивана Андреевича Крылова, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы русской действительности, в особенности такие проблемы как истории русского народа и нравственные вопросы .

В настоящее время А.Дехоти игнорирует и более пространные моральные выводы (басни «Мартышка и Очки», «Крестьянин и Змея», «Кот и Повар» и др.). Нам не удалось выявить какой бы то ни было закономерности в точности воспроизведения переводчиком моральных формул оригинальных басен.

Ключевые слова: *басни, И.А.Крылов, нравственные вопросы, проблемы, характеры, таджикский язык.*

THE PECULIARITY OF TRANSLATION OF KRILOV FABLES INTO THE TAJIK LANGUAGE

In this article, the authors analyze the fables of Ivan Andreevich Krylov of the famous Russian fabulist, who left behind a huge number of moral fables. Based on extensive material, the authors of the article study the translation of I.A. Krylov's fable into the Tajik language.

It should be noted that in Tajikistan, a huge number of fables of the Russian poet were translated, which played a huge role in acquaintance with the works of the Russian poet of the nineteenthcentury. Based on extensive material, the authors of the article investigate the translation of I.A. Krylov's fable into Tajik language.

Currently, A. Dekhoti also ignores more extensive moral conclusions (fables "Monkey and Glasses", "Peasant and Snake", "Cat and Cook", etc.). We were not able to identify any patterns in the accuracy of the translator reproducing the moral formulas of the original fables.

Key words: *fables, I.A. Krylov, moral issues, problems, characters, Tajik language.*

Сведение об авторах:

Валиев Нурали Умарович *- Зав.кафедрой русской и мировой литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*
Тел. (+992) 909 091612 электронная почта - nurali_56hhhh@mail.ru

Нилуфари Фатхуллои Абдуллозода *- Преподаватель кафедры русского языка и литературы Бохтарского государственного университета имени Носира Хусрава Тел. (+992) 918134244*

About the authors

Valiev Nurali Umarovich *- Head of the Department of Russian and World Literature, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Tel (+992) 909 -09 16 12 Email-nurali_56hhhh@mail.ru*

Nilufari Fathulloi Abdullozoda *- Lecturer, Department of Russian Language and Literature Bokhtar State University named after Nosir Khusrav Tel (+992) 918134244*

МЕТАФОРЫ ПРОСТРАНСТВА В РУССКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Шералиев С.О.
Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Метафоры времени и пространства были предметом обсуждения в ряде работ. Был предложен ряд формул метафорической концептуализации времени как для таджикского, так и для русского. Мнение Дж. Лакофф и М. Джонсон о понятийной системе языка заключается в том, что вокруг небольшого количества понятий исходя из опыта человека появляются новые и могут образовывать в свою очередь новый круг понятий [8, с.696].

Изучение метафорической природы понятий пространства и время в таджикском, русском и английском языках необходимо и важно для того, чтобы определить, характерны ли универсальность и специфичность для данных метафор. Пространство, как и время, играет ведущую роль не только в лингвистике и других науках, но и в повседневной жизни каждого человека, в языковой культуре любого народа. Это связана, прежде всего с тем, что понятии времени и пространства являются основой мироздания человека. Об этом говорит сама суть этих двух понятий. Время это форма протекания физических и психических процессов, условие возможности изменения. Одно из основных понятий философии и физики, мера длительности существования всех объектов. Пространство это все что нас окружает, понятие широкое, включающее в себя пространство относительное и абсолютное. В философии два этих понятия тесно связаны и рассматриваются в одном разделе. Данная часть философии включает в себя следующие основные темы: может ли существовать пространство и время независимо от нашего сознания, могут ли существовать пространство и время независимо друг от друга, рассмотреть однонаправленность времени, есть ли в природе моменты времени, отличные от настоящего и место личности во времени. Не существует времени и пространства, не существует и нас.

Именно поэтому метафоризация этих двух понятий очень распространена в таджикском, русском и английском языках. Понимание этих двух категорий необходимо начинать с вопросов теоретических основ метафоры как категории лингвистики. Необходимо изучить становление метафоры в истории мировой цивилизации. Еще в древние времена людей привлекали изобразительные средства языка и возможность создания поэтических образов с помощью этих средств. Существует различное множество взглядов на метафоры, но все они схожи в одном - она служит средством обогащения языка. Во времена классической древности слова или выражения, используемые в переносном значении с целью усилить образность языка, художественную выразительность речи были описаны в различных гуманитарных науках. [2,

с.682:] Одним из таких средств является метафора. Метафора (от др.-греч. μεταφορά — *«перенос», «переносное значение»*) — слово или выражение, употребляемое в переносном значении. В основе слова лежит неназванное сравнение предмета с каким-либо другим на основании их общего признака.

Необходимо рассмотреть сущность понятие пространство для того, чтобы перейти к природе его метафоризации. Пространство как категория языка является фундаментальным понятием человеческого мировосприятия, оно отображает разноплановый характер существования нашего бытия, его разнообразие. Пространство это множество предметов, объектов, явлений в окружающей нас действительности.

Н. А. Бердяев в своей работе «*Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности»* говорит: *«Власть бескрайних пространств над русской душой отмечалась многими. Те необъятные пространства, которые со всех сторон окружают и обогащают русского человека - не внешний, материальный, а внутренний, духовный фактор его жизни. Широкие русские пространства, находясь внутри русской души, обладают над ней огромной властью. Русский человек, человек земли, чувствует себя беспомощным овладеть этими пространствами и организовать их. Даже в собственной душе чувствует он необъятность, и с ней не всегда удается ему справиться. Именно поэтому в русском человеке нет узости европейского человека, концентрирующего свою энергию на небольшом пространстве души, нет этой расчетливости, экономии пространства и времени, интенсивности культуры. Власть шири над русской душой порождает целый ряд русских качеств и русских недостатков»* [3, с.208]. Николай Бердяев таким образом определил категорию пространства как ключевую для русского языка, определяющую особенности русского менталитета. В этом заключается отличие русского языка от других рассматриваемых нами языков: таджикского и английского. Категория пространства является ведущей в русской языковой картине.

В этих трёх сравниваемых языках характеризуют три дистанционных пояса понятия пространство в зависимости от расстояния предмета описания от говорящего: *наздиктарин-ближайший- nearest (дар наздикии-вблизи-near, дар наздикии-поблизости-nearby), дур-дальний-further (дар дури-вдалеке-far away, дар дури-вдали-far away), промежуточный (невдалеке, неподалеку)*. Противопоставленность слов с семантикой расстояния непосредственного восприятия отчетливо ощущается, например, в контексте функции виднеться. Хорошо сказать: *Аз дури/на аз дури калисо хуб намоён нест-Вдалеке/невдалеке виднеется церковь и плохо- Far / not far the church is seen poorly: Аз наздики калисо намоён аст-Вблизи виднеется церковь-Near the church is visible*; плохо потому, что предикат предполагает взгляд на предмет описания с расстояния большего, чем задает показатель ближайшего пояса. *"У аз дури дехаеро дид,ки аз чор ё панҷ ҳавли иборат буд.-Он увидел невдалеке деревню, который состоялся из четырех или пяти домов-He saw not far off a village consisting of four or five courtyards "* (А. Пушкин).

Слова со значением функциональной, а не перцептивной, *дар наздикии-близости неподалеку-proximity nearby, дар наздикии-поблизости-nearby* не привязаны жестко к какому-либо одному месту. Конкретный характер их дистанционного прочтения определяется и тем, что именно они описывают: *дар наздики занбур зиззост карда истодааст-поблизости жужжит пчела-a bee buzzing nearby* – расстояние одно; *дар назики дарё шавшув мекунад-поблизости шумит река- nearby the river is noising*-расстояние другое. Если задаться целью измерения расстояний, описываемых абсолютными показателями, можно увидеть, что отсутствие у говорящего непосредственного восприятия способствует *«приближению»* к нему предметов описания. Высказывание *"Ҷангал дар наздикии мо аст-У нас лес неподалеку- We have a forest nearby"* может описывать расстояние до леса большее, чем такая, скажем, фраза: *"Дар наздики мо ҷангалро дидем-Неподалеку мы увидели лес- Nearby we saw a forest"*. Эффект приближения в данном случае объясняется тем, что в первом случае речь идет о функциональной близости, а во втором - просто констатируется визуальное восприятие. Ю.Д. Апресян отмечает, что возможность употребления неподалеку *«на коротких расстояниях»* может определяться и тем, заполнено или не заполнено пространство между говорящим и объектом описания какими-либо однородными предметами. Если заполнено, то объект может описываться с более короткой дистанции: *Иван дар наздикии ман нишастааст(дар наздикии ман баъд аз якчанд одам)-Иван сидит неподалеку (через несколько человек от меня)-Ivan is sitting nearby (a few people from me)*. В отличие от остальных дистанционных поясов, ближайший не обязательно предполагает горизонтальную ориентацию объектов. По мере сокращения расстояния между объектом и говорящим признак горизонтальности утрачивается, и в непосредственной близости от говорящего допустимо употребление слов поблизости, вблизи относительно сферической окрестности (Поблизости жужжит пчела) [1, с.464].

В английском языке выделяют следующие группы пространственных метафор, которые используют для характеристики настроения, внутренних переживания героев. Например,

переживание эмоций – движение в пространстве по вертикали. Глагол баланд *кардан,бардоштан-elevate-повышать(кайфияти хуш-elevated mood-повышенное настроение)* показывает улучшение настроения персонажа, в то время как глагол *паст шудан-descend-спускаться (дар ҳақиқат кайфияти нохуш ба монанди дунёи вайрона аст-a really bad mood seems to have descended on this world-на самом деле плохое настроение-это как разрушенный мир)*. Пространственные метафоры движения по горизонтали: в предложении «У интихоби дуруст кард-The right choice is made by him -Он сделал правильный выбор» слово *right*, которое с английского языка переводится как «*хороший*», и как «*движение направо*», создает ассоциативный ряд: *right – good(рост – хуб), left – wrong(чап – бад)*.

В таджикском языке слова *пространство* переводится как *фазо*, *ҷо, макон, фосила, мобайн, масоҳат* и.т.д., но в основном переводится как *фазо* и *фосила*(Например*: Барои гирифторони дарди ишқ* ***фазои*** *хонаву берун якест-Для влюблённых* ***пространства*** *внутри и на улице одинаково* или ***Фосила*** *байни рохи Душанбеву Хуҷанд тақрибан сесад километр аст-****Пространства*** *между дороги Душанбе и Худжанда составляет примерно триста километров*). Слова *фазо* – от арабского –الفضاء в таджикском языке переводится – *холигӣ-пустота-emptiness*. А также понятие *фазо* даёт метафорическую определению *дунё-мир-world* [6, с. 624]. Этого можно увидеть в широко использованных стихах и рубаиях таджикской художественной литературы. Например:

Чи мураккаб дар ин ***фазо****, чи басит,*
Ҳ аст хукми фано ба ҷумла муҳит.
Как тяжело и как легко в этом просторном ***мире****,*
Есть приговор смерти для всех людей. (А. Ҷомӣ) [5, с.951].

В этих стихах таджикский поэт А. Джами отмечает что в этом мире в конце все умрут несмотря на том что богатые они или нищие и кем бы они не были.

Или в другом стихе Хоқони говорит:

Аҷзот чун ба пои шабу руз суда шуд,
Товон талаб макун зи қазо дар ин ***фазо.***
Все тело грызли днём и ночью,
Силу не требуй от судьбы в этом ***мире****. (Хоқонӣ)*

Хоқони в данных стихах говорит о том, что в этом мире не надо никому надеется и человек должен сделать всё своим силам.

А если перевести слово *пространство* как *ҷо* или *макон* на таджикском языке то можно привести следующие стихи как пример из таджикской художественной литературы.

Дар бешае, ки мераваму мекунам карор,
Берун зи кахтсол шаванд ахли он ***макон****.*
Там где я поеду и останусь пожить,
Голодный год остановится ***в том же месте*** *(Сайидо)*

Или .

Ғофил манишин, ки роҳ реш аст,
Бигзар, ки ***ҷои зист*** *пеш аст!*
Не сиди сказав дорога плохая,
Иди вперёд, ***жизнь впереди****! Ҳилолӣ*

В таджикском языке тоже слова *рост-right-направо и чап-lef-налево* имеет тот же смысл как на английском(например: Худоё ба ман роҳи ростро нишон деҳ-Боже покажи мне верный (правильный) путь). Этого можно замечать в стихах таджикских поэтов. Например:

Агар ҷаннат рави рав дар ***рахи рост****,*
Ба чап моил машав, ки дузах онҷост.
*Хочешь пойти в рай иди (****направо) правильным путём****,*
Не поворачивайся на лево потому что там ад.
If you want to go to heaven go ***(right) the right way****,*
Do not turn to left because hell is there. (Мавлавӣ Ҷунунӣ)

В данных стихах поэт говорит о том что рай зависит от наших благих дел. А если мы грешим и делаем зло для наших окружаюших то в конце нас ждёт ад.

Или

Ҳаст неку зоҳираш, чун ҳаст неку ботинаш,
Оина чун ***рост*** *бошад****, рост*** *бинмояд хаёл.*
Если хорошо внешность и будет хорошо внутрь(в душе),

Правильно стоящая зеркало покажет ***правильно*** *мысль (Муиззй).*

Муиззий отметить что те кто внешностью красиво выглядят и вежливо разговаривают, у них в душе тоже всё чисто и не имеют зло для окружаюших.

Также в английском языке используются такие пространственные метафоры как: *to build castles in the air-дар ҳаво қасрхо бунёд кардан-построить замки на небе, to have a special place in smb's heart-дар дили касе ҷои махсус доштан- иметь особое место в чьем-л. сердце, to come to the point of conclusion-ба сари мақсад омадан- прийти к выводу, to be caged by depression-саҳт афсурдаҳолшудан-быть в клетке от депрессии, to be on the edge of death-қариб мурдан-быть на грани смерти* и другие. Можно привести примеры с этими пространственными метафорами на английском языке и сравнить их с русским и таджикским языком и сделать вывод, что дадут ли они те же смысли в сравниваемых языках. Например: *Thinking of a new and modern school is like* ***building castles in the air*** *for the children of a Kattadara's village-Думать о новом и современном школе это как* ***строит воздушные замки*** *для детей деревни Каттадара-Хаёлоти мактаби наву замонавӣ ин як* ***орзуҳои амали ношудани(ба монанди сохтани қасрҳо дар хаво)*** *аст барои кӯдакони деҳаи Каттадара*. В данном примере на английском и русском языках выражение *to build castles in the air -построить замки на небе* имеет одну и тот же смысл, а в таджикском языке это переводиться не *сохтани қасрҳо дар хаво* а как *орзуҳои амали ношудани-не сбывающие мечты.* А пространственная метафора *to have a special place in smb's heart-дар дили касе ҷои махсус доштан-иметь особое место в чьем-л* даёт одинаковою смысл во всех этих сравниваемых языках. Например: *Farhod will always hold* ***a special place in Shirin's heart****-Фарход всегда* ***имеет особую месту в сердце*** *Ширина-Фарҳод ҳамеша* ***дар дили*** *Ширин* ***ҷои махсусе дорад****.*

На основании изложенного в данном статье материала необходимо сделать вывод о том, что описание явлений мира в пространственных понятиях является характерным для разных культур и языков. Как пример нами рассмотрены пространственные метафоры в русском, таджикском и английском языках. Стоит отметит что в таджикском языке данные категории метафор практически не исследованы и не были сопоставлены с другими языками лингвистами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Апресян Ю.Д. Избранные труды. Том I. Лексическая семантика (синонимические средства языка) /Ю.Д.Апресян. - М.: Языки русской культуры, 1995. - 464 с.
2. Арутюнова Н.Д. Лингвистический энциклопедический словарь /Н.Д.Арутюнова, В.Н.Ярцева. - М., Советская энциклопедия,1990. - 682с.
3. Бердяев Н.А. Судьба России. Опыты по психологии войны и национальности / Н.А.Бердяев М.: Философское общество СССР, 1990 – 208с.
4. Лакофф Дж., Джонсон М. Метафоры, которыми мы живем: пер. с англ./под ред.и с предисловием А.Н. Баранова. М.: УРСС Эдиториал, 2004. — 256 с.
5. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ, Фарҳанги забони тоҷикӣ, қисми 1 Нашриёти «Советская Энциклопедия», Москва—1969, саҳ 951
6. М. Ш. Шукуров, В. А. Капранов, Р. Ҳошим, Н. А. Маъсумӣ, Фарҳанги забони тоҷикӣ, қисми 2 Нашриёти «Советская Энциклопедия», Москва—1969, саҳ 952
7. Уилрайт, Ф. Метафора и реальность / Ф. Уилрайт // Теория метафоры: Сборник статей. – Москва: Прогресс, 2013. – 211 с.
8. Lakoff G. The Contemporary Theory of Metaphor /G. Lakoff// Metaphor and Thought/ ed. by A. Ortony. – Cambridge University Press, 1993. – 696 p.

МЕТАФОРЫ ПРОСТРАНСТВА В РУССКОМ, ТАДЖИКСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В этом статье рассмотрено сущность понятии пространство для того, чтобы перейти к природе его метафоризации. Пространство как категория языка является фундаментальным понятием человеческого мировосприятия, оно отображает разноплановый характер существования нашего бытия, его разнообразие. Мир в пространственных категориях описывается как явление, характерное для разных культур и языков, но особенно это характерно для таджикского, русского и английского языках. В метафорах пространства отображены в таджикском, русском и английском языках важнейшие этапы картины мира: ҳаёт(зиндагӣ)-жизнь-life, вафот-смерть-death, тақдир-судьба-fate, общество с его социальной иерархией, нравственные понятия, качественные и количественные характеристики.

Ключевые слова: *пространство, метафоризация, категория, язык, культура, картина мира, жизнь, смерть, судьба, характеристика.*

METAPHORS OF SPACE IN RUSSIAN, TAJIK AND ENGLISH LANGUAGES

This article discusses the essence of the concept of space in order to move on to the nature of its metaphorization. Space as a category of language is a fundamental concept of the human worldview, it reflects the diverse nature of the existence of our being, its diversity. The world in spatial categories is described as a phenomenon characteristic of different cultures and languages, but this is especially the characteristic of Tajik, Russian and English. The metaphors of space reflect in Tajik, Russian and English the most important stages of the picture of the world: ҳаёт(зиндагӣ)-жизнь-life, вафот-смерть-death, тақдир-судьба-fate, society with its social hierarchy, moral concepts, qualitative and quantitative characteristics .

Key words: *space, metaphorization, category, language, culture, picture of the world, life, death, fate, characteristic.*

Сведения об авторе

Шералиев Самандар Осмонбоевич *– ассистент кафедры Восточных языков Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. (+992) 90 407 71 07*

About the author

Sheraliev Samandar Osmonboevich *- Assistant, Department of Eastern Languages, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini. (+992) 90 407 71 07*

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛОВ ПЛАВАНИЯ В ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Холиков А.Ю.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Глаголов плавание в таджикском, русском и английском языках используются не только для описание действие совершаемое в воде, а так же многие ученые, поэты и писатели использовали глаголов плавание *шиноварӣ, шино кардан, плыть, плавать, swim, dive* и др., на своих стихах, поговорках, рубаиях, газелях и др., а так же для описание действие в воде в метафорическом значении.

В таджикском и английском языках встречаются множество глаголы движение в воде, например: *«шино кардан/оббозӣ кардан - swim, ғӯтта задан - dive, гаввоси кардан/шино кардан - float, оббурӣ (обдонӣ) кардан – sail* и др., а в русском языке действие, совершаемое в воде, описывается только две глаголов движения: *плыть-плавать* [1, с. 13]. Например: *Ғар* ***шиновар*** *нести пой бар лаби дарё манеҳ.*

Изучая глаголы плавания русского языка в метафорическом употреблении надо в первую очередь отметить чрезмерные распространённые случаи их применения. По мнению Рахилиной (2007), самые частые метафоры возникают при замене водной среды движения на воздушную, когда движущиеся в небе субъекты словно плывут, например: *абри сиёҳ дар осмон шино (рафта) карда истодааст - тучи плывут по небу - clouds float across the sky*, *шамъ шино карда истодааст - свеча плывёт - the candle is melting, Звук плывёт - There's wow in that sound - Садо омада шунида шуда истодааст. Дым плывёт – дуд шино карда истодааст.*

В английском языке глагол *swim – плавать – шино кардан* описывает плавание, систематические движение в воздухе: сольце, дым, воздушного корабля, луны, туча, птиц, кружиться (о голове), и другие:

The room swam before her eyes — комната поплыла у неё перед глазами – Хона дар пеши ҷашмонаш шино карда (давр зада) истодааст. My head began to swim — У меня закружилась голова – Сарам тоб хурда истодааст [6, с. 342]. Everything is swimming before my eyes/ my head is swimming - Всё плывёт передо мной – ҳама чизҳо дар пеши чашмонам ҳаракат (шино) карда истодаанд.

Другие английское глагол ***dive - ғутта задан, ғарқ шудан – нырять, бросаться в воду*** описывает движение в метафорическом значении: нырять, бросаться в воду, если речь идет о человеках, кораблях, деньгах и того подобного.

I knew a girl that danced in a ***dive*** *— Я знал девушку, которая танцевала в одном из сомнительных ночных клубов – Ман духтареро медонам, ки дар яке аз клубҳои шубҳаангези шабона ба раққосӣ машғӯл аст. He had his money stolen in a low* ***dive*** *— У него украли деньги в каком-то притоне – Пулҳои ӯро дар кадом як фасодхона дӯздиданд.*

В семантические особенности пословицы: некоторые английские пословицы в переходном значение разнообразны по своему смыслу и распространяют все стороны жизни английского народа, например: пословицы объясняет бережливости и трудолюбию: ***if the hands slept by the hearth, ships would never sail the seas - кабы мужик на печи лежал, корабли бы за море не плыли – агар дастонамонро руи дил гузорем, киштӣ ба дарё (шино намекунад) намеравад***; многие пословицы содержат положительную оценку: ***a great ship asks deep waters - большому кораблю большое плавание – (дословно: Қашқи бузург дар баҳри калон шино мекунад)*** [2, с. 8].

В метафоричном значении в рассматриваемых языках поговорки может быть как частично или полностью переосмысленным, например: ***life is a voyage that's homeward bound - жизнь пережить - что море переплыть (побарахтаешься, да и ко дну)*****[**2, с.8**],** на таджикском языке это поговорка в переносном значении больше подходить к стиху известного классического поэта Абуабдуллох Рудаки:

Ин ҷаҳонро нигар ба чашми хирад,
На бад он чашм к-андар ӯ нигарӣ.
Ҳамчу дарёст в-аз накукори
Киштие соз, ки то бад он гузарӣ.

Глагол ***гутта задан – нырять*** в виде разнонаправленного на переносном значении в таджикском языке используются в поговорках и стихах, например: ***Ғарқ шудан*** *ба дарё беҳ аз дӯст доштани ҷоҳиле – Лучше* ***нырнуть в воде*** *чем полюбить глупца – It`s better* ***to dive in a water****, than to love ignoramus.*

или в стихах *Хокони*

Дар соҳати ҷахон зи ҷахон ёварӣ маҷуй,
Дар об гарқа гарду *зи моҳӣ амон махоҳ* [4, с. 412].
В пространстве земли от земли помощь не спроси,
Тонь в воду, *но от рыбы спасение не спроси.*
In the space of the earth from the earth do not ask for help,
Drown in the water*, but do not ask for salvation from the fish.*

Поэт на этом двустишия использовал глагол «*ғарқа гардидан - утонуть»* в метафорическом значении.

Таким образом, переносное значение глагола *шиноварӣ – плыть -swim* в сравниваемых языках не только связано с воздушной средой, но и земной поверхностью. Метафорическое изменение в данном примере относить в результате описания плавного движения по твёрдой земной поверхности будто бы скольжение без каких-либо усилий по поверхности воды, например: *I was following the man when he* ***dived*** *into a small restaurant and I lost track of him. – Я шёл за ним, но вдруг он юркнул в какой-то ресторанчик, и я его потерял – Ман аз думболаш мерафтам, ногаҳон ӯ дар тарабхонае пинҳон шуд ва ман ӯро гум кардам. Прекрасная женщина, скользя, плывёт по паркету - Хонуми зебо хиромида дар болои саҳна мерақсад. Толпа плывёт по площади – Гурӯҳи одамон дар майдон (ҳаракат мекунанд) мерақсанд. Танцующие пары плывут по залу – Ҷуфти раққосон дар толор мерақсанд. Троллейбусы плывут по запруженным улицам – Троллейбус дар кӯчаи бандшуда истодааст* [3, с.274].

В таджикском языке глагол *шиноварӣ – плавание* в метафорическое употребление можно использовать как: *жить*, *жизнь, решение проблемы* и.т.п. например: *Зиндагӣ* ***шиновариш*** *оҳиста дар обҳои ором нест – Жизнь это* ***не плавание*** *на большом тихом океане.* Еще можно привести следующие примеры: *То ба* ***об наҷаҳӣ****, шиновариро намеомӯзӣ – Если не* ***прыгаешь в воде****, не учишься плавать. Касе, ки дарёро* ***шино карда*** *гузашта бошад, дар ҷӯйбор* ***ғарқ намешавад*** *– Если кто-то* ***плавал*** *в море, он* ***не тонут*** *в арык.*

В сравниваемых языках можно рассмотреть глагол *плыть* в виде нецеленаправленного, беспрепятственно, самопроизвольного движения.

Прежде всего, метафоре беспрепятственного движения считается такое движение, которое показывает свободный, беспрепятственного способ перемещения, например: *дар имтиҳон тахминан (дону нодон) гап задан – плавать на экзамене - be completely at sea as to how to answer the examiner's questions*; *плыть по жизни; лаёқати кофи надоштан/ношуд будан - мелко плавать - be a small fry*; *Деньги плывут ему в руки – Money is floating in his hand – Пул дар дастони ӯ шино мекунад* или в таджикском языке можно приводить этого пословице *Деньги плывут ему в руки – Дастон ӯ гул аст;* [3, с. 276].

Рассматривая метафорические значения глаголов движения в воде в сравниваемых языках можно отметить, что подобное понимание глаголов происходить в результате изменение значения одной или нескольких лексем, которые принимают вид переходных словосочетаний.

При переводе в сравниваемых (таджикском, русском и английском) языках в переходных словосочетаниях должны переводиться не отдельные слова, а выражения целиком. Например

He who would search for pearls must ***dive*** *below - Без труда нет плода* [7, с. 241] - *Бе меҳнат роҳат нест.* или *Нобурда ранҷ ганҷ муяссар намешавад/То ранҷ набарӣ ганҷро ба даст намеорӣ.*

(дословно: Касе, ки ганҷро мекобад бояд ба зиёд заҳмат кашад).

Отметим, что глагол, обозначающий движения в воде в плане сопоставления изучен недостаточно широко и глубоко в английском и таджикском языке. Что касается, таджикского языка то он изучен фрагментарно в учебниках для вузов и школ. Однако, до настоящего времени отсутствует отдельное исследование. Значительный вклад в лексико-семантические исследования внесли ученые лингвисты Ю.В. Норманская, Е.В.Рахилина, Т.А. Майсак, Н.Д.Арутюнова, О.Ю.Богуславская, А.Вержбитская, К. Годдарт, Ю.Д.Апресян, Ч.Филмор, С.М.Толстая и другие. Лексико-семантический аспект английского глагола изучен А.А. Уфимцевой, Ю.Д. Апресяном, А.В.Арнольд, Г.Г.Почепцовым, Г.Г.Сильницким, Г.С.Дзбановской, Ф.Р.Пальмером, А.Джуиландом и Дж.Макрисом, М.Джузом, У.Ф.Тводелом, У.Дайвером, В.Д.Гогошидзе и некоторыми другими, в таджикском языке грамматика глагола подробно исследован Н.Масуми, Р.Гаффоров, Б.Ниёзмамадовым, Ф.Зикриёевым, в диалектах Г.Джураевым, С.Хоркашовым. Категория вида английского и таджикского глаголов изучены П.Джамшедовым и Н.Хамралиевым.

При сравнительном анализе метафорических значений глаголов движения в воде «*шиноварӣ/оббозӣ кардан - плавания*» в таджикском, русском и английском языках, это не представлен в литературе, необходимо развивать это направление.

В этой статье я намерен провести сравнительный анализ таджикского, русского и английского языков на метафорических примерах, которые меняют значение при переводе.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анжела Ларсен, Бесприставочные глаголы движения русского языка в прямом и переносном значении в аспекте преподавания норвежским учащимся. Ноябрь 2014. 132 с.
2. Гайнутдинова А.Г., Морская фразеология русского и английского языков. Автореферат. Душанбе: 2004
3. Глаголы движения в воде: лексическая типология / Ред. Т.А. Майсак, Е.В. Рахилина. М.: Издательство «Индрик», 2007. 752 с.
4. М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ, Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) иборат аз ду ҷилд. Ҷилди – I. Нашриёти «Советская энциклопедия», Москва: 1969. 951 с.
5. М.Ш. Шукуров, В.А. Капранов, Р. Ҳошим, Н.А. Маъсумӣ, Фарҳанги забони тоҷикӣ (аз асри X то ибтидои асри XX) иборат аз ду ҷилд. Ҷилди – II. Нашриёти «Советская энциклопедия», Москва: 1969. 947с.
6. *Словарь-справочник лингвистических терминов. Розенталь Д. Э., Теленкова М. А. Изд. 2-е. — Москва: Просвещение. 1976.*
7. Croft W. Typology and universals [Cambridge Textbooks in Linguistics]. 1st–2nd edition. Cambridge, 1990 /2003.

МЕТАФОРИЧЕСКИЕ УПОТРЕБЛЕНИЯ ГЛАГОЛОВ ПЛАВАНИЯ НА ТАДЖИКСКОМ, РУССКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

В статье сравнивается метафорические употребления глаголов плавания на таджикском, русском и английском языках. Во время исследования стало известно, что глагол шино кардан – плавать - to swim в этих сравниваемых языках означает не только плыть, еще можно использовать с воздушной средой и земной поверхностью. Метафорический сдвиг в данном примере происходит в результате описания плавного движения по твёрдой земной поверхности будто бы скольжение без каких-либо усилий по поверхности воды, например: Прекрасная женщина, скользя, плывёт по паркету - Хонуми зебо хиромида дар болои фарш мерақсад.

Итак, рассмотрены наиболее часто встречающиеся типы переносных значений глаголов движения шиноварӣ - шино кардан - плыть – плавать в таджикском языке, а также использование русских и английских глаголов в сходных типах метафорических употреблений. Следует отметить также пару глаголов движения идти – ходить, которая является употребительной в переносном значении.

Ключевые слова: *плавать, глагол, движения, метафора, река, жизни, похож, прыгать в воде, больной, животные, птицы, корабль, туман, дым.*

METAPHORICAL USE OF AQUA-VERBS IN TAJIK, RUSSIAN AND ENGLISH LANGUAGES

The article compares the metaphorical use of aqua-verbs in Tajik, Russian and English languages. During the study, it became known that the verb шино кардан - плавать - to swim in these compared languages means not only swimming; it can also be used with the air and the earth's surface. The metaphorical shift in this example occurs as a result of the description of smooth movement on a solid earth's surface, as if gliding without any effort on the surface of the water, for example: A beautiful woman, gliding, floating on a parquet - Прекрасная женщина, скользя, плывёт по паркету - Хонуми зебо хиромида дар болои фарш мерақсад.

So, the most common types of figurative meanings of verbs of the movement шиновардӣ - шино кардан - плавать - swim in the Tajik language, as well as the use of Russian and English verbs in similar types of metaphorical uses are considered. It should also be noted a couple of verbs of the movement идти – ходить, which is used in a figurative sense.

Key words: *swim, verb, movement, metaphor, river, life, like, jump in the water, sick, animals, birds, ship, fog, smoke.*

Сведения об авторе:

Холиков Абдулманон Юсуфович *– ассистент кафедры языкознания и сравнительной типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни, Tel: (+992) 938989862.*

About the author:

Kholiqov Abdulmanon Usufovich *– assistant chair of linguistics and comparative typology Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ainy, Tel: (+992) 938989862.*

СПОСОБ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Шакарбеков Г.С.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Словообразование - это образование новых слов (дериватов) от однокоренных слов и возникшее в результате этого формально - семантическое соотношение между дериватом, и его производящим словом. С каждым годом все более актуальной становиться проблема содержательной стороны языка, и особенно семантика производных слов. «Язык находится в состоянии непрерывного развития, включающего определенные языковые процессы, в том числе и процесс создания новых лексических единиц, - говорит П.М.Каращук, - этот процесс получил название «словообразования»[2, с.8]. Исходя из этого, можно сделать вывод, что суть словообразования - есть создание новых наименований или вторичных единиц обозначения, т.е. образование новых слов. «Словообразование» также является разделом языкознания, который изучает процесс образования новых лексических единиц в составе языка.

Область словообразования, с этой точки зрения, предоставляет исследователям широкие возможности, поскольку изучение того, как образуются, строятся номинативные единицы в языке, может вскрыть особенности лингвокреативной, как творческой деятельности человека, вовлеченного в процесс «ословливания», которое объясняет деятельность с помощью слова, и тем самым лучше понять суть принципа и механизма когнитивной составляющей этого процесса.

Словообразование имеет связь и с другими разделами лингвистики, такими как морфология, синтаксис и лексикология. Объектом словообразования является изучение производных слов. «Основная задача словообразования заключается в изучении формальных, семантических, генетических и других закономерностей и особенностей образования новых лексических единиц, возникающих в процессе развития языка», - считает П.М. Каращук.

Производство новых слов в составе любого языка происходит по определенным словообразовательным моделям, исторически сложившимся в данном языке. Соответственно пути и формы словообразования одного языка может различаться от другого языка. Ключевой проблемой словообразования принято считать проблему производности или деривации, обязательными признаками которых являются: а) производность по форме; и б) мотивированность по содержанию. «Единство формы и содержания выражается в единстве структурной и семантической сторон этого соотношения: значение и структура производного формируется на общей основе - на основе данного производящего слова или словосочетания и данного словообразовательного средства процессе словообразования происходят формальные семантические преобразования. Они имеют место как между производящими и производными словами (междусловные изменения), так и между производящими основами и словообразовательными элементами (внутрисловные изменения)» [2, с.11]. Существует несколько различных способов словообразования, такие как:

1) аффиксальные образования;

2) сложные слова, образующиеся в результате сложения двух и более самостоятельных элементов языка (слов, словосочетаний, основ);

3) смешанные образования (суффиксально-префиксальные и сложнопроизводные слова);

4) аббревиатуры или сложносокращенные образования;

5) конверсионные производные и.т.д. «Для английского языка характерным является то, что словообразовательные элементы возникали и развивались в процессе словосложения из самостоятельных слов, чем и объясняется тот факт, что они обладают довольно прозрачным значением» [1, с.17].

Наиболее продуктивным способом словообразования в терминологических системах любого языка, в том числе таджикского и английского языков является аффиксация. В современном английском языке существует большое количество аффиксов как исконных, так и заимствованных. Аффиксация в свою очередь подразделяется на три группы:

а) префиксация;

б) суффиксация;

в) префиксально-суффиксальный способ

Под префиксом понимается та часть слова, которая ставится перед словообразующей основой и изменяет ее значение.

Префиксация - присоединение приставок, как к простым, так и к производным терминам. При образовании нового слова, префикс присоединяется к корневой морфеме производящей основы, которая в фонетическом и семантическом отношениях является более весомой, вследствие чего префиксы четко ограничены от этих основ [1, с. 22].

Самыми продуктивными аффиксами в английском языке считаются *отрицательные префиксы* ***im -, in -, il -, dis -, in -, mis -, over*** *-; суффиксы существительных-* ***- ist, - er,- or;*** *прилагательных: -* ***able, - ible, - less, - y, - ic, -ive,*** *суффикс наречия -* ***ly*** и др. Например,

хам ***+овоз - хамовоз, хам+оханг -> хамоханг - accompanist (аккомпаниатор), dis + cord - discord - диссонанс, ноҷуриш оханг, (диссонанс); dis + cordant - discordant - ноҷур (диссонирующий); dis + harmony - disharmony - носозгорӣ, ноҷурӣ (дисгармония); dis + sonance - dissonance - ноҷуриш оханг, диссонанс, (несозеучность);***

Префикс **dis** - в данных примерах выражает значение «не имеющий, лишенный того признака качества или свойства, на который указывает основа».

Суффиксы же, как компоненты производного слова связаны с его конечной частью, где помимо грамматических морфем есть и другие словообразовательные элементы, как, например, наблюдается *с суффиксом -* ***ation:- ion, - tion, - sion, - articulation - артикуляция, declamation (the act of declaming smth) - декламация, dedication (I. devotion to apurpose or task, the actofdedicating smth) - посвящение, execution***

(1. The carrying out or performance of smth.,

2. The killing a person who has been condemned to death) исполнение, impression (1. anidea, feeling, oropinion.

2. An effect produced on someone) - впечатление, orchestration - оркестровка.

Образуя абстрактные существительные от многочисленных глагольных основ, суффикс придает им значение действия, условия действия, процесса, выраженных основами, или значение состояния быть сделанным так, как на то указывает основа, т.е. результата действия.

Суффикс **-ly** по происхождению является общегерманским. Первоначально этот суффикс использовался для производных прилагательных только от исконно английских слов, выражает значение «имеющий сходство, или характеризующийся с тем, что присуще производящей основе».

Суффикс наречия **-ly** в некоторой степени отличается от значения суффикса прилагательных, образует наречия образа действия и выражает значение «таким образом, видом или способом, как на то указывает словообразующая основа»: ***airily - легко, грациозно, dreamily - задумчиво, мечтательно, freely - свободно, непринужденно, gently - нежно, мягко, lively - оживленно, весело, quietly - тихо, спокойно, tenderly - нежно, хрупко, мягко.***

В образовании музыкальных терминов в английском языке наиболее продуктивными аффиксами, которые обладают довольно широкой сочетаемостью, считаются суффиксы существительных. Суффиксы существительных английского языка разнообразны по происхождению.

Они бывают как исконные, так и заимствованные. При помощи этих суффиксов образуются слова-термины обозначающие род профессиональной деятельности отдельного индивида (в сфере культуры). Из всех суффиксов существительных **-er** является самым продуктивным. П.М Каращук говорит, что «в древнеанглийском языке с помощью этого суффикса от существительных и глаголов производились существительные, обозначающие лиц, занимающихся тем видом деятельности, на который указывает производящая основа»[1, с.38]. Но, при этом производные существительные, образованные от глагольных основ могут выражать значения с различными оттенками (полисемия):

а) Лицо, постоянно занимающееся тем, на что указывает словопроизводящая основа

(профессиональная деятельность данного лица), например**: *play + er- player - бозингар, навозанда (игрок, музыкант), compose + er -> composer - композитор, бастакор (композитор), drum + er - drummer - нақоразан (барабанщик), sing + er - singer - сароянда, овозхон, сурудхон (певец), conduct + or -> conductor - дирижер (дирижер),*** и т.д.

б) Лицо, действующее определенным образом в данное время: **singer** - сурудхондаистода (поющий, а не певец), **player** - навохтаистода (играющий, а не музыкант).

Суффикс - **ist** встречается не только в словах, заимствованных из романских языков, но и в новообразованиях. В музыкальной терминологии слова образованные при помощи суффикса - **ist** обозначают лицо, деятельность которого связана с предметом (в данном случае с музыкой или музыкальным инструментом), обозначаемым основой. Так, например:

accompany + ist - accompanist - хамовоз, хамоханг (аккомпаниатор), art + ist - artist - хунарпеша, хунарманд (артист), flute + ist - найнавоз (флейтист), harp + ist - harpist - арфанавоз, уднавоз (арфист), piano + ist - « pianist - пианинонавоз (пианист), violin + ist - violinist - ғичақнавоз (скрипач).

Аффиксация также широко применяется и в таджикском языке. В словообразовании современного таджикского языка наиболее употребительными аффиксами являются: *префикс хам, и суффиксы существительных -й, -гӣ, -чӣ, -гар, -стон, -истон, -она, -гона,* которые также образуют абстрактные существительные.

Для образования существительных, обозначающих профессию, род деятельности человека в современном таджикском языке *широко используется глагол настоящего времени навохтан и задан :* ***най+навоз - найнавоз - flutist (флейтист), рубоб+навоз - рубобнавоз - rubobist (рубобист), дойра+зан - дойразан, дойра+навоз - дойранавоз - doirist (дойрист), табл+зан - таблзан - drummer (барабанщик), уд+навоз - уднавоз - harpist (арфист), чанг+навоз - чангнавоз - changist (чангист), ғижжак+навоз - ғижакнавоз - violinist (скрипач), дутор+навоз - дуторнавоз - dutorist (дуторист),*** и т.п.

В таджикской советской литературе можно встретить большое количество существительных, обозначающих профессию музыканта, которые производились при помощи суффикса **-чӣ**, такие как например, ***рубоб + чӣ - рубобчӣ (rubobist), дойра + чӣ - дойрачӣ (doirist), ғичақ+чӣ - ғичақчӣ (violonist), чанг + чӣ - чангчӣ (changist), танбур+чӣ - танбурчӣ (tanbourist*** **и** т.д, но в современном таджикском языке данный тип словообразования очень мало используется или же вышло из употребления.

Суффикс - **ӣ**, исползуется для образования абстрактных существительных: ***духулкубщ сурудхонӣ, охангсозӣ, шунавандагӣ, эҷодкорӣ, ғижжакнавозӣ, таблзанӣ, пардасозӣ*;**

Среди архаистических музыкальных терминов таджикского языка встречаются такие слова-термины, как например, *барбатӣ, чангӣ, гижакӣ*, которые также образованы при помощи суффикса **-ӣ**, но данные понятия не являются абстрактными существительными как в вышеприведенных примерах, а считаются существительными обозначающими род деятельности человека. Например, в книге А. Раджабова «Борбаднома» цитируется следующее: **«Борбади Марвӣ устоди барбатӣ ва овоз буда...» - (Борбад из Мерва был мастером барбатистом [4, с. 62] перевод наш) или же можем привести пример с А. Джами:**

Гох, аз чангӣ гирифти ҷангро,
Тез кардӣ сӯзнок охангро [3, с.299].

В названиях разновидностей песен и мелодий таджикской классической музыки, как: «Аврангӣ», «Довулӣ», «Кайхусравӣ», «Моваруннахрӣ», «Пахдавонӣ», «Хусравонӣ» суффикс -ӣ используется для образования прилагательных от существительных, которые указывают на принадлежность данного вида песенного жанра или мелодии к обозначаемому существительным, или же имеют свойство или качество, на который указывает основа.

Конверсия тоже является продуктивным способом словообразования и широко применяется в английском и таджикском языках. Однако, она также имеет некоторые ограничения в своем действии. Эти ограничения зависят от семантических особенностей производных слов.

Теперь покажем, каким словообразовательным значением обладают производные глаголы, образованные от соответствующих существительных конверсионным способом:

N - Vt = существительное выражает понятие (название предмета музыкальных инструментов или области музыки), а глагол обозначает «осуществлять, делать то, что выражено существительным», или же глагол выражает какое-либо новое понятие**: *dance - рақс (танец) - todance - рақсидан (танцевать), beat -такт - beat (time) - отбивать такт; act - акт, действие - toact - действовать, answer - ответ в фуге - toanswer - отвечать, bow - смычок - tobow - поклониться, break - маленькая мелодичная импровизация, исполняемая без ритмичного аккомпанемента (джаз, термин) - brokeintosong - запеть.***

Встречаются следующие типы конверсии:

Субстантивация - образование существительных от существительных и основы глагола настоящего времени в таджикском языке:

а) **N + N = N - дойра+даст = дойрадаст, дойра+базм = дойрабазм, нақора+чӯб = нақорачӯб, сур+най = сурнай;**

б) N + V = N - дутор + навоз = дуторнавоз, рубоб+навоз = рубонавоз, парда + соз = пардасоз, табл + зан = таблзан, танбур + навоз = танбурнавоз, овоз+хон = овозхон;

в) N + V + Suf .= Abs. noun - таблак+зан+ӣ = таблакзанӣ, най+навоз+ӣ = найнавозӣ, суруд+хон+ӣ = сурудхонӣ, оханг+соз+ӣ = охангсозӣ;

ванглийскомязыке:

N+N - down+stroke = downstroke, harp(si)+chord = harpsichord, horn+pipe = hornpipe, key+board = keyboard, long+way = longway, main+stream = mainstream, melo+drama = melodrama, melo+phone = melophone, mouth+piece = mouthpiece.

Семантические отношения в типах:

а) Субъект - действие, ему свойственное:

dancer - to dance, singer - to sing, player - to play, improvisator - to improvise;

б) Действие – результат действия:

to accompany - сопровождать - accompaniment - сопровождение, аккомпанемент, to compose - сочинять - composition - сочинение, to improvise - импровизировать - improvisation - импровизация ;

Аббревиации подвергаются только номинативные терминосочетания. Сокращения, в зависимости от числа компонентов, делятся на следующие группы:

а) однокомпонентные:

С - до (нота, вид ключа);

Е - ми (нота);

б) двухкомпонентные (исходная единица - двухкомпонентное терминосочетание):

D.C. - играть/петь сначала;

D.S. - от знака;

в) трёхкомпонентные (исходная единица - трёхкомпонентное терминосочетание):

ADC - аналого-цифровой преобразователь (АЦП);

d. m. a. - доктор музыкальных искусств;

DAC - цифро-аналоговый преобразователь (ЦАП);

DAT - ДАТ, цифровая аудиокассета;

г) пятикомпонентные:

ASCAP - общество защиты авторских прав на музыкальную продукцию в США.

Новые понятия и термины вошли в словарный состав таджикского языка через русский язык и поэтому, в музыкальной терминологии таджикского языка существует много слов-терминов с русской основой и их производных форм, например, ***аранжировка, дирижёр, композитор, балалайка, барабан, гитара, пианино, роял* и др.**

В образовании музыкального термина в таджикском языке наблюдаются два вида:

- *таджикская основа + таджикский аффикс мутриб+ӣ, мақом+чӣ, карнай+чӣ, ду+гох, се+гох* и т.д.

- заимствованная русская основа + таджикский аффикс;***аккордеон+навоз, баян+навоз, пианино+навоз, тромбон+навоз, скрипка + навоз*** и т.д.

Проведем анализ следующих названий музыкальных инструментов и их частей, таких как: *дастак, думбак, таблак, гижжак игушак*. Все эти названные инструменты являются существительными, которые образовались при помощи уменьшительно-ласкательного суффикса -**ак.** Суффикс -**ак** является продуктивным суффиксом в таджикском языке и образует существительное от разных частей речи. Прежде всего, суффикс - **ак** указывает на то, что данный предмет (музыуальный инструмент), прежде всего является «небольшим по объему» и «имеет сходство» или «похож на» то, что обозначается существительным.

Например, ***даст - рука (сущ.) +- ак уменъш. суф.) - дастак - ручка (небольшая); табл - барабан (сущ.)+ - ак - таблак (небольшой, маленький барабан)***, но так как этот инструмент является таджикским народным инструментом, то при переводе на другой язык, например, английский или русский данный термин остается неизменным.

В слове ғижжак суффикс - **ак** используется не в качестве уменьшительного суффикса, а в качестве «обладателя свойства или качества», т.е. ***гиж от ғижжас задан - (скрипеть) + - ак (похожий) = (скрипущий или скрипка); гуш - (ухо (сущ.) + - ак (маленький, похожий) = гушак - (ушко), нохун - ноготь+ ак (маленький, похожий) = нохунак (медиатр).***

В названиях макомов таджикского классического музыкального жанра как: Дугоҳ, Сегоҳ,

Чоргоҳ и Пангоҳ наблюдается образование слов от числительных при помощи суффикса - **гоҳ**. Как отмечает Ш. Рустамов «суффикс - гоҳ превосходит от самостоятельного слова, который со временем утратил свое лексическое значение и стал словообразующим суффиксом существительного (перевод наш) [5, с. 131]. Так, слова - термины Дугох, Сегох, Чоргох и Пангох, которые относятся к Шашмакому и составлены из числительных два, три четыре, пять и суффикса - **гоҳ.**

ЛИТЕРАТУРА

1. Каращук, П.М. Аффиксальное словообразование в английском языке/П.М. Каращук. - М.: Высшая школа, 1965. - 173с.(65)
2. Каращук, П.М. Словообразование английского языка/П.М. Каращук. - М.: Высшая школа, 1977. - 304с.(66)
3. Нуров, А. Фарханги осори Чомй. Ч.2./А. Нуров. - Душанбе: Сарредакцияи илмии ЭСТ, 1984. - 608с. (98)
4. Петровская, О.С. Формирование и развитие музыкальной терминологии исполнительского искусства (на материале русского, итальянского, английского, французского языков): автореф. дис. ... канд. филолог. наук/О.С. Петровская. - Майкоп, 2009. - 24с.
5. Рустамов, Ш. Исм (категориями грамматикӣ, калимасозӣ ва мавкеи исм дар системаи хиссахои нутк)/Ш. Рустамов. - Душанбе: Дониш,1981. - 220с.(121)

СПОСОБ ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СЛОВООБРАЗОВАНИЕ МУЗЫКАЛЬНЫХ ТЕРМИНОВ В АНГЛИЙСКОМ И ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКАХ

Данная статья рассматривает словообразование музыкальных терминов в английском и таджикском языках. Музыкальная терминология является более или менее самостоятельным сегментом вызывающий определенный интерес для исследователей в результате, которого автор проанализировал различные музыкальные термины, обширно использующиеся в сопоставляемых языках.

Ключевые слова: *термин, музыкальный, словообразование, терминология, язык, и.т.д…*

THE WAYS OF USAGE WORD FORMATION OF MUSICAL TERMS IN ENGLISH AND TAJIK

This article discusses the word formation of musical terms in English and Tajik. Musical terminology is a more or less independent segment that arouses certain interest for researchers as a result of which the author analyzed various musical terms that are widely used in comparable languages.

Key words: *term, musical, word formation, terminology, language, etc.*

Сведения об авторе:

Шакарбеков Гайрат Сарвархонович *- кафедра языкознания и сопоставляемой типологии Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. Адрес: Рудаки 121. тел: (+992) 904553550 Email: shgayrat@gmail.com*

About the author:

Shakarbekov Ghairat Sarvarkhonovich *- Linguistic and comparative typology chair, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni. Adress: Rudaki 121. Tel: (+992) 904553550 Email: shgayrat@gmail.com*

ИСКОННЫЕ СЛОВА В ЗАГОЛОВКАХ ТАДЖИКСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ПРЕССЫ

Мирзоева М.М., Абдуллаева М.М.

Таджикский национальный университет

Лексические единицы языка по своему происхождению (этимологии) разделяются на две большие группы: исконные и заимствованные. В словарном запасе древних, имеющих графику языках, существует от 300 до 450 – 500 тысяч слов. Среди этих единиц исконные слова составляют наименьшее количество. По подсчетам некоторых ученых, исконные слова в этих языках составляют два с половиной – три тысячи.

Исконные слова английских и таджикских языков прошли долгий исторический путь, т.е. имеют древнюю историю. «Исконно таджикские слова отличаются от других лексем словарного состава своими историческими пластами, отличительными лингвистическими свойствами лексико-грамматической соотнесенностью и составляют особую группу лексических единиц языка. Исконно-таджикские слова имеют исторически разную морфологию и среди них можно

встретить лексемы индоевропейского, общеиранскогои собственно таджикского происхождения. К этой группе относятся такие слова, как *зан, модар, абрӯ, занах, лаб, гесу, гург, гов саг, ситора, замин дарахт, рост, гарм, равшан, панҷ, даҳ, сад, паз, навис* [3, с.162].

Исконно английская лексика составляет около 30% всего словарного состава, но именно она отражает наиболее древние понятия. Следует, впрочем, заметить, что не вся исконная лексика относится к числу наиболее часто употребляемых слов, равно как и самые частотные слова не всегда принадлежат к исконно английским.

Принято различать три группы исконно английской лексики. Первый пласт составляют слова, восходящие к индоевропейскому пласту. В этом случае слово имеет соответствия за пределами германской группы языков, восходя к индоевропейскому пласту лексики. Исконные английские слова индоевропейского происхождения образуют несколько довольно четких семантических групп. В частности, это группа терминов родства, наименований объектов природы, частей тела человека и животного, а также некоторые общеупотребительные глаголы, числительные, прилагательные, обозначающие конкретные качества и свойства и т. д. Таковы, например, moon– английский, термин родства father, аналогичный пример – слово daughter.

Вторая группа исконно английской лексики – слова, восходящие к общегерманскому источнику. Эта группа слов обширнее первой, и слова, в нее входящие, не обнаруживают соответствий за пределами германской ветви индоевропейской семьи языков, хотя и встречаются во всех или почти во всех германских языках.

Наибольшим своеобразием отличается третья группа исконно английской лексики. К ней принадлежат слова, представляющие собой чисто английскую комбинацию различных по происхождению морфем. Каждая из морфем в таких словах имеет параллели в ряде родственных языков, но их комбинация за пределами английского языка не встречается [19, https://englishfull.ru/leksika/analiz-*angliyskoy-leksiki.html*].

В заголовках таджикской и английской прессы наравне с другими пластами часто встречаются и исконные слова. Приведем несколько примеров заголовок из таджикской и английской прессы.

В заголовках различных газет в зависимости от цели журналиста и содержания материала выбирается слово. К примеру, слово ***офтоб*** *(солнце)* встречается в заголовках в прямом и переносном значении. Это многозначное слово, которое является широко употребляемой в газетном стиле: Офтоб – 1. солнце. 2. пер. возлюбленная. 3. пер. вино. В заголовках оно часто употребляется в переносном значение. К примеру:

Офтоби хонасӯз (Солнце, приносящее несчастье) [6]. В статье речь идет о невестке, которая не уважает свою больную, старую свекровь, не присматривает за нею. В этой статье под словом *офтоб – солнце* подразумевается плохая невестка. *Хонасӯз* – домосжигающий. В этом заголовке это слово означает плохой человек, который не любит семью, не защищает её, а живет только для себя. *Офтоби хонасӯз* – заголовок-словосочетание, сформированное как метафорическое выражение, которое означает «плохая невестка».

Офтобро бо доман пӯшонидан намешавад [9] (*посл.* шила в мешке не утаишь). В качестве заголовка использована поговорка. В статье речь идет об исламе и их разделах и о том, как некоторые террористы поменяли свои мазхабы. Журналист, выбрав для своего материала такой заголовок, намерен донести до читателя истинное лицо террориста и указывает на то, что такие случаи в современном мире являются частым явлением**. "Офтобро бо доман пӯшонида намешавад"** соответствует русской пословице "шила в мешке не утаишь», который обозначает то, что плохие поступки нельзя покрывать ни чем, они все-таки выйдут наружу**.**

Офтоби дилҳо [11] Статья рассказывает об учительнице, которую уважают все студенты за ее тактику предподавания, честность и порядочность. Поэтому журналист посредством метафорического выражения *офтоби дилҳо* (солнце сердец) сравнивает учительницу, чья любовь к профессии и к студентам, на солнце, согревающее сердце будущих специалистов. В этом заголовке употребленное слово **дил** (сердце) тоже является таджикским исконным словом, которая часто употребляется в прямом и переносном значениях.

Как упоминали ранее, слово "офтоб" является нейтральным многозначным исконным словом, следовательно, является доминантой синонимического ряда (***офтоб*** – хуршед, шамс, меҳр) в значении "небесного тела". Наравне с этим словом журналисты употребили синоним

этой лексемы – *хуршед*. К примеру:

Хуршеди нурполои сулҳ (Солнце, испускающее лучи мира) **[8].** В статье речь идет о единстве народа, о мире и процветании страны, о достижениях таджиков, об их трудолюбии. Слово *хуршед* в этом заголовке также использован в переносном значении и означает "независимость, единство"**.**

Исконные слова наблюдаются и в заголовках английской прессы. К примеру:

Back from the dead: Woman in morque fridge discovered to be alive [17] (Назад из мертвых: Женщина, работающая в морге обнаружила, что мертвая женщина в холодильнике морга жива). В статье говорится о женщине, которая попала в автокатастрофу, и все подумали, что она погибла. Её отвезли в морг, а через несколько часов оказалось, что она выжила. По содержанию заголовка можно узнать о теме материала.

Marawa the Amazing: how one woman with 200 hula-hoops became a teen girl guru [13] (Восхитительная Марва: как одна женщина с 200 обручами стала гуру подростком). Статья рассказывает о женщине, которая своим талантом стала знаменитой во всём мире, и её имя записана в Книге рекордов Гиннеса. Она проводит шоу в цирке, одновременно крутит 200 обручей. Марва пишет книгу для девушек-подростков о том, как они должны любить себя, как можно измениться в лучшую сторону.

В этих двух зголовках употреблено слова **woman –** женщина. Слово **woman** является исконно английской широкоупотребляемой лексемой, пришедшей из древней английской лексики (wifman). Английская лексика разделяется на три группы: староанглийская, среднеанглийская и новоанглийская. Это слово является старой исконной лексемой англичан.

Зани маккора [2] (Коварная женщина). Слово **зан** это противоположность слову мужчина. Это таджикское исконное слово, выражающее родственные понятия. В статье речь идет о злой, коварной, неверной своему мужу женщине, которая не останавливается ни перед чем и ради своих корыстных целей готова на всё.

One of six officers who fired at Willie McCoy had killed unarmed man in 2018 [15] (Один из шести офицеров, стрелявших по Вилли Маккой, убили безоружного человека в 2018 году)

Статья рассказывает об офицерах, которые стреляли 25 раз в безоружного челов ека, за что и были осуждены. В заголовке использовано слово **man – мужчина** и **человек.** Слово **man** это исконное слово периода староанглийского языка (Old English) – man(n) menn, mannian.

Қиммати мард [4] (Цена мужчины). В статье речь идёт об очень мудром человеке, который своим кропотливым трудом развёл большой красивый сад, и создал музей в Раштском регионе. **Мард –** мужчина, man это исконные слова, выражающие родственные отношения и все они принадлежат языкам – членам индоевропеской семьи.

Мардхо либоси миллӣ мепӯшанд?! [10] Заголовок привлекает внимание читателя своим содержанием. В конце заголовка стоит восклицательный и вопросительный знак, указывающий на цель высказывания. Всегда в таких предложениях стоит вопросительный знак, а затем восклицательный знак как показатель эмоциональной окрашенности. В статье речь идет о том, что Министерство культуры может содействовать тому, что мужчины в Таджикистане носили национальную одежду. Н-р: (джома, сала, токи). Существительное «мардҳо» является широкоупотребительным словом, а элемент «-ҳо» означает множественность предмета. В английском языке множественный знак – это «s».

Шавҳар не, гӯсфанди кар [5](Не муж, а глухая овца). Журналист, цитируя слова героини статьи, выбирает её в качестве заголовка. Героиня сравнивает своего супруга овцой. В статье речь идет о невестке, превратившей своего мужа в подкаблучника. Своим сенсационным тоном заголовок привлекает внимание аудитории: читатель заинтересован ходом события. Подобные заголовки часто употребляются в неофициальной печати.

Оила арзиши муқаддас. [12] Заголовок очень простой, но имеет глубокий смысл и содержание. В статье говорится о семье, о способах её сохранения и укрепления. Слова *оила* (семья – family) обозначает родственные отношения.

В названиях статей таджикской прессы встречаются различные формы заголовок, в которых наблюдаются исконные слова-существительные и глаголы. Проиллюстрируем:

Аз бадӣ бигрез, некӣ пеша кун! [7](Беги от зла, делай добро!). Это заголовок-обращение, потому что в конце стоит восклицательный знак, то есть такой заголовок может звучать как

призыв. В статье речь идет о дружбе, автор рассказывает о настоящей и ненастоящей дружбе. Заголовок формирован при помощи двух антонимичных рядов: абстрактных существительных **бадӣ** (зло) и **некӣ** (добро); глаголы **бигрез** (беги) и **пеша кун** (делай). Если в первом ряду использованы лексические антонимы, то во втором – контекстуальные, так как глагол бигрез употреблен в переносном значении и в вышеприведенном примере соответствует глаголу пеша кун.

Синонимы в заголовках дополняют значение друг друга, оценивают событие и точно определяют содержание статьи. Поэтому синонимичные слова позволяют более полно и всесторонне раскрыть и описать суть происходящего. К примеру: **Омӯзгор ва мураббӣ [1]** (Учитель и Педагог).

Слова **омӯзгор** (учитель, преподаватель, педагог) и **мураббӣ** (воспитатель, наставник, педагог) являются синонимами в значении «педагог, воспитатель юного и молодого поколения». Поскольку первая лексема подразумевает человека, дающего только урок, журналист дополнительно применяет арабское слово *мураббӣ* (воспитатель) и этим указывает, что описываемый объект является не только урокодателем, но и воспитателем, т.е. настоящим педагогом. Вторая лексема является более употребительным, нежели первая. В качестве синонима слова **омӯзгор** выступает арабское слово **муаллим** (учитель). Прочитав заголовок, без труда можно понять, что статья рассказывает о педагоге. В статье речь идет об одном учителе, который очень любит свою работу и любит учить детей. В английском языке существует ряд слов-синонимов лексемы teacher (учитель). Например: lecturer – это слово употребляют в институтах и колледжах; coach – это слово переводится как «тренер», но его используют в качестве синонима teacher.

How we made Moon – by Sam Rockwell and Duncan Jones [16] (Как мы сделали Луну – Сэм Роквелл и Дункан Джонс). В качестве заголовка использовано название фильма, который выйдет на экран. В статье речь идет об актерах и сюжете филма. В этом заглавии употреблено исконное английское слово *Moon* (Луна**)**. Поскольку английский и таджикский языки входят в семью индоевропейских языков, по фонетическому оформлению у них наблюдается сходство: *Moon – Моҳ – Месяц*.

Ocean Vuong and the new Great American Novel - books podcast [18] (Оушен Вуонг и новый великий американский роман – подкаст книг).

В статье речь идет о вьетнамском писателе, который посвятил свою книгу матери, но она не владела английским языком. Его книга признана великим американским романом. Слово books (книги) формирован во множественном числе. Это слово означает письменное или печатное произведение, состоящее из страниц, склеенных или сшитых вдоль одной стороны и связанных в обложки. Это исконно английское слово.

Lea Salonga review – musicals star evokes whole new world of stories [14] (Обзор Леа Салонга – звезда мюзиклов рассказывает о новой историй мире) Слова world (мир, олам) – (the earth) соответствует значениям «страна» и «люди».

Таким образом, в настоящей статье по мере возможности мы сделали попытку проанализировать таджикскую и английскую исконную лексику. В обоих языках они составляют наименьшее количество, но являются широкоупотребительными словами и жизненно важными понятиями.

ЛИТЕРАТУРА

1. Азимов. Г. Омузгор ва мураби / Г. Азимов // Минбари халк. -2017.27 декабрь. №52(1136).
2. Баходури Ш. Зани маккора / Ш. Баходури // Зан ва Мард. – 2018. -17 январь. - №2 (621).
3. Бобомуродов Ш. Фарҳанги истилоҳоти забоншиносӣ. / Ш. Бобомуродов, З. Муродов. – Душанбе, 2016. – 428 с.
4. Диловари М. Қимати мард / М. Диловари // Адабиёт ва санъат. -2018. – 12 июль. – №28 (1947).
5. Дилошуб. Шавҳар не, гӯсфанди кар / Дилошуб // Оила. – 2017. – 30 июль. – №35(916).
6. Мархамат Т. Д. Офтоби хонасӯз / Т.Д. Мархамат. //Оила. – 2018. – 05 сентябрь. – №36 (969).
7. Мирзоева Р. Аз бадӣ бигрез, неки пеша кун! / Р. Мирзоева // Чархи Гардун. – 2018. -17 январь. - №03(1116).
8. Носиров С. Хуршеди нурполои сулҳ / С. Носиров, К. Сатторова // Омузгор. – 2017. – 5 октябрь. – №40 (12109).
9. Саидзод В. Офтобро ба доман пӯшонидан намешавад / В. Саидзод. // Фараж. – 2018. – 11 август. – №28 (606).
10. Саидакбар Л. Мардҳо либоси миллӣ мепӯшанд?! / Л. Саидакбар // Чархи Гардун. – 2018. – 18 апрел. – №16 (1129).
11. Умаров А. Офтоби дилҳо /А. Умаров // Джавонони Тоджикистон. – 2017. – 7 декабрь. – №49 (9527).
12. Хонов А. Оила арзиши муқаддас / А.Хонов., Хамдамов Б. // Минбари халк.-2017. -26 июль. - №30 (1114).
13. Jane Howard. Marawa the Amazing: how one woman with 200 hula hoops became a teen girl guru [Электронныйресурс] URL: https://www.theguardian.com/culture/2019/feb/22/marawa-the-amazing-how-one-woman-with-200-hula-hoops-

became-a-teen-girl – guru (22.02.2019).
14. John L. Lea Salonga review – musicals star evokes whole new world of stories [Электронное пособие]. URL: https://www.theguardian.com/stage/2019/jul/23/lea-salonga-review-palladium-london (23.07.2019).
15. Levin S. One of six officers who fired at Willie McCoy had killed unarmed man in 2018. [Электроный ресурс]. URL:www.theguardian.com/us-news/2019/feb/21/willie-mccoy-police-shooting-taco-bell (21.02.2019)
16. Phil Hoad. How we made Moon – by Sam Rockwell and Duncan Jones [Электронный ресурс]. URL: https://www.theguardian.com/film/2019/jul/23/how-we-made-sci-fi-film-moon (23.07. 2019).
17. Sean M. Back from the dead: Woman in morque fridge discovered to be alive. [Электронный ресурс]. URL: https://www.express.co.uk/news/science/985021/back-from-the-dead-life-after-death-morgue-south-africa (6.07.2018).
18. Sian C. ArmitsteadC. Richard L. Chambers. Ocean Vuong and the new Great American Novel – books podcast [Электронный ресурс]. URL: https://www.theguardian.com/books/audio/2019/jul/23/ocean-vuong-and-the-new-great-american-novel-books-podcast(23.07.2019)
19. https://englishfull.ru/leksika/analiz-*angliyskoy-leksiki.html*

ИСКОННЫЕ СЛОВА В ЗАГОЛОВКАХ ТАДЖИКСКОЙ И АНГЛИЙСКОЙ ПРЕССЫ

В статье речь идет о месте исконных таджикских и английских слов в заголовках таджикской и английской прессы. Подчеркивается, что по своему происхождению (этимологии) разделяются на две большие группы: исконные и заимствованные. В словарном составе древнейших, имеющих графику языках, существует от 300 до 450 – 500 тысяч слов. Среди этих единиц исконные слова составляют наименьшее количество. По подсчетам некоторых ученых, исконные слова в этих языках составляют два с половиной – три тысячи.

Исконные слова английских и таджикских языков прошли долгий исторический путь, т.е. имеют древнюю историю. Они отличаются от других лексем словарного состава своими историческими пластами, отличительными лингвистическими свойствами и лексико-грамматической соотнесенностью и составляют особую группу лексических единиц языка, среди которых можно встретить лексемы индоевропейского, общеиранского и собственно таджикского происхождения. Аналогичная ситуация в английском языке. Исконно английская лексика составляет около 30% всего словарного состава, но именно она отражает наиболее древние понятия. Следует, впрочем, заметить, что не вся исконная лексика относится к числу наиболее часто употребляемых слов, равно как и самые частотные слова не всегда принадлежат к исконно английским. Исконно английскую лексику составляют слова, восходящие к индоевропейскому пласту, общегерманскому источнику, и слова чисто английской комбинации.

Ключевые слова*: словарный состав, этимология, исконные слова, жизненно важные понятия, понятия родства, наименований объектов природы, частей тела человека и животного.*

ORIGINAL WORDS IN THE HEADLINES OF THE TAJIK AND ENGLISH PRESS

The article deals with the place of the original Tajik and English words in the headlines of the Tajik and English press. It is emphasized that by their origin (etymology) they are divided into two large groups: primordial and borrowed. In the vocabulary of the oldest languages with graphics, there are from 300 to 450 - 500 thousand words. Among these units, the original words are the smallest. According to some scientists, the original words in these languages are two and a half - three thousand.

The original words of the English and Tajik languages have come a long historical way, which is have an ancient history. They differ from other lexemes of the vocabulary by their historical layers, distinctive linguistic properties and lexico-grammatical correlation and constitute a special group of lexical units of the language, among which you can find tokens of Indo-European, Common Iranian and Tajik origin proper. A similar situation is in English Original English vocabulary makes up about 30% of the total vocabulary, but it is it that reflects the most ancient concepts. It should be noted, however, that not all original vocabulary is one of the most frequently used words, just as the most frequent words do not always belong to original English. Original English vocabulary is composed of words dating back to the Indo-European layer, the common German source, and words of a purely English combination.

Key words: *vocabulary, etymology, primordial words, vital concepts, concepts of kinship, names of objects of nature, parts of the human and animal body.*

Сведения об авторах:

Мирзоева Мохира Мадиброхимовна *– доктор филологических наук, доцент кафедры стилистики и литературного редактирования Таджикский национального университета. Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17.*

Тел.: (+992) 937-11-30-28.
***Абдуллаева Мехрангез Масруровна** – аспирантка Таджикский национального университета . Адрес: 734025, Республика Таджикистан, г. Душанбе, пр. Рудаки, 17. E-mail: a_mehrangez@mail.ru. Тел.: (+992) 985220707*

About the author:
***Mirzoeva Mohira Madibrohimovna** - Professor of the department of stylistics and literary editing. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue17. Telephone.: (+992) 937-11-30-28.*
***Abdulloeva Mehrangez Masrurovna** – Tajik National University, postgraduate student of the Department of history of language and typology. Address: 734025, Republic of Tajikistan, Dushanbe, Rudaki Avenue, 17. E-mail: a_mehrangez90@mail.ru Telephone.: (+992)98 522 07 07*

КОРБАСТИ КАЛИМАҲОИ АРАБӢ ДАР ЭҶОДИЁТИ ҲОҶӢ МУҲАММАД ШАҲДӢ

Ҷамахматов К.
Донишгоҳи давлатии Тирмиз

Метавон ёдовар шуд, ки бархе аз ашъори шоирони бузурги форсу тоҷик бо истифода аз калимаҳои маъмули дигар забон, аз қабили забони арабӣ, ба ҳусни шеър ҳусни дигар зам намуда, тавассути ашъори нотакрори худ мавриди назари мунаққидону шореҳон ва адабиётшиносон гардидаанд. Адабпажӯҳишон ақида доранд, ки калимаҳои иқтибосиро дар мавридаш кор фармудан маҳорати халлоқии суханаварро ба субут мерасонад. Шеъри форсӣ бештар ҷанбаи ахлоқӣ-ирфонӣ дошта, ҷараёни зиндагии ҳазрати инсонро бо зебоӣ нишон дода, роҳи ҳаёти солимро ба кулли башар муқаррар намудааст. Дар истифодаи калимаҳои арабӣ шоирони форсу тоҷик аз шуаро дигар милал пешқадам буда, калимаҳои мазкурро бо шинохти моҳият ва аслият кор фармудаанд. Баъд, аз асри сипаҳсолори сухан Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ шеъри форсӣ мақоми бузурги суханороиро гирифта ба ғановатмандии худ андешаҳои шоирони пасояндро тарҳи дигар андохт. Ҳаким Саноӣ, Низомии Ганҷавӣ, Амир Хусрави Деҳлавӣ, Аттори Нишопурӣ, Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Камоли Хуҷандӣ, Абдураҳмони Ҷомӣ, Алишери Навоӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил аз беҳтарин нобиғаҳои майдони адаби форс буда, дар густариши адабиёти ҷаҳон саҳми боризе гузоштаанд. Ашъори Ҳоҷӣ Муҳаммад Шаҳдӣ (1789-1842, намояндаи адабиёти форсу тоҷик, шоири зуллисонайн, зодаи шаҳри Истаравшан) ҳам бевосита аз таъсирпазирии суханварони номбурда илҳом гирифта, ба навиштани шеъри ҳассоси ирфонӣ саъйу кӯшиш намудааст. Истифодаи калимаву ибораҳои фаразеологӣ ва ҷумлаҳои арабӣ дар шеъри Шаҳдӣ хеле фаровон буда, далолат аз донандаи забони арабӣ будани шоир медиҳад. Бештари ашъори Шаҳдиро чунин калимаҳо забт намудааст. Калимаҳое, ки исми хос буда, дар аксари ашъори абармардону шеъри форсӣ номи эшон мустаъмал аст. Номҳое, ки хоси забони арабиву ибронӣ мебошанд, онҳо пайғамбароне, ки зикри хайрашон дар “Қуръон” сабт шудааст, намуна меоварад. Ағлаби исмҳое, ки дар эҷоди ӯ иншо шудааст, решаи аслиии он аз забони арабӣ гирифта шудааст. Хусусияти дигари ашъори ӯ аз он иборат аст, ки дар батни шеъраш фақат исми бузургон мавқеъ дошта, барои тарбияи шахс ва такомули рӯҳ роли муҳим дорад. Амсоли ”Асмо-ул-ҳусно” (Исмҳои зебо), зикри пайғамбарони мурсал ва ғайри мурсал, зикри Хулафои рошид, зикри суфиён, зикри шуарои мумтоз ва ғайра бо маҳорати баланди шоирӣ истифода бурдани ӯ моро ба пажӯҳиш водор менамояд.

1. Исмҳои зебои Худованд. “Аллоҳ, Раҳмон, Раҳим, Карим, Ҳалим, Азим, Қаҳҳор, Саттор, Ғаффор, Холиқу Халлоқ, Рабб” ва ғайра.

...Кушодаем ба умед дастҳои дуо,
*Тӯӣ, ки **Холиқу Халлоқ** Кирдугори мо.[1, с.31]*
*...Ё **Рабб** накунӣ ба рӯзи маҳшар,*
Дардмондаю шармсор моро. [1, с.33]

2. Исмҳои мубораки Пайғамбарон. Одам, Нӯҳ, Иброҳим, Исмоил, Довуд, Яъқуб, Юсуф, Айюб, Сулаймон, Мусо, Муҳаммад (с.а.в)

*...Ку сарвари ин олам, ку роҳбари **ав-адно,***
*Ку баҳри **Ҳабиби Ҳақ**, ку гавҳари ноҳидо.*
*Ку гавҳари ҳафт иқлим, ку шоҳи **Расул** номаш,*
*Ку шамъи рухаш **Ва-Шамс**, ку сарви қадаш **Тоҳо** [1, с.6].*
*...Ку ҳазрати **Иброҳим**, ку ҳазрати **Исмоил**,*
*Ку **Нӯҳи набиюллоҳ**, кӯ ҳазрати он **Мусо**.*

*Ку **Довуд**у ку **Яъқуб**, ку **Юсуф**у ку **Айюб**,*
*Ку тахти **Сулаймон**ӣ ку шоҳи ҷаҳоноро [1, с.6] ...*

Дар шеъри фавқ исмҳое, ки хоси забони арабӣ мебошад инҳоянд, ав-адно, ҳабиби ҳақ, расул, ваш-шамс, тоҳо, Муҳаммад, Маҳмуд, Аҳмад, набиюллоҳ;

Исмҳое, ки хоси забони иброниянд: Иброҳим, Исмоил, Нӯҳ, Мусо, Довуд, Яъқуб, Юсуф, Айюб, Мусо, Сулаймон;

3. Исми асҳобу ёрон ва аҳли байт; Абубакри Сиддиқ, Умари Форуқ, Усмони Зиннурайн, Алии Муртазо, Имом Ҳасан, Имом Ҳусайн ва дигарон.

*...Баромад наъра аз асҳоби **Ҳайдар**,*
***Ҳусайно** бин шаҳиди Карбало шуд [1, с.92].*
*Ку **Умар**у ку **Усмон**, ку **Ҳайдар**у ку **Бубакр**,*
Ку ҷумлаи ин асҳоб ку Одаму ку Ҳавво [1, с.6].
*...Шоҳ **Ҳусайн** мегуфтаме дар хок меғалтидаме,*
Ҳам ҷону дил мекардаме он ҷоннисори Карбало [18].

4. Исми авлиёву атқиё ва ашхиё

*...Ку **Мансур**у ку **Ҳаллоҷ**, ку Хусраву ку Ширин,*
Ку Лайливу ку Маҷнун, ку Вомиқу ку Узро [1, с.6].

5. Анвъои зикр; “Лаа илааҳа иллаллоҳ”, “Аллоҳу акбар”, “Ё Аллоҳ”, “Ё Ҳоди”, “Астағфируллоҳ”, “Субҳаналлоҳ”, “Алҳамдулиллаҳ” “Ё Илоҳӣ” ва ғайра.

...**Ҳозир**у **Ғаффор**ӣ, **Нозир**ӣ **Саттор**ӣ,
Қодиру **Қаҳҳор**ӣ, **Лаа илааҳа иллаллоҳ**. [1, с.269]

Дар байти фавқуззикр тамоми калимот исми хоси арабӣ буда, сифати Худовандро баён намудааст, ки дар он 6 то исми хос ва охири байтро зикри маъмули шаръии аҳли набиву авлиё ва зуҳҳод такрир шудааст. Ҳоло маълум мешавад, ки корбасти вожаҳои арабӣ дар ғазали мазкур 80 фоизро ташкил мекунанд.

...Хун хурем рӯзу шаб чунон Шаҳдӣ,
*Кунҷи ғори Туям, **ё Аллоҳ** [1, с.272].*
Бархез суфӣ вақти саҳаргоҳ,
*Мегӯй дар дил чун зикри **Аллоҳ**.*
*Дилро бичунбон дар зикри **Раҳмон**,*
*В-аз феъли Шайтон, **Алҳамдулиллаҳ** [1, с.275].*

Абёти болоӣ бо чунин калимаҳо ороста шудааст: Аллоҳ, сӯфӣ, вақт, зикр, Раҳмон, феъл, Шайтон, Алҳамдулиллаҳ.

*...Тӯӣ **Ғаффор**, ё **астағфируллоҳ**,*
*Тӯӣ **Саттор**, ё **астағфируллоҳ** [1, с.277].*

6. Исми шуарои мумтози форс; Ҳофизи Шерозӣ, Шамси Табрезӣ, Ҷалолиддини Румӣ ва дигарон.

*...Ку **Ҳофиз**и Шерозӣ, ку **Шамс**и чу Табрезӣ,*
*Ку **шайх**и чу Бастомӣ, ку **ҳазрат**и **Мавлоно**. [1, с.7]*

7. Исми мақомоту дараҷот; сӯфӣ, воиз, ориф, олим, зоҳид, мавло, хоҷа, ҳазрат ва ғайра.

*...Ку **зоҳид**у ку **воиз**, ку **мутриб**у ку **сӯфӣ**,*
*Ку **ориф**у ку **ошиқ**, ку **олим**у ку доно. [1, с.7]*

Байти мазбур бо чунин калимаҳои арабӣ серобанд: зоҳид, воиз, сӯфӣ, ориф, ошиқ, олим.

8. Корбасти исмҳои сифатӣ; Раҳим, Алийм, Азийм, Карийм, Ҳакийм ва дигар исмҳои, ки хусусияти сифатӣ ва тавсифӣ дошта дараҷаи олитарини вуҷудро мефаҳмонад. Калимоти фавқ бештар дар ашъори Шаҳдӣ дар мавриди истифода барои сифтаи ваҳдонияти Худованд, ки зикри онҳо дар Қуръон баён гардидааст мушоҳида мешавад. Ин исмҳои сифатиро дар илми шариъат “асмаа-ул-ҳусна” вирд мегардад.

*...Ту **Раҳим**у **Раҳмон**ӣ, ту **Рауф**у **Субҳон**ӣ,*
*Ҳозир**у** ниҳонӣ, лаа илааҳа иллаллоҳ...*
*....**Зул-Ҷалолу Халлоқ**ӣ, ризқбахшу **Раззоқ**ӣ,*
Подшоҳи ҳар мулкӣ, лаа илааҳа иллаллоҳ...

*Файзбахшу **Фаттоҳӣ**, даркушою **Мифтоҳӣ**,*
Ту Худои барҳаққӣ, Лаа илааҳа иллаллоҳ[1,269].

Калимаҳои мазкур бештар дар истилоҳи шаръӣ динӣ кор фармуда мешавад. Маъноии ботинии калимаҳои арабии дар девони Шаҳдӣ буда хусусияти ахлоқиро дорост. Вобаста ба шариъати дини Ислом нигаронида шудааст. Девони Шаҳдиро дар натиҷаи омӯзиш метавон гуфт, ки дар он афкори ирфонӣ нуфуз дорад, аз каломи саршори маърифати худшиносиву Худошиносиро баҳравар мебошад. Дар кор фармудани истилоҳи арабӣ шоир бо авзони шеъри форсӣ риоя намуда ибораҳоро бо маҳорати хос ба риштаи назм даровардааст. Бояд иброз намуд, ки барои фаҳмидани забони ашъори Шаҳдӣ бояд хонандаи он аз нозукиҳои забони арабӣ бархурдор бошад. Барои дақиқии фикри мазкур чанд абёте аз девони ӯ намуна меоварем:

*Дар забон бигӯям ман **ло илоҳа иллаллоҳ**,*
*Ҳар замон бигӯям ман **ло илоҳа иллаллоҳ**.*
...Шаҳди ҳазини Ту бар дарат чунон в-аз шавқ,
*Ҳар шабон бигӯям ман **ло илоҳа иллаллоҳ**. [1, с.270]*

Шоир бо баён намудани ҷумлаи мазкур ёде аз Ҳастии Ягона намуда, қудрати беинтиҳои Худовандро нишон медиҳад. Ҷумлаи мазкур сараввал бо ҳиссачаи инкории “ло” яъне (не) шурӯъ шуда, илал-охир бо “иллаллоҳ” (ба ҷуз Худо) хотима меёбад. Маънои комили ҷумлаи зикрёфта, (Нест Худое магар ба ҷуз Аллоҳ Ҳақ Субҳонаҳу ва таоло). Тавзеҳоти ботинии ҷумлаи фавқ барои нафароне, ки аз ҳусну нафосати балоғати забони арабӣ огоҳ набошанд, фаҳмидани он хеле мушкилӣ баён мекунад. Ҳоло аз нуқтаи назари шаръӣ метавон гуфт, ки ҷумлаи болой “Ваҳдоният”-ро гушзад менамояд. Дар шинохти маърифати каломи арабӣ фаросату зеҳни хуш, ақлу фаҳми комил ва ихлосу муҳаббат лозим меояд. Сабаби корбасти калимоти араб дар шеъри шуарои мозӣ бевосита таъсирпазирӣ аз маърифати Қуръону ҳадис маншаъ мегирад. Номгузории асарҳои машҳури шуаро ва уламои мумтози Мовароуннаҳру Хуросон дар гузашта бо забони арабӣ дар шакли анъана маъмул буд. Агарчанде таркиби асарҳои мазкур бо забони форсӣ ва туркӣ бошад ҳам, лекин номгузории он бо арабӣ ба муаллифон завқи дигар мебахшид. “Асрор ут-тавҳид”, “Матлаъ ул-анвор”, “Махзан ул-асрор”, “Маснавии маънавӣ”, “Ҳадиқат-ул ҳақиқа”, “Маҷолис ун-нафоис”, “Фавоид уз-зиёия” “Маҳбуб ул-қулуб”, “Арбаъин”, “Шавоҳид ун-нубувват”, “Ламаъот”, “Маслак ул-муттақин”, “Сабот ул-оҷизин”, “Мабдаъ ун-нур”, “Тазкират уш-шуаро”, “Таҳзиб ус-сибён”, “Ирфон” ва дигар асарҳои номбурда сирфан ибораҳои арабиянд. Пас, маълум мешавад, ки шеъри гузаштаи мо аз фарҳанг ва фонди забони арабӣ баҳраҳои зиёд бардошта, таъсири он ба ташаккули забони шеърӣ низ бетаъсир намондааст.

...Саҳаргоҳон, ки омад бар машомам,
*Маро аз бӯйи Ту **алҳамдулиллаҳ**.*
Ки Шаҳдӣ бо муроди дил расидам,
*Бар он гесӯйи Ту **алҳамдулиллаҳ**.[1, с.280]*

Ибораи “алҳамдулиллаҳ”-ро Шаҳдӣ аз сураи якуми ояти 1-и Қуръон “Фотиҳа” бо тариқи илҳом гирифтааст. Маънои вожаи мазкур чунин аст “Ситоиш Худой”-ро, (ки) Парвардигори оламиён (Яъне: инс ва ҷинн ва малоика ва ҳоказо, ки ҳар кадомеро оламе ҳаст)[2]. Ҷумлаи мазкур хусусияти тавсифӣ дошта дар он аз қудрат ва Қодирии Зоти Ҳақ сухан меронад. **“Ал-ҳамду- лиллаҳ”** (Ҳамду сано бодо бо Худованд). Дар бештари ашъори шоирони аҳли тасаввуф ба тариқи ҳамду наът ва мадҳу васф истилоҳи **“алҳамдулиллаҳ”** мавриди истифода қарор гирифтааст ва чунин ҳолат ба амри анъана дар назм боқӣ мондааст.

Суханвар аксаран корбасти вожаҳои арабиро дар санъати радиф ва қофия ба кор бурдааст. Сар то сари ашъори ӯ машҳудгари баёни ҳол ва ақвол буда, бештар бо истифодаи вожаҳои илмӣ-ирфонӣ-динӣ-бадеии арабӣ, ки дар забони тоҷикӣ маҳлул шуда асрҳо инҷониб мардуми оринажод мубодилаи афкор мекунанд, меояд. Машҳуди фикри мо байти зерин мебошад.

*Нола аз бахти сиёҳ, в-ин рӯзгори мо **абас**,*
*Бе хаёли рӯи ту, шабҳои тори мо **абас**.*
...Шарҳи ҳоли хештан ҳаргиз магӯ бо мардумон,
*Мешавад маълум охир рӯзгори мо **абас**. [1, с.140]*

Ҳатто калимаҳои арабие дучор мешаванд, ки иддае аз мардум моли кадом забон будани онро намедонанд. Мисли вожаҳои субҳ, қалам, китоб, мактаб, шаҳид, қатл, сиҳҳат, башорат, мушоҳида, муқобил, шоир, назм, наср, амали хайр ва ҳоказо.

*р даромад аз дарун бода расид **вақти субҳ**,*

Гул бишукуфт дар чаман бӯй вазид ***вақти субҳ****.*
Оҳ бурун кунам зи дил ки набувад ***висоли*** *ту,*
Бе рухи дилфиреби ту ҷома дарид ***вақти субҳ****.*
*...Шаҳди бе****қарор****ро кушта бишуд теғи* ***ишқ****,*
*Дилбари пур****ҷафо****и ман теғ кашид* ***вақти субҳ****. [1, с.76,77]*

Қобил зикр аст, ки истеъмоли вожаҳои арабӣ дар девони Шаҳдӣ воситае барои ифшои ҳол ва ҷараёни эҳсосот, дар натҷаи зикри Ёр ба забон омадааст.

Омӯзиш ва таҳқиқи мавзӯи мавсуф моро ба чунин натиҷагирӣ водор намуд, ки дар батни ашъори Ҳоҷӣ Муҳаммад Шаҳдӣ корбасти калимоти арабӣ ба тариқӣ иҷборӣ набуда, балки бадоҳтан илҳомиву моломоли шавқу завқ, муҳаббати Қуръон ва зикри маъмули аҳли зокирон ва суфиён накҳате бахшидааст. Вожаҳои арабиро Шаҳдӣ бештар барои афкори шаръӣ-ирфонӣ ва қурбат варзидан бо Худо истифода намудааст. Забону услуб ва тарзи нигориши ашъори ӯ соддаву равон буда, тавассути истифодаи вожаҳои арабӣ аз ишқ ва муҳаббати илоҳӣ ҳарф мезанад. Калимҳои арабӣ барои бой намудани санъатҳои бадеӣ хоссатан ҳусни каломи мавзун, тарзи оҳанги гуворо, қофияву радиф, корбурди санъатҳои бадеиае чун ташхису таҷнис, ташбеҳу тарсеъ, санъати ҷамъу санъати шумур, лаффу нашр, санъати бозгашт, қофияи беруниву дарунӣ, тазоду истиора ва дигар меояд.

АДАБИЁ

1. Табарӣ, Ҷарир. Тарҷумаи тафсири Табарӣ. Нусхаи электронӣ.
2. Насриддин, Абдулманнон. Тазкираи шоирони Хуҷанд.- Теҳрон, Маркази аснод ва хадамоти пажӯҳишии Вазорати умури хориҷа, 1384.-378 с.
3. Ҳалабӣ, Алиасғар. Таъсири Қуръон ва ҳадис ба адабиёти форсӣ.- Теҳрон: Асотир, 1393.- 328 с.
4. Шаҳдӣ, Ҳоҷӣ Муҳаммад. Девон. Нусхаи шахсӣ. – 305 с.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ АРАБСКИХ СЛОВ В ПРОИЗВЕДЕНИИ ХОЧИ МУХАММАДА ШАХДИ

Данная статья посвящается изучению литературного мастерства Хочи Мухаммада Шахди в использовании арабских слов, литературному искусству, стилю писания, языку поэзии, манера изложения, научных терминов, оборотов речи и имя существительных. Автор приложил усилия для определения роли поэта в использовании арабских конструкций с целью создания значения и содержания. Автор статьи приходит к выводу, что Ходжи Мухаммад Шахди является одним из известных поэтов таджикской литературы второй половины девятнадцатого века, но до сегодняшнего дня его произведения в Таджикистане полностью не издавались. Несколько копий дивана хранятся в библиотеках Таджикистана и Узбекистана, а поэтические произведения отражают значимые особенности классической таджикской поэзии, включая влияние арабских выражений.

Ключевые слова: *Арабские слова, собственное имя существительное, еврейские слова, культура изложения, мистические термины, религиозные понятия, асмо-ул-хусно, описание положения.*

USE OF ARABIC WORDS IN THE WORK OF KHOCHI MUHAMMAD SHAHDI

This article is devoted to the study of literary skills of Khochi Muhammad Shahdi in the use of Arabic words, literary art, writing style, poetry, and manner of presentation, scientific terms, language, and nouns. The author tried to show the poet's place in the use of Arabic constructions in order to create meaning and content. The author of the article concludes that Khoji Muhammad Shahdi is one of the famous poets of Tajik literature of the second half of the nineteenth century, but to this day his works in Tajikistan have not been fully published. Several copies of the sofa are stored in the libraries of Tajikistan and Uzbekistan, and poetic works reflect significant features of classical Tajik poetry, including the influence of Arabic expressions

Key words: *Arabic words, proper noun, Jewish words, culture of presentation, mystical terms, religious concepts, asmo-ul-husno, and position description*

Сведения об авторе:

Джамахматов Киромиддин *- Преподователь Термезского государственного Университета Тел: +998903763658 E – mail: jamahmatov93@bk.ru*

About the autor:

Djamakhmatov Kiromiddin *- Teacher's Termez State Universty. Tel: +998903763658 E-mail: jamahmatov93@bk.ru*

ИСТИЛОҲОТИ СОҲАИ ДӮЗАНДАГӢ ДАР ЛАҲҶАИ КОНИБОДОМ

Сангинова Р.И.
Донишкадаи соҳибкорӣ ва хизмат

Лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ аз манбаъҳои муҳими ташаккул ва рушду нумӯи забони адабии тоҷик маҳсуб мешаванд. Зеро забони адабӣ ҷойҳои холии таркиби луғавии худро дар ҳама давру замон маҳз аз ҳисоби унсурҳои умумишавандаи лаҳҷаҳои маҳаллӣ такмил медод, ки ин раванди таърихӣ имрӯз ҳам ногузир идома ёфта истодааст. Воқеан, ин як омили бисёр хуби ба меъёрҳои солим табдил ёфтани воҳидҳои лаҳҷавӣ дар забони адабист. Дар як мактуби устод Садриддин Айнӣ, ки соли 1948 дар мавриди маслиҳат он солҳо ба адиби ҷавон Пӯлод Толис зимни истифода аз калимаҳои лаҳҷавӣ дар асарҳои бадеӣ иншо карда буд, ин маъно басо ҷолиб ифода гардидааст: «Дар ин ҷо ҳарчанд аз мавзӯи ин мактуб берун буда, ба ҳикояи шумо дахл надорад, як роҳи инкишофи забони адабиро ҳам қайд кардан мехоҳам. Ин кор фармудани луғатҳои маҳаллӣ аст»[1, с. 37-40].

Дар ҳақиқат, имконияти захиравии луғати лаҳҷаҳои забони тоҷикӣ хеле фаровон аст ва лаҳҷаҳо дар ҳар мавриди мусоид метавонанд вожаҳои софу полудаи таркиби худро ба ихтиёри забони адабӣ гузоранд. Хусусан, ҳоло ки забони тоҷикӣ дар Тоҷикистон мақоми давлатӣ гирифта, шохаи адабии он ниёз ба меъёрҳои худӣ дорад, тақозо мекунад, ки луғати ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ ба таври алоҳида мавриди омӯзиши амиқ қарор гирад ва ба ин восита калима ва таркибу ибороти волову меъёрзеби онҳо чун ҷойгузини унсурҳои нодаркори иқтибосӣ, воҳидҳои услубан дурушт ва аз нигоҳи бадеӣ пасту хароб ба забони адабӣ бештар ворид карда шаванд.

Замони ҳозира даврони инкишофи босуръат ва зуҳуроту такомулоти бахшҳои алоҳидаи илм ва соҳаҳои мухталифи техникаву саноат, хоҷагии халқ, баҳрнавардиву кайҳоншиносӣ, пешгӯиҳо дар риштаи обуҳавосанҷӣ, заминларза ва амсоли инҳост. Аз ин хотир, дар назди забоншиносони тоҷик вазифаҳои хеле муҳим меистанд, ки натиҷагирӣ аз таркиби луғавии ҳар як лаҳҷаи забони тоҷикӣ, муқоисаву муқобилаи луғати ҳар кадоми он бо лаҳҷаҳои ҳамгурӯҳ ва гурӯҳҳои нисбатан дур, бо забони адабӣ ва бо ин роҳ ёфтану пешкаши аҳли эҷод намудани воҳидҳои солиму шоистаи нутқи лаҳҷавӣ аз ҷумлаи онҳост. Зеро тарҷумаи адабиёти бадеӣ, илмиву техникӣ, ба низом даровардани луғатҳои тафсириву нимтафсир, дузабонаву бисёрзабона, соҳавӣ, муҳовараву маълумотномаҳо ва кор дар бобати пурраву мукаммал сохтани ҷоҳои холии қабати истилоҳоти луғати забони тоҷикӣ бе пажӯҳишу бозбинӣ аз таркиби луғавии лаҳҷаҳои маҳаллӣ натиҷаи дилхоҳ ба бор оварда наметавонад.

Таркиби луғавии лаҳҷаи Конибодом аз нигоҳи мавзуъ ду гурӯҳи калони вожаҳоро дар бар мегирад: вожаҳои предметӣ ва вожаҳои ғайрипредметӣ.

Ба гурӯҳи якум номи наботот, ҳодисаву воқеаҳои табиат, калимаҳои марбут ба соҳаҳои пазандагӣ, дӯзандагӣ, боғдориву чорводорӣ, парандапарварӣ, ҳунармандӣ, анвои беморӣ ва давоҳо, хонасозӣ, коркарди замин, истилоҳоти хешутаборӣ, ашёи гуногуни рӯзгор, хоҷагидорӣ ва амсоли инҳо дохил мешаванд.

Ба гурӯҳи дуюми вожаҳо бошад, ба кор мераванд вожаҳое иборат аз дар ифодаи сифат, хислату хусусияти инсон, тамъ, рангу бӯйи хӯрок ва меваю сабзавот, аломату нишонаҳои гуногуни ҳайвонот, фаслҳои сол, ҳодисаҳои табиат, амалу ҳаракат, ҳолат, замону макон, тарзу тариқ, натиҷаву андозаи амал ва ғайра.

Дар лаҳҷаи Конибодом калимаҳои предметӣ дар қиёс бо калимаҳои ғайрипредметӣ чанд баробар зиёданд. Ин аст, ки маҳз зимни тадқиқи луғати предмети диалектизмҳои лексикӣ дар лаҳҷаи мазкур аз нигоҳи маънӣ ва тобишҳои маъноӣ, хусусиятҳои услубӣ, сарчашмаҳои пайдоишу афзоиш, вазифа ва дараҷаи истеъмол дар таркиби луғавии ин лаҳҷа, ки ин ҳама ба қонуну қоидаҳои инкишофи дохилии худи он алоқамандӣ доранд, мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд.

Истилоҳоти соҳаи дӯзандагӣ дар таркиби луғавии лаҳҷаи Конибодом як гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд. Масалан, вожаҳои **аврақома** (ҷомаи бепахтаи абраву остардор), **тепа** (рӯйи тоқӣ), **чапчурға** (шерозаи поҷома), **шаброн** (навъи маҳсӣ), **дурра** (рӯмол),**чапон** (ҷома) намунае чанд аз ҳамон гурӯҳ мебошанд.

Истилоҳоти навъи мазкур аз ҷиҳати маъниву тобишҳои маъноӣ аз якдигар тафовут доранд, ки ин зарурати ба гурӯҳҳои алоҳида тасниф намудани онҳоро пеш меорад:

1. Номи ашхоси ҳунарманд: **куттадӯз, мошиначӣ, чокдӯз, усто, халифа** (дастиёри усто).

Дар Конибодом дӯзандаҳо дар доираи касбҳои махсус фаъолият мекунанд. Ин аст, ки яке дар дӯхтани куртаву хилъат маъруфият пайдо карда бошад, дигаре дар дӯхтану ба истифода додани ҷома ё тоқиҳои ҳархела ном баровардааст. Бинобар он, дар лаҳҷаи мазкур нисбат ба ҳамин гуна ашхос боз чунин истилоҳот кор фармуда мешаванд: **мошиначӣ-куттадӯз, мошиначӣ-чапондӯз, мошиначӣ- қалпоқдӯз.**

Аз ин мебарояд, ки истилоҳи **мошиначӣ** дар лаҳҷаи Конибодом мафҳуми умумӣ дорад ва дар ниҳоди он маънии умуман «дӯзанда» нигаҳбонӣ меёбад. Барои он ки ҳамин маънӣ мушаххас бошад ва дӯзандаҳо аз якдигар фарқ кунанд, ба он вожаҳои лаҳҷавии **куттадӯз, чапондӯз** ва **қалпоқдӯз** илова карда мешаванд, ки бо ин роҳ миёни дӯзандаҳо як навъ тафовут пайдо мегардад.

Дар забони адабиёти классикӣ дар ҳамин маънӣ вожаҳои **дарзӣ** ва **хайёт** маъруф буданд. Аз инҳо истилоҳи **дарзӣ** тоҷикӣ буда, аз решаи **дарз** тавассути пасванди **-ӣ** сохта шудааст. Аммо вожаи **хайёт** аз нигоҳи баромад арабист. Классикони мо аз калимаҳои **дарзӣ** ва **хайёт** истилоҳоти **дарзӣ[8]** ва **хайётӣ[9]** низ сохтаанд, ки онҳо дар ифодаи мафҳуми пешаи ашхоси ҳамин соҳа кор фармуда мешуданд.

Дар забони адабии муосири тоҷик истилоҳоти **дӯзанда, либосдӯз, чевар** хеле маъмуланд. Онҳо исми шахс буда, ба ашхосе мансубанд, ки дар бобати дӯхтани либосҳои гуногун хосса маҳорат доранд. Дар асоси ин вожаҳо ҳоло исмҳои амали **дӯзандагӣ, либосдӯзӣ, чеварӣ** ба вуҷуд омадаанд, ки маънои касби мардуми ҳунарвари ҳамин соҳаро ифода мекунанд.

2. Номи бахшҳои алоҳидаи дӯзандагӣ. Дар Конибодом асосан се бахши дӯзандагӣ вуҷуд дорад ва тамоми калимаву истилоҳоте, ки дар ин соҳа ба кор мераванд, ба ҳамин се бахш иртибот мегиранд.

2.1.Бахши либосдӯзӣ. Дар ин бахш чунин истилоҳотро метавон дучор омад:

а). Номи ҳунармандон: **бурранда** (порагар), **ӯлчакчӣ** (ченкунанда), **андозабур** (дӯзандаи либос аз рӯйи нусха ва андоза). Дигар истилоҳоте, ки дар ин бахш истифода мешаванд, таркибан мураккаб буда, аз номи либосҳо, замони ҳозираи феъли **дӯхтан** (дӯз) ва пасванди **-ӣ** шакл мегиранд: **куттадӯзӣ, эзордӯзӣ, ҷомадӯзӣ, чапондӯзӣ, камзӯлдӯзӣ, бурукдӯзӣ, кастумдӯзӣ, майкадӯзӣ, шалвардӯзӣ, йупкадӯзӣ.**

б). Номи маҳсулоти тайёр: **кута** (курта), **йакабанд** (миёнбанд), **кутти мардона** (куртаи мардона), **кутти занона** (куртаи занона), **кутти башкона** (куртаи бачагона), **чапони корӣ** (ҷомаи корӣ), **чапони ҷойравак** (ҷома барои тӯйу маъракa), **йактак** (хилъати беабраи тобистона), **гуппича//камзӯл** (ҷомачаи кӯтоҳи беостин), **пиҷак** (пиджак), **буруки ғилофӣ** (шими галифе), **нимчагӣ** (ҷомаи кӯтоҳ ва бе остини занона). Муродифи вожаи **нимчагӣ** дар забони адабӣ **камзӯлча** мебошад, ки дар лаҳҷаи мазкур он ҳам ҷо-ҷо истеъмол меёбад. Дар лаҳҷаҳои ҷанубӣ синоними **нимчагӣ** вожаи **васкат/васкак** аст.

в). Бахши дӯхтани каллапӯшҳо. Истифода аз навъҳои гуногуни тоқӣ, телпак, кулоҳ ва ғайра барои муҳофизат аз гармову сармо ва ҳамчунин ороиш ва зебу зинат дар мардуми тоҷик аз суннатҳои қадима маҳсуб меёбад. Дар лаҳҷаи Конибодом истилоҳоте, ки ба дӯхтану тайёр намудани навъҳои каллапӯш алоқамандӣ доранд, дорои хусусиятҳои худ мебошанд. Калимаҳои **тоқӣ, тӯпӣ, қалпоқ** мафҳуми умумии каллапӯшро ифода мекунанд. Калимаи **телпак** бошад, дар ду маънӣ роиҷ аст. Аввалан, маънии каллапӯши зимистонаро дорад, ки аз пӯсти барра ё ягон ҳайвони дигар тайёр карда мешавад. Баъдан, **телпак** дар ифодаи мафҳуми каллапӯши абра–

остардори кӯдакона ба кор меравад, ки гӯшак дорад ва онро аз матоъҳои ҳархела медӯзанд. Дар лаҳҷа калимаи **арақчин** низ мавҷуд аст, ки он номи як навъ токии тунуки тобистонаи пирона мебошад. Ғайр аз ин дар Конибодом навъҳои дигари токӣ ба назар мерасанд, ки онҳо бо вожаҳои зерин ифода меёбанд: **қулоқчин** (як навъ каллапӯши кӯдакона), **қалпоқи зангор** (аз махмали сабз медӯзанд), **чоргула** (як навъи токӣ), **чустӣ** (навъи дигари токӣ), **қалпоқи қаламфурнусқаи андиҷонӣ** (токиест, ки болои он сурати баргу пояи қаламфур кашидадӯзӣ карда мешавад), **қалпоқи қаламфурнусқаи зардӯзӣ** (ин токӣ низ бо ҳамин шакл, аммо бо зарҳал дӯхта мешавад), **лайлонусқа, лайлӣ–маҷнуннусқа, товуснусқа** (токиҳои гулдӯзӣ ва пур аз нақшунигор). Вожаи **нусқа**, ки шакли лаҳҷавии **нусха**и адабӣ мебошад, дар лаҳҷаи мазкур маънои «нақшу нигор, сурат, гулпартоӣ дар рӯйи токӣ»-ро дорад.

Раванди дӯхтану омода намудани каллапӯшҳо дар лаҳҷаи Конибодом як қатор истилоҳоти дигарро ба вуҷуд овардааст. Аз қабили **тӯппидӯзӣ, қалпоқдӯзӣ, телпакдӯзӣ, қулоқчиндӯзӣ, арақчиндӯзӣ** ва амсоли инҳо, ки ҳамагӣ дар қолаби мураккаби калимасозӣ ба воситаи пасванди **-ӣ** тарҳрезӣёфтаанд.

3. Бахши ороиши хона: **сӯзанӣ, кашида, зардеволӣ** (матоъҳои гулдӯзӣ, ки ба девор овехта мешаванд), **дегпӯшак** (болопӯши дег, ки аз ҳар хел матоъ медӯзанд), **сандалипӯш** (матоъи дуқабата дӯхташуда барои пӯшондани сандалӣ), **тагак** (гирдача барои таги чойник), **қалпоқ** (чойникпӯшак).

Ин бахш боз як қатор истилоҳоти дигарро низ дар бар мегирад, ки онҳо вобаста ба рафти дӯхтану ба истифода додани ашёи ороишӣ ба зуҳур омадаанд: **сӯзанидӯзӣ, кашидадӯзӣ, зардеволдӯзӣ, ҷиҳакдӯзӣ, қоқмадӯзӣ, зебитаҳмондӯзӣ, сачоқдӯзӣ, попоқчигӣ, йӯрмадӯзӣ, тӯрдӯзӣ, болинпӯшдӯзӣ** ва ғайра.

4. Номи маводи соҳаи дӯзандагӣ. Ин навъи истилоҳот хеле зиёданд, ки аксаран номи хелҳои гуногуни матоъ, ришта, ашёи тайёру нимтайёр ва монанди инҳоро ифода мекунанд: **лас** (сатин), **ласи сийо, чит** (чити тунук, чити ранга, чити одмийона, чити кавут), **беқасам** (беқасаб), **кундал** (зарбофт, кимхоб), **казина** (навъи абрешим), **кизак** (як хел матоъ), **чучунча** (навъи матои абрешимӣ), **ришки** (ришта, ресмон), **респони сурх, респони калова, респони даҳум, респони пуштӣ, чимилиқвор** (матоъ барои дӯхтани пардаи арӯсӣ), **таги қохма** (матоъ барои дӯхтани камарбанд), **тепа** (матои болои токӣ), **бахмали сурх, фаранги гулоб, иштампул** (иштампули зимуқ), **бершум** (абрешим), **бершуми зайнабӣ, ғиҷимбахмал, зангор, мулина** (мулини тошқолигӣ).

5. Номи асбобҳои дӯзандагӣ ва ҷойи кори дӯзанда: **мошина** (мошини дастӣ, мошини пойӣ), **мошини чокдӯзӣ: тана, даста, педал, ҷоисӯзанмонак, пойа, найча** (қисмҳои ҷудогонаи мошина),**чиғ** (пилтакаш, сихаки ҷӯроббофӣ), **сӯзанхалта** (халтача барои мондани сӯзану ришта, ангуштона ва ғ.), **ӯймоқ** (ангуштона), **метир** (метр), **чамбарак** (қолаб), **артил** (ателеи дӯзандагӣ), **фабрик** (фабрикаи дӯзандагӣ), **пирхона** (устохона).

6. Истилоҳоти марбут ба тарзи дӯхтан: **чок** (навъ ва тарзи дӯхтан), **чоки чиндахайол, чоки кандахайол, чоки ироқӣ, чоки дона, босма** (навъҳои дарздӯзӣ), **тепчӣ** (бо ҳам дӯхта часпонидани қисмҳои алоҳидаи токӣ), **йӯрмадӯзӣ** (кашидадӯзӣ тавассути дарафши нугкач), **попурзанӣ** (гулпартоӣ ба воситаи мошина), **ироқидӯзӣ** (дӯхтан дар шакли салиб), **ҳалқачокдӯзӣ, дучокдӯзӣ** (гирдогирд дӯхтани токӣ), **астарчаспонӣ** (дӯхтани остар).

7. Номи қисмҳои ҷудогонаи либос: **йақо** (гиребон), **тирез** (бари курта**), эзорпоча** (почаи эзори занона), **шероза** (шерози эзорпоча), **киста** (киса), **теппа** (қисми болои токӣ), **тарк** (чор тарафи токӣ), **минчоқ** (мӯҳрарезаҳои гирди доман), **кизак** (миёнбанди таг), **буғак** (гиребони танг, ки гарданро мефишорад), **астар** (остар, матои таги шим).

8. Номи либосҳо ва мафҳумҳои марбут ба бистар: **чишмак** (навъи болишт), **кӯрпа, кӯрпача, саригазӣ** (кӯрпаи калони серпахта), **йакандоз** (кӯрпачаи дароз), **болишт, болиштча**(болишти майда), **ғилофӣ** (абраву остари бо ҳам дӯхта), **лола** (нақшу нигори болои кӯрпа), **қош** (пар-паракҳои гирдогирди болишт), **адиёл,**

простин, ҷилди кӯрпа (болопӯши кӯрпа), **ҷилди болишт** (болопӯши болишт), **болинпӯш** (матое,ки дар болои болиштҳо андохта мешаванд), **корхалта** (халтача, ки дар он сӯзану ришгаи кӯрпадӯзӣ андохта мешаванд).

Дар лаҳҷаи Конибодом як қатор истилоҳоте вомехӯранд, ки ба раванди тайёр намудани бистар дахл доранд: **лаганда каран** (ба дохили кӯрпаву кӯрпача ҷо намудани пахта), **ӯлчак каран** (андоза кардани бару гази кӯрпаву кӯрпача), **тепчӣ каран, қавиқ каран, сарак каран** (навъҳои дӯхтани кӯрпа).

Тазаккур бояд дод, ки лаҳҷаи Конибодом аз нигоҳи луғат ниҳоят ғаноманд ва гуногунранг аст. Ин ғановат ва гуногунрангӣ аз он ҷо ба миён меояд, ки дар лаҳҷаи мазкур ҳам калимаҳои мустақилмаъно ва ҳам калимаҳои ёридиҳанда чун силсилаи унсурҳои ба ҳам тавъам дар доираи фонди умумии ин лаҳҷа ба ҳамдигар муттаҳид гардида, як системаи мустақилу яклухти луғати онро ба вуҷуд меоранд.

АДАБИЁТ

1. Гадоев Н. Диалектизмҳои луғавии пурра дар лаҳҷаи Тагнов. – Паёми донишгоҳи миллӣ, № 2 (34). Душанбе, 2007, с. 20 – 26.
2. Джураев Г. Система диалектной лексики таджикского языка. АДД. Душанбе, 1992, 30 с.
3. Исмаилов Ш. Лексика каратегинского говора. АКД. Душанбе, 1982, 24 с.
4. Истамова М. Лексика швейного и вышивательного искусства в Самаркандских говорах таджикского языка. - АКД. Душанбе, 1983, 23 с.
5. Маҳмудов М., Ҷӯраев Ғ. Луғати шеваҳои забони тоҷикӣ, ҷ. 1 (Лаҳҷаҳои ҷанубӣ). Душанбе, 1997, 288 с.
6. Ниязмухамедов Б. Канибадамское наречие таджикского языка. – Труды Таджикского филиала АН СССР, т. 13. Сталинабад, 1951, 56 с.
7. Расторгуева В. С. Очерки по таджикской диалектологии, вып. 3. Ленинабадско – Канибадамская группа северных таджикских говоров. М., 1956, 191 с.
8. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ. 1. М., 1969, 951 с.
9. Фарҳанги забони тоҷикӣ, ҷ. 2. М., 1969, 950 с.

ТЕРМИНЫ СФЕРЫ ШИТЬЯ В КАНИБАДАМСКОМ ГОВОРЕ

В статье отмечается, что термины сферы шитья в канибадамском говоре составляет специальную группу и со стороны семантики и семантических оттенков различаются друг от друга, что приводит к необходимости их классификации на отдельные группы. В том числе названия личностей мастеров, отдельные разделы шитья, раздел домашнего дизайна, названия материалов сферы шитья, названия готовой продукции, названия мастеров, названия швейных инструментов и рабочего места швеи, названия отдельных частей одежды, названия одежд и термины имеющие отношения к постельному белью и другие.

Ключевые слова: *швея, одежда, Канибадам, говор, лексика, мастер, язык, инструменты, термины.*

SEWING TERMS IN KONIBODOM DIALECT

The article deals with the terms of the sewing sphere in the Konibodom dialect.

It is noted in the article that the terms of the sewing sphere in the Konibodom dialect constitute a special group and differ from each other by semantics and semantic shades, which leads to the necessity of their classification into separate groups. Including the names of the personalities of the craftsmen, separate sections of sewing, the section of home design, names of materials in the sewing industry, names of finished products, names of craftsmen, names of sewing tools and the seamstress workplace, names of individual pieces of clothing, names of clothes and terms related to bed linen and others are explained in the article.

Key words: *sewing, clothes, Konibodom, dialect, words, craftsman, language, instruments, terms.*

Сведения об авторе:

Сангинова Р.И. *- доцент кафедры таджикского языка Института предпринимательства и сервиса. E-mail: dsx_ips@mail.ru*

About the author:

Sanginova R.I. *- Associate Professor, Department of Tajik Language, Institute of Entrepreneurship and Service. E-mail: dsx_ips@mail.ru*

САДРИДДИН АЙНӢ ВА ҲАҚИҚАТИ ЗАМОН

Салимӣ Н.Ю.
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Солеҳов Ш.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Праблемаи инсон ва замон, шахс ва таърих, иртиботи мутақобилаи онҳо аз ҷумлаи масоили бунёдии баҳсҳои фалсафӣ ва умуман илмҳои ҷомеашиносии муосир маҳсуб меёбад. Ин баҳсҳо махсусан баъди инқилоби бузурги Фаронса ва суръат гирифтани ҳаракатҳои инқилобию озодихоҳӣ дар кишварҳои Шарқу Ғарб хеле авҷ гирифт. Кансепсияи марксистии шахс ва таърих, нақши шахсият дар идоракунии равандҳои таърихию иҷтимоӣ ва сиёсӣ натиҷа ва яке аз бардоштҳои илмии мубоҳисаҳои зикргардида мебошад, Ҷомеашиносон ба иллати ба буҳрони илмию пажӯҳишӣ дучор гардидани таълимоти марксистӣ дар баробари консепсияҳои дигари иқтисодию иҷтимоӣ ва сиёсии он аз консепсияи номбурда ва онро ҳамчун андешаи илмии куҳнашуда аз доираи баҳсҳои илмию фалсафӣ берун карданд. Масъалаи воқеияти илмӣ доштани консепсияҳои илмии номбурда мавзӯи баҳсҳои фалсафӣ ва ҷомеашиносӣ мебошад. Инҷо мехоҳем таваҷҷуҳи аҳли назарро ба як андешаи ҷолиби файласуфи бузурги олмонӣ Гегел дар мавриди нуфузи адабиёт ва ҳунар дар марҳилаи гардишҳои иҷтимоию сиёсии нимаи дуюми асри XIX ва ибтидои асри XX ҷалб намоем. Файласуфи олмонӣ равандҳо ва рақобатҳои фалсафа ва адабиёту ҳунарро дар замони худ ба мушоҳида грифта, тадриҷан ҷойгузини тафаккури фалсафӣ гардидани тафаккури бадеию ҳунариро дар даврaҳои баъдӣ равшан пешгӯӣ намуда буд [5, с. 5]. Ин падида аслан аз равандҳои сиёсию инқилобии даврaи зиндагии файласуфи олмонӣ сарчашма мегирад.

Дар кишварҳои Шарқ ҳам равандҳои бедории сиёсӣ ба равандҳои бедории адабию ҳунарӣ бе таъсир набуд. Ҳаракатҳои сиёсию инқилобие, ки дар Ҳиндустон, Афғонистон, Эрон, Туркия ва кишварҳои дигар ба амал меомад, пеш аз ҳама аз тарафи адибону ҳунармандони бузургу бохирад ва ҳушёру бедордил истиқбол мешуд. Намунаи равшани ин, зуҳури наҳзатҳои фарҳангӣ зери роҳбарии Махатма Гандию Ҷавоҳируллоҳ Неҳрӯ дар Ҳиндустон, Иқболи Лоҳурию Алимуҳаммади Ҷино дар Покистон, Маҳмуди Тарзию Саидҷамолиддини Афғон дар Афғонистон, Эраҷ Мирзою Фаррухии Яздӣ дар Эрон ва ғайра мебошад. Ҳам дар Ҳиндустон ва ҳам дар Афғонистону Эрон ин ҳаракоти фарҳангию адабӣ дар канори ҷунбишҳои сиёсии мардум ба натиҷаҳои хуб расиданд. Ба қавли устод Мумин Қаноат «ягон ҳаракат бе натиҷа наемонад, агар он солим бошад».[6]

Агар аз ин нигоҳ ба муҳити сиёсӣ ва адабию фарҳангии Бухорои охири асри 19 назар андозем воқеан манзараҳои шабеҳи сиёсӣ ва адабию фарҳангиро мушоҳида мекунем. Дар ин давра сармоядорони рус ба хотири пайдо кардани бозорҳои нав барои фаъолиятҳои густурдаи тиҷоратӣ ба сӯи Осиёи Миёна ва баъдан ҳудуди кишвари Бухоро таваҷҷуҳ намуданд. Мардуми заҳматкаш ва равшанфикрони Бухоро, ки дар ҷустуҷуи равшанӣ ва нуру зиёи маърифат буданд, аз ҷунбишҳои коргарӣ ва наҳзатҳои инқилобии Русия таъсир ва нерӯ мегирифтанд.

Ана дар чунин як марҳиллаи пуртазод, пурихтилоф ва норавшани сиёсӣ Садриддин Айнӣ, таҳсилдидаи мактаби кӯҳна, шахси дорои донишҳои суннатӣ ба ҳаракати инқилобӣ, ба наҳзати равшанфикрӣ пайваст. Ӯ мисли ҳамсафони дигараш Ф. Хоҷаев, А. Фитрат ва қаблан Аҳмади Донишу Мирзо Сироҷи Ҳаким ҷаҳонгаштаю ҷаҳондида набуд. Бо вуҷуди ин С. Айнӣ ҳақиқати инқилоб ва озодиро бештар ва беҳтар аз дигарон дарку маърифат намуд. Кушта шудани бародараш ва ҳафтоду панҷ чӯби амир, ки худаш хӯрда буд ӯро хеле солор намуда чашмашро кушод. Вай ҳақиқати рӯзгори сиёсию иҷтимоии Бухорои замонашро акнун бо чашми дигар, бо чашми ҳақиқатбин, бо чишми интиқомҷӯ, бо чашми озодихоҳии ҳамаи мазлумони кишвар медид. Ҳамин шеваи ҷаҳоншиносӣ, ҳамин биниши хоси воқеияти зиндагӣ ӯро ба таълифи «Марши ҳурият», «Ба шарафи Инқилоби Октябр», «Ҷаллодони Бухоро», «Одина» ва «Дохунда» водор сохт. Вай дар баробари тараннуми муборизаи халқ, мазлумтарин ва азияткашидатарин табақаи иҷтимоии ҷомеаро қаҳрамони адабиёт, қаҳрамони нахустин асарҳои худ кард. Акнун, ки ин табақаи иҷтимоӣ, ки худи С.Айнӣ ҳам парвардаи он буд, сарнавишти ояндаи ҷомеаи кишварро ба даст мегирифт. Ба ҳамин хотир сарнавишт, мубориза ва талошҳои ин табақаи иҷтимоӣ барои озодӣ баҳри С.Айнӣ бетафовут набуд. Вай аз тариқи таҳқиқи бадеии сарнавишти Одинаю Ёдгор ба сарнавишти таърихии халқ муроҷиат менамуд ва онро меомӯхт ва дар асарҳояш тасвир мекард. Дар ин маврид ба қавли муҳақиқи адабиёти аҳди Шӯравӣ Ғ.Ғамзатов «Тафаккури адабӣ таҷрибаи таърихӣ ва ахлоқии халқро ба ҳаракат меовард. Вай ба ин таҷриба такя намуда, воқеиятро вобаста ба ҷаҳоншиносии миллӣ ба қалам

медод».[3, с. 405] Вақте, ки сухан аз таҷрибаи суннати адабӣ рафт дар мавриди устод С.Айнӣ суннатҳои волои башардӯстонаи адабиёти гузаштаи форсии тоҷикиро махсус бояд зикр кард. Чунки шахсияти адабӣ ва коргоҳи эҷодии С.Айнӣ маҳз дар заминаи суннатҳои волои адабии гузашта фароҳам омада буд. Ин таҷриба дар робитаи мустақим бо тафаккури мантиқии нависанда дар эҷодиёти ӯ нақш гузошт. Аксари муҳақиқон Одинаро ҳамчун образи бадеии камфаъолият ва аз моҳияти равандҳои сиёсӣ бехабар тафсир менамояд, ки ин ба назари мо комилан нодуруст аст. Бояд гуфт, ки ҳар чиз вақту замон дорад, инсон аз бисёр ҷиҳат ва замони худ, маҷрои воқеаю ҳодисаҳои он вобаста аст. Барои замони Одина ҳамон фирори ӯ аз дасти Арбобкамол дар он шароит як инқилоб буд.

Одина ва Ёдгор қаҳрамонҳое ҳастанд, ки вобаста ба замони зиндагиашон ба таври комилан мантиқӣ ва мувофиқ бо тафаккури иҷтимоию сиёсии ҳукмрон пеш мераванд. Айниро мантиқи устувори таърихӣ ва адабӣ намегузошт, аз Одина инқилобчӣ, аз Гулбибӣ Гулнор созад, чунки дар замони мавриди назари Айнӣ ҳам эътирозҳо, саркашиҳо, исёнҳо зиёд буданд вале ҳамаи онҳо дар маҳдудаи замони муайяни таърихӣ ҷараён мегирифтанд ва инҳо дар адабиёт, аз ҷумла дар асарҳои С.Айнӣ ба таври воқеъбинона ба тасвир омаданд.

С.Айнӣ адиби навовар буд ва ин навовариро ӯ дар чӣ медид. Пеш аз ҳама навоварии ӯ дар тасвири шахсиятҳои достонии нав буд. Ин шахсиятҳо зина ба зина ба сӯи худшиносии иҷтимоӣ ва фардӣ ҳаракат мекарданд. Онҳо сарфи назар аз камбағалию бенавоӣ шаъну шарафи инсонии худро мешинохтанд ва онро арҷ мегузоштанд.[6] Барои ҳимояи шарофатҳои инсонии худ тадриҷан талош мекардагӣ мешуданд. Барои адабиёти он солҳо воқеан ин падидаҳо комилан нав буд ва онҳоро ҳамчун навгароӣ дар адабиёт бояд тафсир кард. Бузургии устод С.Айнӣ дар он аст, ки ӯ ин одамонро дар ҳамон давра ва ҳатто баъзеи онҳоро хеле барвақттар шинохт ва қаҳрамони адабиёт гардонид. Марҳиллае, ки Айнӣ Ёдгор ва Гулнорро тасвир менамояд, замони дигар аст. Ин замонест, ки аллакай мардуми Бухоро аз ҷумла меҳнаткашону мазлумони он ҳам аз наздик омадани озодӣ ва раҳоӣ аз ҷаҳолат огоҳӣ доштанд. Ҳодисаҳои сиёсие, ки дар кишварҳои атроф рух медоданд, нидои равшане аз равандҳои комилан ҷадиди ҷаҳон ва минтақа буд.

Дар мавриди мазкур ва шукӯҳу азамати шахсияти устод С.Айнӣ андеша ронда, устод М.Қаноат дуруст таъкид менамояд: «Садриддин Айнӣ дар «Ҷаллодони Бухоро», «Ёддоштҳо» воқеаҳои дохили Бухороро ба тасвир мегирад. Дар ин ҷо мо бо неку бад, доду бедод ва муҳити адабӣ дучор меоем. Ва дар ин ҷо ҳам биниши устод ҳам таърихӣ ҳам табақотӣ ва ҳам воқеист. Вай дар ягон ҷой фаромӯш намекунад, ки аз кадом табақа сухан мегӯяд ва худи ӯ ба кадом табақа ҳамроҳ аст.»[6]

Маҳз ҳамин ихтилофҳо ва тазодҳои табақотӣ ва иҷтимоӣ буданд, ки Айнӣ ҳам дар фаъолиятҳои иҷтимоию фарҳангӣ ва ҳам дар таълифоти адабӣ мавқеи башардӯстона ва умумибашариро интихоб мекунад ва маҳз ҳамин мавқеи устувори сиёсию адабӣ ӯро аз таъқиботи пайвастаи сиёсии солҳои 30-40 садаи XX эмин дошт. Ҳатто ашадитарин душманонаш, ки пайваста аз ӯ ҷурми идеявӣ меҷустанд гарде аз домонаш пайдо накарданд ва бисёре аз онҳо худашон ба ҳамон ҷурмҳои сиёсие, ки аз дигарон меҷустанд нобуд гардиданд.

Устод С.Айниро ҳам дар замони амирӣ ва ҳам дар аҳди шӯравӣ як хислати муҳими фардиаш наҷот дод, ки он ҳақиқатпарастӣ ва ҳақҷуию ҳақталошӣ буд. Вай дар масири эҷоди бадеӣ ҳам ҳақпарастию ҳақиқатнигориро ба ҳайси меъёри асосии тасвири воқеияти зиндагӣ ва умуман таълифи осори адабӣ интихоб намуд. Мо ба дараҷаи олии шинохти ҳақиқат дар «Ёддоштҳо», «Марги судхур» ва «Ҷаллодони Бухоро» рӯ ба рӯ мешавем. Дар ин асарҳо устод С. Айнӣ ба истилоҳои устод М. Қаноат «мӯйро аз хамир ҷудо мекунад». [4, с.18] Ҳол он ки дар он замонҳои пурошӯб ва пуртазод, замонҳои таҳаввулоту тағйиротҳои бузурги сиёсию иҷтимоӣ ва фарҳангию маънавӣ, ки ҳар гунна шахсият раҳгум мезанад, роҳи дурустро пайдо карда бо он рафтан кори саҳлу осон набуд. Бояд гуфт, ки аксари қаҳрамонҳои Айнӣ сарфи назар аз шабоҳатҳои иҷтимоӣ дар мавриди ҳимоят аз ҳақиқат ва шаъну шарафи инсон ба ҳамдигар тавъам ҳастанд. Нависанда дар тамоми масири эҷодиаш ягон зарра шахси мусбатро манфӣ ва ашхоси манфиро мусбат нишон надодааст, ҳатто дар романи муҳташами «Ғуломон»,ки ҳам аз нигоҳи фарогирии замони таърихӣ ва ҳам аз нигоҳи тасвири шахсиятҳои достони бузург аст, аз меъёри ҳақиқатнигорӣ дар ягон маврид берун намеравад. Дар тасвири се насли ғуломон ҳам диди таърихӣ ва ҳам диди иҷтимоии нависанда дар атрофи ҳақиқати воқеӣ мечархад.

Аз мутолиаи хотироти дӯстону ҳамсафони устод С. Айнӣ маълум мешавад, ки ҳақиқатнигорӣ ва ҳақиқатпарастӣ аз ҷумлаи сифатҳои фитрӣ ва модарзодии ӯ низ буданд. Қори Юсуф Ниёзов аз ҳамкориҳои солҳои 1912-1915 бо устод С. Айнӣ ёдовар шуда менависад: «Айнӣ дар хотири ман ҳамчун марди фозил, ҳақгӯй, ротқавл ва росткор боқӣ мондааст» [1, с.20]. Авлиёқул Абдусамадзода бошад аз мулоқотҳои худ бо С.Айнӣ дар шаҳри Самарқанд қисса карда ин марди бузург ва адиби тавоноро чунин тавсиф менамояд: «Марди ҳақгӯй, ҳақшинос,

ҳидоятгузоранда ва вазифашинос буданд. Либосро хеле озодона мепӯшиданд. Дар либоспӯшӣ, хӯроку хароҷот ба исроф ҳеҷ гоҳ роҳ намедоданд» [1, с.22]. Ҳамаи ин хислатҳо ва фазилатҳои инсонии нависанда дар тасвирҳояш, дар симои зоҳирию ботинии қаҳрамононаш, дар андешарониҳои адабиаш, дар асарҳои таърихию публисистиаш ба таври равшан таҷаллӣ менамоянд. Намунаи олӣ ва равшани ҳақиқатнигории С.Айнӣ ин тасвири симои бадеии Қори Исмат дар повести «Марги судхур» аст. Ба қавли устод М.Қаноат агар каси дигар симои Қорӣ Ишкамбаро тасвир менамуд, танҳо аз масхараю ҳаҷви он фаротар намерафт. Вале устод С.Айнӣ аз як судхури муқаррарии бухороӣ як образи муҳташами ҳам осиёӣ ва ҳам аврупоӣ офаридаст, ки он таҷаллии ҳунари беҳамтои нигорандагии адиб мебошад.[6] Воқеан, ин образи офаридаи устод С.Айнӣ дар адабиёти дунё хеле кам ҳамсону ҳампоя дорад. Ва онро метавон баландтарин пояи маърифати адабию эстетикии муаллиф маҳсуб намуд.

Таносуби замони таърихӣ ва устод С.Айнӣ боз аз он ҷиҳат қобили таваҷҷуҳ аст, ки ин марҳилаи зудҷараёни таърихи халқ дар назди ӯ вазифаҳо ва суолҳои мушаххас мегузошт. Вай ба хотири бозгӯ намудани ҳақиқати таърихӣ «Таърихи амирони манғитии Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро», «Намунаи адабиёти тоҷик» ва ғайраро навишт, ки онҳо дар ошкор сохтани ҳақиқати таърихӣ начандон дури халқи тоҷик ва халқҳои дигари Осиёи Миёна қадами ҷиддӣ буд. Бо таълифи силсилаи асару мақолаҳо дар бораи аҳволу осори Рӯдакӣ, Фирдавсӣ, Ибни Сино, Бедил, Саъдӣ, Навоӣ, Шоҳин, Ҳайрат, Дониш ва дигарон шинохти ҳақиқати илмиро ба ҳайси консепсияи марказӣ дар пажӯҳишҳои илмиаш пазируфт. Бояд гуфт, ки ҳам дар таърихшиносӣ ва ҳам дар адабиётшиносии муосири тоҷикӣ устод С.Айнӣ ҳақи комили асосгузорӣ ва поягузориро дорад ва инро олимони воқеъбин ва ҳақиқатгаро эътироф менамоянд. Ғайр аз ин, устод С.Айнӣ мисли як кӯҳи баланду шукӯҳманд ва дарёи пурхурӯшу пуртуғён дар байни ду давраи инкишофи фарҳангу адабиёти тоҷикон меистад ва ин ду давраи муҳиму бузурги адабиёти мо, даврaҳои классикию муосирро ба ҳам мепайвандад. Бо амри замони таърихӣ Айнӣ силсилаи адабиёти тоҷикро гусаста накард, балки ҳамчун ҳалқаи пайванди гузаштаю ҳозира бисёре аз суннатҳо ва оинҳои адабии пешинро дар шаклу шеваи нав ва мувофиқи ниёзҳои адабии замони ҷадид аз нав эҳё сохт ва ба онҳо умри дубораю ҷовидона бахшид. Дар баробари ин вай тавассути асарҳои безаволаш ҳақиқати таърихиро ба ҳақиқати адабӣ табдил дод, ки он умри тӯлонӣ дорад. Вай дар маҷмӯъ умри азизашро вақфи хизмати халқ, вақфи умри ҷовид ёфтани ҳақиқати зиндагӣ ва ҳақиқати таърихӣ намуд ва дар ин радиф барои шахсияти достонии асарҳояш ҳам умри абад бахшид.

АДАБИЁТ

1. Абдусамадзода А. Ду мулоқот //Садриддин Айнӣ.- Душанбе: Ирфон, 1968. – 20 с.
2. Айнӣ С. Кулиёт, Ҷ.6. – 278 с.
3. Ғамзатов К. XX век как эпоха национальных литератур и региональных литературных общностей // Теореко – литературные итоги 20 века. – М.; Наука, 2003, - С. 405.
4. Ниёзов Қ. Ростқавл ва росткор //Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 18 с.
5. Теоретико –литературные итоги 20 века.-М.;Наука,2003,- С. 5
6. Қаноат М. Ҳақиқатшинос //Адабиёт ва санъат, 1988. - 26 май.
7. Қаноат М. Ҳақиқатшинос //Адабиёт васанъат, 1988 - 26 май.
8. Қаноат М. Ҳамон ҷо.
9. Қаноат М. Ҳақиқатнигор //Адабиёт ва санъат, 1988. - 26 май.

САДРИДДИН АЙНИ И РЕАЛИИ ЕГО ВРЕМЕНИ

Статья посвящено проблемы человека и его эпохи. Авторы данную проблему рассматривает на примере жизнь, творчество и борьбы С. Айни, который, несомненна в истории таджикской литературы является ярким примером патриотизма и национального самосознания.

В статьи на основе анализа биографические и публицистические произведения самого Айни показано пути формирования его личности как яркого просветителя.

Ключевые слова: *Айни, время, эпоха, автор, творчество, таджикская литература, национальное самосознание.*

SADRIDDIN AYNI AND REALITY OF HIS TIME

The article is dedicated to the problems of the person and his epoch. The authors consider the present problem by means of an example of life, creative work of Ayni and struggles against him, which is considered as a perfect example of patriotism and sense of national identity in the history of Tajik literature.

Based on the analysis of biographical and publicistic works of Ayni, ways formation of his personality is shown in the article.

Key words: *Ayni, time, epoch, author, creative work, Tajik literature, sense of national identity*

Сведение об авторах:

Салими Носирджон Юсуфзода *- доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, Email:nosir@mail.ru*

Солехов Шамсиддин *- доктор филологических наук, профессор, заведущ.кафедра. Теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни С.Айни, Email: soleh500@mail.ru, Tel: (+992) 987650043*

About the authors:

Salimi Nosirjon Yusufzoda *- academician of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan, Email:nosir@mail.ru*

Shamsiddin Solehov*, chairman in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University, Email:soleh500@mail.ru, Tel: (+992) (+992) 987650043*

Сведение об авторах:

Салими Носирджон Юсуфзода *- доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, Email:nosir@mail.ru*

Солехов Шамсиддин *- доктор филологических наук, профессор, заведущ.кафедра. Теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни С.Айни, Email: soleh500@mail.ru, Tel: (+992) 987650043*

About the authors:

Salimi Nosirjon Yusufzoda *- academician of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan, Email:nosir@mail.ru*

Shamsiddin Solehov*, chairman in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University, Email:soleh500@mail.ru, Tel: (+992) (+992) 987650043*

УДК-4т
ББК-81.2
Н-43

САБКИ ТАЪЛИФ ВА НУСХАШИНОСИИ ТАЗКИРАИ ДАВЛАТШОҲИ САМАРҚАНДӢ

Насриддинов Ф.А.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи ак. Б.Ғафуров

«Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳ ибни Алоуддавла Бахтишоҳи Самарқандӣ дар маърифати аҳволу ашъори шоирон аз муҳимтарин сарчашмаҳо ба ҳисоб меравад ва шаш қарн инҷониб ҳамчун манбаи асили тазкиранигорон хидмат менамояд. Ин китоб дар ёдкарди шоирони форсигӯ аввалин китобест, ки бо номи «тазкира» таълиф шудааст[1].

Муаллиф «маслиҳат он дониста, ки пеш аз он ки пойи маркаби ҳаёт дар санглохи аҷал маҷрӯҳ шавад» [4, с.25], бояд таснифе ба ёдгор бигузорад. Дар ин боб ҷои тазкираи шоиронро холӣ мебинад ва даст бар тасниф мезанад[2].

Муҳтавои тазкира дар қолаби дебоча, муқаддима, табақоти ҳафтгона ва хотима рехта шудааст.

Дар дебоча пас аз қисмати таҳмидия, фаслҳое дар баёни фазилати фасоҳату балоғат ва мақоми фусаҳову шуаро, ҳасби ҳоли муаллифу сабаби таълиф ва мундариҷаву таркиби китоб оварда шудааст.

Қисмати «муқаддима» дар асл тазкираест мухтасар аз пешгомони шеъри араб, бахусус, аз шуарои асри оғозини ислом. Дар ин қисмат мӯҷаз аҳволу ашъори даҳ

шоири араб, ба мисли Лабид, Фараздақ, Диъбил ибни Алӣ, Мутанаббӣ, Каъб ибни Зуҳайр ва чанде дигар нақл ёфтааст.

Дар табақоти ҳафтгона, ки ҷиҳати инъикоси ҳадафи аслии таълиф тарҳрезӣ шудааст, саду сиву ҳафт суханвар, аз Рӯдакӣ то Маҳмуди Бурса муаррифӣ ёфтаанд.

Муаллиф танҳо он шоиронро интихоб намуда, ки дар илми шеър моҳир ва назди салотин мақбул бошанд[3].

Қисмати хотима шомили зикри ҳолоти шуароест, ки дар замони муаллиф «ҷаҳон ба зоти шарифашон ороста» будааст. Дар ин бахш зикри шаш суханвар, аз Мавлоно Ҷомӣ то Хоҷа Осафӣ, оварда шудааст.

Давлатшоҳ дар фароварди ин қисмат фаслеро дар мақомоти Ҳусайн Бойқаро тартиб дода, ба шеваи таърихнигорон манқабат ва футӯҳоти султони мазкурро баён доштааст.

Дар тазкира, маҷмӯан аҳволу ашъори саду панҷоҳу як нафар суханвари номӣ оварда шудааст. Афзун бар ин, даҳҳо шоири дигар зимни гуфтор аз суханвари хоса ҳамчун муосиру муҷолиси ӯ муаррифӣ ёфтаанд.

Давлатшоҳи Самарқандӣ дар тадвини китоб, афзун бар андӯхтаҳои зеҳнии хеш аз «таворихи муътабара ва аз давовини устодони мозӣ ва ашъори мутақаддимону мутааххирон ва аз расоили мутафарриқаву кутуби сияр» [4, с.28] баҳра ҷустааст. Қисме аз манбаъҳо, ки мавриди истифодаи муаллиф будаанд, имрӯз аз байн рафтаанд ва иддае хеле нодир мебошанд. Ба мисли «Маноқиб-уш-шуаро» ва «Таърихи Оли Салҷуқ»-и Абӯтоҳири Хотунӣ, «Одоб-ул-араби ва-л-фурс»-и Ибни Мискавайҳ, «Ахбор-ут-тивол»-и Динаварӣ, «Низом-ут-таворих»-и Қозӣ Абӯсаид Абдуллоҳи Байзовӣ, «Тоҷ-ул-футуҳ», «Таърихи истизҳо-рӣ» ва ғайра.

Назди муаллиф сабки хосаи таълиф муқаррар будааст ва кӯшида, ки тибқи он матолибро арза дорад.

Тибқи он муқаррарот нахуст бо алфозу таъбирҳои балеғ аз ному насаб ва мақоми шеърии суханвар ёд мекунад, сипас ба бозшиносии ӯ мепардозад. Дар ин миён ба зикри боризтарин хасоис – тахаллус, осор, шуарову урафои муосиру муонис, мамдӯҳ, салотини ҳамрӯзгор ва нақли намунаи ашъор таваҷҷуҳ менамояд.

Дар ин замина, яке аз хусусиятҳои назаррас, зикри аҳволи салотин ва умаро мебошад. Хусусияти мазкур китобро аз манзаре, илова бар тазкираи шоирон, ҳамчун таърихномаи фармонравоён мешиносонад. Гоҳе чунин қисмати китоб хеле муфассал ироа мегардад[4]. Аммо муаллиф дар хилоли чунин гузоришоти таърихӣ санадҳои хеле нодир, омӯхтаниҳо ва ибратҳои муфидро мармузона ҷой дода, ки ҳамвора хонандаро маҷзуби хеш месозанд. Чунин бахши китоб барои шинохти вазъи сиёсиву иҷтимоии он рӯзгор, бахусус давлати Темуриён, маълумотҳои пуразришро арза медорад [4, с.92; 176; 271; 354; 384; 386; 394 ва ғ.].

Зимни баёни аҳволи шоирон нақлу ҳикоёти ҷаззобро аз рӯзгори онон нақл менамояд ва ин хусусият китобро хеле хонданӣ сохтааст.

Дар интихоби ашъор аҳвол ва машраби фикрии муаллиф низ таъсиргузор будааст[5].

Муаллиф дар овардани матлаб аз сухани авом мепарҳезад ва ба иттилои манбаъҳо эътимод менамояд[6].

Дар нақли матолиб ва сабти санадҳо мекӯшад, то манбаъро ёдовар шавад. Агар матлаб қобили эътимод набошад, аксар ҳол бо ҷумлаи «ал-уҳдату ъала-р-ровӣ», «ал-уҳдату ъала-л-мустахриҷи» (Яъне, масъулият бар уҳдаи ровӣ ва касест, ки матлабро арза доштааст) сиҳҳати онро бар соҳиби санад вогузор менамояд[7].

Дар овардани намунаи шеър сабили ихтисорро риоят мефармояд ва барои огоҳӣ аз вазни ашъор ба иқтибоси як байт иктифо мекунад[8].

Яке аз хусусиятҳои арзишманди тазкира масъалаи нақди сухан ва шеършиносист. Муаллиф бо баҳрабарӣ аз таъбир ва истилоҳоте, чун «суханшинос», «матинсухан», «ақсоми суханварӣ», «зарифтабъ», «табъи салим», «сухани софу равон», «ғазали матбӯъ», «нозуксухан», «саноеи шеърӣ», «ташбеҳот», «иғроқот», «тавшеҳот» ва ғайра сухани шуароро бар санҷаи нақд гузоштааст. Дар мавридҳое боҷуръатона байни ҳунар ва шеъри шоирон доварӣ намудааст [4, с.130; 225; 259; 308; 435 ва ғ.].

Муаллиф бо чунин ибтикор тазкиранигории форсу тоҷикро аз қолаби хушки бозшиносӣ ва ибораороиҳои пуриғроқ ба маҷрои тозаи шинохту муаррифӣ раҳнамоӣ намуд.

Насри тазкира дар қисмати дебоча ва ҷумлаҳои оғозин аз муаррифномаи шоирон то ҷое фаннӣ аст. Бокӣ ҳамаи матолиб бо насри озод ва дур аз такаллуф ба қалам омадаанд.

Давлатшоҳ пас аз итмоми тазкира андеша менамояд, ки ин мероси мондагори хешро ба кӣ тақдим дорад. Ба ин шараф шарифе ҷуз Алишер Навоиро шоистатар намебинад ва тазкираро ба номи ӯ мекунад[9].

Таърихи итмоми тазкира ба тасреҳи муаллиф 28-уми шавволи соли 892/17 октябри соли 1487 мебошад.

Лозим ба ёдоварист, ки тазкира бо вуҷуди диққати муаллиф дар сиҳҳати матолиб, аз иштибоҳот холӣ нест. Дар чандин навбат ғалатҳои марбут ба таърих, ансоб, аълом ва интисоби шеър ба назар мерасад. Ба мисли «Вис ва Ромин»-и Фахриддини Гургониро аз Низо-мии Арӯзии Самарқандӣ [4, с.73] ва дар мавриде аз Низомии Ганҷавӣ [4, с.135] донистан, Абулъало Маарриро (440-524/1048-1129) устоди Абӯсаиди Рустамӣ (муосири Соҳиб ибни Аббод – ваф. 385/995) хондан [4, с.40], Носири Хусравро аз Исфаҳон ҳисобидан [4, с.74], Масъуди Саъди Салмонро, ки аз аҳли Лоҳур аст ва аслаш аз Ҳамадон буд, Ҷурҷонӣ гирифтан [4, с.61], ҳам ӯро, ки таваллудаш соли 438/1046 аст, муосир ва ситоишгари Манучеҳр ибни Қобус (ваф. 403/1012) ёд кардан [4, с.61], Хоҷа Ҳофизро (ваф. 791/1388) бо Темури Ланг, ки соли 795/1392 вилояти Форсро забт карда буд, мусоҳиб ёдовар шудан [4, с.287] ва чанде дигар, ки назди аҳли таҳқиқ мусаллам аст[10].

Аммо, ба масобаи «муште хок гил накунад оби баҳрро», ин навъ кӯтоҳиҳо ба ҳеҷ ваҷҳ аз эътибори китоб намекоҳад. Ҳамоно, ин таълиф бо доштани садҳо санаду матлабҳои нодир ҳамчун манбаи арзишманд бокӣ хоҳад монд.

«Тазкирату-ш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ сарчашмаи аксари тазкиранависони минбаъда қарор гирифтааст ва дар тӯли таърих аз ҷониби адабдӯстон истиқболи гарм ёфтааст. Имрӯз вуҷуди даҳҳо дастхати нафиси ин тазкира, ки дар муҳимтарин марказҳои нусахи хаттии ҷаҳон нигаҳдорӣ мешаванд, шоҳиди адли ин ҳақиқат аст [2, ҷ.3, с.1876-1879].

Чунин манзалати тазкира мӯҷиб гардида, то он борҳо талхис, тарҷума ва нашр ёбад.

Талхис ва гузида намудани тазкираи Давлатшоҳ аз фосилаи замонии наздик ба муаллиф оғоз гардидааст. Имрӯз мунтахаби манзуми тазкира бо номи «Осмони сухан», ки аз ҷониби Лутфуллоҳи Лоҳурӣ (зинда дар соли 1092/1681) суруда шудааст ва гузидаи Зомини Астарободӣ бар муҳаққиқон равшан аст [барои тафсил ниг. 2, ҷ.3, с.1841, 1876; 9, с.786].

Тарҷумаи тазкира аз ҳама муқаддам ба забони туркӣ сурат гирифтааст. Он ҳам дар асри нахустин пас аз замони таълиф, дар асри нӯҳуми ҳиҷрӣ/шонздаҳуми мелодист[11].

Ҳамчунин, Сулаймон Феҳмӣ китобро ба туркӣ тарҷума намуда, онро «Сафинат-уш-шуаро» ном ниҳодааст. Тарҷумаи мазкур соли 1259/1843 дар Истанбул ба нашр расидааст.

Тарҷумаи китоб ба забони ӯзбекӣ аз ҷониби Муҳаммад Рафеъ (Хева,1900) ва Бӯрибой Аҳмадов (Тошканд 1967,1981) анҷом пазируфтааст. Матни аслии китоб бори нахуст соли 1305 тавассути Маликулкуттоби Шерозӣ дар Бамбай зевари табъ ба бар кардааст.

Нашри илмии тазкира аввалбор аз ҷониби Эдуард Браун анҷом ёфтааст ва соли 1318 дар Лейдан ба табъ расидааст. Минбаъд, бар асоси ин нашр ва чанд нусхаи хаттии нодир Муҳаммад Аббосӣ, Муҳаммад Рамазонӣ, Фотимаи Алоқаманд ва нафароне дигар бо тасҳеҳоти арзишмандтар китобро мунташир намудаанд[12].

«Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳ дар мактабҳои шарқшиносӣ ва адабпажӯҳии Аврупо солҳо чун китоби асосии маърифати адабиёти форсу тоҷик хидмат намудааст. Ин манзалат ва зарурат мӯҷиб гардида, то китоб ба забонҳои англисӣ, олмонӣ ва фаронсавӣ, мутаносибан аз ҷониби Фун Ҳаммер – Пургстал, Вуллерз ва Силвистер тарҷумаву нашр ёбад [1, ҷ.1, с.265; 2; 3, 187; 8, ҷ.1, с.124].

Дар кишвари мо аз ҷониби муҳаққиқон Муҳаммад Ансор ва Аъзами Худодод гузидае аз матни китоб ба нашр расидааст (Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкирату-ш-шуаро/Гузиниши матн, нигориши дебочаву тавзеҳот аз Муҳаммад Ансор ва Аъзами Худодод.-Душанбе, 1999).

Барои хонандагони тоҷик бори нахуст матни комили «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ тавассути муҳаққиқони Муассисаи давлатии «Маркази илмии Камоли Хуҷандӣ» (Тазкирату-ш-шуаро. Давлатшоҳи Самарқандӣ /Таҳияи Мухлиса Нуруллоева.-Хуҷанд: Ношир, 2015.–544 сах.) манзури хонандагони тоҷик гардидааст.

Бояд таъкид намуд, ки маҳз тавассути «Тазкират-уш-шуаро»-и Давлатшоҳи Самарқандӣ садҳо санади нодири илмиву адабӣ маҳфуз мондааст. Аз ин рӯ, таваҷҷуҳи аҳли таҳқиқ ва адабдӯстон бар ин сарчашма хеле муҳим арзёбӣ мегардад.

Таълиқот:

1. Манзур нахустин китобест, ки бо исми «тазкира» аз аҳволу ашъори суханварони форсигӯ баҳс менамояд, вагарна собит аст, ки вожаи «тазкира» асрҳо муқаддам чун унвон бар осори донишҳои мухталиф баргузида шуда буд. Ба мисли «Китоб-ут-тазкира»-и Абӯалии Форсӣ (ваф. 377/987), «Тазкираи малик-ун-нуҳҳот»-и Ҳасан ибни Софии Бағдодӣ (ваф. 568/1172) дар илми наҳв; «Тазкира фи-л-қироат»-и Ибни Ғалбун (ваф. 399/1008), «ат-Тазкира фи-л-қироат ас-сабъ»-и Абулҳасан Тоҳир ибни Аҳмад (ваф. 380/990) дар илми қироат; «Тазкирату-л-каҳҳолин»-и Алӣ ибни Исои Каҳҳол (ваф. 430/1038), «Тазкира»-и Ибни Байтор (ваф. 646/1248), «Тазкира»-и Сувайдӣ (ваф. 620/1223) дар илми тиб; «Тазкирату-л-комила» дар илми мусиқӣ; «Тазкират-ул-масъулин»-и Абӯисҳоқи Шерозӣ (ваф. 476/1083), «Тазкират-ул-ғариб»-и Абӯбакри Бардаӣ (ваф. 340/951) дар илми фиқҳ; «Тазкира»-и Абулфазли Мақдисӣ (ваф. 508/1114), «Тазкират-ул-ҳуффоз»-и Шамсиддини Заҳабӣ (ваф. 747/1346), «Тазкира»-и Ибни Мулаққин (ваф. 804/1401) дар илми ҳадис; «Тазкира фи-л-ҳайъат»-и Насируддини Тӯсӣ (ваф. 672/1273) дар илми нуҷум ва чанде дигар [барои тафсили бештар ниг. 6, с.101, 390, 466; 11, ҷ.1, с.404-413; 7, ҷ.1, с.215-220 ва ғайра]. Бояд таъкид намуд, ки қабл аз тазкираи Давлатшоҳ «Маноқиб-уш-шуаро»-и Абӯтоҳири Хотунӣ ва «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ дар ин замина таълиф ёфта буданд, аммо дар унвони онҳо калимаи «тазкира» корбурд наёфтааст.

2. Ба гумони ғолиб аз «Лубоб-ул-албоб»-и Муҳаммад Авфии Бухороӣ иттилоъ надошта, ки ҷое ба он ишорае накардааст. Аз «Маноқиб-уш-шуаро»-и Абӯтоҳири Хотунӣ (асри XII), ки, зоҳиран, маҷмӯае мураттаб аз ҳикоёт ва сурудаи шоирон будааст, борҳо иқтибос овардааст. Аммо ба чӣ мӯҷиб бошад, ки дар ин замина чунин навиштааст:

«Он чи маҷҳул монда дар олам,

Зикри таъриху қиссаи шуарост.

Ҷиҳати он ки уламо бо вуҷуди камолу фазл бад-ин афсонаи муҳаққар қалам ранҷа накардаанд ва сари ҳиммат фурӯ наёвардаанд ва дигаронро авқот мусоидат накарда, балки бизоати он надоштаанд. Алқисса, таърих ва тазкираву ҳолоти ин тоифаро ҳеч офарида аз фузало забт нанамуда. Агар рақаме бар ваҷҳи савоб дар ин абвоб намуда ояд, ҳаққо, ки бар ваҷҳи салоҳ хоҳад буд» [4, с.28].

3. Тавре ки навишта: "ҷамъеро ихтиёр намудам, ки ҷумла фозил ва дар ин илм моҳир буданд ва назди салотин мақбулу муҳтарам" [4, с.31].

4. Чунин хусусият дар мавриди Ҷалолуддини Хоразмшоҳ [4, с.148-151], Ҳорунаррашид [4, с.292-296], Темури Гӯракон [4, с.300-303], Шоҳрух [4, с.314-318], Улуғбек [4, с.334-340], Бобур [4, с.406-410], Абӯсаиди Гӯракон [4, с.436-444], Ҳусайн Бойқаро [4, с.476-494] бештар намудор аст.

5. Дар мавриде сареҳан бар ин нукта чунин ишора фармуда: «Ва мо аз девони шарифи амири кабир ғазале баргузидем, ки дар машраби фақр муносибу мувофиқи ҳоли ин камина буд» [4, с.462].

6. Чунонки навишта: «Ва он чи машҳур аст, ки Абдулвосеи Ҷабалӣ дар аввали ҳол ҷилф ва омӣ буда. Ва онҳо, ки бар ӯ мебанданд, ки дар аввал чӣ гуна шеър мегуфта, сухани авом

аст ва дар ҳеч таворих надидаам, аз он ҷиҳат дар ин тазкира ба қалам наёмад. Ҳамоно асле надорад» [4, с.83]; «Ва он ки машҳур аст, ки Саййидро мардуми Ҳирот дар ғавғо шаҳид кардаанд, дар ҳеч нусха ва таърих надидаам ва нахондаам. Ҳамоно асле надорад, чун сухани авом аст» [4, с.212]; "Ба Шайх Шамсуддин душман гаштанд, то фарзанде аз фарзандони Мавлоноро бар он доштанд, ки девореро бар Шамсуддин андохт ва ӯро ҳалок сохт. Аммо ин қавлро дар ҳеч нусха ва таърих, ки бар он эътимоде бошад, надидаам, балки аз дарвешон ва мусофирон шунидаам. Лошак, эътимодро нашояд" [4, с.194].

7. Он тавр ки навишта: «Ва гӯянд, Рашидӣ аз акрони Мавлоно Сайфуддин аст, ва-л-уҳдату ъала-р-ровӣ» [4, с.117]; «ва ин таворих аз нусах навишта шуда, ва ал-уҳдату ъала-р-ровӣ» [4, с.385]; «баъзе гӯянд, Сурӣ ибни Абӯмаъшар, ки ӯро Амиди Хуросон мегуфтаанд, дар рустоқи Тӯс корезе ва чаҳорбоғе дошта «Фирдавс» ном ва падари Фирдавсӣ боғбони он мазраа буда ва вақҳи тахаллуси «Фирдавсӣ» он аст, ва-л-уҳдату ъала-р-ровӣ» [4, с.65].

8. Дар чандин маврид худ возеҳ аз ин нукта ҳарф задааст. Намуна: «Ва ин байт аз достони «Виса ва Ромин» ... оварда мешавад, то вазни абёти он нусха маълум бошад...» [4, с.73]; «Ва як байт аз он маснавӣ навишта шуд, то вазни абёти онро намудоре бошад» [4, с.205].

9. Чунонки навишта: «Ва чун ин арӯси ҳақоиқ аз ҳичлаи ғайб рӯй намуд, тааммул намудам, ки дар ҳимояти шабистони карами кадом соҳибдил тавонад буд ва қадри ин мухаддараи исмат, ки домани таҳорати он олудаи хубси хабоис нест, кадом маъсум хоҳад донист ва ин дурри маонӣ қобили гӯши кадом соҳибҳуш аст. Ақли доно мулҳам сохт, ... яқинам шуд, ки ин хидмат ҷуз садри рафеи каримеро шоиста нест, ки имрӯз уқуди фазл ба давлати ӯ мунтазам ва бинои ҷаҳл аз ҳайбату ҷалолати ӯ мунҳадам аст.

Байт:

Ба ҳақ моликриқоби килку шамшер,

Низом-ул-миллати ва-д-дин Алишер» [4, с.27].

Ҳамчунин, дар хилоли нақлу баррасиҳо чанд навбат Навоиро сутудааст [4, с.69, 173 ва ғ.]. Дар қисмати «хотима» батафсил аз ин мавзӯъ сухан менамояд ва китобро бо дуои хайр дар ҳаққи мамдӯҳ поён мебахшад [4, с.454-466].

10. Барои иттилои бештар ба «Сабкшиносӣ»-и Баҳор [3, ҷ.3, с.185-189], «Таърихи адабиёт дар Эрон»-и Забеҳуллоҳи Сафо [10, ҷ.4, с.532-533] муроҷиа гардад.

11. Ҳоҷӣ Халифа дар ин маврид ба тариқи зайл маълумот додааст: «Тазкират-уш-шуаро» – форсӣ аз Амин Давлатшоҳ ибни Алоуддавла Бахтишоҳ... Баъзе донишмандон онро ба сабили ихтисор бар туркӣ тарҷума намудаанд. Ҷумлаи оғозини тарҷума чунин аст: «ал-Ҳамду лиллоҳи-л-ъалийи-л-қавийи-л-ҷаббор...». Нусхае, ки ман дида будам, дар соли 1052 (1642) навишта шуда буд. Аммо аз иншои китоб бармеояд, ки он дар оғоз ё миёнаи асри даҳум тарҷума гардидааст [11, ҷ.1, с.407-408].

12. Тасҳеҳи Муҳаммад Аббосӣ соли 1337 (Теҳрон), Муҳаммад Рамазонӣ соли 1338 (Теҳрон: Ховар) ва дуктур Фотима соли 1386 (Теҳрон: Интишороти Пажӯҳишгоҳи улуми инсонӣ ва мутолиоти фарҳангӣ) ба табъ расидааст.

ПАЙНАВИШТ

1. Аҳмад Гулчини Маонӣ. Таърихи тазкираҳои форсӣ.-Теҳрон: Саноӣ, 1363.
2. Аҳмад Мунзавӣ. Феҳриствораи китобҳои форсӣ.-Теҳрон: Маркази Доиратулмаориф, 1382.
3. Баҳор, Маликушшуаро.Сабкшиносӣ.-Ҷ.3.-Теҳрон:Заввор, 1372.
4. Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкират-уш-шуаро/Таҳияи Мухлиса Нуруллоева.-Хуҷанд:Ношир, 2015.
5. Давлатшоҳи Самарқандӣ, Тазкират-уш-шуаро/Гузиниши матн, нигориши дебочаву тавзеҳот аз Муҳаммад Ансор ва Аъзами Худодод. - Душанбе, 1999.
6. Ибни Надим. ал-Феҳрист.-Байрут: Дор-ул-кутуби-л-илмийя, 1996.
7. Исмоилпошо ибни Муҳаммадамин.Эзоҳу-л-макнун.-Ҷ.1.-Байрут: Дору-л-кутуб ал-илмийя, 2006.
8. Мушор, Хонбобо. Феҳристи китобҳои чопии форсӣ.-Теҳрон: Бунгоҳи тарҷума ва нашри китоб, 1350.
9. Нақавӣ, Алиризо.Тазкиранависии форсӣ дар Ҳинду Покистон.-Теҳрон, 1343.
10. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон.-Ҷ.4.-Теҳрон: Фирдавс, 1369.
11. Ҳоҷӣ Халифа. Кашф-уз-зунун.-Ҷ.2.-Байрут: Дору-л-кутуб ал-илмийя, 2006.

СТИЛИСТИКА НАПИСАНИЯ И КОДИКОЛОГИЯ АНТОЛОГИИ ДАВЛАТШАХА САМАРКАНДИ

Статья посвящена вопросам структурного построения, содержания и исследования рукописей «Тазкират-уш-шуара» Давлатшаха Самарканди. В статье исследован вопрос истории жанра антологий и места антологии Давлатшаха Самарканди в его развитии. Автор изучил вопросы структурной композиции, стилистических особенностей, научно-художественной ценности произведения. Также в статье исследованы рукописи антологии, где автор статьи уделил особое внимание последующим переводам и публикациям произведения.

Ключевые слова: *тезкире, Давлатшах Самарканди, стилистика, кодикология, жанр антологии, переводы и издания.*

THE STYLE OF WRITING AND CODICOLOGY OF DAVLATSHAH SAMARKANDI`S ANTHOLOGY

The article dwells on the issues concerned with the structural construction, content and research of manuscripts entitled "Tazkirat-ush-shuara" by Davlatshah Samarkandi. In his article the author explores the history of anthology genre and the place of Davlatshah Samarkandi`s anthology in its development. The author studied the issues related to structural composition, stylistic features, scientific and artistic value of the literary production. As well as, the author of the article canvasses the manuscripts of anthology, where particular attention is paid to subsequent translations and publications of the relevant literary production.

Key words: *namesake, Davlatshah Samarkandi, stylistics, codicology, anthology genre, translations and publications*

Сведения об авторе:

Насриддинов Фахриддин Абдуманонович*, доктор филологических наук, профессор кафедры языка и литературы Худжандского государственного университета им. академика Б. Гафурова. Тел: (91) 729 15 03. E-mail: fahr79@mail.ru*

About the author:

Nasriddinov Fakhriddin Abdumanonovich*, Dr. of Philology, Professor of the department of language and literature under Khujand State University named after acad. B.Gafurov. E-mail: fahr79@mail.ru; Tel: (91) 729 15 03.*

АҲМАДИ ДОНИШ ВА ҲАЛЛИ МУШКИЛОТИ ЗАХИРАҲОИ ОБ

Муллоев А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Зиндагию фаъолияти илмию эҷодии аллома Аҳмади Дониш дар яке аз даврaҳои ҳасос ва тақдирсози халқҳои Осиёи Марказӣсипарӣ гаштааст. Замони зиндагии Аҳмади Дониш симоҳои намоёни адабу фарҳангии мардумони Осиёи Марказӣ чун Абдулқодирхоҷа Савдо (1823-1973), Шамсиддин Шоҳоин (1866-1895), Абай Кунанбой (1845-1904), Токтогул Сотилған (1864-1933), Ҷунайдулло Ҳозиқ (1800-1843), Зокирҷон Фурқат (1858-1908), Чокан Валихон (1835-1865), Аваз Утар (1884-1919), Муҳаммад Аминхоҷа Муқимӣ (1856-1903), Ҷамбул Ҷабай (1846-1945), Тошхоҷа Асирӣ (1864-1916), Ҳамза Ҳакимзода Ниёзӣ (1889-1929), Садриддин Айнӣ (1878-1954) ва дигарон зиндагию фаъолият намуда, бо осори бадеӣ дар таърихи афкори иҷтимоию фарҳангии садаи XIX ва огози садаи XX – и Осиёи Марказӣ нақши муассир гузоштаанд.

Аҳмади Дониш аз симоҳои намоёнтарини илму фарҳанги қарни XIX дар аморати Бухоро маҳсуб меёфт. Мавзӯи меҳварии афкори Аҳмади Дониш ислоҳоти иҷтимоии ҷомеа буд ва таҳқиқи фаннии он пас аз солҳои панҷоҳум ба миён омада, андешаҳои иҷтимоию сиёсӣ, тафриқаандозии динию мазҳабӣ, ки дар осори гаронмояи Аҳмади Дониш баён шудаанд, то ин давр дар шакли муқоисавию татбиқӣ ва таҳлилии бунёдӣ омӯхта нашуда буд. Аввалин муҳаққиқе, ки муҳити таърихию илмӣ, адабӣ ва фарҳангии замони Аҳмади Донишро дақиқ дарк намуд, устод Садриддин Айнӣ буда, ба мероси гаронмояи аллома Аҳмади Дониш аз наздик шинос шуд ва ба омӯзиши шахсияту осори ин нобиға, "доҳии модарзод" ва "ситораи фурӯзон дар осмони тираи Бухоро" бо ихлос ва иродатмандӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуд.

Аҳмади Дониш аз худ осори гаронқадр, аз қабили «Наводир- ул- вақоеъ», «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун», «Номус-ул-аъзам» («Меъёр-ут-тадайюн»), «Рисола фи аъмол- ил-курра», «Зич», «Рисолаи хат ва хаттотӣ», «Манозир –ул-кавокиб», «Таъодули хамсаи мутаҳҳайира», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ва ғайра ба мерос гузошт, ки дар таърихи афкори иҷтимоию сиёсӣ, илмӣ ва адбию эстетикии мо ҷойгоҳи хоса

доранд.

Муҳиммияти мероси гаронмояи аллома Аҳмади Донишро Садриддин Айнӣ чун аввалин пешоҳанги омӯзиши шахсияту осори нобиға дар асарҳои таърихию адабии «Намунаи адабиёти тоҷик», «Таърихи амирони манғити Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва махсусан дар «Ёддоштҳо» жарфназарона ба миён гузошт.

Масъалаи мураккабе, ки диққати аҳли илму адабро дар ин солҳо ба худ ҷалб намуд, ин омӯхтани осори адабӣ, шахсият, ақидаву ҷаҳонбинӣ ва дар хамин асос шинохти шахсият ва офаридани симои Аҳмади Дониш буд. Ба ин мақсад, бо раҳнамоии устод Айнӣ, нахустин очерки илмию адабии Сотим Улуғзода «Аҳмади Дониш» ба вуҷуд омад.

То ин замон осори аллома Аҳмад Махдуми Дониш ба аҳли ҷомеа дастрас ва шинос набуд ва дар шакли баргузида таҳия ва нашр нашуда буд. Ташаккул ва таҳаввули адабиёти тоҷикии нимаи дуюми асри Х1Х ва ибтидои ХХ бештар ба фаъолият, нерӯи эҷодӣ ва рисолати адабию эҷодии Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ вобастагӣ дошта, ба таври комилу саҳеҳ мавриди таҳқиқ ва баррасии дақиқ қарор нагирифта буд ва шинохти шахсияту осори мутафаккир ва маорифпарвари бузурги тоҷик Аҳмади Дониш нигарони таҳлили илмиву бадеӣ буд. Баъдтар бо кӯшиши пажӯҳишгарони тоҷик нашри илмӣ-интиқодии осори аллома «Рисола ё мухтасаре аз таърихи хонадони манғития», «Наводил-ул-вақоеъ», ва «Номус-ул-аъзам» («Меъёр –ут-тадайюн») манзури ҷомеа шуданд. Ин осори ӯ асосан дар заминаи нусхаҳои қаламии аз рӯи нусхаҳои котобон рӯнавису таҳия шуда анҷом ёфта, матни илмии интиқодии онҳо дар заминаи дастхати худи Аҳмад Махдуми Дониш ҳанӯз рӯи кор наомада буд. Минбаъд дар омӯзиши афкори таърихию фалсафӣ, иҷтимоӣ ва бадеии Аҳмади Дониш адибон ва муҳаққиқони тоҷик С.Улуғзода, А.Мирзоев Х.Мирзозода, А.Баҳоваддинов, З.Раҷабов, Р. Ҳодизода, Ғ.Ашӯров М.Диноршоев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Махсусан, бо кӯшишу заҳматҳои А. Мирзоев муҳаққиқон ва толибилмон ба афкори маорифпарвариву ислоҳотхоҳии интиқодии осори Аҳмад Махдуми Дониш, махсусан таҳлили ҷиддии ҳашт нусхаи боқимондаи матни "Наводир-ул-вақоеъ": се нусха дар китобхонаи Институти шарқшиносии АИ Ӯзбекистон, ду нусха дар китбхонаи миллии Тоҷикистон, нусхаҳои китобхонаи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон, ва Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва нусхаи қадимтарин ва дастхати худи Аҳмади Дониш, ки дар собиқ Институти шарқшиносии АИ СССР нигоҳдорӣ мешавад, шинос шуданд. Ба А.Мирзоев муяссар шудааст, ки куҳнатарин дастхати “Наводир-ул-вақоеъ” бо таҳрири худи Аҳмади Дониш мӯшикофона таъйин намуда, аз ин бозёфт аҳли илмро ба ҳайрат гузорад. Муътамадии ин фарзияро бо ҷузъиёту далелҳои дақиқ, аз ҷумла муқоисаву монандии нусхаҳои мусаввада ва дастхатҳои қаблии мусаннифи асар, тарз ва нигориши варақаҳои асар, якрангии хат ва қалами навишт, таърихи навишти бобҳо ва варақаҳо, ҷудо сохтани бобҳои рисолаи сиёсӣ аз дохили асар ва монанди инҳо зимни биниши дақиқи матншиносӣ муайян намудааст ва минбаъд ба омодасозии матни интақодии “Наводир-ул-вақоеъ” вазифа гузоштааст. Ҳамчунин ба андешаи А. Мирзоев ҳадафи дар дохили матни “Наводир-ул-вақоеъ” ҷойгир намудани афкори сиёсӣ ва ислоҳотталабӣ, бинобар сабаби бо эътирозу муқобилияти сахт ва ҷазову ҷабр гирифтор нагаштани мусанниф, ҳақиқати масъала ва ғояи танқиди идораи аморат ва бенизомии он пӯшида нигоҳ доштан мазмуни асар дар дохили “Наводир-ул-вақоеъ” ҷойгир намудан ба миён омадааст [6, с.43-61].

Хидмати А. Мирзоев на танҳо дар бозёфти нусхаи арзишманд ва таҳлили “Наводир-ул-вақоеъ” калон мебошад. Вай ҳанӯз соли 1960 бори аввал матни илмиву интиқодии “Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития”-ро нашр намудааст. Вай дар мақолаҳои “Аҳмад Махдуми Дониш ва гузориши масъалаи обёрии Осиёи Миёна (1962) ва “Шарҳи ҳоли Дониш бо қалами худаш” (1976) “ дар ҳалли мушкилоти таъмини об дар Вароруд, махсусан ҳалли мушкилоти таъмини об дар шаҳрҳои Самарқанду Бухоро ва атрофи онро ба миён гузоштааст.

Дар рисола ва мақолоти мазкур аллома Аҳмад Махдуми Дониш ба масъалаи муҳим ва тақдирсози ҳаёти башар об ва захираҳои обӣ ва истифодаи самараноки он ба нафъи ҳаёти ҷомеа таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Дар ин замина масъалаи обёрии заминҳои ҳосилхези Моваруннаҳр – Осиёи Миёна дар мисоли самаранок ва оқилона истифода бурдани оби дарёҳои қадимаи Ому (Ҷайҳун), Сир (Сайҳун) ва Зарафшон (Бутамон) ба нафъи мардуми шаҳрҳои Самарқанд ва Бухоро аз назари мутафаккири бузург дур намондааст. Роҷеъ ба ин масъала, матолиб ва мавзӯъи муҳим дар мақолаи донишманди шарқшинос Е.Э. Бертелс “Дастхати асарҳои Аҳмади Калла” (1936) дахл намуда, А. Мирзоев дар мақолаи “Аҳмад Махдуми Дониш ва гузориши масъалаи обёрии Осиёи Миёна” (1962) изҳори ақида намудаанд [4, с.137-141].

Дар воқеъ, Аҳмади Дониш хуб медонист, ки об аз замонҳои қадим ҳамчун бузургтарин неъмати офариниши ҳаёт дар тавлиди ҳаёту зиндагии башар, набототу ҷонзоди табиат,

тасаввури мардум, асотири халқияту ақвоми олам, адёни ҷаҳонӣ ва афкори маънавии инсоният ба сифати як муҷиза муқаддасу пок парастида мешуд. Оби муқаддас, ҳаётбахш ва поксоз ба зиндагии маънавию фарҳангии инсоният ва тавлиду рушди тамаддун иртиботи ногусастанӣ дошта, дар нумӯъ ва солимии ҳаёти инсон ва аҷсоми табиат мақоми бузург ва шоистаро соҳиб шудааст. Таҳқиқи таърихи ҳаёти инсоният собит сохтаст, ки гаҳвораҳои тамаддун, амсоли Бухоро ва Самарқанд дар маҳалли ҷойгиршавии об, соҳили дарёҳои серобу водиҳои ҳосилхез, аз ҷумла Ому (Ҷайҳун), Сир (Сайҳун) ва монанди инҳо пайдо шудааст. Дар ин робита иқлим ва муҳит ба сарнавишт ва ҳаёти инсоният бетаъсир набуда, нақши амиқ гузоштааст. Сарзамине барои ҳаёт интихоб мешуд, ки иқлиму ҳавои мусоид, заминҳои ҳосилхез ва обу ғизои фаровон дошта бошад. Кишвару шаҳрҳои обод ва ибодатгоҳҳо дар маконе бунёд меёфтанд ва устувор мегаштанд, ки чунин имконият доштанд. Табиат, қувва ва доираҳои он ба зиндагии инсон ва бақову ҳифзи ҳаёт таъсири комил мегзошт. Ободиву осоиши олам аз мавҷудиятҳои захираҳои табиӣ муяссар мегардид.

Мутафаккири бузург Аҳмади Дониш эҳтиёҷот ва ба нафъи мардуми воҳахои Мовароуннаҳр истифода бурдани оби дарёҳои Сир, Ому ва Зарафшонро ҳамчун мутафаккир ва донишманди гуногунсоҳа дарк намуда, талош ва мубориза бурдааст. Ба ин мақсад сабабҳои камобӣ ва роҳҳои аз манбаъҳои обӣ обёрӣ намудани киштзорҳои зироатии Самарқанд, Бухоро ва атрофии онро дар замони амир Музаффар ва писараш Абдулаҳад ба миён гузошта, дар сафарҳои ба Россия (Петербург) кардааш ҳалли ин мушкилотро дар назди намояндагони ҳукумати онвақтаи императори Руссия, генерал- губернатори Тошканд Кауфман ва ҳокими Самарқанд Абрамов гузоштааст.

Баъд аз забту истило ва ба итоати Россия даромадани вилояти Самарқанд ободонӣ ва обёрии киштзорҳои тавобеи он вусъат ёфта, Зарафшон ба Бухоро оби кофӣ намедод, дар фасли тобистон коштзорҳои ҳосилхез ва маҳалҳои ободи туманҳои Бухоро аз об танқисӣ мекашиданд. Дар ин хусус Аҳмади Дониш чунин менависад: «Ва аз чиҳати он ки Самарқанд ба ҳукми Русия даромад, оби дарёи Зарафшон бештари ба сарфи ҳавошии ноободи он ҷо номзад шуда, оби Бухоро рӯй ба камӣ оварда буд. Ман ба элчӣ гуфтам, ки ҳар вақт ки ба Кофман (Кауфман-А.М.) дучор шавӣ, оби Бухоро биталаб, ки Самарқанд фи нафеиҳи чашмаю корез дорад, дар Бухоро се моҳи тобистон чоҳҳо низ об намедиҳанд, машки об ба ним дирам таҳсил намешавад. Оби дарёи Самарқандро ба ҳама вақт муқассам дорад, се рӯз дар он ҷо ва се рӯз дар Бухоро, ё ҳафта, ё понздаҳ рӯз дар Самарқанд, понздаҳ рӯзи дигар ва ё ҳафта дар Бухоро бемонеъ биравад» [1, с.82-83].

Аҳмади Дониш дар Петербург ҳар ҷо ки ба Кауфман дучор мешавад, сухан аз таъмину тақсими оқилонаи оби Бухоро, истифодаи оби Ому меовард ва билохира ҳангоми видоъи ҳайати сафорат аз Петербург Кауфман ӯро миннатдор карда мегӯяд: « Дилхуш бошед, ки баъд аз Самарқандро мунқасим гардонам. Ба Абрамуф (Абрамов- А.М.) ҳокими Самарқанд, фармудам, ки ба Шумо мулоқот кунад, оби Самарқандро чунончи шумо гӯеду хоҳед, тақсим кунад»[1, с.83].

Пешниҳоду таклифоти Аҳмади Дониш аз ҷониби амир Музаффар мавриди омӯзиш қарор гирифта, бинобар баҳонаи «подшоҳони гузаштаи Бухоро - ку об аз Ому нагирифтаанд, ё даҳанаи онро набастаанд. Сабаб он аст, ки мабодо бо саъйи душмане, ё ғалабаи обхезии дарёи Бухоро бо об хароб нагардад, аз Омуя об талабидан хилофи маслиҳат аст», [9, с.133] ҷавоб менависад.

Аҳмади Дониш ин сабабҳоро бо далелҳои қотеъ рад намуда, дар ҷавоб менависад: «Агар даҳанаи наҳри мо аз муҳозии Каркӣ бошад, фаразан, агар об ғалаба кунад, аз ғарбии Қаршӣ ва ҷанубии Қаровулхона ва Омоҷурғотӣ (наздикии Когон) ин об гузашта, ҳам аз даруни дашту рег ва муҳозии Нарзам ва Чаҳорчӯй боз ба дарё меразад, ки ҳеҷ ҷойи зарар надорад” [4, с.133].

А. Мирзоев ҳангоми таҳлили ин асар барбод рафтани кӯшишҳои зиёди Аҳмади Донишро чиҳати обёрии саҳрои Қаршӣ ва туманҳои Бухоро ва истифода бурдани оби Ому ба киштзорҳои ҳосилхези он изҳори андеша намудааст.

Пеш аз сафари амир Абдулаҳад ба Петербург (мутаассифона, дар ин сафар Аҳмади Донишро ба ҳайати аморат ҳамроҳ намекунанд), панҷ банд мусаввадаи таклифномаи ба император тақдим мекардагии амирро навишта., ба дарбори амир ирсол менамояд. Дар мултамас (илтимоснома, А. М.)- и аввал чунин омадааст: “вақте ки Самарқанд ба давлати бахияи Рус мулҳақ шуд, оби Бухоро ба нуқсон ниҳод, аз он ки мутасаддиёну ҳокимони он ҷо оби Самарқандро ба иморату зироат фармудаанд, ду сулси оби дарё дар ин ҷо ба масраф меравад ва як сулси боқӣ ҳам вақте ба Бухоро меояд, иртифоъоти баҳорию тобистонаи мо талаф шуда бошад. Аз ин чиҳат, як марди донишманд дар амри об бифиристонанд, ки аз Омуя ё баҳри Сир ба мо об ҷорӣ кунад, ки заминҳои мазраъаи мо хароб нагардад” [1, с.89].

Аз мулоқоти Аҳмади Дониш бо яке аз котибон, ки дар ин сафар таъйин шуда буд, равшан

мегардад, ки амир аз тарси он ки мабодо император аз вай биранҷад, ҳеҷ аз панҷ банди мусаввадаи илтимоснома (дархост)-и пешниҳод кардаи Аҳмади Донишро дар Питербург изҳор накардааст. Бинобар ин, А. Мирзоев қайд менамояд, ки "Ҳар он кӯшиш ва ҳаракате, ки Аҳмад Махдуми Дониш барои обёрии мамлакат дар замони ҳукмронии амир Музаффар ва амир Абдулаҳад карда буд, бинобар белаёқатӣ ва ҳамоқати ин ду амир ба амал татбиқ нашуд ва масъалаи оби Бухоро ва истифода бурда шудани оби Ому ҳал нашуд " [6, с.77].

Дар охири рисола Аҳмади Дониш зимни мулоқот бо талаби ду тан аз намояндагони ихвону-с-сафо бо истифода аз қоидаҳои илми нуҷум (ситорашиносӣ) толеъи вилояти Бухороро имтиҳон ва пешгӯӣ менамояд:

"Дар оянда касоне, ки зиндаанд, хоҳанд дид, ки чи давлату моле дар хазонаи омира бад-ин гуна зулму зафр ҷамъ гардидааст, тӯшаи куффору ғанимати фуҷҷор гардида, саркардагон охир сари худҳоро ба дор хоҳанд супорид ва амирону валоён ҳамчунон бенасиб ба хусрони абадӣ гирифтор хоҳанд шуд..... Назар ба қирони кавокиб давоми салтанат низ дар Моваруннаҳр ба дасти ин тоифа пойдор намонад ва мукотилаи азиме ва тағйироти аҷибе зуҳур кунад, чи тақобули Миррих бо Зуҳал ва тақоруби Муштарӣ бо Уторид далел аст бар заъфи милали ислом ва дини ҳақ ва ривоҷи умури ботила ва шӯйуъи куфру кофирӣ дар акнофи олам, хоса дар билоди Моваруннаҳр.... Назар ба икроноти кавокиб, бояд, ки дар як қарн, ки иборат аз сию шаш сол аст, дар арсаи зуҳур бирасад ва машҳуди дидаи ҷаҳониён гардад [1, с.96-97].

Ниҳоят, Аҳмади Дониш ба идораи аморати Бухоро ва бенизомии он, вуҷуди амирони ҷоҳил ва олимону сипоҳиёни гумроҳи ғофил нафрат пайдо намуда, фарёд мезанад ва чунин менависад: "Ҳайф, афсӯс, ки дар ин аср гӯши шунаванда ва диди нагиранда нест. Ҷуз ин ки ҳар чи маълуми хеш гардад ба саҳифа нақш кардану худ хондан ва аз худ гиристан дигар илоҷе надорад" [1, с.97].

Шинохт, шарҳ ва тавсифи об дар афкори файласуфон, донишмандону шоирон ва фарҳанги шифоҳии мардум низ ба хубӣ дарҷ ёфтааст. Пайдо кардани чаҳор аносири табиат (обу хоку отшу об), хосият ва сабабу омилҳои падид омадани онҳо дар осори Абӯабдуллоҳи Рӯдакӣ, Абулқосим Фирдавсӣ, Низомии Ганҷавӣ, Абӯалӣ Ибни Сино «Донишнома», «Ал-қонун», «Қурозаи табииёт», «Осмон ва ҷаҳон», «Қавн ва фасод», китобҳои Носири Хусрав «Ҷомеъ-ул-ҳикматайн», «Рӯшнонома», Аҳмад Махдуми Дониш «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати амирони манғития» ва эҷодиёти кулли шоирону адибони олам таҳлил ва шарҳ ёфтааст.

Дар баробари ин, ин мавзӯъ дар замони муосир мубрам ва аҳамиятнок аст ва таҳаввулоти марҳилаҳои сарнавиштсози таърихии халқҳо дар замони муосир гувоҳ бар ин аст, ки масъалаи таъмини об барои мардум ва ҳифзи экологии сайёра аз талаботи муассири ҳаёту зиндагии башар маҳсуб меёбад.

Дар саҳфаи сарнавиштсози таърихии миллат, махсусан дар ин айёми фархундаву фирӯзи соҳибистиқлолии кишвар бо ташаббуси Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон масъалаҳои мубрам ва муҳимми вобаста ба об, ҳифзу захираи он дар сатҳи бузургтарин минбари байналмиллалӣ бардошта шуд. Дар натиҷаи идомаи босамари ин сиёсат ва амалӣ намудани тадбирҳои судбахш дар чаҳорчӯбаи нақшаҳои ҷаҳонии «Соли байналмилалии оби тоза» минбаъд бо пешниҳоди Тоҷикистон солҳои 2005-2015-ро Созмони Милали Муттаҳид Даҳсолаи байналмилалии амалиёти «Об барои ҳаёт» эълон намуд. Имрӯз дар доираи барномаю нақшаҳои даҳсолаи амалиёти «Об барои ҳаёт» дар тамоми гӯшаю каноридунё тадбирҳои судбах татбиқ мегарданд, ки боиси ифтихори ҳар як шахрванди ватандӯсти Тоҷикистон аст. Дар сатҳи Созмони Милали Муттаҳид қабул шудани ин пешниҳод бори дигар собит месозад, ки Тоҷикистон ҳамеша ҷонибдори гуфтугӯйи созанда ва истифодаи пурсамари об ба манфиати инсон, аҳли башар аст ва танҳо аз нияту ормонҳои неку инсондӯстонава ҳусни ҳамсоягӣ пайгирӣ мекунад.

Об ва захираҳои обӣ дар кишвари азизамон аз масоили мубрам ва аҳмиятнок маҳсуб меёбад. Пас аз ба даст овардани Истиқлолияти давлатӣ бо дарназардошти маҳдуд будани дигар намуди захираҳои табиӣ, аз ҷумла газ ва нафт, захираҳои об аз захираҳои стратегии кишвар ба ҳисоб рафта, истифодаи ҳадафманд ва босамари онҳо барои рушди кишвар аз вазифаҳои асосии пешбурд ва татбиқи сиёсати давлатӣ дониста мешавад. Масъалаи истифодаи захираҳои об аз самтҳои асосии сиёсати давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба шумор рафта, вобаста ба ин кишвари мо бо манзури якчанд давлати рӯ ба тараққи ниҳодаи олам муаррифӣ мегардад.

АДАБИЁТ

1. Аҳмад Махдуми Дониш. Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития.- Душанбе, "Сарват", 1992, 98 с.
2. Бертельс Е.Э. Рукописи произведения Ахмеда Калла. (Труды таджикской базы АН СССР, т.3, - М.-Л., 1936, С. 9-29

3. Мирзоев А. Таҳрири аввалини “Наводир-ул-вақоеъ” ва таълифи он. Ахбори АФ Тоҷикистон, нашри ХУ11, 1953,С. 151-161
4. Мирзоев А. Аҳмад Маҳдуми Дониш ва гузориши масъалаи обёрии Осиёи Миёна.- Шарқи Сурх, № 5, 1962, С. 137-141.
5. Мирзоев А. “Шарҳи ҳоли Дониш бо қалами худаш”.- Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев, Душанбе: Дониш, 2008, С. 9-38.
6. Мирзоев А. М. Аҳмади Дониш. Маҷмӯаи мақолаҳо.- Мураттибон: М. Муллоаҳмад, М. Мирзоев, Дониш, Душанбе, 2017, 140 с.

AHMAD DONISH AND THE RESOLUTION OF MOVAROUNNAHR WATER PROBLEM

This article explores Movarounnahr water problem and world outlook of the outstanding teacher Ahmad Donish on resolution of water problem. Based on the analysis and comparing ideal and thematic peculiarities of his creative works, social problems of Khanate of Bukhara are revealed. As well as, the author points out to the importance of water issue in modern world.

Key words: *Ahmadi Donish, Movarounnahr, Khanate of Bukhara, water, water problem, water resources, water issues.*

АХМАД ДОНИШ И РЕШЕНИЯ ВОДНАЯ ПРОБЛЕМЫ МОВАРОУННАХР

В данной статье рассматривается водного вопроса Мовароуннахра и мировазрения великого просвитителя Ахмада Дониша о решении данной проблемы. На основе анализа и сопаставления идейно тематическое особенностёй его произведениия выявляется социальные вопросы Бухарского эмирата. А также, автор подчеркивает неизбежность реального значения водного вопроса в современной мировой прстранстве.

Ключевые слова: *Ахмади Дониш, Мовароуннахр, Бухарское ханство, вода, водные проблемы, водные ресурсы, водные проблемы.*

Сведения об автор:

Муллоев Абдусамад *– доктор филологисеский наук, профессор кафедра теории и истории литературы Таджикского государственного педагагического университет имени С.Айнӣ Тел: (+992) 917585877*

About the autor:

Mulloev Abdusamad *– doctor of philological sciences, professor in the Chair of Theory and History of Literature of Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni, Tel.: (+992) 917585877*

АДАБИЁТИ МИЛЛӢ ВА МАСЪАЛАИ ШИНОХТИ ОН

Салимӣ Н.Ю.
Академияи илмҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон
Солеҳов Ш.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Устод Худоӣ Шариф аз ҷумлаи зиёиёни ангуштшумори тоҷик аст, ки умри бобаракати хешро ба пуррагӣ сарфи ду пешаи пурифтихор омӯзгорӣ ва муҳаққиқии адабиёти тоҷикӣ намуданд. Имрӯз агар аз ин қуллаи мубораки умр, ки эшон мерасанд ба масири дар ин ду самти ҳаёти маънавии халқ сарф намудаашон назар андозем ба хубӣ равшан мегардад, ки устод дар маҷмӯъ умрро бардареғ вақфи хизмат ба халқу миллати хеш намудаанд. Хизмати ҳалол ва фидокоронаю дилсӯзона ба хотири пешбурди илму адаб ва мактабу маорифи он. Имрӯз агар ин қуллаи мубораки умр ба масири дар ҷодаи илму адаб тайкардаи муаллим назар андозем ба равшанӣ эҳсос мегардад, ки устод дар ҳамаи самтҳо ва мавзӯъҳои пажӯҳишашон як асли консептуалиро пайгирӣ намуданд, ки он равшан намудани заминҳо ва омилҳои зуҳуру инкишофи адабиёти тоҷикӣ ҳамчун падидаи муҳими ҳаёти маънавии халқ мебошад. Эшон дар ҳар як паҳлӯ ё омили тозаи ин масъалаи бунёдии илми адабиётшиносиро равшан месозанд, ки он воқеан барои шогирдону ҳампешагон ва умуман алоқамандону аҳли назар роҳи тозаи андешаронӣ ва пажӯҳишҳои тозаро боз менамояд. Чанд сол қабл устод Х.Шариф як китобе ба нашр расониданд, ки он «Сухан аз адабиёти миллӣ» унвон дошт.[4, с.125] Дар яке аз мақолаҳои китоби мазкур, ки унвони китоб интихоб шудааст, устод ба расми илмӣ даромадани мафҳуми «адабиёти тоҷик»- ро ба китоби устод С.Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик» алоқаманд намуда, менависанд, ки масъалаи адабиёти миллӣ баҳсест, ки доманаи он ба таърихи ҳазорсола ва аз ин зиёдтар паҳн мегардад. Иртиботи ин мафҳумро бо ҳаёти таърихӣ ва сарнавишти таърихии

халқи тоҷик алоқаманд намуда таъкид месозад: «Масъалаи адабиёти миллӣ аз тарзи шинохти адабиёти гузашта оғоз ёфт ва мо ҳам суханро бо баҳси чанду чуни ҳамин адабиёти ҳазорсола, ҳамчун сарчашмаи адабиёти миллии замон ва баъдӣ идома медиҳем. Гузаштаи адабиро ҳамчун як муҳити яклухти бастаи ҳазору садсола дидану нияти ҷӯи кӯчаки ҳозираро ба он пайвастан кори бефоида ва камнатиҷае кардан аст. Аз ин рӯ, ба гузаштаи наздики заминаи пайванд бо ҳозира дошта рӯй овардан, дар навбати аввал, лозим аст».[4, с.9]

Бояд гуфт, ки аксари мақолоти дигари китоби мавриди назар як навъ собити ҳамин андеша ва ё тақвияти илмию мудаллали он мебошад. Ҷолиб он аст, ки дар ин мақолаи муфассал муаллиф на танҳо аз ҳамфикрӣ бо устод С.Айнӣ изҳори назар менамояд, балки бисёре аз нуқтаҳои муҳими илмию пажӯҳишии «Намунаи адабиёти тоҷик»-ро тақвият ва аз нигоҳи дастовардҳои илмӣ муосир собит менамояд: «Мафҳуми адабиёти тоҷик ба маънии адабиёти қавме ва миллате дар оғози аҳди шӯравӣ пайдо шуд ва дар урфи илмӣ роиҷ гашт. Ҳамин унвони китоби «Намунаи адабиёти тоҷик»-ӣ С.Айнӣ ҳақиқати сухани болоро тасдиқ мекунад. Баъзе донишмандони тоҷик, шояд ба пайравӣ аз таърихи «адабиёти форсӣ», истилоҳи «адабиёти тоҷик»-ро кор мефармоянд. Дар мавриди якум калимаи тоҷик исм аст ба маънои миллат. Дар мавриди дуюм вожаи сифатии «тоҷикӣ» мансубияти забонии адабиётро ба тасвиб мерасонад ва он гоҳ шарҳи маънии «тоҷик»-ро дар пай дорад, ки мавзӯи баҳси зиёд мебошад» [4, с.26].

Устод С. Айнӣ дар китобе, ки зикр шуд, борҳо сари ин мавзӯъ баҳс карда, таваҷҷӯҳи аҳли таҳқиқро на танҳо ба моҳияти сиёсию ҷуғрофиёти масъала, балки ба заминаҳои фарҳангӣ ва адабии он ҷалб менамоянд [6, с.12].

Устод Х. Шариф дар идомаи баҳси мазкур нақши суннатҳои адабии Бухоро ва умуман пайванди адабиёти миллии тоҷикиро бо ин хоки фарҳангхез алоқаманд намуда таъкид месозад, аз ҷониби С.Айнӣ дар «Намунаи адабиёти тоҷик» таърихи шеъру шоирии форсӣ дар ҳудуди Мовароуннаҳр шинохта шуд. Устод Х.Шариф ба равшанӣ зикр менамоянд, ки адабиёти сарзамине, ки дар он халқи соҳиби забон ва адабиёт зиндагӣ мекунад, адабиёти миллии ҳамон миллат аст. Воқеан, мардуми тоҷики сокини Мовароуннаҳр аз ибтидо соҳиби забон ва адабиёти қадима мебошанд ва ин забону адабиёт далели ҳуввияти миллии онҳо ва дар айни ҳол забон ва адабиёти миллиамон мебошад. Ин андеша аз тарафи устод С.Айнӣ ҳам борҳо таъкид ва собит карда шудааст. Ӯ дар баробари ҳузури «қавми муаззам» дар ин минтақа зикр менамояд, ки «ривоҷи забону адабиёти тоҷик дар Мовароуннаҳр ва Туркистон махсус ба асре ё тасаллути подшоҳе ва амире нест. Чунончӣ мо мебинем, адабиёти тоҷик дар ин сарзамин дар аҳди Сомониён, ки ирқан, форсизабон ҳастанд чӣ қадар ривоҷ дошта бошад, дар замони авлоди Чингиз, Темур, Шайбонӣ, Астархонӣ ва Манғитӣ, ки ирқан муғул, турк ва узбек ҳастанд ҳамон қадар ривоҷ ёфтааст». [6, с.239]

Дар идомаи ин андеша С. Айнӣ адабиётро моли миллӣ мешиносад. Вай дар мавриди адабиёти тоҷик онро натиҷаи фаъолияти «як қавми бузург бо номи тоҷик» ё ҳамчун падидаи миллӣ меҳисобад.

Масъалаи дигаре, ки дар робита ба шинохти адабиёти миллӣ устод Х. Шариф матраҳ менамояд, ин иртибот ва мансубияти забонии адабиёт мебошад. Дар мақола дар баробари баррасии даврабандии таърихии адабиёти форси тоҷикӣ мафҳуми «адабиёти забони форсӣ» ба миён гузошта мешавад, ки он қобили мулоҳиза аст. Ин андешаро устод Х. Шариф ба василаи тафсири мухтасари паҳнои ҷуғрофиёии инкишофи адабиёти форсӣ тоҷикӣ асоснок месозад. Бояд гуфт, ки мо ба забони форсӣ тоҷикӣ осори зиёди гаронқадри адабие дорем, ки дар ҳавзаҳои адабии Ҳинд, Ироқу Шом ва манотиқи дигар офарида шуданд. Ба онҳое, ки дар мавриди соҳибияту мансубияти ин осор назарҳои гуногун доранд, ишора карда устод Х.Шариф дуруст таъкид менамоянд: «Баҳс дар атрофи номи адабиёти гузашта ва чӣ аз мосту чӣ аз мо нест, аз назари саҳеҳ надоштан ва нашинохтани заминаҳои пайдоиш ва мавҷудияти он адабиёт бархостааст. Агар шаф-шафро як сӯ бигузорему шафтолуи гапро бигӯем, бинои азиму мунаққаши адабиёти мо дар марзи устувор ва ягонагии тамаддуни эронӣ ва хоҳ инро қабул дорем хоҳ не, тамаддуни ягонаи исмоили эронӣ гузошта шудааст» [4, с.253] Воқеан, адабиёти гузаштаи форсӣ тоҷикӣ як рукни муҳиму побарҷои тамаддун ва фарҳанги гузаштаи халқи тоҷик ва умуман ақвоми форсизабон мебошад. Сарояғози ин адабиёт ҳамон китоби маъруфи «Авесто» мебошад, ки он дар фароҳам омадани ҷаҳонбинии миллӣ ва мафкураи инсонгароёнаю башардӯстонаи халқи тоҷик нақши бузурге бозидааст [7, с.32]

Ба қавли устод Х.Шариф ба ҳамин хотир адабиёти тоҷикӣ дорои пояҳо ва заминаҳои қавии «ҳиками фалсафии илмӣ дар паҳнои воқеии ҳунарист». Дар китоби «Сухан аз адабиёти миллӣ» устод Х.Шариф ба хотири равшанӣ андохтан ба паҳлуҳои назарии масъалаи мавриди назар таваҷҷӯҳи хонандаро ба муҳимтарин ҳодисаҳо ва падидаҳои адабию таърихие ҷалб месозад, ки онҳо дар ташаккули адабиёти миллии форсӣ тоҷикӣ нақши муассир гузоштанд. Дар мақолаи «Адабиёти аҳди Сомониён» таъкид мешавад, ки қарни чаҳоруми ҳичрӣ мутобиқ ба қарни даҳи

милодӣ замони тавлид ва устувор гаштани адабиёт ба забони форсии дарӣ маҳсуб меёбад. Омилҳое, ки ба ин падида мусоидат намудан, на танҳо раванди ташаккули забони форсӣ тоҷикӣ, балки зуҳури давлати миллӣ, истиқлолияти комили сиёсию иҷтимоӣ ва илмию фарҳангӣ низ буд. Маҳз дар ҳамин давраи муҳими таърихӣ, мақоми адабиёт ба қавли устод Х. Шариф «ба мартабаи иззат ва худогоҳии гӯяндагону ниёзмандон ва талабгоронаш баробар» гардид [4, с.322]

Аз тарафи дигар, дар ин давра, вақте ки шеъру адабиёт ривоҷ ёфт, он натанҳо дар байни мардум, балки дар муҳити ҳунару аркони давлат ва шоирону подшоҳон ҳам эҳтирому арҷгузорӣ ва маҳбубият пайдо намуд. Мисоли равшани ин аз Муҳаммад ибни Васиф шеъри форсӣ гуфтанро талаб намудани Яъқуби Лайс мебошад [1, с.32] Чунки забон муҳимтарин унсури фарҳанги миллӣ аст ва ба ҳамин хотир амирони Сомонӣ на танҳо аз забони форсии тоҷикӣ пуштибонӣ мекарданд, балки онро дар ҳама соҳаҳо ҳампаҳлӯи забони арабӣ, ки дар он аҳд нуфузи хос дошт, мегузоштанд.

Далели дигаре, ки устод Х.Шариф дар ташаккули забону адаби миллии тоҷикӣ сари он андеша меронад, ин суннати шоҳномасароӣ дар марҳилаҳои аввалини ташаккули адабиёти миллии форсӣ тоҷикӣ мебошад. Ба андешаи эшон дар ин давра забонро аркони давлат як василаи муҳими зинда гардонидани суннати давлатдории Ачам медонистанд ва рушди пешаи шоҳномасароӣ ҳам аз ҳамин сарчашма об мехӯрад. Ачам зинда кардани Фирдавсиро бад-ин порсӣ тафсир намуда устод Х.Шариф менависад: «Фирдавсӣ бо шоҳкории безаволаш дар колбади таърих равону хирад, дили бедору дидаи ҳушёр, амали неку бад, маънавияту рӯҳоният, камоли одамӣ, мардумпарварӣ, ишқу меҳру садоқат, хулоса ҳарчи дар симои як фарди зиндаву дар фазои як ҷомеа рӯй ба тараққиву пешравӣ дорад ва бояд бошад, ҳамонро зинда кардааст. Ачами зиндагардонидаи Фирдавсӣ рӯҳияву завқи куҳани аз нав дар дилу равони ҷомеа батаҳрикомада мебошад» [5, с.12].

Воқеан, Фирдавсӣ бо эҳёю аз нав зинда гардидани хотираи таърихии халқ дар забони нави порсии дарӣ мардумро на танҳо бо суннатҳои таърихиаш аз нав ошно намуд, балки онҳоро дар марҳилаи нави таърихӣ умри дубора бахшид. Дар ин давра ба шарофати зуҳури суханварони бузурге мисли Рӯдакӣ, Шаҳиди Балхӣ, Дақиқӣ, Кисоии Марвазӣ ва дигарон адабиёт дар радифи низоми нави давлатдорию подшоҳӣ ба марҳилаи тозаи рушду нумуъ ворид гардид, ки он воқеан ҷанбаҳои усутури миллӣ дошт [2, с.286].

Устод Х. Шариф дар мақолаҳои дигари китоби «Сухан аз адабиёти миллӣ» дар чанд мақола аз мақому ҷойгоҳи Рӯдакӣ дар ташаккули адабиёти миллӣ ёд карда бо қатъият таъкид менамоянд, ки «шеъри Рӯдакӣ парвардаи суннатҳои фарҳангии эронӣ (тоҷикӣ, ориёӣ) ва тамаддуни исломӣ мебошад. Рӯҳи ҳаммосӣ ва тарзи хитобии сухани Рӯдакӣ аз ҳамин ду сарчашма маншаъ мегирад» [4, с.95].

Бояд зикр кард, ки дар таърихи адабиёти форсӣ кай метавон шоире пайдо кард, ки мисли Рӯдакӣ шеъраш дар замони зиндагиаш ин қадар мавриди ситоиш ва баҳогузорӣ қарор гирифта бошад. Ба қавли муаллифи мақола ин маҳбубият ва эътирофи каломи Рӯдакиро метавон ба ҳунару истеъдоди нотакрори сухангустарии ӯ рабт дод. Маҳз ҳамин истеъдоди нотакрораш буд, ки ӯ дар шеъраш ормонҳои инсониро бо ҳунари воқеиятсоз ба ҳам пайваста шеъри «саҳли мумтанеъ» ба вуҷуд овард. Иллати ба мақоми «Шоири Хуросон» расидани Рӯдакиро ҳам бояд аз мазмунҳои иҷтимоӣ ва шукӯҳи сухани ӯ ҷустуҷӯ намуд. Ин андешаро таҳқиқ намуда, устод Х.Шариф менависанд: «Мазмунҳои иҷтимоӣ бештар асоси даъват ба озодагиро доранд ва Рӯдакӣ худро ҳам ба яқин дар радифи озодагон медид» [4, с.98]

Шеъри Рӯдакӣ тибқи ишораи Низомии Арӯзии Самарқандӣ дар ҷаҳон рафта буд ва онро чун ҳазордастон мепазируфтанд. Шӯҳрати ӯ дар саросари давлати Сомониён ғулғула бар афлок андохта буд.

Баъдан унсурҳои миллӣ ва ё аркони дигари адабиёти миллии форсӣ тоҷикӣ дар ашъори Фирдавсӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Мавлоно ва дигарон баррасӣ мешавад. Устод Х.Шариф категорияи адабиёти миллиро ҳам дар давраи классикӣ, аз замони зуҳури он сар карда ва ҳам дар аҳди ҷадид дар доираи андешаҳои муосири илмӣ ва ниёзҳои муосири халқи тоҷик ба ин адабиёт баррасӣ менамоянд. Дар бахши дуюми китоби мавриди назар муаллиф чанд марҳилаи ривоҷи андешаи миллиро дар адабиёти муосири тоҷикӣ дар контексти осори устодон С.Айнӣ, С.Улуғзода, М.Қаноат, Л.Шералӣ, Б.Собир ва дигарон баррасӣ менамоянд, ки онҳо дар маҷмӯъ ба рушди худогоҳию худшиносии таърихӣ ва маърифативу адабии мардум нақши муҳим доранд.

Фазилати муҳими китоби мазкур ва пажӯҳишҳои дигари бунёдии устод Х.Шариф дар он аст, ки дар ағлаби онҳо мавзӯъҳои муҳим ва муосири адабиётшиносии тоҷикӣ ба миён гузошта мешаванд ва таҳқиқу пажӯҳиши минбаъдаи онҳо дар муҳити илмӣ ва махсусан мактаби пажӯҳишии созмондодаи худи устод Х.Шариф солҳо идома меёбанд ва самараи хуби илмӣ

медиҳанд.

АДАБИЁТ

1. Афсаҳзод А. Одамушуаро Рӯдакӣ.-Душанбе: Адиб, 2003.
2. Бертелс Е.Э. История персидско- таджикской литературы.- М.: Наука, 1971
3. Шарифзода Х. Таърихи адабиёти тоҷик.- Душанбе: Товус, 2017.
4. Шарифзода Х. Сухан аз адабиёти миллӣ.-Душане: Пайванд, 2009.
5. Шарифзода Х. Достонҳои бузурги «Шоҳнома»-и А.Фирдавсӣ .-Душанбе: Граф, 2008.
6. Шакурӣ М. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи ХХ.- Душанбе: Пайванд, 2004.
7. Шакурӣ М. Хуросон аст ин ҷо.- Душанбе: Дониш, 2008.

НАЦИОНАЛЬНАЯ ЛИТЕРАТУРА И ПРОБЛЕМЫ ЕЕ ИССЛЕДОВАНИЯ

Проблемы определения и исследования национальной особенности таджикской литературы на современном этапе и развития является весьма актуальным. Монографического исследования профессора Х. Шарифзаде. «Слово о национальной литературе» исследованию этих проблем. По этому в данной статьи рассматривается, некоторые вопросы связаны с национальной литературе и перспективе и развития. Автор, опираясь на монографического исследования профессора Х.Шарифзаде излагают своего видению проблемы исследования национальных особенности таджикской литературы.

Ключевые слова: *национальное особенности, таджикская литература, национальная литература, монография, автор, проблема, исследование, Х.Шарифзаде, национальный колорит.*

NATIONAL LITERATURE AND PROBLEMS OF ITS RESEARCH

The problems of determination and research of national peculiarities of Tajik literature in modern epoch and its development is one of the most topical issues. Monograph of Kh. Sharifzoda entitled "Word on national literature" researches the aforesaid topic as well. Therefore, some problems related to national literature and its prospects of development. The author having relied on monograph of Kh. Sharifzoda, expresses his ideas on problems of research of national pecuiliarities of Tajik literature.

Key words: *national peculiarities, Tajik literature, national literature, monograph, author, research, Kh. Sharifzoda, national color.*

Сведение об авторах:

Салими Носирджон Юсуфзода *- доктор филологических наук, профессор, академик Академии наук Республики Таджикистан, Email:nosir@mail.ru*

Солехов Шамсиддин *- доктор филологических наук, профессор, заведущ.кафедра. Теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета именни С.Айни, Email: soleh500@mail.ru, Tel: (+992) 987650043*

About the authors:

Salimi Nosirjon Yusufzoda *- academician of the Academy of Science of the Republic of Tajikistan, Email:nosir@mail.ru*

Shamsiddin Solehov*, chairman in the Chair of Theory and History of Tajik Literature of the Tajik State Pedagogical University, Email:soleh500@mail.ru, Tel: (+992) (+992) 987650043*

АҲМАДИ ДОНИШ ДАР ШИНОХТИ АБДУЛҒАНӢ МИРЗОЕВ

Муллоев А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Сарнавишт ва фаъолияти илмию эҷодии Аҳмад ибн-ан- Носир ас- Сиддиқӣ- ал- Ҳанафӣ ал-Бухороӣ, машҳур ба Аҳмад Махдуми Дониш (1827-1897) нависанда, шоир, донишманд, маорифпарвар, таърихнавис, мунаққид, хаттоту китоборо, наққош ва ходими намоёни ҷамъиятӣ дар яке марказҳои таърихию фарҳангии Осиёи Миёна – Бухоро ва дар даврони нооромии сиёсию иҷтимоӣ ва иқтисодӣ ва илмию фарҳангии мардуми Осиёи Марказӣ, ҳамзамон муҳимму ҳассоси тақдирсози адабу фарҳанги халқҳои ин сарзамин, ки бешубҳа ба бедориву худшиносӣ ва инқилоби фикрии мардум дар оғози садаи бистум заминаи қавӣ гузошта, ҳукумати хонадони манғития (1753-1920), махсусан ҳукумати Мир Сайид Насрулло (1826-1860), Мир Сайид Музаффар (1860-1885) ва Мир Сайид Абдулаҳад (1885-1911) ҷараён гирифтааст.

Аҳмади Дониш аз симоҳои намоёнтарини илму фарҳанги қарни XIX дар аморати Бухоро маҳсуб меёфт. Мавзӯи меҳварии афкори Аҳмади Дониш ислоҳоти иҷтимоии ҷомеа буд ва таҳқиқи фаннии он пас аз солҳои панҷоҳум ба миён омада, андешаҳои иҷтимоию сиёсӣ, тафриқаандозии динию мазҳабӣ, ки дар осори гаронмояи Аҳмади Дониш баён шудаанд, то ин давр дар шакли муқоисавию татбиқӣ ва таҳлилии бунёдӣ омӯхта нашуда буд. Аввалин

муҳаққиқе, ки муҳити таърихию илмӣ, адабӣ ва фарҳангии замони Аҳмади Донишро дақиқ дарк намуд, устод Садриддин Айнӣ буда, ба мероси гаронмояи аллома Аҳмади Дониш аз наздик шинос шуд ва ба омӯзиши шахсияту осори ин нобиға, "доҳии модарзод" ва "ситораи фурӯзон дар осмони тираи Бухоро" бо ихлос ва иродатмандӣ таваҷҷуҳ зоҳир намуд.

Аҳмади Дониш аз худ осори гаронқадр, аз қабили «Наводир- ул- вақоеъ», «Рисола дар назми тамаддун ва таъовун», «Номус-ул-аъзам» («Меъёр-ут-тадайюн»), «Рисола фи аъмол- ил-курра», «Зич», «Рисолаи хат ва хаттотӣ», «Манозир –ул-кавокиб», «Таъодули хамсаи мутаҳҳайира», «Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития» ва ғайра ба мерос гузошт, ки дар таърихи афкори иҷтимоию сиёсӣ, илмӣ ва адабию эстетикии мо ҷойгоҳи хоса доранд.

Муҳиммияти мероси гаронмояи аллома Аҳмади Донишро устод Садриддин Айнӣ чун аввалин пешоҳанги омӯзиши шахсияту осори нобиға дар асарҳои таърихию адабии дар «Намунаи адабиёти тоҷик», «Таърихи амирони манғити Бухоро», «Таърихи инқилоби фикрӣ дар Бухоро» ва махсусан дар «Ёддоштҳо» жарфназарона ба миён гузошт.

Масъалаи мураккабе, ки диққати аҳли илму адабро дар ин солҳо ба худ ҷалб намуд, ин омухтани осори адабӣ, шахсият, ақидаву ҷаҳонбинӣ ва дар ҳамин асос шинохти шахсият ва офаридани симои Аҳмади Дониш буд. Ба ин мақсад, бо раҳнамоии устод Айнӣ, нахустин очерки илмию адабии Сотим Улуғзода «Аҳмади Дониш» ба вуҷуд омад. [16, с.229-232].

То ин замон осори аллома Аҳмад Махдуми Дониш ба аҳли ҷомеа дастрас ва шинос набуд ва дар шакли баргузида таҳия ва нашр нашуда буд. Ташаккул ва таҳаввули адабиёти тоҷикии нимаи дуюми асри Х1Х ва ибтидои ХХ бештар ба фаъолият, нерӯи эҷодӣ ва рисолати адабию эҷодии Аҳмади Дониш ва пайравони ӯ вобастагӣ дошта, ба таври комилу саҳеҳ мавриди таҳқиқ ва баррасии дақиқ қарор нагирифта буд ва шинохти шахсияту осори мутафаккир ва маорифпарвари бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш нигарони таҳлил ва таҳқиқи илмиву бадеӣ буд. Баъдтар бо кӯшиши пажӯҳишгарони тоҷик нашри илмӣ-интиқодии осори аллома «Рисола ё мухтасаре аз таърихи хонадони манғития», «Наводил-ул-вақоеъ», ва «Номус-ул-аъзам» («Меъёр –ул- тадоюн») манзури ҷомеа шуданд. Ин осори ӯ асосан дар заминаи нусхаҳои қаламии аз рӯи нусхаҳои китобон рӯнавису таҳия шуда анҷом ёфта, матни илмии интиқодии онҳо дар заминаи дасхати худи Аҳмад Махдуми Дониш ҳанӯз рӯи кор наомада буд. Минбаъд дар омӯзиши афкори таърихию фалсафӣ, иҷтимоӣ ва бадеии Аҳмади Дониш адибон ва муҳаққиқони тоҷик С.Улуғзода, А.Мирзоев Х. Мирзозода, А. Баҳоваддинов, З.Рачабов, Р.Ҳодизода, Ғ.Ашӯров М.Диноршоев ва дигарон саҳми арзанда гузоштаанд.

Дар ин замон академик Абдулғанӣ Мирзоев аз мактаби устод Айнӣ ва ҳоваршиносии Аврупо ва Россия сабақи эҷодӣ гирифта, барои пешрафти илму фарҳанги тоҷик саҳми назаррас гузошт. Дар ин даврон дар пайравии Айнӣ ба таҳқиқи адабиёти асрҳои ХУ1-Х1Х тоҷик пардохта, тадқиқоти судманд ва пуразриш анҷом дод. Яке аз аввалин асарҳо китоби дарсии " Адабиёт"- и А.Мир- зоев буда, соли 1948 ба табъ расидааст [4, с.149-153].

Дар ин китоб бештар ба ҷанбаҳои иҷтимоии осори адибон таваҷҷуҳ зоҳир шудааст. Таваҷҷуҳи муҳаққиқро бештар адабиёти асри ХIХ тоҷик, ки давраи хеле пурихтилофу рангин аст ва мақому симои олим ва донишманди бузурги халқи тоҷик Аҳмади Дониш ба худ мекашад, ки бесабаб нест. Соли 1948 бо ибтикору ҷустуҷӯҳоии илмии А. Мирзоев асари тозаи Аҳмади Дониш "Номус –ул-аъзам" пайдо ва таълиф мешавад, ки ғояи асосии он ба равшан сохтани хусусият ва ихтилофоти мазҳабҳои шиаву суннӣ бахшида шуда, дар баробари ин барои муайян кардани ҷаҳонбинии нависанда ва муносибату таъсири ғоявии афкори Абдураҳмони Ҷомӣ, Мирзо Абдулқодири Бедил ва Аҳмади Дониш аҳмиятнок мебошад. Мақолаи " Як асари тозаи Аҳмади Дониш" (1950) ба ин масъалаҳо бахшида шудааст [5].

Нақши А. Мирзоев дар тадқиқи рӯзгору осори нависанда ва мутафаккири барҷастаи ин давра Аҳмади Дониш хеле калон аст. Вай доир ба адабиёти нимаи дуюми асри Х1Х ва ибтидои ХХ ва эҷодиёти саромади адабиёти ин давр Аҳмад Махдуми Дониш китоб ва мақолаҳои пуразриши илмӣву рисолаҳо таълиф менамояд. Муҳаққиқ бо мақолаҳои пуразриши тадқиқотиаш паҳлӯҳои асосии эҷодиёти нависандаи бузургро равшан намуда, мақоми баланди ӯро дар ҳаёти иҷтимоӣ ва адабиёти маорифпарварӣ муайян намуд. Мақолаҳои ӯ аз қабили " Як асари тозаи Аҳмади Дониш" (1950), "Як факти муҳими таъсири маданияти рус дар нимаи дуюми асри Х1Х ва шарти асосии омӯхтани мероси адабию илмии Аҳмади Дониш" (1951), "Таҳрири аввалини "Наводир-ул-вақоеъ" ва таълифи он (1953), "Аҳмади Дониш ва воқеаи қатли оми қипчоқҳо дар нимаи дуюми асри Х1Х " (1962), "Аҳмад Махдуми Дониш ва гузориши масъалаи обёрии Осиёи Миёна (1962), "Як ҳуҷҷати тоза роҷеъ ба фаромӯшхона ва баъзе аз мақсадҳои аҳли он"(1973), "Шарҳи ҳоли Дониш бо қалами худаш" (1976), "Дониш ва ақидаи ӯ ба шеъру шоирӣ" (1976), "Аҳмад Махдуми Дониш ва АбдураҳмониҶомӣ"(1976) ва "Равобити фикрии Дониш ва Биноӣ" (1976) саҳми арзандае дар омӯзиши адабиёти асри ХIХ ва

донишшиносӣ гузоштааст.

Наводир-ул-вақоеъ” бузургтарин ва арзишмандтарин асари Аҳмади Дониш буда, солҳои шастум тавоҷҷуҳи як қатор муҳаққиқонро ба худ ҷалб намуда буд, аммо ҳанӯз ба таври амиқ ҳамаҷониба таҳлил ва таҳқиқ нашуда буд. А. Мирзоев дар мақолаи “Таҳрири аввалини “Наводир-ул-вақоеъ” ва таълифи он” (1953) ин мушкилотро то андоза мавриди таҳқиқ қарор дода махсусият, соли таълиф, ва таҳлили муқоисавии нусхаҳои мавҷударо дақиқ нишон додааст [7, с.151-161].

Дар натиҷаи кӯшишу ҷустуҷӯйҳои зиёд ва меҳнати пурмашаққат дар китобхонаву бойгониҳои гуногуни собиқ Иттиҳоди Шӯравӣ (СССР), Ӯзбекистон ва Тоҷикистон ба А. Мирзоев муяссар гардид, ки доир ба Аҳмади Дониш ва вазъи ҳаёти сиёсию иҷтимоии замони зиндагии Аҳмади Дониш, зиндагинома, осор, ҷаҳонбинии мутафаккир, ақидаҳои сиёсиву иҷтимоӣ ва таъсири он ба муҳити адабиёти ин даврон маълумот ва асноди пуразриш пайдо намуда, пешкаши ворисони ӯ гардонад. Ба туфайли кӯшишу заҳматҳои А. Мирзоев муҳаққиқон ва толибилмон ба афкори маорифпарвариву ислоҳотхоҳии интиқодии осори Аҳмад Махдуми Дониш, махсусан таҳлили ҷиддии ҳашт нусхаи боқимондаи матни "Наводир-ул-вақоеъ": се нусха дар китобхонаи Институти шарқшиносии АФ Ӯзбекистон, ду нусха дар китбхонаи миллии Тоҷикистон, нусхаҳои китобхонаи Институти забон ва адабиёти ба номи Рӯдакии АИ Тоҷикистон, ва Донишгоҳи миллии Тоҷикистон ва нусхаи қадимтарин ва дастхати худи Аҳмади Дониш, ки дар собиқ Институти шарқшиносии АИ СССР нигоҳдорӣ мешавад, шинос шуданд. А. Мирзоев дар натиҷаи муқоисаи нусхаҳои гуногун ва махсусан нусхаи № В-716, ки дар китобхонаи АФ СССР дар Ленинград (ҳоло Санкт- Петербург) маҳфуз мебошад ва соли 1935 пайдо карда шудааст, асилияти онро дақиқ муайян намудааст. Ин нусха соли 1936 нахустин бор аз ҷониби донишманди маъруфи шарқшинос Е.Э. Бертелс муоина ва тадқиқ шудааст [3, с.9-29]

Ба А.Мирзоев муяссар шудааст, ки куҳнатарин дастхати “Наводир-ул-вақоеъ” бо таҳрири худи Аҳмади Донишро мӯшикофона таъин намуда, аз ин бозёфт аҳли илмро ба ҳайрат гузорад. Муътамадии ин фарзияро бо чузъиёту далелҳои дақиқ, аз ҷумла муқоисаву монандии нусхаҳои мусаввада ва дастхатҳои қаблии мусаннифи асар, тарз ва нигориши варақаҳои асар, якрангии хат ва қалами навишт, таърихи навишти бобҳо ва варақаҳо, ҷудо сохтани бобҳои рисолаи сиёсӣ аз дохили асар ва монанди инҳо зимни биниши дақиқи матншиносӣ муайян намудааст ва мибаъд ба омодасозии матни интиқодии “Наводир-ул-вақоеъ” вазифа гузоштааст. Ҳамчунин ба андешаи А. Мирзоев ҳадафи дар дохили матни “Наводир-ул-вақоеъ” ҷойгир намудани афкори сиёсӣ ва ислоҳотталабӣ, бинобар сабаби бо эътирозу муқобиляти сахт ва ҷазову ҷабр гирифтор нагаштани мусанниф, ҳақиқати масъала ва ғояи танқиди идораи аморат ва бенизомии он пӯшида нигоҳ доштан мазмуни асар дар дохили “Наводир-ул-вақоеъ” ҷойгир намудан ба миён омадааст [15, с.43-61]

Ин аст, ки дар баъзе тазкираҳо мусаннифро ҳукм ба такфир (таънаву маломат-А.М) намуда, дар байни хосу ом китобро зиддидинӣ ҳисобида, ҳамзамон тазкиранависони дигар бебунёдӣ ва нодустии ин афкори душманон ва иғвогаронро собит сохтаанд [1, с. 287-301].

Хидмати А. Мирзоев на танҳо дар бозёфти нусхаи арзишманд ва таҳлили “Наводир-ул-вақоеъ” калон мебошад. Вай ҳанӯз соли 1960 бори аввал матни илмиву интиқодии “Рисола ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития”-ро нашр намудааст.

Дар асари мазкур аллома Аҳмад Махдуми Дониш ба масъалаи муҳим ва тақдирсози ҳаёти башар об ва захираҳои обӣ ва истифодаи самараноки он ба нафъи ҳаёти ҷомеа таваҷҷуҳ зоҳир намудааст. Дар ин замина масъалаи обёрии заминҳои ҳосилхези Мовароуннаҳр – Осиёи Миёна дар мисоли самаранок ва оқилона истифода бурдани оби дарёҳои қадимаи Ому (Ҷайҳун), Сир (Сайҳун) ва Зарафшон (Бутамон) ба нафъи мардуми шаҳрҳои Самарқанд ва Бухоро аз назари мутафаккири бузург дур намондааст. Роҷеъ ба ин масъала, матолиб ва мавзӯи муҳим дар мақолаи донишманди шарқшинос Е.Э. Бертелс “Дастхати асарҳои Аҳмади Калла” (1936) дахл намуда, А. Мирзоев дар мақолаи “Аҳмад Махдуми Дониш ва гузориши масъалаи обёрии Осиёи Миёна” (1962) изҳори ақида намудаанд [9, с.137-141].

Як қатор муҳаққиқон дар бораи таъсири маданияти рус дар ташаккули ҷаҳонбинии Аҳмади Дониш изҳори ақида намудаанд. А. Мирзоев ин мавзӯъро идима дода бо такя аз санаду маълумоти тазкираи Афзал Махдуми Пирмастӣ вохурии Аҳмади Донишро бо мунаҷҷими мансабдори ҳукумати подшоҳии рус Стреомухов, бо ӯ туҳфа намудани ду курраи замин ва осмон (глобус), истифода намудани ин курраҳоро аз ҷониби Аҳмади Дониш таъкид менамояд. Дар натиҷаи ҷустуҷуҳои пайвастаи илмии А. Мирзоев аз китобхонаи дастхатҳои шарқии Ӯзбекистон “Ар-рисола фӣ аъмол-ил-курра” ном асари ба илми нуҷум бахшидаи Аҳмади Дониш пайдо мегардад, ки соли 1871 як сол пас аз сафари охирини ӯ ба Россия таълиф шуда, ҳадафи нависанда тарғиби ақидаҳои сиёсӣ ва иҷтимоии муаллиф будааст. Хидмати А. Мирзоев дар таҳлилу таҳқиқ ва муайян кардани ғоя хусусият, соли таълиф ва арзиши ин асар назаррас

аст [6, 67-74].

Дар ин амри хайр ва амали нек бо кӯшишу ҷустуҷӯиҳои А. Раҷабов ва Ф. Маҳмудов дасхатҳои ду асари Аҳмад Махдуми Дониш «Наводир-ул-вақоеъ» (тасҳеҳу таҳрири охирин ва хаттотии соли 1888), «Зич» (нусха-дастхати асари астрономии аллома) пайдо шуданд, ки дар ҳақиқат падидаи муассиру тоза мебошад. Махсусан бозёфти асари ситорашиносӣ – тақвимии аллома «Зиҷ» то имрӯз мавриди омӯзиши пажӯҳишгарон нашуда ва суратнусхаи (факсимилеи дастхати Аҳмад Махдум) «Зич»-ро манзури ҷомеа намудаанд.

А. Мирзоев то вопасин рӯзҳои ҳаёташ ба эҷодиёт, шахсият ва симои Аҳмади Дониш муътақид буд, маҳбубият ва таваҷҷуҳи зиёд дошта, ҳадаф ва нияти таҳия ва нашри илмӣ ва таълифи асари мукаммали монографӣ дар бораи мутафаккири бузург, алломаи замон- Аҳмади Дониш буд. Афсӯс, умр вафо накард ва ин нияти эҷодӣ ҷомаи амал напӯшид.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Намунаи адабиёти тоҷик, М., 1925, С. 287-301.
2. Аҳмад Махдуми Дониш. Рисола ва ё мухтасаре аз таърихи салтанати хонадони манғития.- Душанбе, “Сарват”, 1992 - 98 с.
3. Бертельс Е.Э. Рукописи произведения Ахмеда Калла. (Труды таджикской базы АН СССР, т.3, - М.-Л., 1936, С. 9-29.
4. Мирзоев А. М. Аҳмад Махдуми Дониш. -Адабиёт (Китоби дарсӣ), Сталинобод, 1948, С. 149-153.
5. Мирзоев А. Як асари тозаи Аҳмади Дониш. Ахбори Шуъбаи Тоҷикистонии АФ ССР, нашри ХХ11, 1950.
6. Мирзоев А. Як факти муҳими таъсири маданияти рус дар нимаи дуюми асри Х1Х ва шарти асосии омӯхтани мероси адабию илмии Аҳмади Дониш. - Ахбори Шуъбаи Тоҷикистонии АФ ССР, нашри ХХ1Х, 1951, С. 67-74..
7. Мирзоев А. Таҳрири аввалини “Наводир-ул-вақоеъ” ва таълифи он. Ахбори АФ Тоҷикистон, нашри ХУ11, 1953, С. 151-161.
8. Мирзоев А. Аҳмади Дониш ва воқеаи қатли оми қипчоқҳо дар нимаи дуюми асри Х1Х. - Ахбори АФ Тоҷикистон, шумораи 2 (29), 1962, С. 7-10.
9. Мирзоев А. Аҳмад Махдуми Дониш ва гузориши масъалаи обёрии Осиёи Миёна.- Шарқи Сурх, № 5, 1962, С. 137-141.
10. Мирзоев А. Як ҳуҷҷати тоза роҷеъ ба фаромӯшхона ва баъзе аз мақсадҳоиаҳли он.- Теҳрон, 1973.
11. Мирзоев А. Шарҳи ҳоли Дониш бо қалами худаш”.- Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев, Душанбе: Дониш, 2008, С. 9-38.
12. Мирзоев А. Дониш ва ақидаи ӯ ба шеъру шоирӣ” - Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев.- Душанбе: Дониш, 2008, саҳ 39-44.
13. Мирзоев А. Аҳмад Махдуми Дониш ва Абдураҳмони Ҷомӣ. - Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев.- Душанбе: Дониш, 2008, С. 45-61.
14. Мирзоев А. Равобити фикрии Дониш ва Биноӣ” .- Ёдномаи академик Абдулғанӣ Мирзоев.- Душанбе: Дониш, 2008, С. 62-66.
15. Мирзоев А. М. Аҳмади Дониш. Маҷмуаи мақолаҳо.- Мураттибон: М. Мулоаҳмад, М. Мирзоев. - Душанбе: Дониш,, 2017, 140 с.
16. Улуғзода С. Аҳмад Махдуми Дониш. Дар китоби “Намунаи адабиёти тоҷик”.- Сталинобод, 1940, С. 229-232.
17. Ҳоҷи Азими Шаръӣ. “Тазкират-уш-шуаро”, нусхаи “ 3396, вараҳи 71-72, китобхонаи Институти шарқшиносии АФ Ӯзбекистон.

АХМАД ДОНИШ В ИССЛЕДОВАНИЯХ АБДУЛГАНИ МИРЗОЕВ

В данной статье рассматривается вклад А. Мирзоева о донишаведения и исследования литератураведического аспекта. При этом автор падчеркивает особенность изучаемого материала и ценности художественнного литературы.

Ключевые слова: *творчество, фармирования творчество, донишаведения и исследования проблемы водных ресурсов, значения художественного литературы.*

AHMAD DONISH IN ABDULGHANI MIRZOEV'S RESEARCH WORKS

This article deals with the contribution A. Mirzoev in study of Donish and investigation of literature trend. In this regard, the author points out the peculiarity of a study material and values of imaginative literature.

Key words: *creative work, creative work formation, study of Donish, research of water resources problem, importance of imaginative literature.*

Сведения об авторе:

Муллоев Абдусамад *– доктор филологисеский наук, профессор кафедра теории и истории литературы Таджикского государственного педагагического университет имени С.Айнӣ Тел: (+992) 917585877*

About the author:

Mulloev Abdusamad *– doctor of philological sciences, professor in the Chair of Theory and History of Literature of Tajik State Pedagogical University named after S.Ayni, Tel.: (+992) 917585877*

ИРТИБОТИ «БАҲОРИЁТ»- И САЙИДО БА АДАБИЁТИ БАЧАГОНА

Саидов С., Шоев А.А.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Маъмулан дар эҷоди осори адабӣ, дарку фаҳми мазмуну мундариҷаи он аз ҷониби хонандогон ҳамеша дар мадди назари адибони аршади мо будааст. Ин раванд чунон бармалост, ки онҳо осори хешро бевосита шарҳу тавзеҳ карда, роҳи маърифатро аз ҳар ҷиҳат ҳамвору саҳл намудаанд. Ба ин сабаб, дар адабиёти классикӣ шарҳи дохилӣ, шарҳи худӣ ва шарҳи шоирона ба вуҷуд омадааст. Дар ин хусус Мавлоно ба сароҳат фармудааст, ки: "Ҳар чи мегӯям ба қадри фаҳми туст, Мурдам андар ҳасрати фаҳми дуруст". Биноан, адибон дар фаъолияти эҷодии худ савияи дониши хонандагон ва дараҷаи маърифати эшонро сарфи назар накардаанд. Зеро онҳо медонистанд, ки асар на барои худ, балки барои дигарон навишта мешавад ва он бояд чунон офаридида шавад, ки қобили мутолиа бошад ва таваҷҷуҳи рӯзафзуни хонандаро ба вуҷуд ораду саҳл маърифат гардад. Аз ҷумлаи асарҳое, ки бо дарназардошти масоили мазбур эҷод шуда, дарку фаҳмаш ба синну сол маҳдуд нест, «Баҳориёт» Сайидои Насафӣ мебошад. Ин асари тамсилӣ чунон эҷод гардида, ки хонанда дар дилхоҳ синну сол мутолиа кунад, чизи муфидеро мувофиқи савия, завқ ва дарку фаҳми худ гирифта метавонад. Бо ин вижагӣ «Баҳориёт» дар эҷодиёти шоир мавқеи намоёнро ишғол мекунад.

«Баҳориёт» ё «Ҳайвонотнома» ягона достони тамсилии Сайидо буда, аз муқаддима, қисми асосӣ ва хотима иборат аст. Муқаддимаи асар ҳамчун анъана, ситоиши Худо ва наъти расулу ёронашро дар бар гирифтааст.

Қисми асосии достон аз худтаърифкунии муш оғоз гардида, ба омадани мӯрча поён меёбад. Шоир дар охири достон ба муносибати зикри таърихи таълифи он асосгузори дини ислом - Муҳаммадро дубора ном бурда, бо ҳамин асарро ба охир мерасонад. Достон ба тариқи масал сохта шудааст, ки дар он гуфтугӯи ҳайвонот ва амалиёти онҳо тасвир меёбанд. Сайидо тавассути образи ҳайвонот фикри асосии худро ифода намудааст.

«Баҳориёт» аз ҷиҳати сохт ва тарзи қофиябандӣ дар шакли қофиябандии ғазал ва қасида– **ба, ва, га**…буда,ба гурӯҳи маснавиҳо дохил намешавад, балки ба мисли ғазал ё қасида танзим меёбад ва дар вазни музореъи мусаммани ахраби макфуфи маҳзуфи мақсур **(- - У / - У – У/ У - - У / У - ~**) таълиф шудааст. Илова бар ин, дар «Баҳориёт» таъкид мекунад,-Н.Сайфиев: «гурӯҳи ҳайвонот барои суҳбат якбора ҷамъ намешаванд, балки якто-якто паи ҳам бар зидди ҳарифи худ меоянд ва дар охир гурӯҳи ҳайвонот ба вуҷуд меоянд, яъне 18 ҳайвони ба ҳам зид паи ҳам пайдо мешаванд, ки онҳоро бо рафтору хислати худ ба ду гурӯҳ тақсим кардан мумкин аст: Ба гурӯҳи якум 17 ҳайвони аввал **(муш, гурба, саг, гӯсфанд, гург, гов, уштур, сангпушт, хорпушт, рӯбоҳ, харгӯш, маймун, оҳу, паланг, фил, карк ва шер**) дохил мешаванд; ба гуруҳи дуюм бошад, **танҳо мӯрча** меистад, ки лашкари ӯ аз ҳама бештар буда, мағлубнопазир аст» [1, с.202-203].

Дар назми достон Сайидо аз услуби махсусе истифода намудааст, шоир дар он «тасаввуроти халқро нисбат ба хусусияти ҳар як ҳайвон ба назар гирифтааст» [1, с.203], яъне аввал тарафҳои мусбати ҳайвон аз тарафи худаш, баъд ҷиҳатҳои манфии онро ҳайвони муқобилаш баён мекунад. Дар таърихи адабиёти форсу тоҷик ин тарзи баён ҳодисаи нав аст. Агар ҳар ҳайвон дар аввал сифатҳои мусбати худ ва авлоди гузаштаашро гӯяд, вале ҳарифи он ҳайвон ҷиҳатҳои манфии ӯро баён намуда, боз ба худситоӣ мегузарад. Масалан, муш мегӯяд:

Дорам дар даруни хона зи анвои хӯрданӣ,
Аз арзану ҷувориву мошу биринҷу нон…
Ҳар кас, ки ёфтааст таваллуд ба соли муш,
Гардад чу ман баҳушу адофаҳму нуктадон…
Аҷдоди ман ба мири мушон такя мекунад,
Имрӯз дар баробари ман кист дар ҷаҳон? [4, с.652].
Мисраи охир водор менамояд, ки гурба ҳозир шуда, ба муш ме-гӯяд:
Эй беадаб, ту шарм надорӣ зи рӯи ман?
Аҷдоди ту шуданд ҳама пеши ман калон.

Обои олии ту бувад кӯршабпарак,
Абноъи софили ту ҳам аз ҷинси сифлагон.
Пур кардай зи хок, ба ҳар хона рафтай.
Эй хонаҳои халқ зи дасти ту хокдон.
Дандонзанист кори ту ҳар ҷо, ки донаест,
Ҳастӣ ҳамеша душмани анбори мардумон [4, с.653].

Пас аз ин гурба ба худтаърифкунӣ гузашта, дар охир ифтихормандона чунин ишора мекунад:

Азбаски дар миёнаи мардум мукаррамам,
Ҷоям ҳамеша ҳаст ба паҳлӯи меҳмон.

Қиссаи ҳайвонот ҳамин тариқ давом карда, ба ҳозир шудани шер ва ҷавоби оқилонаи мӯрча ба охир мерасад.

Шер пайдо шуда, чӣ гунагии худро ситоиш мекунад ва дар охир мегӯяд:

Ба ҳар кӣ бингарам, ҷигараш об мешавад,
Аз мӯр камтаран ба чашмам баҳодурон [4, с.669].

Бо шунидани ин мӯрча ҳозир мешавад ва шерро мулзаму банд мекунад. Мӯрча ба шер бо ифодаи «Рустами замон» хитоб карда, пас, ба шер бо таъкид мегӯяд:

Аз иттифоқи мӯрчагон гофилӣ магар?
В-арна чаро ҳақир шумориву нотавон?...
Тифлони шермасти ман имрӯз шергир,
Хешони нотавони мананд аз ту комрон.
Мӯре шунидай, ки Сулаймони вақтро
Бар аҳди худ ба рони малах карда меҳмон.
Ин рутба шуд муяссари ӯ аз шикастагӣ,
В-арна чӣ ҳадди мӯрчаву лашкари гарон [4, с.670].

Чуноне ки мебинем, тамоми образҳои «Баҳориёт» тамсилианд ва бо ҳаракату амалиёти худ мисли одам тасвир мешаванд ва ҳар кадоме аз ин образҳо бо хислату рафтори худ хусусияти гурӯҳе аз одамони мансуб ба синфи ҳукумронро ифода менамоянд. Масалан, образи мӯрча-намояндагони синфи меҳнаткаш, образи рӯбоҳ –гурӯҳи аҳли ситами маккор, образи гург - гурӯҳи даррандагон [1, с.204] ва ғайраро ифода кардаанд.

Сайидо тарафдори образи мӯрча буда, ба воситаи ин образ табақаи истеҳсолкунандаи ҷамъияти замони худро ифода кардааст ва нисбат ба табақаҳои муфтхӯри замонаш, ки дар образи 17 ҳайвон ифода ёфтаанд, бартарӣ доштани онро исбот намудааст. Чуноне ки мебинем, Сайидо мардуми меҳнатиро қувваи бузурги ҷамъият ҳисоб мекунад ва ин қувваро танҳо дар иттифоқу ягонагии онҳо мебинад. «Аз иттифоқи мӯрчагон ғофили магар» гуфтани шоир ишора ба ҳамин маънист. Ё ин ки Сайидо бо ифодаи «Тифлони шермасти ман имрӯз шергир» қувват гирифтани аҳли меҳнатро нишон додааст, ки дар замони ӯ ин ҳолат дар шакли исёнҳои озодихоҳии зиддифеодалӣ намудор гашта, ҳар рӯз тезутунд мешуд [1, с.204]. Вале гурӯҳҳои ҷамъияти ҳукмрон муттаҳид шуда, ин исёнҳоро пахш менамуданд. Масалан, байти зерин ки дар хотимаи асар пас аз суханони мӯрча оварда шудааст:

«Чун аз забони мӯрча ин ҳарф шуд баланд,
Таслим карда – карда расиданд ваҳшиён» [4, с.670].

Ин байт чунин маънӣ дорад, ки агарчи шер дигар ҳайвонҳоро мағлуб кард, вале худаш аз тарафи мӯрча ба мағлубият дучор гардид ва бар зидди худ қувваи бузургеро мушоҳида намуд. Аз ин сабаб, ҳайвонҳо бар зидди мӯрча иттифоқ карданд, забон як намуданд. Аслан, онҳо душмани якдигаранд, вале диданд, ки шер дар баробари мӯрча мулзам шуд, ба ҳам муттаҳид гардиданд. Хулосаи Сайидо ин аст, ки табақаҳои болоии ҷамъият аз ҷиҳати ҳимояи манфиати шахсӣ ба ҳам дигар зидданд, ба муқобили якдигар иғво мебардоранд, вале барои ҳимояи манфиати синфии худ ёрирасону ҳомии якдигар мешаванд, бинобар ин аз якдигар узр хоста, ба ҳам иттифоқ мекунанд.

Маълум аст, ки Сайидо дар «Баҳориёт» афкори ичтимоӣ ва сиёсии худро пардапӯшона ба воситаи образҳои тамсилӣ ифода кардааст, вале ин тарзи тасвир барои ба хониши бачагону наврасон воридшавии «Баҳориёт»-и Сайидо монеа эҷод накардааст, баръакс иртиботи онро ба адабиёти бачаҳо ба вуҷуд овардааст. Сабаби ин, пеш аз ҳама дар он аст, ки Сайидо дар таълифи «Баҳориёт» аз адабиёти шифоҳии мардум ҳамчун сарчашмаи адабиёти хаттӣ огоҳона истифода бурдааст. Аз ин лиҳоз, ҳангоми тасвиру баррасии ҳар персонажи тамсилии достон ҳам сифатҳои нек аз номи худи персонаж ва ҳам сифатҳои бади ӯ аз номи персонажи муқобил баён гардидааст.

Сайидо ҳангоми гуфтугӯ (муколама)-и ҳайвонот ҳам сифатҳои бад ва ҳам сифатҳои неки персонажҳои тамсилии достонаш аз нақлу ривоятҳои халқӣ фаровон истифода менамояд, ки ин

падида, ҳам оҳанги халқӣ ва ҳам муассирии достони тамсилиро ду чанд афзудааст. Ин падида, яъне сабку оҳанги халқии забони асар боиси таваҷҷӯҳи бачаҳову наврасон гардидани «Баҳориёт»-и Сайидо шудааст. Инак, чанд намуна аз баъзе ривоятҳои халқие, ки дар «Баҳориёт» ба мушоҳида мерасанд. Байти зерин аз худсифаткунии муш:

Ҳар кас ки ёфтаст таваллуд ба соли муш,
Гардад, чу ман, баҳӯшу адофаҳму нуктадон [4, с.652].

Ин ривоят хусусияти мардумӣ дорад, яъне ҳар кас ки дар соли муш таваллуд ёбад, **бадавлат** мешавад.

Дар байни мардум инчунин таъбири **«чойи гурба паҳлуи меҳмон»** хеле маъмул аст, аз забони гурба чунин баёншудааст:

*Азбаски дар **миёни мардум мукаррамам**,*
***Ҷоям ҳамеша ҳаст ба паҳлуи меҳмон** [4,с.653].*

Баъзе сифатҳои манфии гурба аз забони саг баён мешавад:

*Монанди **дуд дидадароист** кори ту,*
***Аз дар бурун кунанд, дарои зи тобдон**.*
Дар хонае, ки як нафасе нест хӯрданӣ,
***Бар бомҳо баромада гардӣ фиғонкунон**.*
Тифлону акрабои ту, эй дузди косалес,
***Омӯхтанд дарбадариро зи модарон** [4, с.654].*

Масалан, **ин сифатҳои хуби саг** аз забони худи ӯ баён шудааст:

…Аз хонае, ки порчаи ноне ба ман расад,
***Шаб то ба рӯз бар дари ӯям нигаҳбон**…*
…Бо он ки ҳаст мартабаи олие маро,
***Дорам мани шикаста қаноат ба устухон** [4, с.654].*

воқеӣ буда, аз вафодории саг ба соҳибаш далолат мекунад.

Дар баробари ин, баъзе сифатҳои бади саг аз забони гӯсфанд баён мешавад, ки аз азал хос ба табиати сагон аст:

Гуфт: Эй палиди шумнафас, ҳадди худ шинос,
Бар устухони ман марасон ин ҳама забон [4, с.655]!
Ё ин ки:
Пайваста кори ту ҷадалу ҷанг бо гадост,
Бар остон ту нолакунон, ӯ асозанон… [4, с.655].

Ҳарчанд гург дарранда аст, вале дар хоб дидани гург дар байни мардум фоли нек дониста мешавад ва ба ин маънӣ аз забони гург чунин ишора мекунад:

Дар хоби хеш ҳар кас ки бибинад шабе маро,
Гардад зи юмни ман ҳамаи рӯз шодмон [4, с.656].
Ҷун гов мерасад, ба гург мегӯяд:
Гургӣ, валек қатраи борон надидӣ,
Нашнидааст гӯши ту овози сагон…[4, с.657].

Ин ишора ба он аст, ки гургон аз сагон ҳарос доранд. Ё дар байти дигар:

Гаҳ сулҳ мекунӣ ба чӯпону гаҳ ҷанг,
Гургоштист кори ту пайваста бо шубон [4, с.657].

Аз ин байт чунин маънӣ бар меояд, ки дӯстии гург доимӣ нест ва шоир онро бо калимаи «гургоштӣ» ифода кардааст, ки дар замони Сайидо ва имрӯз вожаи «гургоштӣ» дар забони мардум фаровон истифода мешавад.

Сифатҳои мусбати гов дар «Баҳориёт» аз забон худи ӯ ба воқеият наздик оварда мешавад:

Гоҳе ба гирди хирмани деҳқон шавам ба чарх,
Гоҳе ба халқ ширдиҳам, ҳамчу модарон.
Аҷдоди ман ба Одаму Ҳаво баробар аст,
Яъне марост гови замин аз бародарон [4, с.657].

Ин сифати гов ишора ба он аст, ки говро дар баъзе кишварҳо муқаддас мешуморанд. Гӯё гузаштагони гов ба Одаму Ҳаво баробар будаанд. Ва ин рубоии Хайём ба ин далел аст:

Говест дар осмон номаш Парвин,
Гови дигаре нуҳуфта дар зери Замин.
Чашми хирадат кушой, эй аҳли яқин,
Зеру забари ду гов мушти хар бин.

Дар ҷаҳонбинии одамони дунёи қадим чунин ақидае мавҷуд аст, ки Замин дар болои шохи гов қарор доштааст ва гови дигаре дар авҷи фалак бо номи Парвин мавҷуд будааст, ки Хайём мавҷудияти ин ду говро ба мушти хар баробар донистааст. Ҳатто дар баъзе кишварҳо (Ҳинд) говро имрӯз ҳам муқаддас медонанд.

Дар «Баҳориёт» худсифаткунии Уштур ба гумони мо воқеӣ ва дуруст аст, Уштур худро чунин сифат мекунад:

…Пайваста хор мехӯраму бор мекашам,
Ҳаргиз нагашта хотирам аз сорбон.
Ҳар ҷо, ки будаам бо ду зону нишастаам,
Дар бар кашида ҷомаи малла, чу сӯфиён [4, с.658].

Рӯбоҳ, ки яке аз персонажҳои тамсилии «Баҳориёт» аст, дар байни мардум бо зиракӣ, фиребгарӣ ва айёрию маккорӣ шӯҳрат дорад. Дар «Баҳориёт»-и Сайидо роҷеъ ба баъзе сифатҳои бади ӯ низ ишора рафтааст:

…Ман муддатест, хона дар ин дашт кардаам,
Накшодаам ба ҳеҷ кас ***аз худ достон****.*
…Гоҳе,ки рӯ ба рӯй шавад душмане маро,
Ёбам зи рӯи ақли худ аз дасти вай амон *[4, с.661].*

Харгӯш, ки низ аз персонажҳои тамсилии «Баҳориёт» аст, ба фиребгарию маккории рӯбоҳ ишора намуда мегӯяд:

*…****Шабҳо равӣ чу дузд*** *ба сӯи маҳаллаҳо,*
Чашмҳои худ чароғ кунӣ баҳри мокиён*… [4, с.662].*

Харгӯш ҳамзамон сифатҳои неки худро номбар намуда, аз ҷумла таъкид менамояд, ки равғани ӯ барои табобати дарди устухон хеле муфид будааст:

Моланд агар ба пайкари худ ***равғани маро,***
Бешакку шубҳа, дафъ кунад дарди устухон *[4, с.662.*
Тавсифи сифати неки оҳу:
Дар даҳр агарчи сурати ман нест одамӣ,
Лекин марост ***сурати неку, чу дилбарон.***
Чашмам *бувад* ***зи гамзаи Лайлӣ барандатар,***
Девонаи *мананд, чу* ***Маҷнун паривашон*** *[4, с.664].*

Бояд таъкид намуд, ки «Баҳориёт»-и Сайидо аз ин лиҳоз, на танҳо дар байни калонсолон, инчунин дар байни бачагони синни хурду миёнаи мактабӣ маҳбубияти хоса дорад ва чун асари ба доираи хониши бачагон дохил гардидаи Сайидо дер боз вирди забонҳост. Сабаби асосии ба доираи хониши бачагон дохилшавии «Баҳориёт», пеш аз ҳама баҳсу мунозираи шавқангези 18 ҳайвон ва махсусан, ба забони одамӣ ифшошавии гуфтугӯю мубоҳисаи онҳо мебошад.

Шояд хусусияти тамсилии достон, тарзи тасвир, воситаҳои баёни асар, забони фасеҳ ва гуфтугӯии персонажҳо ба забони одамӣ (дар боло ишора шуд С.С., Ш.А.) ба он сабаб шуда, ки «Баҳориёт» имрӯз аз хазинаи тиллоии адабиёти тоҷику форс ба хазинаи адабиёти атфоли он гузашта ва чун асари хоси бачагон ба адабиёти онҳо ҷилои тоза зам кардааст. Илова бар он чи гуфта омад, иртиботи «Баҳориёт» ва роҳ ёфтани онро ба адабиёти бачагона таъйин кунем, натиҷаи зайл ҳосил мегардад:

1. Аввал ин ки нахустасарҳои тамсилии адабиёти бачагону наврасони тоҷик таърихи кӯҳан дорад, мисли: «Достони Йуишти Фриён», «Драхти Ассурик», қиссаи «Калила ва Димна», достони «Муш ва Гурба»-и Убайди Зоконӣ, «Ҳикояҳои тамсилӣ»-и «Баҳористон»-и Абдураҳмони Ҷомӣ ва «Баҳориёт»-и Сайидо аз ҳамин ҷумлаанд.

2. Сайидо дар назми достон аз услуби махсусе истифода намудааст, шоир пеш аз ҳама, дар достон тасаввуроти халқро нисбат ба хусусияти ҳар як ҳайвон ба назар гирифтааст, ки ин хусусиятро худи ҳамон ҳайвон ва ҳайвони муқобили ӯ зикр мекунанд.

3. Забон ва сабки баёни «Баҳориёт»-и Сайидо фасеҳу равон буда, на танҳо барои калонсолон, инчунин барои бачаҳо низ муассиру хотирмон аст. Тарзи баёни Сайидо сабки хуросониро ба ёд меоварад.

4. «Баҳориёт» чун асари бачаҳо дар мактаби таҳсилоти умумӣ дербоз ба ҳайси асари бадеии дӯстдоштаи бачаҳо нақши муҳим дорад, чунки ин асар аз нигоҳи забон, тарзи баён комилан ба дарку фаҳми бачаҳо мувофиқат мекунад.

5.Бачаҳо хусусияти неку бади бисёр образҳои тамсилии «Баҳориёт»: мушу гурба, сагу гӯсфанд, хорпушту рӯбоҳ, харгӯшу маймун ва ғайрароро ба мактаб омадан аз падару модар, бобою бибӣ шунида ва бо баъзе аз ин образҳои тамсилӣ борҳо дучор шудаанд. Ҳатто аз хислатҳои баду неки чунин образҳои тамсилӣ каму беш огоҳ ҳам ҳастанд.

6.Дар макотиби таҳсилоти миёнаи умумӣ ҳар сол дар арафаи ҷашни мавлуди Сайидо дар асоси образҳои тамсилии «Баҳориёт»-и ӯ бачаҳо дар саҳна нақши персонажҳои тамсилии «Баҳориёт»-ро мебозанд. Ягон асари бадеии дигар, ҳатто «Муш ва Гурба»-и Убайди Зоконӣ ин имкониятро надорад. Ин ҷо таносуби образҳои асар ба хусусиятҳои синнусолии хонандагон ва шумораи он мувофиқат мекунад. Дигар ин ки бачаҳо ба феълу атвори персонажҳои тамсилии «Баҳориёт» зуд ворид мешаванд.

7. Дигар унсури ба дилу дидаи хурдсолон ҷойгузиншавии «Баҳориёт»-и Сайидо ин аст, ки ҳайвонҳо якбора не, балки якто-якто паи ҳам бар зидди ҳарифи худ ба саҳна омадани персонажҳои тамсилӣ аст, ки табиатан мушу гурба, сагу гӯсфанд, гургу гов, хорпушту рӯбоҳ, уштуру сангпушт, оҳую паланг…ва шеру мӯрча ба ҳамдигар аз оғози ҳастӣ зиддият доранд.

Мунозираи байни ҳайвонот хеле мароқангез тасвир меёбад, онҳо ба тартиб аз рӯйи феълу атвор, сифату рафтор, хулқу хӯ, табиату хислати аслии ҳар ҳайвон дар ҳаёт, тарзи зиндагӣ ва мавқею мақомашон дар байни ҳамдигар тасвир мешаванд. Ин хусусиятҳои неку бад бо услуби адабии мунозира аз забони персонажҳои тамсилӣ баён мегардад, ки муассирии асарро барои хонандагони наврас низ хеле афзудааст.

Дар хулосаи асар муаллиф арз менамояд, ки ин масалро ба ду-се рӯз тамом карда, дар рӯзгори Абдулазизхон «таърих аз ҳазору наваду як гузашта» навиштааст. Шоир Абдулазизхонро «шоҳи охируззамон» номида, ба пиру барно хонандаи ин асар - «Баҳориёт» муроҷиат менамояд:

… Эй хурду бузруге, ки дар айём мондаед,
Афтад ба саҳв дар назар ин турфа достон,
Гар зиндаам, гаҳе ба дуо ёдам оваред,
В-ар рафтаам, ба фотиҳа созед шодмон [4, с.670].

Паҳлуҳои дастурӣ ва омӯзандае, ки хонандаи хурдсол аз асари мазкур бардошт карда метавонад хеле зиёд аст, аз ҷумла муҳити атрофро бо ҳайвонҳояш донистан, хислатҳои онҳоро бо инсонҳо муқоиса намудан, аз худтаърифкунӣ худдорӣ кардан, нисбат ба ҳамдигар некбин будан, ғайбат накардан, айби рафиқро беғаразона гуфтан, муттаҳид шудан ва аз як гиребон сар баровардан, дар ҳолатҳои душвор дасгири ҳамлигар гардидан, ба сухани якдигар гӯш додан, ба ҳар касу ҳар чиз дуруст баҳо додан, аз инсонҳи бад дурӣ ҷустан, аҳлона зиндагӣ кардан ва ғайра мебошад.

АДАБИЁТ

1. Сайфиев Н. Таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои ХУ1-Х1Х ва ибтидои асри ХХ).-Душанбе: Бухоро, 2012.-659 с.
2. Мирзое А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик.-Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1947.-156 с.
3. Саъдиев С. Адабиёти тоҷик дар асри ХУ11.-Душанбе: Дониш, 1985.
4. Сайидои Насафӣ. Асарҳои мунтахаб.Бо муқаддима ва тавзеҳоти Ҷ.Шанбезода.-Душанбе: Ирфон,1977.-701 с.
5. Гулшани адаб.Ҷилди 4. Тартибдиҳандагон: А.Афсаҳзод, Ҷ.Додалдишоев, Л.Сулаймонова, Ш.Нуриддинов.-Душанбе: Ирфон, 1977.-383 с..

СВЯЗЬ «БАХОРИОТ» САИДО С ДЕТСКОЙ ЛИТЕРАТУРОЙ

Каждый литературный жанр имеет свою тему и форму в зависимости от возраста и понимания предполагаемого читателя. Однако среди такой литературы есть такие, которые не ограничены конкретным возрастом. «Бахориот» Саидо – является одним из них, которую можно прочитать в любом возрасте. Следовательно, эта статья обсуждает характеристику этой работы и определяет ее отношение к детской литературе. Результаты этого исследования принесут пользу исследователям и преподавателям.

Ключевые слова: поэма, «Бахориот», Саидо, детская литература, тема, формы, характеристика, возраст, роль, пример, связь.

THE RELEVANCY OF BAHORIYOT BY SAIDO TO CHILDREN LITERATURE

Each literature genre has its own theme and form according to the age and understanding of its purported reader. However, amongst such literature, there are some that are not restricted to a specific age. Bahoriyot by Saido is one of them which can be read at any age. Hence, this article discusses the characteristic of this work and identifies its relevancy to children literature. The outcome of this research will benefit researchers and teachers.

Key words: *novel, Bahoriyot, Saido, children literature, theme, forms, characteristics, age, role, example*

Сведения об авторах:

Саидов Саидрахмон *- кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни.*

Шоев Абдухамид Абдунабиевич *- кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. E-mail: sayron80@mail.ru.*

About authors:

Saidov Saidrahmon *- Candidate of Philological Sciences, Lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after Ayni.*
Shoev Abdukhamid Abdunabievich *- Candidate of Philological Sciences, Lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after Ayni. E-mail: sayron80@mail.ru.*

ЯК МАНБАИ МУҲИМ ОИД БА УСТОД АЙНӢ

Маҳмадаминов А., Абдулҳаев З.
Донишгоҳи милли Тоҷикистон

Сарчашмаҳои адабии нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX муҳимтарин рӯйдодҳои таърихӣ ва равандҳои эҷодии ин даврараро дар худ таҷассум кардаанд. Аз ҷумла, «Рӯзнома»-и Садри Зиё дар шинохти ҳаёти адабии замон нақши равшане дорад.

Шарифҷонмахдуми Садри Зиё (1865 – 1932), ки баъди Аҳмади Дониш яке аз бузургтарин равшанфикрони замони худ мебошад, воқеан, дар ташаккули адабиёту фарҳанги ин давра бо таълифи осори арзишманди адабӣ, фарҳангӣ ва таърихӣ дар баррасии масоили иҷтимоӣ, сиёсӣ ва маънавии замони худ хидматҳои шоёне ба сомон расонидааст.

Садри Зиё дар як қатор таълифоташ, аз ҷумла дар «Рӯзнома» зимни нақлу ёддошт роҷеъ ба аҳли адаб ва эҷодиёти суханварони муосираш маълумоти зиёд фароҳам овардааст. Ӯ яке аз аввалинҳо шуда, доир ба рӯзгор ва эҷодиёти С.Айнӣ, Шоҳин, Ҳайрат, Саҳбо, Савдо ва дигарон ба сифати муҳаққиқ баҳои муносибе додааст.

Садри Зиё бо такя ба шарҳи ҳол ва рӯзгору осори адибони номвари таърихи адабиёти тоҷик ба дараҷаи маърифат, қареҳа ва истеъдоди шоирону фозилон мепардозад. Ӯ ҳангоми баҳогузорӣ ба ҳунари шоирӣ ва маҳорати адабии С.Айнӣ бо ибораву ҷумлаҳои кӯтоҳу мухтасар мулоҳиза ва андешаҳои илмиашро ба таври равшан баён мекунад.

Дар ин нигошта, мо бо бархе аз нақду назар ва ақоиди адабии Садри Зиё дар «Рӯзнома» ошно мешавем, ки дар мавриди С.Айнӣ иншо шудаанд.

Садри Зиё аз соли 1320 ҳ. – 1904 м. дар вилояти Каркӣ муддати якуним сол қозии шариат буд. Дар он айём аз Бухоро ва дӯстон дур монда, ёди онҳоро мекард. Ҳамон сол ӯ соҳиби духтаре гардид, ки номашро Ҳанифа гузоштанд. Садри Зиё ҳангоми ин нақл дар «Рӯзнома» -и худ номи С. Айниро наоварда, ғазали ӯро зимнан зикр менамояд. Дар ин хусус Садри Зиё чунин менависад: «Ҳангоме ки чанде ҳамроҳи роқими савод дар вилояти Каркӣ сукунат дошт, пас аз муроҷиат дар Бухоро гуфта:

Ғазал

Ёди айёме, ки ман ҳам шамъи маҳфил доштам,
Яъне он зебошамоил дар муқобил доштам.
Мезанам аз яъс бар сар ин замон дасте, ки ман,
Пеш аз ин бар гардани ҷонон ҳамоил доштам.[1]
Дар лаби Омӯ ба Каркӣ шодмон аз васли ӯ,
Гаҳ гузар дар баҳру гаҳ манзил ба соҳил доштам.
Талхии айём бар комам гуворо менамуд,[2]
То назар бар рӯйи он шириншамоил доштам.
Мекунам бо мӯя ёд имрӯз он айше, ки ман,
Дар лаби Омӯя бо дилдор ҳосил доштам.
Гаҳ ба қозихона бо аҳбоб будам шодком,
Бо нашимангоҳи мирӣ гоҳ манзил доштам.[3]
Аз тавофи турбати маъруфи «Кархии Амом»,
Мешуд осонам агар ҳар гуна мушкил доштам.[4]

---

[1] Дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8 (Тартибдиҳандагон: С.М. Айнӣ, Х. Айнӣ, К.Айнӣ). – Душанбе: Ирфон, 1981. – С. 111 мисраи боло дар шакли зерин:

Пеш аз ин дар гардани ҷонон ҳамоил доштам

зикр шудааст.

[2] Дар «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, С. 111 мисраи боло бо чунин тарз омадааст:

Талхии айём дар комам гуворо менамуд

[3] Мисраи 12 -уми ин ғазал дар «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8. Нашри зикршуда, С. 111 дар чунин шакл:

Дар нашимангоҳи мирӣ гоҳ манзил доштам

омадааст.

[4] Ин байти ғазал, дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 111 мавҷуд нест.

Дил ба дилдор асту ман афтода аз дилдор дур,[1]
Фаррух он рӯзе, ки ҳам дилдору ҳам дил доштам.[2]
Мекушад ин ҳасратам охир, ки боре ӯ нагуфт,
Айнии маҳҷур, яъне зору бедил доштам.[3]

«Ёди айёме, ки ман ҳам шамъи маҳфил доштам». – Ғазале, ки бо ин мисраъ оғоз шуда, зодаи табъи Садриддин Айнист ва тахаллус дар байти мақтаъ ҳаст. Дар дафтари мусаввадаи С.Айнӣ гуфта шудааст, ки «дар бозгашти сафари Каркӣ соли 1321ҳ. – 1905м. тасвид ёфта буд» [14, с.430].

Садри Зиё дар «Тазкори ашъор» таҳти унвони «Ҳангоме ки чанде бо роқими савод дар вилояти Каркӣ сукунат дошт гуфта ғазали С.Айниро овардааст. Дар «Куллиёт»-и С.Айнӣ ҷилди 8, саҳ. 471 бошад, маълум мегардад, ки дар он вақт Садри Зиё дар вилояти Каркӣ қозӣ буда, С. Айнӣ бо Абдулвоҳиди Мунзим аз Бухоро ба Каркӣ рафта меҳмони Шарифҷонмахдум мешаванд. Бояд гуфт, ки ҳангоми қозӣ будани Садри Зиё дар дигар тумону вилоятҳо, аҳли фазли Бухоро барои ҳолпурсӣ назди ӯ меомаданд.

Рӯзи панҷшанбеи соли 1321 ҳичрӣ баробар бо 1905 мелодӣ мусибати сахте бар сари Садри Зиё омад. Дар як рӯз ду фарзанди ӯ аз олам дар гузаштанд, ки Садри Зиёро дар ғаму андуҳ қарор доданд. Ӯ ин ҳодисаро дар саҳифаи 177-уми «Рӯзнома»-и худ батафсил меорад ва дар зимни он як марсияеро низ оварда ва соҳиби марсия, яъне С.Айниро ҳамчун яке аз дӯстон ва қадрдонони худ хитоб намудааст, ки дар ҳаққи фарзандони фавтидаи ӯ марсияе офаридааст:

Марсия

Эй дил, чу суститмеҳр бувад чархи бемадор,
Чашми вафо мадор, ба оҳу фиғон ба зор![4]
Пинҳон набуда кори фалак гарчи пеш аз ин,
Имрӯз кард боз дигар бора ошкор.[5]
Ақзалқузот Мир Шарифи судурсолор, к-он,
Дар илму фазлу ҷуду карам дорад иштиҳор.[6]
Мебин, чӣ ғам зи ҳукми қазояш судур ёфт,
Аз дида рехт, ҳар ки шунид, ашк дар нисор.[7]
Яъне ду тозагул, ки ба гулзор дошт ӯ,[8]
Паҷмурд аз самум ба новақти рӯзгор.
Ду нури дидае, ки ба ҷон парварида буд,
Рафтанду монд дидаи хунбор ҷон низор.[9,10]

---

[1] Дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, С. 111 мисраи боло дар шакли зерин:
Дил ба дилдор аст, ман афтода аз дилдор дур
зикр шудааст.

[2] Мисраи фавқуззикр дар «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 111 дар чунин шакл:
Ёди айёме ки ҳам дилдору ҳам дил доштам
омадааст.

[3] Тазкори ашъор -и Садри Зиё ба тасҳеҳи Саҳобиддин Сиддиқӣ, ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухороӣ. – Теҳрон: Суруш, 1380. – С. 157.

[4] Мисраи дувуми марсия дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8. Нашри зикршуда, с. 94 дар чунин шакл:
Чашми вафо мадор, ба оҳу фиғон бизор!
омадааст, ки он мазмунан ва мантиқан ғалат мебошад.

[5] Байти дувум, дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8.– С. 94 ҳамчун байти севум ва дар чунин шакл:
Пинҳон набуд кори фалак гарчи пеш аз ин,
Имрӯз кард боз дигар бора ошкор.
оварда шудааст.

[6] Мисраи шашум ва ҳафтуми марсия дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8. Нашри зикршуда, с. 94 ба ин тариқ:
Ақзалқуззот Мир Шарифи судур ки он,
Аз илму фазлу ҷуду карам дорад иштиҳор.

омадааст, ки мазмун ва вазни байтро хароб сохтааст.

[7] Дар «С.Айнӣ. *Куллиёт», ҷ. 8, с. 94 мисраи боло дар чунин шакл:*
К-аз дида рехт, ҳар ки шунид, ашк дар канор
зикр шудааст.

[8] Дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 94 мисраи фавқуззикр дар шакли:
Яъне ду тозагул, ки ба гулзори умр дошт
омадааст.

[9] Ин мисраи 12-уми марсия дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 94 бо чунин шакл:
Рафтанду монд дидаи хунбору ҷони зор
оварда шудааст.

[10] Пас аз байти 6-ум дар *«С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 94 чунин:*
Мушкилтар ин бувад, ки ба як рӯз шуд хароб,
Маъмураи вуҷуди ду, эй, ин чӣ сахт кор!
байт оварда шудааст, ки он дар «Рӯзнома» мавҷуд нест.

Осон гирифтаанд ба худ манзили адам,
Халқе аз ин мусибату шури ҷоншикор.[1]
Гирдоби беканори адамро фитодаанд,
Он ду гирифта то ба канори адам қарор.[2]
Аз ин алам чу ҳоли банӣ навъ ин бувад,
Ҳоли падар чӣ гуна бувад? Худ қиёс дор.
Гӯяд ба сабру тоқату ором алвидоъ,
Хонад зи маҳфили тарабу айш алфирор.
Аз заъф хоб мекунад аз рӯз то ба шаб,
Ли-л-ҳузни ло яному мина-л-лайли ила-н-наҳор.[3]
Рӯзу шабаш ба оҳу фиғону фусӯс рафт,
Ин рӯзи ҷоншикор чу овард ӯ наҳор.
Торихи ин мусибат пурсидам аз худ,
Оҳе кашиду гуфт:«фусуну фиғон» шумор.[4]*

Чи тавре ки дар боло қайд шуд, ин марсия ба қалами С. Айнӣ тааллуқ дорад ва ӯ дар дафтари мусаввадаи худ дар бораи ин марсия гуфтааст: «Таърихи вафоти ду нури чашми махдумулуламо Қозӣ Мир Муҳаммадшарифи Судур, ки ба як рӯз воқеъ шуда буд» [5] ва соли таълифи он 1321ҳ. – 1905м. нишон дода шудааст. Ин марсия дар «Куллиёт»-и С. Айнӣ ҷилди 8, саҳ. 94-95 аз нусхае, ки дар «Рӯзнома»-и Садри Зиё мебинем, андак фарқ дорад ва он бо далел дар боло нишон дода шуд.

Дар зимн бояд гуфт, ки марсияи мазкур аз 13 байт иборат буда, он айнан дар саҳифаи 158 «Тазкори ашъор» бо зикри номи С.Айнӣ оварда шудааст. Аз ин дидгоҳ ва муқоиса метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки Садри Зиё ин марсияро аз «Тазкори ашъор» рӯнависӣ намуда, ба «Рӯзнома»-и худ ворид кардааст.

Пас аз овардани марсия, Садри Зиё дар саҳифаи 180-уми «Рӯзнома» такроран даргузашти фарзандонашро зикр намуда, санаи дақиқи он рӯз, бегоҳии панҷшанбеи 15 сафар рӯй додани ин ҳодисаи ғамангезро қайд мекунад. Дар ҳамин вақт ӯ номи Садриддинхоҷаи Айниро зикр намуда, зимнан аз ӯ як байт меоварад: «Дар понздаҳуми сафар, бегоҳии панҷшанбе шӯришу ғавғои дигар бар сари бандаи муҳаққир андохта, як нафар оҷизаи дувунимсола Ҳанифа ном, ки аз вилояти саросаркулфати Каркӣ нишона мондагӣ буд, якбора аз канори модар музтар ва дидатари падар бадар рафта, ихтиёри сафар карда, ба Доруссақар шитофта, падари нотавону модари беҷонро ба ҳоли аҷибе дар шиканҷаи ҳичрон гузошт. Ба маънии боғбони имрӯз гули сахт бебокона чид хомаи анбарин шамома Садриддинхоҷа чунин менигорад ки:

Бас гули умраш ба гоҳи ғунчагӣ пажмурда шуд,
Ба ҳар торихаш рақам шуд, «ғунча пажмурду оҳ!»

Дар ин байти С.Айнӣ, дар мисраи дувуми он таърихи вафоти Ҳанифа – духтари дувунимсолаи Садри Зиё дарҷ ёфтааст. Ин байт дар ҷилди 8-уми «Куллиёт»-и С.Айнӣ, ки осори шоирии ӯ гирд омадааст, дида нашуд ва шояд «Рӯзнома»-и Садри Зиё ягона сарчашмае бошад, ки ин байтро нигоҳ доштааст.

Дар саҳифаҳои баъдии «Рӯзнома» Шарифҷонмахдуми Садри Зиё оид ба даъват намудани бузургони Бухоро ва аҳли элчихона ба Арк ва дар назди онон қироат намудани матни ислоҳоти амир маълумот додааст. Пас аз қироати матни ислоҳот, ки айни ин гузориш аз саҳифаи 142 то 155-и «Таърихи инқилоби Бухоро» низ дарҷ гардидааст, Садри Зиё баъд аз зикри он тоифаи уламо, ҷамоаи тиҷор ва фирқаи тараққиталабоне, ки аз асли мақсади амир Олимхон огоҳ буданд ва медонистанд, ки ҳукумати Бухоро барои ҳифзи мавқеъ ва қудрат худро як дараҷа ба ислоҳот моил нишон дода, аммо дар асл хоҳони судури он набуда, фирефтани ҷавонон ва матбуот буд, дар баробари дигар шахсиятҳои шинохта ва зикргардида, исми Садриддинхоҷа Айниро ҳам

---

[1] Дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 94 мисраи фавқуззикр дар шакли:
Халқе аз ин мусибати душвори ҷоншикор
омадааст.

[2] Дар «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, саҳ. 94 байти 8-ум бо чунин шакл:
Гирдоби беканори қидамро фитодаанд,
Ин ду, гирифта то ба канори адам қарор.
зикр шудааст.

[3] Байти 11-уми марсияи боло, ин охири байт дар матни «С.Айнӣ. Куллиёт», ҷ. 8, с. 95 мебошад.

[4] Мисраи охири ин марсия моддаи таърих аст ва он ба таърихи дақиқи вафоти фарзанди Садри зиё, ки дар соли 1334 ҳичрӣ мутобиқ бо 1914 мелодӣ баробар аст, далолат менамояд.

[5] Садри Зиё. Рӯзнома. Вақоеънигории таҳаввулоти сиёсӣ-иҷтимоии Бухорои Шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти манғит бар асоси ёддоштҳои рӯзномаи Шарифҷонмахдуми Садри Зиё – охирин қозикалони Бухоро. Таҳқиқ ва пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. – Теҳрон: Маркази аснод ва хадамоти пажӯҳишӣ, 1382 ҳ. – 2003 м. – С. 322.

меорад ва таъкид медорад, ки «... Меҳмонхонаи Раҳимхонӣ тамоми ашроф ва аъён ва уламо ва умаро ва аҳли қунсулхона ва чанде аз тараққипарварон муҷтамаъ гашта, дар соати мазкур амир ва вазир низ бад-он маҷлис ҳозир шуда, як нусха аз эълоннома ба дасти роқим (манзур Садри Зиё – А.М., З.А.) доданд, ки аз ҷойи худ бархоста, ба овози баланд қироат карда, ба масомии ҳазор маҷлис аз дуру наздик ва турку тоҷик расонидам... Аз фирқаи тараққиталабон Мирзо Муҳиддин, Мирзо Абдулқодири Мунзим, Аҳмадҷонмахдуми Ҳамдӣ, Муҳиддинмахдуми Рауф, Садриддинхоҷаи Айнӣ ва ҳоказо... ва алҳосил, асҳоби маҷлис баъзеҳо ҳушёр ва аз асли масъала хабардор, дигарон ҳама чун сурати девор ҳайрони ин кор» монданд. [14, с.262].

Аз ин нукта бармеояд, ки С.Айнӣ дар радифи шахсиятҳои шинохта дар он давр ва корогоҳ аз сиёсатҳои хукумати амирӣ ба ҳисоб мерафт ва аз асли масъала бохабар буд.

Бояд таъкид намуд, ки «Рӯзнома»-и Шарифҷонмахдуми Садри Зиё ягона сарчашмаест, ки ҳузур ёфтани Садриддин Айнӣ дар он маҷлиси расмӣ ба ҳайси як тараққиталаб ва ислоҳотхоҳ зикр шудааст.

Аҷаб ин аст, ки устод Айнӣ ин воқеаро дар «Таърихи инқилоби Бухоро»-и худ батафсил овардааасту, аммо ҳузур ёфтани худро дар он маҷлиси расмӣ қайд наменамояд. Шояд аз сензураи сахти ҳукумати он давр ва ё ин ки бо ҳикмату салоҳдиди худ ин нуктаро зикр накардааст. Ба ҳар ҳол, дар «Рӯзнома» қайд гардидани С.Айнӣ аз ҷониби Садри Зиё, ин худ як маълумоти тоза ва дар навбати аввал зарурӣ барои мо ба ҳисоб меравад.

Зикр ёфтани номи С.Айниро дар «Рӯзнома» боз метавон дар саҳифаи 268-уми ин китоб дид. Дар ин ҷо Садри Зиё ҳодисаи даҳшатноки рӯзи якшанбеи 9 апрели соли 1917-ро, ки бар сари ӯ ва С.Айнӣ омада буд, батафсил тасвир кардааст. Садри Зиё мегӯяд, ки ӯро дар Регистон аз асп афтонданд ва ба зарбу лат кашиданд, ки либосаш ҳама пора-пора шуд ва хуншору беҳуш зери лагадҳо монд. Баъдан ӯро бардошта ба Арк бурданд ва ба як хонаи тангу торик партофтанд, ки беҳуш хобида буд. Ин буд даҳшате, ки ба сари Садри Зиё омад.

Пас аз он ки санаи 10-11 апрел Садри Зиё озод мешавад ва дар ҳолати беҳоливу бемадорӣ дар хонааш мешавад, чунин мегӯяд: «Пас аз он ба ифоқа омада бо ҳолати парешон бар сари кори худ рафтам. Аз дигар вақоеи дурӯза хабар надоштам. Баъда мо ки филҷумла ба ифоқа омадам, шунидам, ки баъд аз вақоеи ҳосили дирӯза вақте ки дар Арки Бухоро ба хонаи тангу торик бешуур афтода будам, «Бародари муҳтарамам Садриддинхоҷаи Ғиҷдувонӣ «Айнӣ» тахаллус, ки назман ва насран аввал Амир Хованд ва сонӣ Саъдии Шерозӣ ва дар ҳадди зоташ ранҷур ва касалманд буд, аз мадрасаи Кӯкалтош ба ҳоли аҷибе оварда, ба дарвозаи Арки Бухоро бераҳмона ва бешарафона, амиру вазир ба иқтизои аҳли балво ҳафтоду панҷ чӯб таъзир кардаанд ва ба яке аз маҳбасҳои он ҷо, ки «Обхона» меноманд, ба ҳамон ҳол андохтаанд. Аҳолии қунсулхона дар ҷамъи ин мавод, фақат ҳамин қадар карданд, ки мазрубин ва маҷруҳинро аз маҳбас бароварда, ба Когон бурданд ба духтурхона супурданд».[1]

Албатта, Садри Зиё дар навбати аввал аз ин кор огоҳ набуд, зеро худ дар ҳолати ногувор гирифтор буд. Аммо пас аз ин мебинем, ки чи тавр дар «Рӯзнома» устод Айниро «бародари муҳтарамам»-хитоб карда, бо эҳтиром ва самимият сухан ронда, ҳар чи бар сари бародараш омадааст, бо афсӯс хӯрдан як – як зикр менамояд.

Аз ин ҷиҳат, маълум мегардад, ки С.Айнӣ дар назди аҳли ҷомеа аз ҷойгоҳи хоссе бархӯрдор будааст ва Садри Зиё дар шахсияти ӯ дӯст ва ҳамнафаси худро тасаввур мекардааст. Чи тавре ки мебинем, Садри Зиё дар бораи устод Айнӣ бо самимияти падарона ва бо як ҳисси меҳрубонӣ сухан ронда, ӯро ифтихори худ мешуморад.

Ҳамин тариқ, «Рӯзнома»-и Шарифҷонмахдуми Садри Зиё яке аз сарчашмаҳоест, ки муҳимтарин рӯйдодҳои таърихӣ ва равандҳои эҷодии нимаи дувуми асри XIX ва ибтидои асри XX-ро дар худ таҷассум карда, дар шинохти ҳаёти адабии замон нақши равшане дорад.

Дар баробари ин, ба василаи «Рӯзнома»-и Садри Зиё мо бо баъзе лаҳзаҳои зиндагии С.Айнӣ, мақому манзалат ва ҳунари нигорандагии ӯ ошно гардидем. Маълумоти Садри Зиё оид ба С. Айнӣ дорои аҳаммияти адабиву таърихӣ ва илмиву амалӣ буда, аз нуфуз ва ҳунари нигорандагии адиб, инчунин муносибаташ бо устод Айнӣ шаҳодат медиҳанд.

Садри Зиё дар «Рӯзнома» зимни нақлу ёддошт дар мавриди аҳли адаб ва эҷодиёти суханварони замонаш маълумоти зиёд фароҳам овардааст ва ӯ яке аз аввалинҳо шуда, доир ба эҷодиёти С. Айнӣ ва дигарон ба сифати муҳаққиқ баҳои муносибе додааст.

Садри Зиё бо такя ба шарҳи ҳол ва рӯзгору осори адибони номвари таърихи адабиёти тоҷик ба дараҷаи маърифат, қареҳа ва истеъдоди шоирону фозилон мепардозад. Ӯ ҳангоми баҳогузорӣ ба ҳунари шоирӣ ва маҳорати адабии С.Айнӣ бо ибораву ҷумлаҳои кӯтоҳу мухтасар мулоҳиза карда андешаҳои худро ба таври равшан баён месозад.

Чи тавре ки мушоҳида гардид, Шарифҷонмахдуми Садри Зиё чор маротиба номи С.

[1] . Ҳамон ҷо. – С. 268.

Айниро дар «Рӯзнома»-и худ айнан зикр намуда, танҳо дар як ҳолат номи устод Айниро зикр накарда, ғазали «шамъи маҳфил»-и ӯро ҳангоми таваллуди духтараш Ҳанифа ба пуррагӣ меорад.

Махсус зикр кардани номи С. Айнӣ баёнгари он аст, ки Садри Зиё дар бораи устод Айнӣ бо самимияти хос ва бо як ҳисси эътимод сухан ронда, аз ӯ ифтихор менамояд.

Дар охир инро бояд гуфт, ки «Рӯзнома»-и Шарифҷонмахдуми Садри Зиё дар баҳогузорӣ ба зиндагинома ва эҷодиёти С.Айнӣ, ғайр аз ин, дар таъйини масъалаҳои мубрами замон, адабиёт ва сабку салиқаи намояндагони ҳавзаи адабии Мовароуннаҳр дар асрҳои XIX - XX ба сифати сарчашмаи муътамад хидмат мекунад.

АДАБИЁТ

1. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 1 (Ба чоп тайёркунандагон: К. Айнӣ ва Р. Ҳодизода). – Сталинобод: Нашрдавтоҷик., 1958. – 327 с. - 19 с.
2. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 7. – Душанбе: Нашрдавтоҷик., 1962. – 646 с.
3. Айнӣ С. Мухтасари тарҷумаи ҳоли худам (Зери назар ва бо пешгуфтори М.Осимӣ, бо кӯшишу эҳтимом ва дебочаи Камол С.Айнӣ). – Душанбе: Дониш, 1978. – 193 с.
4. Айнӣ С. Куллиёт, ҷ. 8 (Тартибдиҳандагон: С.М. Айнӣ, Х. Айнӣ, К. Айнӣ). – Душанбе: Ирфон, 1981. – 524 с.
5. Айнӣ С. Ёддоштҳо (Чаҳор қисм). Иборат аз як китоб. – Душанбе: Сар-редактсияи илмии Энсиклопедияи миллии тоҷик, 2009. – 680 с.
6. Брагинский И. Садриддин Айни. Материалы к биографии и творческой характеристике. – Сталинабад: Государственное издательство Таджикской ССР, 1948. – 120 с.
7. Брагинский И. С. Садриддин Айни. Жизнь и творчество. 2-е доп. издание. – М.: Сов. писатель, 1978. – 248 с.
8. Маҳмадаминов А. Адабиётшиносӣ ва худогоҳии миллӣ (Тазкираи С.Айнӣ «Намунаи адабиёти тоҷик»). – Душанбе: Сино, 2008. – 211 с.
9. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. Садри Бухоро. Чопи дувум (Бо тасҳеҳ, такмил ва иловаҳо). – Душанбе: Деваштич, 2005. – 186 с.
10. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. Равшангари бузург. – Душанбе: Адиб, 2006. – 340 с.
11. Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. Нигоҳе ба адабиёти тоҷикии садаи бист. – Душанбе: Чопхонаи «Пайванд», 2006. – 456 с.
12. Раҳмон Э. Чеҳраҳои мондагор. – Душанбе: ЭР - граф, 2016. – 364 с.
13. Саҳобиддини С. Садри Зиё ва тазкираҳои ӯ. – Душанбе: Ройзании фарҳангии сафорати Ҷумҳурии Исломии Эрон дар Тоҷикистон, 2010. – 200 с.
14. Садри Зиё. Рӯзнома. Вақоеънигории таҳаввулоти сиёсӣ-иҷтимоии Бухорои Шариф тайи нимаи поёнии амороти хоноти манғит бар асоси ёддоштҳои рӯзномаи Шарифҷонмахдуми Садри Зиё – охирин қозикалони Бухоро. Таҳқиқ ва пажӯҳиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой. – Теҳрон: Маркази аснод ва хадамоти пажӯҳишӣ, 1382 ҳ. – 2003 м. – 500 с.
15. «Тазкори ашъор» -и Садри Зиё (Ба тасҳеҳи Саҳобиддини Сиддиқӣ, ба кӯшиши Муҳаммадҷони Шакурии Бухорой). – Теҳрон: Суруш, 1380. – 428 с.
16. Хади-заде Р. Источники к изучению таджикской литературы второй половины XIX века. – Сталинабад: Издательство Академии наук Таджикской ССР, 1956. – 140 с.
17. Ҳодизода Р. Адабиёти тоҷик дар нимаи дувуми асри XIX. – Душанбе: Ирфон, 1968. – 294 с.
18. Ҳодизода Р., Каримов У., Саъдиев С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои XVI – XIX ва ибтидои асри XX. – Душанбе: Маориф, 1988. – 320 с.
19. Шукуров М. Садриддин Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1978. – 304 с.

ВАЖНЫЙ ИСТОЧНИК ОБ АЙНИ

Литературные источники второй половины XIX и начало XX вв. отражают важнейшие исторические события и художественные направления данного периода. В их числе «Дневник» Садри Зия играет огромную роль в познании литературной жизни данного этапа. В этой статье говорится о достоинствах данной книги и отображения в ней жизнь и творчество С. Айни, его место в литературе, особенности его художественного мастерства, а также его отношение к Садри Зия.

«Дневник» Садри Зия является личным воспоминанием автора, однако в нем много ценной информации о художниках слова, их жизни и творчества. Садри Зия является первым исследователем творчества Айни. Посредством этой книги мы узнаем много интересных вещей об Айни, о его склонностях к литературе, о его месте в социальной жизни Бухары. Таким образом, книга в познании Айни приобретает научно-практическую и историко-литературную значимость. Также в «Дневнике» автором рассмотрены вопросы касательно актуальных проблем жизнедеятельности общества, политики и культуры, в нем обсуждается много проблем о представителях литературной жизни Мовароуннахра второй половины XIX и начало XX вв.

Ключевые слова: *Садри Зия, «Дневник», С.Айни, газел, элегия, Ханифа, Каркинская область,*

Бухара, эмир Алимхан, начало реформ, «История Бухарской революции», тюремная камера - «Обхона».

IMPORTANT SOURCE ABOUT AYNI

The literary source of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century covered the most important historical events with its respect of creative processes of that period. Sadri Ziya's «Diary» with no exceptions plays a prominent role in the recognition of literary life of that time. Therefore, the main purpose of this article is to provide thorough information in the context of the authenticity and memoir characteristics of the works of Sharifjon Makhdumi Sadri Ziya who lends credence to Ayni's life. The article particularly emphasizes and reinforces on introducing and describing Ayni's contemporary life and its existential footing of literature. It also covers the most vital question of Sadri Ziya's relationship with Ayni whose materials were taken directly from life.

Sadri Ziya in his «Diary» provided rich and in its time a significant information on the literature and writing of contemporary scholars. He was one of the first to give a very positive impression while introducing Ainy and appreciating his unique and remarkabe skills. Sadri Ziya's valuable memoir which has a literary, historical, scientific and practical worth testifies the author's reputation and his dignity.

Memoirs of Sadri Ziya serves as a reliable source in assessing the biographies and literatures of the literary scholars. It also serves as a reliable source in identifying current issues, politics, literature and style of Movarounnahr scholars in the 19th and early 20th centuries.

Key words: *Sadri Ziya, «Diary», S. Aini, gazelle, elegy, Hanifa, Karki region, Bukhara, emir Alimkhan, the beginning of reforms, «History of the Bukhara revolution», prison cell - «Obkhona».*

Сведения об авторах:

Махмадаминов Абдулхай Саидович *– профессор кафедры теории новейший персидско таджикскиой литературы Таджикского национального университета*

Абдулхаев Зохид Мухаммадович *– Таджикский национальный университет докторант, доктор Ph.D кафедры теория новейший персидско-таджикской литературы. Телефон: 904-143-144, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com*

About authors:

Mahmadaminov Abdulhay Saidovich *- Professor of the Department of Theory of Newest Persian - Tajik Literature of Tajik National University*

Abdulhaev Zohid Muhammadovich *- Tajik National University doctoral student, Ph.D. doctor, Department of Theory of the Newest Persian - Tajik Literature. Phone: 904-143-144, E-mail: zohidiabdulhay@gmail.com*

ДЖАМИ И НАВОИ: ДРУЖБА ТАДЖИКО – УЗБЕКСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Рустамова Г., Гуломджонов З.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Таджики и узбеки с древнейших времен живут как добрые соседи и народы-побратимы. Их традиционная дружба формировалась не только в условиях совместной работы и взаимного сотрудничества, но также в процессе совместной борьбы против внутренних угнетателей и иноземных завоевателей. Ярким проявлением этой дружбы в области духовной культуры являются таджикско-узбекские литературные связи, корни которых уходят вглубь веков.

История таджикского народа тесно переплетена с историей других народов Средней Азии, особенно узбекского. Персидско-таджикская литература по праву явилась великой школой изучения художественного опыта ее создателей для узбекских поэтов, также как и произведения Лутфи, Навои и других узбекских поэтов оказывали огромное воздействие на развитие таджикской классической поэзии. Об этом свидетельствует опыт развития художественного творчества таджикских и узбекских поэтов и прозаиков на протяжении многих веков [5, с.9]. Творчество каждого поэта и писателя очень разнообразно, если анализируется одна сторона, еще остается вне поля внимания многое, что является существенным для понимания этого творчества. М. Горький говорил, что литература есть человековедение, т.е. художественное человековедение, познание человека и такое художественное изображение его, которое помогает преобразованию, переделке и перевоспитанию человека. Пользуясь, случаем важно вспомнить прошлое узбекского и таджикского народа, где при Тимуре и Тимуридах ряд городов Мавераннахра и Хорасана, особенно Самарканд и Герат превратились в крупные центры науки и литературы. Большое развитие получили ряд наук – математика, литература, искусство, каллиграфия, в Самарканде были собраны выдающиеся ученые и поэты, которая благодаря им наука достигла своего развития при Улугбеке и Султане Хусейне. Улугбек был крупным ученым-астрономом своего времени, создал библиотеку, хранившей 15 тысяч томов книг. При Улугбеке в Самарканде была построена обсерватория, лучшая для своего времени.

Во второй половине ХУ века ведущим центром науки и культуры становится Герат. Брат

Улугбека Байсанкур оказывал покровительство многим талантливым деятелям культуры. Байсанкур в отличие от Улугбека не имел пристрастие к точным наукам, а большой интерес к литературе и искусству. Его заслугой явилась то, что он при дворе организовал библиотеку, ставшей богатым хранилищем редчайших рукописей и центром, вокруг которого действовали деятели науки и искусства. Здесь работали таджикские филологи, каллиграфы, миниатюристы, занимались научной текстологической работой. В создании этого крупного культурного центра большую роль сыграл Алишер Навои близкий друг и соратник великого Джами. Он, будучи визиром Султана Хусейна, оказывал всевозможную поддержку талантливым людям в любой отрасли науки и искусства. В тимуридскую эпоху большинство поэтов и писателей писали на обоих языках, хотя языком в обиходе был тюркский или предпочитало персидский язык. Навои оставил в наследство сборник стихов на персидском языке.

В литературе этого времени одним из самых плодовитых поэтов таджикской классической литературы был Абдурахман Джами (1414-1492гг.). Судя по некоторым данным, Джами написал около 100 книг. Самые крупные его произведения «Хафт авранг» («Семь престолов»), состоящее из семи больших поэм, и сборник притч «Бахористон» («Весенний сад»). Кроме того Джами можно назвать и величайшим музыкантом. В развитии музыкального искусства его труд «Трактат о музыке» («Рисолаи мусики») является одним из замечательных средневековых трудов по теории музыки.

Таджикско-узбекский билингвизм, став, особенно плодотворным процессом в XV-XIV веков, начиная с творчества Алишера Навои, получает бурное развитие. Это идея была проникнута в творчестве двух выдающихся поэтов того периода – Алишера Навои и Абдуррахмана Джами, которые провозглашали гуманизм и воспевали сильную, справедливую власть. В их большой личной дружбе воплотилась теснейшая взаимосвязь таджикской и узбекской литератур. Всю жизнь они были верными друзьями, и их дружба символизирует дружбу двух народов-соседей:

Значит, если Навои окажет милость
Он утешает сердца разбитых горем
Ничто не сравнится с этим делом,
Да будут жертвою ради этого
Друга все друзья во всем мире.

Алишер Навои посвятил дружбе с Джами специальный трактат из пяти разделов, названный «Пятерица смятенных» («Хамсат-ул-мутаһайирин»). Поэт под непосредственным влиянием Джами создает свою "Хамсу". Он выразил в ней свой жизненный и творческий опыт художника, мыслителя, политика. В отличие от предшественников он старался приблизить читателя к реальному восприятию мира, изучая мастерство предшественников, Навои стремился приблизить свое творение к жизни и ее запросам:

Преданья эти - плод седых веков
О них писали Низами, Хусрав.
Основой взяв, я перестроил их:
Я жизни больше влил в героев их.

Идейная общность Навои и Джами проявилась и в выборе жанров. Оба взяли за поэтический образец «пятерицу» («хамса») Низами – пять его поэм. Навои по типу и сюжетам произведений Низами составил первую на узбекском языке «пятерицу». В нее вошли философско –дидактическая поэма «Смятение благородных», любовно-романтическая поэма «Фарход и Ширин», эпопея «Лейли и Маджнун», философско-романтическая повесть «Семь планет» и политико- дидактический роман «Вал Искандара». Джами создал «семерицу» «Семь корон» («Һафт авранг»). Пять поэм - «Дар праведникам», «Четки благородных», «Юсуф и Зулейха», «Лайли и Маджнун», «Книга мудрости Искандарова», которые по существу составляют пятерицу, отличающуюся от прототипа Низами. Кроме того, в семерицу входят еще две поэмы: дидактическая «Золотая цепь» и философская «Саломон и Абсол».

Совместная работа и крепкая дружба этих двух поэтов свидетельствует о глубоких корнях тесной дружбы двух братских народов Средней Азии – таджиков и узбеков.

Ярким примером продолжения и представителями таджикско-узбекской литературы считаются поэты и писатели Садриддин Айни, Сотим Улугзода, Гафур Гулям, Мирзо Турсунзода, Зулфия и др.

К счастью в 2018 году вновь оживлена дружба двух стран, благодаря Президентам Республики Таджикистан и Узбекистан, который народ долгие годы ждал этого момента. С того дня в двух государствах проведены десятки мероприятий литературно-культурного характера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Айни С. Алишер Навои. Сталинабад. 1948.
2. Бертельс Е.Э. Навои: опыт творческой биографии. – М. -Л., 1948.
3. Брагинский И.С. Исследования по таджикской культуре. М.1977.
4. История Таджикской СССР.-Д.:Маориф,1983.

5. Зохидов В. Гений бессмертного народа.//Алишер Навои, Сочинения в пятнадцати томах. Том Ташкент, 1963.- С.9-10.

ДЖАМИ И НАВАИ: ДРУЖБА ТАДЖИКО-УЗБЕКСКОЙ ДИТЕРАТУРЫ

В статье речь идет о литературных связях и истории двух народов - соседей, которое берет свое начало с 15 века. Таджикско-узбекский билингвизм, стало бурно развиваться начиная с творчества двух выдающихся поэтов – Алишера Навои и Абдуррахмана Джами, которые провозглашали гуманизм и дружбу литератур.

Ключевые слова: *наследство, литература, стихи, влияние, творчество, произведение, сборник.*

JAMI AND NAVAI: FRIENDSHIP OF THE TAJIK AND UZBEK LITERATURE

In this article is shown the literary communications and history of two people - neighbors which originates from the 15th century. The Tajik-Uzbek bilingualism, began to develop violently since works of two outstanding poets – Alisher Navai and Abdurrahman Jami who proclaimed humanity and friendship of literatures.

Key words: *inheritance, literature, verses, influence, creativity, work, collection.*

Сведение об авторах:

Рустамова Гуландом Рустамовна *– доктор филологических наук доцент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*

Гуломджонов Зариф Мирджонович *– ассистент общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни*

About the authors:

Rustamova Gulandom Rustamovna *-The doctor of philological sciences, senior lecturer. The Tajik state pedagogical university of a name Saddridin Ayni*

Gulomdzhonov Zarif Mirdzhonovisch *- assistant General (common) university of faculty of Russian*

ИНЪИКОСИ МАШҚУ ВАРЗИШИ ЗАНОН ДАР «ШОҲНОМА»-И АБУЛҚОСИМ ФИРДАВСӢ ВА «ХАМСА»-И НИЗОМИИ ГАНҶАВӢ

Ашурова Н. Ҷ.

Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи А. Рӯдакӣ

Образи зан аз мавзӯъҳои ҷовидонаи адабиёти ҷаҳон буда, зан дар тафаккури бадеию эстетикӣ ва урфии асримиёнаи халқи тоҷик мақоми махсус дорад. Тасвири чеҳраи зан дар адабиёти тоҷик дар мартабаҳои гуногун зуҳур карда, ҳамчун нақши модар, хоҳар, маъшуқа ва ҳамсар аз ҳамдигар тафовут дорад. Дар асарҳои классикони адабиёт занон аксар покдоману хушахлоқ, вафодору оқил тачассум ёфтаанд. Онҳо дар нигаҳдошти номус, шаъни ҳамсари худ, ватан ба бурдборӣ дар баробари ҳама гуна маҳрумият, ҳатто худфидоӣ тайёранд. Намунаи барҷастаи чунин образҳои ибратангезро, ки бар пояи ҳаётӣ устуворанд, дар «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ низ метавон дучор омад.

Мавзӯи зан чи дар «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ ва чи дар «Хамса»-и Низомии Ганҷавӣ аз бисёр ҷиҳат ҷолиб аст. Дар ҳар ду асар сухансароёни бузург кӯшишдаанд симои занонеро бозтоб намоянд, ки бо шуҷоату диловарӣ, тавоноиву фидокорӣ, кордонию хирадмандӣ аз мардони майдон кам набошанд ва ҳатто дар баъзе маворид аз онҳо болотар бошанд.

Дар мавриди матонату шуҷоатмандии занони «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ пажӯҳишгари Эрон Мансура Иттиҳодия чунин овардааст: «Фирдавсӣ занонро мавҷудоте заифу ҳақир наёфарида ва ҳатто бархе аз онон дар рашодат бо мардон баробарӣ мекунанд» [5, с.3]. Ин суханҳоро дар мавриди занони «Хамса»-и Низомӣ низ метавон гуфт, зеро достонҳои «Хусрав ва Ширин», «Ҳафт пайкар», «Искандарнома»-и Низомӣ дар пайравии «Шоҳнома»-и Абулқосим Фирдавсӣ эҷод шудаанд.

Маъмулан адибони форсу тоҷик дар осори худ бештар симои занони нозукандому хушхиром, сарвқад, нафису зеборо мавриди тасвир қарор додаанд, аммо дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ ба ин ҳусну ҷамол боз тавонмандию паҳлавонӣ ва ҳунармандию боландагии ҷисмонии онҳоро низ афзудаанд. Дар ҳама давру замон паҳлавонону варзишгарон ва умуман, инсонҳои ҷисман обутобёфта, чи занону чи мардон, ҷуз аз нерӯю тавоноии фитрӣ бояд сифатҳои паҳлавониро аз роҳи машқу тамрин, ҳаракатҳои гуногуни ҷисмонӣ, аз худ кардани ҳунарҳои гуногуни варзишию низомӣ ба даст ованд. Дар ин мақола

ҳамин масъала аз ҷиҳати сифатҳои паҳлавонӣ, матонату ҷасорати занону дӯшизагон, машғулиятҳои ҷисмонӣ ва ҳунарҳои варзишӣ доштани чанд тан аз бонувони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ баррасӣ мегардад.

Фарзияе, ки қабл аз таҳқиқ ироа мешавад, чунин аст, ки дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ ва “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ доир ба намудҳои гуногуни варзиш ва ҳунарҳои низомӣ, чун асптозӣ, тиранозӣ, шамшерзанӣ, вазнбардорӣ, чавгонбозӣ, шиноварӣ, камонварӣ, варзишҳои куштӣ, шатранҷ ва ғайра сухан меравад, ки на танҳо родмардон, инчунин, паҳлавонбонувон низ аз ин гуна ҳунарҳо бархурдоранд.

Дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ аз ҷумлаи занони тасвиршуда дар он Синдухт, Гурдофарид, Катоюн, Бонугушасп, Гурдия либоси низомӣ ба бар карда, ҳунари хуби асптозиро ба намоиш мегузоранд. Синдухт либоси разм пӯшида, савори асп барои пешгирии ҷангу хунрезиҳо ва ҳимояти Кобул бо раҳпаймоиҳои дуру хатарнок пеши Сом мешитобад:

Ҷу пардохт ганҷ, андаромад ба асп,
Ҷу гурде ба кирдори Озаргушасп,
Яке тарги румӣ ба сар барниҳод,
Яке бора зер-андараш ҳамчу бод.
Биёмад гурозон ба даргоҳи Сом,
На овоз доду на баргуфт ном...
Фуруд омад аз асп Синдухту рафт
Ба пеши сипаҳбад хиромид тафт [8, с.334].

Дар достони “Рустам ва Сӯҳроб” Гурдофарид чун мебинад, ки паҳлавони эронӣ – Ҳаҷир дар разм бо Сӯҳроби гурд ҳампой намекунад ва мағлуб шуда, ба тӯрониён асир мегардад, зиреҳ пӯшида, гесӯвонро зери кулоҳхӯд пинҳон карда, бар миён камарбанд мебандад ва бар аспи бодпой савор шуда, барои разм аз дарвоза берун мебарояд:

Бипӯшид диръи саворон ба ҷанг,
Набуд андар он кор ҷои диранг.
Ниҳон кард гесӯ ба зери зиреҳ,
Бизад бар сари тарги румӣ гиреҳ.
Фуруд омад аз диж ба кирдори шер,
Камар бар миён, бодпое ба зер.
Ба пеши сипоҳ андар омад ҷу гард,
Ҷу раъди хурӯшон яке вайла кард [9, с.234].

Разми Гурдофарид бо Сӯҳроб саҳнаи зебоест, ки нахустин бор дар достонҳои “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ба тасвир расидааст. Дар фасли “Разми Сӯҳроб бо Гурдофарид” ҳунарнамоии Гурдофарид дар се навъи ҳунари варзишию низомӣ, чун асптозӣ, тирандозӣ ва камонварӣ бозтоб гардидааст. Дар лаҳзаи оғози разми Гурдофарид бо Сӯҳроб оварда шудааст, ки паҳлавони ҷавон аввал ба ин ҷангисавори эронӣ нописандона нигариста, аз мағрурӣ ба ҳоли вай механдад. Аммо, дар ҳақиқат, ҷангҳои ҷиддии ӯ Сӯҳробро, ки ба вай бо тамасхур нигоҳ карда буд, ба ташвиш ва хашм оварда, маҷбур мекунад, ки ба рақиби худ ҷиддитар бингарад:

Бипӯшид хафтону бар сар ниҳод
Яке тарки чинӣ ба кирдори бод.
Биёмад дамон пеши Гурдофарид,
Ҷу духти камандафкан ӯро бидид,
Камонро ба зеҳ карду бикшод бар,
Набуд мурғро пеши тираш гузар.
Ба Сӯҳроб бар тирборон гирифт,
Чапу рост ҷанги саворон гирифт [9, с.234-235].

Ба ҳангоми набард, дар он лаҳза, ки Гурдофарид “Ба Сӯҳроб бар тирборон гирифт”, Сӯҳроб хашмгин гашта, духтарро бо найза аз асп меафканад, вале шердухтар бо шамшер ҳамон найзаеро, ки Ҳажири дижбонро “чу гӯй аз рӯи зин” барафканда буд, дуним мекунад:

Ҳамовардро дид Гурдофарид,
Ки бар сони оташ ҳаме бардамид.
Камонро ба зеҳ-бар ба бозу фиканд,
Самандаш баромад бар абри баланд.
Сари найзаро сӯи Сӯҳроб кард,
Инону синонро пур аз тоб кард.
Барошуфт Сӯҳробу шуд чун паланг,
Ҷу бадхоҳи ӯ чорачӯ шуд ба ҷанг.
Инон баргироиду бардошт асп,

Биёмад ба кирдори Озаргушасп.
Ба даст-андарун найзаи ҷонситон,
Паси пушти худ кардаш он гаҳ синон.
Бизад бар камарбанди Гурдофарид,
Зиреҳ бар танаш як ба як бардарид.
Зи зин баргирифташ ба кирдори гӯй,
Ки чавгон зи бод андарояд бар ӯй.
Чу бар зин бупечид Гурдофарид,
Яке теғи тез аз миён баркашид,
Бизад, найзаи ӯ ба ду ним кард,
Нишаст аз бари зину бархост гард [9, с.235-236].

Аммо табиист, ки духтар тавони разми фарзанди Таҳамтанро надорад, бинобар ин, аз зӯри равонии худ кор гирифта, ба шикаст тан дар намедиҳад ва бо асп аз Сӯҳроб рӯй метобад. Сӯҳроб андеша мекунад, ки агар занони эрониён чунин гурду родмарданд, пас родмардонашон чӣ гуна бошанд:

Заноншон чунинанд з-эрониён,
Чӣ гӯянд гурдони ҷанговарон?! [9, с.236].

Гурдофарид зани тануманд, қавипайкар, чусту чолок ва ҷисман обутобёфта мебошад. Хусусияти асосии хислати Гурдофарид дар он аст, ки ба осонӣ ба душмани тавоно таслим намешавад ва табиист, ки чи ҷанговар ва чи варзишгар ба ғайр аз танумандӣ бояд рӯҳан низ қавиирода бошад ва дар баробари машқу тамринҳои пайдарпай бо мақсади обутоб додани бадан рӯҳи худро низ тарбият диҳад.

Аз ин ҷост, ки мунаққиди бузурги рус Н.Г.Чернышевский образи Гурдофаридро аз барҷастатарин образҳои адабиёти ҷаҳонӣ донистааст. Чунонки ӯ навиштааст: “Гурдофарид андоми зебо ва қавӣ дошта ва агар ҷавшан пӯшад, аз байни ҳамаи лашкари Тӯрон дар ҷанги тан ба тан бо ӯ фақат Сӯҳроб тоб оварда метавонад; ҳарчанд дасти ӯ аз дасти Ҳаҷир камқувваттар аст, дили ӯ мустаҳкамтар, нигоҳаш бебоктар, ҳаракатҳои ӯ босуръат ва чобуктар, зарбаҳояш нишонрастаранд” [17, с.132].

Аз он ки хоҳари Баҳроми Чӯбина – Гурдия мисли Гурдофарид ҷанговар аст, ҳам дар майдони ҷанг ва ҳам ҳангоми дар назди Хусрави Парвиз – шоҳи Эрон ҳунарҳои ҷангии худро намоиш додан аз ҳунарҳои аспсаворӣ, камонварӣ, шамшерзанӣ доштанаш ҳамаро дар ҳайрат мегузорад. Фирдавсӣ аз забони Гурдия ҳангоми гуфтугӯ ва ниҳоят ҷанги ӯ бо паҳлавони фиристодаи Ҳоқони Чин –Тувург чунин овардааст:

Бад-ӯ Гурдия гуфт, к-инак манам,
Ки бар шерри дарранда асп афканам.
Чу бишнид овози ӯро Тувург,
Бар он аспи ҷангӣ чу шери сутург –
Шигифт омадаш, гуфт: Ҳоқони Чин
Туро кард аз ин подшоҳӣ гузин,
Бад-он то ту бошӣ варо ёдгор,
Зи Баҳроми шер он гузидасавор [16, с.160].

Суханҳои худро гуфта, Гурдия миғфар аз сар бармегирад ва хешро нишон медиҳад, ки кист ва найза бар камарбанди Тувург чунон мезанад, ки “Ҳама рег шуд зери ӯ ҷӯи хун”. Ин зани шердил бо паҳлавонию кордонӣ ва чолокии худ лашкари Чинро шикаст дода, бо сипоҳи худ ба ватан бармегардад.

Дар фасли “Ҳунар намудани Гурдия назди Хусрав” оварда шудааст, ки вақте ки шоҳ Хусрави Парвиз тавсифи ҷанги ӯро бо Тувург дархост кард, Гурдия хост, ки онро амалӣ нишон диҳад ва бинобар ин, аспу аслиҳа хост:

Бифармой, то аспу зин ованд,
Камону каманду камин ованд.
Ҳамон найзаву хӯду хафтони ҷанг,
Яке таркаш оганда тири хаданг [16, с.175].

Гурдия бар аспи шоҳ нишаста ҷанги бо Тувург кардаашро нишон медиҳад ва ҳунари аспсаворӣ ва найзаронии худро ба намоиш мегузорад:

Буни найзаро бар замин барниҳод,
Ба болои зин андаромад чу бод.
Ба боғ-андар овардгоҳе гирифт,
Чапу рост бегона роҳе гирифт.
Ҳаме ҳар замон асп баргоштӣ
В-аз абри сияҳ наъра бугзоштӣ [16, с.175].

Гурдия бо ҳунарнамоии худ ҳама, бавижа шоҳро, ба шигифт оварда, сазовори ситоиш гардид:

Ҳаметохт гирд-андарун Гурдияҳ,
Ба овардгаҳ гуфт Хусрав, ки "Зеҳ!" [16, с.176].

Гурдия на танҳо бо ҳунармандии худ, ҳамчунон бо нерӯи тану пайкари пурқуввату обутобёфтааш шоҳро дар шигифт мемонад:

Бад-ӯ монда буд Хусрав андар шигифт,
Бад-он бурзу болову бозуву кифт [16, с.176].

Ба ин зани шуҷоъ ҳатто дар майнӯшӣ ҳам мардон баробар шуда наметавонанд:

Яке ҷом пур бодаи хусравон
Ба каф барниҳод он зани паҳлавон,
Ки гаштӣ гурезон аз он аҳриман,
Ниҳода бар ӯ дидаҳо анҷуман.
Ба ёди сипаҳбад ба як дам бих(в)ард,
Баровард аз он чашмаи зард гард [16, с.176-177].

Зани дигаре, ки дар адаби ҳамосии эронитаборон шинохта шудааст, Бонугушасп мебошад, ки бо сифатҳои пайкоргар, ҷангҷӯ, чолок, фарзонаву хонагӣ маъруф аст.

Дар Шоҳнома-и Абулқосим Фирдавсӣ номи духтари Рустами Дастон Бонугушасп (бонуи соҳиби аспи ҷаҳанда) бо асп иртиботи қавӣ дорад [18, с.3]. Ҳакими Тӯс дар "Шоҳнома" аз забони Гев ба ӯ лақаби "савор"-ро дода, ӯро "духтари сарфароз" ва "духтари пилтан" [11, с.412] низ хондааст:

Меҳиндухти Бонугушаспи савор
Ба ман дод гарданкаши номдор [10, с.232].

Дар "Шоҳнома" Абулқосим Фирдавсӣ ба номи Бонугушасп таваҷҷуҳи гузаро дода, онро ҳамагӣ дар се лаҳзаи достонҳом тасвир намудааст. Корнамоӣ ва набардҳои ин зани пайкорҷӯ дар достонҳои "Бонугушаспнома", "Баҳманнома", "Барзунома", "Фаромурзнома", "Ҳафт лашкар" муфассал тасвир ёфтаанд. Ӯ дар ин асарҳо бештар аз ҳунари гӯштингирӣ бархурдор аст.

Дар достони "Бонугушаспнома" (муаллифаш номаълум) ҳикояти набарди тан ба тан ва гуштигирии Бонугушасп бо ҳамсараш – Гев тасвир шудааст. Дар ин асар ҳикоят шудааст, ки Бонугушасп бо ҳамсараш – Гев куштӣ гирифта, ӯро ба замин мезанад ва бо ин рафтори худ боиси маломату сарзаниши падараш – Рустам мегардад.

Дар ин бора муҳаққиқи эронӣ Шоҳин Сироҷ чунин овардааст: "Ӯ (Гев – А. Н.) дар шаби зифоф аз паси як куштӣ ва набарди тан ба тан мағлуби духти Рустам мешавад ва арӯси паҳлавон ҳамон шаб дасту пои домодро мебандад. Саҳаргоҳ, ҳангоме ки Рустам барои дидори тозаарӯс меояд, тозадомодро дар гӯшае даступобаста меёбад ва ин танҳо бо по дар миёни Рустам аст, ки Бону ҳозир мешавад Геви паҳлавонро аз банд раҳо кунад" [18, с.14].

Ҳамсари шоҳи Эрон – Гуштосп Катоюн низ он қадар нерӯманд аст, ки бо саманди бодпои худ роҳи дурӯзаро то Систон дар як рӯз пушти сар мекунад:

Зане буд Гуштоспро ҳушманд,
Хирадманду донову рояш баланд.
Аз охур чамон борае барнишаст,
Ба кирдори туркон миёнро бубаст.
Аз айвон раҳи Систон баргирифт
В-аз он корҳо монда андар шигифт.
Нахуфтӣ ба манзил чу бардоштӣ,
Дурӯза ба як рӯз бугзоштӣ [12, с.206].

Паҳлавонии занони "Шоҳнома"-и Абулқосим Фирдавсӣ ва чираманд будани онҳо дар ҳунарнамоиашон дар намудҳои гуногуни варзишӣ ва низомӣ метавонад хонандаро ба хулосае орад, ки байни онҳо ҳаммонандие вуҷуд дорад, аммо ба пиндори мо, дар чеҳрасозӣ шоири бузург ба ҳар яки онҳо хислату рафтори ба ин образҳо хос бахшидааст, ки ҳамсони дигарон нест. Ин андешаро метавон бо андешаҳои ховаршиноси бузурги ҷаҳонӣ Е. Э. Бертелс, ки дар мавриди паҳлавонони ин асар гуфтаҳои ҷолибе дорад, хулоса кард: "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ намоишгоҳе аз симои паҳлавонон аст. Дуруст аст, ки миёни инон ҳаммонандии бисёрест, аммо шоир дар ноҳамсӯӣ бо чеҳраҳои ғайриҳунарии куҳани рӯзгорон мекӯшад, аз ҳар як паҳлавонони хеш чеҳраи воқеӣ тасвир кунад. Ногуфта пайдост, ки ҳамаи онон диловар, таковар ва дар ҳамовардӣ устоданд, аммо сарояндаи "Шоҳнома" ба ҳеҷ рӯй кори худ намедонад, ки ҳамаи ононро яксара ҳамсон биёварад" [1, с.260].

Дар "Хамса"-и Низомии Ганҷавӣ низ метавон ба тасвири паҳлавонбонувоне дучор омад, ки дар навъҳои гуногуни варзиш ва ҳунарҳои низомӣ аз худ чирамандиҳои бемисл ба намоиш

мегузоранд. Дар ин асар оид ба масъалаи номбурда зани аз ҳама фаъол Ширин – ҳамсари номвартарин шоҳи сулолаи Сосониён Хусрави Парвизи Сосонӣ (590-628) дониста мешавад. Ӯ духтарест озод, матин, чолок, қоматбаланд ва бо иродаи мустаҳками мардона. Ширин монанди занони "Шоҳнома"-и Фирдавсӣ аз ҳунарҳои гуногуни варзишӣ, чун аспсаворӣ, чавгонбозӣ, шиноварӣ бархурдор аст. Дар "Хамса"-и Низомии Ганҷавӣ ҳатто номи аспи Ширин – Гулгун ба ёд оварда шудааст. Ӯ дар асптозӣ ончунон моҳир аст, ки масофаи хеле дур – аз Арман то пойтахти кишвари Эрон, шаҳри Мадоинро бо аспи бодпояш Шабдез дар як муддати кӯтоҳ паймуда, ба дидорбинии Хусрав меравад. Гарчи хатари дар ин рикоби тунду саркаш ва раъдосою тезпаймо нишастану дар он саворӣ шуданро аммааш Меҳинбону ба ӯ маслиҳат надода буд*:*

Ба ҳукми он ки ин Шабранг Шабдиз
Ба гоҳи пӯя бас тунд асту бас тез,
Чу раъди тунд бошад дар ғуридан,
Чу боди тез бошад дар вазидан,
Мабодо, к-аз сари тундию тезӣ
Кунад дар зери об оташситезӣ.
В-агар бар вай нишастан ногузир аст,
На шаб зеботар аз бадри мунир аст.
Лагоми паҳлавонӣ бар сараш кун,
Ба зери худ риёзатпарвараш кун [2, с.188].

Низомӣ дар асптозӣ Ширинро хеле моҳиру ҳунарманд бозтоб кардааст. Дар лаҳзаи гурехтани Ширин аз назди ҳамроҳонаш дар шикоргоҳ ба аспи ӯ ҳеҷ кас расида наметавонад:

Бути лашкаршикан бар пушти Шабдиз
Саворе тунд буду маркабе тез....
Басе чун соя дунболаш давиданд,
Зи соя даргузар, гардаш надиданд [2, с.189].

Ба ҳангоми роҳпаймоӣ Ширин дар кӯли сари роҳ оббозӣ карда, сипас роҳи дарозеро идома медиҳад ва дар як муддати кӯтоҳ ба Мадоин мерасад. Дар бозгашт савори аспи фиристодаи Меҳинбону бо номи Гулгун аз хатарнокии роҳ ба Аррон бармегардад. Ин лаҳза достони "Шоҳнома" - и Ҳаким Фирдавсро ба ёд меоварад, ки Катоюн роҳи дурро паймуда ба назди Гуштосп меравад:

Дар оби нилгун чун гул нишаста,
Паранде нилгун то ноф баста...
Дар обе наргисе дидам шукуфта,
Чу обе хуфта в-аз ӯ об хуфта [2, с.194-198].

Ширини Низомӣ дар намуди дигари варзиш – чавгонбозӣ низ чираманд аст. Дар фасли "Чавгон бохтани Хусрав бо Ширин" Низомии Ганҷавӣ Ширин ва ҳамроҳонашро (ҳафтод тан канизаконашро) дар чавгонбозӣ хеле моҳир ба тасвир овардааст. Хусрави Парвиз аз ҳунари беҳамтои дӯшизагон дар шигифт мемонад:

Чу шери мода он ҳафтод духтар
Суи Ширин шуданд ошӯб дар сар.
Ба мардӣ ҳар яке Исфандёре,
Ба тир андохтан Рустамсаворе.
Ба чавгон худ чунон чолок буданд,
Ки гӯй аз чанбари гардун рабуданд [2, с.221].

Чавгонбозӣ намуди варзишиест, ки дар он аз ду тарафи муқобил шашнафарӣ бозигарон ба сабқат машғул мешаванд. Дар достони "Хусрав ва Ширин" низ аз як тараф Хусрав бо ҳамроҳонаш ва аз ҷониби дигар Ширин бо гурӯҳи духтарон ба бозӣ оғоз менамоянд ва он қадар чолокӣ нишон медиҳанд, ки дар он малик ба шигифт меояд:

Ба Ширин гуфт: Ҳон, то рахш тозем,
Бар ин паҳна замоне гӯй бозем.
Маликро гӯй дар чавгон фиканданд,
Шигарфон шӯр дар майдон фиканданд.
Зи чавгон гашта бедистон ҳама роҳ,
Замин з-он бед сандал суда бар моҳ.
Ба ҳар гӯе, ки бурдӣ бодро бед,
Шикастӣ дар гиребон гӯи хуршед.
Зи як сӯ моҳ буду ахтаронаш,
Зи дигар сӯ шаҳу фармонбаронаш.
Гавазну шер бозӣ менамуданд,

Тазарву боз ғорат мерабуданд.
Гаҳе хуршед бурдӣ гӯю гаҳ моҳ,
Гаҳе Ширин ғарав додӣ, гаҳе шоҳ...
Малик з-он модашерони шикорӣ
Шигифтӣ монда дар чобуксаворӣ [2, с.222-223].

Донишманди тоҷик Холиқ Мирзозода Ширинро на чун духтари таннози дарборӣ, балки ҳамчун зани фаъол, озод ва бархурдор аз ҳунарҳои шикору чавгонбозӣ мешуморад: “Дар майдони гӯйбозӣ бо Хусрав мусобиқа кардани Ширин ӯро на ҳамчун духтари беҳунари таннози дарбор, балки ҳамчун духтари асилзода, вале боҳунари ба мардон сарбасарзанандаро тасвир кардааст” [6, с.302].

Намоди дигари занони ҳушманду чолоку чобуксавор, силаҳшӯру паҳлавон дар “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ канизаки чинӣ – маъшуқаи Искандари Мақдунӣ мебошад, ки ӯро Ҳоқони Чин ба Искандар ба сифати туҳфа пешкаш кардааст. Зимнан, шоир дар достони “Искандарнома”-и худ ҳам ин образро тасвир кардааст, вале дар он ҷо номи қаҳрамонро наовардааст.

Симои канизаки чинӣ, ки аз ҳунарҳои гуногуни ҷангӣ ва варзишӣ бархурдор буда, дар майдони ҷанг аз онҳо хеле моҳирона истифода мебарад ва ҳатто мардони ҷанговар ба ӯ ҳампой намекунанд, аз бисёр ҷиҳат ба образҳои Гурдофарид ва Гурдия дар “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ монанд аст. Ӯ аз уҳдаи асптозӣ, камонварӣ, шамшерзанӣ ба хубӣ мебарояд. Дар майдони разм ӯ омодааст, ки ҳатто бо “мардумони ваҳшиниҳод” ва “азимҷуссагони девсурат” биҷангад.

Дар “Искандарнома”-и Низомии Ганҷавӣ дар ҷангҳои байни лашкари Искандар бо русиён канизаки чинӣ аз худ паҳлавониҳои беназир нишон дода, дар разму муҳорибаҳо савори аспи бодпо ба сӯи лашкари русиён ҳамла карда, бо камону шамшераш “сад афканду сад кушту сад хаста кард” [4, с.257]:

Равон кард маркаб шитобандае,
Зи пӯлоди Чин барқи тобандае.
Ҳумоюнсаворе чу ғуррандашер,
Тавонову чобукинону далер.
Ҷунон ғарқ дар оҳан андоми ӯ,
Ки пайдо на, ҷуз бар нафас коми ӯ.
Ба ҷавлон задан сарфарозикунон,
Ба шамшер чун барқ бозикунон.
Аз он чобукиҳо, ки мекард чуст,
Баробар шуда дасти бадхоҳ суст.
Бар он русӣ афканд маркаб чу бод,
Ба теғозмоӣ бағал баркушод.
Чунон зад, ки аз теғи гарданзанаш
Сари душман афтод дар доманаш...
Ба ҳар сӯ, ки меронд шабрангро,
Зи хун лаъл кард оҳанаш сангро [4, с.256-257].

Дар порчаи шеърии дар боло овардашуда аз ҳунари асптозӣ ва шамшерзании канизаки чинӣ сухан рафтааст. Дар фасли “Ҷанги панҷуми Искандар бо русиён” дар хусуси ҳунари камонварӣ доштани ин зани шердил чунин оварда шудааст:

Ҳамон русиафкан савори далер
Бурун омад аз парда чун наррашер.
Камонро зиҳе барзад аз чарми хом,
Ба шаст андаровард як тири том.
Ба нерӯи дасти камонгири ӯ
Бияфтод алонӣ ба як тири ӯ.
Чу мосураи Ҳиндборе ба ранг,
Миён оганида ба тири хаданг....
Ба ҳар тир, к-аз шасти ӯ шуд равон,
Ба паҳлӯ даромад яке паҳлавон [4, с.258].

Паҳлавониҳои ин зани далер, ки дар майдони разм аз худ нишон дода буд, Искандарро ба ҳайрат гузошт ва шоҳ ӯро “зебои разм”, “қавидасту чобукинон” номид:

Зи мардонагиҳо, к-аз ӯ дида буд,
Ба майдони размаш писандида буд [4, с.267].

Дар достонҳои “Шоҳнома”-и Абулқосим Фирдавсӣ ва “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ аз бархӯрдории занони ин ду асар дар намуди варзишии вазнбардорӣ низ сухан рафтааст. Дар

“Шоҳнома”-и Фирдавсӣ оварда шудааст, ки Меҳраки Нӯшзод бар зидди шоҳи Эрон – Ардашер қиём бардошта, дар кишвар нооромиҳо барпо мекунад. Пас аз шикаст хӯрдан духтари ягонаи худро ба деҳа мефиристад ва он духтар дар хонаи марди деҳгон бузург мешавад. Духти Меҳраки Нӯшзод (дар достон номи ин зан оварда нашудааст) бо таъсири муҳити он деҳа ва пайваста машғул будан ба обкашӣ тарбият меёбад ва ҳамин аст, ки барои ӯ бардоштани далви (сатили) пур аз об ҳеҷ мушкилиеро эҷод намекунад. Ҳамин буд, ки рӯзе шоҳзода Шопур аз деҳае, ки духти Меҳрак мезист, гузар мекунад. Духти Меҳрак, ки сари роҳ қарор дошт, шоҳзода ва ҳамсафаронашро ба нӯшидани об таклиф мекунад. Духти Меҳрак, ки обкаширо касб карда буд, мехоҳад далви вазнини обро ба онҳо пешкаш кунад:

Ба чоҳ-андарун оби сард аст х(в)аш,
Бифармой, то ман бувам обкаш [13, с.354].

Шопур ин таклифро рад мекунад ва сӯи чоҳ парастандаи худро мефиристад, аммо бардоштани далви обкашӣ барои ҳам шоҳзодаи Эрон –писари Ардашер ва ҳамроҳонаш хеле бо мушкилӣ ба даст меояд:

Чу он далв дар чоҳ пуроб гашт,
Парастандаро рӯй пуртоб гашт.
Чу далви гарон барнаёмад зи чоҳ,
Биёмад давон тез Шопуршоҳ...
Ҳаме баркашид об чандон зи чоҳ,
Ту гаштӣ пур аз ранҷу фарёдхоҳ.
Биёмад, расан бистад аз пешкор,
Шуд он кор душхор бар шаҳриёр [13, с.354-355].

Шоҳзода пас аз дидани тавонмандии духти Меҳрак ба ӯ офарин мехонад:

Зи далви гарон чун чунон ранҷ дид,
Бар он хубрух офарин густарид,
Ки бартофт далве бар он сон гарон,
Ҳамоно, ки ҳаст аз нажоди каён [13, с.355].

Аз ҳикояти боло ба чунин хулосае омадан мумкин аст, ки дар натиҷаи ҳамарӯза такрор кардани як амал, дар ин ҷо бардоштани вазни зиёд, хоҳ мард бошад ва хоҳ зан ҷисми инсон обутоб ёфта, барои ичрокунандаи ин амал дигар бардоштани вазни сангин мушкил намешавад. Чунонки гуфтем, дар ҳикояти боло барои духти Меҳрак бардоштани далви пури об, ки хеле гаронвазн буд, ҳеҷ мушкилие надошт.

Дар достони “Ҳафт пайкар”-и Низомии Ганҷавӣ дар бораи зане ҳикоят меравад, ки дар натиҷаи машқу тамринҳои пайваста гови калони зиндаро бардоштан барояш бидуни мушкилӣ даст медиҳад. Ин образи канизаки шоҳи Эрон – Баҳроми Гӯр, ҳукмрони сулолаи Сосонӣ Баҳром, ё ки Варахрани V (420-438) бо номи Фитна мебошад. Образи мазкур дар достони “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ Озода унвон дорад, ки румидухтар мебошад. Дар достони “Ҳафт пайкар”-и Низомӣ бошад ин канизак чинидухтар мебошад.

Аз рӯи хатти сюжети ҳар ду достон Баҳроми Гӯр ин канизакро бо худ ба шикор мебарад ва дар назди ӯ мехоҳад ҳунари шикор ва камонварии худро ба намоиш гузорад. Дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ Баҳром дар шикоргоҳ ба сӯи оҳу тир андохта, “сару гӯшу пояш ба як ҷо бидӯхт”. Дили духтар ба оҳу сӯхта, дар посухи суоли Баҳром, ки шикор чӣ гуна буд, мегӯяд:

Або шоҳ гуфт: Ин на мардонагист,
На мардӣ, туро хӯйи девонагист [14, с.26].
Аз ин посухи “ноҷо”-Озода Баҳром дар ғазаб мешавад:
Бизад даст Баҳром ӯро зи зин,
Нагунсор барзад ба рӯйи замин.
Ҳаюн аз бари моҳчеҳра биронд,
Бару дасту чангаш ба хун дарфишонд [14, с.26].

Достони ба шикоргоҳ бурдани канизак дар “Шоҳнома”-и Фирдавсӣ бо марги Озода анҷом меёбад. Аммо Низомӣ онро ба гунаи дигар баён кардааст. Фитна низ аз канизони дӯстдоштаи Баҳром буда, шоҳро ҳамеша дар шикоргоҳ ҳамроҳӣ мекард. Рӯзе дар шикор шоҳ бо худситоӣ аз канизаш пурсид, ки гӯрро чӣ тавр шикор кунад:

Гӯре омад, бигӯ, ки чун тозам
В-аз сараш то сумаш чӣ андозам? [3, с.277].

Фитна хоҳиш кард, ки сумашро бо сараш банд кунад. Вай аз рӯи машқ ва маҳорати сайёдӣ ду гӯши сайдро бо тир дӯхт ва ҳамон лаҳзае, ки сайд пояшро ба гӯш бурд, тири дуюм суму гӯшро якҷоя дӯхт. Шоҳ бо ҳисси ифтихор аз каниз пурсид, ки ҳунарамро чӣ тавр мебинӣ?

Гуфт шаҳ бо канизаки чинӣ:
- “Дастбурдам чӣ гуна мебинӣ?” [3, с.277].

Вай дар ҷавоби ин саволи худ умедвори таърифу тавсиф буд, ки шеваи одамони худписанд ва худпараст мебошад. Фитна дар ҷавоб ин ҳолро “аз машқ”-гӯён ҷавоб дод, ки боиси ғазаби Баҳром гардид:

Гуфт: Пуркарда шаҳрёр ин кор,
Кори пуркарда кай бувад душвор?!
Ҳар чӣ таълим карда бошад мард,
Гарчи душвор шуд, тавонад кард.
Рафтани тири шоҳ бар суми гӯр
Ҳаст аз идмон, на аз иёдати зӯр.
Шоҳро ин шунида сахт омад,
Табари тез бар дарахт омад.
Дил бар он моҳи бемудоро кард,
Кинаи хеш ошкоро кард [3, с.277].

Баҳром аз рӯи кина ба сарҳанги худ мефармояд, ки Фитнаро кушад, то ки фитнаи ӯ минбаъд зиёд нашавад. Сарҳанг Фитнаро накушта, пинҳон нигоҳ дошт, то ки Баҳром аз хашм фаромада, аз фармони худ пушаймон шавад. Дар ин муддат то вохӯрии тасодуфии оянда Фитна гӯсолаеро бардошта ба бом мебароварад, то он рӯзгоре, ки барзагови пурзӯру бузургҷусса шуд. Рӯзе Баҳром ба хонаи сарҳанг меҳмон шуд. Сарҳанг нақл кард, ки духтари зебое дар манзили ман ҳаст, ки барзагови азимеро бардошта, аз шаст пояи зина ба тоқи баланд мебарорад.

Наррагове, ки ҷу кӯҳ бар гардан
Орад ин ҷо гаҳи алаф х(в)ардан.
Шастпоя чунон барад якдаст,
Ки насозад ба ҳеҷ поя нишаст [3, с.282].

Баҳром бовар накарда, исбот металабад. Фитна, мувофиқи маслиҳат бо сарҳанг, худро оро дода, ниқоб пӯшида, барзаговро бардошта ба назди Баҳром баромад:

Сар фурӯ бурду говро бардошт.
Гов бин, то чӣ гуна гавҳар дошт.
Поя бар поя бардавид ба бом,
Рафт то тахтапояи Баҳром [3, с.283].

Фитна говро, ки аз ҳайбаташ Баҳром низ тарсида буд, аз гардан фароварда гуфт:

Гов бар гардан истод ба пой,
Шер чун гов дид, ҷаст зи ҷой.
Дар аҷаб монд, к-ин чӣ шояд буд,
Суди ӯ буду дарнаёфт, чӣ суд?!
Маҳ зи гардан ниҳод гов ба зер,
Ба карашма чунон намуд ба шер,
К-он чӣ ман пеши ту ба танҳоӣ
Пешкаш кардам аз тавоноӣ,
Дар ҷаҳон кист, к-ӯ ба зӯру ба рой
Аз равоқаш барад ба зери сарой?! [3, с.283].

Баҳром ғофил аз гуфтаи Фитна ҷавоби ин саволро бо гуфтаи Фитна аз “машқ”-гӯён ҷавоб дод:

Шоҳ гуфт: Ин на зӯрмандиш туст,
Балки таълим кардаӣ зи нахуст.
Андак-андак ба солҳои дароз
Кардаӣ бар тариқи идмон соз.
То кунунаш зи роҳи беранҷӣ
Дар тарозуи хештан санҷӣ” [3, с.283-284].

Он гоҳ Фитна фурсатро аз даст надода, ба киноя ҷавоб дод, ки говбардорӣ паёмади таълим аст, вале суму гӯши гӯрро якҷоя дӯхтан аз таълим нест?!

Гуфт: Бар шаҳ ғароматест азим:
Гов таълиму гӯр бетаълим?! [3, с. 284].

Аз ин ҷавоб Баҳром донист, ки ин духтар Фитна аст ва барои сахтгириаш аз вай қасос мегирад. Дар охир Баҳром ба ноҳақ будани худ ва ҳақиқат доштани суханони канизак қоил шуд. Яъне, шоир дар ин ҳикоят андешаи дурустеро бозовардааст, ки инсон дар натиҷаи машқу тамрини пайваста метавонад ҳунарҳои гуногуни варзиши ҷисмониро аз худ кунад ва дар намудҳои гуногуни варзишӣ чирадаст шуда, ҷисмаш обутоб ёфта, тавоноияш афзун гардад.

Ба ин тартиб, бо мутолиаи “Шоҳнома”-и Ҳаким Фирдавсӣ ва “Хамса”-и Низомии Ганҷавӣ метавон ба намунаҳое дучор омад, ки офарандагони ин ду шоҳкор намуди варзиши вазнбардориро сирф мардона нашуморида, дар ин росто ҳамтоии занонро бо родмардон бозтоб

намудаанд.

Ёдоварии ин нукта зарур дониста мешавад, ки мо аз адабиёти классикии худ оид ба бозии шатранҷ (шоҳмот) нигоштаҳои мондагоре ба мерос гирифтаем. Пешинаи пайдоиши бозии шатранҷ – шоҳмот ҳамчун варзиши бузург ба таърихи гузаштагони мо, ки фарҳанговару андешапараст буданд, пайвастагие дорад.

Шатранҷ аз он сабаб варзиш дониста шудааст, ки дар андешаи инсон тарзи тафаккури мантиқиро омӯзиш медиҳад, интихоби тасмимгирии дурустро аз байни чандин вариантҳои мавҷуд нишон медиҳад. Зеҳни инсонро ба мубориза обутоб медиҳад ва роҳҳои берун баромадан аз бунбастҳои ба миён омадаро меомӯзонад. Ба одамон барномарезии иҷрои амалеро тамрин медиҳад. Ончуноне аз «Шоҳнома» бармеояд, ҳадаф аз ихтироъи шатранҷ шабеҳсозии саҳнаҳои набард рӯи тахта буда, дар шеваи ҳаракату ҷойгирии муҳраҳо иҷрои тактикаи ҷангӣ ва разми лашкариён намоёнда мешавад.

Пас аз хондани «Достони Гав ва Талҳанд ва пайдо шудани шатранҷ»-и «Шоҳнома» зеҳни хонанда ба пешинаи таърихии шоҳмот (шатранҷ) ҷалб мешавад. Дар достони номбурда оварда шудааст, ки подшоҳи фарҳангҷӯе бо номи Ҷамҳур дар кишвари ҳиндиёни Сандал, фармонравоӣ мекардааст ва аз доду деҳиши ӯ ҳама зердастонаш зиндагии осудаву хуррам доштаанд. Дар хонадони ӯ писар зода мешавад, ки вайро Гав ном мениҳад, вале Ҷамҳур ба зудӣ бемор шуда, тахти шоҳиро ба фарзандаш – Гав васият мекунад. Мардум аз аз марги шоҳ ошуфта шуданд, вале аз тасмими ба кӯдак супурдани тахти шоҳӣ ошуфтатар гаштанд. Мардуми Сандал саросар райъ медиҳанд, ки тахти шоҳӣ ба кӯдак додан аз бехирадист ва беҳтар аст, ки бародари Ҷамҳур, ки Мой ном дошт, бо зани беваи бародараш издивоҷ карда, то ба бузургӣ расидан бародарзодааш – Гавро омӯзгорӣ намояд. Пас аз чанде он зан аз Мой писаре мезояд, ки шоҳ вайро Талҳанд меномад. Ҳине, киТалҳанд ду сола ва Гав ҳафтсола шуданд, Мой низ бимурд ва номдорону гурдони Сандал ҷамъ шуда пешниҳод мекунанд, ки зани Ҷамҳур то шоистаи тахти шоҳӣ гаштани фарзандонаш шаҳриёр бошад. Писарҳо бузург шуданд ва ҳамвора аз модар мепурсиданд, кадоме аз онҳо ба тахти шоҳӣ шоистатар мебошад. Модар ба ҳар кадоме дар танҳоӣ мегуфт, ки «хирадманду доно бошӣ, тахт аз они туст». Боре баҳсу пархоши дар миёни бародарон ҷой дошта ба ҷанги хунин даргирифт ва паёмади он марги Талҳанд дар рӯи зини асб буд. Гав аз мурдани бародари хеш гирёну нолон ба модари дар сӯги фарзанд зору низор изҳор мекунад, ки ӯ ва ёронаш Талҳандро накуштаанд, вайро «гардиши ахтари бад бикушт». Модар ба ин суханони Гав бовар намекунад ва бо хашм таън мезанад, ки «ту аз пайи тоҷу тахт бародаратро куштай ва аз чархи баланд сарзаниш хоҳӣ ёфт».

Модар мехоҳад бо расми ҳиндиён худро ба оташ афканад, вале ҳамраҳон ӯро бозмедоранд. Гав аз нобоварии модар ошуфта гашта, аз бузургону хирадмандон чора ҷустуҷӯ мекард. Номдорону ҷаҳондидагон барои бозтоби саҳнаи набард тахтае омода сохта, рӯи он сад хона нигориш менамоянд ва ба хонаҳо ду шоҳу ду фарзин, асбҳову филону рухону пиёдагонро сафороӣ менамоянд. Ҳаракати муҳраҳо, ки набарди ду лашкарро мемонд, роҳи шоҳи рақибро аз чапу рост ва пешу пас банд мекунанд ва шоҳ аз ранҷу ташнагӣ мот мешавад. Ин бозиро модар тамошо мекард ва бо дили пурхун саҳнаи набарди Талҳандро пеши рӯ меовард. Аз ин пас модар ҳамвора сиришки хунин мерехт ва танҳо бозии шатранҷ ӯро ором месохт [7, с.3].

Шаҳбону шабу рӯз ба бозии шатранҷ нигоҳ карда, муаммои марги фарзанди хешро дар он меҷуст ва аз алам дил сад пора мекард:

Ҳаме кард модар ба бозӣ нигоҳ,
Пур аз хун дил аз дарди Талҳандшоҳ.
Нишаста шабу рӯз пурдарду хашм,
Ба бозии шатранҷ дода ду чашм.
Ҳама кому рояш ба шатранҷ буд,
Зи Талҳанд ҷонаш пур аз ранҷ буд.
Ҳамеша ҳамерехт хунин сиришк,
Бад-он дард шатранҷ будаш пизишк [15, с.158-159].

Ба ин тартиб, аз баррасии ҷасорат, роҳҳои обутоби бадан ва шеваҳои гуногуни тамрини бонувон дар достонҳои «Шоҳнома»-и безаволи Ҳаким Фирдавсӣ ва «Хамса»-и Ҳаким Низомӣ метавон натиҷагирӣ кард, ки дар миёни мардуми сарзамини куҳани мо, аз ҷумла дар байни занон, намудҳои гуногуни варзиш ба шеваҳои гуногун ривоҷ доштааст. Ин шоҳкорҳо дар мавриди расму ойинҳои паҳлавонӣ, аз ҷумла размандагиву аспсаворӣ, чавгонбозиву тирандозӣ ва намудҳои дигари варзиш гуфторҳои зиёде доранд ва яке аз хислатҳои чашмгири паҳлавонон ёрӣ расондан ба нотавонон ва дигаре, пос доштани нангу номус мебошад.

Донишмандони доно бар онанд, ки омӯхтани бозии шатранҷ бахше аз барномаҳои омӯзишии фарзандони ашрофзодагону бузургони замони сосонӣ, чи ҷавонону чи дӯшизагон, будааст. Бисёриҳо огоҳанд, ки Хусрави Анушервон, яке аз шоҳони босалиқа ва донишпарвару

фарҳангдӯст, донишиёну хунёгарону фарҳангиёнро дар баробари табақаи заминдорону лашкариён ва мӯбадон ба табақаи алоҳидаи имтиёзнок шомил намуда буд. Машқу варзишу тамрин буд, ки бонупаҳлавонони зиёде дар баробари бародарону шавҳарони худ, барои ҳимояи нангу номусу меҳан рӯи по меистоданд.

АДАБИЁТ

1. Бертелс, Е. Э. Таърихи адабиёти форсӣ-тоҷикӣ / Е. Э. Бертелс. – Душанбе: "Эр-граф", 2015. – 584 с.
2. Ганҷавӣ, Низомӣ. Хамса: Махзан-ул-асрор, Хусраву Ширин / Низомии Ганҷавӣ– Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
3. Ганҷавӣ, Низомӣ. Хамса: Лайлию Маҷнун, Ҳафт пайкар / Низомии Ганҷавӣ. – Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
4. Ганҷавӣ, Низомӣ. Хамса: Искандарнома / Низомии Ганҷавӣ– Душанбе: Адиб, 2012. – 480 с.
5. Иттиҳодия, Мансура. Зан аз назари Фирдавсӣ // Адабиёт ва санъат. – №10 (1617). – 08. 03. 2012. – С. 3.
6. Мирзозода, Х. Таърихи адабиёти тоҷик. Китоби 1 [2] / Х. Мирзозода. – Душанбе: Маориф, 1989. – 420 с.
7. Мирзоён, Зафар. Асрори шоҳмот, ё нигоҳи гузаро ба пешинаи бозии шатранҷ / Зафар Мирзоён // Фараж. – № 6, 7 (532), (533). – 8, 15 феврали соли 2017. – С. 3.
8. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ. Ҷ. 1. – Душанбе: Адиб, 2007. – 480 с.
9. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2007. – Ҷилди 2. – 480 с.
10. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 3. – 480 с.
11. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 4. – 480 с.
12. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2008. – Ҷилди 6. – 480 сах.
13. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 7. – 480 с.
14. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 8. – 480 с.
15. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2009. – Ҷилди 9. – 480 с.
16. Фирдавсӣ, Абулқосим. Шоҳнома / Абулқосим Фирдавсӣ : таҳияи К. Айнӣ, З. Аҳрорӣ. – Душанбе: Адиб, 2010. – Ҷилди 10. – 416 с.
17. Чернышевский, Н. Г. Повести в повести. Полное собрание сочинение / Н. Г. Чернышевский. – М.: Госкомиздат, 1949. – Т. 12. – С. 132.
18. Шаҳин, Сироҷ. Чеҳра ва шахсияти занони ҷанговар дар ҳамосаҳои миллӣ / Сироҷ Шаҳин // Торнамои "Шоҳнома" ва Эрон, баргирифта аз доктор Шаҳин Сироҷ, 18. 21. 1392, исфанд, 02.

ИЗОБРАЖЕНИЕ УПРАЖНЕНИЙ И ЗАНЯТИЯ СПОРТОМ ЖЕНЩИН В "ШАХНАМЕ" ФИРДОУСИ И «ХАМСА» НИЗАМИ ГАНДЖАВИ

Как правило, персидско-таджикские литераторы в своих произведениях преимущественно изображают образы нежных, с красивой походкой, стройных, утончённых и красивых женщин. Однако в "Шахнаме" Фирдоуси и "Хамса" Низами Ганджави эти прелести дополнены удалью,смелостью, мастерством и физическим совершенством прекрасного пола. Во все времена герои и спортсмены, в целом физически закалённые персоны, как женщины так и мужчины, в дополнение к врождённой силе должны были овладевать героическими качествами, благодаря физическим упражнениям и освоению различных спортивных и военных приёмов.

В предлагаемой статье этот вопрос рассмотрен с акцентом на героические качества, стойкость и смелость женщин и девственниц, на физические упражнения и спортивное мастерство ряда женщин в "Шахнаме" Фирдоуси и "Хамса" Низами, включая Синдухт, Гурдофарид, Катоюн, Бонугушасп, Гурдия и Ширин, китайская наложница – любовница Александра Македонского, дочь МехракаНушзод и Фитна.

***Ключевые слова**: Фирдоуси, "Шахнаме", Низами Ганджави, "Хамса", образ женщин, упражнения, героизм.*

IMAGE OF EXERCISES AND WOMEN'S SPORTS IN FIRDOUSI'S "SHAKHNAME" AND NIZAMI GANJAVI'S "HAMSA"

As a rule, Persian-Tajik writers in their works predominantly depict images of tender, beautifully

walked, slender, sophisticated and beautiful women. However, in the "Shahname" Firdousi and "Hamsa" Nizami Ganjavi, these charms are complemented by the removal, courage, skill and physical perfection of the fair sex. At all times, heroes and athletes, in general, physically seasoned persons, both women and men, in addition to the innate strength, had to master heroic qualities thanks to physical exercises and the development of various sports and military techniques.

In the proposed article, this issue is examined with a focus on the heroic qualities, stamina and courage of women and virgins, on physical exercises and sportsmanship of a number of women in "Shahname" Firdousi and "Hamsa" Nizami, including Sindukht, Gurdofarid, Katoyun, Bonugushasp, Gurdia and Shirin, a Chinese concubine - the lover of Alexander the Great, daughter of Mehrak Nushzod and Fitna.

Key words: *Firdousi, "Shahnameh", Nizami Ganjavi, "Hamsa", image of women, exercises, heroism.*

Сведения об авторе:

Ашурова Нодира Джумаевна *- кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикской литературы филологического факультета Кулябского государственного университета им. Абуабдуллаха Рудаки.* ***Адрес:*** *Республика Таджикистан, 735340, г.Кулябул. С.Сафарова 16. E-mail: Shokhnoma@mail.ru*

About the author:

Ashurova Nodira Jumaevna *- Candidate of Philology, Associate Professor of the Department of Tajik Literature of the Philological Faculty of Kulyab State University. Abuabdullah Rudaki.* ***Address:*** *Republic of Tajikistan, 735340, Kulyab city, Str.S. Safarov 16. E-mail: Shokhnoma@mail.ru*

МЕСТО ЖАНРА МЕСНЕВИ В ТВОРЧЕСТВЕ НАКИБХОНА ТУГРАЛА

Шоев А.А.

Таджикский государсвенный педагогический университет им. С. Айни

Месневи является одним из распространённых поэтических жанров персидско-таджикской поэзии, который в заимствован из арабской поэзии. Слово «месневи» в словаре приводится в значении по два, по две, парами и двойной, состоящий из двух одинаковых частей. В терминологии является стохотворением, каждый бейт из которых рифмуется и имеет парные рифмы. Количество бейтов месневи может быть от двух до ста, что свидетельствует о его широ*ких возможностях. Более того,* месневи в истории классической литературы способствовал возникновению новых жанров как «достон» (поэма), «сокинома» (вакхическ*ое стихотворение),* «шахрошуб», (юмористическое или сатирическое стихотворение) и других.

Туграл в своём творчестве использовал все возможности жанра месневи, которые проявляются независимо и в жанрах сокинома (вакхическое стихотворение) и достон (поэма). В его месневи в основном включены «Табъи девон» («Издание дивана»), «Тасдиқот» («Подтверждения»), три поэтических произведений под названием «Ариза» («Заявления») и «Наврузнома» («Книга о Наврузе»), а «Сокинома» («Вакхическое стихотворение») и достон (поэма) «Лейли и Меджнун» традиционно написаны им в соответсвии с рифмованием данного жанра, что является доказательством вышесказанного.

В месневи «Табъи девон», поэт пишет о своём положении и состоянии, показывает себя скромным, но благородным, и сравнивает с муравьем и Сулейманом (Соломон):

Ман ҳам аз ин шева пушаймон наям,
Мӯрам, агар чанд Сулаймон наям.
Мӯрсифат донаи маънӣ кашам,
Соф агар нест иёри ғашам [1, с.437].
И я не сожалею о положении таком,
Хоть я и муравей, а не Соломон.
Как муравей ношу я зерна мыслей,
Хоть и пробы не чистой драгоценная примесь моя.

Затем он говорит об издании дивана (сборника), приводит добрые воспоминания о своих друзьях, и выражает им благодарность:

Ҷамъ намудам сухани хешро,
Пас шудаамз-он кутуби хешро…
То ки зи ёрони футувватнишон,
Хоста аз банда ба чоп ихтиёр…[1, с.437-438].
Я собрал слова свои,
И завершил книгу свою…
Дабы от друзей благородных моих,

Было ко мне пожелание издать их…

Таким образом, каждого, кто содействовал созданию сборника поэта, и чьё имя упомянуто в месневи, мы перечислили выше, и не считаем необходимым повторяться.

Месневи «Тасдиқот» («Подтверждения») было написано искренне и с безграничной любовью поэта. Он начинает его с прославления Всевышнего, восхваления пророка (да благословит его Всевышний) и его сподвижников, а также, вспоминает пророков-посланников, Соломона и Айюба (мир им!), Якуба и Мусу (мир им!), Юсуфа и Ису (мир им!), затем пишет о человеческом состоянии, о красоте возлюбленной, и доходит до того, о чем говорить было бы неприлично и поэтому предпочитает молчание. Наряду с этим, поэт выразил свои религиозные, мистические и нравственные мысли очень простым языком, несложными приёмами. Итак, рассмотрим несколько бейтов:

Ба саҳбои хумхонаи кибриё,
Ба кайфияти ҷоми ваҳдатнамо…
Дар ин боғчун гул ту макшой лаб,
Ба қуфлидаҳонзантумӯҳриадаб [1, с.431-436].
Кубку вина гончарной гордыни,
Хмели чаши отражающей единство…
В этом саду как цветок не раскрывайся ты,
Замок рта закрепи печатью приличия ты.

Подходящие ташбех (сравнение) и талмех (реминисценция), нежные слова, которые в несколко раз увеличили красоту высокой художественности, и продемонстрировали глубокие познания, совершенное мастерство и превосходный талант поэта, и ещё раз доказывают правильность сказанного выше.

Месневи, которые написаны под названием «Ариза», выражают печальное и невероятное состояние влюблённого, и посылаются возлюбленной как поэтическое письмо. В этом смысле поэт говорит:

Нома аз хуни дида бинвиштам,
Тухми уммед дар раҳат киштам [2, с.320].
Написал я письмо кровавыми слёзами,
Засеял дорогу к тебе надежды зернами.

Эти чаяния поэта безрезультатны. Поскольку не получает не одного ответа от возлюбленной. Но поэт причину этого видит в том, что любимая не получила или потеряла письмо, либо с её желанием побудить его к страданиям и не перестаёт писать ей снова. В нижеприведенных строках он говорит, что он снова в пятый раз пишет своей возлюбленной:

Ин арза, ки навбатест панҷум,
Ин ҳам, баХудо, ки мекунӣ гум!
Ҳар рӯз ту нопадид созӣ,
Ман дар садади ҷадидсозӣ [2, с.317].
Это письмо, что в пятый раз я излагаю,
И это ей Богу, ты потеряешь, я знаю!
Каждый раз они скрываются тобою,
Но их я возобновляю, и не отступаю.

Так мы наблюдаем в рубаи или дубайти и насибе или ташбибе касыд поэта, описание весны и Навруза часто приводятся вместе. Но он не довольствуется этим, и воспевает Навруз, который является порождением весны, особым стилем и представляет это под названием «Наврузнома».

Относительно стиля и метода, темы и содержания, а также художественного уровня «Наврузнома» приводится интересное высказывание [8, *с.*209-217]. Здесь следует отметить, что Туграл при написании «Наврузнома» умело использовал три важных источника, таких как опыт, народные обычаи и традиции, а также наследие предшественников, особенно «Наврузнома» в прозе ХакимаТирмизи [4, *с.*3].

Сокинома (вакхическое стихотворение) в истории литературы известный распространённый литературный жанр [6, *с.77-7 8;* 3, *с.*328-330; 5, *с.*3-110; 9, *с.*3-124]. Если Туграл с одной стороны, использовав в своём творчестве этот жанр, совершенствует тему застолья, которую мы встречали в его касыдах, то с другой стороны, продолжает традицию писания сокинома. Таким образом, поэт вступает в беседу с «соки» (тамадой), выражает свои чувства и волнения, печаль, и горечь и состояние своей души и начинает искать кубки и чаши чистого вина, с тем чтобы таким образом забыть невзгоды жизни. «Сокинома» Туграла начинается следующими бейтами:

Биё, соқӣ, эй муқтадои тараб!
Биё, эй ту домоди бинтулинаб [1, с.425]!
Давай, соки, эй предводитель веселья!
Давай, эй ты жених дочери винограда!

Как мы видим, поэт называет соки (тамаду) предводителем веселья и женихом дочери винограда, и в то же время, просит воодушевить своё покинутое сердце живительным вином, чтобы «от возбуждения состоянием опьянения» набрался духу говорить. Таким образом, он после каждого бейта, в котором выражается конкретное состояние лица, обращается к «соки» (тамаде), и воспевая просит живительного вина. «Сокинома» Туграла наряду с темой и содержанием, имеет поэтический размер и традиционную форму.

В случае поэмы «Лейли и Меджнун» в вышеизложенном разделе работы приводились несколько бейтов, которые поэт написал в честь своего наставника-Шохина. Сегодня из этой любовной поэмы, до нас дошли 219 бейтов. В ней содержатся: введение, главы «Раздел о переменчивости мира и бессилии превратности судьбы», «Во хвалу своего наставника и господина Шамсиддина Мухаммада Шохина», «О причине составления этого любовного стихотворения и итоге этих частей и помощи благоуханного пера» и «Начало поэмы Лейли и Меджнун и их взаимная влюблённость». Данное произведение является последним образцом школы сочинительства «Лейли и Меджнун» в классической литературе [7, *с.*21; 10, *с.*18-19], который начинается так:

Бунёди сухан кунам бахома,
Машшота занам ба зулфи нома [7, с.18-19].
Пером сотворю я слова,
Причешу я локоны письма.

Таким образом, становится очевидным, что Туграл в своих месневи применяет простой язык, понятные образы и привлекательные приёмы. В этом смысле, он соблюдает определённые нормы классической литературы в написании месневи, что проявилось в выборе темы, формы, рифмы редифа, и стихотворного размера.

ЛИТЕРАТУРА

1. Ахрори, Накибхон Туграл. Диван стихов Туграла Ахрори /Н.Т. Ахрори; сост. и испр. М. Шукурзаде.-Душанбе: Пайванд, 2011.-452 с. (на тадж. яз.).
2. Ахрори, Накибхон Туграл. Древо любви: избранная поэзия / Н. Т. Ахрори; автор пердисл. и сост. текста и словаря А. Пулодов и А. Рахмонов.-Душанбе: Ирфон, 1986-351 с. (на тадж. яз.).
3. Атахонов, Т. Словарь литературоведческих терминов/ Т. Атахонов.- Душанбе: Шарки озод, 2002.-455 с. (на тадж. яз.).
4. Диёри, М. Новые избранные произведения Туграла /М. Диёри//Газетаи муаллимон.-1987.-20 янв.-С.3. (на тадж. яз.).
5. Зехни, Ф. Жанр сакинаме в персидско-таджикской литературе XIII-XIVвеков/ Ф. Зехни.-Душанбе: Дониш, 1991.-110 с. (на тадж. яз.).
6. Мусулмонкулов, Р. Теория литературных родов и жанров/Р. Мусулмонкулов.-Душанбе: Маориф, 1987.- 88 с. (на тадж. яз.).
7. Пулодов, А. Свет в поэтическом обществе/А. Пулодов, А. Рахмонов//Древо любви: избранная поэзия.-Душанбе, 1986.- С.2-28. (на тадж. яз.).
8. Шоев, А. Накибхон Туграл и его «Сакинаме»/А. Шоев// Высоты: (сб. статей.)/Сост. С. Саидов и В. Элбоев.-Душанбе, 2011.-С.209-217. (на тадж. яз.).
9. Элбоев, В. Прошлое и настоящее «Сакинаме»/В. Элбаев//Биё соки. -Душанбе, 2011.-С.3-17. (на тадж. яз.).
10. Раҳмон, Асрор.Пешгуфтор/Асрор Раҳмон//Корвони муҳаббат: Мунтахаби ашъори Туғрал.-Душанбе: Ирфон, 1990.-С.3-26.

МЕСТО ЖАНРА МЕСНЕВИ В ТВОРЧЕСТВЕ НАКИБХОНА ТУГРАЛА

В данной статье рассматривается использование жанра маснави и роль его произведений в Туграле. В результате, поэт этого жанра тоже, и его слишком для жанра работ, таких как сокиноме и поэма был использован, традиционная классика литературы в это время для дополнения и совершенствования. Материал автора статьи для связи литературы и исследователей будет полезен.

***Ключевые слова**: Туграл, стих, месневи, сокинома, поэма, поэт, творчество, поэма и жанр.*

THE PLACE OF GENRE OF MATHNAVI IN CREATION OF NAQIBKHON TUGHRAL

This article deals with the usage of genre mathnavi and the role of its creation of Tughral. In a result, the poet of this genre too, and its too for genre of works as soqinoma and daston was used, the traditional classical of literature in this time to addition and improvement. The material was of article's researcher for relation of literature and researchers it will be benefit.

Key words: *Tughral, verse, mathnavi, soqinoma, daston, poet, creation, poem, and genre.*

Сведения об авторе:

Шоев Абдухамид Абдунабиевич *- кандидат филологических наук, доцент кафедры теории и истории таджикской литературы Таджикского государственного педагогического университета имени Садриддина Айни. E-mail: sayron80@mail.ru.*

About the author:

Shoev Abdukhamid Abdunabievich *- Candidate of Philological Sciences, Lecturer of Department of Theory and History of Tajik literature in Tajik State Pedagogical University named after Ayni. E-mail: sayron80@mail.ru.*

УДК: 891.550-1:82

ТАМСИЛҲОИ ҲИКАМӢ ДАР ДОСТОНИ "ИСКАНДАРНОМА"-И НИЗОМӢ

Нозимова Г.С.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Достони "Искандарнома" аз панҷумин достонҳои "Хамса"-и Низомӣ мебошад ва бо хусусиятҳои бадеии худ ғояҳои баланди инсондӯстиро дар ҳикмату андарзҳое, ки бо андешаҳои фалсафии шоир тавъаманд, дар бар мегирад. "Искандарнома"-ро шоир дар ду қисмат офаридааст, ки аз рӯйи мазмуну мундариҷа ҳар як қисмати достон метавонад дар худ мустақилу алоҳида бошад. Гузашта аз ин, шоир дар оғози достон ишора ба навиштани достони "Искандарнома" карда, мақсади офаридани достони сегонаро доштааст, ки дар он шахсияти таърихиии Искандарро аз се дидгоҳ ба намоиш гузорад: 1.Искандари фотеҳ; 2.Искандари ҳаким; 3.Искандари паёмбар. Шояд баъд аз офаридани ин достон шоир шахсияти Искандари ҳакимро бо Искандари паёмбар наздик дарёфта, онҳоро дар як қисмати достон ба ҳам овардааст ва ин қисмати достонро "Хираднома" ва ё "Иқболнома" номидааст ва қисмати аввал, ки бештар ба тасхиру ҷаҳонгириҳои Искандар пайванд аст "Шарафнома" ном гирифтааст.

Бо навиштани достони "Искандарнома" Низомӣ пеш аз ҳама мехоҳад дар симои таърихии Искандари ҷаҳонгир шахсиятеро тасвир намояд, ки дар меҳвари андешаҳои ҳикматомӯзи шоир қарор дошта, суду зиёни рӯзгораш низ омӯзанда бошад. Аз ин рӯ, масъалагузорӣ низ дар ин достон аз дигар ваҷҳ сурат гирифтааст ва метавон шахсияти Искандарро дар ин достон ҳамчун шоҳи ормонӣ пазируфт. Гёте В. сарҳади эҷодшударо миёни офаридаҳои Фирдавсию Анварӣ ва Низомӣ чунин тавсиф мекунад: "Фирдавсӣ гузаштаи дурро сароида, Анварӣ-шодмонӣ ва шукӯҳу шавкати подшоҳи амривақтиро ва танҳо Низомӣ расми воқеии ояндаро ба қалам додааст"[5, с.338], ки ишора ба ҳамин достони "Искандарнома" мебошад. Муҳаққиқи осори Низомӣ, Алиев Ғазонфар Юсуфоглу низ бар ин назар аст, ки: "Умуман ҳамаи достонҳои Низомӣ, аз ҷумла "Искандарнома" ба оянда нигаронида шудааст. Танҳо ба сурати достонӣ назар кунем, дар он ҷамъияти хаёлӣ тасвир шуда, бидуни подшоҳ ҳама аз лиҳози қудрат баробар зиндагӣ доранд"[1, с.15]. Алиев Г.Ю. нигоҳи Низомиро дар офаридани ин асар аз маҳорати хуби касбии ӯ дониста, аз роҳи хаёли иҷтимоӣ ворид шуданашро ба ин асар роҳи хеле мураккабу душвор дониста онро чунин маънидод менамояд: "...аммо аҷиб ҳам бошад, дар ин нақши ҳалкунанда хушбинии ӯ, бовар ба қудрати ақлонии инсон, ки бо дилсӯзию шодмониаш дар меҳвари таваҷҷуҳи шоир қарор гирифта буд, мавқеи асосӣ дошт. Ҳар ду қисмати охирин достони офаридаи Низомӣ саршор аз тамсилу ручӯъҳои лирикист ва дар он чунин ақида таъкид мегардад, ки инсон худ соҳиби тақдири худ мебошад, хушбахтиаш низ аз худаш вобаста аст. Ба ин ақида қаҳрамони асосии Низомӣ-Искандари ҳаким гувоҳ аст"[1, с.15].

Хамсашиносон ва ё муҳаққиқони осори Низомӣ, аз ҷумла Бертелс Е.Э., Брагинский И.С., Ғафуров Б., Афсаҳзод А., Шарифов Х., Зарринкӯб А., Алиакбари Шаҳобӣ, Алиев Г.Ю., Ваҳиди Дастгардӣ, Бехрӯзи Сарватиён, Барот Занҷонӣ, Азизи Давлатободӣ, Бегдилӣ Ғуломҳусайн, Восиева Р. ва ғ. паҳлуҳои гуногуни достони "Искандарнома"-и Низомиро ба таҳқиқ кашидаанд, ки дар омӯхтани ин достони "куҳану навороста" назари эшон муфид аст.

Аз рӯйи мавзӯву мундариҷа достони "Искандарнома" дар муносибат бо дигар маснавиҳои "Хамса"-и Низомӣ якнавохт набуда, ба масъалаҳое дахл намудааст, ки саршор аз панду ҳикмат мебошанд; ба мисли ягонагии Худо, маърифати оламу ҳастӣ, коинот, маргу зист, талабу қазо, адлу дод, сармояи умр, эътибору эътино, бузургиву фақр, ганҷу ранҷ, бевафоии даҳр ва ғ. Паёми ахлоқии шоирро дар тамомии достони "Искандарнома" метавон пайдо намуд. "Низомӣ чунонки одати ӯст, дар "Искандарнома" ҳам сухани худро бо тавсифҳои печидаву душвор ва дар

бархе маворид пур аз рамзу киноя, ҳатто муаммогуна баён мекунад, чунонки гоҳ муқтазои ҳолро, ки яке аз аркони балоғат аст раҳо мекунад, то як мазмуни печидаро биёварад"[7, с.14].Бо ин далел, дар ин пажӯҳиш атрофи тамсилҳои ҳикамии достони "Искандарнома"-и Низомӣ (дар мисоли "Шарафнома") баҳс хоҳем кард.

Достони "Искандарнома"-и Низомӣ аз ваҷҳи мавзӯъ дорои чанд хусусият аст. Аввал ин ки шоир бо як нигоҳи тоза ба ин асар ворид мешавад ва бо ин "тарзи нав" мехоҳад омӯзаҳои ахлоқии худро дар бозтоби образи таърихии Искандар (ки ҳамаҷониба зиндагиномаи ӯро фаро гирифта буд) ба тасвир бикашад. "Низомӣ, пеш аз он, ки таърихи таваллуди Искандарро гузориш диҳад, аз қиссаҳои дар ин боб мавҷуда ёд мекунад. Онҳо аз тафсилоти ривоёти тавлиди Искандар буда, дар атрофи он хабари зиёдеро мутолиа карда ва хуб андеша рондааст:

Дар ин достон довариҳо басест,
Маро гӯш бар гуфтаи ҳар касест"[11, с.33].

Дигар ин ки бо таҷдиди назар ба ин симои таърихӣ шоир як навъ чуну чароҳои ботинии худро ҷавоб гуфта, дар партави он оромиши маънавӣ ҷустааст. Восиева Р.Қ. дар фишурдаи рисолаи доктории худ рӯ овардани Низомиро ба достони Искандари Мақдунӣ, офаридани як шоҳи ормонӣ ва барои дигарон намунаи ибрат медонад[6, с.18] ва шояд ҳамин тақозои маънавии шоир ба ӯ имкон медиҳад, чеҳраи Искандарро дар ваҷҳи тахайюлоти хеш бисозад. Аз ин рӯ, "Низомӣ дар китоби "Шарафнома", он чи аз достони Искандари писари Файлақусро, ки Фирдавсӣ ногуфта гузашта буд ба риштаи назм даровард[10, с.806]". Бо таваҷҷуҳ ба ин нукта метавон гуфт, ки достони "Искандарнома"бо тарҳи мавзӯъ собиқаи наве дар пайдо шудани образи Искандари офаридаи Низомӣ мебошад. Аз ин рӯ, дар рӯйкарди ин образ, мо ба равишу гирудорҳое мувоҷеҳ мешавем, ки хоси Искандари таърихӣ набуда, бо ормонҳои гузорандаи номаи хусравонӣ - яъне Низомӣ пайванд мебошад:

Ки бешугл чандин набояд нишаст,
Дигарбора тарзе нав орам ба даст[8, с.17].

Дар муқаддимаи "Гузидаи Искандарнома" Абдулмуҳаммади Оятӣ менигорад, ки: "Низомь бо овардани соқиномаҳо дар оғози ҳар банд аз "Шарафнома" ва афзудани муғанниномаҳо дар оғози ҳар банд аз "Иқболнома", сипас сурудани байте чанд дар ҳикмату андарз ва нақли достонҳои тамсилӣ, шеваи навине падид оварда, ки маҷмӯаест аз шеъри ғиноӣ ва тамсиливу рамз[7, с.13-14]".Аз он ҷо, ки Низомӣ аз роҳи ҳакимонаву файласуфона ба достон ворид мешавад, ранҷ бар он мебарад, ки ганҷи аслиро инсон бишносад ва ҳеҷ гоҳ ганҷи дунёро ба ҷавҳари вуҷуд, ки офаридаи Худованди яктост баробар насозад ва умри худро барои ба даст овардани он зоеъ магардонад. Барои ин, - мегӯяд, - қудрати офаринандаи хешро бояд шинохт, ки Ӯ ганҷхонаи вуҷудатро бо тамомии неъмат муфарраҳ месозад, вагарна:

Агар барфурӯзӣ чу маҳ сад чароғ,
Зи хуршед бошад бар ӯ номи доғ[8, с.18].

Ҳадафи аслии нигорандаи ин достон дар бознигарӣ ба асли хеш, яъне худсозиву худшиносӣ тафаҳҳус мегардад ва ҳикмати равшаннамоеро дар шинохти Ҳақ бо таъбири "Оби Ҳайвон" ё Хизр дар бар дорад, ки ҳамаи ҳаракоту амалиёти қаҳрамони достон низ ба хотири бозёфти ин ҷавҳари вуҷуд сурати воқеӣ касб мекунад. Бертелс Е.Э. бо ишора ба достони "Рафтани Искандар ба зулмот" мегӯяд: "Низомӣ ёдовар мешавад, ки мӯъҷизаҳо дар зулмот хеле зиёд буданд, ба монанди сури Исрофил:

Чу гӯяндаи дигар он кон кушод,
Асосе дигарбора натвон ниҳод[3, с.63]".

"Ҳамчунин, - меафзояд Бертелс Е.Э. - пайки иллоҳӣ дар Олами зулмот ба Искандар санги хурдеро медиҳад ва фармон чунин мешавад, ки ҳангоми баргашт ба рӯшноӣ, ӯ барои ин санг ҳамвазне пайдо намояд. Маълум мегардад, ки ин санги хурдро бо ҳеҷ чизе ҳамвазн кардан нашояд, чунки он аз кӯҳҳо вазнintар аст"[3, с.64]. Аз дигар мӯъҷизаҳои офаридаи Низомӣ дар рӯ ба рӯи қаҳрамони хеш, тасвири шаҳрест, ки дар қабати кӯҳ ҷой гирифтааст. Аз он кӯҳ сари ҳар вақте садо берун мешавад ва яке аз бошандагони он мавзеъро ба сӯйи худ мехонад ва баъд аз рафтан ӯ дигар аз он ҷо барнамегардад. Искандар мехоҳад ба ин мӯъҷиза дарбиравад ва чанде аз ҳамроҳонашро ба шаҳр мефиристад, то ин сирро ошкор намоянд, аммо кӯҳ яке аз онҳоро ба сӯяш мехонад ва ҳарчанд ҳамроҳон мекӯшанд ӯро боздоранд, коре наметавонанд анҷом диҳанд ва ӯ мераваду дигар барнамегардад ва ин мӯъҷиза барои онҳо ҳамчу сир боқӣ мемонад. Искандар ин мӯъҷизаро ҳамчу панде дар рӯзгори худ дармеёбад:

Масал зад, ки "ҳар кас, ки ӯ зод, мурд,
Зи чанги аҷал ҳеҷ кас ҷон набурд.
Чу бо гӯргирон надоранд зӯр,
Ба пои худ оянд гӯрон ба гӯр.
Гаҳи тир хӯрдан уқоби далер,

Ба парри худ ояд зи боло ба зер"[8, с.298].

Чунин гардиши воқеаҳо дар "Искандарнома" як навъ бозгӯкунандаи зиндагии шоир низ мебошад, аз он ки Низомии Ганҷавӣ бо собиқаи рӯзгори гузаро сар ба ин достон зада буд.

Нахуст барои нишон додани хусусиятҳои ғоявии асар ба чанд тамсили достонӣ ручӯъ мекунем, то бирасем ба авҷи андешаҳои ҳакимонаи Низомии Ганҷавӣ. "Дар собиқаи назми "Шарафнома", ки Низомӣ худро деҳқону соҳибхона ва дигаронро хӯшачину хонапардоз медонад:

Ҳама хӯшачинанду ман донакор,
Ҳама хонапардозу ман хонадор[8, с.17].
ба тамсиле ишора менамояд:
Шунидам ринде ҷигартофта,
Дурусте куҳан дошт навёфта.
Шунид аз дабирони динорсанҷ,
Ки зар зар кашад дар ҷаҳон, ганҷ ганҷ.
Ба бозор шуд, то ба зар зар кашад,
Ба як мағрибӣ мағрибӣ даркашид...[8, с.18].

Дар тамсили фавқ, якчанд масъала баррасӣ мешавад. Яъне марди ринд дар зоҳир ҳамон ҳариси дунёхор аст ва ба як мағрибӣ мағрибӣ даркашидан, мағрибии аввал ишора ба динори дар даст доштаи марди ринд ва мағрибии дуввум савдогар ва матлаби шоир аз ин савдои ҷаҳон аст. Он ки дар сурӯғи зар вориди дукони гавҳарфурӯш мешавад ва дар паи ба даст овардани онҳо динори худро мефишонад:

Ки зар зар кашад дар ҷаҳон, ганҷ ганҷ[8, с.18].

ишора ба инсонҳои нодону содаест, ки ба хотири суди бештар нақди сармояи худро аз даст медиҳанд ва панди саррофи озодмард:

Ки бисёр н-ояд бари андаке,
Яке бар сад ояд, на сад бар яке[8, с.18].

далолат бар он мекунад, ки ба макри ин ҷаҳон фирефта машав. Саррофи озодмард Ҳаким Низомӣ аст, ки гаронмоя ганҷи офаридаи худро бо нуктасанҷию маънишиносӣ ба пайроҳаи рӯзгор мефиристад ва дар таъбиру тадбир танҳо ба Худо паноҳ мебарад:

Беҳ, ар ман гузорам, ки худ рӯзгор,
Ба ҳар неку бад бошад омӯзгор.
Тарозуи гардуни гардишбасеч,
Намонду намонад насанҷида ҳеҷ[8, с.19].

Дар ин мисол агар шоир нахуст ба офаридани назми худ ишора кунад, ки дар қиёс бо достонҳои пешин назир надорад, дуввум ҳирси инсонро, ки фирефтаи молу мулк гашта ганҷи аслӣ, яъне гавҳари вуҷуди худро даргири азобу уқубати дунё месозад, накӯҳиш кардааст ва дар ниҳоят асари нури Иллоҳиро бар ҳама мавҷуд, сарчашмаи рӯстану музаффарият медонад.

Искандари офаридаи Низомӣ бо адлу дод ва хирадгустарӣ аз дигарон тафовут дорад ва вақте ки бори аввал Искандар ба зафар дастёр мегардад тамоми ганҷи бадастовардаашро мадюни дӯстону наздикон мекунад. Инчунин шутурҳои зарборро ҳамчун мунодӣ бар кишвари Эронзамин, ки аз хироҷгирандагони Рум ба ҳисоб мерафтанд, мефиристад.

Дар достони "Сиголиш намудани Искандар ба ҷанги Доро", ки аз ин ҷо сарчашма мегирад, Низомӣ тамсиле дар ҷанги ду кабк, ки андешаи Искандарро бар фатҳи Доро водошта буд, меорад:

Гузашт аз қазо бар яке кӯҳсор,
Ки буд аз басе гуна дар вай шикор.
Ду кабки дарӣ дид бар хорасанг,
Ба оини кабкони ҷангӣ ба ҷанг.
Гаҳ он мағзи инро ба минқор хаст,
Гаҳ ин боли онро ба нохун шикаст[8, с.75].

Шоҳ ончунон ба онҳо дода шуд, ки наздиктар шуд то анҷоми кор бинад, кабкон низ ончунон ба ҳам даровехта буданд, ки аз шиддати ҳамозмоӣ аз шоҳ наҳаросиданд ва идома доданд. Искандар ҷанги ин кабконро ба фол гирифту:

Якеро нишон кард бар номи хеш,
Бар ӯ баст фоли саранҷоми хеш.
Дигар мурғро ном Доро ниҳод,
Бар он фол чашм ошкоро ниҳод[8, с.75].

Аз бахти Искандар баъди гирудорҳои зиёд кабке, ки ба ӯ худро фол гирифта буд пирӯз мешавад ва аз ин шоҳ муждаи фатҳ бар Доро ёфта хушнудӣ мекунад ва аммо кабки зафарёфта мепарраду то пушти кӯҳ нарасида уқобе вайро сарнагун месозад. Матлаби аслии гӯянда низ дар

ҳамин нуктаи анҷом ба натиҷа мерасад, ки боиси коҳидагии рӯҳи Искандар мегардад.

Искандар рӯ бар ҷониби кӯҳи Муқарнас меорад, ки аз хоракӯҳҳои баланду гардуншукӯҳ дар он диёр буд ва посухи ҳол меҷуяд. Тибқи гузориши Низомӣ, ҳар нафаре, ки ба он кӯҳ садо мекарду оқубати ҳол меҷуст, аз он огоҳ мешуд ва ба дастури шоҳ яке аз хирадмандон аз он кӯҳ тариқи ҳоли Искандарро бар Доро мепурсад:

Бипурсид пурсандаи нағзфол,
Ки "чун менамояд саранҷоми ҳол?
Сикандар шавад бар ҷаҳон чирадаст?
Ба Дорои доро дарорад шикаст?"[8, с.76].

Низомӣ ҳолати носозгори равонии Искандарро бо садои кӯҳ аз миён мебардорад, вагарна ин акси садое беш нест, ки ба соҳиби он бармегардад. Бертелс Е.Э. муносибати Низомиро дар офаридани ин достон дар табйини чунин ҳолот муайян карда мегӯяд: "Ӯ мекӯшад, пеш аз ҳама, ҳар як падидаи табиатро илмӣ фаҳмонад ва танҳо дар ҷое, ки илми марҳилаи Низомӣ қудрати возеҳу равшан ҷавоб гуфтанро надорад, ручуъ мекунад ба асрори илоҳӣ"[4, с.356]. Аммо ба ин идаои Буртелс Е.Э.наметавон ба пуррагӣ розӣ шуд, Низомӣ бо он ки як асари амиқи ирфонию фалсафиро офарид, бисёр лаҳзаҳои хаёлӣ низ дар он ҷой додааст, ки афсонае беш буда наметавонад, махсусан дар "Шарафнома". Худи Бертелс Е.Э. низ бо таваҷҷуҳ ба ин масъала ишора менамояд, ки: "Ба "Искандарнома" набояд ҳамчун ба як қиссаю достони баёншуда муносибат кунем, балки дар достон бояд масъалаҳои муайянро ҷустуҷӯ намоем"[4, с.354]. Яъне дар баъзе мавридҳо Искандари қудратманду ҷанговар ба инсони комилу инсондӯсте бадал мешавад, ки "мақсади ӯ на танҳо интишор додани боварҳои фалсафӣ, балки дар баробари ин ғанӣ гардонидани илму дарёфтани ҳар як аҷибу ғариби дунёст"[4, с.356]. Ҳамин боварҳо дар хислати Искандар ваҷҳи образи ӯ дар достон гаштааст, ки Низомӣ аз зовияи диди худ бар он пероҳани маънӣ ба бар кардааст. Ва шояд маҳзи ҳамин танақузҳо "Искандарнома"-и Низомӣ назди хосу ом баландтарин пояро ба даст овардааст. Ба қавли Брагинский И.С. "Шоҳи адолатпеша дар рӯи замин, миёни инсонҳои озод аз хаёлпарастиҳои иҷтимоии ба қалам додаи Низомист, ки аз куллаи баландтарини эҷоди ӯ буда, дар баробари ин дар худ орзуҳои пешқадами мардум дар шароити қурунивустоиро таҷассум мекунад"[5, с.338].

"Хаёлпарастии иҷтимоӣ"-и фармудаи Брагинский И.С. мубтанӣ бар вазъи ҳоливу ҷисмонӣ ва таҷрибаҳои андӯхтаи шоир дар тӯли ҳаёташ мебошад ва он аз коргоҳи фикрие берун омада, ки раҳнамову раҳкушо буда ҳамзамон омӯзанда аст. Барои мисол ба тамсиле аз "Достони расидани Искандар ба кишвари Рус" ручуъ мекунем, ки Низомӣ онро дар тадбири кори Искандар меорад:

Шунидем, ки аз гурги рӯбоҳгир,
Ба бонги сагон раст рӯбоҳи пир.
Ду гурги ҷавон тухми кин коштанд,
Паи рӯбаҳи пир бардоштанд.
Деҳе буд дар вай сагони бузург,
Ҳама ташнаи хуни рӯбоҳу гург.
Яке бонг зад рӯбаҳи чорасоз,
Ки банд аз даҳони сагон кард боз.
Сагони деҳ овоз бардоштанд,
Ки рӯбоҳро гург пиндоштанд.
Зи бонги сагон, к-омад аз дурдаст,
Рамиданд гургону рӯбоҳ раст[8, с.246].

Яъне гузоранда саррофи гавҳарфурӯш, ин тамсилро аз он аз даст раҳо медиҳад, ки ҳушмандиву бедорӣ метавонад амони ҷони инсон бошад, вагарна рӯбоҳи пирро ҳилла ба кор намерафт, кай метавонист аз гургҳои даррандаи ҷавон дар амон бимонад:

Дари чора бар чорагар баста нест,
Ҳама кор бо теғ пайваста нест[8, с.246].

Аз муҳимтарин тамсилҳои офаридаи Низомӣ дар "Искандарнома" ҳамон образи Хизр ва Оби Ҳайвон (оби ҳаёт) мебошад, ки ба мавзӯи мо дахл мекунад. Низомӣ қаҳрамони худро ба дунболи оби ҳаёт ба зулмоте мефиристад, ки рӯҳу равонро барои дарки жарфияти зиндагӣ то зиндагии абад ҳушдор медиҳад:

Яке ҳотиф аз гӯша овоз дод,
Ки рӯзе ба ҳар кас хате боз дод:
Сикандар, ки ҷуст Оби Ҳайвон, надид,
Наҷуста ба Хизр Оби Ҳайвон расид[8, с. 293].

Низомӣ бо нигоҳи ҳакимона сарсониҳои Искандарро дар паи ба даст овардани Оби Ҳайвон бо ин байт ҷамъбаст мекунад:

Давид аз паси он чи рӯзӣ набуд,
Чу рӯзӣ набошад, давидан чӣ суд?![8, с.294].

Агарчи Искандар бо ин қадар ранҷу сахтиҳои баршуда Оби Ҳайвон ба даст намеорад, аммо моҳияти шоиста зиндагӣ доштанро дар ин роҳ кашф мекунад ва аз забони гузорандаи ин достон, ки ишора бар аҳдофи вуҷуди Оби Ҳайвон зиндагӣ бахшидан аст, чунин аст баён:

Яке тухм корад, яке бидравад,
Ҳумоюн касе, к-ин сухан бишнавад.
Нашояд ҳама киштан аз баҳри хеш,
Ки рӯзихуронанд аз андоза беш.
Зи боғе, ки пешинагон коштанд,
Пасояндагон мева бардоштанд.
Чу кишта шуд аз баҳри мо чанд чиз,
Зи баҳри касон мо бикорем низ.
Чу дар киштукори ҷаҳон бингарем,
Ҳама деҳқишоварзи якдигарем[8, с.294].

Дар "Искандарнома"-и Низомӣ ҳикмату андарз, афкори фалсафӣ, андешаҳои инсондӯстонаву таълимоти ахлоқӣ мавқеи аввалиндараҷа дорад. Равиши гуфтор ва масъалагузорӣ дар ин достон аз нигоҳи адабиётшинос Аълохон Афсаҳзод ба давраи камолоти шоир низ алоқаманд аст: "Дар "Искандарнома" таҷрибаи эҷодии Низомӣ ҷамъбаст гардида, масъалаҳои адлу дод ба тарзи хеле барҷаста ба миён гузошта мешаванд. Искандар дар ин достон шоҳи идеалӣ ва пиндори иҷтимоии Низомист, ки бо прототипи таърихии худ, ки истилогари ғосибе буд, ҳеҷ монандие надорад"[2, с.131]. Аз ин рӯ, шоир дар ҳадди эътибор аз ҷавҳари биниши инсон, хирадро сарчашмаи ҳама гуна таърифоту таҳрифот қарор медиҳад ва бо андарзу ҳикмат онро зевар мебахшад.

Низомӣ дар офаридаи худ нақшеро месозад, ки инсонсоз бошад, ба қавли Ян Рипко: "Шоир дар ин ҷо, миқдори мутанаббеҳи достони фаръӣ меоварад ва ҳадафаш аз он, ба онҳои (образҳо дар назар дошта шудааст) мухталиф боло бурдани инсону фармонравоёни ҷомеаи инсонист"[9, с.299].

Яъне он чи ки мо дар тимсоли образи Искандар мушоҳида намудем, ҳамагӣ як сарришта дорад ва он баргирифта аз ҳақиқатест, ки бо бовариву умед, бо хатти Офаридгор кашиш хурдааст. Агарчи Искандар ҷаҳонро бо Ҷаҳондор бипаймуд, дар вуҷуди ӯ хуруҷи ёфтани абадият бо тирагие ҳамсаф шуд, ки охиран бо сахтиву ранҷ ӯ аз ин зулмот ворааҳида ба худшиносӣ мерасад.

АДАБИЁТ

1. Алиев, Г.Ю. Темы и сюжеты Низами в литературах народов Востока.- М.: Наука, 1985. - 332 с.
2. Афсаҳзод, Аълохон. Низомии Ганҷавӣ. - Душанбе: Маориф, 1995 – 208 с.
3. Бертельс, Е.Э. Роман об Александре и его главные версии на Востоке. Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1948. – 138 с.
4. Бертельс, Е.Э. Низами и Фузули. Избранные труды. М.: Издательство восточной литературы, 1962. – 554 с.
5. Брагинский И. С. Из истории таджикской народной поезии. – М.: Изд–во АН СССР, 1956. – 49ғ с.
6. Восиева Р. Роман об Александре и его рецепция в народных романах "Искандар-наме" //Авт.докт.дисс. - Душанбе, 2016. - 50 с.
7. Гузидаи "Искандарнома". Талхис, муқаддима ва тавзеҳоти Оятӣ, Абдулмуҳаммад. - Теҳрон: Интишорот ва омӯзиши инқилоби исломӣ, 1372. – 514 – 16 с.
8. Низомии Ганҷавӣ. Хамса: Искандарнома. - Душанбе: Адиб, 2012. - 480с.
9. Рипко Ян. Таърихи адабиёти Эрон аз даврони бостон то қоҷория. - Теҳрон: Ширкати интишороти илмӣ ва фарҳангӣ, 1381. - 646 с.
10. Сафо, Забеҳуллоҳ. Таърихи адабиёт дар Эрон ва дар қаламрави забони форсӣ. Давраи ҳаштҷилдӣ. Ҷилди 2. – Теҳрон: Фирдавсӣ, 1391. – 1128 с.
11. Шарифов, Х. Муқаддимаи маснавиҳои Низомӣ / Шоир ва шеър.- Душанбе: Адиб, 1998.- 216 с. - С. 22- 43..

АФОРИЗМЫ И ПРИТЧИ В ПОЭМЕ "ИСКАНДАР-НАМЕ" НИЗАМИ

Низами Ганджеви один из ярких представителей персидско-таджикской литературы, в своё время был убежденным последователем традиций назидательной поэзии. Поэма "Искандарнаме" по тематическим особенностям в истории персидско-таджикской литературы является поэмой, сочиненой новой манере. В этой связи при создании образа Александра поэт, принимая во внимание древное предание – "Шахнаме" и доступные сказания создаёт образ, отвечающий его жизненным чаяниям. В поэме в зависимости от жизненных событий Александр сына Филиппа, Низами в "Искандарнамае" создаёт его образ в двух частях. В первой части - "Шарафнаме" изображены

завоевания Александра, во второй части - "Икболнаме" Мудрый Александр изображен как идеальный царь, соответствующий духовным требования поэта.

Поема "Искандар-наме" представляет собой своего рода итог нравственно-философских суждeный поэта. В статье пидпринята попытка анализировать гуманистические идеи поэта, которые впряжены с большом привлечением притч.

Ключевые слова: *Низами, Искандар-наме, Шараф-наме, Хирад-наме, Икбал-наме, нравоучение, притча, идея, познавательные мисли.*

APHORISMS AND PARABLES IN NIZAMI GANZHAVI'S POEM "ISKANDAR-NAME"

Nizami Ganzhavi, one of the prominent representatives of Persian-Tajik literature, was once a staunch follower of the traditions of instructive poetry. The poem "Iskandarname" on thematic features in the history of Persian-Tajik literature is a poem composed in a new manner. In this regard, when creating the image of Alexander, the poet, taking into account the ancient tradition - "Shahname" and accessible legends, creates an image that meets his life aspirations. In the poem, depending on life events, Alexander the son of Philip, Nizami in Iskandarname creates his image in two parts. In the first part - "Sharafname" depicts the conquests of Alexander, in the second part - "Ikbolname" Wise Alexander is depicted as an ideal king, corresponding to the spiritual requirements of the poet.

The poem "Iskandarname" is a kind of result of the moral and philosophical destined poet. The article takes an attempt to analyze the poet's humanistic ideas, which involve a lot of parables.

Key words: *Nizami, Iskandar-name, Sharaf-name, Hirad-name, Iqbal-name, moralizing, parable, idea, cognitive knowledge.*

Сведения об авторе:

Нозимова Гулрухсор Саидисломовна *- кандидат филологических наук,доцент кафедры история таджикской литературы филологического факультета Таджикского национального университета Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г.Душанбе, проспект Рудаки 17. E-mail: Gulrukhsor_78@list.ru*

About the author:

Nozimova Gulrukhsor Saidislomovna *- candidate philology of science, lecturer department tajik literature history faculty of philology Tajik national university Address: Republic of Tajikistan, 734025, Dushanbe city, avenue Rudaki 17.*

РӮЗГОРУ ОСОРИ АЛИИ ҲАМАДОНӢ АЗ ДИДИ ДОКТОР ПАРВИЗИ АЗКОӢ

Нурова К. А.
Донишгоҳи технологии Тоҷикистон

Мирсайид ибни Шаҳобуддин Муҳаммади Ҳамадонӣ (1314 мелодӣ-1384 мелодӣ), ки баъди ба камол расидану шуҳрат ёфтан ба унвонҳои эҳтиромии Сӯфӣ. Мири Кабир, Шоҳи Ҳамадон ёд шуда, муллақаб ба Алии Сонию Алоист, аз шахсиятҳои мазҳабии шинохтаи мусулмонони Машриқзамин ба шумор рафта, аз худ осори зиёди динӣ ва шогирдони муфтахар, баҳри нигоҳ доштани ахлоқи ҳамидаи инсонӣ дар чаҳорчӯбаи ислом ба мерос гузоштааст. Хусусан ӯро дар Осиёи Миёна. шибҳқораи Ҳиндустон, минҷумла Кашмири Покистон ва Хатлонзамини Тоҷикистон бештар қадр кардааанду мекунанд ва арҷ доранд.

Ин шахсияти таърихӣ, ки дар Ҳамадони Эрон ба дунё омадаю Кӯлоби Хатлонро дар охирин нафасҳои умри худ хонаи охират қарор додаст, ин ҳама обрӯю эҳтиромро тавассути омӯзиши пайваста, фаро гирифтани донишҳои замон, аз ҷумла ҳамаҷониба дарёфтану азбар кардани улуми исломӣ ба тамоми паҳлуҳояш ба даст овардааст. Дар ин бора аз ҳамасронаш сар карда, таърихнависону тазкиранигорон ва шогирдону ҳамнишинон ва адибони баъдинаю аҳли таҳқиқ, бахусус ҳамадонишиносон андешаҳои зиёде ироа намуда, мақолаю кутуб ва гузоришоти зиёде доранд, ки ин ҷо аз баршумурдани ҳамаи онҳо ғайриимкон аст. Ҳамадонишиносӣ дар солҳои 80-90-уми асри гузашта, бо таҷлили 680-солагии Мирсайид Алии Хамадонӣ чӣ дар Эрон, чӣ дар Покистон ва чӣ дар Тоҷикистон беш аз пеш вусъати тоза касб намуд. Дар ин миён метавон осори илмӣ-тадқиқотии ба ҳаёту эҷодиёт ва корномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ бахшидаи Маҳдии Дурахшон «Бузургон ва сухансароёни Ҳамадон» [1], Муҳаммад Риёз «Аҳволу осор ва ашъори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» [2], асарҳои Парвиз Азкоӣ «Аҳвол ва осори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» ва «Муварричи ислом дар Эрони Сағир, аҳвол ва осори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ [3], Каримҷон Қодиров «Бунёдгари маорифи сӯфиёнаи Ховарзамин» [4], Моҳирхӯҷа Султонов «Ҳақиқат дар бораи мазори ҳазрати Амирҷон» [5], М.Азизов ва Р.

Асоев «Оромгоҳи ҳазрати Амирчӯн» [6], Сайида Ашрафи Зафар «Мирсайид Алии Ҳамадонӣ»[7], Алии Муҳаммадии Хуросонӣ «Ҳафт водӣ»-и мансуб ба Мирсайид Алии Ҳамадонӣ ва мусаннифи он» [8], Рачаб Асозода ва Ҳотам Асозода «Мухтасари зиндагӣ ва корномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» [9] ва дигаронро, ки аҳамияти вижа доранд, номбар намуд. Ҳар кадоме аз ин ҳамадоншиносон дар заминаи омӯзишу андӯзиш ва пажӯҳиши рӯзгори осори Мирсайид Алии Хамадонӣ кӯшиш намудаанд, ки ин ё он паҳлӯи рӯзгору осор ва фаъолияти муваррихии ӯро дар роҳи ислом кушоянду барои мо ҳар чӣ бештар дар ин боб равшанӣ андозанд ва маърифати исломии замони ин шахсияти барҷастаи мазҳабиро бозгӯӣ намоянд. Албатта дар он ҳама осори илмие, ки дар боло номбар гардид, фикру андеша, назари фардии ин ё он ҳамадоншинос яквазну якранг нест. Касе ба рӯзгори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, касе ба мероси адабию динии мавсуф, касе ба теъдоди муридону корномаи ташвиқгарии ӯ ва бештар ба таври умумӣ, ибрози ақида намудаанд, ки дар ин миён асари ҳамадоншиноси эронӣ дуктур Парвизи Азкоӣ «Муваррихи ислом дар Эрони сағир, аҳвол ва осори Мирсайид Алии Хамадонӣ» бештар диққати моро ба худ ҷалб намуд.

Китоби мазкур соли 1370 ҳичрии қамарӣ, баробар ба соли 1991 мелодӣ ба теъдоди 3000 нусха дар интишороти «Равшан»-и шаҳри Ҳамадони Эрон ба табъ расидааст. Нашри он интишороти донишгоҳи Бӯалӣ Сино бо ҳамкории ширкати интишороти «Муслим»-и Ҳамадон мебошад. Дар эпиграфи китоб омадааст, ки муаллиф Парвиз Азкоӣ заҳмати худро ба «мардуми ситамкашидаи Кашмир» тақдим доштааст.

Китоби «Муваррихи ислом дар Эрони сағир»-и Парвизи Азкоӣ аз ёддошти муаллиф, се бахш ва номномаи дар китоб иқтибосшуда фароҳам омадааст.

Дар қисми ёддошти китоб муаллиф аҳдофи худро аз навиштани он ба таври зайл ҳусни оғоз мебахшад: «Китоби ҳозир дар шарҳи аҳвол ва осори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, ки на танҳо яке аз мафохири Ҳамадон ва акобири урафои Эрон, бал яке аз бузургони Машриқзамин ва муваррихи ислом дар шибҳқораи Ҳинд ва бунёдгузори «Эрони сағир»-и яъне сарзамини Кашмир аст, дар ситти даҳ сол пеш дар чузви толифоти марбут ба таърих ва маорифи Ҳамадон навишта шуд» [3, 9]. Аз ин гуфта бармеояд, ки китоб хеле барвақт навишта шуд, поёнтар ба сабаби баъзе иллатҳо, монанди ваъда додану нашр накардани интишороти «Ал-ҳудо»-и Теҳрон, баъдтар бо дастгирии донишманди номдор Эрачи афшор дар чузви интишороти «Фарҳанги Эронзамин» ба таври фишурда бо номи «Саргузаштномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» [10] чоп шудани он сухан меравад.

Бахши якуми китоб «Зистномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» [3, с.1 - 112] ном дошта, аз зербахшҳои «Даромад» (Манобеъ)» [3, с. 3-10], «Аҳвол ва ахбор»[3,13-110], ки ба ин зербахш боз фаслҳои «Зоиш ва зодгоҳ», «Хонадон ва табор», «Болиш ва парвариш», «Мазҳаб ва маслак», «Устодони тариқат», «Чаҳонгардӣ ва асфор», «Муосирон ва муошрон», «Аз Ҳамадон то Кашмир», «Вафот ва ёдбуд», «Шоҳи Ҳамадон ва Эрони сағир» шомиланд ва зербахши «Мустадаракот» [3, с. 109-110] иборат мебошад. Тавре аз зербахши якуми бахши китоби Парвизи Азкоӣ «Даромад» (Манобеъ) бармеояд, муаллиф нахуст маъхазҳои ба рӯзгору осор ва корномаи Мирсайид Алии Ҳамадониро муайян ва дастраси худ гардонида, онҳоро ба се даста тақсим менамояд, ки иборатанд аз навиштаҳои мутақаддимон, монанди муридон, мулозимон ва ҳамрӯзгорони Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, навиштаҳои мутааххирон, монанди тазкиранависон, нависандагону адибони садаҳои IX то XIV ҳичрӣ ва навиштаҳои аҳли таҳқиқи муосир, монанди зистнигорон ва аҳли таҳқику нависандагони ҳамрӯзгори мо ғайра.

Парвизи Азкоӣ ба ин се даста маъхази ба Мирсайид Алии Ҳамадонӣ алоқаманд ба ниҳояти эҳтиёткорӣ муроҷиат ва муносибат намуда, таъкид менамояд, ки асосу пояи ҳамаи корҳои доир ба рӯзгору осор ва корномаи Шоҳи Ҳамадон бахшидашуда ҳамоно навиштаҳои мутақаддимон, яъне ҳамзамонону ҳамнишинони худи ӯ будаанд ва зиёда аз ин осори ба меросмондаи вай дониста мешавад. Аз ин нигоҳ ҳақ бар ҷониби ин донишманди ҳамадонишинос - Парвизи Азкоист. Дурустии он андеша бар он аст, ки дар навиштани осори таҳқиқӣ ба Мирсайид Алии Ҳамадонӣ муҳаққиқони дигар низ ба зистномаю корномаи Шоҳи Ҳамадон аз ҳамин зовия наздик шудаанд.

Зербахши «Аҳвол ва ахбор»-и [3, с.13-110] бахши аввали китоб, тавре ишора рафт, дар баршумурд аз даҳ фасли ёдшуда иборат ва аз зербахшҳои бузургу асосии китоби Парвизи Азкоӣ мебошад. Дар он нахуст хеле мухтасар аз таваллуд ва зодгоҳи аслии Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, ки Ҳамадон аст, сухан рафта, сипас аз хонадон ва хешу табори гузаштагони ӯ ёд мешавад. Парвизи Азкоӣ бо як назокати зебо ва нонамоён муҳаққиқона ба пешиниёни Шоҳи Ҳамадон таваҷҷуҳи алоҳида равона намуда, менависад, ки «Бинобар занҷираи табори Алавии вай, мундарич дар «Манқабату-л-ҷавоҳир» хонадони вай аз содот «Ҳусайнӣ» ҳастанд, ки дониста нест, ниёкони ӯ аз кай ва чигуна дар Ҳамадон таваттан карда будаанд. Аз нақли силсила нисбат ба вай, ки фоидате бар он мутараттаб нест, чашм мепӯшем, вале меафзоем, ки аз сӯйи модар низ

«Алавия» буда ва худ мегуфтааст, ки аз ҷониби волида ба ҳафдаҳ пушт ба расул (с) насим мепайванданд» [3, с. 14].

Яке аз фаслҳои зербахши «Аҳвол ва ахбор» ин фасли чаҳоруми он «Мазҳаб ва маслак» [3, с. 23-32] ба мазҳабу маслаки Мирсайид Алии Ҳамадонӣ ихтисос дода шуда, дарунмояи он хеле зидмаъно, ба он маънӣ омада, ки Парвизи Азкоӣ кӯшида, ки мазҳаби Шоҳи Хамадонро дар заминаи радду бадали навиштаи пешиниён, хонадони ӯ, осори худи вай муайян намояд ва дар хулоса мавсуфро аз аҳли ташайюъ донад. Дар ин маврид вай аз аҳли сунат хондани Мирсайид Алии Хамадониро, ки муҳаққиқону муътабарон ишора дорад, боисрор ва шавоҳиди пай дар пай рад менамояд. Бояд гуфт, ки ин масъала аз масоили баҳсталаби зиндагиномаи Мирсайид Алии Ҳамадонист, ки ҳанӯз ҳам ҳалли худро дар байни аҳли таҳқиқ наёфтааст ва имрӯзиёни ҳамадонишинос дар ин боб бар даҳон муҳри хамӯшӣ заданро авло донистаанд.

Ҳанӯз Мавлоно Абдурраҳмони Ҷомӣ, муаррих Хондамир ва баъдтар Қозӣ Нуруллоҳ бар онанд, ки Мирсайид Алии Ҳамадонӣ аз аҳли сунат буд. Ва Мавлоно Ҷомӣ дар «Нафаҳот-ул-унс» гуфта, ки «Ҷомеъ будааст миёни улуми зоҳирӣ ва ботинӣ. Варо дар улуми аҳли ботин мусаннифоти машҳур аст… [11, с. 552].

Парвизи Азкоӣ дар ин боб андешаи дигари худро, ки «… вай дар асри худ аз зумраи ислоҳотталабони беҳсоз аст» пеш мегузорад, ки ободгари комшаҳр ё «Нокуҷообод» аст [3, с. 24]. Ва ниҳоят, «ташайюъи Сайид»-ро ҷонибдорӣ мекунад [3, с. 25], ки баҳсест доманадор. Аз аҳли таҳқиқи тоҷик дар ин боб баҳсе нест ва ҳатто Раҷаб Асозода ва Ҳотам Асозода дар китоби «Мухтасари зиндагӣ ва корномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» [9], ки равиши корашон ба равиши навиштори Парвизи Азкоӣ наздик асту тозанашр ва аз он суд ҷустаанд, дар ин бора хомӯшанд. Дар ин ҷо гап дар сари ба кадом мазҳаб даст доштани Алии Ҳамадонӣ намеравад, муҳим он аст, ки он бояд минбаъд илман ба исбот расад.

Парвизи Азкоӣ барои таъйиди андешаи мазҳаби Мирсайид Алии Ҳамадонӣ, аз ҷумла, аз ин рубоии ӯро намуна меорад:

Пурсид азизе, ки Алӣ аҳли куҷоӣ ?
Гуфтам ба вилоёти Алӣ, к-аз Ҳамадонам.
На з-он Ҳамадонам, ки надонанд Алиро,
Ман з-он Ҳамадонам, ки Алиро ҳама донанд. [3, с. 28]

Ва Хоҷа Исҳоқи Хатлониро низ Алавӣ дар мавҳуми «Шиагаро» хондааст [3, с. 28], ки ҳар кадоме баҳсҳои илмии алоҳида ва доманадори бодалели қотеъро тақозо менамояд.

Албатта Мирсайид Алии Ҳамадонӣ то ба пояи эҳтироми шогирдону баъдинагон расидан аз хурдсолӣ ба тадрису омӯзиш машғул буд ва устодони худро дошт, ки аз ин паҳлуи ҳаёти ӯ низ аз диди муҳаққиқонаи Парвиз Азкоӣ берун намондааст. Яъне ин муҳаққиқ кӯшида, ки аз устодони мавсуф ёд кунад, ки нахустустоди ӯ тағояш Сайид Алоуддини Сӯфӣ ва роҳнамои тариқати вай низ будааст. Парвизи Азкоӣ аз устодони асосии Алии Ҳамадонӣ Шайх Маҳмуди Маздақонӣ ва Аҳӣ Алии Дӯстиро махсус таъкид намуда, аз як «олими муттақӣ»-и гумном, ки тағояш аз барои таълими «Сайид» ба хидмат гирифта буд, ёд менамояду изофа месозад, ки «ҳазору чаҳорсад валӣ»-ро дарёфта, ба дидори касоне чун Шайх Алоуддавлаи Симнонӣ (вафот 736 ҳиҷрӣ) ва Яҳёи Ношупурӣ (вафот 740 ҳиҷрӣ) нойил гашта ва дуъои ононро дар ҳаққи худ шунида ва «чаҳорсад ҳадис ба саодати фотиҳаи онон бад-ӯ расидааст [3, с. 33]. Андешаҳои ин муҳаққиқи ҳамадонишинос дар бораи устодону пирони Алии Ҳамадонӣ дар ин маврид хеле умумист, ки дар он устодон чӣ роҳу равишеро ба «Сайид» намудаанд, ба таври бояду шояд равшан дида намешавад. Аз ҳамадонишиносон, монанди Муҳаммад Риёз, Моҳирхӯҷа Султонов, Сайида Ашрафи Зафар ва баъдтар А.Маҳмадов, К.Қодиров ва А.Асозода дар корҳои худашон дар ин боб тозагӯие надорад. Пас онҳо низ аз заҳмати Парвиз Азкоӣ суд ҷустааанду халос ва фарохтар нарафтаанд.

Масъалаи дигаре, ки Парвиз Азкоӣ доир ба Алии Ҳамадонӣ пеш мегузораду то ҷое матраҳ менамояд, ин фасли 6-уми зербахши дувуми бахши якуми китоби ӯ бо номи «Ҷаҳонгардӣ ва асфор»[3, с. 40-47] мебошад. Дар ин маврид ин муҳаққиқ менависад, ки «Алии Хамадонӣ аз ҷавонӣ сафарҳо карда ва он чӣ дониста нест хати сайри мусофиратҳо ва таърихи онҳо ва номи бисёре аз шаҳрҳо ва ҷойҳо, ки вай дида ва аз онҳо гузаштааст. Истиқсои мо зайлан ба сабаби фукдони асаре вижа дар ин боб мақсур ба зикри номи бархе шаҳрҳо ва вилоятест, ки дар манобеъи дастрас ёд гардида» [3, с. 42]. Аз нигоҳу дарёфти Парвизи Азкоӣ бармеояд, ки Алии Ҳамадонӣ ба шаҳрҳои Ироқи Аҷам, баъзе деҳистони атрофии Ҳамадон, вилоятҳои Курдистону Луристон, Симнон ва баъдтар ба Кашмиру Хатлон ва Бадахшону Кӯлоб сафарҳо дошта, ба таъбире «ҳафт навбат маъмураи оламро гардидаанд ва ба ривояте ашҳар се карат ва 1434 кас аз авлиёи Худоро дарёфтаанд». Дар Табрез ҳам будааст.

Парвизи Азкоӣ аз ба Кӯлоб омадан ва аз нуфузи Алии Ҳамадонӣ дар Кӯлобу бими Амир Темур (771-807 ҳиҷрӣ) аз вай ронданаш Шоҳи Ҳамадонро ёдовар мешавад. Аз нақли Парвизи

Азкоӣ бармеояд, ки баъди ин Алии Ҳамадонӣ сафари ҳаҷ карда, дигарбора бо 700 тан мурид, барои ташвиқи ислом ба Кашмир меояд. Ин дар соли 781 ҳиҷрӣ будааст. Шоҳи Ҳамадон ба андешаи Парвизи Азкоӣ дар охирҳои умр боз рӯ ба Кӯлоб мениҳад ва дар ҳудуди Бадахшон рахти иҷомат аз ҷаҳон мебардораду бо васияте, ки карда буд, ҷасадашро дар Кӯлоб ба хок месупоранд.

Дар фасли 7-уми зербахш ҳамчунон аз муосирону муоширони Алии Хамадонӣ баҳси илмӣ ороста шуда, аз ҷумла гуфта шудааст, ки «Ҳамрӯзгорони Сайид» аз ҳар табақа ва гурӯҳи иҷтимоӣ-сиёсӣ, хоҳ касоне, ки дида ва ба навҳе бо онон бархурд ва пайванд дошта ва хоҳ онон, ки надида ва танҳо аз ҳамасрони вай ба шуморанд, бисёранд».

[3, с. 48]. Инҳо мулук ва умаро, хонҳо ва «чағатониён»-и Мовароуннаҳр, шуюх ва уламо, асҳоб ва муридони Мирсайид Алии Ҳамадонианд, ки Парвизи Азкоӣ, ба таври мухтасар ҳам бошад, дар бораи онҳо маълумоти аввалия додаст.

Фасли 8-уми зербахш «Аз Ҳамадон то Кашмир» ном дошта [3, с. 71-87], бо ба қисматҳои хурд-хурди «Дар Бадахшон ва Хатлон» [3, 74-77], «Фитнаи Фуқаҳо ва мулук» [3, с. 77-83], «Амири Кабир дар Кашмир» [3,83-87] тақсим карда шудааст. Дар ин фасл заҳамоти зиёди Шоҳи Ҳамадон, дӯстону душманон, ҳамроҳии муридон дар ин роҳи пурхавф баррасӣ гардидааст. Аз роҳи Кунор ба Хатлон роҳ гирифтани Алии Ҳамадонӣ дар охири умр ба он хотир буда, ки ҳокими он ноҳия Малик Шарофиддини Хизршоҳ аз муридони «Сайид» будааст. Инро ҳамадоншиноси дигар низ таъйид намудаанд.

Фасли 9-уми зербахши дувуми китоби Парвизи Азкоӣ «Вафот ва ёдбуд»-и Алии Ҳамадонӣ [3, с. 88-96] аст, ки дар ҳамаи тадқиқотҳо, ҳамин тавре, ки ин муҳаққиқ дарҷ намудааст, омада, ки ҳоҷат ба тафсири иловагӣ надорад.

Дар фасли 10-уми зербахши дувуми бахши аввали китоби Парвизи Азкоӣ, ки «Шоҳи Ҳамадон» ва «Эрони сағир» [3, с. 97-108] номгузорӣ шудааст, аз боби «Шоҳи Ҳамадон» унвон гирифтани Мирсайид Алӣ «Эрони сағир» ном гирифтани Кашмир сухан меравад. Дар ин ҷо муаллифи китоб бо ҳар роҳу тобе кӯшида, ки Мирсайид Алии Ҳамадониро дар баробари тарғибгари ислом, тарғибгари мазҳаби шиъа муаррифӣ намояд, ки андешаи баҳсталаб аст. Ба ин тарафи андешаҳои Парвизи Азкоӣ ва ҳаллу фасли он бояд исломшиносон баҳои илмӣ диҳанд, ки барои ҳамадоншиносони минбаъда роҳ ҳамвортар гардад ва ниёз ба баҳсҳои беҳуда намонад.

Бахши дувуми китоби Парвизи Азкоӣ «Корномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ» (Китобномаи тавсифӣ) [3, с. 113-151] аз зербахшҳои «Осори маҳтум» (ҳатмӣ), «Осори мансуб» ва «Истинсохи куллӣ» иборат буда, дар он роҷеъ ба рисолаҳои илмӣ ва бадеии ҳатман маҳсули эҷодии Алии Ҳамадонӣ донисташуда, ки теъдодашон 62 адад омадааст ва осори мансуб ба Шоҳи Ҳамадон, ки теъдодашон 8 адад нишон дода шудааст, ба таври як маълумотномаи мухтасар роҷеъ ба маҳфуз буданашон дар ин ё он китобнома, забони онҳо, нусхаи қаламӣ ва чопи сангиашон сухан меравад. Парвизи Азкоӣ дар ин бахш умуман аз 70 асари хурду калони мансуру манзуми Алии Ҳамадонӣ ном мебарад, дар ҳоле, ки теъдоди осори таълифкардаи ӯро Моҳирхӯҷа Султонов беш аз 70 адад, Сайида Ашрафи Зафар 65 адад, Муҳаммад Риёз 60 адад, Амрияздон Алимардонов 56 адад, Сайид Абдулҳай Фахриддини Ҳасан 43 адад баршуморидаанд [9,43-44]. Ҳатто аз рӯйи ишораи Раҷаб Асозода ва Ҳотам Асозода устод Шамсуддин Аҳмад дар асари «Шоҳи Ҳамадон», ки мутаассифона барои мо дастрас нашуд, баъди муқоисаи чандин сарчашмаҳои муътамади таърихӣ феҳрасти осори Мирсайд Алии Ҳамадониро 144 асар нишон додаст [9, с. 44].

Парвиз Азкоӣ дар бахши дувуми китоби худ асосан бо зикри номи ин ё он асар, ҷойи маҳфузбудаи нусхаҳои онҳо, забони осори Алии Ҳамадонӣ, баъзан ҳаҷми онҳо иктифо намудаасту халос. Дар баъзе маврид ин муҳаққиқ огоҳ бар он нест, ки асари зикргардидаи ӯ бо кадом забон навишта шудааст. Инро метавон дар шарҳи асари ба Алии Ҳамадонӣ мансубдонистаи китоб дид. Парвизи Азкоӣ асари «Ихтиёрот»-и Алии Ҳамадониро надониста, ки арабист ё форсӣ. Муфассали ин баҳс дар мақолаи калонҳаҷми адабиётшиноси тоҷик Алии Муҳаммадии Хуросонӣ «Ҳафт водӣ»-и мансуб ба Мирсайид Алии Ҳамадонӣ [8] омадааст, ки ниёзмандонро ба истифодаи он ҳидоят менамоем.

Бахши севуми китоби Парвизи Азкоӣ матни илмии «Рисолаи Ҳамадония»-и Мирсайид Алии Ҳамадониро дар худ ҷой додаст [3, с. 155-181]. Бояд зикр кард, ки дар он ҳадафи мусаннифи рисола он аст, ки барои аҳли назар маънои «Ҳамадон», ҳамчун шаҳр ва «ҳама дон», ҳамчун донандаи ҳама чиз, бахусус донандаи офиридгор ба таври муфассал шарҳ дода шавад. Ин рисола оҳанги тасаввуфӣ дошта, Алии Ҳамадонӣ дар фароварди таассуф бар он дорад, ки на ҳама ҳамадон ҳастанд ба маънии дувум. Ба як маънӣ, Шоҳи Ҳамадон нодонии замонашро сарзаниш ва коҳиш намудааст.

Китоби «Муварриҷи ислом дар Эрони сағир» бо номномаи дар асар ҷойдошта хотима

ёфтааст.

Ниҳоят, китоби донишманди эронӣ Парвизи Азкоӣ дар радаи китобу расоил ва мақомоти ба рӯзгору осори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ - Шоҳи Ҳамадон бахшида шуда, ҷойгоҳ ва мавқеи алоҳида дошта, дар олами илм ҳамадоншиносиро бо бисёр ҷиҳатҳо такмил додаву ба ҳамадоншиносони оянда маводи зиёдеро фароҳам сохтааст, ки метавон аз он судҳои фаровон ҷуст.

АДАБИЁТ

1. Дурахшон, Маҳдӣ. Бузургон ва сухансароёни Ҳамадон // Маҳдии Дурахшон. - Теҳрон, 1341.
2. Риёз, Муҳаммад. Аҳволу осор ва ашъори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ// Муҳаммад Риёз. - Душанбе: Ирфон, 1995.
3. Азкоӣ, Парвиз. Муварриҷи ислом дар Эрон сағир, аҳвол ва осори Мирсайид Алии Ҳамадонӣ// Парвиз Азкоӣ. - Ҳамадон: Равшан, 1370.
4. Қодиров, Каримҷон. Бунёдгари маорифи сӯфиёнаи Хатлонзамин // Каримҷон Қодиров. - Кӯлоб: Сада, 1995.
5. Султонов М. Ҳақиқат дар бораи мазори ҳазрати Амирҷон// М.Султонов. - Душанбе: Ирфон, 1975.
6. Азизов М., Асоев Р. Оромгоҳи ҳазрати Амирҷон // М.Азизов, Р.Асоев. - Кӯлоб: Сада, 1990.
7. Ашрафи Зафар, Сайида. Мирсайид Алии Ҳамадонӣ // Сайида Ашрафи Зафар. - Деҳлӣ, 1979.
8. Хуросонӣ, Алии Муҳаммадӣ. «Ҳафт водӣ»-и мансуб ба Мирсайид Алии Ҳамадонӣ. / Дар кит.: Меҳру муштарӣ // Алии Муҳаммадии Хуросонӣ. - Душанбе: Адиб, 2000. - С.151-167.
9. Асозода Раҷаб, Асозода Ҳотам. Мухтасари зиндагӣ ва корномаи Мир Сайид Алии Ҳамадонӣ // Раҷаб Асозода ва Ҳотам Асозода. - Душанбе: Ирфон, 2014.
10. Азкоӣ, Парвиз. Саргузаштномаи Мирсайид Алии Ҳамадонӣ // Парвиз Азкоӣ. // Фарҳанги Эронзамин. Ҷилди 28. - Теҳрон,1368.-С.9-69.
11. Ҷомӣ, Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмон. Нафаҳот-ул-унс мин ҳазарот-ул-қудс // Мавлоно Нуриддин Абдурраҳмони Ҷомӣ. Таҳиягарони матн, муаллифони муқаддима ва феҳристҳо М. Оқилова ва Б. Мирсаидов. - Душанбе: Пайванд, 2013.

ЖИЗНЬ И ТВОРЧЕСТВО АЛИ ХАМАДАНИ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ ДОКТОРА ПАРВИЗИ АЗКОИ

Ряд литературных исследователей жизни и творчества видного мусульманского ученого-теолога и духовного просветителя Мир Сайида Али Хамадани стремились осветить различные стороны жизни и творчества этого известного в исламском мире религиозного мыслителя и раскрыть его вклад в развитии и распространении философии суфизма в странах Востока и Азии. В этой среде особое место занимает произведение известного иранского исследователя доктора Парвизи Азкои «Проповедник ислама в малом Иране, жизнь и творчество Мир Сайид Али Хамадани». В данной статье сделана попытка ознакомить читателя с кратким содержанием некоторых глав и разделов произведения и определить его научно-исследовательскую ценность в изучении жизнеописания и литературного наследия Мир Сайида Али Хамадани.

Ключевые слова: *Мир Сайид Али Хамадани, мусульманский ученый, теолог, религиозный мыслитель, творчество, философия суфизма, Парвиз Азкои, Иран,Пакистан, литературное наследие, «Проповедник ислама в малом Иране, жизнь и творчество Мир Сайид Али Хамадани».*

LIFE AND WORK OF ALI HAMADONI FROM PARVIZ AZKOI'S POINT OF VIEW

Anumber of literature investigators of life and work of the prominent of muslim scientist - the logist and spiritual educator Mirsaid Ali Hamadoni tried to discover different parts of life and work of this prominent thinker in the lslamic world and show his contribution in development and expansion of philosophy of sufizm in the countries of East and Asia. In this sphere the special position is considered to be of the Iranian researeher - doctor Parviz Azkoi « An Islam prophet in minor Iran, life and work of Mirsaid Ali Hamadoni». This article informs about attempts to introdulc the readers to brief content of some chapters and parts of works and define its scientific research position for learning of life and literature inheritance of Mir Said Ali Hamadoni.

Key words*: Mirsaid Ali Hamadoni, muslim scientist, logist, spiritual educator, work, philosophy of sufizm Parviz Azkoi, Iran,Pakistan, literature inheritance, « An Islam prophet in minor Iran, life and work of Mirsaid Ali Hamadoni».*

Сведение об авторе:

Нурова Кубриё Алифовна *- кандидат филологических наук, доцент кафедры таджикского языка Таджикского технологического университета, Негмат Карабаева 63/3, тел.: (+992) 985190860, эл. почта: nurova 74 @ list. ru.*

About the author:

***Nurova Kibriyo Alifovna**, Ph. D. on philology, docent of the Department of the Tajik language of the Technological university of Tajikistan, Negmat Karabaev 63/3, tel.: (+992) 985-19-08-60, E - mail : nurova 74 @ list. ru. Phone:*

ХАРАКТЕРИСТИКА ТАНАТОЛОГИЧЕСКИХ МОТИВОВ В ХУДОЖЕСТВЕННОЙ ЛИТЕРАТУРЕ XX ВВ.

Абдулназаров А.А.

Институти гуманнитарних наук именни Б. Искандаров

Обращаясь к советской литературе, мы сможем охарактеризовать мотивы смерти в таджикской литературе, сравнить, создать единую мысль, проходящую через многие произведения. Благо, объём художественного материала постепенно расширяется настолько, что требуется собрать его в одну систему. Этому, по-своему, способствует победа Великого Октября, определившая исторический поворот ранее в судьбе таджикского народа, спровоцировав большой подъем творческой энергии масс, способствовавший бурное развитие. Этот прогресс коснулся всех областей социально-политической, общественной и культурной жизни, по содержанию он являлся, социалистическим, а по форме культуры - национальным. Таким образом, благодаря завоеванию Октябрьской революции сложилась таджикская литература нового типа, вдохновленная коммунистическими идеалами и выдвинувшая новый вид писателя - борца за коммунизм. Новые писатели стали глашатаями замыслов пролетарского интернационализма, советского патриотизма, дружбы пародов. Советский писатель представлял теперь не только литературу своего народа, но и всю литературу социалистической среды, в которой складываются традиции общей культуры. Сегодня мы не представляем современную литературу без эпических черт Лациса, Гончара, Упита, ее пестрый лиризм и страстную гражданскую патетику без стихов Якуба Коласа, Самеда Вургуна, Гафура Гуляма, Садриддина Айни, Мирзо Турсунзаде, Мусы Джалиля, ее драматическую силу без пьес Корнейчука, Якобсона, Крапивы. Мы можем смело утверждать, что такой полезный процесс взаимодействия и взаимообогащения фактически обогатил мировосприятие таджикской литературы в первой половине XX века. Но в тоже время новое мировоззрение вызвало в литературе некую двоякость, растерянность. И это неудивительно: в настроении литераторов чувствовалась некая раздвоенность и нигилизм к прошлому. Такое состояние, больше было связано с появлением в литературе новых тем, где изображалось гниющее прошлое, мракобесие, жестокость властей и общества. Все эти темы были направлены исключительно ради одной, главной темы – показать в литературе тему построения новой жизни. Эта тема требовала у молодого писательского поколения, вступившего в литературу вначале XX века, особый дух творческого дерзания и новаторскую мысль. Так, в таджикскую литературу пришел новый герой.

В данной статье в качестве материала для анализа мы избрали прозу Садриддина Айни, основоположника современной таджикской литературы, в творчестве которого «художественное исследование человека и социальной действительности, углубляющееся в таджикской реалистической прозе 30-40-х годов приобрело подлинно аналитический характер».[8, с.15] В произведениях Садриддина Айни мы находим яркие примеры, свидетельствующие о том, что уроки прошлого важны для нас. Несмотря на то, что творчество и общественная деятельность Айни досконально изучены, о нем написано много книг, монографий и статей, его труды переведены на многие языки мира, но всё же многие факты о его жизни и творчестве, которые интересны литературным исследователям, остались нераскрытые. Садриддин Айни, являясь одним из выдающихся личностей XX столетия, наряду со своей литературно-просветительской и общественно-политической деятельностью на рубеже веков внёс неоценимый вклад и в дело становления современной таджикской национальной государственности. В советское время он занимался в основном литературной деятельностью, составил антологию таджикского национального творчества «Образцы таджикской литературы».

Мотив смерти в произведениях С. Айни нашла глубокое осмысление, смерть у него многолика – у нее может быть лицо девушки и ребенка, старца, юноши. Размышления о смерти в его произведениях связаны с темой смысла жизни, судьбы. Чтобы рассказать будущему поколению о жизни и судьбе таджиков, о том, как из бесправия и нищеты народ вышел к свободной и счастливой жизни, писатель отвергает всякий романтизм - в его произведениях мы можем встретить такое обилие фактов и событий, что в одном исследовании невозможно полностью и всесторонне осветить все. Мотивы смерти во многих произведениях Айни – это

мучительные раздумья о смысле жизни. Его герои чувствуют одиночество и страх. Они видят, что и люди похожи друг на друга бесприютностью своей и беспокойством души. В его произведениях представлены различные модели отношения к смерти: смерть - благо, смерть - подвиг, жертва, смерть как отрицание Другого, бытия, смысла, неприятие абсурдного мира, смерть - абсолютное зло, источник бессмыслицы этого мира и т.д. Главное отличие в отношении к смерти у С. Айни то, что он не поэтизировал смерть, как это делал, например, в русской литературе М. Горький.

Если герои Горького утверждают счастье в борьбе, в смерти на поле битвы, как Сокол и Данко или в победе любви над смертью пишет как в сказке «Девушка и смерть», то в произведениях Айни мы не увидим страх перед смертью, которая заставляет переосмыслить бытие, для него смерть не была вызовом, который человек должен каким-то образом принять. изображают животный страх своих героев перед смертью. У смерти Айни удручающее однообразие, у героев - серое, землистое лицо, учащенное сердцебиение.

Жизненный опыт Айни богат. Первая половина его жизни совпадает с днями бухарского эмирата. Вторая половина жизни протекала уже в новое время, в дни, когда буря революции смела с лица земли подгнившие устои феодализма. Писатель открыто и детально рассказал обо всех тех горестях, что видел и испытал таджикский народ, все это пережил и сам Айни — сначала в горьком детстве, потом в юности и затем в расцвете сил. Все, что Айни видел, пережил и перечувствовал, все это изображено им в бессмертных творениях, в его литературном наследии и стало достоянием таджикского народа. В предисловии «Воспоминаний» С. Айни пишет: «Ведь если мы не будем точно и реально представлять себе наше прошлое, мы не сможем по достоинству оценить нашу современную жизнь…». [2, с.9]

Развитие мотива смерти в произведениях С. Айни происходит порой стихийно, безропотно, порой приобретает бунтарский характер, как бунт личности против царящего в жизни господства лжи и деспотизма, превращая своего героя из пассивного (Одина) в активного борца (Дохунда) Айни учит, как побеждать жизнь.

Безусловно, книги С. Айни были направлены на решение вопросов современности. В период, когда противоречия, накопившиеся внутри общества вначале XX века, не могли решаться ходом естественных исторических изменений и общество оказалось неспособным рационально объяснить происходившие перемены в политике и экономике, новые социальные отношения, новую картину мира, произведения Айни, такие как «Бухарские палачи» (1920), «Одина» (1924), «Дохунда» (1930), «Рабы» (1935), «Смерть ростовщика» (1936), «Ятим» (1940) и «Воспоминания» (1948-1954) Садриддина Айни, открывали перед читателем ту правду, которая помогала его идти вперед.

Произведения С. Айни – это историческая необходимость утверждения правды, о чем свидетельствуют, показанные на страницах «Рабы», повестей «Ятим» и «Смерть ростовщика», очерков «Восстание Муканны» и «Герой таджикского народа Темурмалика», «Воспоминаний» С. Айни события. Эти события объясняют стремление писателя показать правду жизни, значение свободы для всего таджикского народа, попытка открыть глаза обществу на тот беспредел, который творился в бухарском ханстве.

Безусловно, на мировоззрение С. Айни, как и для всего таджикского народа события русской революции 1905 года и другие освободительные движения народов Востока оказали сильное влияние. Именно эти события предопределили его взгляд на социальную жизнь общества Бухарского эмирата.

Важно отметить, что «Рабы», «Смерть ростовщика», «Ятим» и особенно «Воспоминания» С. Айни не только углубили, развили и подняли таджикскую современную прозу на новую, высокую ступень, но и принесли ей мировое признание.

Экспрессивные, говорящие, яркие названия книг, ярко выражающие тематическую сущность произведения, звучали как предостережение, памятка, о том, куда нельзя возвращаться, как например - «Рабы» - эпопея о том, как вчерашний раб, веками угнетенный, поднялся с колен, разметал своих врагов-насильников и, пройдя сквозь бури революции, стал хозяином своей жизни, творцом своего счастья.

В фундаментальном произведении «Воспоминания», который по праву можно назвать энциклопедией жизни (1949-1954), смерть - это чувство заброшенности в бытии.

При этом чаще встречаются смерть осмысленная как «вечное детство». «Воспоминания» литературно – документальное произведение С. Айни, в котором писатель раскрыл внутренний смысл целой эпохи, проявил тонкую наблюдательность, описал интеллигенцию, как прямую оппозицию эмирской системы. Книга появилась в таджикской литературе в послевоенное время. В четырех частях «Воспоминаний» С. Айни рассказывает о народе, осуждает правителей, религию и баев. Используя средства лиризма и сатирического осмеяния, Айни изобразил

светлые и темные картины прошлого, выводит на сцену около 200 действующих лиц, представителей всех классов старой Бухары.

Будучи историко – художественной летописью жизни таджикского народа конца XIX - начала XX веков, «Воспоминания» С. Айни является путем движения ребенка, юноши к свету, знанию и свободе. Исследуя идейное содержание, художественное новаторство «Воспоминаний» С. Айни М. Шукуров справедливо усматривает в его композиционном построении, с одной стороны, традиции родной литературы, а с другой – традиции М. Горького, особенно его автобиографической трилогии.[9]

Можно смело утверждать, что «Воспоминания» - это своего рода пространство смерти народа конца XIX - начала XX веков. Здесь тема, связанная с пониманием смерти и поисками ее преодоления, физического или духовного, так же, как и другие основные линии творчества Айни, проходит через ряд трансформаций, связанных то с притуплением.

Детское лицо имеет смерть в рассказе «Брак девятилетней девочки». [2, с.446] Ее жертвой была девятилетняя «бледная слабая девочка», которая как говорил ее 40-летний муж «не понимает еще прелести объятий». Бедная девочка, каждый раз, когда старый муж пытается ее обнять и хочет «лишь до нее дотронуться, она пугается» его «как демона, и в истерике бежит е дверям, с воплями выскакивает из комнаты и бросается в объятия матери». Несчастье девочки было ничто в глазах старого мужа по сравнению с тем, что его «деньги… как будто пропали зря».

Но недолго длились муки девочки:

«На седьмое утро жених был весел и доволен, и все поняли, что этой ночью он добился желаемого, но как известно, «слова приятно слышать из уст Лукмана»; муллы стали у него допытываться, как он провел ночь.

-Вчера ночью,-ответил он,-я решительно поставил вопрос перед тестем. Я сказал ему: либо вы воздействуйте на дочь, чтобы она мне подчинилась, либо верните мне мои тысячу тенге вместе с расходами на свадьбу, потому что я уже не хочу быть женатым. « Потерпите еще одну ночь,»-попросил тесть.-Ночью перед сном он принес ко мне в комнату четыре деревянных кола и вколотил их по четырем углам нашей постели… Вот благодаря этой хитрости тестя я добился желаемого.

В середине того же дня Маъсумхон пришел в медресе и пригласил всех его обитателей к себе в дом на похороны. Стало ясно, что девочка умерла от пережитого ужаса».[2, с. 451].

В этом рассказе отчетливо проявляются черты «пространства смерти», которое проводит разделение между Светлой и Темной зонами, каждая из которых имеет собственные правила и законы, которым подчиняются герои. «Воспоминания» представляют собой яркую и репрезентативную страницу истории таджикской литературы двадцатого столетия.

В другом рассказе мы видим, как в пространстве локализована не только смерть, но и талант.

Во многих рассказах Садриддин Айни показал высшее мастерство в описании смерти и любви. Талант поэта и его любовь к поэзии настолько сильна, что находясь рядом с телом мертвого человека, он пытается писать стихи о характере смерти. Здесь наглядно отношение к смерти, который приобретает цинический отвратительный оттенок. В какой-то мере чувствуется комизм ситуации со смертью.

Свойством пространства смерти становится повесть «Бухарские палачи»[1], где ненависть автора к его героям-безбожникам, злобное отношение к ним явно сквозит на протяжении всей повести, где типы односторонне освещены, но все же во многих случаях весьма реалистичны, т.е. даны в сгущенно-конкретной форме. В этом произведении идет переоценка ценностей — важный и ответственный момент духовного роста человека. Рушились многовековые устои жизни, рухнул эмират, идет борьба двух миров. Айни сердцем чувствовал правду и разумом осознавал ее. Но как зло выразить образно? Айни перебирает в памяти события последних лет. Так, появился богатейший материал, показывающий жизнь исконных палачей, их образ мысли, их состояние, их «работу», которая должна стать центром повести. Айни в этой повести стремился осветить события изнутри. Рассказы о палачах и их работе написаны нервно и гневно. Если вначале, работая над повестью, он думал показать невежество и фанатичность разъяренной толпы, кинувшейся на расправу, то уже позже понимал, что не это главное, не в них дело. Важно было показать самого главного палача, осудить его устами палачей-исполнителей. Произведение написано сдержанно, скупо:

«Пятого, шестого, седьмого и восьмого марта в Арк согнали такое огромное множество узников, что ужасающие дворцовые тюрьмы — все обханы, канаханы, темницы, подземелья не могли больше вместить ни одного человека. Почти сотня палачей от восхода и до захода солнца только тем и занимались, что убивали и убивали, но они не успевали освобождать место для все

новых и новых смертников». [1, с. 8]

Что это? Эпизод? Нет, это норма жизни бухарского эмирата. Здесь и бесконтрольный произвол, и беззаконие, и жестокость рабовладельческого государства. И убивали не за какие-нибудь провинности, а просто по таким признакам: всякий, у кого на рубашке есть пуговицы, — джадид, всякий, кто носит короткий пиджак, — джадид, всякий, у кого пиджак сшит из черной материи, безусловно, джадид, всякий, кто обучает своего сына в новометодной школе или послал его в школу в Россию или в Константинополь, кто читает газеты или дружит с читающими газеты, безусловно, джадид, всякий, кто защищает этих людей, тоже джадид.

Вот по этим признакам ученики многочисленных медресе и стражники хватали неповинных людей, разбивали им головы, выкалывали глаза, переламывали ноги и руки, приволакивали полуживых в Арк и сдавали эмирским чиновникам. И расправа эта творилась с ведома блюстителей порядка и руководителей исламской религии. Перед Арком восседали муллы и заносили в списки арестованных. Вслед за тем узники попадали внутрь Арка, где эмир одним только движением усов передавал их палачам.

Айни стремился несколькими штрихами дать и обстановку, и эпоху, и дыхание жизни: манифестация джадидов, избиение на площади, казни в Арке. В те дни не хватало палачей. Приглашали воров и других отщепенцев, чтобы наказать участников манифестации.

Многие из новоиспеченных палачей, не выдержав тяжести «труда», бежали. Вот об этом и надо рассказать. В таджикской литературе это было ново и необходимо. С беспощадной реальностью и с документальной точностью обрисовал писатель обстановку последних дней эмирата. Садизм эмира переходит все границы возможного: он озабочен одним — казнить и наслаждаться казнью, видеть мучения жертв и упиваться этими мучениями. Даже видавшие виды палачи протестуют, возмущаются:

«— Преступника или того, кому приписывают преступление, ловят и цепляют на него кандалы, колодки, оковы. За каждый день, что узник таскает на себе эту пакость, он платит налог за пользование арестантским инвентарем. Это и есть «налог за износ кандалов». С неба ты, что ли, свалился, неужто только сейчас об этом узнал? — расхохотался Курбан-Безумец.

— Речь о другом. Как можно драть этакий налог? — разозлился палач. — Разве закованный бедняга блаженствует в кандалах и цепях? За что же налог?» [1, с. 35]

Во все времена духовный сан считался у мусульман неприкосновенным. А бухарские ханжи под покровом религии напали на татарина муллу Низама Сабитова. Сам мулла, его жена, свояченица, сын Сафи и грудная дочь были растерзаны. Это было делом рук учащихся медресе — будущих служителей культа. А палачи отказались вешать детей.

На нескольких листах развернута жизнь Бухары, ее обиды и страдания, обычаи народа в переломный момент истории. Все это отчетливо видно в словах Хамра-Силача:

«Арбакеши увезли последние трупы. Палачи, разделавшись наконец с ночными своими обязанностями, растянулись на кошме, чтоб хоть немножко соснуть. Не будем гадать, снизошел на них сон или нет. Мы знаем лишь, что все лежали не шелохнувшись, и никто не проронил ни звука; молчание нарушил Курбан-Безумец:

— Хамра-Силач, неужели вы уснули?

— Сон в могиле! — Хамра-Силач перевернулся с боку на бок. — Какое там, разве тут уснешь, успокоишься?.. Вот отгрузили мы трупы, а из головы не идут эти несчастные, задушенные нами. Их судороги. Их глаза... они будто вопрошают: «Что злого мы вам сделали? За что вы нас так? За что муки и смерть?..» А рассказы? Они опять приходят на память, пакостно от них, с души воротит; сколько мы услышали за одну только ночь о подлостях всяких мерзавцев! Что у нас впереди? Опять будем лить невинную кровь. Да, лить! Вот что мучит, не дает покоя! До сна ли тут? — Хамра-Силач умолк, а потом обратился к Курбану-Безумцу.

— Чего хотел-то?

— Ничего не хотел. Вот лежу и раздумываю: и завтра нас ждет то же — убивать, истязать, выбиваться из сил, не спать какую ночь подряд и грузить мертвых. И закралась мне в башку мыслишка: изобрети эмир специальную машину, чтобы уничтожала людей, мы не выматывались бы эдак. Я и хотел вам ее высказать».[1, с. 91]

Хамра Гаубаз вынужден был закончить свою исповедь - приехали арбы за телами несчастных казненных. Палачи грузят и снова сидят под навесом и пьют чай и ведут свой разговор:

«— Когда эмир перестанет нуждаться в нас, не удивлюсь, если этой самой машиной он уничтожит и нас, — заметил Маджид.

— Лучше быть убитым, чем жить так, — заявил Рузи-Помешанный.

— Да разве можно смастерить машину для убийства людей? — изумился Хайдарча» [1, 92]

Вор Хайдарча не скрывает своей принадлежности к преступному миру, и, когда Курбан

Дивана спрашивает у него, кто же теперь, когда они стали палачами, является старшим у них, он отвечает:

«В воровском деле нами руководили миршабы, но, когда мы стали палачами, нашей главой стал сам эмир…».[5, с.22]

Хайдарча рассказывает, как он украл лошадь у дехканина, а миршаб, зная, кто истинный виновник, обвинил шестерых ни в чем не повинных дехкан и с каждого взял большой выкуп, а часть выкупа — «дорожные расходы» — даже отдал вору. Сын одного из влиятельных мулл разъясняет сущность манифеста эмира:

«Таксир, свобода пришла, что теперь будет дальше?» — обратился к нему с вопросом один из присутствующих. Гость ответил: «Никакой свободы не будет. Она повредит эмиру и муллам, и они не допустят ее».[1, с.58]

Такой ответ не удовлетворил никого. Последовал снова вопрос:

«Эмир издал манифест и дал свободу. Если это дело может повредить эмиру, то почему же он издал манифест?»[1, с.58]

«Кучка джадидов, евреи и безбожники надоели ему. Эмир посоветовался с доверенным лицом свергнутого царя Николая, русским консулом, и вот издал манифест, чтобы обмануть сторонников свободы. Завтра увидишь: устроив какой-нибудь скандал, он отнимет манифест. Сторонников свободы схватят и накажут.

- Разве нельзя их наказывать, не давая свободы?»

И снова последовало разъяснение:

«Если его величество вздумал бы забрать сторонников свободы до манифеста, ни один из них не попался бы. Все бы сбежали. Теперь же они все обрадуются и завтра выйдут со знаменем — вот в эту минуту его величество их переловит».[1, с.59]

Так в повести «Бухарские палачи» Айни разоблачает лицемерие приближенных эмира. Очередь за муллами. На площади сборище народа. Мулла, возглашая: «О шариат! О вера! О ислам!», призывает верующих к кровавой бойне.

«Будьте готовы к священной войне! Изменники джадиды, объединившись с другими гяурами, хотят свободы. А знаете ли, что означает свобода? Если она будет, откроют лица ваши жены, заберут ваших дочерей, детей ваших начнут обучать в тех новых школах, откуда они выйдут неверными. Не выпускайте из рук вашей веры! О шариат! О вера!»[1, с.60]

Вслед за оратором из толпы кричит какой-то юродивый в одежде дервиша:

«Я сам видел, как «свободчики» срывали с женщин покрывала и кричали: «Теперь свобода и никаких покрывал не нужно!».

«*- Вот, вот, мусульмане, — подхватил мулла, — вы сами слышали слова этого праведника? Это еще начало. Завтра, когда свобода укрепится, неверные придут в ваши дома, выволокут за волосы на улицу раскрытыми ваших жен и дочерей. О шариат! О вера!..»* [1, с.61]

И этим рьяным защитником веры, правоверным и благочестивым противником свободы был Кадыр Ибод, два года назад посаженный в тюрьму за воровство и разврат.

А вот признание еще одного палача:

«*Нет, Хайдарчи, на белом свете я ничего не боялся и не боюсь, но Бухары я испугался. Я знаю очень хорошо этих правителей. Если они обвинят в чем-либо кого-нибудь, они обвиняемого слушать не станут. Так и добивают, не дав ему рта раскрыть. Когда отошел от меня слуга эмира, я стоял оторопев. Успокоившись, я понял, что если немедленно не скроюсь, и меня причислят к джадидам — я пропал. Тогда лучше всего будет снять с себя кушак, набросить его на шею и кричать: „О шариат!“ Но проделать это для меня тоже не легко. Тебе известно, как меня знают в Бухаре. Когда мне случилось встречаться с бродягами, я их, не стесняясь, отделывал под орех, но несчастных слабых людей я никогда не трогал. Лет тридцать своей жизни я так и прожил: любил плясунов, играл в карты, пьянствовал на гулянках, колол противников ножом, укрывал в своей келье по нескольку месяцев всех, кому надо было скрываться… Словом, я совершал дела, которые совершаются во многих медресе Бухары. И ни разу не попадался. А сегодня из-за того, что два или три раза крикнул на улице: „Да здравствует свобода, да здравствует справедливость!“ — попаду эмиру в руки и растерзают меня ни за что, как волки ягненка!»* [1, с. 65-67]

Государственный аппарат палачи называют машиной для ограбления крестьян, и они же предсказывают крушение бухарского эмирата:

«Кровь, пролитая за последние дни, предсмертные судороги наших жертв, вылезшие глаза повешенных рассеяли мой сон», - говорит один из них и заключает:

«…если ничего не изменится, эмиру не удастся сохранить машину, и она сама сломается…»[1, с. 92]

Повесть «Бухарские палачи» — острая социальная сатира: подонки общества, воры и палачи разоблачают эмира и предрекают гибель эмирата.

В повести эта «перекличка палачей» несколько условна и схематична, но вместе с тем такой прием позволил писателю с непреложной достоверностью показать и беззащитность народа, его бесправие, и беззаконие, и произвол, царившие в стране.

АДАБИЁТ

1. Айни С, Ҷаллодони Бухоро. – Душанбе: «Алабиёти бачагона», 2017, 96 с.
2. Айни С. Воспоминания. М.-Л.,: Издательство Академии наук СССР. Пер. с тадж. Анны Розенфельд. 1960 – 1087 с.
3. Айни С. Собрание сочинений. В 6-ти томах. Т.1. Дохунда. Пер. с тадж. С. Бородина. М., «Худож.лит», 1974, 510 с.
4. Айни С. Собрание сочинений. В 6-ти томах. Т.2. Рабы. Пер. с тадж. С. Бородина. М., «Худож.лит», 1974, 439 с.
5. Айни С. Собрание сочинений. В 6-ти томах. Т.4. Бухара (Воспомианния). Пер. с тадж. С. Бородина. М., «Худож.лит», 1974, 288 с.
6. Айни С. Собрание сочинений. В 6-ти томах. Т.5. Бухара (Воспоминания). Пер. с тадж. С. Бородина. М., «Худож.лит», 1974, 416 с.
7. Айни С. Акнун навбати қалам аст. Душанбе: Ирфон, 1977, 478 с.
8. Шукуров М. Обновление. Таджикская проза сегодня: Монография. Пер.с тадж. – М.: Советский писатель, 1986. – 272 с.
9. Шукуров М. Хусусиятхои гоявии бадеии «Ёддоштхо» - и устод Айни. – Л.: Дониш, 1968.

CHARACTERISTICS OF THANATOLOGICAL MOTIVES IN THE LITERATURE OF THE XX CENTURY

Turning to Soviet literature, we will be able to characterize the motives of death in Tajik literature, to compare, to create a single thought that passes through many works. In this article, as a material for analysis, we chose Sadriddin Aini's prose, the founder of modern Tajik literature, in whose work artistic study of human and social reality, deepening in the Tajik realistic prose of the 30-40s acquired a truly analytical character.

Key words: *modern Tajik literature, Sadriddin Ayni, Yoddoshtho, the theme of Death.*

Сведения об авторе:

Абдулназаров Абдулназар Абдукодирович *– кандидат филологических наук, старший научный сотрудник Института гуманитарных наук им. Б.Искандарова Академии наук Республики Таджикистан; тел.: (+992) 934060804; E-mail: abdulnazar9416@gmail.com*

About author:

Abdulnazarov Abdulnazar Abdulkodirovich *- senior researcher of the Institute of Humanitarian Sciences under the Academy of Tajikistan Republic named after B.Iskandarov, Phone: (+992) 934060804; E-mail: abdulnazar9416@gmail.com*

МЕСТО ИНТЕРВЬЮ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕЧАТИ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «ЧУМХУРИЯТ» И «ВЕЧЁРКА»)

Якубова М.М.

Таджикский национальный Университет

В настоящее время наиболее перспективным воздействующим средством на общественное мнение являются электронные средства массовой информации. Они обладают тенденцией к быстрому развитию и совершенствованию своих жанровых форм. Структура жанров газетной публицистики постоянно развивается и обогащается. “Появляются новые жанры, некоторые жанры продолжают свое развитие основываясь на старых, вбирая в себя отдельные их характеристики. На основании этого можно сказать, что некоторые жанры отходят на второй план, а на их место приходят новые разновидности текста, которые в данный момент наиболее приспособлены к тенденциям времени” [6, с.3]. Так происходит изменение жанров. Чтобы журналист мог успешно реализоваться в сложной сфере электронных СМИ, ему необходимо обладать богатой профессиональной эрудицией, знать лучшие достижения прошлого и использовать их как фундамент. Данное требование обуславливается самой спецификой деятельности журналиста, основу которой составляет общение с аудиторией посредством интернета. Общение открывает для человека массу возможностей, но это взаимодействие с внешним миром с помощью речи становится публичным и доступным для широкой общественности только тогда, когда принимает ту или иную публицистическую форму-жанр, т.е. жанровое оформление. “Жанр интервью позволяет газете информировать общественность о значимом событии, важном начинании, привлечь внимание к актуальной проблеме, узнать

авторитетное мнение по тому или иному существенному вопросу. Информационный факт, событие нередко нуждаются в истолковании и разъяснении, поэтому в этом случае интервью – эффективная форма убеждения. Оценка и комментарий авторитетного лица придает выступлению газеты большую силу убедительности" [4, с.9].

Следует подчеркнуть, что на современном этапе на первый план выходит информационная группа жанров, к которым как раз и относится интервью, что является первым веским аргументом в пользу его популярности на страницах печатных СМИ. "Такое выступление газеты, естественно, воспринимается читателям активнее, чем информация журналиста" [5, с.6]. Положительное психологическое влияние оказывает то, что новость, рассказ о событии, о новом в опыте масс исходит от человека, причастного к делу или играющего в нем видную роль. Широкое использование жанра интервью объясняется тем, что у респондента есть возможность высказать в беседе с журналистом свою точку зрения. "Если в советское время собеседник в интервью выступал от лица коллектива, при этом рассматривался не как отдельная личность, а как составляющая общества, то теперь журналист обращается к интервьюируемому как к личности, к индивидуальности, носителю важной для других людей информации, поэтому и сам подход к созданию конечного продукта беседы с каким-либо человеком во многом очень изменился и отличается"[3, с.14].

Газета «Чумхурият» на протяжении 90 лет своей деятельности играла важную роль в освещении главных событий в стране, в анализе актуальных проблем современности, тем самым вносила вклад в дело обеспечения общества информацией, повышения уровня грамотности и осведомленности народа, пробуждения чувства патриотизма и самопознания. С помощью данного издания читатель своевременно получает необходимую информацию. "Данное издание также является важной и доступной трибуной для обнародования решений правительства страны, направленных на развитие хозяйства страны и правильного понимания и восприятия его целей и их реализации. Первые годы государственной независимости Таджикистана под влиянием различных негативных событий таджикская пресса, как и другие сферы СМИ, испытала экономический кризис, что повлияло и на их развитие. Газета стала выпускаться меньшим тиражом"[2, с.3]. Ежедневная газета постепенно превратилась в еженедельную. Она выпускалась иногда два или три раза в неделю. Тираж газеты так же уменьшился. Газета не доходила вовремя до своего читателя, копии газет месяцами лежали в офисах местных властей. Данная ситуация негативно повлияла на общественное мнение, которое в обобщенном виде выглядело следующим образом: "в газете «Чумхурият» нет интересных статей, и в нём печатаются только законы и проекты. Газета неадекватно относится к социальным событиям, не видит недостатки, а только восхваляет". К сожалению, всё это исходило от людей, имеющих какое-либо отношение к печати"[2, с.7]. Они не читали газету, но представляли себя знатоками печати. В газете «Чумҳурият» большинство материалов публикуются в форме расширенной информации. Хотя «Чумхурият» – читаемая газета, жанр интервью в ней выглядит очень «сухим» при подаче информации для аудитории. В основном, жанр интервью в ней подаётся в виде монолога.

В журналистке в основном распространено интервью-монолог, в котором журналист задает собеседнику один обобщающий вопрос и записывает ответ в виде целостного рассказа. Роль журналиста при этом сводится к определению темы и обобщающего вопроса, выбору героя и литературной обработке полученных сведений. Он может задавать и дополнительные вопросы, но только уточняющего и конкретизирующего характера. Причем для читателя эти вопросы остаются «невидимыми». Позиция журналиста в тексте практически не представлена. "Она выражается только в выборе эксперта, к которому он обращается за сведениями, да в умении пересказать читателю то, что сказал собеседник, сохранив при этом характер речи героя и манеру изложения. С учетом невозможности для журналиста в полной мере раскрыть свою авторскую позицию, прибегать к интервью-монологам желательно как можно реже, лишь в случаях, когда надо показать мнение или комментарий на актуальную тему конкретного лица" [1, с.30].

Газета «Чумхурият» является общественно-политической, что подтверждают её рубрики: «Политика», «Общество», «Экономика», «Культура». Однако публикации под заголовками "**Замин то нагирад, намедиҳад**", (№238 5.12.2016), "**Писта ва парвариши он таваҷҷуҳи бештар мехоҳад**" (№226 29.11.2016), "**Академияи илмҳои кишоварзӣ зодаи истиқлолияти давлатӣ"** (№226 16.11.2016), которые на наш взгляд, не раскрывают содержания и сути проблемы.

Публикация «Земля пока не возьмет – не отдаст!» (№238, 5-декабря 2016) под рубрикой «Общество» представляет собой интервью-монолог. В беседе с руководителем регионального управления по благоустройству земли и водоснабжения Шафоат Назифов авторская позиция заключается лишь в том, что журналист придумывает заголовок, причем чисто информационного плана «Проблемы водных ресурсов в Таджикистане». Создавая это заглавие, журналист привлекает внимание специалистов, при этом сделав акцент на содержании. Лидер-абзац отвечает лишь на один вопрос по данной теме: Кто будет платить за воду? Опять же никакой авторской позиции. Далее основной текст отвечает на вопрос, обозначенный в заголовке. Здесь деятельность журналиста

заключается лишь в правке текста, которая никак не связана с личным творчеством или проявлением своей определенной позиции по теме. Если говорить о жанровой принадлежности, то можно понять, что это – интервью как таковое. Здесь для текста важно то, что говорится, и как говорится. В журналистике сложилась традиция использовать в качестве заголовка к интервью цитату собеседника.

Приведем ещё один образец интервью-монолога: «Отрасль фисташковых деревьев требует особенного внимания!» в рубрике «Общество» газеты «Чумхурият», который опубликован 29 ноября 2016 г. корреспондентом Иронби Мусозода. В данной беседе со старшим научным сотрудником Научно-исследовательского института лесного хозяйства, Агентства лесного хозяйства при Правительстве Республики Таджикистан Шарифом Шарифовым о проблемах выращивания фисташек в настоящий момент. Интервью составлено из одного вопроса: *Какие условия в настоящий момент требуется для выращивания фисташек?* Если проанализировать с профессиональной точки зрения, данное интервью представляет интерес только для специалиста этой сферы. К сожалению, многие журналисты считают, что интервью – это просто процесс задавания вопросов и записывание ответов. Часто мы не уделяем нужного внимания этому важному моменту. Тем не менее, чтобы стать действительно хорошим журналистом, необходимо отточить навыки ведения интервью до уровня искусства. Двойственная природа интервью также проявляется в его одновременной простоте и сложности. "Простота интервью в том, что задавать вопросы и записывать ответы может любой человек. Но разговорить и раскрыть человека, подвести его к определенным формулировкам и придать разговору остроту и динамику умеет далеко не каждый журналист. При этом даже профессионалы признают, что у них бывают ≪тяжелые≫ собеседники и провальные интервью" [3, с.12].

Следующее интервью, которое было рассмотрено автором – это интервью-монолог под заголовком «Академия наук сельского хозяйства – детище государственной независимости», в рубрике «Общество», опубликованный 16.11.2016., № 226. Корреспондент газеты «Чумхурият» Мирзо Фируз вел беседу с Нурали Асозода, президентом Академии сельского хозяйства Таджикистана, доктором сельскохозяйственных наук, постоянным членом АСНТ. Нурали Асозода отметил, что 19 ноября Академии сельского хозяйства Таджикистана исполнится 25 лет. Сразу по заголовку-цитате понятно, кто будет главным героем материала. Журналист задавал несколько вопросов по обсуждаемой теме: - ***Что послужило основанию Академии сельскохозяйственных наук? Разве бывшие институты этой отрасли не смогли выполнить свои задачи?***

- *Академия сельскохозяйственных наук Таджикистана – это детище государственной Независимости республики Таджикистан, с целью достижения высоких научных результатов, обеспечения аграрных научных комплексов в этой области, способствовать развития науки, достижения высоких результатов в области сельского хозяйства, - была образована в 1991 году.* Журналист ставит цель, заполучить как можно больше разнообразной информации, а не побеседовать на определенную тему. Для ее достижения автор публикации задает довольно короткие вопросы, на что получает соответственно краткие ответы. В целом, журналист не смог проявить свое авторскую позицию, которое в данном типе интервью заключается в умении направить ход беседы с помощью всевозможных вопросов. Данные статьи относятся к жанру интервью-монолог, что представляет собой сообщение или заявление определенного лица по вопросу, предложенному корреспондентом. Содержание беседы передается в виде одного цельного рассказа в живой разговорной форме, т.е. собеседник даёт подробный ответ. В интервью-монолог приводится полный текст беседы в форме вопросов и ответов или изложение вопросов и ответов на них. В основном в «Чумхурият» тексты интервью носят форму монолога. В тексте монолога, после того, как журналист задает вопрос, определяющий тему беседы, далее идет развернутый речь интервьюируемого. Такое построение вовсе не свидетельствует о том, что в процессе беседы интервьюер не задавал вопросов или не перебивал говорящего, просто автор посчитал излишней разбивку текста на речи собеседника. На страницах газеты «Чумхурият» этот вид интервью встречается часто по сравнению с интервью-диалогом, поскольку длинный фрагмент текста затрудняет чтение. В такой форме часто ведутся интервью с политиками, интервью-отчеты с руководителями предприятий и так далее.

Анализ издания доказывает, что «Чумхурият» наравне с развитием общества расширил свою деятельность. Расширилась его тематика, однако газета не смогла привлечь внимание аудитории. "Несмотря на все эти достижения, с нашей точки зрения, в ней есть и некоторые недостатки. Хотя круг ее тем очень широк, по нашему мнению всё же они до сих пор не охватывают все стороны социально политической жизни страны. К примеру, на ее страницах очень мало материалов о жизни органов местных властей, о стратегии развития села, о социальных проблемах общества" [2, с. 65].

Мы также провели анализ опубликованных интервью в частной газете «Вечёрка». В «Вечёрке» жанр интервью выступает в разных видах и формах. В основном, беседа и блиц-опрос на страничке сайта газеты в «Facebook»-е о проблемах города рассказывает и комментирует главный редактор Гульнора Амиршоева. Газета «Вечёрка» ведет интервью в разных рубриках, таких как «Искусство»,

«Культура», «Экономика», поэтому здесь наиболее ярко проявляется позиция самого журналиста и собеседника, следовательно, это всегда интересно. Однако как бы журналисты ни стремились к этому, далеко не каждая общественно значимая личность согласуется сотрудничать с журналистом в раскрытии темы, во- вторых, не каждый журналист обладает необходимыми коммуникативными навыками интервьюирования. "По словам бывшего председателя Союза журналистов Республики Таджикистан А. Сатторова, большинство журналистов, особенно начинающих, считают данный жанр наиболее легким, но, как показывает практика, интервью требует большого журналистского мастерства, умения создавать атмосферу дружеской беседы и обладания достаточной информацией об обсуждаемой теме, о личности собеседника"[5, с. 19]. Именно эти условия являются основными факторами результативного интервью. Тенденция развития в журналистике жанра интервью позволяет проявлять себя во всех формах и на страницах газеты и на сайтах. В рамках медиакомпании «Вечёрки» «Свобода слова в Таджикистане» был проведён опрос среди молодых журналистов с целью определения наиболее закрытые по доступу к информации государственные ведомства (19 апреля 2019 г.) на сайте vecherka.tj. На данную тему в рубрике «Свобода слова» Нуриддин Каршибоев в своём интервью «Отсутствие четкой государственной политики в сфере СМИ является особенностью Таджикистана», опубликованном 8 -го апреля 2019 года, затрагивает основные факторы отсутствия свободы слова, которое заинтересовало большую часть аудитории.

Несколько вопросов, проанализированных нами, четко сформулированы для освещения данного вопроса. Например: ***«Нуриддин: Что говорит закон? Имеются ли недостатки в Законе о СМИ?»*** Интервьюер чётко придерживается заданной темы в заголовке. Исходя из жанровой специфики, мы видим, что материал выполняет не только информационную функцию, но и предоставляет читателю полный и углубленный анализ событий, описанных в тексте.

В рубрике свободы слова на тему «Нет интернета, нет рекламы, нет дохода» проводили опрос у женщины-предпринимательницы и участницы конкурса «Фараж», который опубликован в газете «Вечёрка» (19-го апреля 2019 г.). 99% были против повышения цен на интернет. В конкретном вопросе был конкретный ответ, т. е. мнения разные, но они собраны под одну цель. Например, журналист задала несколько конкретных вопросов по теме: **Как отражается повышение стоимости на мобильный Интернет на бизнес таджикистанцев?**

Зулайхо, фермер: Интернет помогал мне искать продавцов семян и минеральных удобрений и находить отзывы на их качество продукции. А самое главное, сейчас сезон созревания фруктов и мне трудно будет находить своего потребителя. Элементарно, погоду проверить не могу, чтобы спрогнозировать свои действия!

Дильбар, владелец свадебного салона: Нет Интернета, нет товара, нет рекламы. Люди ничем не будут интересоваться, не будут ориентироваться ни в трендах, ни в ценах. Нам сложно будет оценить спрос и предпочтения своего потребителя. Интернет мне нужен был как воздух для получения обратной связи со своим потребителем. Свадьбы ограничили, дни рождения, выпускные запретили… Это снижает потребительский спрос. Многие виды бизнеса, в которых задействованы преимущественно женщины — индустрия красоты, моды и услуг — вымирают! При этом определённый сегмент идёт и проводит все свои торжества в других странах и ближнем и дальнем зарубежье! Развивая их экономику, оставляем там свои средства.

В данном опросе журналист очень конкретно и ясно получил для аудитории информацию, чтобы читатель знал, что данная проблема уже обсуждается в периодической печати. Проблему, которую затрагивает журналист, как можно узнать мнение аудитории. В ходе опроса журналист смог реализовать два самых главных правила: информация успешно передается только в условиях двустороннего контакта, то есть взаимного желания изложить свою позицию, и лишь при частичной неосведомленности журналиста. В результате чего получилось, на взгляд автора, очень удачное интервью-беседа, где читатель услышал не только героя, но и также интервьюера. Таким образом, несмотря на то, что типы интервью были рассмотрены на конкретных примерах без учета концепции издания, тематической направленности, уровня качества публикаций и других факторов, можно говорить о том, что определенный тип интервью подразумевает свою степень участия журналиста в беседе, выражения им своей позиции и проявлении авторского «я».

Необходимо отметить, что усовершенствовалась "техника исполнения интервью: усилилась позиция автора, отмечается раскованное коммуникативное поведение участников интервью, раскованность стиля, возросла роль художественного приема в обработке материала. Раньше интервью носило чисто информационный характер, журналист только задавал вопросы и записывал ответы, причем встречались такие случаи, когда интервью носило «заказной» характер, то есть журналист спрашивал только то, о чем хотел рассказать собеседник, что чаще всего не удовлетворяло информационных потребностей аудитории, не затрагивало каких-либо общественных проблем"[4, с. 12]. Такие интервью и сейчас используются журналистами, но особо не интересны читателям и поэтому постепенно вытесняются аналитическими интервью, посредством которого совместными

усилиями журналиста и его собеседника создается новость.

На сегодняшний день широко распространена “ошибка интервьюеров, связанная с подготовкой и формулировкой вопросов. Опираясь на анализ современных интервью, мы можем увидеть, что некоторые интервьюеры, задавая одни и те же стандартные вопросы (по типу «Что вам нравится?», «Что не нравится?», «Над чем сейчас работаете?», «Расскажите что-нибудь о...», «Что больше всего запомнилось?», «Что вы цените в искусстве?» и т.п.), полагают, что такой набор, выученный ими раз и навсегда, позволяет обращаться к любому человеку”[1, с. 15]. Мы попытались анализировать интервью двух газет: «Чумхурият» и «Вечёрка», и определили, что в основном в темах, вопросах и ответах во время беседы существуют различия. Темы, которые проводятся для беседы в официальной газете «Чумхурият», относятся своей аудитории, а в частной газете «Вечёрка» обсуждаемые темы рассчитаны на молодых читателей. У всех газет есть свой круг читателей, развитая аудитория берет самый важную информацию из интернет-сайтов или же разных соцсетей. Как мы уже отмечали, в периодической печати Таджикистана интервью проходит в форме свободного диалога. Свободный диалог на газетной полосе, в настоящее время не всегда находит своё отображение, хотя является одной из основных целей журналистов - профессионалов. Новый подход к интервью в системе газетных жанров, основанный на принципах открытости, прозрачности и уважении к собеседнику, позволяет использовать этот жанр как наиболее эффективный способ создания правдивого информационного продукта, для удовлетворения потребностей читателей.

ЛИТЕРАТУРА

1. Лукина М. Технология интервью. - М., 2010. - 316 с.
2. Муродов М. Б. Независимость и развития периодической печати (Истиқлолият ва рушди матбуоти даврӣ).- Душанбе: Аржанг, 2017.-224 с.
3. Муким ДЖ. Подготовка техника интервью (Мусохиба ва техникаи тахияи он).-Душанбе:Озар,2013-160с.
4. Нуралиев Н.А., Брукер Н.И., Афсахзод А.А. Информационные жанры печати, учебное пособие/ Нуралиев Н.А., - Душанбе, 2005.124 с.
5. Игамова, С.Г. Структура и содержание интервью в русскоязычных газетах Республики Таджикистан (2009-2014 гг.) //Автореф. дисс. на соиск. филолог. наук. – Душанбе, 2017. – 165 с.
6. Хужаназарова, И.Х. Тенденции развития русскоязычных СМИ в период независимости Республики Таджикистан :дис. на соиск. уч. ст. канд. филолог. наук. – Душанбе, 2013. – 167 с.

МЕСТО ИНТЕРВЬЮ В СОВРЕМЕННОЙ ТАДЖИКСКОЙ ПЕЧАТИ (НА ПРИМЕРЕ ГАЗЕТ «ЧУМХУРИЯТ» И «ВЕЧЁРКА»)

*В статье рассматривается м**есто** интервью в современной таджикской печати и ее особенность в периодической печати Таджикистана на примере газетах «Чумхурият» и «Вечёрка». В официальной газете «Чумхурият» тексты интервью относится на форме монолога. Текст монолог дается вопроса журналиста, определяющий тему беседы, далее идет развернутый речь интервьюируемого. На страницах газете «Чумхурият» этот вид интервью встречается часто по сравнению с интервью-диалогом, поскольку длинный фрагмент текста затрудняет чтение. В частной газете «Вечёрка» интервью публикуются на разные темы. Здесь дается информация наиболее обсуждаемых сейчас проблемах. В основном отражены все проблемы, интересующие аудиторию. Темы, которые проводятся для беседы в официальной газете «Чумхурият» относятся ко своей аудитории, а в частной газете «Вечёрка» темы, которые обсуждают, рассчитаны на молодых читателей. По мнению автора, процесс интервью зависит от трех последовательных стадий: подготовка; проведение; завершение. В рамках ее осуществляется первый контакт с собеседником, назначаются время и место встречи, продумывается стратегия беседы и основная тематика вопросов. Для большей эффективности о своих целях необходимо рассказать будущему собеседнику. В заключение автор говорит, о том, как жанровые особенности интервью развивается в современном мире довольно быстрыми темпами. И, несомненно, информация достаточно сложная вещь, над ней надо очень много работать, чтобы получился хороший, доступный для аудитории, материал.*

Ключевые слова: *тенденция, свободный диалог, анализ интервью, диалог, монолог, блиц–опрос, интервьюер, интервьюеру.*

PLACE OF INTERVIEW IN MODERN TAJIK PRESS ((ON THE NEWSPAPER EXAMPLE "JUMHURIAT" AND "VECHERKA»)

The article considers the trend of the development of the interview genre and its peculiarity in the periodical press of Tajikistan on the example of the newspapers “Chumhuriyat” and “Vecherka”. In the official newspaper “Chumkhuriyat”, the interview texts refer to the form of a monologue. The text of the

monologue is given by the journalist's question, which determines the topic of the conversation, then comes the interviewer's detailed speech. On the pages of the newspaper "Chumkhuriyat" this type of interview is often found in comparison with the interview-dialogue, since a long piece of text makes reading difficult. In the private newspaper "Vecherka" interviews are published on various topics. It provides information on the most currently discussed issues. Basically reflects all the problems of interest to the audience. The topics that are held for conversation in the official newspaper "Chumkhuriyat" relate to their audience, and in the private newspaper "Vecherka", the topics to be discussed are intended for young readers. According to the author, the interview process depends on three successive stages: preparation; conducting; completion Within its framework, the first contact with the interlocutor is made, the time and place of the meeting are appointed, the strategy of the conversation and the main subject matter are thought out. For greater efficiency, it is necessary to tell your prospective companion about your goals. In conclusion, the author says about how the genre features of an interview are developing in the modern world at a rather rapid pace. And, undoubtedly, information is a rather complicated thing, you have to work very hard on it in order to get good material that is accessible to ***the audience.Key words:*** *tendency, free dialogue, analysis of interviews, dialogue, monologue, blitz-survey, interviewer, interviewer.*

Сведения об авторе:

Якубова Махина Махмадраджабовна *– соискатель кафедры печати Таджикский национальный университет, E-mail:mahina_yakubova Тел: (+992) 988008687*

About the author:

Yakubova Mahina Makhmadrajabovna *– competitor of the printing department of Tajik National University, E-mail: mahina_yakubova tel: (+992) 988008687*

«БАҲР ДАР ПИЁЛА» ВА ВИЖАГИҲОИ АФКОРИ АДАБИЮ ТАНҚИДИИ ҲАБИБ ЮСУФӢ

Бойзода М.С.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С.Айнӣ

Нақди адабии замони Шӯравии тоҷикро аз рӯйи таҳаввулоти сиёсӣ ва тағйирпазирии талаботи идеологии замон метавон ба чанд марҳила ҷудо намуд. Вале дар маҷмӯъ агар адабиёти солҳои 1920-1930-ро сарфи назар намоем, дар солҳои баъд ҳам адабиёт ва ҳам адабиётшиносӣ тибқи талаботи меъёрҳои методи реализми сотиалистӣ сурат гирифтааст. Яъне адабиёт аз рӯйи принсипҳои халқият, синфият ва ҳизбият (партиявият) эҷод мегардид ва бо меъёрҳои мазкур санҷидаву баҳо дода мешуд.

Аввалин адабиётшиносону мунаққидони Шӯравии тоҷик ҳам шоирони нависандагон буданд. Аз устод Садриддин Айнӣ сар карда, қариб ҳамаи суханварон дар баробари эҷод намудани осори бадеӣ, ҳамзамон мулоҳизаву андешаҳояшонро дар атрофии арзиши осори ҳамкасбон баён намудаанд. Мулоҳизоти адабӣ ва танқидии адибон гоҳ дар шеърҳои алоҳида ва ё дар такризу мақолаҳои илмӣ таҷассум ёфтаанд. Аз пажӯҳиши афкори адабӣ ва эстетикии суханварон дар нимаи аввали садаи бистум метавон оид ба мавқеи иҷтимоӣ, маърифат ва саводи адабӣ, дониши назарӣ ва огоҳияшон аз талаботи адабиётшиносии он рӯзгор хулоса баровард.

Адабиётшиноси шодравон Маъруф Раҷабӣ нақду публитсистикаи солҳои 1930-1937 ва қисман нақди солҳои 1946-1954-ро ҳизбию сиёсӣ дониста, хулоса баровардааст, ки онҳо ба сифати осори илмиву бадеӣ асолате надоранд ва илова кардааст, ки «дар онҳо кӯчактарин таваҷҷуҳ ба арзишҳои бадеӣ дида намешавад..» [5, с. 205]

Оид ба арзиши методи реализми сотсиалистӣ бошад Маъруф Раҷабӣ чунин ақида дорад, ки ин метод аслан методи адабӣ нест ва зоҳиран дар худ чанде аз истилоҳоти адабиётшиносиро пазируфтааст вагарна ҳама принсипу истилоҳу дархостҳояш ғаразу хусусиятҳои сирф идеологӣ доранд..[5, с. 204]

Хулосаҳои Маъруф Раҷабӣ қобили мулоҳиза мебошанд. Дуруст аст, ки пас аз пош хурдани ҷомеаи Шӯравӣ дар як марҳилаи муайян муҳаққиқон кӯшиши комилан инкор кардани адабиёти он рӯзгорро карда буданд ва бо гузашти айём бошад назарҳо тағйир ёфтанд. Нақди замони Шӯравиро дар маҷмӯъ метавон як навъ нақди иҷтимоӣ, сиёсӣ ва ахлоқӣ номид. Муҳаққиқи маъруфи эронӣ Абдулҳусайни Зарринкӯб зимни шарҳи равияи нақди иҷтимоӣ перомуни нақди методи реализми сотсиалистӣ мулоҳиза ронда, воқеияти арзиши ин равияро бо чанд ҷумла баён кардааст: «Пайравони таълимоти Маркс бо қувват ва шиддати бештар ба масъалаи иртиботи адаб бо муҳит ва табақоти иҷтимоӣ ва бо навъи иқтисоди ройиҷ дар ҷомеа ва кайфияти тавлид дар он таваҷҷуҳ мешавад ва тавсеаву рушди адабиёт ва ҷомеаро аз лиҳози пайванде, ки байни инсон, кор, табақа ва афзори тавлиди вай ҳаст ва таъсире, ки маҷмӯи ин

авомил дар эҷоди осори адабӣ дорад ва ҳамчунин нақши осори адабиро дар тавсеаи аҳволи иҷтимоӣ баррасӣ мекунанд..»[2, с. 48]

Аз ин рӯ, мо ҳаққи комилан инкор кардани методи реализми сотисалистиро надорем, зеро ин метод чун падидаи иҷтимоию сиёсӣ аз ҳар ҷиҳат нотакрор аст ва дар заминаи сохтори мушаххаси иҷтимоӣ, ки адабиёт барои дарки кулли омма нигаронида шуда буд, сурат гирифтааст.

Агар ба таърихи нақд ва адабиётшиносии нимаи аввали садаи бистум назар андозем нақши Сотим Улуғзода ва Ҳабиб Юсуфӣ нисбати дигар адибон бештар ба назар мерасад. Дар адабиёти солҳои сиюми садаи бистум Сотим Улуғзода чун мунаққид шуҳрат дошт. Ҳабиб Юсуфӣ бошад охири солҳои сиюм ба майдони адабиёт ворид гардид ва дар як муддати кутоҳ тавонист худро чун шоири соҳибистеъдод ва ҳам ноқиди нуктасанҷ муаррифӣ намояд. Як фазилати Ҳабиб Юсуфӣ дар он зоҳир мегардад, ки ӯ дар оилаи рӯҳонӣ ба дунё омадааст ва нахустин сабақҳоро аз адабиёти бадеӣ ва санъати шеър аз падараш гирифтааст. Илова ба ин пас аз хатми Омӯзишгоҳи омӯзгории Самарқанд ба шуъбаи шабонаи Донишгоҳи давлатии Самарқанд дохил шуда, онро соли 1940 бо дипломи аъло хатм менамояд ва дар ҳамин солҳо ҳамзамон аз фаннҳои адабиёти Юнон ва адабиёти қарни нуздаҳи Россия дарс мегӯяд, ки ин омил боиси огоҳии комили ӯ аз адабиёти олам мегардад. Солҳои 1940-1942 бошад мудири бахши адабиёт ва ходими илмии Институти таърих, забон ва адабиёти филиали тоҷикистонии Академияи улуми СССР буд [1, с. 176]. Ин бахши фаъолияти Ҳ.Юсуфӣ ба он далолат мекунад, ки ӯ бо назарияи адабиёти олам ошноӣ дошт ва адабиётро аз равзанаи илм санҷидаву баҳо медиҳад. Дар таҳаввул ва ташаккулу инкишофи диди адабӣ ва интиқодии ӯ осори адибону мутафаккирони рус нақши амиқ дорад. [3 с. 282]

Муҳаққиқон вуруди Ҳабиб Юсуфиро дар майдони адабиётшиносӣ «тозаандешӣ дар нақд» маънидод кардаанд [5, с. 101] ва «дар нақди адабӣ як мунаққиди нотарс, ошкорбаён ва беғараз, ки ниёзаш танҳо тараққии адабиёт аст ва бо дониши фаровон метавонад тафаккури адабиётшиносиву сирф бадеиро ба сӯи инкишоф такон диҳад, ба майдон омадааст» [5, с. 105] гуфта, таҳқиқ намудаанд.

Дар ин мақола мо тасмим гирифтаем, ки баъзе вижагиҳои афкори адабӣ ва танқидии Ҳабиб Юсуфиро дар мисоли тақризи «Баҳр дар пиёлааш» ба риштаи таҳқиқ бигирем.

Соли 1940 достони Р.Ҷалил ва М.Аминзода «Ленинобод» нашр гардид. Дар ин достон, ки ҳамагӣ аз чил саҳифа иборат аст, муаллифон таърихи беш аз 2500 солаи тоҷиконро ба риштаи назм кашидаанд. Ҳабиб Юсуфӣ ба ин достон тақризи муфассал навишта, онро ҳам аз лиҳози мундариҷа ва ҳам шакл комилан ғалат муаррифӣ намудааст. Мунаққид менависад, ки «пеш аз он ки ба деталҳои алоҳидаи поэмаи «Ленинобод» истем, ҳаминро гуфтан лозим аст, ки вай дар ҳеҷ сурат асари бадеӣ шуда наметавонад ва ба қатори ҳеҷ гуна жанрҳои адабӣ намедарояд. Поэмаи «Ленинобод» маҷмӯаи ҷумлаҳои бофта, воқеаҳои сохта, суханҳои тумтароқи бемантиқ аст, ки бо як услуби шаблонӣ ва дар шаклҳои паст ва нозеб дода шудааст. Ин асар, ҳамчуноне ки қимати бадеӣ надорад, дорои ҳеҷ гуна қимати таърихӣ ва сотсиалӣ ҳам нест.» [9, с. 54]

Аз забон ва услуби тақризи Ҳабиб Юсуфӣ метавон хулоса бароварда, ки ӯ истилоҳоти наққодиро аз адабиётшиносии русӣ истиқбол карда, истифода мебарад. Мафҳуму истилоҳоте аз қабили «поэма», «автор», «детал», «тематика», «халтура» он солҳо дар илми адабиётшиносӣ ва нақди адабӣ истифода мешуданд, ки баъдтар муродифоти тоҷикии худро пайдо кардаанд. Муқарриз барои тақвият додани андешаҳояш аз нависандагони маъруфи рус М.Горкий, А.Чехов, мунаққиди бузурги рус Чернишевский ва ҷиҳати асоснок намудани ҷанбаи сиёсӣ ва ғоявии тақриз аз Сталину Калинин мисолҳо овардааст.

Тавре маълум аст, то ба имрӯз бисёре аз мафҳуму истилоҳоти нақду адабиётшиносии мо вожаҳоеанд, ки аз русӣ тарҷума шудаанд. Аз тақризи Ҳабиб Юсуфӣ чунин бармеояд, ки ӯ аз нақду суханшиносии гузашта низ ба хубӣ огоҳӣ дорад. Масалан, вақте масъалаи асари бадеӣ набудани достони «Ленинобод»-ро ба миён мегузорад, бадеиятро ҳам дар чигунагии ҷанбаи маънавӣ ва ҳам лафзӣ мебинад. Мунаққид бар ин ақида аст, ки асари бадеӣ барои он бадеӣ номида мешавад, ки вай зиндагониро ҳамчуноне, ки ҳаст тасвир мекунад. Пас аз ин менависад, ки «Авторҳои мо «гузаштаи лаънатиро» тасвир карданӣ шуда мегӯянд:

Дар он мисгару куҳнадӯзу кулол,
Басе хор мезисту афтодаҳол.
Дар бораи давраи ҳозира:
Бале зиндагӣ беҳтару шод шуд,
Бале сарбасар мулк обод шуд

гӯён месароянд. Акнун дар байни гуфтаҳои мухбирони навқалам ва поэмаи шоирон чӣ фарқ монд? Танҳо вазн ва қофия!» [9, с. 60-61].

Барои хубтар ва барҷаста ошкор намудани диди эстетикии худ Ҳабиб Юсуфӣ аз Сайидо

мисол овардааст:

Лафзи хубу маъниш барҷаста мебояд гирифт,
В-арна ҳар кас метавонад мисрае мавзун кунад.

«Лафз» ва «маънӣ»-ро, ки баъдтар аз «содержание» ва «форма» «мундариҷа» ва «шакл» тарҷума карданд, Ҳ.Юсуфӣ «формаи баланду тару тоза» ва «идея» гуфтааст. Ҳадафи муқарриз аз овардани байти Сайидо ҳамоно навоварӣ дар ҷанбаи лафзии калом аст, ки онро ҳунари шоирӣ меноманд. Тавре аз натиҷаи тадқиқоти муҳаққиқон бармеояд, то ибтидои солҳои чилум ба ҷанбаи ҳунарии калом аҳамият намедоданд. Аз ҳамин ҷост, ки дар адабиёти тоҷик ашъори публитсистӣ ва ё шеърҳои шиоргуна ривоҷ доштанд. Ҳам дар мақолаҳои Ҳабиб Юсуфӣ ва ҳам Холиқ Мирзозода масъалаи ҷанбаи ҳунарии шеъри тоҷик ба миён гузошта шуда, ба назми муқаррарӣ мубаддал шудани он ишора шудааст. Масалан Х.Мирзозода бепарда таъкид карда буд, ки «шеър ба дараҷае расидааст, ки қарорҳои ҳаррӯзаи ҳукуматӣ, указҳои Совети Олӣ ва қариб хабарҳои ТАСС-ро ба вазну қофия медодагӣ шудаанд. Хабарҳои ҳаррӯзаи газетаҳо бе ҳеҷ обу ранги бадеӣ ба шеър дароварда мешавад» [5, с. 103].

Дар мисоли дигаре, ки муқарриз аз Мирзо Бедил барои возеҳ кардани андешааш овардааст, байти зер аст:

Бетааммул маънии нозук намеояд ба даст,
Моҳи нав дар чашми мардум дертар пайдо шавад.

Байти мазкурро мунаққид барои тақвияти ин фикр, ки нависанда бояд санъату ҳунарро ҳурмат кунад. «Вақте ки вай асаре навишта ба омма тақдим карданӣ мешавад, бояд фикр кунад, ки чӣ менависад, бо чӣ мақсад ва чӣ гуна?» [9, с. 68]. Яъне барои эҷоди асари комил суханвар бояд аз сари тааммул сари ҳар калима андеша намояд, ки онро машаққати эҷодӣ меноманд.

Беаҳамияти, хунукназарӣ, саҳлангорӣ, надонистани қоидаҳои забон, қонуниятҳои дохили асари бадеӣ, вазну қофия, композитсия ва амсоли ин, ки Р.Ҷалил ва М.Аминзода дар достони «Ленинобод» нишон додаанд, Ҳабиб Юсуфиро ба анҷом додани нақди истидлолӣ водор намудааст. Тавре маълум аст, достони «Ленинобод» дар вазни «Шоҳнома» (мутақориби мусаммани мақсур) эҷод шудааст. Ҳабиб Юсуфӣ менависад, ки «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ як давраи таърихӣ, ҳаёти қаҳрамониро тасвир мекунад, аз ин рӯ вазни вай оҳанги ҷанговарона дорад, ташбеҳ, истиора ва муболиғаҳояш мувофиқи мундариҷа, характери асар ва қаҳрамонҳо ба кор рафтаанд ва ба ҳамдигар вобастаанд, аммо ин вазн дар достони «Ленинобод», ки «ҳеҷ гуна мафҳуми ҷанговарӣ надорад, ҳаргиз мувофиқ нест, инчунин як қатор муболиғаҳои ғайри табиие, ки авторҳои ин поэма кор мефармоянд, ба асар ҳуҷ гуна рӯҳи бадеӣ намебахшанд. Масалан:

Расонанд то бар фалак дуди ҷанг;
Аз ӯ нолаҳо бар фалак мерасид;
Расонида то бар фалак дуди оҳ. [9, с. 66]

Ба ақидаи мунаққид ташбеҳ, истиора, муболиға, киноя ва дигар воситаҳои тасвир барои зинда, ҷоннок ва барҷаста тасмвир намудан воқеа хизмат мекунанд ва бояд онҳо баҳамин мақсад кор мармуда шаванд, аммо дар достони мавриди тақризи ӯ барои ҳамқофия кардани сатрҳо ба кор рафтаанд. Аз дигар ҷониб санъатҳои бадеие, ки муаллифони достон ба кор бурдаанд, обшӯста ва куҳнаанд, ки «тамом хоидашуда ва дар ҳар қадам такрор-такрор ёфт мешаванд, кайҳо аз баҳри ингуна приемҳо гузаштан лозим буд, чунки онҳо ба рӯҳи онандаи имрӯза номувофиқ, аз ҳақиқат дур ва ниҳоят хандаовар мебошад» [66].

Устухонбандӣ, ё худ композитсия яке аз шартҳои таносуб дар каломи бадеъ ба шумор меравад. Аз мулоҳизаҳои Ҳабиб Юсуфӣ аён аст, ки ӯ риояи композитисияро дар асар аз шартҳои муҳим меҳисобад ва достони «Ленинобод»-ро аз он ҷиҳат бадеӣ намешуморад, ки дар он композитсия вуҷуд надорад. Ба ҳам бастани қисматҳои ҷудогонаи асар ягонагии мазмуни онро ташкил медиҳад. Воқеаҳо ва ҳодисаҳо дар достони «Ленинобод» парешону парокандаанд ва ба ақидаи муқарриз «авторҳо ба ҳар тараф ҳаллос зада гоҳ ба боғ мераванд, гоҳ ба роғ..» [62]

Воқеан, аз давраи қадим сар карда то ҳуҷуми Искандари Зулқарнайн ва баъди ин ҳукмронӣ кардани суғдиҳо, ба Осиёи Миёна омада ҷабру зулм кардани арабҳо, истилои Чингизхон, хурӯҷи Темур, аз тарафи ҷануб «бемаҳал» ҳаракат кардани аскарҳои рус, шӯриши соли 1916-дар дари қозихона рафта гиря кардани гурӯҳи азими шӯришчиён, якбора ба вуҷуд омадани Инқилоби Октябр ва дар як чашм задан ба бӯстон мубаддал шудани дашту биёбон, ба Москва рафта орден гирифтани Мамлакат ва амсоли ин ҳодисаю воқеаҳоеанд, ки дар достон ба миён гузошта шудаанд, вале умумигӯӣ ва аз воқеаҳои таърихӣ огоҳии комил надоштани муаллифони достон, боиси пайдо гардидани ҳазён ва суханҳои бесару нӯг шудааст.

Ҳабиб Юсуфӣ мулоҳизаи мунаққиди рус Чернишевскийро оид ба аҳаммияти санъат оварда, вазифаи суханварро дар ҷомеа ва офаридани асари ба талабот ҷавобгӯ бо меъёрҳои замони худ мувофиқ мекунонад. Ба ақидаи Чернишевский «Санъаткор зиндагиро на танҳо аз

нав кор карда мебарояд, балки онро эзоҳ медиҳад ва дар бораи ҳодисаҳои зиндагӣ ҳукми худро мебарорад. Ин ҳукм ифодаи худро дар асари вай меёбад ва ба гуфтаҳои ошкорои публитсистӣ оварда намешавад; он ҳукм ба воситаи бо образҳои барҷаста ва бадеӣ эзоҳ додани ҳодисаҳои типик ва асосиро пешандоз мекунад, ба вуҷуд оварда мешавад.» [9, с. 59]

Иқтибоси андешаи Чернишевскийро мунаққид барои возеҳу равшан сохтани масъалаи дар образи бадеӣ нишон додани ҳодисаю воқеаҳо овардааст ва дар идомаи мулоҳизааш менависад, ки «Дар замони Чернишевский дар ватани ҳозираи мо ғалаба кардани револютсияи сотсиалистиро танҳо одамони ниҳоят пешқадам фикр карда метавонистанд. Он вақт одамон дар бораи реализми сотсиалистӣ тасаввур надоштанд, ниҳоят ҳанӯз Горкий ба вуҷуд наомада буд» [9, с. 59-60].

Афкори интиқодии Ҳабиб Юсуфӣ дар заминаи методи реализми сотсиалистӣ сурат гирифта бошад ҳам, арзишҳо ва меъёрҳои методро ӯ аз рӯйи мантиқ ва воқеияти иҷтимоӣ баррасӣ мекард. Дар достони «Ленинобод» муаллифон барои ҷанбаи синфияти метод эпизоде сохтаанд, ки воқеияти мантиқӣ надорад. Дар ин достон як лаҳзаи ба Осиёи Миёна ҳуҷум кардани колонизаторҳои рус тасвир шудааст. Мардум ҳуҷуми «бемаҳал»-и истилогарони русро шунида ба ҳар тараф мегурезанд, вале як нафар зан ба хотири кирмакҳои пиллаи худ аз хона намебарояд. Банохост як солдат дарро мекушояд ва нон металабад, аммо ҳамон замон аз пас вай як офитсер даромада меояд:

Зи зан бо ишорат бипурсид нон,
Талаб кард обе диҳад он замон.
Ҳанӯз ӯ ба вай об надода буд,
Даҳони хуми нон (?) накшода буд.
Даромада офицери бадҷаҳлу кин,
Нигаҳ кард ҳар сӯй бар ону ин.
Зан аз ваҳм тарсиду аз ваҳми ҷон,
Ба як сӯ бирафт, то ки гардад ниҳон… [9, с. 62]

Мунаққид пас аз овардани лаҳзаи мазкур менависад, ки «аз шоирони пурсем, ки зан чи тавр далер буд, аз хасме, ки дар бораи вай бешубҳа чӣ қадар афсонаҳои даҳшатнок шунидааст, натарсида, дар вақти ҳуҷуми вай танҳо дар хонаи худ барои нигоҳ доштани пиллаҳои худ меистад?..» [9, с. 63]

Ин лаҳзаро муаллифон аз он ҷо, ки зан ва аскари қаторӣ аз табақаи поёнии ҷомеа ҳастанд, сохтаанд, аммо аз як тараф агар ба назарияи синфияти адабиёти Шӯравӣ мутобиқат накунад, аз дигар ҷониб содалавҳонаю хандаовар менамояд.

Ва ё ҷои дигар вақте сухан дар бораи шӯриши соли 1916 дар Хуҷанд сухан меравад:

Яке ҷои шӯришчиён шуд Хуҷанд,
Зи шӯришчиён шуд садоҳо баланд.
Зи ҳар сӯ шуда гирд халқи азим,
Бигуфтанд то қозихона равем.
Чу бар даргаҳи қозӣ меомаданд,
Ҳама гиря кардану нолон шуданд.» [9, с. 63]

Муқарриз менависад, ки вақте гиряву нола мекарданд, шӯриш барои чӣ? (63). Дар воқеъ, муаллифони достон аз назарияи марксистии муборизаи синфҳо огоҳӣ надоштаанд, вагарна шӯришчиёнро гирёну нолон ба даргаҳи қозӣ намекашониданд. Ба ақидаи Ҳабиб Юсуфӣ таърихи гузаштаи халқи тоҷик пур аз муборизаҳои шиддатнок, задухурдҳои хунин ва воқеаҳои фоҷианок аст ва манзараҳои алоҳидаи ин таърихро нишон додан вазифаи бошарафи ҳар як нависандаи тоҷик мебошад. «Аммо барои дар асари худ акс кунонидани воқеаҳои таърихӣ, пеш аз ҳама таърихро аз нуқтаи назари марксистӣ чуқур ва пурра омӯхтан лозим аст. Аз авторҳои поэмаи «Ленинобод» мепурсем, ки онҳо таърихи халқи худро то кадом дараҷа медонанд? Оё фаромӯш накардаанд, ки таърих (ба қавли онҳо- гузашта) танҳо аз истилочигии қаҳрамонҳои гуногун иборат набуда, балки «аз муборизаи синфии байни синфҳои ҳоким ва маҳкум иборат аст?» [9, с. 58].

Хусусиятҳои нақди иҷтимоии Ҳабиб Юсуфӣ тадқиқоти алоҳидаи илмиро тақозо дорад, аммо эродҳои ӯ атрофи ин масъала гувоҳи он аст, ки ӯ аз назарияи марксистии ғояи иҷтимоии сохтор вуқуфи комил дорад.

Дар як тақризи кутоҳ ба таври муфассал баррасӣ кардани ҳамаи нуқсонҳои достонро муқарриз имкон надоштааст. Аз ин рӯ, хато будани мазмуну дигар ғалатҳоро бо гузоштани аломатҳои суолу хитоб ишора кардааст. Масалан, дар пораи иқтибосшудаи зер:

Сикандар басе ҳукмронӣ намуд,
Дари зулму бедод карданд боз.

Пас аз ӯ шуда ҳукмрон Суғдиён (?!)
Зада мушт бар фарқи меҳнаткашон… [9, с. 57]

Дар ҳошияи баъзе чунин ишораҳои киноямези мунаққид редаксияи маҷалла шарҳу тавзеҳот ворид намудааст. Дар иқтбоси боло муаллифони достон Суғдиёнро мисли дигар қабилаҳои барбарӣ ғоратгару истилогар тасвир намудаанд, ки комилан ғалат аст. Барои ҳамин ҳам масъулони редаксия дар ҳошия бо овардани иқтибосҳо аз тадқиқоти муаррихон тавзеҳ додаанд, ки Суғдиён халқи бузурги қадимӣ ва мадании як қисми калони Осиёи Миёна буданд ва халқи тоҷик авлоди Суғдиён аст. [9, с. 57]

Инъикоси таърих ва воқеаҳои таърихӣ дар осори бадеӣ шеваи хосси худро дорад. Ин назарияро Ҳабиб Юсуфӣ дар замонаш хеле нозук дарк карда буд. Ба ақидаи ӯ вазифаи таърихшинос бо пурра ва ё қисман омухтани таърих тамом шавад ҳам, вазифаи шоиру нависандагон танҳо бо ин амал анҷомёфта маҳсуб намешавад. Агар нависанда дар бораи таърих асар навиштанӣ бошад, «таърихро ҳатто бо деталҳояш мукаммал омӯзад» [9, с. 58].

Афкори адабию танқидии Ҳабиб Юсуфӣ аз лиҳози фарогирии ҷанбаи лафзии каломи бадеъ ҳам қобили таҳсин аст. Солҳои бистуму сиюми садаи ХХ кӯшиши содда ва ба омма наздик кардани забон мерафт. Агар ба осори дар ин солҳо эҷоднамудаи суханварон назар андозем, мебинем, ки ба таркиби луғавии забони тоҷикӣ ҳар гуна вожаву таъбирҳои кӯчаву бозорро дохил намудаанд. Ҳабиб Юсуфӣ ҳамчун мутахассиси соҳибмаърифат дар бораи забони тоҷикӣ ҳам мақолаи алоҳида дорад. Аммо дар тақризи «Баҳр дар пиёла» мунаққид масъалаи тозагии забонро ҳарчанд дар заминаи мулоҳизаҳои А.М.Горкий баён дошта бошад ҳам, ки дар он рӯзгор афкори ин сардафтари адабиёти шӯравии рус шиори ҳамаи шоирону нависандагони Шӯравӣ буд, эродҳои гирифтааш дар маҷмӯъ дурусту мантиқиянд.Ӯ навиштааст, ки «аслиҳаи асосии нависанда забон аст. Ҳамин тавр бошад чаро мо ин қадар вайро расво мекунем. Магар тоза ва соф нигоҳ доштани забон пеш аз ҳама васифаи нависанда-шоир нест?» [9, с. 69] Баъ аз ин ӯ аз достони мавриди нақди хеш калимаҳоеро аз қабили «ҳусул», «вусул», «ниму», «газанд», ки ба қавли ӯ архаизм ба шумор мераванд ва вожаҳоеро чун «ғиреш», «шигел», ки лаҳҷавиянд оварда, менависад, ки корбурди чунин калимаҳо «забони адабиро вайрон ва номафҳум мекунад» [9, с. 69].

Андешаҳои Ҳабиб Юсуфӣ дар бораи қофияҳои достони «Ленинобод» низ қобили таваҷҷуҳанд. Ӯ навиштааст, ки «қофияҳои «поэма» сар то по куҳна, якранг ва дилгиркунанда мебошанд, ки дар ҳар саҳифа баъзан чанд бор такрор мешаванд..» [9,67]

Мисолҳои овардаи мунаққид дар мавриди нодуруст истифода бурдани забон ва дигар унсурҳои шаклии калом гувоҳӣ аз бесаводии адабии баъзе аз суханварони он рӯзгор медиҳад. Масалан, ӯ ҷое менависад, ки «Вақте дар сатри якум калимаи «вайрона» омадааст, шоирони мо онро ба «ғирёна» ҳамқофия кардаанд:

Басе шаҳру қишлоқ вайрона шуд,
Басо дида пурашку гирёна шуд.

Оё ин ба забони тоҷикӣ хиёнат нест? Калимаи «ғирёна» аз луғатномаи кадом забон гирифта шудааст?» [9, с. 68]

Ба ҳамин монанд Ҳабиб Юсуфӣ эродҳои зиёди дигар дар нодуруст истифода бурдани калимаю ибораҳо, вайрон кардани қоидаи вазну қофия, пунктуатсия ва аз принсипҳои грамматикии забон хориҷ шудани муаллифони достони «Ленинобод» гирифтааст, ки дар ин мухтасар зикр намудани ҳамаи онҳо аз имкон берун аст.

Мулоҳизаи ҷолиби Ҳабиб Юсуфӣ дар охири тақриз ин аст, ки ӯ завқ ва маърифати хонандаи солҳои чилумро нисбат ба даҳ соли пеш баландтар медонад ва таъкид доштааст, ки хонандаи имрӯзаи тоҷик хонандаи даҳ сол пеш аз ин будагӣ нест, вай қисман бо асарҳои классикҳои ҷаҳон шинос шудааст, вай аз мо асарҳои баландсифат талаб мекунад…» [9, с. 70]

Ин қазияи шоир ва мунаққидро тадқиқоти Холиқ Мирзозода, ки «Адабиёти советии тоҷик дар солҳои бистум» унвон дорад, собит месозад (4,281-332). Адабиёти солҳои бистумро Х.Мирзозода пурра таҳлил карда, хулоса намудааст, ки он ба давраи тараққиёти ҷомеаи Шӯравӣ пурра ҷавобгӯ нест.

Хулоса мақолаву тақризҳои дар ибтидои солҳои чилуми садаи ХХ-ум навиштаи Ҳабиб Юсуфӣ гувоҳӣ аз тозаандешӣ дар нақди адабии он рӯзгорро медиҳад. Дар тақризи «Баҳр дар пиёла» Ҳ.Юсуфӣ аз таҳқири муаллифони асар худдорӣ кардааст. Ин тақриз ҳарчанд нақди як достонро фаро гирифтааст, аммо муҳтавои он баёнгари вазъи адабиёт дар нимаи аввали садаи ХХ мебошад. Ин тақризи шоир ва мунаққиди ҷавони он рӯзгор зарбаи ҷиддие буд бар зидди онҳое, ки адабиёти тоҷикро, ки гузаштаи дурахшон дошт, ба хорию залилӣ кашида буданд. Яке аз аввалин эътирозҳое буд, ки иҷтимоъгароии сирфу шиорпардозиҳои публитисистиро инкор мекард ва ба ҷанбаи ҳунарии адабиёт таваҷҷуҳ зоҳир кардани суханваронро амри муҳим мешумурд.

АДАБИЁТ

1. Маъсумӣ, Носирҷон. Адиби ҷанговар. Дар китоби «Адабиёти советии тоҷик». (Мачмӯаи мақолаҳо).- Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1954. - 558 с.
2. Асозода, Худойназар. Таърихи адабиёти тоҷик.-Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2014.-672 с.
3. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Нақди адабӣ. Ҷустуҷӯ дар усул ва туруқ ва мабоҳиси наққодӣ бо баррасӣ дар таърихи нақд ва наққодон.- Теҳрон, 1338.-610 с.
4. Мирзозода, Холиқ. Афкори рангин.- Душанбе: Ирфон, 1982.-349 с.
5. Раҷабӣ, Маъруф. Таърихи танқид ва адабиётшиносӣ.-Душанбе: Адиб, 1987. - 207 с.
6. Юсуфӣ, Ҳабиб. Мачмӯаи шеърҳо.Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1949. - 299 с.
7. Юсуфӣ, Ҳабиб. Роҳи нотамом.- Душанбе: Ирфон, 1975.-258 с.
8. Юсуфӣ, Ҳабиб. Сатрҳои нотамом. Китоби 1.- Душанбе: Адиб, 1987. - 333 с.
9. Юсуфӣ, Ҳабиб. Сатрҳои нотамом. Мақолаҳо, намунаҳои мукотиба ва аз «Дафтари ёдбуд». (Мураттиб ва муаллифи охирнсухану тавзеҳот Ҳ.Шодиқулов.-Душанбе: Адиб, 1987. - 256 с.

«МОРЕ В ЧАШЕ» И ОСОБЕННОСТИ ЛИТЕРАТУРНО - КРИТИЧЕСКОЙ МЫСЛИ ХАБИБА ЮСУФИ

В настоящей статье анализируется особенности литературных и критических мыслей Хабиба Юсуфи на примере его рецензии под названием «Море в чаше» написанного на поэму «Ленинабад» Р. Джалилья и М. Аминзаде. Данный рецензия хотя посвящен критике отдельной поэмы, однако его содержание охватывает положения литературы первой половины XX века. Этот рецензия молодого поэта и критика той эпохи был серьёзным ударом против тех, кто старался унизить таджикскую литературу, имевшую яркое прошлое.

Отзыв был одним из первых протестов против почитания сугубо социального аспекта и декларирования публицистических лозунгов, в котором важным делом мастером словы считается аспект искусссности в литературном поприщ.

***Ключевые слова**: литературная мысль, критика поэзии, социальная критика, содержание и форма, художественный аспект, публицистическая поэзия, стихи- лозунги.*

"THE SEA IN THE BOWL" AND FEATURES OF HABIB YUSUFI 'S LITERARY CRITICAL THOUGHT

At this article analyzes the peculiarities of the literary and critical thoughts of Habib Yusufi at the example of his recall entitled "Sea in the Bowl" written in the post "Leninabad" by R. Jalil and M. Aminzade. This view, although devoted to criticism of a separate poem, covers the provisions of literature of the first half of the 20th century. This review of the young poet and criticism of that was a serious blow against those who used to derogate Tajik literature, which had a bright past.

The review was one of the first protests against the veneration of a purely social aspect and the declaration of public slogans, in which the aspect of artfulness in literary fields is considered an important matter by the master of glory.

***Key words:** literary thought, criticism of poetry, social criticism, content and form, professional aspect, journalistic poetry, natural slogans.*

Сведения об авторе:

***Бойзода Марвориди Саидмуроди** – ассистент кафедры методики начального образования факультета дошкольного и начального образования Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел:(+992) 93.199.75.99*

About authors:

***Boizoda Marvorid Saidmurodi** – assistant in the department of methods of primary Education, Faculty of preschool and primary education, Tajik State Pedagogical University nemad after Sadriddin Ayni, Phone: (+992) 93.199.75.99*

ПОЭЗИЯ НИКОЛАЯ ТИХОНОВА В ТАДЖИКСКИХ ПЕРЕВОДАХ

Аминов Ф.Г.

Таджикский государственный педагогический университет имени С. Айни

Особенности перевода художественных стихотворений современного поэта русской литературы Н.С.Тихонова на таджикский язык сейчас не встречаются вниманию таджикских литературоведов. Поэтому показу развитие литературных связей и взаимообогащения современного поэта с Таджикистаном и таджикской литературой и искусства является неполным без рассмотрения этого художественного метода литературных взаимоотношений русского поэта с персидской и таджикской литературой, с ее народом и с художественными произведениями классической таджикской литературой.

Арбузов А.Н.писал: «Поэзия и проза русского современного поэта Н.С.Тихонова находило дальнейшее развитие в произведениях таджикских читателей, и показано поэтами, переводчиками, литературоведами» [1, с.58]. Творчество этого русского поэта и писателя современной русской литературы несколько раз опубликовались в таджикских изданиях «Ирфон» и «Дониш», а также отдельной книгой на таджикском языке в начале сороковых годов XX века.

Написание таджикских писателей к художественной поэзии и прозы русского поэта XX века является одним их вопросов взаимовлияния таджикской литературы с творчеством современного поэта, который оставил после себя огромное количество стихотворений и повести и рассказы.

Произведения русского поэта показаны в 60-70 годы XX века в творчестве мастеров таджикской литературы, как Мирзо Турсун-заде, Мирсаид Миршакар, Абдусалом Дехоти, Хабиб Юсуфи, Пайрав Сулаймони, Абулкосим Лохути и других поэтов и писателей современной таджикской литературой.

Первое произведение великого русского современного поэт Н.С.Тихонова на таджикский язык была поэма «Хороший человек», где перевел это произведение русского поэта на таджикский язык Мирзо Турсунзаде. В это время также перевели на таджикский язык другие произведения великого русского поэта Н.Тихонова, это были стихи «Сами», «Лицом к лицу», «Дорога», «Красные на Араксе», «Выра», «Нашествие леса», «Сегодня рождение» и другие.

Поэма «Нашествие леса» была переведена в разных переводах, которые были сделаны таджикскими поэтами и писателями в начале XX века.

В это время к поэзии русского поэта обратились таджикские поэты, в том числе Мирзо Турсунзаде, Мирсаид Миршакар, которые показали проблемы произведений русского поэта, особенно «Баллада о гвоздях», сохранили при этом тему и проблему эту балладу современного русского поэта Николая Семёновича Тихонова на таджикский язык.

Баранова Л.М. писала: «Современный русский поэт в своих произведениях показал различные проблемы реальной жизни действительности, где автор развивает характер эту проблемы в стихотворениях, написанные в начале 30-годы XX века» [2, с. 76].

Для художественного перевода таджикский переводчик А.Дехоти использовал различные вопросы, которые свидельствуют о росте таджикского переводчика. Эту балладу современного русского поэта Н.Тихонова перевел таджикский поэт Мирзо Турсунзаде, который хорошо понимает и чувствует произведения этого русского поэта.

Заслуживает внимания строфика стихотворения «Мой сад» — *абввваб, едххед, кеккхе, абввваб.* Эта оригинальная строфика придает стихотворению характерную интонацию. В самом деле, если снять строки, повторяющиеся в строфах, пропадет интонация замедления, торжественности, придающая мысли особую остроту и убедительность. Эти повторяющиеся строки задерживают внимание читателя на особо важных местах стихотворения. У Усмана Насыра имеется и октава—«Чаренц».

С поэтическим опытом У. Насыра — одного из переводчиков и последователей Н.Тихонова — связано появление в таджикской поэзии гетерометрических строф, т. е. таких строф, в которых сочетаются строки с различным количеством слогов. Этот новаторский для того времени прием многие исследователи связывают с именем русского поэта, иногда с воздействием поэтической практики. В самом деле, и Н.С.Тихонов, и Мирзо Турсунзаде оказали сильное влияние на таджикскую советскую поэзию. Однако строфика в поэтической системе Н.Тихонова никогда не играла существенной роли. Поэтому можно предполагать, что здесь большое значение имел поэтический опыт Н.Тихонова, в поэзии которого разностопный стих занимает ведущее место. В таких стихотворениях М.Турсунзаде как «Голос Азия», «Чужая», «Корабль», «Пойдем в горы» гетерометричность — определенный поэтический прием, придающий стихам своеобразное звучание.

Как известно, имеется различные виды анализа стихотворения, которые имеют собой сочетание трех катрен и двустишия, и итальянский, состоящий из двух катрен с парной или перекрестной рифмовкой, и двух терцин. Первый сонет таджикского переводчика написан по образцу итальянского сонета. Он представляет собой сочетание девятисловных строк, которые соединены в два катрена с перекрестной *(абаб)* и кольцевой *(абба)* рифмовкой, и двух терцин *(бсс и бдд).*

Васильев С.М. писал: «Обладая тонким поэтическим чутьем и сильно развитым чувством ритма и стремясь приблизиться к звучанию сонета, к его ритмическому рисунку, поэт пишет свой сонет девятисловным стихом с цезурой после четвертого слога, т. е. он сохраняет длину стиха, понимая, что она является важнейшим ритмообразующим элементом» [3. С.104]. Это еще раз подтверждает высказанную нами мысль о важности сохранения длины стиха при переводе поэтического произведения.

Сонет таджикского поэта обладает большими художественными достоинствами. Содержание его логично и естественно укладывается в жесткую форму, вместе с тем в нем соблюдены все требования, предъявляемые к этому жанру. Здесь вполне можно говорить о полном владении поэта сложной формой.

В том же 1965 г. пишет второй стихотворение таджикский поэт «К морю». Он сделан по образцу

русского сонета и представляет собой сочетание одиннадцатисложных строк в три катрена *(абаб, весе, едед)* и двустишия с парной рифмовкой (гг).

Русский поэт в его своих произведениях показан наиболее полно в антологию «Избранной страницы русского советского метода» (1963), который нашел в десяти стихотворения, которые написаны в различных периодах поэзии и дающие более полного представления о развития Н.Тихонова. Это такие стихи русского поэта—«Праздничный, веселый, бесноватый..», «Армения», «Костер», «Рубашка», «Ворот а Искандера», «Сон» и др. Некоторые из них перевел известный таджикский поэт, герой Таджикистана, автор многочисленных произведении о Востоке Мирзо Турсунзаде, который до настоящего времени остаются единственными на таджикском языке перевел из поэзии Н. Тихонова, который и сейчас является актуальным в современном литературоведении.

Художественный перевод стихотворение русского поэта Николая Тихонова «Баллады о гвоздях», который выполнил таджикский поэт М.Турсунзаде, который имеет сопоставительный характер от переводов другого таджикского переводчика. Таджикский поэт переводит совершенно нового варианта баллады русского поэта .

Таджикскому поэту не чужд художественный перевод стихотворение «Баллада о гвоздях», если он отвечает задачам достоверной передачи А.Дехоти ритма, интонации и благозвучия стихов, разумеется, не в ущерб «духу» и идейной насыщенности произведения.

В начале 80-х годов XX века художественный перевод этой баллады русского поэта сделал таджикский поэт Мирсаид Миршакар. Таджикского поэта изменение содержался на успехи других переводчиках и поэтому внес новую струю, в название этой баллады. Мирсаид Миршакар находил это решение в краткого, лаконичного, близкого метода изображения русскому поэту сюжет этой баллады, не повторял до этого перевода этого произведения другого таджикского поэта.

Имеется на таджикском языке переводы этой баллады, где в целом сохранен дух стиха Н.Тихонова, который близок к подлиннику, а также адекватность образных решений. При сопоставительном анализе перевода «Баллады о гвоздях» обнаруживали особенность творчества русского поэта, который показал различные существования все работы переводческих работ. В этом случаях можно показать неодинаковой и самостоятельной работы при переводе данного решения одной и той же задачи, разные прочтения одного и того же поэтического текста, которые дополняют и обогащают о художественном произведении – оригинале текста.

В начале 60-х годов перевели другую балладу Николая Тихонова на таджикском языке, который называется «Песня об отпускном солдате». Таджикский переводчик показал трагизм и эмоциональный накал произведения русского поэта, который рассказывает об ужасах Великой Отечественной войны. Николай Тихонов показал развернутую картину боя Великой Отечественной войны, которой показал это весьма многословно, не всегда показывая образного строя и интонации ритма баллады Николая Тихонова, что не могло не сказаться на точном восприятии ее на таджикском языке. Таджикский поэт при переводе удлинял, усложнял слог, который настраивал на свой лад. В начале 80-х годах XX века к этому стихотворению обратился таджикский поэт Хабиб Юсуфи, который попытал дать новое прочтение ранней баллады Тихонова.

В целом драматизм «Песни об отпускном солдате», его идейно- эстетические достоинства прочувствованы переводчиками и бережно донесены (в меру таланта каждого из взявшихся за нелегкий труд) до армянского читателя. Можно утверждать, что имеющиеся таджикские переводы баллад Николая Тихонова, несмотря на свою немногочисленность, дают четкое представление о развитии этого жанра в творчестве .поэта. В годы Великой Отечественный войны к поэме «Киров снами » (1941), который создан Ноколаем Тихоновым в блокадном Ленинграде и признанной в советской литературе «самой романтической поэмой Великой Отечественной войны», где обращался таджикский переводчик.

Таким образом, поэзия Н.С.Тихонова и его переводы обогатили таджикскую литературу, внеся в нее новые изобразительные средства, ценность которых заключается еще и в том, что они пробуждают у таджикских поэтов стремление к совершенствованию художественной формы, интерес к новой поэзии в современной таджикской литературы, которые имеет древнею историю.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арбузов А.Н. Особенности творчества Н.Тихонова.- М.: Наука, 2001. - 254 с.
2. Баранова Л.М. Характеристика поэзии русского поэта.- М.: Наука, 2006. - 243 с.
3. Васильев С.М. Перевод поэзии Н.Тихонова в современном периоде.- М.: Наука, 2009. - 287с.
4. Яковлев Н.С. Анализ творчества русского поэта.- М.: Наука, 2014. - 254 с.

ПОЭЗИЯ НИКОЛАЯ ТИХОНОВА В ТАДЖИКСКИХ ПЕРЕВОДАХ

В этой статье автор анализирует стихи Николая Семёновича Тихонова известного русского поэта и писателя, который оставил после себя огромное количество нравственных стихов. На

основе обширного материала автор статьи исследует переводы стихов Николая Тихонова на таджикский язык.

Надо отметить, что в Таджикистане были переведены огромное количество басни русского поэта, которые сыграли огромное значение в деле знакомства с произведениями русского поэта XX века.

Следует подчеркнуть, что в поэтических произведениях, особенно в стихах Николая Тихонова, которые были переведены в начале XX века таджикскими переводчиками в характере анализа их политического характера и показывают различные вопросы русской действительности, в особенности такие проблемы как истории русского народа и нравственные вопросы .

В настоящее время таджикские переводчики игнорируют и более пространные моральные выводы произведений русского поэта и писателя. Нам не удалось выявить, какой бы то ни было закономерности в точности воспроизведения переводчиком моральных формул оригинальных стихов русского поэта.

Ключевые слова: *стихи, Н.Тихонов, нравственные вопросы, проблемы, характеры, таджикский язык.*

NICOLAI TICHONOVS'S POETRY IN TAJIK TRANSLATION

In this article, the author analyzes the poems of Nikolai Semyonovich Tikhonov, a famous Russian poet and writer, who left behind a huge number of moral poems. Based on extensive material, the author of the article explores translations of Nikolai Tikhonov's poems existing in Tajik language.

It should be noted that in Tajikistan, a huge number of fables of the Russian poet were translated, which played a great role in acquaintance with the works of the Russian poet of the twentieth century.

It should be emphasized that in poetic works, especially in the poems of Nikolai Tikhonov, which were translated by Tajik translators at the beginning of the 20th century in the nature of the analysis of their political nature and show various questions of Russian reality, especially problems such as history of the Russian people and moral issues.

Currently, Tajik translators ignore the more extensive moral conclusions of the works of the Russian poet and writer. We were not able to identify moral formulas of the original poems of the Russian poet due to some inaccuracies in translations.

Key words: *poems, N. Tikhonov, moral issues, problems, characters, Tajik language.*

Сведение об авторе

Аминов Ф.Г. *- Преподаватель общеуниверситетской кафедры русского языка Таджикского государственного университета Садриддина Айни Тел: (+992) 905330650*

About the author:

Aminov F.G *- lecturer in the University-wide Department of Russian Language and Literature of Tajik State Pedagogical University named after S. Ayni, Tel.: (+992) 905330650*

САҲМИ ТӮРАҚУЛ ЗЕҲНИИ МАОРИФПАРВАР ДАР МУАРРИФИИ САФАРНОМАИ «МУХАТТАРА»-И ШАМСИДДИНИ КӮҲИСТОНӢ

Боқиев Ҳ.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номиСадриддинАйнӣ

Адабиёти нимаи дувуми асри нуздаҳ ва ибтидои садаи бистуми тоҷик, ки асосан ҳамчун адабиёти маорифпарварии тоҷик номзад шудааст, бо худи ҷараёни фикрии маорифпарварӣ робитаи мустақим дорад. Албатта, тааммул дар аслу моҳияти равандҳои пешқадами адабиёти ин давра собит мекунад, ки таъйиноти мазкур, яъне адабиёти маорифпарварӣ номгузорӣ шудани адабиёти ин замон бештар дар робита ба таҳаввули наср дақиқ мегардад, зеро дар қаламрави шеър асосан суханварон аз шеваи суханварии Бедил истиқбол намуда, ба эҷоди мактаби пайравони Абулмаъонӣ омил гардидаанд, ки албатта ин мавзӯи баҳси дигар аст. Ҳамин гуна, адабиёт аз ҷиҳати тӯли замон ва аз ҳайси ҳаҷми мероси адабӣ дар ин давра ҳарчанд бузург набошад ҳам, аммо аз диди навоварӣ ҳам дар мазмуну мундариҷаи ғоявии адабиёт ва ҳам дар вазъи сабку услуби тозаи адабӣ, хусусан дар наср, аз марҳилаҳои муҳимтарини таърихи адабии тоҷикон аст.

Мазмуну моҳияти адабиёти маорифпарвариро, ки дар давраи нави тараққиёти ҷомеа ва шароити таърихии нимаи дуюми асри XIX шакл гирифта буд, афкори пешқадами маърифатхоҳиву ватандӯстӣ ва худшиносии миллӣ ташкил намудааст. Аксарияти масоили муҳими иҷтимоии замони муосир, аз қабили тараннуми илму маърифат, ҳидояти мардум ба бедории маънавию худшиносии миллӣ, тарғиби озодию ободии Ватан ва истиқлолияти кишвар, ки дар ин рӯзгор аҳамияти бузург касб

кардаанд, маҳз аз андешаву орои тамаддунписандию ватанпарварии маорифпарварони нимаи дуюми асри XIX, ки пешвои онҳо фарзонафарзанди миллат Аҳмади Дониш буд, оғоз ёфта, минбаъд аз ҷониби пайравону ҳаммаслакони бедорфикри ӯ идома ёфтааст.

Бояд гуфт, ки ба адабиёт роҳ ёфтани афкору ақоиди пешқадами тараққихоҳӣ, масъалаҳои тозаи иҷтимоӣ ва сиёсиву фарҳангӣ дар эҷодиёти адибони равшанфикр тағйири суннатҳои пешинаи адабиётро ба миён овард. Ин тағйирпазирӣ ва таҳаввулот агар дар риштаи мазмуни адабиёт иборат аз ҷорӣ кардани афкори тозаи ҳаётӣ ва ғояҳои пешқадами маърифатхоҳӣ бошад, дар соҳаи шакл пайдоиши жанрҳои нав ё тағйир ёфтани моҳияту характери баъзе жанрҳои пешина, услуби нигориш ва содаву оммафаҳм кардани забони асари адиб аст.

Устоди фақид Расул Ҳодизода зимни омӯзишу таҳқиқи масъалаҳои муҳими адабиёти маорифпарварӣ ва мероси адабии намояндагони пешқадами он дуруст қайд кардааст, ки дар насри бадеии адабиёти давраи мавриди назар мутобиқи ғояҳои тозаи ҳаётӣ ва вобаста ба марому мақсади эҷодии нависандагон жанрҳои наве чун памфлет, публитсистикаи бадеӣ ва ҳикоятҳои моҷароҷӯёнаи ба адабиёти Ғарб монанд [10, 13] арзи вуҷуд намудаанд, ки пеш аз ин дар адабиёти тоҷик эҷод нашуда буд.

Дар баробари пайдоиши ин гуна жанрҳои нави адабӣ идомаи жанрҳои қадимаи адабиёти мумтози тоҷик ба мушоҳида мерасад, ки яке аз онҳо сафарнома мебошад. Ба ақидаи Зулфия Юнусзода «дар аҳди маорифпарварӣ жанри сафарнома мувофиқи талаби замон ва тақозои адабиёти маорифпарварӣ тағдид ёфта, мазмунҳои тозаи ҳаётиву иҷтимоии замони навро бештар тағассум намуда, аз ҷиҳати ғановати мазмун ва касби хусусиятҳои хоси жанрӣ ба зинаҳои баландтарини инкишофи худ расидааст» [12, 4].

Сафарномаи «Мухаттара»-и Шамсиддини Кӯҳистонӣ, ки аз тарафи устоди донишманду маорифпарвар Тӯрақул Зеҳнӣ бо алифбои сирилликӣ баргардон шудаву соли 1973 дар шумораҳои гуногуни рӯзномаи «Маориф ва маданият» ба нашр расидааст, бидуни тардид яке аз сафарномаҳои хонданбоби адабиёти маорифпарварии ибтидои асри XX ба шумор меравад. Мавриди ёдоварист, ки дастнависи сафарномаи мазкур тасодуфан, ҳангоми харидории чанд шумора маҷаллаҳои форсӣ ва туркии нашри [солҳои 1900-1902] Қоҳира ва Истанбул аз бозори Самарқанд ба дасти устод Тӯрақул Зеҳнӣ мерасад. Зимни мутолиаи маҷаллаҳои харидааш таваҷҷуҳи ӯро қайдҳое ҷалб кардааст, ки дар муқоваи чанд шумора маҷаллаи туркии «Муқтабас» навишта шуда будаанд. Бино ба шаҳодати устод Тӯрақул Зеҳнӣ хотиранавис дар поёни ҳар як мақола соли таҳрири ёддоштҳояшро 1320 ҳичрӣ [1901-1902] нишон додааст. Устод Тӯрақул Зеҳнӣ таъкид медорад, ки нависанда дар ҳеҷ ҷойи ёддоштҳо номи худро қайд накардааст. Вале дар поёнии хотираи панҷум шахсе бо иншо ва тарзи хатти эронӣ эроде ба як мавриди хотираи панҷум навишта, соҳиби хотираро бо унвони «ягона дӯсти муҳаққиқ», «ягона мутамаддини бухоройӣ- мулло Шамсиддини Кӯҳистонӣ» зикр кардааст.

Маълум мешавад, ки Шамсиддини Кӯҳистонӣ яке аз шахсиятҳои равшанзамир ва маърифатпарвари охири асри XIX ва ибтидои садаи XX буда, ёддоштҳои худро бо номи «Мухаттара» ва ба қавли худаш «барои ёдоварии азизон, ҳар чӣ буд, рост ва бекаму зиёда» [8] ба қалам овардааст. Аз мутолиаи сафарномаи «Мухаттара» возеҳу равшан мегардад, ки муаллиф асари худро таҳрири ҷиддӣ намуда, дар бораи аҳвол ва шароити замони хеш ва муҳити худ назариёти интиқодӣ баён мекунад. Дар сафарнома ҷо-ҷо фикрроҳои маҳдуди муаллиф низ ба чашм мерасад, аммо ҳадафи мо сари ин нигошта баррасии ақоиди маорифпарваронаи Шамсиддини Кӯҳистонӣ дар асари мавриди назар мебошад.

Мавриди зикр аст, ки сафарнома аз жанрҳои роиҷу шуҳратёфтаи адабиёти ҷаҳон, минҷумла адабиёти форсии тоҷикӣ буда, дар қолаби он саргузаштҳои сафарӣ, воқеаву ҳодисаҳое, ки ҳангоми сайри шаҳрҳои кишвари худ ва ё сафари сарзамину мамолики хориҷа дида ва мушоҳида намудаи нависанда баён карда мешавад. Сафарнома аз ҷиҳати шакл ва банду басти хеш жанри нисбатан озод буда, ба нависанда имкон медиҳад, ки мувофиқи ҷаҳонбинию диди эстетикӣ ва матлаби эҷодии худ хонандаро бо таърих, тамаддун, одобу русум, дину мазҳаб, касбу кор, тарзи зист, иқлиму мавқеи ҷуғрофӣ, шароити иқтисодӣ, вазъи иҷтимоиву сиёсии мамлакату кишварҳои мухталифе, ки ба он ҷо сафар кардааст, ошно созад. Дар ин бобат навиштаҳои муҳаққиқи Эрон Ҳусейн Размҷӯ қобили таваҷҷуҳ аст, ки гуфтааст: “Сафарномаҳо ганҷинае аз иттилоот ҳастанд, ки аз тариқи онҳо метавон бо воқеиятҳое аз вазъи иҷтимоӣ, сиёсӣ, иқтисодӣ, адворе аз таърихи мардум ё минтақае пай бурд, ки дастёбӣ ба онҳо ҳатто аз китоби таърих муяссар нест”[9, 199]. Ҳамчунин адабиётшиноси рус Н.Г.Чернишевский низ роҷеъ ба мазмун ва моҳияти сафарнома чунин ишора дорад: “Сафарнома-қисман роман, қисман маҷмӯи латифаҳо, қисман таърих, қисман сиёсат, қисман табиатшиносӣ аст. Ҳар як хонанда метавонад дархости худро аз он пайдо намояд” [11,222]. Ин далоили оварда гувоҳ аз онанд, ки пурмуҳтавогии мазмуну мундариҷа хоси сафарнома буда, он метавонад дорои мазмуни ҷуғрофӣ, таърихӣ, этнографӣ ва умуман энсиклопедӣ бошад.

Ҳамзамон таъкид намудан ҷоиз аст, ки сафарномаҳои давраи маорифпарварӣ аз сафарномаҳои пешини адабиётамон аз ҳайси фарогирии мазмун тафовут доранд. Зеро дар сафарномаҳои

маорифпарварон танқид шакли гилаю шикоятро надошта, балки ба ошкор кардани решаи иллатҳои иҷтимоии давр, маҳкуми сохти мавҷуда ва барҳам задани ин гуна ҳукуматдорӣ нигаронида шуда буд. Аҳмади Дониш, Возеҳ, Мирзо Сироҷи Ҳаким дар сафарномаҳои худ ба кадом масъалае, ки дахл карда бошанд, ҳатман решаҳои онро дарёфт намудаву ба ислоҳи он кӯшидаанд. Дар сафарномаи "Мухаттара" низ ин ҳамоҳангӣ бармало ба назар мерасад. Масалан, Шамсиддини Кӯҳистонӣ дар сафарномаи худ роҷеъ ба донистану аз худ намудани забонҳои мухталиф изҳори назар кардааст. Ӯ ҳангоми дар шаҳри Оренбург буданаш оид ба тоҷирони бухороие, ки дар ин шаҳр ба корҳои дукондорию туҷҷорӣ машғул буданд, чунин менависад: «Дар он вақт аз тоҷирони Бухоро ду-се кас буданд, ки филҷумла дар забони русӣ тараққӣ карда буданд ва аксари эшон бисёр кам медонистанд ва баъзе солҳо дар он ҷо тиҷорат карда, балки аз тоторон хонадор шуда, умрашон дар ин шаҳр мегузашт. Баъзеашон забони русро ҳеҷ намедонистанд…» [4]. Аз навиштаи Шамсиддини Кӯҳистонӣ равшан мегардад, ки инсон новобаста ба ирқу нажодаш бояд ба омӯзиши забонҳои мухталифи дунё машғул бошад. Аз ин рӯ, бо овардани бухороиёни маскуни ин шаҳр, ки забони русиро намедонистанд ба масобаи намуна ақоиди тараққипарваронаи худро иброз медорад.

Ё ин ки роҷеъ ба танзими тӯю маъракаҳои азодорӣ низ муфассал сухан ронда, бо овардани далоил ба хонанда гӯшзад месозад, ки бо таассуби ҷаҳолату нодонӣ дар Бухоро ин гуна маъракаҳо, ки дар ибтидо ба шакли сода баргузор мегардиданд, вале ором-ором тағйири шакл намуда, то ба ҳадде расиданд, ки бо исрофкориҳои бемаънӣ соҳибони маърака худнамоӣ намудаву ифтихор намоянд. Шамсиддини Кӯҳистонӣ дар асари номбурда менависад, ки «Боз шахси дигаре бархоста, ки: «ман аз фалонӣ кам нестам, бояд аз он дар ин кор тафаввуқ [бартарӣ] ҷӯям» [5] Ин адиби равшанфикр расму одатҳои зараровари замони худро зери тозиёнаи танқид гирифта, таъкид мекунад, ки «беҳудаву абас ва бехирадона атворест, ки онро ифтихору обрӯ пиндоштаанд ва аз сармояи ин ҷинс исрофҳо чӣ хайроту мубарроте [садақаҳо], ки нахоҳад шуд, чун: бинои беморхонаҳо ва мактабхонаҳо ва мактабхонаҳои олӣ бо усули тоза ва пулҳои сангӣ барои убур ва мурури [рафтуой] мусофирон ва аҳолии мулк ва об овардан барои арозии бойира [заминҳои нокорам] ва давохонаҳо, ки барои фуқаро доруро маҷҷонӣ [бепул] бидиҳанд ва эҳдоси [ташкили] ширкатҳои тиҷоратӣ ва банкҳои миллӣ ва ҳар соле дах-бист аз ҷавонони мустаидро дар Фарангистон ё Истанбул барои таҳсили фанни табобат бо улуми фунуни ҳозира ирсол дошта [фиристода], масорифи онҳоро ҳиба намудан [бахшидан] ва ташкили ҷамъияти хайрия, ки бечорагон ва дар роҳ мондагон ва беваву бевоягонро дастгирӣ намоянд ва барои атфоли ятим ятимхона, ки асбоби осудагии эшон бошад ва доруттаҳсиле [мактабе], ки аз улуми динӣ ва ғайри он бебаҳра намонанд ва кӯчагарду ҳарзагӯй ва қиморбозу дузд нагарданд» [6]. Ин андешаҳои маорифпарваронаи Шамсиддини Кӯҳистонӣ на танҳо дархӯри замони худи ӯ буданд, балки имрӯзҳо низ давобахши дардҳои ҷомеаи мо низ мебошанд, ки солиёни зиёд пойбанди хурофоту бидъатҳо ва исрофҳои бемаънӣ зиндагӣ кардаем. Маҳз барои аз ҳамин гуна гирдобҳои номатлуб наҷот додани миллати тоҷик ва тоҷикистониён Президенти кишварамон Эмомалӣ Раҳмон Қонун "Дар бораи танзими анъана ва ҷашну маросим дар Ҷумҳурии Тоҷикистон" –ро моҳи июни соли 2007 ба имзо расонд, ки моҳиятан давоми мантиқии афкору ақоиди иброз доштаи маорифпарварон мебошад ва онро такмил медиҳад. Ин қонун амалӣ шуданӣ он армонҳоро собит месозад.

Адиби маорифпарвар сухани худро идома дода, менависад, ки "занон ҳам аз мардон пешӣ гирифта, дар ҷашну сӯг ва ҷамъоварии канизон ва асбобу фарш ва либосҳои дӯхта ва нодӯхта ва кайвонҳои бисёр ва дӯстибонӣ [дугонабозӣ] ва бибихалифаоварӣ ва ҷамъияти сешанбегӣ... дар ҳар понздаҳ рӯз ҷашне ороста, исрофҳо карда, гӯйи сабқат аз мардон рабуданд. Ва ҳар фарзанде, ки аз эшон ба вуҷуд омад, аксар бетарбият ва ҷоҳилу аҳмак ва бадахлоқу беҳунар бузург шуд... модар, ки худ тарбият ва ҳунаре надорад... чӣ гуна фарзанди он дорои инсоният гардад... " [6]. Ин андешаи инсонпарваронаи Шамсиддини Кӯҳистонӣ низ дар замони мо ҷойгоҳи худро пайдо намуд ва аз тарафи Сарвари кишварамон соли 2007 ба имзо расидани Қонун "Дар бораи масъулияти падару модар дар таълиму тарбияи фарзанд" гувоҳи ин гуфтаҳост.

Дар фарҷом бояд таъкид намуд, ки сафарномаи «Мухаттара» дорои ҷанбаи пуркуввати маорифпарварӣ буда, муаллифи он бо овардани бурҳону далоили муътамад ҳамдиёронашро ба ободию озодӣ ва созандагии шаҳрҳои дидааш ошно намуда, онҳоро аз пешрафтҳои илму техникаи дунёӣ воқиф месозад. Шояд сабаби баргардонии ин асар аз ҷониби донишманди зиндаёд Тӯрақул Зеҳнӣ низ дар ҳамин бошад, ки ҳамзамононашро тавассути навиштаҳои муаллифи асар ҳушдор диҳад, ки ба омӯзиши илму дониш, касбу ҳунар ва омӯхтану аз худ намудани забонҳо саргарм бошанду барои раҳоӣ ёфтан аз вартаи ҷаҳолату нодонӣ ва расму одатҳои ношоиста кӯшиш намоянд. Зеро устод Тӯрақул Зеҳнӣ худ як зиёии равшанзамир ва ҳомии мактабу маориф буда, ҳамеша баҳри рушду инкишофи илм дарҷомеа бедареғ заҳмат кашидааст. Он ҳама ранҷу заҳматҳо, зулмотро бо субҳ бадал карданҳо ва баҳри пайдо намудани маънии тозаву гуфтори бикр қатрае аз хуни ҷигар кам кардани ин фазилатгустари миллат моро водор месозад, ки ҳамеша номи некашро вирди забонҳо орему кору пайкорашро барои имрӯзиёну ояндагон бозгӯ бошем ва ба қавли Саъдии бузургвор:

Зиндаву ҷовид монд, ҳар к-ӯ накӯном зист,

К-аз ақибаш зикри хайр зинда кунад номро.

АДАБИЁТ

1.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №9.
2.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №12.
3.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №14.
4.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №16.
5.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №19.
6.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №21.
7.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №23.
8.Кӯҳистонӣ, Шамсиддин. Мухаттара/ Шамсиддини Кӯҳистонӣ.// -Маориф ва маданият, 1973, №28.
9. Размчӯ, Ҳ. Сафарнома/ Ҳусайн Размчӯ// Анвои адабӣ ва сори он дар забони форсӣ.-Машҳад, 1370ҳ.-С.199-205
10.Ҳодизода, Р. Нари бадеии Аҳмади Дониш/ Расул Ҳодизода.-Аз гузашта ва ҳозираи адабиёти тоҷик. Маҷмӯи мақолаҳо.-Душанбе:Ирфон, 1974.
11. Чернишевский Н.Г. Письмо об Испании В.П. Боткина / /Н.Г.Чернишевский//.-Полное собрание сочениний. В 15-ти томах. Том 4. Статьи и рецензии 1856-1857.-Москва:Художественная литература, 1948.-С.222-245.
12. Юнусзода, З. Жанри сафарнома дар адабиёти маорифпарварӣ/ Зулфия Юнусзода.-Тошканд: Фан, 2014.

ВКЛАД ТУРАКУЛА ЗЕХНИ В ПЕРЕВОДЕ И ОЗНАКОМЛЕНИЯ ПУТЕВОГО ДНЕВНИКА «МУХАТТАРА» ШАМСИДДИНА КУХИСТОНИ

Литература второй половины 19 и начала 20 века, которая в основном назван как просветительская литература, имеет тесную связь с идейным течением просветителя. Так как проникновение в литературе мнение и убеждение передовой прогрессивности, социальной и культурно-политической проблемы в творчестве просвещенных писателей привело к изменению прежних традиций литературы. Это изменение и эволюция если состоит в содержании литературы из ведения жизненного мнения и передовой просветительской идеи, то проявления формы новых жанров или изменение характера некоторых прежних жанров, является стилем написания и общедоступного языка писателя.

Путевой дневник «Мухаттара» Шамсиддина Кухистони, который переведен кириллическими буквами со стороны эрудированного мастера и просветителя Туракула Зехни, в 1973 году был опубликован в разных номерах газеты «Просвещение и культуры», без сомнения считается одной из интересных путевых записок просветительской литературы начала XX века.

Ключевые слова: *литература, век, таджик, персидский, проблема, жанр, стиль, простой, путевой дневник, журнал, удобочитаемый, художественная литература, политическая литература, маснави, стихотворение, эпос, касыдах и.т.др.*

CONTRIBUTION OF ZEHNI TURAKUL TO TRANSLATION AND ACKNOWLEDGMENTS OF THE MUKHATTAR TRAVEL DIARY SHAMSIDDINA KUHISTONI

The literature of the second half of the 19th century and the beginning of the 20th century, which is mainly called educational literature, has a close connection with the ideological course of the enlightener. Since the penetration into literature of the opinion and conviction of progressive progressiveness, the social, cultural and political problems in the work of enlightened writers led to a change in the old traditions of literature. This change and evolution, if it consists in the content of literature from the conduct of life opinion and advanced educational ideas, then the manifestation of the form of new genres or a change in the character of some previous genres is the writing style and the language of the writer.

The travel diary of "Mukhattar" ShamsiddinKuhistoni, which is translated in Cyrillic letters from the erudite master and enlightener TurakulZehni, in 1973 was published in various issues of the newspaper Enlightenment and Culture, is without a doubt considered one of the interesting travel notes of educational literature of the early twentieth century.

Key words: *literature, century, Tajik, Persian, problem, genre, style, simple, travel diary, magazine, readable, fiction, political literature, mathnavi, poem, epic, qassidah, etc.*

Сведения об авторе:

Бокиев Хамза *- кандидат филологических наук, доцент кафедра таджикского языка и*

литература Таджикский государственный университет имена С.Айни. Тел.(+992)935382604

About author:

***Bokiev Hamza** -associate Professor in the Department of Tajik Philolgy, Tajik Steat Pedagogical University named after Sadriddin Aini, Phone: (+992)935382604*

АЪЛОХОН АФСАҲЗОД ВА ТАДВИНУ ТАҲҚИҚИ «БАҲОРИСТОН»

Абдулқодири Н.

Донишкадаи омӯзгории Тоҷикистон дар ш. Панҷакент

Аълохон Афсаҳзод «Баҳористон»-ро дар радифи беҳтарин асарҳои классикони адабиёти ҷаҳон мегузорад ва менигорад, ки «…он (яъне «Баҳористон») дар тӯли панҷсад соли мавҷудияти худ аз нусха ба нусха, аз сина ба сина ва аз забон ба забон гузашта, бо тароват ва афкори ҳакимонаи худ ба инсоният сафо мебахшад ва мардумонро ба дарёфти завқи солим, одамгарӣ, ахлоқи ҳамида, бародарӣ ва хизмат ба халқ ҳидоят менамояд.». (2, 262].

Ҷомишиноси дақиққор дар пайравии «Гулистон»-и Саъдии Шерозӣ, баҳорони соли 892ҳ.(1487м.) навишта шудани «Баҳористон»-ро аз тарафи Абдураҳмони Ҷомӣ, ҳамчун китоби дарсӣ барои писараш Зиёвуддин Юсуф таъйид менамояд.

«Баҳористон» дар таърихи адабиёти тоҷик чун асари ахлоқӣ дар қатори «Гулистон» ва «Бӯстон», «Қобуснома» ва «Анвори Суҳайлӣ» шинохта шудааст ва «… масъалаҳои ахлоқро Ҷомӣ на бо шеваи илмӣ, балки бо сабки бадеӣ баён мекунад»[2, с. 262].

Доир ба таркиби асар Афсаҳзод ба андешае омада, ки онро барои хонандаи имрӯз фаҳмо баён кунаду иброз дошта, ки «Баҳористон» аз муқаддима ва ҳашт боб (равза) иборат аст: 1.Саргузашти орифон; 2.Ҳикмати бузургон; 3.Саргузашти подшоҳон, адолат ва ахлоқи неки онҳо; 4. Тарғиби саховатмандӣ; 5.Ҳикоятҳои шавқангези ишқӣ; 6. Мутоябаҳои сафобахш; 7. Зикри шуъаро, таърифи шеър, пайдоиш ва ҳусну қубҳи он; 8. Ҳикоятҳои тамсилӣ;

Ҷомишинос менигорад, ки Мавлоно Ҷомӣ «Баҳористон»-ро дар 73-солагиаш навиштааст, аз ин рӯ, асар як навъ ҷамъбасткунандаи ғояву ақоиди ҷамъиятшиносии мутафаккири забардаст аст ва нависанда ҳангоми таълиф, пеш аз ҳама, мақсади тарбияи насли наврас ва дар ҷавонон парваридани ахлоқи ҳамидаро ҳадаф қарор додааст.

«Баҳористон» асари бадеист, ки дар он ба тарзи хосе ҳам аз зиндагонии ибратомези шайхону орифон, ҳам аз дурдонаҳои андешаю афкор ва ҳикмати донишмандони бузург, ҳам аз аъмоли хайри ҳокимону мансабдорон, ҳам аз ривояти хайру саховати муболиғаомези афроди таърихӣ ва ҳиммату накӯкории шахсони афсонавӣ, ҳам аз тасвири гудози ишқ ва дӯстию вафодории дилбохтагон, ҳам аз латифаю мутоибаҳои халқӣ, ҳам аз рафтори шуъаро, ҳам аз ҳикоёти пандомези тамсилӣ роҷеъ ба ҳайвонот натиҷаҳои ахлоқӣ гирифта мешавад.» [1, с. 6].

Афсаҳзод доир ба хусусиятҳои насри асри XV ва осори насрии он давр, ки «муҳимтарин ҷиҳатҳои зиндагии ҷомеаи он рӯзро инъикос мекунанд» андеша ронда, мавқеи «Баҳористон»-ро дар байни ин осор чунин муайян мекунад: «Баҳористон» қомусест, ки дар он урфу одат ва хулқу хислатҳои тамоми табақоти мардуми асри **XV,** аз фаррош то подшоҳ, инъикос гардидааст»[2, с. 264].

Ҷомишиноси тавоно баъдан дар бораи он ки «Баҳористон» тазмини «Гулистон» ва бо санъати саҷъ ороиш ёфтааст, инчунин фасоҳату балоғати сухани Мавлоно Ҷомӣ ва бо фолклор наздик будани порчаҳои манзуми асар сухан ронда, қайд мекунад, ки ғояи гуманистӣ (инсонгароӣ) Саъдию Ҷомиро ба ҳам қарину «Гулистон»-у «Баҳористон»-ро ҷовидон гардонидааст.

Афсаҳзод менигорад: «Ҷомӣ мавзӯъҳои "Гулистон"-ро дар бобати адлу инсоф, ҷавонмардӣ, қазову қадар, парваридани ҳисси масъулияти инсонию иҷтимоӣ, қасос, дӯстию рафоқат, таваккалу тавозӯъ, ирода, хоксорию фурӯтанӣ дар баробари нигоҳ доштани қадри инсонии худ, покии ахлоқи дарвешон ва ишқу муҳаббати ҷавонӣ вусъату идома дода, дар навбати худ ба асараш сужетҳои тозаро ворид овардааст.» [2, с. 265].

Аълохон Афсаҳзод, ки яке аз барҷастатарин донандагони адабиёти классикии тоҷик дар садаи XX буд, «Баҳористон»-ро бо «Гулистон» муқоиса мекунад ва натиҷа мебардорад, ки «Баҳористон» тазмини эҷодкоронаи «Гулистон» аст. Ӯ зикр мекунад, ки аз ҷиҳати мавзӯъ фақат боби якуми «Баҳористон» бо боби дувуми «Гулистон» ҳаммавзӯъ буда, боби севуми асари Ҷомӣ мавзӯи боби якуми асари Саъдиро такрор мекунад. Боби панҷуми ҳар ду асар дар як мавзӯанд, лек ҳикоятҳояшон аз ҳам тамоман фарқ мекунанд. Мавзӯъҳои бобҳои 3, 4, 6, 7, 8-и «Гулистон» дар «Баҳористон» истифода нашудаанд ва бобҳои 2, 4, 6, 7, 8-и «Баҳористон» аз лиҳози мавзӯъ тамоман наванд. Муҳаққиқ ду-се ҳикояти ҳаммавзӯъ ва аз лиҳози мазмун ба ҳам наздикро дар ин ду асари барҷаста дармеёбад, лек тарзи гуфтори Ҷомию Саъдиро дигаргуна мебинад. Барои тақвияти фикраш донишманд аз

«Гулистон»-у «Баҳористон» ҳикоятҳои «Искандари Румӣ» ва «Ҳотами Тай»-ро мисол меорад ва таъйид мекунад, ки Ҷомӣ аз калимаю ибораю ҷумлаҳои Саъдӣ истифода набурда, ҳикоятҳоро чунон тартиб додаст, ки ҳикоятҳо ғояи навро касб кардаанд.

Тафовути дигари «Баҳористон» ва «Гулистон»-ро муҳаққиқ чунин нишон медиҳад: «Шайх Саъдӣ бобҳои китоби худро бидуни ҳеч гуна муқаддима сар мекунад. Аммо Ҷомӣ дар оғози ҳар равза бо унвони «фоида» муқаддимаи хурде меорад, ки он моҳият, мавзӯъ ва мақсади ҳамон бобро муайян мекунад. Шоир хотимаи «Фоида»-ҳоро бо шеър хулосаву ҷамъбаст намуда, таъсирбахшиву хотирмонии навиштаҳояшро бештар мегардонад.»[1, с. 19].

Баъдан донишманд барои тақвияи фикраш «Фоида»-и равзаи чаҳоруми «Баҳористон»-ро намуна меорад[1, с. 19-20].

Муҳаққиқи нуктасанҷ тафовути дигарро дар нигоштаҳои ин ду абармарди олами адаб дар он мебинад, ки Шайх Саъдӣ дар баробари дидаву шунидаҳояш аз саргузашти хеш низ ҳикоятҳо мекунад, аммо Мавлоно Ҷомӣ аз рафтору гуфтори пешиниён нақлҳо намуда, худ аз онҳо дар канор аст.

Афсаҳзод корбасти пораҳои манзумро дар «Гулистон»-у «Баҳористон» муқоиса намуда, натиҷа мебардорад, ки пораҳои манзум дар «Гулистон» ҷузви таркибии ҳикоятанд, аммо дар «Баҳористон» қитъаҳои манзум аз хати сужет берун мемонанд ва фишурдаи ҳикматомези ҳикоятҳоянд. Донишманд барои тақвияти даъвояш яктоӣ ҳикоятро аз ду асари номбурда намуна меорад [1, с. 21].

Ҳамчунин муҳаққиқ хусусиятҳои хоси «Баҳористон»-ро дарёфт намуда иброз медорад, ки: «Дар ҳикматҳо ҳамеша кӯтоҳбаёнӣ, пандомӯзандагӣ ва таъкиди гӯяндаи мӯътабари он ба тарзи нақл ба қалам оварда мешавад. Масалан: «Абӯҳошими сӯфӣ, қуддуса сирруҳу, гуфтааст, ки кӯҳро бо нӯги сӯзан аз бех кандан осонтар аст аз занги кибр аз дил бияфкандан.» Абулҳасани Фушанҷӣ, қуддуса сирруҳу, гуфтааст, ки дар дунё ҳеч чиз нохуштар нест аз дӯсте ки, дӯстии вай аз барои ғаразе бошад ё ивазе.»

«Юсуф ибн-ал-Ҳусайн, қуддуссаллоҳу сирруҳу, гуфтааст: «Ҳамаи некӯиҳо дар хонаесту калиди он тавозӯъу фурӯтанӣ ва ҳамаи бадиҳо дар хокаесту калиди он мойиву манӣ» [1, с.23].

Бузургони илму адабу ирфон, ки Ҷомӣ аз забони онҳо ҳикмат меорад, дар замону макони гуногун зистаанд ва аҳли як қавму миллат нестанд. Ин нуктаро дарёфта Афсаҳзод ба хулосае меояд, ки: «Дар худи ҳамин муносибати Ҷомӣ нисбат ба тамаддуни ҷаҳон ва афкори умумибашарии инсоният чун вуҷуди воҳид ва ҳастии ягона зуҳур менамояд.»[1, с.24].

Унсури намоёни шеваи нигориши «Баҳористон»-ро, муҳаққиқ дар муколамасозиҳои Ҷомӣ, ки ба маънои ботинии сухан аҳамияти махсус медиҳад, мебинад. Шеваи нигориши Ҷомиро дар «Баҳористон» устод Афсаҳзод басо ҷолиб ба қалам дода, аз ин рӯ қарор додем, ки онро бозгӯ накарда, айнан иқтибос орем: «Ҷомӣ дар тасвири саҳначаҳои одии хурди маишӣ, ки дар авҷи драмавӣ ба қалам дода мешаванд, ба таври ҳайратангезе ҳолати психологии тарафайнро сабт намуда, дар вазъиятҳои пуршиддати мазҳакавӣ, ҳаҷвӣ, фоҷиавӣ ва ғайра масъалаҳои сиёсат, давлатдорӣ, ҷангу сулҳ, ахлоқ ва проблемаҳои иҷтимоиро ба миён гузошта, ҳал мекунад. Хулосаҳои ӯ вобаста ба қаҳрамонҳо шакли муҳокимаҳои олимона, натиҷагириҳои ҳакимона ва ҳозирҷавобиро ба худ мегиранд. Вале дар ҳазлу мутоибаҳо, ки бештар ҷанбаи иҷтимоӣ доранд, эҳтирому таваҷҷӯҳи хоси нависанда ҳамеша ба тарафи мазлумону намояндагони табақаҳои меҳнатӣ буда, дар гуфтори онҳо, ки тарафи муқобил дар муносибат ҳисси назарногирӣ, нописандӣ ва ночизшуморӣ изҳор медорад, ҳозирҷавобию хирадмандӣ, истеҳзову тамасхур, писханду нафрати онро ба муқобили аҳли риё, ситамгарон, танпарастон, коҳилон, муфтхӯрон, бадахлоқон ва ғайраҳо нишон медиҳад. Аз ҷавобҳои намояндагони табақаҳои болоӣ бефазилатӣ, ҷоҳилӣ, симои манфур ва ботини пучи онҳо ҳувайдо мегардад. Ин шеваи нигориши «Баҳористон», ки ба тарзи ифодаи латифаҳои халқӣ наздик аст, тафаккури халқро ифода намуда, бори дигар халқияти асарро намоиш медиҳад[1, с.24].

Донишманд зикр мекунад, ки дар «Баҳористон» ҷанбаи танқидӣ пурқувват буда, андешаҳои мусанниф некбинонаву оптимистонаанд ва некиву зебоӣ ва ҳусни хулқ барин ғояҳои мусаффоро талқин менамоянд. Фошу маҳкум намудани зиштиву бадиҳо ба хотири расидан ба нияти нек ба тасвир омадааст.

Доир ба забони нигориши «Баҳористон» Афсаҳзод гуфтори донишманди эронӣ Тавҳидпурро иқтибос меорад, ки доир ба забони насри асри XV гуфтааст: «Дар наср сабки махсуси давраи муғул, ки пояи он дар муғлақнависӣ ва касрати (фаровонии А.А.) истеъмоли калимоту луғоти арабист, дар он давра матрук монду ба ҷойи он сабки дигаре ба вуҷуд омад, ки асоси он бар истиороту ташбеҳоту киноёти фаровон қарор дошт ва аз такаллуф дар луғоти арабӣ орӣ буд» [1, с.25]. Муҳаққиқ дар байни асарҳои насрии асри XV «Баҳористон»-ро аз лиҳози содагии забон ва равонии тарзи баён мумтоз дониста, дар асар корбасти санъати сачъро, ки зеби суханро афзун мегардонад, таъкид мекунад: «Ҳар кӣ бо зердастон шеваи муштзанӣ ба даст гирад, дар лагадкӯби забардастон бимирад.» ё «Хирадмандони карим мол бо дӯстон гуморанду бехирадони лаъим аз барои душманон бигзоранд»[1, с.26].

Афсаҳзод дар охир менигорад, ки осори Мавлоно Ҷомӣ, аз ҷумла «Баҳористон» ба одамон тарзи

касби камоли одамиятро таълим медиҳад.

Доир ба шуҳрати ҷаҳонии «Баҳористон» ҷомишинос-Афсаҳзод дар китоби хеш «Ҷомӣ адиб ва мутафаккир»(Душанбе: Ирфон, 1989.) қалам ронда, оид ба тарҷумаи «Баҳористон» ва пораҳои ҷудогонаи он ба забонҳои мухталифи дунё, аз замони эҷоди асар то ба имрӯз, дар саҳифаҳои 285-287 маълумоти дақиқ додааст.

Хулоса, «Баҳористон» ҷовидонисту муаллифи хешро ҷовид нигоҳ медорад, бошад ки Аълохон Афсаҳзодро низ, ки дар тадвину таҳқиқи он саҳми боризе дорад, ҷовид бидорад. Аз замони бунёди «Баҳористон»-и бехазон панҷсад сол гузашт ва, албатта, дар ин муддати дарози ним ҳазор сол, ки аз ҳаводиси рӯзгор пур буд, барге чанд аз ин «Баҳористон»-и ҷовидон аз тундбоди таърих ва гардиши даврон зард шуда, мисли барги хазон ба хонанда ҳузнеро илқо менамоянд. Вале ба тарзи куллӣ «Баҳористон»-и ҳамешасабзу пуртароват ҳамон ороставу пероста буда, насими ҷонбахше таровати гулҳо ва бӯйи рӯҳнавози раёҳини онро ба машом расонда, ба чашмон зиё, ба дилҳо сафо, ба равонҳо ҷило ва ба ҷисмҳо шифо мебахшад.

АДАБИЁТ

1. Абдураҳмони Ҷомӣ. Баҳористон.-Душанбе, “Маориф ва фарҳанг”, 2008. – 142 с.
2. Афсаҳзод Аълохон.Ҷомӣ-адиб ва мутафаккир.-Душанбе,“Ирфон”, 1989. – 384 с.
3. Афсаҳзод Аълохон. Рӯзгор ва осори Абдураҳмони Ҷомӣ.-Душанбе, “Дониш”, 1980. – 223 с.
4. Афсаҳзод Аълохон. Ҷомӣ-шоири ғазалсаро.-Душанбе, “Маориф”, 1889. – 256 с.
5. Афсаҳзод Аълохон. Суннатҳои устувор ва навпардозиҳои эҷодкор. – Душанбе, “Дониш”.,1989. – 278 с.
6. Афсаҳзод Аълохон. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи дуввуми асри XV. – Душанбе, “Дониш”.,1987. – 264 с.
7. Афсаҳзод Аълохон. Лирика Абд ар-Рахмана Джами. Проблемы текста и поэтики.-Душанбе, «Дониш», 2014. – 460 с.

A’LOKHON AFSAHZOD’ S VIEW ON WRITING AND INESTIGATION OF “BAHARISTAN” (SPRING LANDSCAPE)

The author of this article made efforts to explore study of Baharistan *(Spring landscape) by one of the Tajik sage called A’lokhon Afsahzod, who is considered one of the most hardworking wise men. Afsahzod is an author of 600 publications (monographs, scientific and popular dissertations, etc.) and one of them is a research of “Baharistan” written by the method of “Gulistan” of Saadi and other respective prose works, and is considered one of the grateful and comforting kinds of Persian prose. Jami’s aim was to simplify Saadi’s method of writing.*

According to the researcher, one the visible element in method of writing “Baharistan” is making dialogues by Jami and through them who had a particular attention to the meaning of word.

Key words: *garden, simile, rhyme, good behavior, unity, similarity, difference, creative, good deed, writing, originality, immortal, events.*

ВЗГЛЯД АЛОХОНА АФСАХЗОД НА СОЧИНЕНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЕ «БАХАРИСТАНА» (ВЕСЕННИЙ САД)

Автор этой статьи предпринял усилия, чтобы исследовать изучение Бахаристана одним из таджикских мудрецов по имени Алохон Афсахзод, который считается одним из самых трудолюбивых мудрецов. Афсахзод является автором 600 публикаций (монографий, научных и популярных диссертаций и т. д.), и одна из них является исследованием «Бахаристана», написанным по методу «Гулистана» Саади, и других соответствующих прозаических работ и считается одной из приятных и утешительных видов персидской прозы. Цель Джами состояла в том, чтобы упростить метод соченения Саади.

По словам исследователя, одним из видимых элементов в методе написания «Бахаристана» являются диалоги Джами и он уделял особое внимание на смысла речи.

Ключевые слова: *сад, сравнение, рифма, хорошее поведение, единство, сходство, различие, творчество, доброе дело, письмо, оригинальность, бессмертный, события.*

Сведения об авторе:

Абдулкодири Наджмиддин*, старший преподаватель кафедры Таджикского языка и литературы Таджикского педагогического института в городе Пенджикент, тел .: +992928904603*

About the author:

Abdulqodiri Najmiddin*, senior teacher in the Chair of Tajik Langauge and Literature Tajik Pedagogical Institute in Panjakent city, Tel.: +992928904603*

ВКЛАД ХОЛИКА МИРЗОЗОДА В ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ XVI-XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Худойдодов А. О.
Таджикский государственный университет имени С. Айни

В деле подробного исследования литературы XVI-XIX – начала XX века и описания выдающихся личностей этого периода ценными и полезными являются исследования ученых бывшего Советского союза и таджикских литературоведов. Изучение литературы XVI-XIX – начала XX века в основном началось в 50-х годах прошлого века. Обратив особое внимание на этот малоизученный период, историки таджикской литературы серьезно занялись его исследованием. Здесь следует признать особые заслуги выдающихся таджикских ученых: академика А. Мирзоева и профессора Х. Мирзозода.

Обнародованные исследования по литературе XVI-XIX – начала XX века состоят из отдельных монографий, очерков, научных статей, научно-методических статей, научно-популярных статей, брошюр и введений к литературным сборникам. Каждое из них имеет особое значение для определения художественной сущности литературы этих веков, литературных стилей и течений, представителей литературных кругов, идейного содержания творчества литераторов, литературных жанров и процессов их развития. Можно сказать, что в научных монографиях и статьях отражены характерные особенности литературы XVI-XIX – начала XX века и значение ее видных представителей.

В 1950 году читателям была предложена книга «Материалы по истории таджикской литературы» Х. Мирзозода [6], которая была предназначена для изучения литературы XVI-XIX – начала XX вв., определенное время служившая учебным пособием студентам вузов и педагогических училищ. В конце данной книги в разделе «От автора» Х. Мирзозода признает дефицит материалов, относящихся к литературе этих веков. Он указывает на доступность этих материалов только в виде рукописей и то, что они в большинстве своём не являются научно-исследовательскими работами. Наряду с этим, подчеркивая недостаточную изученность литературы XVI-XIX – начала XX века, автор пишет: «Кроме творчества Сайидо и Шохина не были изучены ни положение литературы, ни поэты и писатели XVI-XIX – начала XX века» [6, 303].

Между тем автор признает, что не в полном объеме изучены описательные материалы о политике, экономике и науке, социально-классовые, культурные и производственные отношения данного периода. Не проведен серьезный анализ творчества литераторов и описание их произведений, не выявлены положительные и отрицательные тенденции и течения литературы, идейные ограничений писателей прошлого. Говоря о недостатках предлагаемого сборника, автор подчеркивает, что в части характеристики эпохи и литературы разных веков приведены устаревшие соображения, что необходимо исправить в последующих изданиях. При этом конкретный перечень устаревших идей и нуждающихся в пересмотре идей не приводится.

Разделив данную книгу на три главы и параграфы, Х. Мирзозода приводит в ней исторические, литературные, культурные сведения и описание отдельных представителей рассматриваемого периода, а также результаты анализа полученных данных, о чем упоминает в послесловии.

Первая глава под названием «Литература XVI века» состоит из параграфов «Историческое положение XVI века», «Литературное и культурное положение» и тем «Хилоли», «Восифи» и «Мушфики». Предложенные автором сведения собраны, классифицированы и проанализированы на основе таких источников, как «Чистый сад» Хондамира, «Хабиб-ус-сияр» (Любитель биографий) Мирхонда, «Королевские почести» Хафиза Таниша и других произведений данного столетия.

По нашему мнению, серьезную научную основу имеют исследования социально-политического и экономического положения Средней Азии конца XV века; ослабления государства темуридов; нападения кочевых узбекских племен во главе с Шайбонихоном (1454-1510); борьбы последнего представителя династии темуридов Захириддина Бобура (1483-1530) в

Самарканде и Фергане и его бегства в Индию, и последующее падение династии темуридов в Мовароуннахре и Хорасане, в результате чего на политическую арену вступила новая династия под названием Шайбонихон (1500-1598). Идеи автора о литературном и культурном положении в конце XV – в XVI веке построены на основе данных этих исследований.

Автор связывает упадочное состояние культуры и литературы в конце XV – в XVI веке с политическими и экономическими событиями того исторического периода. С одной стороны, это ухудшение экономического положения, а с другой – религиозные распри, смута и преследование коренного народа, низкий культурный уровень кочевников и их предводителей.

Одну из основных причин эмиграции видных представителей науки и литературы, разрозненности литературных кругов Х. Мирзозода видит в росте невежества и эскалации религиозных конфликтов. Он указывает на временную утрату былого величия Самарканда и Герата, считавшихся научными и литературными центрами Мовароуннахра и Хуросона. Заслуживают особого внимания размышления автора о положении местного народа – таджиков.

В разгар идеологической борьбы 50-х годов и давления на него, Х. Мирзозода совершил отважный поступок и не отказался от изложения своих фундаментальных научных идей. Такие патриотические и имеющие национальную идентичность идеи стали задевать некоторых недружелюбных к нему ученых. Тогда в редакционных статьях «Красного Таджикистана» и «Коммуниста Таджикистана» стали публиковаться гневные статьи, в которых спрашивали: «Как отнесся к критике Х. Мирзозода, признал ли он свои ошибки?» Его книга «Материалы по истории таджикской литературы» (XVI-XIX – начало XX века), изданная в 1951 году (ошибка, эта книга издана в 1950 году), служит подтверждением сказанному. В этой книге Х. Мирзозода не только не исправляет свои ошибки, но и увеличивает их количество .

В таджикском литературоведении Х. Мирзозода признан в качестве одного из первых исследователей наследия Хилоли, несмотря на спорность некоторых его идей. На наш взгляд, спорно также его мнение относительно отношения Хилоли к исламу и наличия в его стихах «атеизма-материализма-безбожия», для доказательства чего он приводит газель «Туро, ки ҷони манӣ, сахт нотаон рӯза». Наряду с этим нельзя согласиться с его трактовкой собственного имени Хилоли, которого он называет Нуриддином, так как ни в одном из научных и исторических источников это имя применительно к Хилоли не упоминается [6, 12].

Затем автор кратко пересказывает содержание поэмы «Шах и Дервиш», и приводит из нее стихотворные отрывки. На основе отрывков из месневи «Качества влюбленных» он рассказывает об отваге, верности и нравственности, приводит пять газелей и одно четверостишие в качестве примеров.

В главе «Восифи» на основе имеющихся текстов «Рассказы и истории» (Бадоеъ-ул-вакоеъ) писателя, а также статей, Х. Мирзозода предоставляет читателю необходимые сведения о биографии Восифи и его путешествиях. По некоторым вопросам другие исследователи не согласны с Х. Мирзозода. В частности, это год рождения Восифи (1476 год), его путешествие во время нападения Исмаила Сафави на Хуросон и завышенная оценка объема «Рассказов и историй» (60 печатных единиц).

Несомненно, правильными здесь являются данные исследователя творчества Восифи А.Н. Болдырева. Но никак нельзя согласиться со ссылкой Болдырева на рецензию С. Табарова на главу о Восифи. Сообщая о приближенности Восифи к литературным кругам Герата, особенно к Навои и Джами, Х. Мирзозода пишет: «Когда Восифи был молод и учился, литературные и научные круги Герата возглавляли великий таджикский поэт и ученый Нуриддин Абдурахмон Джами и узбекский поэт и ученый Алишер Навои. Тогда искусство, литература и наука получили большее развитие по сравнению с предшествующими веками и с XVI веком. Этот научный центр воспитал очень много видных талантов. Восифи также был одним из воспитанников этого литературного круга» [6, 23-24].

По нашему мнению, в приведенной цитате из Х. Мирзозода нет ложных и нелогичных идей. Но рецензент выделяет из этого большого авторского контекста только одно предложение: «Этот научный центр воспитал много видных талантов. Восифи также был одним из воспитанников этого литературного круга». Якобы, не обратив внимания на мнение рецензента, Х. Мирзозода пишет: «Разве внешняя среда двора, творчество великих классиков прошлого и

встреча с Джами и Навои и другие исторические события не оказали большого влияния на развитие творчества Восифи? Именно такие события легли в основу развития его творчества. Поэтому после прибытия в Мовароуннахр Восифи … остался за пределами внимания шахов и правителей шайбонидов». По мнению рецензента, это очень серьезная и непростительная ошибка [6, 122].

Изучение данной книги показало, что предложение «Восифи… остался за пределами внимания шахов и правителей шайбонидов» вообще не встречается в тексте. Следовательно, огульное обвинение рецензентом автора общими словами и необъективными соображениями ради личных и групповых интересов, жертвование другими людьми противоречит правилам как межличностного, так и научного этикета. Неприязнь достигла такого уровня, что авторы книги «Таджикская литература XVI-XIX – начала XX века» [10,80] не упоминают книгу Х. Мирзозода при перечислении исследователей наследия Восифи. При этом другие исследователи литературы этих веков тем или иным способом упоминают данную книгу, и высказываются о согласии или несогласии с автором.

Литературное наследие Абдуррахмона Мушфики занимает важное место в истории таджикской литературы, особенно в литературе XVI-XIX веков, которая до 50-х годов XX века изучалась в Таджикистане ограниченно. Согласно работе исследователя наследия поэта З. Ахрори [2, 274], изучение творчества Мушфики в современном таджикском литературоведении началось в основном с «Образцов таджикской литературы», затем было дополнено и развито в «Образцах таджикской литературы» и учебниках для средних школ и вузов.

В связи с биографией и литературным творчеством поэта, считаясь одним из первых его исследователей, Х. Мирзозода предложил читателям отрывки из поэмы «Райский цветник» («Гулзори Ирам») и две газели. Как отметил Х. Мирзозода в послесловии данной книги, связанные с Мушфики материалы взяты из диссертации Н. Маъсуми. Этот важный факт побудил нас еще раз просмотреть литературоведческие статьи и монографии Н. Маъсуми. Среди произведений Н. Маъсуми [4, 118] и воспоминаний его друзей и соратников мы не смогли найти подтверждение тому факту, что Маъсуми писал свою кандидатскую диссертацию о Мушфики. Конечно, эта подсказка Х. Мирзозода призывает исследователей наследия Н. Маъсуми еще раз пересмотреть его наследие. Данный вопрос требует серьезных дополнительных исследований.

Приведенные Х. Мирзозода сведения о Мушфики немного отличаются от сочинений исследователей того времени широтой охвата биографии и глубиной анализа творчества поэта. Но наряду с полезными сведениями и привлекательными идеями некоторые свидетельства и размышления автора о жизни и творчестве Мушфики кажутся спорными, на чем более подробно останавливается З. Ахрори [2, 70].

Историки литературы сообщают о шести лицах, живших и творивших в X, XVI, XVII веках под именем Мушфики. Поэтому Х. Мирзозода в биографии Мушфики ошибочно приводит некоторые события из жизни однофамильцев поэта, в частности Мушфики Багдадского.

Во-вторых, сообщая без указания источника информации обобщенные сведения о вероятном месте погребения Мушфики в крепости Дехбош города Балх, для подтверждения этой мысли Х. Мирзозода приводит одно полустишие газели «Где я и где моя несчастная могила …». З. Ахрори пишет об этом: «Во многих источниках, упоминающих об Абдурахмоне Мушфики и в его дошедшем до нас литературном наследии по этому поводу нет никаких сведений. Поэтому указанные данные никоим образом не могут быть включены в биографию Мушфики» [2, 26].

В-третьих, на основе анализа произведения «Жало любви» исследователь приходит к заключению, что «путешествие Мушфики в этот период было связано с государственными делами и с тем, что он в качестве главного поэта был назначен главой делегации, направленной в Индию» [6, 50]. Поездки Мушфики в Индию, по мнению З. Ахрори, связаны с его трудной жизнью и неспокойной обстановкой в Мовароуннахре, что более правдоподобно.

В-четвертых, для обоснования своих слов исследователь приводит в книге двустишия и газель, которых нет в сборнике Мушфики, и которые не имеют никакого отношения к творчеству поэта.

Из ошибок в биографии Мушфики, допущенных Х. Мирзозода в результате неверной

интерпретации творчества поэта, последующие исследователи сделали соответствующие выводы. Были предложены важные научные сведения для исправления биографических сведений и ошибок в литературном наследии поэта, и подтверждено существование других Мушфики и их творчества. Это, безусловно, очередная победа таджикского литературоведения.

Во второй главе данной книги Х. Мирзозода кратко останавливается на литературе XVII-XVIII веков. Он приводит краткие сведения о политической ситуации и социальном положении, литературной и культурной жизни, о времени жизни Бедила и Зебуниссо. Снабжает читателя краткими биографическими сведениями о Сайидо Насафи, Фитрате Зардузи Самарканди, Мулхаме, Мирзо Абдулкодире Бедиле, Зебуниссо и образцах их творчества.

В параграфе «Политическая ситуация и социальное положение» Х. Мирзозода кратко выражает свою точку зрения на события, происходившие в Моваруннахре и Хорасане во время борьбы за трон среди шайбонидов. Далее на основе свидетельств и источников он рассказывает читателям о правлении сыновей Абулфайзхон – Абдулмуъмина и Убайдуллы до 1756 года, и их гибели от рук Рахимби Атолика, что послужило окончанию династии Аштархонидов и приходу к власти династии Мангитов.

По сравнению с другими произведениями и статьями о политическом и социальном состоянии XVII века, автор приводит более подробные сведения. По нашему мнению, данная книга послужила путеводителем для авторов монографий и учебников, опубликованных после ее издания[1].

В параграфе «Литературная и культурная жизнь XVII века» автор приводит свое убеждение, что литературная жизнь этого столетия еще не выбралась из омута упадка XVI века. Литературу данного века он делит на «придворную» и «не придворную» и, оценивая с позиции времени, приходит к заключению, что «во второй половине XVII – начале XVIII века наблюдается серьезный рост не придворной литературы» [6, 68].

Отдельный подраздел Х. Мирзозода посвятил здесь времени жизни Бедила и Зебуниссо. К настоящему времени ни в одном учебнике для вузов не была отражена политическая и социальная ситуация в Северной Индии XVI-XVIII веков – после падения династии темуридов в Мовароуннахре и Хорасане и подчинения Индии в результате ожесточенной борьбы Захириддина Бобура. Поэтому исследователь дает подробные сведения о времени Хамаюна (1525-1556 гг.), правлении Акбара (1556-1605 гг.), Джахангира (1606-1627 гг.), Шаха Джахана (1628-1658 гг.), Аврангзеба (1658-1707 гг.) и быстрой смене последующих правителей династии темуридов в Индии. Также он излагает полезные соображения о таджикоязычной литературе Индии, которые и сегодня не утратили своей высокой научной ценности, и не лишены интереса для студентов и исследователей.

После подведения итогов обзора литературной и культурной жизни XVII и первой половины XVIII века Х. Мирзозода кратко останавливается на биографии Сайидо и содержании его произведений. Впервые исследователь дает краткие сведения о Сайидо Насафи в «Образцах таджикской литературы» [1,175-182] и статье о биографии поэта, отрывке из «Бахориёт» (под названием «Рассказы животных») и двух его газелях. О недостатках и ошибках данной статьи, посвященной биографии Сайидо, открыто выражает мнение А. Мирзоев во введении к своей монографии «Сайидо и его место в истории таджикской литературы» [7, 184].

Из содержания посвященного Сайидо в книге Х. Мирзозода раздела видно, что автор принимает критические мысли А. Мирзоева о доступности полного собрания сочинений Сайидо и антологии Малехо Самарканди, о жизни поэта во время правления Абдулазизхона и Абдуллохона. Наряду с этим он расширяет свое исследование жизни поэта и анализ его творчества. Исследователь пришел к заключению, что «литературные произведения Сайидо Насафи, хотя и немногочисленны, но различны по жанру, а по содержанию настолько богаты, что ни один из таджикских поэтов XVII века, современников Сайидо, не смог подняться на такую высоту искусства» [6, 86]. Очень эффектно составлено исследование произведение «Бахориёт» Сайидо и его сравнение с «Кошкой и мышкой» Убайда Зокони. Наряду с некоторыми недостатками и изъянами указанная работа Х. Мирзозода о Сайидо Насафи

[1] К сожалению, в следующих научных книгах статьи и книги Х. Мирзозода не упоминаются: С. Саъдиев. Таджикская литература в XVII веке. - Душанбе: «Дониш», 1985. - 268 с., Р. Ходизода и др. Таджикская литература (XVI-XIX вв и начало XX в): учебник для школ. - Душанбе: Маориф, 1988. - 416 с.

считается довольно ценным материалом в таджикском литературоведении.

Также Х. Мирзозода одним из первых исследовал творчество Фитрата Зардузи Самарканди. Вслед за антологией «Образцы таджикской литературы» С. Айни, Х. Мирзозода кратко сообщает о биографии Фитрата Зардузи Самарканди [1, 197], и предлагает читателям большой отрывок из поэмы «Ищущий и искомый» («Толибу Матлуб») с дополнениями и словарем [1, 198-213].

Эта тема также включена в книгу «Материалы…» с некоторыми дополнениями к биографии и подробным анализом поэмы «Ищущий и искомый». Действительно, поэма «Ищущий и искомый» является одной из самых волнующих лирических поэм таджикской классической литературы. По словам Малехо Самарканди, «... ярчайшее из событий связано с мальчиком, оформлено в виде месневи и достойно слушания» [9, 371-372]. Из данной книги учащиеся высшей школы впервые получают биографические сведения о жизни Мулхама Бухорои, Мирзо Абдулкодира Бедила и Зебуниссо и образцы их поэзии.

Одна из основных глав данной книги посвящена литературе XIX – начала XX века. В нее включены исследование литературного круга Ферганы конца XVIII –начала XIX веков; творчества Хозика и Гулхани, литературного круга и литературных течений Бухары; краткие биографии и анализ литературных наследий Абдулкодирходжа Савдо, Ахмади Дониша, Исо Махдума, Шамсиддина Шохина и образцы их творчества. Также приведены краткие сведения о политическом положении, состоянии литературы и культуры в начале XX века.

Вкратце пояснив социально-политическое и культурное положение в Средней Азии данных веков, исследователь подчеркивает наличие в ней трёх ханств: Бухарского, Ферганского и Хивинского. К сожалению, автор уделяет недостаточно внимания политической обстановке того времени, распрям и войнам за власть, в основном выражая общие суждения о Ферганском ханстве. Рассматривая литературное движение в Ферганском ханстве, автор подчеркивает, что относительно спокойные условия и среда этого литературного круга обеспечили приток литераторов со всех уголков Средней Азии и их сосредоточение в Коканде, особенно во время правления эмира Умархана.

После изучения данных литературных источников Х. Мирзозода пришел к заключению, что в этом литературном кругу поэты состязались в двух жанрах: газелях и касыдах, но по содержанию и форме они не достигали уровня касыд и газелей классической литературы.

На основе сведений из «Сборника поэтов» Фазли Намангани автор сообщает, что в Коканде жили и творили более 47 представителей городов Хаджент, Фергана, Самарканд, Бухара, Ташкент, Истаравшан, Балх, Марв, Герат, Наманган, Исфара, Рошидон, Шахрисабз, Кундуз, Кашкар, Косон, Гиссар и Коканд. Он видит причину их вхождения в этот литературный круг, прежде всего, в малом количестве внутренних войн и в удобном расположении Ферганы на пересечении торговых путей Мовароуннахра, Индии, Китая и России. Также сыграли свою роль ослабление позиций Бухарского ханства в результате внутренних столкновений и нападений со стороны соседних Хорезмского и Ферганского ханств, вследствие чего Бухара прекратила существование как политический, научный и литературный центр. Конечно, это утверждение неверно.

Несмотря на внутренние столкновения и войны с соседями, литературный кругу Бухары включал таких литераторов как Музхаб, Имло, Ирсии Хисори, Ансаби Бухорои, Парии Хисори, Хасрати Хисори, Хичлати Бухорои, Дониши Бухорои, Рахимии Смараканди, Закии Бухорои, Мухаммадзамони Самарканди, Лисонии Худжанди и Мирзо Содики Мунши. Но территориально они были разбросаны по различным городам и провинциям.

Х. Мирзозода считает, что другой фактор обращения литераторов к Коканду связан с известностью эмира Умархана и его влиянием в Средней Азии, а также с высоким уровнем этого литературного круга, отсутствием невежества, светскостью и литературной просвещенностью ханов Ферганы. Хотя эти размышления ученого в некоторой степени верны, все же требуют пояснений. Невежество, низость и несправедливость правящего класса, несмотря на его просвещенность, сильно ощущались во всех ханствах. По своей воле они никогда не занимались светскими и литературными делами. Лишь угроза меча и взгляд эмира Умархана заставлял их по-другому относиться к представителям науки и культуры.

Х. Мирзозода делит поэтов рассматриваемого литературного круга на две группы: поэты-

панегирики и свободомыслящие поэты. Представляется справедливой мысль ученого, что обе эти группы ограничены узким кругом придворных условий и в некоторых случаях между ними нет серьезных различий. Эту мысль Х. Мирзозода несколько позже подтверждает Н. Маъсуми. Последний упоминает: «Хотя большинство таких свободомыслящих литераторов, как Гулхани, Хозик, Махмур, Мучрим, Кошиф, Доги и другие, до конца своей жизни имели официальные и творческие связи с двором хана, но были экономически независимы» [4, 98].

Приводя краткие размышления об особенностях литературного круга Коканда, исследователь подчеркивает, что свободолюбивые придворные и не придворные поэты, хотя и не внесли изменений в жанр и форму произведений, содержательно высказали некоторые передовые идеи, в которых ощущается протест против угнетения и вражды, бедности и нищеты, принижения науки и знаний и т.д. Также в этом литературном кругу важное значение имело двуязычное творчество на таджикском и узбекском языках.

Х. Мирзозода дает очень краткие биографические сведения о Джунайдулло Хозике, и приводит отрывок из поэмы «Юсуф и Зулайхо» и две газели поэта. Краткие сведения автора о Хозике, его месте в истории литературы первой половины XIX века, а также перемещение поэта между Бухарой и Кокандом и его важное место в этих литературных кругах подтверждены научными фактами. Также нужно напомнить, что наблюдения исследователя о годе казни поэта имеют под собой научную основу.

По этому поводу литературовед Усмон Каримов, открыто поддерживая соображения Х. Мирзозода о годе смерти поэта, пишет: «Одна из позитивных сторон Х. Мирзозода заключена в том, что он впервые, согласно двустишию (Не каждый может говорить об истории своей смерти, ищи «в теле Хозика» историю его обезглавливания) помог точно определить год казни Джунайдулло Хозика (1843 год)» [3, 9].

Х. Мирзозода считается одним из первых экспертов по биографии, литературному наследию и представлению в таджикском литературоведении Гулхани. Он приводит биографию поэта на основе источников и имеющихся научных сведений, опубликованных в Таджикистане и Узбекистане, и признает, что существующих материалов недостаточно для отображения жизни поэта и его творчества. На основе сведений Фазли Намангони и Кори Рахматуллы Возеха Х. Мирзозода подготовил и предложил читателю биографические сведения, а также привел в качестве образцов две газели поэта. Относительно полные сведения о Гулхани можно найти в его статье под названием «Тема жизни и творчества Мухаммадшарифа Гулхани для IX класса» [7, 48-63], которая вначале была представлена учителям в журнале «Советская школа» (1970, №5, 6).

В данной статье, определяя год рождения поэта (примерно 1770 г.) и приводя конкретные примеры, Х. Мирзозода считает неправильными данные узбекских литературоведов Вахида Абдуллоева и Лазиза Кайюмова о рождении поэта в Коканде. В этой статье, подробнее интерпретируя творчество Гулхани, автор выражает свое мнение о поэтическом мастерстве поэта, которое свидетельствует о его проницательности. Размышления и соображения автора о «Пословицах» поэта очень уместны, и дают читателю предварительные сведения.

Указав на важное значение народных притч в данном произведении, Х. Мирзозода приводит два рассказа «Верблюд и теленок» и «Черепаха и скорпион». После их изучения, особенно «Черепахи и скорпиона», автор пишет: «Эта притча Гулхани имеет особые отличия от притчи «Бахористон» Джами по сюжету, событиям и драматизму. Но она обладает схожей идеей, и является продолжением традиции народной и классической литературы, иллюстрируя народную поговорку: «За добро добром не платят» [7, 61]. Следовательно, становится ясным, что «поговорки» Гулхани, имея особое значение в истории таджикской и узбекской литературы, продолжают традицию написания притч таджикской классической литературы в узбекской литературе.

В отношении литературного круга Бухары исследователь имеет собственное мнение. Изучив по традиции политическую ситуацию, состояние литературы и культуры в Бухаре второй половины XVIII - начала XIX веков на основе антологий и исторических произведений, а также материалов таджикских и русских ученых, он предложил читателю общий обзор. Из него стало видно, что после прихода к власти ханства династии Мангитов политическая и социальная ситуация в стране не улучшилась. В результате падения династии Аштархони и

слабости династии Мангитов обрело независимость Ферганское ханство, а между ханствами Бухары и Ферганы или Коканда, Бухары и Хивы шли постоянные войны. По мнению исследователя, «страницы истории 170-летнего правления Мангитов не содержат интересных строк для чтения по хозяйственному и культурному развитию народов ханства» [7, 198].

После краткого описания эмиров династии Мангитов, известных своим невежеством, фанатизмом, деспотией и жестокостью, исследователь сообщает о постоянной конкуренции и вражде ханств Бухары и Ферганы, которые привели к разорению простого народа. А такие просвещенные личности того времени, как Муфти Иноят Махдум, Шариф Махдум Муътасим, Исо Махдум, Хамидходжа Зуфунун, Муллошарифи Соат, Мирзо Азими Соми и другие подвергались гонениям со стороны правителей. В этой связи, говоря о передовых и прогрессивных личностях, он указывает на изменения, произошедшие в их сознании. И подчеркивает: «Если завоевание Средней Азии русским царским правительством подвергло народ двух- и трехстороннему угнетению с одной стороны, то с другой – присоединение нашего края к такой великой стране, как Россия, раньше перешедшей к капиталистическому пути развития и революционным выступлениям, не могло не способствовать пробуждению местных народов» [Мир.таъл154; С. 206]. Таким образом, во второй половине XIX века такие прогрессивные деятели как Ахмади Дониш, Савдо, Шохин, Садри Зиё, Музтариб, Зухури, Исо Махдум и другие, подобно ярким звездам, засветились в темном небе Бухары, сочинения которых угрожали правительству «хуже пороха». Поэтому власть имущие пытались любыми средствами избавиться от таких людей.

В рассматриваемом параграфе в связи с затронутыми вопросами Х. Мирзозода предложил читателю сведения о литературных течениях и конкуренции между ними. Здесь он смешивает между собой стили и течения: «стиль феодальных придворных поэтов и неумелых подражателей литературе прошлых времен» называет условно «поддельным классицизмом». Во-первых, термин «поддельный классицизм» является изобретением автора, что в последующем не нашло ни одного сторонника в литературоведении. Во-вторых, справедлива критика этой идеи исследователем С. Табаровым [8,121].

Говоря о жанрах придворной литературы, Х. Мирзозода интерпретирует газель как «избитый феодальный стиль», что не очевидно. Газель во все периоды (даже сегодня - А.Х.) входит в число распространенных и лучших жанров литературы. Также автор размышляет о влиянии стиля Бедиля на литературу данных веков, и говорит, что большинство поэтов, творивших в этом стиле, выражали недовольство временем и исламской религией. Это утверждение также нуждается в серьезной проверке, поскольку, по словам Гуломалихона Озода, Бедил был «универсальным поэтом, который с особой красноречивостью писал газели, месневи, четверостишия, касыды и даже прозу».

Считая критический реализм единственным передовым литературным стилем и методом XIX века, Х. Мирзозода отмечает наличие данного стиля в творчестве Савдо, Ахмади Дониша и других литераторов. Однако «данное течение развивалось достаточно слабо и неправильно, поскольку и общество того времени было слабо оформлено, вследствие чего развитие мысли было довольно медленным» [6, 211]. Согласно наблюдениям автора, во второй половине XIX века в творчестве Ахмади Дониша, Савдо, Шохина, Музтариба, Зухури, Соми, Хайрата, Садри Сарира, Сирата, Исо Махдума, Ширина, Аджзи, Асири, Мирзо Сироджа, Садри Зиё сильной критике подвергались различные общественные проблемы: падение нравственности, устаревший порядок управления государством и т.д.

Общественный прогресс, возникновение новых мыслей и идей, критика застывшего мышления правящих кругов и религии в произведениях прогрессивных личностей привели к появлению их идеологических противников, таких как Кози Курбонхони Фитрат, Мухтарам, Идрисходжа Роджи и Афзал Махдум. Указанные лица «... вели свою борьбу против прогрессивных лиц и распространяли отрывки стихов, в которых отдельные представители нового течения подвергались высмеиванию и унижению» [6, 212]. Наряду с этим становится ясным, что согласно общественному запросу представители нового течения в своих произведениях безжалостно критикуют реакционное мышление высших классов, пытаясь подвести под свою критику реальную основу.

Х. Мирзозода впервые дает краткие сведения о Абдулкодирходже Савдо и образцах его

стихов в «Образце таджикской литературы» [1, 224-228]. Здесь автор в основном останавливается на умении и поэтическом таланте Савдо, но ничего не говорит о годе его рождения, времени, биографии и литературном наследии. Однако в книге «Образцы…» он глубже рассматривает данные аспекты, и считает, что в вопросах темы, стиля и содержания Савдо ломает стереотипы, и простым языком вводит в стихи социальное содержание и народную и разговорную лексику. Поэтому игривые и легкие ритмы и мелодика, делая стихи поэта впечатляющими, быстро проникают в сердца людей. Довольствуясь приведением нескольких газелей и показом поэтического мастерства Савдо, автор представляет его читателю как одного из борцов против слепого подражания стилю Бедиля, и как поэта, внесшего новшества в форму, содержание и тематику литературного творчества конца XIX века.

Развивая данную тему в другой своей книге «Материалы по истории таджикской литературы» [6,105], Х. Мирзозода расширяет сведения о биографии, учебе, отношении ко двору, связи с Ахмади Донишем, анализ социальной лирики поэта и высказывает свои соображения о юморе Савдо. Упоминая важное значение его творчества в литературе второй половины XIX века, он пишет: «Как в поэзии, так и в прозе Савдо является поэтом и писателем-новатором и одним из представителей таджикской просветительской литературы. Просветительство Савдо не так всесторонне развито, как просветительство Ахмади Дониша. Как поэт и писатель он больше критикует некоторые недостатки общества своего времени и религиозные обряды и традиции. Пропаганда русского стиля жизни, культуры и языка, а также критика правительства эмира пока еще не видны в его творчестве» [6, 104-105].

Анализ мыслей, соображений и исследований Холика Мирзозода о литературе этих веков привел нас к следующим выводам:

– Большая часть сведений о политическом и социальном положении XVI-XIX веков, предложенных им в своих книгах и статьях, несмотря на их краткость, является новыми и служит в качестве путеводителя для литературоведов этих веков.

– Необходимо признать, что в этой книге иногда встречаются неопределенные, однобокие, ошибочные, неправильные и некорректные суждения. Это, конечно, связано с недостаточностью материалов, слабой изученностью литературы и личностей выдающихся литераторов, а также течений и других сторон литературы XVI-XIX веков.

– С добротой вспоминая заслуги Х. Мирзозода, такие историки литературы как Насирджан Маъсуми, Усмон Каримов, Субхон Амиркулов и другие, в своих монографиях и произведениях исправляют его ошибки и изъяны, развивают его идеи и наблюдения.

ЛИТЕРАТУРА

1.Айнӣ, Садриддин. Намунаи адабиёти тоҷик - Душанбе: Адиб, 2010. - 448 с.
2.Аҳрорӣ, З. Мушфиқӣ. - Душанбе: Дониш, 1978.- 276 с.
3. Каримов, У. Адабиёти тоҷик дар нимаи дуввуми асри ХУШ ва аввали асри Х1Х.- Душанбе: Дониш, 1974.- 188 с.
4. Маъсумӣ, Н. Асарҳои мунтахаб.- Душанбе: Ирфон, 1977. - 366 с.
5.Мирзоев, А. Сайидо ва мақоми ӯ дар таърихи адабиёти тоҷик.- Сталинобод: Нашрдавтоҷик, 1947. – 197 с
6. Мирзозода Х. Материалҳо аз таърихи адабиёти тоҷик (асрҳои ХУ1-Х1Х ва ибтидои асри ХХ) .- Сталинобод, 1950.- 304 с
7. Мирзозода Х. Адабиёт, таълим ва тарбия.- Душанбе: Маориф, 1983.- 144 с.
8.Табаров, С. Таърихи таҳрири як китоби дарсӣ // Садои шарқ.- 2003.- №10-12.
9.Тазкираи «Музокир-ул-асҳоб» ё «Тазкират-уш-шуаро»-и Малеҳои Самарқандӣ // Таълифи Муҳаммадбадеъ ибни Муҳаммадшариф Малеҳои Самарқандӣ; [Матни интиқодӣ бар асоси чаҳор нусхаи муҳим. Бо эҳтимоми Камолиддин Садриддинзодаи Айнӣ]. –Интишороти «Пайванд», 1385.- 689 с.
10.Ҳодизода, Р, Каримов, У, Саъдиев, С. Адабиёти тоҷик. Асрҳои ХУ1-Х1Х ва ибтидои асри ХХ - Душанбе: Маориф, 1988.- 416 с

ВКЛАД ХОЛИКА МИРЗОЗОДА В ИССЛЕДОВАНИЕ ЛИТЕРАТУРЫ XVI-XIX – НАЧАЛА XX ВЕКА

Изучение литературы XVI-XIX – начала XX века в основном началось в 50-х годах прошлого века. Здесь следует признать особые заслуги выдающихся таджикских ученых: академика А. Мирзоева и профессора Х. Мирзозода. В данное статье анализируется книга «Материалы по истории таджикской литературы» Х. Мирзозода, которая была предназначена для изучения литературы XVI-XIX – начала XX вв.

***Ключевые слова**: исследование, литература, обнародованные, содержание, творчества, идея, культура, фактор, круг, содержание, юмор и др.*

CONTRIBUTION OF THE CHOLIK MIRZOZOD TO THE STUDY OF LITERATURE XVI-XIX - THE BEGINNING OF THE XX CENTURY

The study of literature of the XVI-XIX - the beginning of the XX century mainly began in the 50s of the last century. Here, the special merits of outstanding Tajik scientists should be recognized: Academician A. Mirzoyev and Professor H. Mirzozoda. This article analyzes the book "Materials on the history of Tajik literature" by H. Mirzozoda, which was intended to study literature of the 16th-19th - early 20th centuries.

Key words: *research, literature, made public, content, creativity, idea, culture, factor, circle, content, humor, etc.*

Сведение об авторе:

Худойдодов Аъзам Овлододович *– доктор филологических наук, профессор кафедры теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. С. Айни. Тел.: (+992) 919328220. E-mail: khudoidodov1959@mail.ru*

About the author:

Khudoidodov Azam Ovlododovich *– Doctor of Philological Scienves, Professor in the Department of Theory and History of Literature, Tajik Sate Pedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (+992) 919328220. E-mail: khudoidodov1959@mail.ru*

ИНЪИКОСИ ЗИНДАГИНОМАИ САНОӢ ДАР ДУ АСАРИ Ӯ

Солеҳов М.О.

Донишгоҳи миллии Тоҷикистон

Адиби давронсоз Ҳаким Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ эҷодкорест, ки на танҳо ба анвои адабии ҷудогона, балки ба каломи ҳунарӣ насими тоза ворид сохт ва маҷрои онро ба таври бунёдӣ дигар кард. Тибқи қазовати Шафеии Кадканӣ, бидуни истисно ҳеҷ кадоме аз эҷодкорони таърихи адабиёт ба рисолатҳои таърихии бачоовардаи ӯ чизе фузуда натавонистаанд [8].

Аз ин рӯ, дар таърихи адабиёти форс-тоҷик қариб сарчашмаи адабие нест, ки оид ба рӯзгору осори ин абармарди каломи ҳунарӣ ишорае надошта бошад.

Аввалин сарчашмае, ки оид ба ин симои адабии нотакрор баҳс ба миён овардааст, «Чаҳор мақола»-и Низомии Арӯзии Самарқандӣ [10] аст. Баъдтар Фаридуддини Аттор, Муҳаммад Авфӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Давлатшоҳи Самарқандӣ, Лутфалибеки Озар, Волаи Доғистонӣ, Мавлавӣ Муҳаммад Ҳусайни Сабо, Ризоқулихони Ҳидоят ва бисёр дигарон маълумоти гуногун додаанд. Дар ҳамин ҷо месазад як нуктаро таъкид намуд, ки ғолибан сарчашманигорон оид ба шуҳрат ва мақому мартабаи ин Ҳакими суханвар рӯ оварда, бо зикри маълумоти андаки шарҳиҳолии Саноии Ғазнавӣ иктифо кардаанд.

Аз ин хотир, ба назари мо, барои дарёфти маълумоти муътамаду дақиқ бояд бевосита ба осори Хаким Саноӣ рӯ овард, зеро аввалин сарчашмаи боъэтимод, ки дар ин бора иттилооти пуразриш медиҳад, ишораҳои шарҳиҳолии худи адиб аст. Ишораҳои шарҳиҳолии адиб, пеш аз ҳама, барои баркарорсозии зиндагиномаи илмии Ҳаким Саноии Ғазнавӣ тозатарин маълумот ва муътамадтарин маъхаз маърифат карда мешаванд. Зеро тибқи имконоти жанр, яъне маснавӣ, зикри маълумоти шарҳиҳолӣ низ мумкин аст фузунтар даст бидиҳад. Ҳолати мазкур ҳатто дар маснавии нахустини Ҳаким Саноӣ «Корномаи Балх» хеле хуб ба мушоҳида мерасад. Барои он ки дар эҷоди ин маснавӣ аз ҷониби Ҳаким Саноӣ касе аз сарчашманигорону нафаре аз аҳли таҳқиқ тардид надоранд. Маснавии мазкур миёни солҳои 492-508 таълиф шудааст, ки солҳои ҳукмронии Султон Масъуд ибни Султон Иброҳими Ғазнавӣ аст. Ин маснавии Ҳаким Саноӣ бо унвони дигар – «Мутоибанома» низ иштиҳор дошта бошад ҳам, ҳазли Ҳаким Саноӣ ба қавли ӯ, «ҳазл нест, таълим аст». Зимнан маснавии «Корномаи Балх» муштамил бар 491 байт буда, дар баҳри Хафифи махбуни аслам (аслами мусаббағ, махбуни маҳзуф, махбуни мақсур) эҷод шудааст, ки шакли афоъилии он чунин аст:

- v - - / v – v- / - -

- v - -/ v –v -/ - - (- ~, vv -, vv ~)

Ҳаким Саноӣ дар маснавии мазкур зерфасли ҷудогонае шомили 22 байт, таҳти унвони «Сифати падари хеш» овардааст, ки басо горонарзиш аст, зеро шоир аз падари худ ифтихор намуда, бо муҳаббати хосса аз падари хеш ёд мекунад. Зерфасли мазкур бевосита аз зикри номи падари адиб ва ёдоварӣ аз ҳирфаи падар ё касби маоши ӯ оғоз мешавад, ки арзиши илмӣ дорад.

Чунончи:

Падаре дорам аз нажоди каром,
Аз бузургӣ, ки ҳаст Одам ном.

Ҳаст баҳри атои дилбандат,
Падари шаръи ҳар се фарзандат [12, с. 180].

Шарқшиноси ҳоландӣ Т. Бройн таҳти унвони «Аз нажоди каром» зерфасле дар тадқиқоти хеш [4, с.104] дорад, ки доир ба арзиши шарҳиҳолии маснавиҳои адиб менависад: «Зиндагиноманависони ҳамрӯзгори мо, ба вижа Мударриси Разавӣ ва Аҳмад Оташ аз фаҳвои сурудаҳои Саноӣ пай бурдаанд, ки ӯ аз «нажоди каром» будааст» [4, с. 108].

Чунонки қаблан ишора шуд, дар қазовати фавқуззикр исми падари шоир ва пешаи ӯ мавриди баён қарор гирифтааст, ки падари Ҳаким Саноӣ Одам аз нажоди Каром буда, пешаи муаллимӣ-устодӣ дошта, ба дарбориёни воломақом, аз ҷумла муаллими се фарзанди вазир – падари маънавии эшон будааст. Пас, Ҳаким Саноӣ дар хонадони мударрис, устод ба дунё омада будааст, ки ин басо ишораи арзишманди илмӣ аст. Аз тарафи дигар, аз ибораи «падари шаръ» маълум мешавад, ки падари Ҳаким Саноӣ ба шогирдон аз улуми шариат дарс медодааст, ки шоир маҳз ин илмро тавъам бо машғулияти падари худ шохис сохтааст. Инчунин, дуогӯии устод низ шояд ба пешааш ҳам робитадор бошад.

Дигар аз асарҳои Ҳаким Саноӣ, ки дар барқарорсозии зиндагиномаи илмии ӯ басо пуразриш аст, охирин асари адиби ориф – маснавии «Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа» ё «Илоҳинома» ва ё «Фахринома» [8, с. 18] ё ин ки «Саноиобод» - и Ҳаким Абулмаҷд Маҷдуд аст, ки ахбори шарҳиҳолии ин маснавӣ қариб аз кулли сарчашмаҳои адабию таърихӣ бештар ва арзишмандтар аст. Ба қавли Томас Бройн, «Зиндагии Саноӣ бо осори адабии вай дар ҳам омехтааст ва ин махсусан, дар мавриди маснавиҳои ӯ сидқ мекунад» [3, с. 121].

Ҳаким Саноӣ хосса дар «Ҳадиқа» ахбори бештаре оид ба рӯзгор ва ҷузъиёти зиндагӣ ва мухтассоти ашъори худ ва пояи эҷодии хеш додааст, ки хеле ва хеле арзишманд аст. Ин қазоват хосса дар боби интиҳоии «Ҳадиқа» боби Х бештар ба мушоҳида мерасад, зеро дар ин боб зерфале таҳти унвони «Дар баёни ҳасби ҳолаш ва баёни аҳволаш ва сабаби канорагирии ӯ аз аҳли дунё ва гӯшанишиниву ҷудоии ӯ аз мардумон ва сабаби таснифи китоб» [11, с. 707] дорад, ки он чунин оғоз мешавад:

Ҳасби ҳол он ки деви оз маро,
Дошт якчанд дар гудоз маро.

Ҳадаф аз деви оз (истиораву тасвиф) нафси аммора буда, мақсад зуҳури инқилоби фикрӣ ва тағйири ҳол кардани адиб аст.

Бояд гуфт, ки истиораи деви оз, аз назари адиб, ашадитарин душмани «ғамхор»-и инсонҳо ва хосса соликон буда, бо «ғамхориҳои модаронаи худ» онҳоро аз аҳдофашон дур сохта, ба вартаи муҳлик меафканад. Аз ин рӯ, хосса солик бояд ин душмани ашадиро маҳв сохта, пирӯзии хешро бар он таъмин намояд. Яъне деви оз ибораи изофии тавсифии худи Ҳаким Саноӣ аст, ки манзури мутафаккир аз истиораи мазкур – нафси аммора аст ва он зоҳиран ғамхор, вале амалан хасми ҷон аст. Аз ин рӯ, адиб худ дар ин роҳ иқдом гузошта, душманро мағлуб кардааст.

Ҳаким хеле ишораҳои сершумор нисбат ба зодгоҳи худ дорад ва зимни он истеъдод ва шахсияти хешро ричҳон медиҳад:

Гарчи мавлуд маро ба Ғазнин аст,
Назми шеърам чу нақши Мочин аст.
Хоки Ғазнин чу ман назод Ҳаким,
Оташе бодхору об надим [13, с. 606].

Ё худ дар зерфасли ҳамин боб – «Дар ифтихори худам ба аҳли асрам» омадааст, ки:

То бино кардаам чунин шаҳре,
Мисли он кас надида дар даҳре.

Ҳадафи шоир аз ин шаҳр, ки «Саноиобод» ном дорад, ҳамоно «Ҳадиқа» буда, меъмори он тавассути дилу сиголиш масолеҳи онро аз илму дониш, фазлу хирад дарёфтааст ва ҳатто хоку обаш абиромезу дурросост ва дарахтонаш тӯбиосову обаш майгуну шаҳдогин аст.

Аз ин рӯ, калимоту таркиботи ин шаҳр низ мӯъҷизаосо фароҳам омадааст, ки танҳо хоси Ҳаким Саноӣ мебошад:

Ҳар яке байт аз ӯ ҷаҳоне илм,
Ҳар яке маънӣ осмоне ҳилм [13, с. 610].

Бинобар ин, Ҳаким Саноӣ хештанро бидуни қиёс маърифат намуда, каломи ҳунарии худро заволнопазир медонад:

З-ин накутар сухан нагӯяд кас,
То ба ҳашр ин ҷаҳониёнро бас…

Маҳз бо сабабҳои фавқуззикр Ҳаким Саноӣ мубтакиру кашшоф аст, зеро касе дар замонаи ӯ ва ё нафаре то ӯ чунин ҷилои ҳунариро паҳлу назадааст:

Кас нагуфт инчунин сухан ба ҷаҳон,
В-ар касе гуфт, гӯ биёру бихон.
З-ин намат ҳар чӣ дар ҷаҳон сухан аст,
Гар яке в-ар ҳазор з-они ман аст [13, с. 611].

Умуман, хонанда дар зерфасли фавқуззикр, асосан, дар абёти фахриявӣ, ҷилоҳои ҳунарӣ ва донишу истеъдоди беқиёси Ҳаким Саноиро дармеёбад, ки кашшофу мубтакирии ӯро, пеш аз ҳама, худи ӯ кашф кардааст. Гуфтаи Ҳакимро нухбагони замони шоир тасдиқ кардаанд, ки Саноӣ шаҳодат додааст:

Фузало муттафиқ шуданд бар ин,
Ки каломи гузида нест ҷуз ин [13, с. 613].

Мо аз ишораҳои шарҳиҳолии Ҳаким Саноӣ дар ин боби «Ҳадиқа» бардошт мекунем, ки ӯ мувоҷеҳи инқилоби сиратӣ, таҳаввулоти сиголишӣ дар овони сисолагӣ шуда будааст:

Гарчи дар ғафлат андар ин сӣ сол,
Дафтари ман сиёҳ кард хаёл [11, с. 715].

Албатта, Ҳаким дар ин ҷо аз рӯйи фурӯтанӣ чунин ҳукм кардааст, зеро дар интиҳои рӯзгораш фузун аз чиҳил сол орияти орифӣ доштани худро таъкид мекунад, пас ба андешаи инҷониб, тағйири ҳол ё инқилоби фикрии Ҳаким Саноӣ дар овони 20-солагии шоири ориф рух додааст.

Як ишораи басо ҷолиби пуразриши Ҳаким Саноӣ он аст, ки ӯ дар абёти ифтихории хеш дар «Ҳадиқа», эҷодиёти худро нуқтаи олитарини эҷоди каломи ҳунарӣ медонад ва нахустин эҷодкор дар таърихи адабиёт аст, ки хештанро хотимат-уш-шуаро маърифат кардааст.

Ин қазоват дар каломи бадеъ заминаҳои ачиб дорад. Фаразан, устод Рӯдакӣ барои аҳли адаб хонаи ҳарир аз санги хора бунёд кард, ки ҳамвор кардани роҳи эҷодии эҷодкорони миллист. Фирдавсӣ аз каломи ҳунарӣ кохи бегазанде тарҳ афкандааст ва Ҳаким Саноӣ шаҳре бо номи «Саноиобод» бунёд кардааст, ки дар рӯйи замин то адиби ориф намунаи онро касе ёд надорад:

Андар ин давлат аз пайи ёде,
Кардам акнун Саноиободе…[12, с. 710].

Дар зерфасли дигари ҳамин боб «Фасл андар табдили ҳол» ба синни шастсолагӣ расидани умри муборакро таъкид карда, фурӯтании худро ошкоротар намуда, мегӯяд:

Умр додам ба ҷумлагӣ барбод,
Бар ман омад зи шаст сад бедод [14, с. 618].

Дар яке аз фаслҳои интиҳоии боби мазкур адиб бо хурсандии хосса аз яке аз дӯстон ва мухлисони хеш бо некӣ ёд мекунад ва изҳори миннатдориву сипос менамояд, ки он дӯсти адиб марди фозилу хайрхоҳ Аҳмад ибни Масъуди Теша ном дошта, ба Ҳаким хона – манзили истиқомат эҳдо мекунад, то девони ашъорашро тадвин кунад:

Дӯсте мухлис андар ин шаҳрам,
Кард аз сидқу дӯстӣ баҳрам.
Хонае баҳри ман ба раҳмати дил,
Карду як даст ҷома хона зи зилл [14, с. 624].

Аз қазовати фавқ бармеояд, ки ишораҳои шарҳиҳолии адиб басо муътамаду арзишманд буда, дур аз ҳамагуна тардид мебошад. Аз тарафи дигар, ишораҳои шарҳиҳолии адиб хеле мухталиф буда, лаҳзаҳои гуногуни зиндагиномаи адибро фаро мегиранд.

Ишораҳои шарҳиҳолии Ҳаким Саноӣ, пеш аз ҳама, барои барқарорсозии зиндагиномаи илмии адиби ориф басо пураҳамияту судманд буда, барои такмили ҷараёни зиндагии Саноӣ муътамадтарин сарчашма маърифат карда мешавад. Инчунин, Ҳаким Саноӣ оид ба мақоми ҳунариву истеъдод, пояи шоириву маҳорати эҷодии хеш, хосса дар боби даҳуми «Ҳадиқа» ишораҳои хеле ва хеле сершумор дорад, ки он дорои арзиши вофири илмист.

АДАБИЁТ

1. Бертельс Е.Э. История персидско-таджикской литературы / Е.Э. Бертельс : избран. труды. Т.1. – М.: ИВЛ, 1960.
2. Бертелс, Е.Э. Тасаввуф ва адабиёти тасаввуф / Е.Э. Бертелс : тарҷумаи Сируси Яздӣ. – Теҳрон : Амири Кабир, 1382. – 723 с.
3. Бройн, Т. Шеъри сӯфиёнаи форсӣ (Тарҷумаи Мачдуддини Кайвонӣ) / Т. Бройн. – Теҳрон : Нашри марказ, 1378. – 189 с.
4. Бройн, Т. Ҳакими иқлими ишқ. Таъсири мутақобилаи дину адабиёт дар зиндагӣ ва осори Ҳаким Саноӣ (Тарҷумаи Маҳёри Алавии Муқаддам ва Муҳаммад Ҷавводи Маҳдавӣ) / Т. Бройн. – Теҳрон: Остони Қудс, 1378. – 575 с.
5. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Арзиши мероси сӯфия / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Теҳрон : Ориё, 1344. – 270 с.
6. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Бо корвони ҳулла. Мачмӯаи нақди адабӣ / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Теҳрон : Маҳорат, 1374. – 475 с.
7. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Ҷустуҷӯ дар тасаввуфи Эрон / Абдулҳусайни Зарринкӯб. – Теҳрон : Амири Кабир, 1379. – 322 с.
8. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафеӣ. Тозиёнаҳои сулук. Нақду таҳлили чанд қасида аз Ҳаким Саноӣ / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон : Огоҳ, 1372. – 543 с.
9. Кадканӣ, Муҳаммадризо Шафеӣ. Дар иқлими рӯшноӣ. Тафсири чанд ғазал аз Ҳаким Саноии Ғазнавӣ / Муҳаммадризо Шафеии Кадканӣ. – Теҳрон : Огоҳ, 1373. – 299 с.
10. Низомии Арӯзии Самарқандӣ, Чаҳор мақола. / Низомии Арӯзии Самарқандӣ : мураттиб, муаллифони сарсухан ва ҳозиркунандагони чоп Х. Шарифов, У.Тоиров. – Д.: Ирфон, 1986. – 160 с.

11. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Девон / Абулмаҷд Маҷдуд Саноӣ : бо саъй ва эҳтимоми М. Разавӣ. – Теҳрон : Саноӣ, 1354. – 1227 с.
12. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа / Абулмаҷд Маҷдуд ибни Олам Саноии Ғазнавӣ : тасҳеҳу таҳияи М. Разавӣ. – Теҳрон : Донишгоҳ, 1359. – 875 с.
13. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Маснавиҳо / Абулмаҷд Маҷдуд Саноӣ. Ба интизоми шарҳи «Сайр-ул-ибод ила-л-маод»: бо тасҳеҳу муқаддимаи М. Разавӣ. – Теҳрон : Донишгоҳ, 1360. – 381 с.
14. Саноӣ, Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам. Ҳадиқат-ул-ҳақиқа ва шариат-ул-тариқа / Абулмаҷд Маҷдуд ибни Одам Саноии Ғазнавӣ : бо сарсухани К. Олимов. – Душанбе, 2008. – 666 с.

ОТРАЖЕНИЕ БИОГРАФИИ САНАИ В ДВУХ ЕГО ПРОИЗВЕДЕНИЯХ

В истории персидско-таджикской литературы почти все литературные источники пишут о жизни и творчестве Санаи Гезневи. В том числе про Санаи впервые сообщает Низами Арузи Самарканди в "Четырех беседах". Но самими достоверными фактами являются биографические сведения самого поэта, которые встречаются в его произведениях, в основном в его двух месневи.

Важность автобиографических сведений заключаются в том, что они имеют научную ценность для создании биографии самого поэта.

Автобиографические сведения поэта являются очень ценными и всесторонно важным и для поздных авторов антологий и историографов. А так же представляют возможность нынешным литературным критикам-литературоведам для написания научных монографий и выявление творческого пути поэта, а так же его места в истории персидско-таджикской литературы.

Ключевые слова: *источник, биографические сведения, научная биография, достоверный, юмор, биография, изменение положения.*

REFLECTION OF SANAI BIOGRAPHY IN TWO ITS WORKS

In the history of Persian-Tajik literature, almost all literary sources write about the life and work of Sanai *Geznevi. Including about Sanai for the first time reports Nizami Aruzi Samarkandi in "Four Conversations". But the most reliable facts are the biographical information of the poet himself, which is found in his works, mainly in his two mesnews.*

The importance of autobiographical information lies in the fact that they have scientific value for creating a biography of the poet himself.

The poet's autobiographical information is very valuable and comprehensively important for later authors of anthologies and historiographers. They also present an opportunity for the current literary critics and literary critics to write scientific monographs and identify the poet's creative path, as well as his place in the history of Persian-Tajik literature.

Key words: *source, biographical information, scientific biography, reliable, humor, biography, change of position.*

Сведения об авторе*:*

Солехов Мирзо Одинаевич *– Таджикский национальный университет, доцент кафедры истории таджикской литературы. Адрес: Республика Таджикистан, 734025, г. Душанбе, проспект Рудаки 17. Телефон: (+992) 981067875.*

About the author*:*

Solehov Mirzo Odinaevich *– Tajik national University, docent of the Department of History of the Tajik literature. Adress: Avenue Rudaki 17, Dushanbe, Republic of Tajikistan, 734025. Mobile: (+992) 981067875.*

УДК: 82. 1+802. 66

ВАҲДАТИ ВУҶУД ВА РОБИТАИ ИНСОН БО ОФАРИДГОР АЗ НИГОҲИ МАВЛОНО ҶАЛОЛУДДИНИ БАЛХӢ

Холова Ф.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ дар радифи дигар намояндагони равияи тасаввуф бо офаридани осори беназири рамзӣ, дар мавриди тасвири ваҳдати вуҷуд ва робитаи инсон бо Офаридгор нақши бағоят бузург бозидааст.

Вобаста ба мачзубияти андешаҳои ирфонӣ ва бавижа ҳунари шоирии Мавлоно навиштаҳои борвар ва зиёде ба сароҳат болои кор омадаанд, аммо омӯзиш, таҳлил ва таҳқиқи осори ӯ, ки баҳри бекаронеро мемонад, ҳанӯз ба ғаввосоне ниёз дорад, ки тавонанд гавҳари аслро аз умқ берун кашанд ва бар чашми муштоқон ва муштариён рӯнамоӣ кунанд.

Масоили "ваҳдати вуҷуд, "инсони комил" ақли "чузв" ва " кулл", моҳияти "фано", "бақо" ва чунин вогунаҳои ирфониро, ки далолат бар "вуҷуди Ҳақ"-ро баррасӣ мекунанд дар адабиёти тоҷик Ибни Сино, Носири Хисрав,

Фаридуддини Аттор, Саноии Ғазнавӣ, Абӯсаиди Абулхайр, Бобо Афзал, Бобо Кӯҳӣ, Бобо Тоҳир, Абдуллоҳи Ансорӣ, Фахруддини Ироқӣ, Муҳаммад Ғаззолӣ, Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ, Ҳофизи Шерозӣ, Абдурраҳмони Ҷомӣ, Абулмаъонии Бедил, Ҳочӣ Ҳусайн, Туғрали Ахрор, Аллома Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ ва садҳо орифи дигар, ба фаровонӣ мавриди таҳқиқ ва баррасӣ қарор додаанд, аммо дар миёни ин ояндагон ва гузаштагон назари Мавлоно Ҷалолуддини Балхии Румӣ ҳамчун чароғи меҳварӣ ва мувозинатдори афкори дигарон доимо хидматгузор аст.

Сарчашмаи маънӣ ва мадраки ирфон дар вобастагии инсони комил бар иртибот ба маҷзубияти "ишқ" аст, ки ба мафҳум бӯйе аз нафаҳоти азалии Офаридгор ба машом дорад бо далели ин вобастагии хеш ба амри ҳақиқат ва муҷибияти шинохти "худ" дар таҳқиқи ин бори орият ҳамеша ҷӯё ва пӯё мебошад. Ва ҳам аз дидгоҳи орифин амри чунин маҷзубият аст, ки одамро ба ҳафт водии муҳаббат саргардониву роҳдаргумӣ додааст. Чунон ки Ҷалолуддини Балхӣ низ дар садри ҳидоят қарор дорад ва пайгирони хешро аз ин водигоҳи тариқ меомӯзад ва ба сӯи "чархи ҳафтумин", ки ба маъвои Ҳақ қаробат дорад ҷода менамояд ва мегӯяд:

По бар сари чархи ҳафтумин нех,
К-ин ишқ ба ҳафҳои болост! [7, с. 179],

Мавриди дигар зуҳури ин ишқ аст, ки онро Мавлонои Балхӣ аз маҷоз то ба ҳақиқат мавриди омӯзиш ва баҳрабардорӣ қарор медиҳад ва агар ҳам дар ҳар сурате, ки аз ин ишқ ситоишгар аст, барои ӯ манзур ҳамон мазҳари таҷаллии Худовандӣ ба шумор меравад.

Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ, барҳақ, яке аз маъруфтарин симоҳои соҳибназари олами ирфон ба шумор меравад, ки бо рисолати маърифатпарварона ва тарғиби ишқи оламсӯз собит намуд, ки инсон қодир аст, то ба тариқи муҳаббат ва садоқати сарзада аз ин ишқ тавонад камолоти руҳии хешро ба Худо васила бахшояд. Чунон ки бо истидлол бар ин яқин мегӯяд:

Иллати ошиқ зи иллатҳо ҷудост,
Ишқ устурлоби асрори Худост [8, с. 17],

Вале аз ҳар назар ишқ ба тавсифи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ҳамон воситаи дарёфти василаи орифона барои иртиботи инсон бо Худост. Аммо пири маърифатии Мавлоно, Шайх Фаридуддуни Аттор дар "Мантиқу-т-тайр" низ, ки айни иттисоли одам бо Офаридгорро дар ҷонбозиву фидоӣ дар ӯ мебинад, мефармояд:

Ман кӣ бошам, то занам лофи шинохт?
Он шинохт ӯро, ки ҷуз бо ӯ насохт! [6, с. 84],

Вале дар асл ишқи орифон дар тараннуми Худо бештар ифода меёбад ва бо ин бартарият, ки Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ пеш аз ҳама шоири ориф ва сӯфии покманиш буд, танҳо ба тавассути қалб ин дурри бебаҳои рӯҳониро дарк мекард ва маърифати хешро ба навъи "ишқи Ҳақ", ки таҷассумгари васила барои ваҳдати вуҷуд ба кор омадааст ва "дамсоз"-и ошиқони "ҷонбоз" аст, тараннум мекард:

Ҷуз ишқ набуд ҳеч дамсоз маро,
Не аввалу не охиру оғоз маро.
Ҷон медиҳад аз дарунам овоз маро,
К: -Эй коҳили роҳи ишқ, дарбоз маро! [7, с. 84],

Чунон ки дар ин қитъаи рубоӣ Мавлоно роз аз ишқи Худо мегӯяд ва ҷон бохтанро дар ин роҳ мояи саодату сарбаландии хеш меҳисобад.

Муҷиботи муаррифии осор ва таълимоти Мавлоно бештар бо мақсади далел ҷустан бар заминаҳои пайванди инсон ба Офаридгор ва маънавияти фитрии инсон дар амри шинохти Офаридгор мебошад. Мавлоно маҳз бо рисолати пайгирӣ аз чунин маърифат ба тавассути таълимот аз тариқи осори хеш писандидатарин муъҷизаи отифии тафаккурро кашф кардааст, ки аз роҳи ҷаззобият инсон ва Офаридгорро ба сӯи ҳамдигар майлу кашиш додааст. Чунон ки:

Мо зи болоему боло меравем!
Мо зи дарёему дарё меравем!
Мо аз он ҷову аз ин ҷо нестем!
Мо зи бечоему бечо меравем!
«Ло илаҳ» андар пайи «илаллаҳ» аст!
Ҳамчу «ло» мо ҳам ба «илло» меравем!
«Кул таъолло» оятест аз ҷазби Ҳақ!
Мо ба ҷазби Ҳақ таъоло меравем! [7, с. 633],

-мегӯяд ва бо тақвият додани маънии "бечо" Мавлоно Ҷалолиддини Балхӣ ишорат ба "ломакон" дорад, ки ин ҷойгоҳ маъвову мақоми он бенишон аст ва аз худ ба бехуд фаро рафтани мавҷудро, ки дар он "ҷазби Ҳақ" воситаи мебошад, ба ваҳдати вуҷуд мерасад, ошкор ва ифшо мегардонад.

Ҷалолиддини Балхӣ, ки як нафар орифи ошиқ ва ҳамчунон ошиқе ориф буд , ба огоҳӣ таъкид мекард, ки маҳз ба тавассути ҳамин ишқ метавон аз ҷодаи маърифат иқдом бурд ва барои ваҳдати вуҷуд васила пайдо кард.

Ваҳдати вуҷуд аз дидгоҳи аҳли ирфон бар ин маърифат аст, ки вуҷуди воқеиро дар "як"-ӣ бинанд, яъне фаротар аз "ман"-иву "ту"-ӣ бишморанд ва ҳулули мавҷудоти оламро дар зоти муқаддаси Илоҳӣ бишиносанд ва вуҷуди ҳар чизе ҷуз "Ӯ"-ро ба эътибор нагиранд ва эътимод бар ҳақиқати воҳиду Якторо бартар аз тафриқабинӣ пазиранд. Ва ҳам ин назар ифодагари ирфонии калимаи "фано" ба шумор меравад, ки дар муҷиботи хеш "бақо"-ро нуҳуфтааст ва дар дили инсон умеди сармадият ва ҷовидон будanro бедор кардааст.

Ҳамчунон ҷӯёи даргоҳи Худо,

Чун Худо омад, шавад ҷўянда «ло»!
Гарчӣ он вуслат бақо андар бақост,
Лек з-аввал он бақо андар фаност! [8, с. 322],

Маънои луғавии ‘‘ло’’, - ‘‘фано’’, ‘‘нест’’ ва ё ‘‘адам’’ гардидан аст, аммо аз дидгоҳи Мавлонои Балхӣ ин таъбирот иборат аз ифодаи маърифатӣ буда, айни ҷовидониро, ки иртибот ба сарнавишт доранд, тавсиф мекунанд.

Маҳзи ҳамин иддаъост, ки инсони комил худро чузви он куллу Якто мешиносад ва ҳасту буди ‘‘Ӯ’’-ро эътироф мекунад, ‘‘Ӯ’’-ро мечӯяд ва орзӯи восил шудан дар ‘‘Ӯ’’-ро ҳамеша дар дил дорад ва чунон ки дар Қуръони маҷид ёд шудааст, «Инно лиллоҳи ва инно илайҳи роҷиъун» (Мо аз Худоем ва ба сӯи Худо боз мегардем) [1, с. 21] , мегӯяд ва дар ҳоли ба забон овардани ин калом ‘‘худ’’-ро бо Худои худ яке мебинад.

Аммо дар ин нуқта, ки афзудем, одам ба Худо расидани хешро дар амри Худо шудан намепазирад, зеро ба садоқати ишқи азалӣ огоҳ аст, ки ‘‘ваҳдати вуҷуд’’ дараҷаи камоли инсон аст ва ин амрро дар осори ирфонии гузашагони Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ низ борҳо дучор омадаем, чунон ки Абулмаъонии Бедил ба таъкид мефармояд:

Набарӣ гумон, ки рӯзе ба Худо расида бошӣ,
Ту зи худ нарафта берун, ба куҷо расида бошӣ? [3, с. 285],

-ва исботи ‘‘ба Худо расидан’’-ро дар мочарои ‘‘зи худ рафтан’’, ‘‘аз худ бегона шудан’’, тарки ақл кардан’’ ва ‘‘маҷнуну фидо’’ шудан, ки дар ин сабк баҳонаи васлро эҷод мекунад, ошкор мебинад. Вале бо ин ҳам Бедили дарёдил қаноъат намекунад, ки боз мегӯяд: ‘‘Парвози бандагӣ ба Худоӣ намерасад!’’.

Дар ин маврид гузаштагон ва пайравони дигари Мавлоно Ҷалолуддин, Иқболи Лоҳурӣ, ки ҷаҳон ва тамоми мавҷудоти олами зинда, аз чумла одамро мазҳари мутлақ, яъне Офаридгор маънидод мекунад, ба хотири дарку диди ҳувийяти ‘‘худ’’-и одам рӯнамоии Офаридгорро барои муаррифии бештар рӯнамо мегардонад ва ба таҳқиқ мегӯяд:

Агар хоҳӣ Худоро фош бинӣ,
Худиро фоштар дидан биомӯз. [4, с. 263] ,

Аллома Иқболи Лоҳурӣ бо ин далоили хеш офариниши олам ва зуҳури Офаридгорро дар иртибот ба сароҳат мебинад, зеро аз ҳар назари дигар низ олами мавҷуд айни ҳақиқат аст, ки бо вуҷуди хеш дар мазҳари ом қарор дорад ва намои он дар айн дида мешавад. Аз ин лиҳоз бояд инсони оқил аввал дар шинохти хеш иқдом гирад, худро бишносад, то дар шинохти ҳақиқат комгор бошад.

Бо таваҷҷуҳ ба осори безавол ва назари ирфонии хеш, Мавлоно Ҷалолддини Балхӣ, чунон ки бар меояд, ин ишқи мавсуфро низ воситае барои робитаи миёни инсон ва Офаридгор медонад ва аз ин ҷост, ки чӣ дар ‘‘Девони кабир’’ ва чӣ ‘‘Маснавии маънавӣ’’ маҳз рисолати ин ишқро тараннум кардааст ва бар ҳамин қавл аст, ки: ‘‘... алифи Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ, бешакку шубҳа, нахуст бо ифодаву баррасии исми Офаридгор дар ҳамбастагӣ ва иртибот бо Одам ихтисос мегирад’’. [5, с. 311],

Аз ин назар аст, ки иртиботи миёни мавҷудоти олами ҳастӣ ва майли қаробат ба хотири иттисоли онҳо ба якдигар вобастагие ба офариниш ва ҳаст шуданро мавриди таваҷҷуҳ қарор медиҳад ва андешаи ‘‘ваҳдати вуҷуд’’-ро ҳамчун мафҳуми мармузи ирфонӣ ба тадқиқ ва баррасӣ мекашад. Дар ин амр инсони комил барои муваффақияти хеш бояд сароғоз аз садоқат ба ишқ ва маърифат бархурдор бошад ва ин ду нерӯи ҷозиб метавонанд, ки инсонро ба сӯи Офаридгор бе муболиға роҳ намоянд.

Аммо дар ҳар мавриде, ки бояд заминаи ҳулул ва иттисоли одам бо Офаридгорро фароҳам созад, вуҷуд надорад ва чунин уммедворӣ ҳамеша инсонро, ки ба сурати ошиқ рӯ намудааст, ноком медорад. Чунон ки Маҳмуди Шабистарӣ низ дар амри комҷӯӣ инсонро аз паймудани тариқат ба сайру сулук ҳидоят менамояд ва бо иддаъо дар ‘‘Гулшани роз’’ овардааст:

Ҳулулу иттиҳод ин ҷо маҳол аст,
Ки дар ваҳдати ‘‘дӯ’’-ӣ айни залол аст!
Ҳулулу итиҳод аз ғайр хезад,
Вале ваҳдат ҳама аз сайр хезад. [2, с. 27],

Вале дар асл ҳидоятгари тариқи сайру сулуки инсон, ки роҳии тариқи ба камол расидан аст, касе ва чизе ҷуз ақлу хиради ӯ нест ва танҳо бо мадади ақл тавониста, ки ба натоиҷи сафари руҳонии хеш даст ёбад.

Мутобиқ ба андешаҳои ирфонии хеш, Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ шинохти ҳақиқати азалиро дар рӯнамоӣ ва тавсифи ин ишқ мешиносад ва василаи тамоми ачзоъро ба тавассути ҷазби ин ишқ маънидод мекунад, аз чумла ҳастиву нестӣ, зиндагиву марг, фанову бақои оламу одамро низ дар иртибот бо ин ишқ мебинад. Аз ин ҷост, ки растагорӣ аз ‘‘худ’’, маърифати вачду ҳолу қолро дар бехудӣ омӯхтааст ва дар саросари осораш бехудиро шамъи роҳи орзуҳои висолу ваҳдат ва баҳонаи расидан ба Худо арзёбӣ мекунад**.**

Албатта, ин назарсанҷиҳо ва хулосаҳое, ки дар мақолаи кӯтоҳи мо сурат пазируфт, ба хотири муқоисаи назарҳо дар ҳошияи мафҳуми ‘‘ваҳдати вуҷуд’’ буд, ба ҳар ҳол, шояд имкон фароҳам меорад то самт ва сабки баррасии ин ибораи андешаофарро дар осори ирфонии адабиёти тоҷик ба фарохо таҳлил ва таҳқиқ намоем.

Дар охир бояд ин нуктаро қайд кард, ки Мавлоно Ҷалолуддини Балхӣ ва соири урафо дар пардози таъбире чун ‘‘ваҳдати вуҷуд’’ ва иртиботи одам бо Офаридгор дақиқназар буда, бо услуби эҷодии хеш ин масоили мармузи адабиётро бо шеваи ирфон болои кор овардаанд ва дар ташаккули ҷаҳонбинӣ ва худшиносии мардум ҳиммат гузоштаанд.

АДАБИЁТ

1. Қуръони Карим ва тарҷумаи маъонии он бо забони тоҷикӣ. -Мадинаи Мунаввара, 1432 х, 1638 сах.

2. Маҳмуди Шабистарӣ. Гулшани роз. – Теҳрон, 1382 . 470 сах.
3. Мирзо Абдулқодири Бедил. Куллиёт. – Душанбе: Ирфон, 2001. 630 сах.
4. Муҳаммад Иқболи Лоҳурӣ. Куллиёт. – Душанбе: Адиб, 2011. 475 сах.
5. Салими Хатлонӣ. Бенавое дар навои най. –Душанбе: Истеъдод, 2015. 537 сах.
6. Фаридуддини Аттор. Панднома. Футувватнома. Ҳикоёт аз маснавиҳо. - Душанбе: Маориф ва фарҳанг, 2008. 254 сах.
7. Ҷалолуддини Румӣ. Куллиёти Шамси Табрезӣ. –Теҳрон: Муассисаи Амири Кабир, 1372. 927 сах.
8. Ҷалолуддини Румӣ. Маснавии маънавӣ. –Теҳрон: Нашри Замон, 2001. 728 сах.

ЕДИНСТВО СУЩЕСТВОВАНИЯ И ОТНОШЕНИЕ ЧЕЛОВЕКА С БОГОМ С ТОЧКИ ЗРЕНИЯ МАВЛОНА ДЖАЛОЛУДДИНИ БАЛХИ

Эта статья посвящена одной из важнейших тем изучения литературы - суфизму и мистике. Автор статьи приложил усилия, чтобы исследовать различные и не выявленные аспекты «Единства существования и отношений человека с Богом».

Конечно, эти обзоры идей и результатов, которые были сделаны в нашей статье, были для сравнения идей о понятии «единство существования». В любом случае, это дает возможность более широко анализировать и исследовать вышеупомянутое понятие в мистических произведениях таджикской литературы.

В конце следует упомянуть один момент, что Мавлоно Джалолуддини Балхи - человек, который имеет точную идею в интерпретации «единства существования» и отношения человека с Богом, и он определил эту аллегорическую проблему литературы с помощью своего метода создание и внес вклад в развитие мировоззрения и самопознания людей.

Ключевые слова: *единство существования, интеллект, любовь, терпимость, совершенный человек, несуществующее, вечность, мудрец, солнце, цивилизация, Бог, искренность, любовник, существование, встреча, сострадание (милосердие), стремление, оживление, последователь тенденция суфизма, универсальный и особый ум.*

UNITY OF EXISTENCE AND HUMAN'S RELATION WITH GOD FROM THE POINT OF VIEW OF MAVLONO JALOLUDDINI BALKHI

This article is devoted to one of the most important topic of literature study, Sufism and mysticism. The author of article made efforts to explore different and unrevealed aspects of "Unity of existence and human's relation with God"

Of course, these review of ideas and results that have been made in our article, were for the sake of comparing ideas about "unity of existence" notion. Anyway, this provides an opportunity to analyze and investigate the aforesaid notion more widely within mystical works of Tajik literature.

At the end, it should be mentioned one point that Mavlono Jaloluddini Balkhi is a person who has an exact idea in interpretation of "unity of existence" and relation of human with God and he identified this allegoric issue of literature by means of his method of creation and made a contribution to the development of worldview and self-knowledge of the people.

Keywords: *unity of existence, intellect, love, tolerance, perfect person, non-existent, eternity, sage, the sun, civilization, the God, sincerity, lover, existence, meeting, compassion (mercy), longing, animating, follower of sufism trend, universal and particular mind.*

Сведения об авторе:

Холова Фарзона*, соискатель кафедра теории и истории литературы Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни; E-mail: farzonaholova90@gmail.com*

About the author:

Farzona Kholova*, researcher in the Department of Theory and History of Literature of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni; E-mail: farzonaholova90@gmail.com*

ТАРҶУМАИ ОСОРИ М.А.ШОЛОХОВ БА ЗАБОНИ ТОҶИКӢ

Элбоева Х
Мактаби таҳсилоти миёнаи умумии №52,
ноҳияи Исмоили Сомонии шаҳри Душанбе

Михаил Александрович Шолохов яке аз нависандагони бузурги рус ва ҷаҳон маҳсуб мешавад, ки бо осори мондагораш маъруфи олам гаштааст. М.А.Шолохов 24.05.1905 дар хутори Кружилини станитсаи Вёшенскаяи вилояти Ростови Федератсия Россия ба дунё омада, дар мактаби назди калисо таҳсил кардааст. Ӯ дар ҷанги граждани иштирок намуда, баъд аз хатми он соли 1922 ба Москва омада, ба мактаби коргарӣ (рабфак) дохил мешавад ва аз ҳамин давра сар карда, аввалин ҳикояҳояш эҷод гардида, дар маҷмӯаҳои «Ҳикояҳои Дон» ва «Дашти лоҷувардгун» (соли 1926) гирд

омадаанд (1, 598). М.А.Шолохов 21-декабри соли 1984 аз дунё гузаштааст, ки аз ин нависанда осори зиёди боарзиш ба ёдгор мондааст, ки ба забонҳои гуногуни дунё тарҷума ва чоп шудаанд.

Аз аввалин тарҷумонҳои осори нависандагони рус ба забони тоҷикӣ, ба нишондоди академик Муҳаммадҷон Шукуров дар мақолаи «Осори Шолохов ба забони тоҷикӣ» (1953) яке аз маорифпарварони тоҷик Абдулқодир Шакурии Оят мебошад, ки ӯ дар китоби «Ҷомеъ-ул-ҳикоёт», ки ҳамчун китоби дарсӣ дар солҳои 1909-1911 ба чоп расида буд, якчанд масалҳои И.Крилов ва ҳикоёти И.С.Тургеневро ҷой дода буд (3, 246).

Дигар, аз аввалин тарҷумони осори Шолохов ба забони тоҷикӣ М.Юсуфӣ мебошад, ки ҳанӯз соли 1934 дар нашриёти Сталинобод-Ленинград, ба алифбои лотинӣ романи «Замини корамшуда» -ро тарҷума карда буд. Баъдан, нависандаи тоҷик Ҷалол Икромӣ очерки М.А.Шолохов «Илми бадбинӣ»-ро байни солҳои 1940-1942 ба забони тоҷикӣ тарҷума кардааст. Ҳамин тавр, дар асри XX осори Шолохов дар тарҷумаи адибони тоҷик С.Ализода, Ҳ.Карим, С.Улуғзода, Ҳ.Аҳрорӣ, Р.Ҳошим, Ҷ.Икромӣ, М.Миршакар Э.Муллоқандов ва дигарон пайваста тарҷума шудаанд.

Соли 1946 ба забони тоҷикӣ романи «Онҳо барои ватан ҷангидаанд» (Они сражались за Родину) дар тарҷумаи Э.Е.Муллоқандов ба чоп расид, ки таҳрири онро С.Улуғзода иҷро кардаанд. Ин тарҷума бо унвони «Онҳо дар роҳи ватан меҷангиданд» ба чоп расида буд, ки ҳам дар унвони китоб ва дар дохили матн камбудиҳои зиёди забонӣ дошт, аз ин рӯ, ин роман соли 1988 дар тарҷумаи тозаи Расул Ҳодизода дар нашриёти «Маориф» ба чоп расид. Дар соли 1957 бори аввал повести «Қисмати инсон» (Судьба человека) дар тарҷумаи Р.Ҳодизода ва маротибаи дувум соли 1975 бо таҳриру такмил ба чоп расид, ки аз нашрҳои беҳтарин ва камғалати осори тарҷумашудаи М.А.Шолохов ба забони тоҷикӣ мебошад. Ҳамзамон, дар соли 1981 ҳикоятҳо аз маҷмӯаи «Ҳикоятҳои Дон» (Донские рассказы) ба забони тоҷикӣ тарҷума гардиданд.

Романи «Замини корамшуда»-и Шолохов, ки яке аз асарҳои машҳури адабиёти рус ба ҳисоб меравад, ҳанӯз соли 1934 аз ҷониби М.Юсуфӣ ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда буд, бори дувум аз тарафи Шамсӣ Собир бо таҳрир ва такмил ба нашр расид, ки аз ҷониби хонандагон ва нақди адабӣ баҳои арзанда гирифт (3, 249). Инчунин, Шамсӣ Собир соли 1953 12 ҳикояи нависанда аз маҷмӯаи «Ҳикоёти Дон» (Донские рассказы) ва соли 1965 бахшида ба 60-солагии М.А.Шолохов 8 ҳикоятро ба забони тоҷикӣ тарҷума ва нашр кунонидааст.

Шолохов М.А. эҷодиёти худро аз ҳикоя сар карда, то ба дараҷаи иншои романҳои дугонаву сегона ва муҳташам расидааст, ки ин дараҷаи камолоти нависандаро нишон медиҳад. Ин нависандаи мумтоз байни солҳои 1926 – 1940 яке аз романҳои машҳури худ «Дони ором» (китобҳои 1- 4)-ро эҷод кардааст, ки ғояи асосии ин асар қонунияти таърихии инкишофи зиндагист. Китоби аввали «Дони ором» соли 1928, дувум – 1929, сеюм – 1933 ва чаҳорум соли 1940 ба нашр расида, ҳодисаву воқеаҳои солҳои 1912 - 1922-ро дар бар мегирад. Дар ин роман муҳтавову мундариҷа, сюжет, композитсия ва фарогирии воқеаҳо хеле мураккаб ва доманадоранд, ки ҳамагӣ эҷодкорона таҷассум ёфтаанд. Ин романи чаҳоргона, ки маҳсули заҳмати чандсолаи ин нависандаи эҷодкор аст, на танҳо аз ҷиҳати мавзӯъ ва сохтори жанрӣ, балки бештар аз ҳама аз нигоҳи бадеият бартариҳои зиёд дорад, ки бо забони фасеҳу равон ва қабат-қабат вожаву калимаҳои зебои забони русӣ иншо шудааст ва устоди тасвири баланд будани М.А.Шолоховро нишон медиҳад.

Бори аввал романи «Дони ором» дар байни солҳои 1956-1960 аз ҷониби Эммонуил Ефроемович Муллоқандов ба забони тоҷикӣ тарҷума шуда, дар таҳрири Шамсӣ Собир ва ҳайати таҳририяи Ҳабиб Аҳрорӣ, Фотеҳ Ниёзӣ, Раҳим Ҳошим ва Шариф Шараф ба анҷом расида, дастраси хонандагон гардидааст. Соли 1978 Э.Э.Муллоқандов маротибаи дувум бо таҳрир ва такмил тарҷумаи навбатии «Дони ором»-ро ба нашр расонидааст, ки шакли пурраи ин роман дар «Осори мунтахаб» дар 8 ҷилд, соли 1978 дар нашриёти «Ирфон» ба чоп расидааст.

Рочеъ ба ҳусну кубҳи ин тарҷумаҳо нақди адабии тоҷик баҳои воқеӣ додааст, аз ҷумла, мақолаҳои Атахон Сайфуллоев «Тихий Дон на таджикском языке» (Дони ором ба забони тоҷикӣ) (Тоҷикистони Советӣ, 1957), Расул Ҳодизода «Классики адабиёти Шӯравӣ» (Шарқи Сурх, 1960, №10,сах.145-150), Раҳим Ҳошим «Таъсири Шолохов ба адабиёти тоҷик» (Маориф ва маданият,

1976, 15 март), Муҳаммадҷон Шукуров «Шолохов ва адабиёти тоҷик» (Пайванди замонаҳо ва халқҳо). -Душанбе, 1982, саҳ.120-132), Бозор Тилавов «Оид ба тарҷумаи романҳои Шолохов» (Садои Шарқ,1967, №6, Шокир Мухтор «Натиҷаи таҳқиқоти 80-сола» (Садои Шарқ, 1980, №5), ки дар солҳои гуногун ба чоп расидаанд, сифати ин тарҷумаҳоро бозгӯӣ кардаанд.

Дар давоми солҳои 1984-1990 повестҳои «Дашти лоҷувардӣ» (Лазаревая степь), «Сухан дар бораи ватан» (Слово о Родине) ва (Душмани марговар) «Смертный враг» аз тарафи тарҷумон М.Бозорбоев ба забони тоҷикӣ тарҷума шудаанд.

Ба як маънӣ, осори ин нависандаи бузурги рус Михаил Александрович Шолохов ба забони тоҷикӣ дар солҳои гуногун тарҷума ва чоп шуда, аз тарафи накди адабӣ баҳои арзанда гирифтаанд. Осори ин нависандаи бузург, Лауреати мукофоти Нобелӣ (1965) (5,196), доктори фахрии чандин донишгоҳҳои бузурги олам ба забонҳои мухталифи олам ҳамвора тарҷума мешавад ва барои тарбияи маънавии хонандагон ҳамеша судманд аст.

Ҳоло, ки мо дар қарни XX1 зиндагӣ дорем ва аз замони тарҷумаву чоп шудани осори безаволи М.А.Шолохов солиёни зиёд гузаштаву ба забони тоҷикӣ ва ҳатто русӣ ин китобҳо хеле кам дастрасанд, зарурате пеш омадааст, ки нашрҳои тоҷикии ин китобҳо бо таҳриру такмил ва нашрҳои русияшон низ барои хонандагону донишҷӯён ва дӯстдорони осори ин нависандаи бузург бештар чоп карда шаванд.

АДАБИЁТ

1.Большая советская энциклопедия. Том 47. –Москва:Большая советская энциклопедия, 1957. -670 стр.

2.Бушмин А.С. Наука о литературе: Проблемы. Суждения. Споры.-Москва:Современник, 1980. -3234 стр.

3.Энсиклопедияи адабиёт ва санъати тоҷик. Ҷилди 3.-Душанбе:Сарредаксияи илмии энсиклопедияи тоҷик, 2001. -520 саҳ.

4. Смирнова Л.А., Михайлов О.Н., Турков А.М. Русская литература XX века. Часть1.Составитель Е.П.Пронина. Под редакции. В.П.Журавлева.-Москва:Просвещение, 2004. -399 стр.

5. Смирнова Л.А., Михайлов О.Н., Турков А.М. Русская литература XX века. Часть 2. Составитель Е.П.Пронина. Под редакции. В.П.Журавлева.-Москва:Просвещение, 2004. -445 стр.

ПЕРЕВОД ПРОИЗВЕДЕНИЙ М.А.ШОЛОХОВА НА ТАДЖИКСКОМ ЯЗЫКЕ

Михаил Александрович Шолохов является одним из выдающихся русских писателей, что его имя известно во всем мире. М.А.Шолохов написал много произведений, который переведены на различных языках мира. Со второго половина тридцатых годов начались перевода произведений М.А.Шолохова на таджикский язык, где в переводе его произведений важную роль сыграли литераторы, писатели и переводчики.

Ключевые слова: *Шолохов, роман, роман дилогия, роман трилогия, перевод, переводчик, писатель, таджикский язык.*

TRANSLATION OF M.A.SHOLOKHOV'S WORKS IN TAJIK

Mikhail Alexandrovich Sholokhov is one of the prominent Russian writers that his name is known throughout the world. M.A.Sholokhov wrote many works, which are translated into various languages of the world. In the second half of the thirties, the translation of M.A.Sholokhov's works into Tajik began, where writers, writers and translators played an important role in the translation of his works.

Key words: Sholokhov, novel, dilogy novel, trilogy novel, translation, translator, writer, Tajik language.

TRANSLATION OF M.A.SHOLOKHOV'S WORKS IN TAJIK

Mikhail Alexandrovich Sholokhov is one of the prominent Russian writers that his name is known throughout the world. M.A.Sholokhov wrote many works, which are translated into various languages of the world. In the second half of the 30y years, the translation of M. A. Sholokhov's works into Tajik began, where writers and translators played an important role in the translation of his works.

Key words: *Sholokhov, novel, dilogy novel, trilogy novel, translation, translator, writer, Tajik language.*

Сведение об авторе:

Элбоева Хайринисо, преподаватель русского языка и литературы средней общеобразовательной школы №52 район Исмоили Сомони, города Душанбе. +992 988478008

About the author:

Elboeva Khayriniso, teacher of Russian language and literature of secondary school No. 52, Ismoili Somoni district, Dushanbe city. +992 988478008

ҶОЙГОҲИ РАДИФ ДАР ШЕЪРИ ФОРСИИ ДАРӢ

Наҷибулло Қ.

Донишгоҳи Бағлони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Радиф ҷузъе аз пайкараи шеъри форсии дарист. Ин унсури шеърӣ фақат номи худро аз забони арабӣ гирифта, аммо ҳеч гуна рангу бӯи адаби арабро бо худ надорад ва инро ҳам бигӯем, ки дар шеъри арабӣ радиф вуҷуд надорад ва агар каме ҳам дорад, ба такаллуф тасаннуъ ва ба пайравӣ аз шеъри форсии дарист ва ба далоили зер хостгоҳи он Хуросон ва шеъри форсии дарист.

1.Дар ин ки аввалин шеъри порсӣ чӣ буда ва шоири он кӣ буд, сухан бисёр аст ва моро бо он кор нест. Он чи дар ин ҷо аҳамият дорад, ин аст, ки дар ин шеърҳо гоҳ радиф дида мешавад ва ин худ далеле бар ҳамзодӣ ва ҳамроҳии радиф бо шеъри дарист.

Шеъри Язид ибни Муфаррағро аз аввалин шеърҳои порсӣ ва ҷӯшида аз миёни мардум медонанд:

Об асту набиз аст,
Асороти забиб аст,
Самия рӯсапиз аст [Қавим, Абдулқайюм, Таърихи адабиёти дарӣ, с.49].

Дар ин шеър гарчи дар тамомии сатрҳо қофия риоят нашудааст, аммо дар сатри аввал ва саввум қофияе ҳаст ва феъли «аст» ҳам радиф мебошад.

Шеъри мардуми Хуросон дар ҳачви Асад ибни Абдуллоҳ мураддаф аст. Ин шеър ҳам фақат дар ду сатри поёнӣ қофия дорад:

Аз Ҳуталон омадия,
Ба рӯ табоҳ омадия,
Овора боз омадия,
Бедил фароз омадия [25: Фозил Шарифӣ].

Ин шеър ҳам мураддаф ба «омадия» мебошад. Такрори ин калима бисёр табиӣ ва бар асоси ниёз будааст.

2.Дорам андарзе аз доногон,
Аз гуфти пешинигон.
Ашмои бевазорам,
Падар астия дар гайҳон.
Агар [ин аз ман] падиред,
Баред суд…и ду гайҳон.
Пад гетиву стох м-бед,
Вас орзуг андар гайҳон.
Авишон маҳвиш….. менидор,
Бе… рафт… ҳанд…андар гайҳон [Хонларӣ, Вазни шеъри форсӣ: с.52].

Ин шеър радифи шаклгирифтаи форсии дариро надорад ва беқофия аст, аммо он чи мусиқии канории шеърро шакл дода, такрори «гайҳон» аст ва метавонад радифи ибтидоӣ номида шавад. Дар шеъри дувоздаҳҳиҷоии Монӣ ҳам радифгунае дида мешавад:

Хуршеди равшан адпур моҳе барозок,
Руж надод барозанд, аз танвории ӯй [дарахт].
Мардоне Бомикони ӯйу аз банд шоданҳо,
Возанд кабутари фаришта мар ваю лаб.
Саровиндо довожанд ой кинигон,
Бистоянд [ҳамог] танвори ӯй [дарахт].
Тарҷумаи шеър:
Хуршеди равшану ба дар барозанда,
Равшанӣ диҳанду барозандагӣ кунанд аз танаи он дарахт.
Мурғони равшандили саҳарӣ сухан гӯянд аз рӯи шодӣ,
Сухан сар кунанд кабутарон ва товусону ҳамагуна мурғон.

Суруд гӯянду овоз баркашанд… дарахтон,
Биситоянд ҳама пайкари он дарахтро [Баҳор, Сабкшиносӣ: с.181].

Доктор Зарринкӯб бо истинод ба байти зер собит мекунад, ки пеш аз ислом шеъри форсӣ вуҷуд доштааст:

Ҳижабро ба кайҳон ануша бизӣ,
Ҷаҳонро ба дидори туша бизӣ [Зарринкӯб. Сайре дар шеъри форсӣ. с.451].

Агар қофияи мисроъи аввалро «ануша» бихонем, шеър дар баҳри мутақориби мусаммани солим тақтеъ хоҳад шуд ва қофияи ҳамоҳанг бо «ша» хоҳад буд. Дар ин сурат радифи «бизӣ» аз шакли ибтидоӣ ва ноқис ба дур шуда ва шакли дуруст пазируфташудаи адаби классикро ёфтааст. Метавон гуфт, ин аввалин ҷоест, ки радиф ба шакли комил ҳамроҳ бо қофия ба кор рафтааст.

3.Дар баррасии шеъри пешоҳангони шеъри порсӣ ба байтҳо ва шеърҳои мураддаф бармехурем. Маҳмуди Варроқ, ки дар асри Тоҳириён ва Саффориён мезист, аввалин дубайтии мураддафро аз худ ба ҷо гузоштааст:

Нигорино, ба нақд ҷонат надиҳам,
Гаронӣ, дар баҳои арзон-т надиҳам.
Гирифтастам, ба ҷон домони васлат,
Ниҳам ҷон аз кафу домон-т надҳам [Муҳаммад Дабири Сиёқӣ. Пешоҳангони шеъри форсӣ. с.3].

Шаҳиди Балхӣ, ки дар авохири садаи саввум ва оғози садаи чаҳорум мезист, аввалин қитъаи мураддафро сурудааст:

Донишо, чун дареғам оӣ аз он-к,
Бебаҳоиву лекин аз ту баҳост.
Бе ту аз хоста мабодам ганҷ,
Ҳамчунин зорвор бо ту равост.
Боадабро адаб сипоҳ бас аст,
Беадаб бо ҳазор кас танҳост [Жубал, с.54].
Дар миёни такбайтҳои ҳамин шоир як байти мураддаф ба «дорад» дида мешавад:
Ба тир аз чашми нобино сапедӣ нуқта бар дорад,
Ки надида биёзорад, на нобино хабар дорад [Сиёқӣ, с.13].

Абӯшакури Балхӣ аввалин шеърҳои мураддаф ба «шавад», «беҳ», «ту», «расад», «бувад», «ҳама» ва «аст»-ро сурудааст:

Ки позаҳр заҳр аст, к-афзун шавад,
Чу з-андозаи хеш берун шавад.
***
Бародар бародар бувад, дӯст беҳ,
Чу душман бувад, берагу пӯст беҳ.
***
Хирад бод ҳамвора солори ту,
Мабод аз ҷаҳон ҷуз хирад бори ту.
***
Бар ҳар сухан боз гӯё расад,
Чунон, к-оби дарё ба дарё расад.
***
Ҳунарҳо зи бахти бад оҳу бувад,
Зи бахтоварон зишт неку бувад.
***
Батар рӯзгор он шуморам ҳама,
Ки бар коми душман гузорам ҳама.
***
Ниҳода зи бун худ чунин омадаст,
Ки ҳар маҳ ба дониш гузин омадаст [Сиёқӣ, саҳ.79,80,81,82,84,86].

Дақиқӣ, Кисоӣ, Мунҷики Тирмизӣ, Робиаи Қаздорӣ, Башшори Марғазӣ ҳар як шеърҳои мураддафе доранд ва ин радифҳо иборатанд аз: «рост», «монд», «нестӣ», «нигар», «гул», «кунам», «гирифт», «мабод», «ро», «нест», «бувад» ва…

Вуҷуди ин ҳама шеъри мураддафи форсӣ, он ҳам дар аввалин давраи шеър ва дар замоне, ки ҳанӯз шеъри форсии дарӣ давраи кӯдакии худро сипарӣ мекард, нишон аз он аст, ки радиф ҷузъи ҷудонашудании пайкари шеъри форсии дарист.

4.Шеъри омиёнаи форсии дарӣ бештар мураддаф аст. Вуҷуди радиф дар ин шеъри мардумӣ ҳокӣ аз равиши табиии ин гули зебои гулзори шеъри форсии дарии тоҷикӣ аст.

Ашъори омиёна дар қофия ва радиф қавоид ва қавонини озоди мушобеҳ ва хоси худро дорад ва аз мухтассоти он озод будан аст, чунонки «сар андозу гардан андоз», «абраш куҷоя, тарсаш куҷоя», «вар ман андохту ту ғам андохт» қофия мегардад ва қофия гоҳ қарибулмахраҷ аст ва гоҳ меъёри оҳанги калимот аст [Баҳор. Мақолоти Муҳаммад Тақии Баҳор, с.132].

Дар намунаҳои ёдшуда гарчи қофия озод ва мухталифулохир аст, дар ҳама намунаҳои он радиф ҳамроҳи қофия дида мешавад. Ва он чи беш аз ҳама мусиқии шеърро сохта ва шоирро қонеъ кардаву айби қофияи ӯро пӯшонда, радиф аст.

Шеъри омиёна аз дили мардум ҷӯшида, сина ба сина омада, бо завқи ориёӣ оройиш ва перойиш шуда ва инчунин ба мо расидааст. Ин шеър дар мақтае аз ин гузар ё аз ибтидо зевари радифро бар гардани хеш овехтааст.

Дар миёни таронаҳои кӯдакон шеъри бидуни радиф бисёр кам дида мешавад:

Абубаҷон, Абуба,
Дасти гулам шароба.
Шароби мо хӯрданӣ,
Пеши ҳоким бурданӣ.
Ҳоким дуто зан када,
Давла да гардан када,
Ними нона кам када… [Фозил, с.103].

***

Сари кӯҳ боло шудам,
Садои ҷанг омад,
Тиру туфанг омад.
Хонаи малик бача шуд,
Деги лайтиш чапа шуд… [Шарифӣ, с.100].

***

Ғучӣ ғучӣ, баҳор шуд,
Вахти гули анор шуд.
Ғучӣ ғучӣ, ҷол ку,
Дуҷои порсол ку.
Тухм бите зуд зуд,
Тухма зери бол ку… [Фозил Шарифӣ, с. 98].

***

Такрори радиф барои кӯдак дӯстдоштанӣ ва навозишгар аст, ӯро иқноъ мекунад ва ором ба хоб мебарад:

Нуранӣ, Нуранӣ бочаи ма,
Эй нури ду дидаи ма.
Боча аз му калон шава,
Волии Бомиён шава.
Шербачаи афғон шава,
Душмани аҷнабиён шава.
Нуранӣ, Нуранӣ бочаи ма,
Эй нури ду дидаи ма… [Фозил Шарифӣ, с.97].

Дар дигар сурудаҳои омиёна ҳам радиф ҷузъи ҷудонашудании шеър аст ва такяи мусиқӣ бар он асту бас, чаро ки дар бисёре аз ин шеърҳо вазн риоят намешавад, қофия риоят намешавад, аммо такрори радиф ҳеч гоҳ фаромӯш намешавад.

5.Нигоҳе ба корбурди радиф дар қолабҳои мухталифи шеърӣ далеле дигар бар хуросонӣ будани он аст. Дар сабки хуросонӣ қолаби ғолиби шеърӣ аст. Дар ин шеър шуарое чун Манучеҳрӣ, Фаррухӣ, Унсурӣ ва … 20 фисад радиф ба кор бурдаанд. Дар ҳамин замон рубоӣ ва дубайтӣ аз корбурди 70 фисаде бархурдор аст. Медонем, шуаро дар қасидасароӣ пайрави арабҳо ҳастанд, аммо рубоиву дубайтӣ шеъри холиси худашон мебошад. Корбурди дугона ва пурфосилаи радиф дар ин ду навъи шеър далелест бар ин ки шеъри форсӣ радифро ҷузъе аз вуҷудаш медонад ва бо ин зевар худро меорояд ва аз он чашм намепӯшад. Агар қасида дар

давраи баъд корбурди болотаре дорад, ба ин хотир аст, ки ин шеър ранги форсии дарӣ пайдо мекунад ва шуарои давраи баъд ба шеъри арабҳо камтар назар доранд ва яке аз нишонаҳои форситар шудани ин қолаби шеърӣ, яъне қасида ҳамин корбурди бештар ва мутанаввеътари радиф аст.

6.Шоирони форсизабон барои қофияпардозӣ аз вожаҳои арабӣ бисёр баҳра бурдаанд, аммо дар миёни радифҳои шеъри онҳо калимаҳои ғайрифорсӣ бисёр кам дида мешавад. Дар шеъри давраи Тоҳириён ва Саффориён шоироне чун Маҳмуди Варроқ, Шаҳиди Балхӣ, Абӯшакури Балхӣ, Дақиқии Балхӣ ва Кисоии Марвазӣ бо он ки радиф бисёр доранд, аммо ҳеч вожаи арабиро радиф насохтаанд. Тамоми радифҳои шеъри Фаррухии Систонӣ форсии дарист, дар миёни тамомии радифҳои шеъри Рӯдакӣ танҳо як калимаи арабии «ғам» дида мешавад. Дар миёни 5500 байти интихобии «Шоҳнома»-и Фирдавсӣ 672 байти мураддаф вуҷуд дорад ва тамоми радифҳо форсӣ аст. Аз 470 байти «Лайлӣ ва Маҷнун» 120 байти мураддаф аст ва фақат як вожа арабист. Аз 320 байти «Махзан-ул-асрор»-и Низомӣ, ки баррасӣ шудаанд, 165 байт радиф дорад ва фақат се вожжа арабист.

Манучеҳрӣ бо он ҳама арабигароӣ танҳо як радифи арабӣ дорад [малик], он ҳам дар як рубоӣ. Носири Хусрав аз 156 қасидаи баланди мураддаф танҳо чаҳор қасидаи мураддаф ба вожаҳои арабӣ дорад, он ҳам исмҳоест, ки ӯ бар он таъкид дошта ва чорае дар корбурди он набуда: Муҳаммад [с.], Алӣ [а.], Носабӣ, Расул [с.]. Ин навъ вожаҳоро бояд истисно кунем ва бигӯем, тамомии радифҳояш форсист [Манучеҳрӣ, «Девон»].

Хайём 57 шеъри мураддаф дорад, яъне 220 рубоии ӯ радиф дорад ва тамомии радифҳои шеъри ӯ форсист [Хайём, «Рубоиёт»].

Аз миёни 1224 байти «Ҳадиқа» 320 байт радиф дорад ва танҳо чанд исми арабӣ асту бас: «чунон», «ҳақ», «мулк» ва «халқ» радифҳои ғайри форсии дари ӯст [Саноӣ, «Ҳадиқа»].

Дар «Мантиқ-ут-тайр» аз 460 байти баррасишуда 192 байти мураддаф ба радифи форсӣ ва танҳо як байти мураддаф ба калимаи «мудом» аст. Дар ғазали форсӣ ҳам, гарчи гоҳ радифҳои баланди арабӣ дида мешавад, басомади он нисбат ба корбурди болои радиф кам аст. Ин омор нишон медиҳад, ки радиф вижаи шеъри форсии дарӣ аст [Аттор, «Мантиқ-ут-тайр»].

Радиф дар забони арабӣ

Радиф ба пайравӣ аз шеъри форсӣ ва бо ҳамон улгуҳову сохтор, дар баъзе аз забонҳои дигар ҳам роҳ пайдо кардааст. Корбурди он дар забонҳои дигар ва аз он чумла забони арабӣ ранги хуросонӣ ва форсӣ дорад.

Рашиди Ватвот қитъае тозӣ ва мураддаф аз Муҳаммад ибни Умари Замахшарӣ дар мадҳи Хоразмшоҳи Отсиз нақл мекунад ва онро бар минволи аҷам медонад. Қасида бо радифи «Алоуддавла» ва бо ин байт оғоз мешавад:

Алфазла ҳисла Алоуддавла,
В-ал маҷда асла Алоуддавла [11, с.21].

Ҳамчунин, дар адабиёти сӯфиёнаи араб дар адвори мутааххир намунаҳое аз радифи беқофия метавон ёфт, ки онро давр мехонанд, мисли даври «соқӣ соқӣ» дар шеъри Абдулғанӣ Ноблисӣ, ки куллитар аз радиф аст ва шабеҳ аст ба он чи гоҳ дар шеърҳои арабии «Девони Шамс» дида мешавад. Мисли такрори «ло тазалламуно» дар ин ғазал:

Ё калламайно ё ҳокимино,
Ё маликино ло тазалламуно.
Ё зулфазоил, заҳрушамоил,
Сайфулдалоил ло тазалламуно [Мавлавӣ, «Девони Шамс»].

Доктор Шафеии Кадканӣ дар «Мусиқии шеър» менависад: «Қадимитарин намунае, ки аз радиф дар забони арабӣ бо риояти комили қофияи комил дидаам, ин рубоии Абулаббос Муҳаммад ибни Иброҳими Котиби Бохарзӣ аст. Аз шуарои Хуросон дар поёни қарни чаҳорум ва оғози қарни панҷум, ки соҳиби «Дамиятулқаср» онро нақл кардааст:

Қад ҳоза фироқа фақорӣ валлоҳ,
Ва астаҳлака ҳаҷра қарорӣ валлоҳ.
Озари алдам лайлу наҳорӣ валлоҳ,
Лам яъна ъаналҳавӣ ҳазорӣ валлоҳ [13, с.129].

Бо таваҷҷуҳ ба намунаҳое ангуштшумор ва бо такя ба гуфтаи пешиниён пайдост, ки радиф дар шеъри арабӣ вуҷуд надорад ва агар ҳаст, ба пайравӣ аз шеъри форсии дарист.

Хоҷа Насири Тӯсӣ радифро хоси мардуми Хуросон ва забони порсӣ медонад ва тасреҳ мекунад, ки мутааххирони шуарои араб онро аз порсигӯён фаро гирифта, ба кор медоранд. Нависандаи «Ибдоъ-ул-бадоеъ» қотеъона мегӯяд: «Шуаро уюби радиф дар шеър наёваранд». Соҳиби «Канз-ул-фавоид» ҳам радифро ибдоъи порсиён дониста [17] ва дар «Ҳадоиқ-ус-сеҳр» ҳам набвад, радиф дар шеъри арабӣ тасреҳ шудааст [17].

Иллати таваҷҷуҳи порсизабонҳо ба радиф ва адами таваҷҷуҳи аъроб бад-он аз ҷиҳоти мухталиф ба як асл бозгашт дорад, ки ҳамон масъалаи сохтмони забон аст ва ин дар ду ҷиҳат қобили баррасӣ аст:

1.Аз назари мусиқоӣ.

2.Аз назари забоншинохтӣ.

1. Аз назари мусиқоӣ. Агар дар сохтмони забони арабӣ дақиқ шавад, хоҳем дид, ки тамоми калимот дар ин забони дорои аъроб ҳастанд ва ба яке аз се аъроб фатҳа, замма ва касра хонда мешаванд. Вуҷуди ҳамин аъробҳо дар поёни калимот роҳист барои кашиши поёни калимот, то ҳадде ки хонанда майл дошта бошад. Масалан, дар ин байт аз Шавқӣ:

Ва маъталат лаға алкалому хотибат,

Айни фи лаға алҳавӣ айнок.

Касраи «айнок»-ро хонанда дар ҳоли одӣ ва ҳамчунин ба ҳангоми тағаннӣ ва замзама, то ҷое ки бихоҳад метавонад кашиш бидиҳад ва аз ин раҳгузар мусиқии қофияро ба камол бирасонад ва мебинем, ки ин касра ба сурати «ё» дар меояд. Дар ин шеъри Абулалои Муаррӣ:

Ало фи сабили алмаҷд мо ано фоъили,

Афофу иқдому хурраму нобил.

Заммаи қофияро ба сурати вов то то ҷое, ки бихоҳем метавонем имтидод бидиҳем. Аммо дар ин шеъри Анварӣ, ки мегӯяд:

Бар Самарқанд, агар бигзарӣ, эй боди саҳар,

Номаи аҳли Хуросон ба бари Хоқон бар.

Ва ба сурати маҳсустар дар ин ғазали Мавлавӣ:

Мар ошиқонро панди кас, ҳаргиз набошад судманд,

Не ончунон сел аст ин, к-аш кас тавонад кард банд.

Наметавонем ҳеч гуна кашише савтӣ эҷод кунем, албатта дар форсӣ андак таваққуф рӯи ҳаракати қабл аз равӣ мекунем, аммо ба қадре нест, ки мусиқии қофияро ишбоъ кунад. Ба ҳамин иллат аст, ки барои такмили ин мусиқӣ аз роҳи дигар, ки вуҷуди радиф аст, истифода мешавад, то ҳуруфи муштараки поёни шеърро, ки яке ду ҳарф бештар нест, фузунӣ бахшад ва мусиқии шеърро такмил кунад. Дар ҳамон вазни қасидаи Анварӣ, инак бад-ин ғазали Саъдӣ таваҷҷуҳ кунед:

Ҳар шаб андешаи дигар кунаму ройи дигар,

Ки ман аз дасти ту фардо биравам ҷойи дигар.

Баъд аз «ҷо» ва «ро» он чи меояд, радиф аст ва барои такмили мусиқии шеър.

2.Аз назари забоншинохтӣ. Як хусусият дар забони форсӣ вуҷуд дорад, ки дар арабӣ нест ва он иборат аст аз вуҷуди афъоли рабтӣ, ки ба худии худ ҳеч нақше надорад. Масалан, дар ҷумлаи «Зайд фӣ ддор». Дар забони араб се калима вуҷуд дорад: Зайд, фӣ, дор. Аммо дар форсӣ вақте мегӯем: «Зайд дар хона аст», калимаи изофӣ низ ба кор бурдаем, ки иборат аст аз «аст». Афъоли мушобеҳи он ҳам вуҷуд дорад: буд, гашт, шуд ва агар шеъри форсиро аз назари пайдойиш ва такомули радиф баррасӣ кунем, хоҳем дид, ки радифҳои аввалияи шеър ҳам дар забони омма ва ҳам дар шеърҳои адибонаи Рӯдакӣ, мисли:

Маро бисуду фурӯ рехт ҳар чи дандон буд,

Набуд дандон, ло бал чароғи тобон буд.,

ва амсоли он ҳама ҷо радифҳои соддаест, аз ҳамин афъол, ки дар табиати забони шоир бисёр аст, ҳатто дар мавриде, ки васати шеър аст ва суҳбати радиф ва қофия даркор нест, мегӯяд:

Сапеди симрада буду дурру марҷон буд,

Ситраи саҳарӣ буду қатраборон буд.

Ва баъд, ки шеъри форсӣ рӯ ба таҳаввул меравад ва ба сиёқи ин радифҳо, ки дар сохтмони забон ҷанбаи аслӣ ва табиӣ доранд, радифҳои дигаре ҳам ба вуҷуд меоянд, ки

гарчи аз назари дастурӣ ба аҳамияти инҳо нест, аз ҷанбаи ҳифзи мусиқии қофия нақши бисёр муассире дорад [9, 19]., [Мусиқии шеър].

Бинобар ин, шеъри арабӣ ба далоили ёдшуда радиф надорад ва агар каме дорад ба такаллуф ва тасаннуъ аст ва ба пайравӣ аз шеъри форсии дарии тоҷикӣ аст. Шуарои форсизабон бар ҳамон шеваи забони форсӣ шеърҳои мураддафи арабӣ сурудаанд. Ин шеърҳо радифро ба таври куллӣ дар пайи қофия бо худ доранд, ки ингуна шеър бисёр кам аст ва низ шоирони даризабон барои қофияпардозӣ аз вожаҳои арабӣ бисёр баҳра бурдаанд, аммо дар миёни радифҳои шеъри онҳо калимаи ғайри дарӣ бисёр кам дида мешавад.

АДАБИЁТ

1. Қавим, Абдулқайюм. Таърихи адабиёти дарӣ. Интишороти пуҳантуни Кобул. - Кобул,1366. - С.49.
2. Шарифӣ Муҳаммад Фозил. Адабиёти кӯдак дар Афғонистон. Интишороти Саъид. - Кобул,1388. - С.25.
3. Нотили Хонларӣ, Парвиз. Вазни шеъри форсӣ. Интишороти Бунёди фарҳанги Эрон. - Теҳрон, 1345. - С52.
4. Баҳор, Муҳаммад Тақӣ. Сабкшиносӣ. Интишороти Амири Кабир.-Теҳрон, 1370. - С.108.
5. Зарринкӯб, Абдулҳусайн. Сайре дар шеъри форсӣ. Интишороти Амири Кабир. - Теҳрон, 1371.- С.461.
6. Дабири Сиёқӣ, Муҳаммад. Пешоҳангони шеъри форсӣ. Интишороти Ширкати саҳҳомӣ. - Теҳрон, 1370. - С.3.
7. Жубал, Муҳаммад Ҳайдар. Таърихи адабиёти Афғонистон. Интишороти Майванд. - Кобул, 1383. - С.54.
8. Дабири Сиёқӣ, Муҳаммад. Ҳамон китоб. - С.13.
9. Дабири Сиёқӣ, Муҳаммад. Ҳамон китоб. - Саҳ.81, 84,84, 89.

МЕСТА РАДИФ В ПЕРСИДСКО - ДАРИ ПОЭЗИИ

Радиф - это составляющих слов, где один и несколько слов в поэзии находятся после ритма, как слово «шудам» «стал» в бейте ««Мурда будам, зинда шудам, гиря будам, ханда шудам, Давлати ишқ омаду ман, давлати поянда шудам» [Мавлоно]. Радиф используется для музыкальность персидско-дари поэзии.

В этом статье автор постарался не давать словарное значение слова «радифа», а доказать, что радиф это является ровесником персидского языка и поэзии и оно использовался в стихотворение поэтов пишущих на персидском и дари языков и является их твореним. Радиф является составляющий частью персидской поэзии, и встречается только в персидском поэзии. Радиф почти не встречается в арабском поэзии, хотя некоторые арабские поэты постарались использовать в своих стихотворениях радифа, но анализ показал, что они успехов не достигли.

Ключевые слова: *радиф, поэзия, персидской, арабской.*

RADIFF PLACES IN PERSIAN - DARI OF POETRY

Row [Ra-dif] is a type of word balance that comes from the complete homogeneity of one or more words with the same sequence in the post rhyme, such as the word "I was" at the end of two utterances. "I was dead, I was alive, I was cried, I was laughing / The state of love came and I, became the stable government" [Rumi] is used to complete the music of Dari Persian poetry to increase the common endings of the poem, which is not more than two letters long, and to complete the music of the poem. .

In this essay, the author does not intend to discuss how many rows it is, but rather aims to show that the rows are synonymous with Dari language and Persian poetry and that its application and evolution is one of Dari's poets' initiatives. Dari's row poetry, while still in his childhood,it shows that the row is an integral part of the body of Persian poetry. Except in Persian poetry, there is no row in the poems of other languages, including the Arabic language, and although some Arabic poets have rendered the line homologous, some which has a door in Persian poetry.

Keywords [English]: Row, Poetry, Persian, Arabic

Сведение об авторе:

Доктор Наджибулло Кайюм, *заведующий департамента персидской дари языка и литературы Багланского Университета, Исламской Республики Афганистан. E-mail: qayum@mail.com*

About the author:

***Dr. Najibullo Kayyum**, Head of the Department of Persian Dari of Language and Literature, Baghlan University, Islamic Republic of Afghanistan. E-mail: qayum@mail.com*

СУЛҲ ДАР АНДЕШАИ САЪДӢ

Ғуломризо С.

Донишгоҳи Бағлони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Чакида: Саъдӣ яке аз шоирони машҳури адабиёти ҷаҳон аст. Шинохти Саъдӣ ва баҳс намудану таҳқиқ кардан дар иртиботи андешаҳои Саъдӣ зарфияте монанди худи Саъдиро мехоҳад, то битавонад, ки дар абъоди мухталифи шахсияти Саъдӣ таҳқиқ намуда ва барҷастагиҳои таровиши зеҳнии Саъдиро ошкор созад, чаро ки Саъдӣ як шоири чандбуъдӣ мебошад. Замоне ки «Гулистон»-и Саъдиро мавриди мутолиа ва таҳқиқ қарор диҳем, қисме вонамуд мешавад, ки Саъдӣ комилан як шоири воқеиятгарост. Дар ҳоле, ки «Бӯстон»-аш вайро дар ормонгароӣ ва идеалгароӣ дар ҷаҳон машҳур сохта, ба ҳамин далел аст, ки Саъдиро наметавон танҳо ормонгаро ва ё воқеиятгаро гуфт. Бад-ин лиҳоз, нигорандаи ин мақола хостааст, ки ба ҳадди тавон дар яке аз бахшҳое аз андешаи башарии Саъдӣ таҳқиқ намояд. Он мавзӯе, ки дар ин мақола мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст, сулҳ дар андешаи Саъдӣ мебошад. Нигоҳи Саъдӣ ба сулҳу оштӣ нигоҳи иҷтимоӣ ва башарӣ буда, Саъдӣ ин мавзӯи иҷтимоӣ ва башариро дар тамоми осораш ошкор баён намуда, ҳокимон ва шоҳони асри замонашро барои таҳаққуқ бахшидани сулҳу оштӣ дар ҷомеъа тарғибу ташвиқ намудааст.

Вожаҳои калидӣ: Саъдӣ, сулҳ, оштӣ, мардумдӯстӣ, адолат, баробарӣ.

Ҳадафи таҳқиқ. Ҳадаф аз нигориши ин мақола, таҳқиқ намудан ба яке аз мавзӯоти муҳими иҷтимоӣ буда, ки он мавзӯи барқарор будани сулҳу оштӣ дар миёни ҷомеъа мебошад, ки ин мавзӯъ дар осори Саъдӣ бисёр бозтоб ёфта, нигоҳи Саъдӣ ба ин мавзӯъ нигоҳи иҷтимоӣ ва башарӣ буда, чаро ки дар он замон ҷаҳонро ҷангҳои салибӣ фаро гирифта ва Хуросонро муғулҳо ба хоки хун яксон сохта буд. Хонандаи ин мақола дармеёбад, ки кори шоирон танҳо хаёлпардозӣ ва ормонгароӣ нест, балки кор ва рисолати шоиронро шароити замон мушаххас месозад. Кор ва рисолати шоирон таҳлили авзоъи иҷтимоӣ, бозтоби воқеиятҳо бо ҳунарнамоии хос, ҳидояти ҷомеъа бо тарфандҳои хос мебошад. Устоди сухан - Саъдии бузург қарнҳо пеш ин мавзӯъро барои ҷомеъаи асру замонаш ва наслҳои баъдӣ ошкор сохтааст.

Арзиши таҳқиқ. Таҳқиқ дар ҳар бахш аз андешаи Саъдӣ аз арзиши хос бархурдор аст, чаро ки Саъдӣ яке аз шоирони порсисароест, ки дар адабиёти ҷаҳон аз ҷойгоҳи хос бархурдор мебошад. Ҳамин дидгоҳи Саъдист, ки ҳар гуна марзеро аз миёни инсонҳо бармедорад, тамомии башарро монанди як узви инсон медонад ва мегӯяд:

Бани Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.

Бад-ин лиҳоз, мо арзиши корро бар ин медонем, ки сулҳу оштӣ ниёзи доимии ҷомеъаи башараст ва Саъдӣ кӯшиш карда, мустақим ва ғайримустақим дар тамоми осораш ин мавзӯъро бозтоб дода ва ба хотири арзишмандии ин мавзӯъ муҳтавои ин мақоларо сулҳ дар андешаи Саъдӣ шакл медиҳад. Биноан, таъкиди банда ин аст, ки таҳқиқ дар ин бахш аз андешаи Саъдӣ [сулҳу оштӣ] аз арзишмандии хос бархурдор мебошад.

Равиши таҳқиқ. Гарчи равишҳо ва методҳои мухталиф барои таҳқиқ намудан вуҷуд дорад, замоне ки як муҳаққиқ дар он бахш, ки мехоҳад таҳқиқ кунад, аз он равишҳо ва методҳои мухталиф метавонад истифода кунад. Аммо нигориши ин мақола эҷоби инро мекард, ки аз шеваи таҳқиқи «китобхонаӣ» бояд истифода кард. Меҳвари асосии ин таҳқиқро «Сулҳ дар андешаи Саъдӣ» шакл медиҳад. Бинобар он, осори мутааддад ва муътабарро манбаъ ва сарчашмаи таҳқиқи хеш қарор додам. Дар зимн талоши зиёд сурат гирифта, ки таҳқиқ бо риояти амонатдорӣ ва таъаҳҳуди илмӣ сурат гирад.

Муқаддима. Таърихи башарият нишон медиҳад, ки талошҳои хирадмандона ва ақлонии инсон барои таҳаққуқи адолат, сулҳу оштӣ ва додхоҳӣ аз ситамраводории инсон алайҳи инсон будааст. Ҳатто анбиё ва ононе, ки баргузидагони Худованданд, дар ойин ва дине, ки барои раҳнамуди инсон овардаанд, армуғонашон адолат, баробарӣ, сулҳу оштӣ ва додхоҳӣ будааст. Ситамраводорӣ, зулм, хушунат, кинаву кудурат бар инсон дар ҳар ҷомеъа аз нигоҳи хирад ва динӣ мардуд будааст. Аз ин рӯ, Саъдӣ яке аз зарфиятҳои фикрӣ ва фарҳангии забон ва адабиёти порсии дарӣ дар тамомии осораш дар баробари бедод ва нобаробарии иҷтимоӣ

ва ситамраводорӣ ва таҳаққуқи адолат, бародарӣ, сулҳу оштӣ дидгоҳи худро матраҳ кардааст. Муҳимтарин вежагии Саъдӣ ин аст, ки ӯ ҳамчунон ташнаи таҳаққуқи сулҳу оштӣ дар миёни ҷомеъа будааст, чароки таҳаққуқи сулҳ дар миёни ҷомеъа боиси аз байн рафтани кинаву кудурат аз миёни ҷомеъа мешавад.

Саъдӣ дар боби тафаккур ва андешааш ҳеч гоҳ ва лаҳзае аз мардум дур набуда ва ҳамеша бонӣ ба зистиву адолат, таҳаққуқи сулҳу оштӣ барои инсон ва башарият қарор гирифтааст, ҳамон гунае, ки дар нусус ва ойини ислом мардум арзиш доранд ва нобудии як узви ҷомеъа нобудии куллии ҷомеъа пиндошта шудааст, Саъдӣ онро дар замони худ ҷиҳати раҳоии инсон аз ситам ва беадолатӣ барои хусравон ва зимомдорони вақт баён кардааст. Яъне аз пайомади беадолатӣ нисбат ба сарнавишти инсон бар мабнои маърифати башарӣ хабардор буд, аз ин рӯ, сахттарин бонӣ ва пуштибони адолат, баробарии сулҳу оштӣ дар миёни ҷомеъаи башарӣ мебошад.

Саъдӣ мардумдӯстӣ, додпарварӣ, сулҳу оштиро баробар бо парвопешагӣ ва яздонпарастӣ медонад. Дар охир ба хотири муртабит будани бархе мавзӯот, ҷилваҳои сулҳу оштӣ аз сойири суханони пароканда ва ғайри меҳварӣ сарфи назар карда ва мабнои ёфтаҳоро бар асоси андешаи волои Саъдӣ ва осораш ва сойири манобеи муътабар муртабит бо мавзӯи мақола қарор диҳем. Сулҳу оштӣ дар мабонии фикрии Саъдӣ мавриди баррасӣ қарор гирифта ва авомили таваҷҷуҳи Саъдӣ ба мақулаи сулҳро, ки реша дар иҷтимоӣ будан ва наҳваи зиндагӣ ва тарбият ва нигоҳи башарии Саъдӣ дорад, мавриди таҳқиқ қарор диҳем. Таҳқиқ ва истихроҷи андешаи Саъдӣ дар хусуси сулҳу оштӣ ва муназзаму мудавван кардани он мавзӯи муҳими башари имрӯзро аз табоҳӣ ва сардаргумӣ яке дар он ғӯтавар аст, раҳойӣ бахшида ва ин амр бо таваҷҷуҳ ба эътимод ва эътиқоди ҷомеаи ҷаҳонӣ, ба вижа ҷомеъаи худамо ба ин шоири бузурги мо комилан муҳаққақ ва шуданист. Ин ки устоди сухани мо қарнҳо пеш мунодии сулҳу оштӣ, озодӣ ва ҳуқуқи инсонӣ будаанд ва ё ин ки нигориши ашъораш имрӯз бар сари дарвозаи Созмони милал ҳак шудааст, метавонад аз умдатарин далоили иқболи ҷаҳониён ба мафохири миллии Хуросонзамин талаққӣ гардад:

Ман имрӯз кардам дари сулҳ боз,
Ту фардо макун дар ба рӯям фароз.
Ниёзмандии ҷомеъа ба сулҳ.

Сулҳ ниёзи доимии ҷомеъа аст, аммо ҷомеъа барои ҳифзи сулҳ ба қудрат зарурат дорад ва истеъмоли солими қудрат ба дониш ниёз дорад. Ҷомеъае, ки натавонад мушкили қудратро бо дониш ҳал кунад, наметавонад, ки ниёзи худро ба сулҳи доимӣ посух гӯяд.

Чигуна будани сулҳ.

Инсонҳо танҳо барои зинда мондан ба сулҳ ниёз надоранд, балки сулҳ зарурате барои такомули иқтисодиву фарҳангии ҷомеъа низ аст. Маданияту маънавияти инсон низ ба сулҳ ниёз дорад. Ин суол ҳамеша матраҳ аст, ки ҷомеъа дар сулҳ чӣ мекунад? Сулҳ, ки бо рукуди иқтисодӣ ва иҷтимоиву фарҳангӣ тавъам бошад, ин сулҳ ба худии худ худро тахриб мекунад. Сулҳ, агар барои ҳифзи ҷаҳлу ақибмонӣ бошад, ин сулҳ муқаддимае барои ҷанг аст. Сулҳе, ки бо он асорати мардум ҳифз шавад, ин сулҳ ба иллати тахриб кардани озодии мардум ба ҷанг мунҷар мешавад. Сулҳе, ки дар он ҳуқуқи мардум таъмин шуда натавонад, ин сулҳ бо ҷанге барои таъмин шудани ҳуқуқи мардум тахриб хоҳад шуд. Сулҳ замоне пойдор монда метавонад, ки озодӣ ва ҳуқуқ ва заминаи рифоҳи иқтисодӣ ва ғинои маънавии ҷомеъа дар он муяссар бошад. Сулҳ замоне бақо карда метавонад, ки хушиҳо ва масарратҳои мардум дар он ҷо дошта бошад [9, 230].

Мавлоно ҳам дар ин иртибот чунин дидгоҳеро матраҳ мекунад. Вай худро вақте ҳадафманд мебинад, ки дар байни муҳит ва мардум бошад, аз муҳит бигирад ва бо муҳит биёмезад. Мавлоно худро маълули вобаста ба иллат [ҷомеъа] медонад ва ҷомеъаро иллати вобаста ба маълул [Мавлоно] медонад. Вай хештанро маҳсули ҷомеъа ва бинишҳову андешаҳои худ низ маҳсули ҷомеъа медонад, пас дар куллиёт, ҷаҳонбинии вай аз нохудогоҳи ҷамъе – лубби афкори ҳамгироёна ва тафсири мақулаҳои инсонмеҳварӣ ва ҷаҳонкишварӣ маншаъ мегирад:

Гуфтам, зи куҷоӣ ту, тасхур заду гуфт: -Эй ҷон
Нимам зи Туркистон, нимам зи Фарғона.
Нимам зи обу гил, нимам зи ҷону дил,
Нимам лаби дарё, ниме ҳама дурдона.

Аз барҷастатарин вежагиҳои андешаи Мавлоно яксоннигари ҳамаи инсонҳост. Мавлоно бар андеша ва соҳибони андеша арҷ мегузорад ва бо ҳар андеша фикру биниши сари ҷанг надорад ва таззоди андешаҳоро маншаи таҳаввул ва тамаддун медонад:

Ақл бо ақли дигар дуто шавад,
Нур афзун гашту раҳ пайдо шавад.

Мавлоно бо ҳар кешу мазҳаб таассуб намеварзид, ҳама ҷоро хонаи ёр медонад «чи масҷид чи куништ» ва дар ҳама ҳол бо дӯст ва ёр аст «чи ҳушёру чи маст» ва чи хушҳолу чи бадҳол:

Ман ба ҳар ҷамъияте нолон шудам,
Ҷуфти хушҳолону бадҳолон шудам.

Мавлоно бо ҳама дӯст аст. Бо Шамси Табрезӣ он хуршеди маърифат ёр мешавад, дар сози оҳангаре мерақсад ва ҳам бо олимону бузургмардони замонаш маҷолиси гуфтушунуд дорад. Мавлоно дар «Маснавии маънавӣ» ва «Девони Шамс» дар баёни ҷилваҳои сулҳу оштӣ аз таносуб ва созгории аздоди мавҷуд дар олам шурӯъ карда ва ба сулҳу оштии инсонҳо бо якдигар ва бо Худованд, ки комилтарин ва боризтарин намунаи он аст, ишора мекунад. Оштии аздод дар олам барои идомаи ҳаёт мавҷудоти амре лозим ва зарурист. Албатта, оштии аздод нишонаи нафйи таъсири онҳо нест, балки тамоми аздод дар як низоми ҳамоҳанг ба номи коинот ҳаракат мекунанд. Дар мартабаи болотар, ки олами ваҳдат валваҳият аст, дигар нишоне аз аздод нест ва якрангӣ ҳоким аст:

Хайр кун бо халқ баҳри Эзадат,
Ё барои роҳати ҷони худат.
То ҳамора дӯст бинӣ дар назар,
Дар дилат н-ояд зи кин нохуш сувар [10, 70].

То ин ҷо як баҳси куллиро дар иртиботи сулҳ ва роҳҳои расидан ба сулҳро аз дидгоҳҳои мухталиф матраҳ кардем, ҳоло беҳтар хоҳад буд, ки мафҳуми сулҳро ҳам аз нигоҳи луғавӣ ва ҳам аз нигоҳи истилоҳӣ дар луғатномаҳо ҷустуҷӯ кунем.

Маънои луғавӣ ва истилоҳии сулҳ:

Сулҳ як калимаи арабӣ буда, ки маъноҳоеро ба худ ихтисос додааст:

Сулҳ дар луғат: оштӣ кардан, созиш намуданро гӯянд.
Сулҳ дар истилоҳи сиёсат: даст кашидан аз ҷанг бо ақду қарордодро гӯянд [6, 877].

Аҳамияти сулҳ дар осори Саъдӣ:

Ҳар дил, ки парешон шавад аз нолаи булбул,
Дар доманаш овез, ки бо вай хабаре ҳаст.

«Гулистон»-и Саъдӣ робитаи байни инсонҳоро низом мебахшад, «Бӯстон» рӯҳи одамиро латиф мекунад ва инсонро ба Худо наздик месозад, вале ғазалҳо чунон дар домани рӯҳи одамӣ меовезад, ки инсонро то мулоқоти Худо пеш мебарад. Аз ҳар ҷинс сухане дар «Гулистон» ёфт мешавад [1, 304].

Дар андешаи Саъдӣ ҷангу хушунат, ки як падидае иҷтимоӣ буда ва аз баду пайдоиши башар вуҷуд дошта, масоиб ва мушкилоти зиёд ба бовар оварда маҳкум аст. Саъдӣ сулҳ ва сулҳдӯстиву аҳамияти сулҳро дар тамоми осораш таъйид карда ва барои барқарории сулҳ дар миёни ҷомеъаи башарӣ бисёр таъкид намуда ва ҷойгоҳи сулҳро дар миёни ҷомеъаи башарӣ дар осораш барҷаста сохтааст:

Ҷу шамшери пайкор бардоштӣ,
Нигаҳ дор пинҳон раҳи оштӣ.
Ки лашкаршукуфони миғфаршикоф,
Ниҳон сулҳ ҷустанду пайдо масоф [7, 240].

Бовармандии Саъдӣ ба сулҳ:

Саъдӣ яке аз шоирони порсизабон аст, ки таваҷҷуҳи бениҳоят зиёд ба сулҳу оштӣ дошта, аммо ин ки чаро ин қадар Саъдӣ ба ин падидаи иҷтимоӣ таваҷҷуҳ дошт, авомил ва далоили мухталиф дида мешавад, яке аз он далоил асру замон, ки Саъдӣ зиндагӣ мекард, дигар мусофиратҳои пай дар пайи Саъдӣ дар шаҳрҳои мухталиф ва ҳамчунон ҷаҳонбинии васеъи вай буд, ки ба сулҳ аҳамияти зиёд қоил буд. Дигар, шаҳрҳо дар он замон аз амният ва оромиш чандон бархурдор набуд, аммо Атобаки Абубакр писари Саъди Зангӣ тавониста буд, ки бо тадбир ва мудирияти хуб, ки дошт гоҳе бо халифа ва гоҳе ҳам бо муғул созиш мекард, то Форсро аз ҳарҷу марҷ ва фитнае, ки дар он айём ҳама ҷоро фаро гирифта буд, дар амон нигаҳ дорад. Ва дар ҳамин замон буд, ки Саъдӣ баъд аз солҳо иқомат ба диёри ғурбат, ба Шероз бозгашт. Саъдӣ бовармандӣ буд, ки сулҳ таҳти ҳар шароите, ки бошад, кудуратро рафъ мекунад, ҳамдиливу ҳамбастагиро дар миёни инсонҳо тақвият мекунад ва ба ҳамин далел аст, ки Саъдӣ дар иртиботи ҳамбастагӣ ва ҳамнавоӣ дидгоҳашро чунин баён мекунад:

Бани Одам аъзои якдигаранд,
Ки дар офариниш зи як гавҳаранд.
Чу узве ба дард оварад рӯзгор,
Дигар узвҳоро намонад қарор.
Ту к-аз меҳнати дигарон беғамӣ,
Нашояд, ки номат ниҳанд одамӣ [11, 279].

Ин аст бовари Саъдӣ, ки тамоми башарро аъзои як пайкар медонад, аз ин рӯ, вақте ки рӯзгор узверо ба дард биёварад, сойири аҷзо низ ноором ва беқарор мешаванд. Бад-ин лиҳоз, сулҳ дар андешаи Саъдӣ аз ҷойгоҳи хос бархурдор аст. Сулҳро таҳти ҳар шароит беҳтар аз ҷанг медонад, ҳатто вақте инсон дар ниҳояти қудрат ва қувват аз имконот ва омодагии хос барои ҷанг бархурдор ҳам бошад, боз ҳам сулҳ ҷойгоҳи худро дорад, чароки имкон дорад бо таҳаққуқ пайдо кардани сулҳ душмани ту дӯсти ту гардад ва мумкин аст бо ҷанги ту дӯсти ту дар асари осебҳое, ки аз ҷанг дида душмани ту гардад. Мавзӯи дигар, ки Саъдӣ баён мекунад, онро як асли куллӣ медонад, ин аст, ки сулҳҷӯӣ ба манзалаи ҳарос аз душман нест, балки аз рӯи маслиҳатҷӯӣ ва оқибатандешист ва ба ҳамин далел аст, ки Саъдӣ дар иртиботи ин падидаи иҷтимоӣ дар «Гулистон», «Бӯстон», қасоиду ғазалиёташ ишораҳое зиёд кардааст:

Ҳаме то барояд ба тадбир кор,
Мадор эй душман беҳ аз корзор.
Чу натвон адӯро ба қувват шикаст,
Ба неъмат бибояд дари фитна баст…
Агар пили зӯру в-агар шерчанг,
Ба наздики ман сулҳ беҳтар, ки ҷанг [4, 63].

Бовари Саъдӣ ин аст, ки агар тасмим доред, ки сулҳу оштиро барои душман пеш кунӣ, ба фикри ин набош, ки ӯ дар ғиёбат чӣ мегӯяд, ҳар гоҳ ӯ дар ғиёбат айбҷӯӣ кард, ту дар пеши рӯ аз ӯ ба хубӣ ёд кун. Билохира ҳарф аз даҳони мардумозор берун меравад ва дигаронро меранҷонад. Агар намехоҳӣ сухани талх аз ӯ бишнавӣ, бо хубӣ ва эҳсон даҳонашро ширин кун. Саъдӣ ин боварашро дар «Гулистон» чунин баён мекунад:

Сулҳ бо душман агар хоҳӣ, ҳар гаҳ ки туро
Дар қафо айб кунад, дар назараш таҳсин кун.
Сухан охир ба даҳон мегузарад, муъзиро
Суханаш талх нахоҳӣ, даҳанаш ширин кун [11, 303].

Сулҳдӯстии Саъдӣ:

Сулҳдӯстии Саъдӣ ин аст, вай барои ҳокимон мегӯяд ва таъкид мекунад, ки то замоне, ки бо тадбир кор бармеояд, лозим нест, ки даст ба шамшер бибаранд. Ҷанг ҳам агарчи вақте аз тадбир кор барнамеояд, иҷтинобнопазир аст, лекин зарурати он вақтест, ки барои ҳифзи сулҳу амният ҷанг кунанд. Дар ғайри ин сурат ҷанг чи зарурат дорад? Барои нигаҳдории як мулки орият, ки мисли бозичаи кӯдакон даст ба даст меравад, чигуна равост, ки беҳуда хуни инсон рехта ояд? [3, 99].

Дали ин, ки чаро сулҳ ва мардумдӯстӣ, сабру шикебоӣ дар андешаи Саъдӣ ин қадар бозтоб ёфтааст, Саъдӣ бисёр инсондӯстона меандешид ва ҳамеша ҳокимонро барои барқарории сулҳ дар ҷомеъа ташвиқ мекард ва дар иртиботи андешаи муҳофизакорона будани Саъдӣ, устод Туғёни Сакоӣ дар ин иртибот дидгоҳеро матраҳ мекунад: ҷангҳо ва ошӯбҳои даврони Саъдӣ ва ситезаҷӯиҳо ва шикастҳои гузаштагони ӯ, хусусан шикасти қатъии Хуросон, Форс ва Бағдод ва суқути хонадонҳои бузург, махсусан Аббосиён Саъдиро ба як шахсияти муҳофизакор табдил карда буд. Саъдӣ аз як тараф бузургони даврони хешро ба адлу дод раҳнамунӣ мекард ва аз ҷониби дигар зердастонро ба қаноат ва тавозуъ ва тавба фаро мехонд. Ҳарчанд ӯ медонад, ки агар мӯрчагон иттифоқ кунанд, пӯст бар шери жаён медаранд, аммо ҳеч гоҳ мардумро ташвиқ ба чунин роҳе намекунад ва бар хилоф мардумро ба оҳистагӣ ва шикебойиву таҳаммул фаро мехонад:

Ба чашми хеш дидам дар биёбон,
Ки оҳиста сабақ бурд аз шитобон.
Саманди бодпо аз так фурӯ монд,
Шутурбон ҳамчунон оҳиста меронд [5, 60].

Ба таври куллӣ дида мешавад, ки Саъдӣ бо мусофиратҳои зиёд, ки дошта ва фарҳангҳои мухталифро, ки аз дуру наздик мутолиа карда ва аз ҳар хирман хӯшае бардошта, ин ҳама иттифоқот ва фарозу нишебҳои зиёд, ки дар зиндагии вай рух дода, барҷастагии илмӣ ва ҷаҳонбинии васеъ Саъдиро дар миёни тамоми шоирон ва нависандагон офтобӣ сохтааст. Ин ҳама иттифоқот дар тамоми сурудаҳои вай дида мешавад:

Вуҷудам ба танг омад аз ҷаври тангӣ,
Шудам дар сафар рӯзгоре дирангӣ.

Ҷаҳон зери пай чун Сикандар буридам,
Чу яъҷуҷ бигзаштам аз садди сангӣ.
Бурун ҷастам аз танги туркон чу дидам,
Ҷаҳон дар ҳам афтода чун мӯйи зангӣ.
Чу боз омадам, кишвар осуда дидам,
Зи гургон ба дар рафта он тезчангӣ [8, 371].

Шайх Муслиҳиддин Саъдии Шерозӣ бо нидои сулҳ ва оромиш дар пайи побарҷоӣ ва устувории ҷавомеъи башарист. Хун рехтану куштан суннати марсуми рӯзгори Саъдист, вале ӯ мегӯяд, ҳатто як қатра хун аз ҳама олам арзишмандтар аст, то чи расад ба куштани як инсон:

Ба марде, ки мулки саросарзамин,
Наярзад, ки хуне чакад бар замин.

Саъдии сулҷӯ ва адолатхоҳ бо ҳар гуна таҷовуз аз ҳадди марзҳои инсонӣ мухолиф аст. Ӯ дар «Бӯстон» ба арбоби ҳукумат чунин ҳушдор медиҳад:

Аз он баҳравартар дар офоқ кист?
Ки дар мулкронӣ ба инсоф зист.
Макун то тавонӣ дили халқ реш,
В-агар мекунӣ, меканӣ бехи хеш [12, 15].

Хулоса, Саъдӣ дар осораш сулҳу оштиро ғолибан дар маънои маъмул ва мутадовили сиёсӣ ва иҷтимоӣ ба кор мебарад. Нигоҳи Саъдӣ ба сулҳу оштӣ нигоҳи иҷтимоӣ ва башарист. Дар рӯзгоре, ки ҷангҳои салибӣ дунёро гирифтори фитна ва ошӯб карда ва Хуросон дар оташи ҳамлаи муғул месӯзад, Саъдӣ аз ягонагӣ ва ҳамдардии инсонҳо дар ҳама ҷои дунё сухан мегӯяд ва бо ба назм даровардани «Бӯстон» ормоншаҳриро тарроҳӣ мекунад, ки мухотаби он инсон аст. Ормоншаҳрӣ, ки марзи замону макон намешиносад ва роҳкорҳои ахлоқиву иҷтимоии он фаротар аз марзи нажод ва рангу мазҳабу миллат аст.

Андешаҳои инсонгароёна ва мардумдӯстии Саъдӣ, тасоҳил ва тасомеъи ӯ, ҷаҳонбинӣ ва рӯҳи ошиқу латифи вай бархоста аз мусофиратҳои тӯлонӣ ва густардаи ин шоири ҷаҳонӣ ва ошноияш бо ақвому милали дигар ва нишасту бархост бо табақоти мухталифи иҷтимоӣ низ ҳаст. Ин мусофиратҳо ба Саъдӣ омӯхта, ки решаи дағдағаҳо ва ормонҳои башар якест, ҳарчанд маҳдудаҳои ҷуғрофиёӣ ва марзҳои мазҳаб, миллат, нажоду забон зоҳиран инсонҳоро аз якдигар ҷудо кардааст, аммо боз ҳам метавон ба асоси он идеалҳо ва ормоншаҳр будани инсонҳо решаи мушкилоти башарро яке донист.

Дар поён метавон гуфт, ки Саъдӣ бо ҷаҳонбинии васеъ, андешаи башарии ба дур аз таассуб ва қишринигарӣ, ки дорад, тавсия ба сифоти некӣ, чун мадоро, бахшиш, гузашт, эҳсон, баландназарӣ, озодандешӣ, айбпӯшӣ, тасоҳилу тасомеъ, сабру шикебоӣ, ки заминасози барқарории сулҳу оштист, дар осори Саъдӣ ҷойгоҳе хос дорад.

АДАБИЁТ

(Сарчашмаҳо)

1. Озар, Мир Исмоил [1378]. Адабиёти Эрон дар адабиёти ҷаҳон. Чопи дувум. -Теҳрон:Интишороти сухан.
2. Ҳақгӯ, манучеҳр [1387]. Насри «Бӯстон». Чопи аввал.-Теҳрон:Интишороти Бӯалӣ.
3. Зарринкӯб, Абдулҳусайн [1389] . Ҳадиси хуши Саъдӣ. Чопи панҷум.-Теҳрон:Интишороти сухан.
4. Саъдӣ, Мушрифуддин Муслиҳ [1387]. Бӯстон, [нусхаи Муҳаммадалии Фурӯғӣ, ба кӯшиш ва вироиши Козими Обидинии Мутлақ].-Теҳрон:Интишороти дониш.
5. Туғёни Сакоӣ, Муҳаммадюнус [1391]. Таърихи адабиёти форсии дарии садаҳои 7 ва 8 ҳичрӣ. Чопи дувум. -Кобул:Интишороти Ҳабибуллоҳи Хасиб.
6. Амид, Ҳасан [1371].Фарҳанги форсӣ [ҷайбӣ]. -Теҳрон:Интишороти Амири Кабир.
7. Фурӯғӣ, Муҳаммадалӣ [1388]. Куллиёти Саъдӣ [мутобиқ бо нусхаи тасҳеҳшудаи Муҳаммадалии Фурӯғӣ]. -Теҳрон:Интишороти Паймон.
8. Фурӯзонфар, Бадеъуззамон [1386]. Таърихи адабиёти Эрон [баъд аз ислом то поёни давраи Темуриён]. -Теҳрон:Вазорати фарҳанг ва иршоди исломӣ, созмони чоп ва интишорот.
9. Фулодӣ, Доӣ [1382]. Дин, фарҳанг, сиёсат. -Кобул:Бунёди инкишофи маданӣ.
10. Маҷмӯаи пружаҳои Лориҷонӣ, Муҳаммадҳамид [1391] [маҷалла].-Теҳрон:Ширкати офсет [саҳҳомии ом].

МИР В МЫСЛЯХ СААДИ

Саади Шерози является одним из великих поэтов мира. Узнать и познать суть творчества Саади Шерози, это не простое дело, а для того чтобы хорошо понимать содержание мысли этого великого поэта, надо быть на уровне самого поэта, так как он

поэт высокого диапазона. Когда прочитаешь «Гулистон»-а Саади Шерози, перед читателем является поэт истинной поэзией. А когда перелистаешь «Бустон»-а, тогда чувствуеш, что Саади является поэтом с высокими идеями париотизма, гуманизма и человеколюбия. С этой целью автор статьи постарался исследовать тему мира в мыслях Саади Шерози. Взгляд Саади на мир это взгляд социальный и всемирный, где поэт эти проблемы всесторонно анализировал в своем творчестве и в свое время он агитировал правителей для поддержания мира и согласия в обществе.

Ключевые слова: *Саади, мир, примирение, человеколюбие, справедливость, равенства.*

PEACE IN SAADI'S MIND

Saadi Sherozi is one of the great poets of the world. To learn and understand the essence of Saadi Sherozi's work is not a simple matter, but in order to understand well the content of the thoughts of this great poet, one must be at the level of the poet himself, since he is a poet of a high range. When you have read "Guliston" by Saadi Sherozi, the poet is true poetry before the reader. And when you flip through Buston, then you feel that Saadi is a poet with high ideas of parotism, humanism and humanity. At the end, the author of the article tried to explore the topic of peace in the thoughts of Saadi Sherozi. Saadi's view of the world is a social and universal view, where the poet comprehensively analyzed these problems in his work and at one time he campaigned the rulers to maintain peace and harmony in society.

Key words: *Saadi, peace, reconciliation, philanthropy, justice, equality.*

Сведение об авторе:

Гуломризо С.*, ассистент, департамента персидской дари языка и литературы Багланского Университета, Исламской Республики Афганистан, E-mail: gulamreza safdari18@gmail.com*

About the author:

Gulomrizo S., *assistant, Department of the Persian Dari of Language and Literature, Baghlan University, Islamic Republic of Afghanistan, E-mail: gulamreza safdari18@gmail.com*

НАҚШИ ПЕШИНАҲО ДАР МУТУНИ ТАЪРИХИИ ЗАБОНИ ПОРСИИ ДАРӢ

Сайидҷони С.

Донишгоҳи Бағлони Ҷумҳурии Исломии Афғонистон

Пешинаҳо вожакҳои бастаанд, ки дар ҷилави мутаммами феъл омада, онро ба ҷумла пайваст медиҳад. Тавре ки аз номи онҳо бармеояд, пешинаҳо дар ҷумла ғолибан пеш аз мутаммами феъл қарор мегиранд ва иборатанд аз: [ба, дар, то, бар, абар, бо, або, бе, абе, андар, аз, аз баҳри, барои, аз барои].

Пешинаҳо нақши асосиро дар морфемаҳои озод ё мустақил доранд; монанди: ба хона, бар замин, бо бародараш, барои ватан, дар бозор, аз сафар, баҳри ту, то Балх, андар хона…

Пешинаҳо дар забони дарӣ ба ду гуна, яъне сода ва мураккаб меоянд.

Вожаҳои калидӣ: пешинаҳо, нақши онҳо, мутуни таърихӣ, забони порсии дарӣ.

Ҳадафи таҳқиқ. Ҳадаф аз таҳқиқи ин мақола баён кардани нақши пешинаҳо дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ аст ва шиносоии пешинаҳо ба унвони вожакҳои баста дар забони порсии дарӣ ва иртиботи онҳо дар вожаҳои мустақил, ки маънои ҷадидро месозанд, шарҳу тавзеҳи он аз лиҳози дастури забон мебошад. Аз назари банда мавзӯъ ҷолиб ва омӯзишист ва мусталзами таҳқиқ медонам.

Арзиши таҳқиқ. Арзиши таҳқиқ дар ин аст, ки мавзӯи пешинаҳо дар гузашта ба сурати муҷмал кор шуда, аммо таҳқиқи банда танҳо рӯи нақши пешинаҳо дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ мебошад, ки кори тоза ва боарзиш барои муҳассилони ин ришта аст.

Равиши таҳқиқ. Дар таҳқиқи ин мақола аз равиши китобхонаӣ истифода шуда, мавзӯот ба сурати ташреҳӣ ва таҳлилӣ баён гардидааст, дар ҳадди тавон ва кӯшиши банда дар такмили ин мақола аз манобеи хуб ва дасти аввал истифода шудааст.

Пешинаи таҳқиқ. Бо дарназардошти маълумот дар бораи пешинаҳо навиштаҳои ҷудогона дар китобҳо ва манобеи мухталиф ба сурати муҷмал ба чоп расидааст, ки пешинаҳоро шарҳ ва таъриф намуда, аммо нақши корбурдии онҳоро дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ баён накардааст. Бинобар ин, таҳқиқ дар робита пешинаҳо ва нақши он дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ кори тоза буда ва маводи мушаххас ироя ва тадвин гардидааст.

Пешинаҳо аз ҷумлаи морфемаҳои бастаанд, ки дар ҷилави мутаммами феъл омада, онро дар ҷумла пайванд медиҳад ва аз қадимтарин давра дар мутуни таърихии куҳани забони порсии дарӣ корбурди вижа дошта ва дар такмили маънои ҷумлаҳо нақши асосӣ доранд. Пешинаҳо дар забони дарӣ ба ду гуна, яъне сода ва мураккаб мебошанд.

Ҳар пешина нақш ва вазоифи ҷудогонаеро дар забон доранд ва аз мавзӯоти муҳими дастури забон аст, ки дар таркиб ва пайванди вожаҳои мустақил нақши маъноӣ доранд, зеро пешинаҳо ба танҳоӣ дорои маъное нестанд ва ҳамроҳ бо вожаҳои мустақил ба кор рафта, дорои маъно мебошанд.

Пешинаҳо вожакҳои бастае ҳастанд, ки бо мутаммами феъл омада, онро ба ҷумла иртибот медиҳад. Тавре ки аз онҳо бармеояд, пешинаҳо дар ҷумла ғолибан пеш аз мутаммами феъл қарор мегиранд ва иборатанд аз: [ба, бад, бар, абар, бо, або, бе, абе, дар, андар, аз баҳри, барои, аз барои] [11, 156].

Пешинаҳо нақши асосиро дар морфемаҳои озод ё мустақил доранд, монанди: ба хона, бар замин, бо бародараш, барои ватан, дар бозор, аз сафар, баҳри ту, то Балх, андар хона… Бояд гуфт, ки баъзе аз мутаммамҳо, махсусан дар муҳовара бидуни пешина ҳам меояд, яъне ки он ҷо пешина ҳазф шуда мебошад. Масалан: бозор рафт, ӯ хона аст, ба ҷои ба бозор рафт ё ӯ дар хона аст [6, 10].

Маҳдӣ Муъиниён дар китоби «Дастури забон» қадам ба қадами хеш пешинаҳоро ба номи ҳарф изофа гуфтааст. Вай мегӯяд, ки: «Ҳарфи изофа калимаест, ки пеш аз исм ё замир ва гоҳе пас аз онҳо меояд, то иртибот ва ҳамбастагии он исм ё замирро бо сойири қисматҳои ҷумла [назири: феъл, сифат, исм, замир ва дигар….], баён кунад ва ба таъбире – он исм ё замирро вобаста ба калимае дигар кунад. Монанди: Ӯ аз Теҳрон баргашт. Ӯ замир, аз пешина ё ҳарфи изофаи баргашт феъл мебошад. Зеро калимаи «аз» дар ҷумлаи боло ҳарфи изофа аст ва ҳамбастагии байни Теҳрон ва феъли баргашт – ро баён карда ва чунончи онро аз ҷумла ҳазф кунед, ин ҳамбастагӣ аз байн меравад. [6, 218].

Дар забони дарӣ пешинаҳо дорои хусусияти боризеанд. Хусусияти нахуст, ки мафҳум ва маънои собит надоранд, яъне бар ҳақоиқи ҷаҳони хориҷӣ ба сурати муайян далолат намекунанд, аммо дар сохтмони фикраҳо ва ҷумлаҳо ва вожаҳо нақши муҳим доранд. Тавре ки, агар ҷоҳое, ки лозим аст, зикр нашаванд, мафҳуми фикраҳо ва ҷумлаҳо дониста намешавад. Хусусияти дигари пешинаҳо ин аст, ки дар қароини мухталиф ҳар кадоми онҳо вазифаи ҷудогонаеро ихтиёр мекунанд ва ба ҳамин ҷиҳат баҳси машруҳ ва ҷолиберо дар дастури забон ташкил медиҳанд. Ба ҳайси мисол намунаҳои зайлро мебинем: ба мактаб рафтам, ба забон барояш гуфтам, туро ба Худо ки рост нагӯӣ [2, 94].

Дар «Дастури забони панҷ устод» ҳам «пешинаҳоро ҳарфи изофа меноманд», чунончи гӯяд: [мақсуд аз ҳарфи изофа калимотест, ки нисбати миёни ду калимаро баён кунанд ва мобаъди худро мутаммами калимаи дигар қарор диҳад], чунонки маънии калимаи нахустин бидуни зикри дувум нотамом бошад, монанди: ба ту мегӯям, бо шумо хоҳам рафт, аз ӯ пурсидам, ки маънои ин афъол бидани ҳарфи изофа нотамом аст [5, 192].

Пешинаҳо аз зумраи морфемаҳои баста ва он шакли сохтмонианд, ки қабл аз калима, иборатҳо ва фикраҳое, ки вазифаи мутаммами феълро дар ҷумла доранд, қарор мегиранд ва онро ба ҷумла пайваст менамоянд. Пешинаҳо ҳам ба сурати сода меоянд ва ҳам ба сурати мураккаб. Ба сурати сода, монанди: ба хона, аз пуҳантун, бар замин…

Ва ҳамчунин ба сурати мураккаб, монанди: дар боби, дар бораи, аз барои, то ба Кобул, ва…, бояд гуфт: пешинаҳои мураккаби дар боби, дар бораи ҳамроҳ бо нишонаи афзоиш ба мутаммами феъл васл мешаванд. Таври мисол: Дар бораи Сайид Ҷамолиддини Афғонӣ мақолае навиштам. Мурсал ҳамеша дар боби дӯсташ бо ман сухан мегуфт [4, 134].

Нагҳат Саъидӣ низ дар китоби «Дастури забон»-и хеш пешинаҳоро калимаҳои афзоиш гуфта ва ба ду гунаи сода ва мураккаб тақсим намудааст ва баён дошта, ки навъи аввал калимаҳои номустақил аст, ки ба танҳоӣ мустақиман дар ҷилави мутаммами феъл меояд ва онро ба ҷумла пайваст мекунад. Навъи дувум пешинаҳои мураккаб аст [9, 49].

Акнун нақши пешинаҳоро дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ баррасӣ менамоем.

А] – пешинаи [андар – дар]. Пешинаи [андар] дар оғози пайдоиш ва такомули забони форсии дарӣ ба фаровонӣ мавриди истеъмол доштааст, ки шакли паҳлавии он [антар] аст.

Пешинаи [андар] яке аз боризтарин алоими бозшинохтии мутуни куҳани форсии дарӣ ба шумор меомада, бад-ин маъно, ки ҳар қадар дар як асар бештар ва ҳама ҷо ин пешинаҳо ба кор рафта бошад, ҳамон қадар қидомати асар мавриди таъйид қарор мегирад. Чунонки, дар «Ҳудуд-ул-олам», ки яке аз мутуни куҳантар аз забони порсии дарӣ аст, дар ҳар сафҳаи он бештар аз даҳҳо бор ин пешина ба кор рафтааст. Дар ин асари таърихӣ ҳеч ҷо шакли коҳишёфтаи он, яъне [дар] мавриди истеъмол қарор нагирифтааст [11, 157].

Чунин аст, мушаххасаи корбурди ин пешина дар сойири осори куҳани форсии дарӣ дар қарни чаҳорум ва авоили қарни пачуми ҳичрӣ, Мисол: Афранча ноҳиятест андар Рум [Ҳудуд-ул-олам, с. 425].

Андар Шоҳномаи бузург айдун гӯяд писари Муқаффаъ [Таърихи Балъамӣ, с.4].

Пешинаи [андар] пас аз садаи панчуми ҳичрӣ нахуст дар шеър ва баъд аз наср оҳиста-оҳиста маъруз ба коҳиш шуда, чои худро ба [дар] гузошт ва аз садаи шашум ба баъд дар наср ҳам аз истеъмол афтод ва дар чояш [дар] мавриди истеъмол қарор гирифт.

Пешинаи [андар] дар нахустин давраи забони форсии дарӣ ҳамчунон баъд аз мутаммаме, ки дорои пешинаи [ба] буда, ба касрат истеъмол шудааст. Он ҳам ғолибан ба ғарази қайди макон бо мафҳуми таъкид, масалан: ба хоб андар, ба роҳ андар, ба мулк андар ва назоири он. Мисол: Яке аз Ачам бигзид ва бо хештан бибурд бар он андар ӯро шир диҳад [Таърихи Балъамӣ, с.27]. Ба хона андар шуд [Таърихи Балъамӣ, с.28].

Фармуд, то говон биёварданд, корзорӣ ва андар фиганданд ба сарои қаср андар [Таърихи Систон, с. 272].

Гоҳе ҳам дар замина ба чои [андар] қайди [андарун] баъд аз мутаммам қарор гирифтааст, ки шояд бинобар эчоби вазн дар шеър буда бошад.

Чун:

Ба базм андарун офтоби вафост,

Ба разм андарун тезчанг аждаҳост [Фирдавсӣ]

Истеъмоли [андар] пас аз мутаммами феъл дар қарни шашуми ҳичрӣ нуқсон мепазирад ва аз қарни даҳум ба баъд такрибан дар наср аз миён меравад. Агар гоҳе ҳам ба кор гирифта бошад, шакли коҳишёфтаи он [дар] мавриди истеъмол қарор гирифтааст [11, 158].

Чун:

Ба дарё дар манофеъ бешумор аст,

В-агар хоҳӣ саломат барканор аст [Саъдӣ]

Гоҳе дар давраи нахуст дар чунин таркибҳо на пешинаи [ба], балки пешинаи [аз] ва [дар] ҳам мавриди корбурд қарор гирифтааст, чун: [Бурун ояд ба ҳайчо ҳамчу хуршед, аз ғубор андар] [Унсурӣ].

Маро дар зери рон андар камине,

Кашанданиву саркашу тавсан [Манучеҳрӣ].

Б] – пешинаи [абар – бар].

Пешинаи [бар], ки имрӯз дар забони форсии дарӣ қабл аз мутаммами феъл ба мафҳуми боло ва рӯи чизе мавриди истеъмол қарор мегирад.

Масалан: бар миз, бар чавкӣ, бар асп…

Шакли паҳлавии он [апар] буда ва ин шакл низ баъзан дар оғози забони форсии дарӣ ба кор рафтааст [11, 159].

Мисол: Шарвондухт ба пой баромад [Самаки айёр, с.563].

Ҳасани Сулаймон бар пой хост [Байҳақӣ, с.24].

Ва манчаниққо бар коркард ва ҳарб оғоз кард [Таърихи Систон, с.41].

Абар Кирдгор офарин хонданд,

Бар ӯ, зарру гавҳар барафшонданд [Фирдавсӣ].

Моем, ки асли ин қоидаро бар пой медорем [Мақомот, с.108].

Ва даст ба даст кунад, то ин фурсатчӯёнро бар андохта ояд [Байҳақӣ, с.495] [7, 70].

Пешинаи «бар» дар мисолҳои зер бар анчом додани амал аз пойин ба боло далолат мекунад.

Зи зин баргирифтан ба кирдори гӯй,

Чу чавгон ба захм андар омад бад-ӯй [Шоҳнома, с.144].

Бар шеър зи ҳунар ба олами улвӣ,

З-ин илми пурувори пари оҳу [Носири Хусрав, с.163].

Дорад висоли ёр яке пояе баланд,

Оре, маро чи чурм бувад, барнамерасам [Анварӣ, с.883].

Пешинаи «бар» ба ҳар як аз феълҳои зер маънои хос додааст [Мавоъиз, 727].

Мисол: бар расидан = таҳқиқ кардан.

Бар рас, ки Кирдигор чаро кардааст,

Ин гунбади мудаввари хазроро…

Бар рас ба корҳо ба шикебой,

Зеро, ки нусрат аст шикеборо [Носири Хусрав, с.167].

Бар расидан = пурсидан.

Пирон дар рафтанд ва масоил бар расиданд, ҳамаро ҷавоб дод, он ки коҳилон дар рафтанд. Масъалаҳои бисёр бар расиданд, ҳамаро ҷавоб дод… Бар расидан, ки чигуна ёфтанд [7,75].

Писари маро дар илм? –Гуфтанд: - Сухани олим ва бузургвор ва сахт шоист хилофатро [Қиссаҳои Қуръонӣ, с.758].

Бар гаштан = дигаргун шудан.

Гуфтам, ки чу рӯзгор баргардад,

Ту низ чу рӯзгор баргардӣ [Анварӣ, с.917].

Бар нишастан = савор бар маркаб шудан.

Зулқарнайн бо чаҳор ҳазор савор барнишаст ва рӯй ба торикӣ ниҳод [Қасас, с.331].

Баргуфтан = ривоёт кардан.

Гуфт: Ҳеч нашнудаӣ, ки бар ту чи буҳтон гуфтаанд? Гуфт: -На вай қиссаи Оишаро баргуфт [Қиссаҳои Қуръон, с.714] [1, 253].

Ҳамчунон, пешинаи [бар] бо феълҳое ба кор рафта, бидуни ин ки феъли пешванӣ бо феъли сода аз назари маъно фарқе бо ҳам дошта бошад, шояд битавонем бигӯем дар феъл пешванде таъкидӣ ҳаст.

Бар ошуфтан = ошуфтан.

Таҳамтан барошуфту бо Тӯс гуфт,

Ки Рухомро ҷоми бодаст ҷуфт [Шоҳнома, с.194].

Бар осудан = осудан.

Фалаке чу осмонҳо, ки бад-ӯст қасди ҷонҳо,

Ки Зуҳал наёрад он ҷо, ки ба Зуҳра барситезад [Девони Кабир, с.136].

Бар хостан = хостан.

Бар ҳисори фалак ар хубии ту ҳамла барад,

Аз муқимони фалак бонги амон бархезад [Девони Кабир, с.136] [1, 255].

В] . – Пешинаи [ба]: дар паҳлавӣ [пат] ва [бад] будааст ва дар форсии дарӣ ба сурати [ба] даромадааст.

Мисол: Ман ба биҳишт равам, дӯсттар дорам, ки бад-охир маро бибояд мурдан [Табарӣ, с.696] [8, 344].

Аз ҳама кас ба ман номаҳост, ки фиристодаанд [Ҳуҷвирӣ, с. 71].

Яъқуби Лайс ба хиёнат ин ҷо меояд [Сиёсатнома, с.25] [8, 368].

Малик мардумонро ба талаби Иброҳим фиристод [Табарӣ, с.1629].

Падарам имшаб ба куштани ту хоҳад омадан [Балъамӣ, с.544].

Аз Кирмон ба зиёрати вай омад [Ҳуҷвирӣ, с.154].

Исо Алӣ ба ҳарби ӯ берун шуд [Таърихи Систон, с.159].

Гуфт, бад-ин вақт ба чӣ омадаӣ? [Сиёсатнома, с. 109].

Мо дар ин ҷо ба осоиш наёмадаем [Самаки айёр, с.279].

Ӯ худ ба вилоятгирӣ ба Исфаҳон рафта буд [Сафарнома, с.3].

Андар вай бутхонаҳои бисёр аст, ки ҳиндувон он ҷо ба зиёрат оянд [Ҳудуд-ул-олам, с.73].

Гоҳе барои баёни иллату сабаб меояд: Ба ҳар замоне андар гуноҳкорон замонаро ба гуноҳи эшон азоб кунанд ва ба гуноҳи пешиниён азоб накунанд [Балъамӣ, с.480].

Юшеъ ба ҳамон беморӣ бимурд [Балъамӣ, с.517].

Ба сарои пардаи ҳусн андар афтоданд ва ӯро ба корд заданд [Табарӣ, с.381] [8, 349].

Г]. -Пешинаи [то]: Ин пешина дар паҳлавӣ ба шакли [то-к] буда, мафҳуми ҳудудро мерасондааст, яке ҳудуди макон. Масалан: Об то шиками вай расид. Ва дигар ҳудуди замон, ки ин сурат муқобили пешинаи [аз] буда, ба ҳайси намуна: Аз имрӯз то рӯзи дигар.

Имрӯз низ вожаки [то] бо мутаммами феъл ба мафҳуми интиҳо ва ниҳоят ба ҳайси пешина ба кор рафта ва меравад. Масалан: Аз хона то бозор рафтам.

Ва аммо ин вожак дар ғайри ин маворид ба ҳайси нишона рабт ояд, яъне барои ба ҳам пайвастани фикраҳои ҷумла истеъмол гардад ва дар ҳар ду сурат ба маъонии зайл ба кор бурда мешавад:

Дар масоили шарт:

То ранҷ набарӣ ганҷ бар надорӣ.

Муродифи [ки]:

Умри гаронмоя дар ин сарф шуд.

Муродифи [ҳар қадар]: Ту тухми бадӣ то тавонӣ макор.

Оқибату фарҷом: То бубинем, ки аз парда чӣ ояд берун.

Давоми истимрор: То ҷаҳон аст, дар ҷаҳон бошӣ.
Номи неки рафтагон зоеъ макун,
То бимонад номи некат барқарор.
Сабаб:
То заҳри боде наҷунбӣ, по ба доман кашӣ чу кӯҳ.
Муродифи ҳаргиз:
Зи соҳибғараз то сухан нашнавӣ,
То напиндорӣ, ки танҳо меравӣ [11, 168].
То нахурад шир ҳафт маҳ, бинмоӣ,
Аз сари урдибиҳишт то буни обон [Рӯдакӣ, с.74].
Баҳром бифармуд, то ҷумла тирборон карданд [Балъамӣ, с.1078].
Бифармуд, то дувоздаҳ ҳазор дирам бад-ӯ бурданд [Ҳуҷвирӣ, с.92].
Ҷабраилро бифармуд, то ӯро бигирифт ва ба Иброҳим оварда [Балъамӣ, с.239].
Биё, то туро ба Кайковус барам [Балъамӣ, с.599].
Ба Хоҷа набиштам, то ин кор ба Худовандӣ тамом кунад [Байҳақӣ, с.471].
Ман аминони хешро бифиристам, то он ҷо шаванд, ба ҷосусӣ [Балъамӣ, с.621] [8, 348].
Мӯсо бифармуд, то ҷумла ба саҳро рафтанд [Табарӣ, с.176].
Ба сӯи хона рафтам, ки то тӯша орам [Тафсири пок, с.17].
Мусулмонӣ то ҳадди Қандаҳор ва Ҳиндустон бишуд [Балъамӣ, с.64].
Яъқуб бар ақиби ӯ бишуд, то ӯ ба кӯх дар шуд [Таърихи Систон, с.228].
То саҳаргоҳ писарон зорӣ мекарданд, то ба ҳуш омад [Юсуф, с.14] [7, 83].

Ғ]. –пешинаи [аз]: Ин пешина дар паҳлавӣ шакли [ач]-ро доштааст ва аз ҳамон давраи нахусти забони форсии дарӣ то акнун ашколи гуногуни корбурдӣ ва маъноӣ доштааст.

Пешинаи [аз], ки пас аз нишонаи рабти [ки] нишонаи атфи [ва] ва нишонаи нақйи [на], ба гунаи [к-аз, в-аз, н-аз] даромадааст, гарчи бад-ин шакл дар шеър зиёд меояд, аммо баъзе аз ин гунна истеъмол дар наср ҳам дида шудааст.

Махсусан: [к-аз, в-аз], ба ҳайси мисол:

Вуруди ҳар на к-аз Тӯс биравад [Ҳудуд-ул-олам, с. 408].
Ва дигар мунаҷҷимон, к-аз паси ӯ будаанд [Ҳудуд-ул-олам, с. 408].
Мар-он суратро, к-аз ӯ падид ояд [Зод-ул-мусофирин, с.171].
В-аз баст ба рахз шуд [Таърихи Систон, с.151].
В-аз ин ҳадиси бисёр гӯяд [Таърихи Байҳақӣ, с. 242] [11, 164].

Ҳамчунин, пешинаи [аз] бо қарор гирифтан дар ҷилави [он] боз ҳам ба шакли [з-он] гузашта аз шеър дар наср ҳам корбурд доштааст, монанди:

[з-он] [дар Таърихи Байҳақӣ, с.898].
[з-он] [дар Тарҷумаи Тафсири Табарӣ, с.342].

Пешинаи [аз] дар давраи аввали забони форсии дарӣ дар заминаҳои мухталиф истеъмол доштааст, аз ҷумла он ки дар мавриди муболиға бидуни истеъмоли вожаки муболиға ба кор рафтааст. Он ҳам қабл аз ҷузъи исмии феъл бо [ё]-и исми феълӣ ва баъдан рабти [ки]; ингуна истеъмол дар он аср ба фаровонӣ дида шудааст.

Масалан: Аз дӯсте, ки ӯро дошт, яъне баски ӯро дӯст дошт. Аз худотарсе, ки буд, яъне баски худотарс буд. Аз бадҳое, ки будам, яъне баски бадҳол будам.

Намунаҳо:

Ва ҳамеша бо худ гардонидӣ, ҳар куҷо аз дӯсте, ки ӯро доштӣ [Таърихи Балъамӣ, с.122].
Аз худотарсӣ ва диёнат, ки дар вай буд [Сиёсатнома, с. 28] [3, 261].

Дар садаи чаҳорум ва шашуми ҳичрӣ пешинаи [аз] гоҳе ба ҷой ва дар маънои нишонаи афзоиш омадааст.

Масалан: [Ҳар яки мо], ба шакли – Ҳар яке аз мо дар ин шеъри Фаррухӣ:

Рӯзи масоф пайи номусу нанг,
Ҳар яке аз мо чу яке аждаҳост.

Яъне, ронг, ранг, тибат ва ё дар иборатҳои изофии [Баъд аз ин] ва [Қабл аз он], ки имрӯз ҳам маъмул аст ва аслан [Баъд ин] ва [Қабл он] будааст [3, 262].

Аммо дар ҳамин давра, ин пешина миёни иборати изофӣ бо ҳифзи нишонаи афзоиш ба касрат омадааст, монанди он ки дар бархе аз навоҳии кишвари мо [Афғонистон] имрӯз низ гӯянд:

Даст аз ман, сар аз ту, кор аз ӯ ва назоири он.

Мисол аз мутуни куҳан:

Агар маро ҳазимат доданд, тарк аз Систон гирам [Таърихи Систон, с.413].
Ва он фарёди расидани ӯ [1, 251].

Пешинаи [аз] дар забони форсии дарӣ ба мафоҳими мухталиф истеъмол шудааст.

Бад-ин гуна: ибтидо: Зи Машриқ то ба Мағриб шоҳи ӯрост.
Табъиз: Яке аз бузургони аҳли тамиз.
Баёния: Висоли ӯ зи умри ҷовидон беҳ.
Истиъонат: Дар он гулшан, ки гул аз хӯи рухсор мешӯяд.
Аъроз: Ба як бор аз ҷаҳон дил дар ту бастам. [1, 254].
Натиҷагирӣ:

Аз пажӯҳиш ва таҳқиқ дар бораи пешинаҳо ба ин натиҷа мерасем, ки пешинаҳо ва вожакҳо баста буда ва ба танҳоӣ дорои маъно нестанд. Ва ҳамвора дар ҷилави морфем ё вожакҳои озод ба кор рафта, дорои маъно мешаванд ва ба гунаҳои мухталиф дар мутуни таърихии забони порсии дарӣ ҳастӣ доранд.

Ва аз ҷумлаи аносири муҳими маъносоз ва иртиботӣ байни вожаҳои мустақили забони дарӣ ҳастанд. Ин гуна морфемаҳо дар забон ба гунаи сода ва мураккаб меоянд, ҳамроҳ бо мутаммами феъл омада ва нақши маъноӣ ва иртиботӣ доранд.

АДАБИЁТ

1. Абулқосимӣ, Муҳсин. [1383]. Дастури таърихии забони форсӣ.-Теҳрон:Интишороти самт.
2. Илҳом, Муҳаммадраҳим. [1349]. Равиши ҷадид дар таҳқиқи дастури забони дарӣ.-Кобул:Интишороти Пуҳантуни Кобул.
3. Баҳор, Муҳаммад Тақӣ.[1349]. Сабкшиносӣ. Ҷилди 1.-Теҳрон:Интишороти Маҷид.
4. Шарифиямо, Лайлмо. [1395]. Дастури забони дарӣ, бахши овозшиносӣ вас арф. -Кобул:Интишороти нависо.
5. Қариб, Абдулазим ва дигарон. [1380]. Дастури забони форсии панҷ устод. -Теҳрон:Интишороти ҷаҳони дониш.
6. Муъиниён, Маҳдӣ.[1369]. Дастури забони форсии қадам ба қадам.-Теҳрон:Интишороти Муъиниён.
7. Нотили Хонларӣ, Парвиз. [1382]. Дастури таърихи забони форсӣ.-Теҳрон:Интишороти фарҳанги нашри нав.
8. Нотили Хонларӣ, Парвиз. [1382]. Таърихи забони форсӣ. Ҷилди 3.-Теҳрон:Интишороти Тӯс.
9. Нагҳат Саъидӣ, Муҳаммаднасим. [1391]. Дастури муосири дарӣ.-Кобул:Интишороти Юсуфзод.
10. Яминӣ, Муҳаммад Ҳусайн.[1393]. Дастури муосири порсии дарӣ.-Кобул:Интишороти майванд.
11. Яминӣ, Муҳаммад Ҳусайн.[1395]. Дастури таърихи забони форсии дарӣ.-Кобул:Интишороти Саъид.

РОЛЬ ПРЕДЛОГОВ В ИСТОРИЧЕСКИХ ТЕКСТАХ ПЕРСИДСКО-ДАРИ ЯЗЫКОВ

Предлоги – это слов, где встречается рядом с глаголами и соединяет его с предложением. Исходя из названия предлогов, в предложении они занимает место перед глаголами и является следующими (в, на, до, в, вместе, с, без, из, для, для тех).

Предлоги занимают особое место в самостоятельных и свободных морфемах, как: в квартиру, земле, с братом, за родину, на базаре, из поэздки, для тебя, до Балха, в доме.

Предлоги на языке дари встречается в двух видах – простой и сложной.

Ключевые слова: предлоги, их значение, классических текстов, язык персидский дари.

THE ROLE OF PREPOSITIONS IN THE HISTORICAL TEXTS OF THE PERSIAN-DARI LANGUAGES

Prepositions are words where it occurs next to verbs and connects it with a sentence. Based on the name of the prepositions, in the sentence they will be taken a place in front of the verbs and as follows [in, on, to, in, together, with, without, from, for, for those].

Prepositions were occupied a special place in independent and free morphemes, such as: to an apartment, land, with a brother, for one's homeland, at the bazaar, from a poetry, for you, to Balkh, in the house.

Dari prepositions were founded in two forms - simple and complex.

Key words: prepositions, their meaning, classical texts, Persian Dari language.

Сведение об авторе:

Саиджони Сотеъ *ассистент, департамента персидской дари языка и литературы Багланского университета, Исламской Республики Афганистан; E-mail: sateh@gmail.com*

About the author:

Saidjon Sote *– assistant, Department of the Persian Dari of Language and Literature, Baghlan University, Islamic Republic of Afghanistan. +93 775982007 sayed.sateh@gmail.com*

ББК. 83.3 [2тоҷик]
УДК 891.550-3 Х-94

ВИЖАГИҲОИ ЗАМОНУ МАКОНИ БАДЕӢ ДАР ҚИССАИ «АСПИ БОБОМ»-И АБДУЛҲАМИД САМАД

Адибаи Х.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи Садриддин Айнӣ

Замону макони бадеӣ яке аз категорияҳои муҳими адабиётшиносии муосир маҳсуб ёфта, то ҳанӯз пурра мавриди омӯзиш қарор наёфтааст. Замону макон аз мафҳумҳои асосии фалсафӣ буда, ба ҳамдигар пайванди ногусастанӣ дорад ва вобаста ба давраҳои гуногуни таърихӣ махсусиятҳои зиёдеро ба худ касб мекунад. Масалан, вобаста ба давраҳои таърихӣ хусусияти таърихӣ, асостирӣ, аҷсомӣ, тасаввурӣ ва шартию эҳтимолиро ба худ мегиранд. Ин аст. ки замону макони бадеӣ дар асарҳои нависандагон вобаста ба дараҷаю мавқеи фарогириашон гуногун тасвир меёбанд.

Дар қиссаи «Аспи бобом»-и Абдулҳамид Самад замону макони бадеӣ аз шурӯи асар то анҷоми он нақши асосӣ дошта, ченаки муайянкунандаи арзиши ғоявию бадеии асарро муҷазу кӯтоҳ ва равшан баён менамоянд.

Нависанда қиссаро аз овардани диалоги байни писару падар оғоз намуда, ҷузъиёти замонию маконии воқеаро мушаххас баён мекунад. Аз қисса макони вуқӯи ҳодиса ва замони онро хонанда дарк карда метавонад. Макон ҷузъӣ буда, паҳнои фаъолияташ танг аст. Замони тасвир «субҳгоҳон» замони ҳозира аст, ки хонанда онро зуд фаҳмида метавонад. Хати сужети асар аз ҳамин ҷо ибтидо гирифта, аз муносибату меҳри писарак нисбат ба асп оғоз меёбад. Қисса аз забони ноқил, ки гоҳ худи муаллиф ва гоҳе момои Фарҳод ривоят мекунанд, нақл карда мешавад. Дар асар асосан фаъолити се насл ба тасвир гирифта шудааст. Насли аввал бобою момои Фарҳод, насли дуюм Падару модари писарак ва насли сеюм худи писарак ва апаву додари ӯ. Асосан қисса дар бораи насли калонсол, яъне бобою момои Фарҳод ва аспи онҳо ҳикоят мекунад. Асар аз ҷиҳати фарогирии замону макон пурқувват буда, ҷузъиёти реалистии он барои бунёди воқеӣ гардидани қисса заминаи мусоид фароҳам сохтааст.

Адиб қиссаро аз ҷузъиёти замонӣ «пеш аз ҷанг, солҳое, ки мардум акнун осоишта зиндагӣ мекарданд» [2, с.76], оғоз намуда, замонро мушаххассан баён мекунад ва ба он хусусияти тасаввурӣ мебахшад. Яъне, хонанда он солҳоро бояд пеши назар биёварад. Ва маҷрои нақли худро идома дода, замони тасвирро «охирҳои зимистон» ба қалам медиҳад, баъд ба тасвири пейзаж гузашта, макони зисти қаҳрамонро муайян намуда, онро деҳаи Шикоргаҳ меномад. Ҳамин гуна пайванди ҳодисаҳоро тавассути овардани ҷузиёти замони маконӣ ба ҳамдигар созгор месозад. Хронотопи «тӯйхона» ва «майдони гӯштин» барои кушодани симои зоҳирию ботинии қаҳрамон то андозае хизмат мекунад. Масалан, ҳангоми кашмакаши зиёди Шараф бо ҷавонпаҳлавон, ки ӯро сахт бемадор мекунад, ӯ бас кардани ин кашмакашро аз бобои писарак хоҳиш мекунад. Ӯ дар ҷавоб мегӯяд, ки «соҳиби тӯй ҷанг мекунад». Аммо баъди чанд лаҳзаи дигар, «вақте ки ҷавонпаҳлавон ба худ қиёфаи ҷиддӣ гирифта, ангуштонашро дар ҳаво бозӣ доронда, ҳамла оварданӣ мешавад, бобои писарак ӯро аз ҳамла боз дошта, ба канор мегирад вабо табассуми тифлона, вале моили шарм ба лаб, нидо мекунад: - Мардум майдон зеби ҳамин паҳлавон дорад!» [2, с.79]. Яъне, ин ҷо нависанда ахлоқи инсонии Шарафро боло мебардорад. Ӯ аз мағлуб кардани паҳлавони ҷавон даст мекашад ва худро бо ҷавонон муқоиса кардан намехоҳад, зеро ӯ бузургтар аст ва бояд ки бузургӣ нишон диҳад. Ҳамчунин симои ботинӣ ва ахлоқи ҷавонпаҳлавон низ қобили дастгирӣ ва пазироист, зеро ӯ низ аз худ бузургӣ нишон дода, тӯҳфаи бозиро ба мӯйсафед месупорад, ки он ана ҳамин тойча мебошад. Сужети қисса ҳамин гуна оҳиста – оҳиста мураккаб мегардад. Дар баробари ин паҳнои

фаъолияти замону макони бадеӣ низ фарохтар мегардад. Нависанда дар оғози қисса замону макони воқеиро бо истифода аз ороякҳои бадеӣ ба дараҷаи замону макони бадеӣ боло бардоштааст. Ӯ ба тасвири манзара пардохта, нақши замонро дар тасвири пейзаж равшан нишон додааст: «Охирҳои зимистон будаасту талу теппаҳои атрофи деҳаи онҳо- Шикоргаҳ мисли пӯсти гови алояшон ҷо- ҷо аз барф сап- сафеду ҷойгаҳи дигараш аз сабзаи акнун нешзада сабзтоб. Аз бари роҳу домани теппаҳо чашмаҳои баҳорӣ ҷӯш зада, оби ширгармашон ҳавр мебаровардand. Чашмаҳои асил, чашмаҳои Шикоргаҳи онҳо ана ҳамин хел буданд: дар зимистони қаҳратун гармакак, дар чиллаи тобистон ях барин хунук» [2, с. 79].

Замони воқеа ба замони тасвир алоқаманд буда, макони он «деҳаи Шикоргаҳ» макони кушода аст, ки дар он тамоми ҳодисаву воқеаҳо дар замонҳои гуногуни тасвирию тасаввурӣ ва таърихӣ сабти ном кардаанд.

Нависанда пайванди ҳодисаву воқеаро дар аввал тавассути саволу ҷавоби писараку момояш алоқаманд мекунад. Баъдан ҳодисаҳо пайдарҳам, бонизом, яке аз паси дигаре нақл карда мешаванд. Замону макони бадеӣ асоси асари бадеиро ташкил намуда, дар кушодани характери қаҳрамон нақши асосӣ доранд. Ҳангоми аз тӯйхона баргаштани Шараф ҳамсолонаш ӯро бо суханҳои пичингомез пешвоз мегиранд. Аммо ӯ аз онҳо намеранҷад ва бо ҳамон оҳанг ба саволи онҳо ҷавоби сазовор медиҳад. Ин гуна муносибате, ки дар байни Шарафу Дароз мавҷуд аст, зарбулмасали «Дар байни дӯстон адаб нест»-ро ба хотир меовард. Онҳо дар асл дӯстони хубу қаринанд, аммо дар муносибат чунин амал мекунанд.

Тарзҳои зуҳури замону макони бадеӣ дар қиссаи «Аспи бобом» аз ҳар ҷиҳат ҷолиби таваҷҷӯҳанд. Азбаски ҷанбаи реалистии тасвири бадеӣ дар қисса пурқувват аст, робитаҳои замонию маконӣ низ дар асар мушаххас мебошад. Мушаххасию фишурдагии замону макон омили муҳими рӯшану барҷаста ифода гардидани ҳадафи эҷодии муаллиф ва амалиёти қаҳрамон дар маҷрои таҳқиқ мебошад. Унсурҳои замонию маконӣ аз аввал оғоз ёфта, то охир тасвир ёфтаанд. Тасвири макон дар маҷрои таҳқиқ дар шакли кушода дар қисса дида мешавад. «Қаҳрамон дар макони кушода худро озод ҳис намуда, доираи андеша ва фикрроиаш низ васеъ мебошад» [40, с. 92]. Масалан, хронотопи деҳа ва ҳавлӣ барои вусъат ёфтани кору пайкори қаҳрамон кӯмаки зиёд менамоянд. Доираи фаъолияти образ васеъ буда, фарогири масоили зиёд мегардад, ҳама гуна масъалаҳои фалсафӣ ва ахлоқиро таҳлил намуда метавонад.

Абдулҳамид Самад дар қиссааш нақши маконро ҳамчун ҷузъе аз хронотоп кушода, дорои имкониятҳои фаровон сохтааст. Масалан, ҳангоми қаҳрамон бо аспаш омадан, ҳамсари ӯ дар болои «бом» ва «назди дарвоза» тасвир шудааст. Аз ин ҷост, ки имконоти фазосозии Абдулҳамид Самад, қобилияти қабули дигар ҳодисаву воқеаро низ дорад. Дар макони кушода масъалаҳои дигареро низ вохӯрдан мумкин аст. Дар асар макон ба ҳайси ҷузъе аз хронотоп дар тамоми асар мушаххас ва бо имконоти бештар тасвир ёфтааст. Макон ҳамчун омили шаклӣ дар ин қисса нақши зиёдтареро соҳиб аст. Аз он ҷиҳат омили шаклӣ, ки унсурҳои маконiро аз қабили деҳаи Шикоргаҳ, деҳаи Гулҷарҳо, ҳавлии Шараф, атрофии деҳаи Шикоргаҳ, лаби дарёи Сафедоб, осиёбро ба ҳам пайваста, ягонагии хати сужетро таъмин месозад. Яъне унсури созмондиҳандаи асари бадеӣ ҳам нақши калон бозидааст. Ва ҳамчунин нақши макон дар пайванди ҳодисаву воқеаҳои асар низ аз аҳамият холӣ нест. Нависанда як воқеаро ба воқеаи дигар тавассути нишон додани нақши замон ва макони бадеӣ ба ҳамдигар пайванд месозад. Дар қиссаи мазкур нависанда ҷузъиёти замониро вобаста ба ҳолати рӯҳию равонии қаҳрамон ва кору пайкор ва афкору андешаи қаҳрамон созгор месозад.

Аз тарафи дигар, образи макон ба ҳайси ченаки замон дар сар то сари қисса континиюми ягонаи замонию маконiро таъмин сохтааст. Замини сабзфом, гунбази лоҷувардии осмон, майдони сабзпӯш, ҳавои сабуку атромез ва ғайра ҷузъиёте ҳаст, ки ҳангоми нақл образи замонро фароҳам оварда, дар дохили сужет як хати алоҳидаи замониро ташкил менамояд. Замон низ ба ҳайси унсури шаклӣ ва маъноӣ нақши калон дорад. Махсусан, ҳангоми тасвири хати сужет агар замони таърихӣ мушаххас набошад, замони аҷсомӣ муайян аст. «Охирҳои зимистон», «баҳор», «айёми сабзахез» унсурҳоеанд, ки хонанда аз он дар кадом вақт рӯй додани ҳодисаро хуб дарк менамояд.

Абдулҳамид Самад шаклҳои гуногуни муомилаю муносибати инсонро ба асп нишон медиҳад. Паҳлавон бо асп сухан мегӯяд, бо ӯ ба забони инсон ҳарф мезанад.

Тарзи нигоҳубинаш ҳам мисли фарзанди инсон аст. Бо ӯ муносибати нағз мекунад, зеро нависанда тойчаро чун фарзанди инсон – дорои қобилияти дарку фаҳмиш ва эҳсос тасвир кардааст. Суханҳои неку бадро мефахмад ва бо рафторхояш, ба забони худаш ба ҳарфҳои бади дигарон ҷавоб мегӯяд:

«Ҳамон саҳари зебои баҳорон, вақте ки нурҳои офтоб замини сабзфом ва гунбази лоҷувардии осмонро заррандуд мекарданд... Онҳо боз бобои писарак пеш-пеш, ҷонварак аз пасаш- - қадамзанон аз байни деҳа гузаштанд. Тойча бебокона, шӯху бардам пой мемонд ва аз садои якмароми сумҳояш рӯҳ мегирифт, дилаш кушодатар мешуд, дар хаёлаш болу пар мебаровард. Онҳо боз ба одамони бекори дар сари баландӣ ҷамъомада наздик шуданд. Паҳлавон аз дур салом дод ва онҳо боз ӯро ба гап кашиданд» [2, с. 84].

Ин эпизод низ аз тасвири замон ва ҷузъиётҳояш омехта ба тасвири табиат ва фазои деҳа оғоз меёбад. Ҳунари замонсозии адиб ҷолиби таваҷҷӯҳ аст. Ӯ ҷузъиётҳои замониро пайдарҳам ба риштаи тасвир кашида ба ҳолати рӯҳию равонии қаҳрамон вобаста менамояд. Ҳолати Паҳлавон ва тойчаи ӯ хушу гуворост. Онҳо аз муносибати хеш мамнунанд. Аз ин ҷост, ки адиб вазъияти тойчаро хуррам ба қалам медиҳад. Ин ҷо тасвири замону макони бадеӣ вобаста ба ҳолати рӯҳию равонии қаҳрамон офарида шудааст. Аз ин ҷост, ки алоқаи ҳодисаву воқеаҳо ба воситаи замону макони бадеӣ фароҳам омада, ягонагии замонию макониро дар сохтори асари бадеӣ таъмин месозад.

Ноқид макони бадеиро ҳамчун унсури шаклию мазмунии асари бадеӣ ба қалам дода, ҳолати онро ҳузновар ба риштаи тасвир мекашад. Ҳарчанд макон макони кушода аст, аммо ҳолати вай ӯро ба макони пӯшида монанд мекунад.

Дар асар тасвири замону макони бадеӣ ҳамчун пейзаж бештар нақш дорад. Тасвири манзараро нависанда вобаста ба ҳолати қаҳрамононаш гоҳе хушу хуррам ва гоҳи дигар аламзадаю ғамгин меофарад. Ҳолати ғамгинии онҳоро дар сурудаҳояшон низ пай бурдан мумкин аст:

Дилам ғам дораду ғам дорад, имрӯз,
Миёни лола шабнам дорад, имрӯз.
Намедонам бигирям ё бихандам,
Ки ёрам қасди рафтан дорад, имрӯз.

Аз ин дубайтӣ маълум мегардад, ки замон ҳозира буда, замони воқеӣ аст ва аз замони таърихӣ, яъне Ҷанги Бузурги Ватанӣ, ки солҳои 1941-1945-ро дар бар мегирифт, хабар медиҳад. Замону макони бадеӣ дар қисса баробари раванди пайвасти ҳодисаҳо амалӣ мегардад. Масалан, рӯзи ба ҷанг рафтани Паҳлавон ва дигар шарикони ӯ чунин тасвир ёфтааст:

«Ҳамсари Паҳлавон савори ҷонварак, чанд тани дигар пиёдаву харакӣ вақти чошт ба марказ расиданд. Эҳа, рӯзи маҳшареро диданд он ҷо. Гӯё аз осмон одам борида буд. Ҳама серташвиш, ҳама дар таку дав, ҳама меҳрубон, ҳама ғамзада. Чашмонашон пурнам буду гирди лабонашон ханда мепечид. Дилашон аз нооромӣ мисли барги бед меларзид, вале худро устувору солор вонамуд карда, бо ҳамин якдигарро таскин медоданд» [2, с. 90].

Тарзҳои пайдоиши замону макони бадеӣ дар асар гуногунаанд. Замону макони бадеӣ аввалан ҳамчун омили шаклию мазмунӣ барои созмони асарӣ бадеӣ хизмат мекунанд. Дуввум барои тасвири симои зоҳирию ботинии қаҳрамон дар асар нақш мебозанд. Ва сеюм дар тасвири пейзаж мақоми махсусро касб меунанд. Вобаста ба ин се ҳолат мо аз асар намунаҳо овардем, ки намунаи боло бозгӯи бахши сеюм аст. яъне тасвири пейзаж. Адиб тасвири манзараро аз тасвири замон ва макони бадеӣ оғоз менамояд. Адиб тасвири замону макони бадеии пейзажро вобаста ба вазъияти рӯҳию равонии мардум меофарад. Яъне замону макон бо ҳолату вазъияти мардум дар алоқаанд. Мардум дар кадом ҳолате, ки бошанд, фазо он ҷо бояд мувофиқ бо он ҳолат бошад, зеро ин фалсафаи зиндагист. Баръакс буда наметавонад.

Хулоса, макон ҳамчун омилӣ шаклӣ унсурҳои маконии асарро ба ҳам пайванд сохтааст.

2.Пайванди ҳодисаву воқеаҳо тавассути нишон додани унсурҳои замонию маконӣ сурат гирифтааст.

3. Образи макон ба ҳайси ченаки замон континиюми ягонаи замониро таъмин намудааст.

АДАБИЁТ

1. Самадов Абдулҳамид. Паррончакҳо: Повест ва ҳикояҳо. -Душанбе: Ирфон, 1983. - 192с.
2. Самадов Абдулҳамид. Аспи бобом. Повестҳо, ҳикояҳо (барои бачаҳои синни миёна ва калони мактабӣ]. –Душанбе: Маориф, 1986, 184с.
3. Самадов Абдулҳамид. Баъд аз сари падар: Повест ва ҳикояҳо. –Душанбе: Маориф, 1982, 112с.
4. Самадов Абдулҳамид. Косаи давр: Повест ва ҳикояҳо. –Душанбе: Адиб, 1987. - 320с.
5. Самадов Абдулҳамид «Ки ишқ осон намуд аввал...». – «Ҷумҳурият», 22 апрели 2006. Мусоҳиб. Барнои Қодирдухт.
6. Лихачев Д. С. Поэтика древнерусской литературы. – Масква. Наука, 1973. – С. 209-251.

ХУДОЖЕСТВЕННЫЕ ОСОБЕННОСТИ ВРЕМЕНИ И ПРОСТРАНСТВО В ПОВЕСТИ АБДУЛХАМИДА САМАДА

Данная статья посвящена изучением темой «Художественные особенности времени и пространство в повести Абдулхамида Самада «Аспи бобом». Из анализа повести выходит, что художественное особенности играет важную роль в формирование и создание произведения.

Художественное время и пространство является основным элементом в создании художественной произведении в зависимости о состояние психических настроения героев.

Следует отметить, что художественные произведения без этих категории невозможно создавать. Художественное время и пространство занимает важное место в основе повести.

Ключевые слова: *художественное время и пространство, сюжет, повести, содержание, смысл, художественное изображение, пейзаж, жанр, деревня.*

ARTISTIC FEATURES OF TIME AND SPACE IN THE STORY OF ABDULHAMID SAMAD

This article is devoted to the study of the theme "Artistic Features of Time and Space in the story of Abdulhamid Samad "Aspi Bob". From the analysis of the story, it follows that artistic features play an important role in the formation and creation of a work.

Artistic time and space is the main element in creating an artwork depending on the state of the mental mood of the characters.

It should be noted that works of art without these categories cannot be created. Artistic time and space occupy an important place at the heart of the story.

Key words: *artistic time and space, plot, novels, content, meaning, artistic image, landscape, genre, village.*

Сведения об авторе:

Адибаи Хушвахтшо *– докторант (PhD) второго курса кафедры теории и истории литературы таджикского филологического факультета Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддин Айни. Тел: (+992) 907748387.*

About the author:

Adibai Khushvakhtsho *- Second-year doctoral candidate (PhD), Department of Theory and History of Literature, Tajik Philological Faculty, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini Phone: (+992) 907748387.*

АЗ ТАЪРИХИ ТАШКИЛЁБИИ АВВАЛИН ИТТИҲОДИЯҲОИ ҶАМЪИЯТИИ ҶАВОНОН ДАР ТОҶИКИСТОН
(охири солҳои 80-ум – оғози солҳои 90-уми асри XX)

Набиев В.М.
Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Б.Ғафуров

Истиқлолияти давлатие, ки онро тоҷикон дар ибтидои солҳои 90-ум соҳиб гардиданд решаи қадимаву устувори маънавӣ дорад ва ибтидои давлатдории онҳо ба аҳди кавониён рафта мерасад.

«Тоҷикон, - қайд намудааст Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон, - аз азал бо арзишҳои инсондӯстонаву муносибатҳои хайрхоҳона ва меҳнати бунёдкорона шӯҳрат ёфтаанд ва бисёр анъанаву суннатҳои неки онҳо ба хазинаи умумибашарӣ ворид шудаанд.

Давлати ҷавони тоҷик аз рӯзҳои нахустини таъсисёбиаш асосҳои сохтори конститутсионӣ ва идоракуниро дар шароити нав танзим намуда, бунёди ҷомеаи адолатпарварро вазифаи худ қарор дод ва барои ягонагии халқи тоҷик ва таъмини якпорчагии сарзаминамон саъю кӯшиши зиёде кард. Зимни талошҳои пайдарпайи халқи Тоҷикистон соҳибихтиёрӣ, истиқлолият ва тамомияти арзии мамлакат таъмин гардид ва кишвари мо дар арсаи байналмилалӣ ҳамчун давлати комилҳуқуқ ва соҳибихтиёр шинохта шуд». [10, с.436-437]

Яке аз дастовардҳои Тоҷикистони соҳибистиқлол ин аст, ки барои фаъолияти озодонаи ҳамаи ҳизбҳои сиёсӣ, ҳаракатҳои ҷамъиятӣ ва созмонҳои ғайриҳукуматӣ имконияти васеъ дода шудааст.

Дар ин раванд мақоми хосаро иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон ишғол менамоянд. Ҳаракати ҷавонони Тоҷикистон рӯз то рӯз қавитар гардида собитқадамона ба ҳаёти ҷамъиятию сиёсии кишвар ворид мегардад.

Тоҷикистон аз ҷумлаи кишварҳои аҳолиаш ҷавон буда, синни миёнаи он 24 сола мебошад ва 35 фоизи аҳолиро ҷавонони синни аз 14 то 30 сола ташкил медиҳанд. Онҳо нерӯи такондиҳанда ва пешбарандаи ҳаёти ҷамъиятӣ буда, ҳама чиз вобаста ба он аст, ки аз ин нерӯи азим чӣ тавр истифода бурда мешавад. Ва сарвари кишвари тоҷикон Эмомалӣ Раҳмон барҳақ чунин иброз менамояд: «Ҷавонон бояд хуб дарк намоянд, ки тақдири ояндаи халқу давлат ба дӯши онҳо гузошта шудааст. Ҳифзу обод кардан ва ба наслҳои оянда ба мерос гузоштани Ватани ободу рушдёбанда масъулияти бузург дорад ва ҳар фарди ҷавонро вазифадор менамояд, ки ҳамеша ба хотири таҳкими ваҳдати миллӣ, Истиқлолияти давлатӣ, густариши худшиносиву худогоҳӣ ва ватандӯстӣ кӯшишу талош намояд».

Далелҳои таърихӣ шаҳодат медиҳанд, ки ҳаракати муташаккилонаи ҷавонони Тоҷикистон аз охири солҳои 80-уми асри XX оғоз меёбад. Дар Иттиҳоди Шӯравии ҳамонвақта дар фазои бозсозӣ афкори эҷодӣ, худшиносии ҳамаи табақаҳои аҳолӣ, аз ҷумла ҷавонон ба ҷунбиш омада буд.

Фаъолнокии шаҳравандӣ дар Тоҷикистон бо ду тарз инкишоф меёфт. Аз як тараф, ташаббусҳои сершумор аз «поён» ба амал омада, мустаҳкам мегардиданд. Аз тарафи дигар бошад, фаъолият «аз боло», аз ҷумла комсомол сурат мегирифт, ки мавқеи худро дар сохтори таҷаддудёфтаи сиёсӣ ҷустуҷӯ менамуд. Ин амалиёт ба таъсиси якчанд клубҳои сиёсии мубоҳисавӣ оварда расонид.

Дар охири феврали соли 1989 дар шаҳри Душанбе мавҷи баромадҳои донишҷуён, зиёиёни ҷавони тоҷик ба амал омад, ки онро табақаҳои гуногуни аҳолии шаҳр дастгирӣ намуданд. Баромадҳо ба гирдиҳамоии 24 феврали соли 1989 оварда расонид. Ин албатта амали стихиявӣ набуда, балки натиҷаи фаъолияти гурӯҳи ташаббускор буд. Бо мақсади ба як ҷараёни солим равона кардани ҳаракати ҷавонон намояндагони КМ комсомоли Тоҷикистон таклиф намуданд, ки клубе дар шакли ринги (майдончаи) сиёсӣ ташкил намоянд. Баъди ба даст овардани мувофиқа дар рӯзномаҳои «Ҷавонони Тоҷикистон» (26 апрели соли 1989), «Адабиёт ва санъат» (27 апрели соли 1989), «Комсомолеӣ Тадҷикистана» (3 май) оиди ҷаласаи нахустини клуб хабарнома чоп шуда буд.

4 майи соли 1989 ҷаласаи аввалини клуби мубоҳисавӣ баргузор гардид ва вай номи «Рӯ ба рӯ»-ро гирифт.

Тибқи Низомномаи «Рӯ ба рӯ» – вай иттиҳодияи ихтиёрӣ ва худфаъолиятии шаҳравандони аз ҷиҳати сиёси фаъол буда дар асоси ғояи марксизм –ленинизм ташаккул ёфта, амал менамояд. Шакли асосии фаъолияти он воҳӯрии аҳли ҷамоатчигӣ бо роҳбарони ҷумҳурӣ, олимон ва

шахсони наҷиб буд.

14 июни соли 1989 Шӯрои клуб дар ҳайати Зафар Саидов – мудири шӯъбаи идеологияи КМ ИЛКҶ Тоҷикистон (раис), Салим Аюбов – мудири бахши идораи рӯзномаи «Адабиёт ва санъат», Абдуқодир Холиқзода – дотсенти Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин, Мирзо Салимпур – донишҷӯи факултаи иқтисодии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин, Барот Мақсудов – инҷенери калони кафедраи физикаи ядроии Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин, Ҳоким Абдуллоев – корманди калони илмии лабораторияи Иттиҳодияи ҳисоби хоҷагии тадқиқоти илмии Вазорати хизмати маишии ҶШС Тоҷикистон, Саймуддин Оймаҳмадов – ҷонишини раиси шӯъбаи тоҷикистонии Бунёди фарҳанг, Сафар Мастонзод – коргари фабрикаи пойафзолдӯзии № 1, Ҷумъахон Исоев – ходими илмии факултаи химияи Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин интихоб карда шуд.

Клуби сиёсӣ аз бахшҳои масъалаҳои иқтисодӣ ва мустақилияти иқтисодӣ, забон ва фарҳанг, ислоҳот ва инкишофи мактаби миллӣ, давлат ва ҳуқуқ, демократия, матбуот ва нашриёт, гурӯҳи тадқиқотҳои сотсиологӣ ва масъалаи ҷавонон иборат буд.

Дар давраи аввал клуби "Рӯ ба рӯ" таҳти роҳбарии КМ ИЛКҶ Тоҷикистон фаъолият намуд. Дар муддати як соли мавҷудият клуб бешубҳа роли катализатори шуури сиёсии ҷамъиятии пойтахти ҷумҳуриро бозид. Вале тадриҷан комсомол ҳамчун яке аз муассисони клуби мазкур ташаббуси ташкилӣ ва идеологиро нигоҳ дошта натавонист. Намояндагони он ташаккули равандҳои алҳтернативиро дар ҳаракати оммавии шаҳрвандӣ на фақат пешгирӣ, балки назорат карда натавонистанд.

Ва ташаббусро дар клуби "Рӯ ба рӯ" фаъолони «Растохез» –и ташаккул наёфта гирифта буданд.

Дар соли 1989 дар назди кумитаи комсомоли шаҳри Норак клуби сиёсии мубоҳисавии «Дирафши Ковиён» таъсис ёфт. Аъзоёни клуб асосан аз зиёиёни шаҳр ва деҳоти атроф иборат буд. Аъзоёни клуб ба ҷаласаҳои худ роҳбарони ҳизбӣ ва комсомолии маҳаллиро таклиф намуда, аксар вақт ба ҳалли мавқеи мухолифи худ ба мисли масъалаҳои начандон муҳим – иваз кардани номи кӯчаҳо ва шаҳр ё ташаккули нақшаи тараққиёти иҷтимоӣ дар соли ҷорӣ машғул мешуданд.

Дар охири солҳои 80 –ум боз якчанд клубҳои сиёсӣ таъсис ёфтанд, аммо зуд аз байн рафтанд.

Чунончӣ бо ташаббуси депутатҳои ҷавони Шӯрои ноҳиявии Вахш клуби ҷамъиятию сиёсии «Таҷдид» («Барқароршавӣ») таъсис ёфт, ки мақсади асосиаш омӯхтан ва тарғиб намудани маводҳои Ҳизби коммунистӣ ва Давлати Шӯравӣ, эҳёи таърих, анъана ва фарҳанги мардуми ноҳия, эҳё ва баргардонидани номҳои таърихӣ ба маҳалҳо, колхозу совхозҳо, ҷустуҷӯи номҳои иштирокчиёни ҷанги гумномшуда, «доғҳои сафед»-и таърихи сохтмони сотсиалистӣ дар Тоҷикистон буд.

Ё ин ки гурӯҳи ташаббускорон барои таъсис додани ҷамъияти «Эҳё» дар назди КМ ИЛКҶ Тоҷикистон баромад карданд. Барнома ва Оинномаи таҳия намудаашон ҷолиби диққат буд. Мувофиқи Барнома фаъолияти ҷамъияти «Эҳё» баҳри эҳёи анъанаҳои пашқадами халқи тоҷик, муҳайё намудани шароит барои омӯзиш ва такмили забонҳои тоҷикӣ, яғнобӣ ва гурӯҳи забонҳои помирӣ, адабиёт, афкори фалсафӣ, тарғиби омӯзиши таърих ва фарҳанги халқи тоҷик инчунин тибқи дигаргунсозӣ дар ҳамаи соҳаҳои ҳаёти маънавии ҷомеа равона мегашт.

Дар ноҳияи Ховалинг бошад соли 1989 Иттифоқи ҷавонони демократ – «Бохтар» арзи ҳастӣ намуд, ки ҳадафи асосиаш дигаргунсозии сиёсати иқтисодӣ дар ноҳия буд.

Боиси таассуф аст, ки аксарияти ин созмонҳо то қадри имкон амал карда натавониста нопадид гардиданд ва ё ба ташкилотҳои ғайридавлатии нисбатан пурқуваттар ҳамроҳ шуданд. Таҳлилҳои аналитикӣ нишон медиҳанд, ки сабабҳои ба чунин ҳолатҳо гирифтор шудани созмонҳои ғайриҳукуматии навтаъсиси ҷавонон набудани асосҳои моддӣ, нокифоягии фарҳанги сиёсӣ ва ҳуқуқии ташаббускорон, ба созмонҳо ҷалб карда натавонистани доираи васеъи ҷавонони ҳамфикру ҳамақида мебошанд.

Мавҷи «бозсозиҳои» ибтидои солҳои 90 –ум ба ҳаракати ҷавонон боз як таконе дода буд. Дар назди сарварони ҳаракатҳои ҷамъиятии ҷавонон ду роҳ, яке таъсис додани созмонҳои нав, дигаре нигоҳ доштани ташкилотҳои мавҷуда ва ҷустуҷӯи шаклу усулҳои такмили фаъолияти онҳо буданд.

Дар ибтидои соли 1991 гурӯҳи ташаббускорон барои таъсиси «Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистон» ба фаъолият шурӯъ намуд. Сарпарастони гурӯҳ Ҳизби демократии Тоҷикистон ва Ҳаракати мардумии «Растохез» буданд.

Бори аввал гурӯҳи ташаббускор 11 июни соли 1991 дар гулгашти назди Китобхонаи миллии Тоҷикистон ҷамъ омада, ба он рӯзноманигорони мустақил ва лидери ҳаракати мардумии «Растохез» Тоҳири Абдуҷаббборро даъват кард.

Аъзоёни гурӯҳи ташаббускор мухбири телевизиони Тоҷикистон Мирзохони Раҳмон ва донишҷӯёни факултаи филологияи тоҷики Донишгоҳи давлатии Тоҷикистон ба номи В.И.Ленин Мехрӯз Хоҷазод ва Комил Аюбзода тазаккур доданд, ки ҳайати асосии гурӯҳ аз намояндагони комиссияи кор бо ҷавонони Ҳизби демократии Тоҷикистон ва тарафдорони ғояҳои «Растохез» иборат буда, ҳамаи онҳо як сол қабл аз сафи комсомол баромадаанд.

Конфренсияи муассисони Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистон дар ноҳияи Ленин дар хонаи шахсӣ бо иштироки намояндагони Ҳизби демократии Тоҷикистон, Ҳаракатҳои мардумии «Растохез» ва «Ошкоро» баргузор гардид. 15 августи соли 1991 бошад Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистон нахустин конфренсияи матбуотиро гузаронида иброз карданд, ки мақсади асосии онҳо мубориза барои истиқлолияти Тоҷикистон мебошад.

Дар моҳи апрели соли 1991 дар назди кумитаи комсомоли вилояти Ленинобод созмони маданӣ-маърифатии донишҷӯёни тоҷики мактабҳои олии Хуҷанд – фиристодагони ҷумҳурҳои ҳамсоя – «Дирафши Ковиёна» таъсис ёфта буд. Вай манфиати 500 нафар донишҷӯён намояндагони ҷумҳуриҳои ҳамсояро пуштибонӣ менамуд. Мақсади мустаҳкам кардани робитаи дӯстонаи хуҷандиён бо бародарони ҳамхуни худ – муқими Ӯзбекистон, Қазоқистон ва Қирғизистон, гузаронидани чорабиниҳои якҷоя, мусоидат намудан ба зиёдшавии довталабон аз ҷумҳуриҳои ҳамсояро дошт. Нахустин раиси «Дирафши Ковиёна» Ш.Домуллоев, ҷонишинон – Ш.Фаридов ва Ғ.Мадалиев интихоб шуданд. «Дирафши Ковиёна» дар давраи мавҷудияташ дар ҳаёти ҷамъиятӣ-сиёсии шаҳр фаъолона иштирок намуда буд.

Равандҳои сиёсии ибтидои солҳои 90-ум дар ҳаёти ҷамъияти сиёсии ҷумҳуриҳои иттифоқӣ ва ҳам ташкилотҳои комсомолӣ таҳаввулоти бузургеро ба амал оварда буд. Анҷумани XX11 фавқуллодаи Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Умумииттифоқ дар бораи худпарокандагӣ қарор қабул намуд.

9 сентябри соли 1991 истиқлолияти давлатии Тоҷикистон эълон карда шуд.

Дигаргуншавии вазъият талаб мекард, ки фавран анҷумани Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Тоҷикистонро гузаронида, тақдири минбаъдаи он ҳал карда шавад. Дар чунин сурат бояд ду сабаби муҳим ба асос гирифта мешуд:

Якум. Сохтори созмон бояд вобаста ба комилан мустақил шудани ҷумҳурӣ дигаргун ва ба талаботи замон мувофиқтар шавад.

Дуюм. Созмон бояд аз ҳамаи монеаҳое даст кашад, ки фаъолияти ҳамаҷонибаашро халалдор карда, дар бисёр ҳолатҳо ба он таъсири манфӣ мерасонанд. Ин ҷо сухан пеш аз ҳама дар бораи даст кашидани созмон аз ҳама идеологияи ҳукмрон ва вобаста набудан аз ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ меравад.

12 октябри соли 1991 анҷумани XXVI фавқуллодаи комсомоли Тоҷикистон барпо гардид.

Чуноне, ки дар маърӯзаи ҳисоботии КМ ИЛҚҶ Тоҷикистон қайд карда шуд, комсомол то ин замон ҳамнафаси ҷавонон буд ва аз он воқеаҳое, ки дар ҷумҳурият ба вуҷуд меомаданд худро дар канор гирифта наметавонист. Дар радифи комсомол бошад ташкилотҳои нави ҷавонон пайдо шуда истода буданд, вале ин маънои онро надошт, ки комсомол бояд пароканда гардад, балки мебоист ҳамкориро бо онҳо дуруст ба роҳ монад.

Дар анҷуман ташкилот ба худ номи Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистонро гирифт ва худро вориси ягонаи ИЛҚҶ Тоҷикистон эълон намуд. Дар Оинномаи Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон нисбат ба маромномаи он чунин суханҳо сабт шудаанд: «Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон созмони ҷамъиятии умумиҷумҳуриявии мустақил буда, дар асоси Маромнома ва Оинномаи худ тибқи Конститутсия, қонунгузории Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҳамчунин меъёрҳои ҳуқуқи байналхалқӣ амал мекунад, ҷавононро новобаста аз назариёти сиёсӣ, мавқеи иҷтимоӣ ва мансубияти динию миллӣ муттаҳид месозад.

Мақсади асосии Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон инъикос, ҳимоя ва амалӣ кардани ҳуқуқу манфиатҳои аъзоёни созмон, фароҳам овардани шароит барои инкишофи озод, худшиносӣ, ваҳдат, ошкор кардани қобилияти эҷодӣ, ғанӣ гардонидани маданияти маънавию сиёсии ҷавонон, мададкорӣ дар бунёди ҷомеаи демократии ҳуқуқбунёду инсонпарвар мебошад.

Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон аз ягон идеология ва ҳизби сиёсӣ вобаста набуда, робитаҳои мутақобиларо бо сохторҳои давлатию ҷамъиятӣ, ҳизбу ҳаракатҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷавонон, ки дар доираи Қонун амал мекунанд аз рӯзи принсипи умумияти мақсадкории сиёсӣ ва боварии ҷонибан созмон медиҳад.

Шиори Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон «Барои ваҳдат ва пешрафти Тоҷикистон» мебошад.

Дар пленуми дуюми Шӯрои Марказии Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон моҳи марти соли 1992 «Барги сабзи чанор» ҳамчун рамзи ИҶТ тасдиқ карда шуд.

Дар соли 1991 таҳти роҳбарии ходими илмии Институти таърих, бостоншиносӣ ва мардумшиносии Академияи илмҳои ҷумҳурӣ Раҷаб Сафаров кумитаи ташкилии Иттифоқи

Ҷавонони Тоҷикистон ҳамномаи Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон ба фаъолият шурӯъ кард.

Кумитаи мазкур дар таҳия намудани ҳуҷҷатҳои барномавии худ кӯшиши бисёре кард. Мақсади асосии ин Иттифоқ пеш аз ҳама фаъолона мувофиқат кардан дар Тоҷикистон барои барпо кардани давлати соҳибистиқлолу демократӣ, кор карда баромадани стратегияи худии муносибатҳои байниҳамдигарии халқҳо, миллатҳо ва гурӯҳҳои иҷтимоӣ, шаҳрвандоне, ки дар Тоҷикистон зиндагӣ мекарданд, иборат буд.

Инчунин дар маркази диққати Иттифоқ масъалаҳои баланд бардоштани дараҷаи зиндагии шаҳрвандон, инкишофи мадании ҷумҳурӣ, ҳамкорӣ дар гузаронидани ислоҳотҳои маърифатии халқ, ҳарбӣ, кор карда баромадани консепсияи худии сиёсати ҷавонон меистад.

Вале созмони мазкур таъсис наёфта аз харитаи сиёсии Тоҷикистон нопадид гардид.

Кашмакашҳои маҳалгароиву сиёсии солҳои 1990-1992 ҷавононро низ ба гирдоби худ кашид. Гурӯҳҳои мансабхоҳ ҷавононро баҳри амалӣ кардани ҳадафу мақсадҳои худ истифода бурданд. Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон барҳақ қайд менамояд: «Зиндагӣ худаш устоди ҳақиқатнигор аст, неку бадро дар ин давра оқибат ба ҷояш гузошта, симои воқеии мансабталошҳову сиёсатмадорҳоро мекушояд. Онҳое, ки то дирӯз лофи демократия мезаданд, насли калонсолро таҳқиру таънасор менамуданд, худро «ватанпарвар» - ӯ «ҳомии миллат» метарошиданд, ба ҳукумати қонунӣ фишор оварда, даст ба хонасӯзию одамкушӣ, дуздию ғоратгарӣ, таъқиби намояндагони ноҳияву маҳалҳои ҷудогонаи Тоҷикистон заданд. Мардумро ба ҷои меҳнати ҳалол дар мавсими кишт ба гирдиҳамоиҳои тӯлонӣ кашида, ба ҷони ҷавонони гумроҳ раҳм накарда, ба тақсими мансабу сарват, молу манод ва таҳқири шарафи одамӣ пардохтанд, доираи қонун, ҳуқуқ ва одоби сиёсиро поймол намуданд».

Ибтидои ин кашмакашҳо гирдиҳамоии моҳҳои сентябр-октябри соли 1991 буд. Чуноне, ки далелҳо шаҳодат медиҳанд, аксарияти гирдиҳамомадагонро ҷавонон ташкил мекарданд. Кор ба ҷое расида буд, ки баъзе устодони «ошуфтаи» донишгоҳу донишкадаҳо донишҷӯёнро барои дар гирдиҳамоии иштирок намудан даъват карда, рӯйи рост ба онҳо муроҷиат менамуданд, ки «падару модарони шумо дар майдонанду шумо ин ҷо беақлона дарс мехонед». Дар кори ташкилу гузаронидани ин гирдиҳамоии сиёсӣ саҳми Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистон хеле назаррас буд. Вай дар байни донишҷӯён таблиғу ташвиқот бурда онҳоро ба майдон меовард. Рӯзномаи «демократии» «Сухан» фараҳмандона чунин навишта буд: «Гирдиҳамоии чаҳордаҳрӯзаи нерӯҳои мардумӣ саҳифаи дурхшонест дар таърихи халқи тоҷик. Дар он даҳҳо ҳазор аҳли заҳмати ҷумҳурӣ ҳам ҷавонони бедору далер ва ҳам пирони равшанзамир ширкат варзиданд. Бори аввал дар таърих беш аз 170 нафар гирдиҳамомадагон, ки дар байнашон баробари ҷавонон эшонҳои маъруфи ҷумҳурӣ ва ҳатто занону духтарон буданд, чандин рӯз гуруснанишинӣ карданд.

Чанд тан аз аъзои Созмони ҷавонони озод бошанд, ба мушкилтарин ва хавфноктарин шакли мубориза даст зада се рӯзи расо дар даромадгоҳи Шӯрои Олӣ рост истода гуруснанишинӣ намуданд».

Тоҷикистон аз феврали соли 1990 сар карда, ба гурӯҳҳои ба ном «тарафдорони бозсозӣ» ва мухолифони бозсозӣ тақсим шуд. Ҷудоии мардуми Тоҷикистон на танҳо аз рӯи мансубияти миллӣ, балки бештар аз рӯи мансубияти маҳал сурат гирифт.

Раванди мазкур дар давраи маъракаи интихоби Президенти ҷумҳур пуршидаттар гардид. Дар Тоҷикистон ба мансаби Президенти ҷумҳур 10 номзад пешбарӣ карда шуд. Дар моҳи октябри соли 1992 дар анҷумани XXVI фавқуллодаи комсомоли Тоҷикистон вориси он - Иттифоқи Ҷавонони ҷумҳурӣ номзадии Давлат Худойназаровро ба вазифаи президентӣ пешниҳод ва дастгирӣ намуд.

Дар интихоботи моҳи ноябри соли 1991 Раҳмон Набиев бо аксарияти овозҳо Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб гардид.

Созмони ҷавонони озод ҳамрадифи ҳизбҳои демократӣ ва наҳзати исломӣ, ҳаракатҳои мардумии «Растохез» ва «Лаъли Бадахшон» гардида, дар муносибат ба Ҳукумати Тоҷикистон дар мавқеи оппозитсия буд.

Тоҷикистон ба давраи нави муборизаи сиёсӣ вуруд гашта буд.

Мухолифати тарафайн дар навбати худ ба гирдиҳамоии тӯлонии моҳҳои март-майи соли 1992 оварда расонид.

Дар асл ин ду майдон – «Шаҳидон» ва «Озодӣ» ду сангари ба ҳам мухолиф буда, ҳар яке ҳадафи худро дошт. Дар ҳар ду майдон ҷавонони ғаюр, ки дирӯз дар як ҷо мехонданд, мезистанд, кор мекарданд ба ҳам теғи назар мекашиданд.

Маҳз дар ин давра истилоҳи «ҷавонони шаҳрӣ» пайдо шуд.

7 майи соли 1992 Протоколи созиши Раиси ҷумҳур, Девони вазирон, ҳизбҳои сиёсӣ ва созмону ҷунбишҳои мардумии Тоҷикистон ба имзо расид. Мувофиқи он бояд Ҳукумати Мусолиҳаи миллӣ ташкил карда мешуд. Шӯрои Президентӣ барҳам дода, ба ҷои он

Мушовараи Олӣ таъсис дода мешуд. Дар навбати худ аҳзоби сиёсӣ ва созмону ҷунбишҳои мардумӣ барои фавран ва комилан озод кардани майдонҳо ва то охири соли 1992 бас кардани ҳамагуна гирдиҳамоӣ ва роҳпаймоӣ ӯҳдадор шуданд.

Дар натиҷаи гуфтушуниди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Р.Набиев ва нерӯҳои демократӣ 11 майи моли 1992 Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ ташкил карда шуд.

Ташкилшавии Ҳукумати мусолиҳаи миллӣ ҷараёни бақайдгирии Созмони ҷавонони озоди Тоҷикистонро тезонид. Баъди дар моҳи майи соли 1992 ба қайд гирифта шудани Созмони мазкур, мувофиқи Ойиннома фақат шахсоне ба он аъзо шуда метавонанд, ки дини исломро эътироф намоянд.

Созмони ҷавонони озод ҳамон ҳукуматеро эътироф ва дастгирӣ мекард, ки дорои тафаккуру таасубҳои омиёна бошад ва сиёсати мустақили дохилию хориҷиро ба амал барорад.

Созмони ҷавонони озод зидди ба созмонҳои Аврупо дохил шудани Тоҷикистон буд. Мувофиқи ақидаи Созмони ҷавонони озод барои давлати тоҷикон расидан ба оромии Ватан ва раҳоӣ аз варта дар иқтидори исломи асил аст ва танҳо ислом метавонад иттиҳоди миллатро ба вуҷуд орад ва парокандагиро барандозад.

7 сентябри соли 1992 дар фурудгоҳи шаҳри Душанбе ҷавонони силоҳбадаст Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Раҳмон Набиевро маҷбур карданд, ки аризаи истеъфояшро нависад. Амалиёти ғайриқонунии «ҷавонони душанбегӣ» боиси ташкили Ҳаракати халқӣ-ватандӯстии «Ватан» гардид. Ҳаракати «Ватан» моҳи сентябри соли 1992 таъсис ёфта, ташаббускори он раиси Кумитаи кор бо ҷавонони кумитаи иҷроияи шаҳри Хуҷанд Б.Худойбердиев буд. Маҷлиси муассисони Ҳаракат 19 сентябри соли 1992 баргузор гардид, ки дар он 106 вакил ва даъватшудагон аз шаҳру ноҳияҳои Хуҷанд, Чкаловск, Ӯротеппа, Исфара, Ашт ва дигар ноҳияҳо ширкат доштанд. Дар маърӯзаи Б.Худойбердиев ва баромадҳои музокирачиён вазъи ҷамъиятию сиёсии ҷумҳурӣ ҳаматарафа таҳлил гардида, вазифаҳои аъзоёни Ҳаракат дар барқарор кардани сохти конститутсионӣ муайян карда шуда буданд.

Ба ҳайати Шӯрои ҳамоҳангсозӣ Б.Худойбердиев (раис), С.Ҷӯраев, И.Иброҳимов, М.Мараҷабов, Я.Раҳимов, А. Яқубов дохил гардиданд.

Мақсади асосии Ҳаракати «Ватан» мусоидат намудан ба барқарории сулҳ ва оромӣ, қонуният, таҳкими дӯстӣ ва бародарии шаҳрвандони Тоҷикистон, барпо кардани иқтисодиёти озоду тамоюли сотсиалистӣ –ҳамчун шарти асосии бунёди давлати ҳуқуқӣ, демократӣ, дунявӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон буд.

Ҳаракати «Ватан» 2 октябри соли 1992 дар Идораи адлияи вилояти Ленинобод сабти ном шуда, тибқи қонунҳои амалкунандаи Ҷумҳурии Тоҷикистон фаъолият мекард. «Ватан» нақши муҳимеро дар омода ва гузаронидани сессияи XVI Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон дар шаҳри Хуҷанд, сафарбар намудани ҷавонони вилояти Ленинобод баҳри ҳифзи сохти конститутсионӣ дар ҷумҳурият бозидааст.

Моҳи ноябри соли 1992 сессияи XVI таърихии Шӯрои Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон сохти конститутсиониро дар ҷумҳурият барқарор ва Эмомалӣ Шарифович Раҳмоновро сарвари кишвари тоҷикон интихоб намуд.

Аз рӯзҳои аввали барқарор гардидани сохти конститутсионӣ Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон роҳи пешгирифтаи ҳукумати нави ҷумҳуриро маъқул шуморид. Дар изҳороти Раёсати Шӯрои Марказии ИҶТ аз 16 январи соли 1993 қайд карда шуд, ки Иттифоқ ҳамаи имкониятҳои худро барои кӯмаку дастгирии Ҳукумати конститутсионӣ истифода мебарад.

Роҳбарияти ҷумҳурӣ ба ҷавонон ва ташкилоти онҳо – ИҶТ, ташабуссу марому мақсади он таваҷҷӯҳи хоса зоҳир мекунанд. Ин буд, ки 2 феврали соли 1993 бо ташаббуси Раиси Шӯрои Олӣ Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмонов вохӯрии роҳбарияти ҷумҳурӣ бо намояндагони ҷавонон барпо гардид.

Сипас дар сатҳи шаҳру ноҳияҳо ҳамин гуна вохӯриҳои роҳбарон бо ҷавонон доир гардиданд, ки дар ҳамаи онҳо сухан дар бораи такя кардани ҳукумат ба ҷавонон, дастгирии ташаббус ва истифодаи нерӯи онҳо, аз ҷониби давлат мерафт.

6 ноябри соли 1994 дар натиҷаи райъдиҳии умумихалқӣ Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон қабул гардид. Эмомалӣ Раҳмон бошад Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон интихоб шуд.

“Ҷумҳурии Тоҷикистон, -гуфта шудааст дар моддаи 1 Конститутсия и (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, давлати соҳибихтиёр, демократӣ, ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва ягона мебошад.

Тоҷикистон давлати иҷтимоӣ буда, барои ҳар як инсон шароити зиндагии арзанда ва инкишофи озодонаро фароҳам меорад”.

Ин боиси баланд шудани фаъолнокии сиёсии табақаҳои гуногуни аҳолӣ гардид. Дар ҳар ҷомеаи демократӣ афзоиши таваҷҷӯҳи аҳолӣ ба ҳаёти сиёсӣ ва кӯшиши он барои ширкат дар дигаргунсозиҳои ҷомеа яке аз шартҳои муҳимтарини инкишофи давлат мебошад.

Ислоҳотҳои сиёсӣ шароит ва имкониятҳои заруриро барои ворид намудани шаҳрвандони мамлакат ба раванди идоракунии ҷомеа фароҳам оварданд. Ин шароиту имкониятҳо пеш аз ҳама дар Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон, ки ба шаҳрвандон кафолати имкониятҳои баробарро дар ташкил ва фаъолият намудани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ медиҳанд, таҷассум ёфтаанд. Асоси ҳуқуқии амалиёти иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон инчунин дар қонунҳои Ҷумҳурии Тоҷикистон “Дар бораи сиёсати давлатии ҷавонон”, “Дар бораи иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ” зикр гардидаанд.

Мавҷудияти чунин асоси ҳуқуқӣ фаъолнокии баланди ҷавононро дар бунёд намудани иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва таъсири амқи иштироки онҳоро дар ҳалли масъалаҳои мубрами ҷомеа таъмин намуд.

Агар соли 1992 дар Ҷумҳурии Тоҷикистон 10 иттиҳодияҳои ғайриҳукуматии ҷавонон амал дошта бошанд, айни замон шумораи онҳо зиёда аз 155 мебошад.

Ин далелҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки давлати мо ба инкишофи созмонҳои ғайриҳукуматии ҷавонон таваҷҷӯҳи хоса зоҳир менамояд ва дар онҳо шарики боэътимодии иҷтимоиро мебинад.

Шаклҳои ҳамкории сохторҳои мақомоти давлатӣ бо иттиҳодияҳои ҷамъиятии гуногуни ҷавонон аз таҳияи лоиҳаҳои якҷоя то иштироки намояндагони давлат дар чорабиниҳои ташкилотҳои ғайриҳукуматии ҷавонон иборат мебошад.

Шакли муҳими ҳамкории иҷтимоии давлат ва иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ доир ба муттаҳид сохтани ҷомеа ва таҳкими сулҳ Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон гардид.

9 марти соли 1996 дар баробари роҳбарони қариб 30 ташкилоти сиёсию ҷамъиятии ҷумҳурӣ, роҳбарони Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон, Ассотсиатсияи ҳуқуқдонҳои ҷавон Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистонро имзо намуданд.

27 июни соли 1997 дар шаҳри Маскав Созишномаи умумӣ дар хусуси барқарор кардани сулҳ ва ризоияти миллӣ дар Тоҷикистон миёни Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва иттиҳоди мухолифини тоҷик имзо шуд. Ин санад ба музокироти байни тоҷикон, ки таҳти сарпарастии Созмони Милали Муттаҳид беш аз се сол идома ёфт, ҳусни хотима бахшид.

Баимзорасии Созишномаи умумӣ саҳифаи нави фаъолияти ҳизбҳою ҳаракатҳои сиёсӣ ва иттиҳодияҳои ҷамъиятиро оғоз намуд.

Аҳамият ва мақоми Аҳдномаи ризоияти ҷомеаро дар марҳилаи татбиқи Созишномаи сулҳ ва ризоияти миллӣ, дигаргунсозиҳои муҳими дар пеш истода ба ҳисоб гирифта Шӯрои ҷамъиятӣ қарор намуд, ки мӯҳлати Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистон ба муддати се сол тамдид карда шавад.

Тамдиди Аҳдномаи ризоияти ҷомеаи Тоҷикистонро Иттифоқи Ҷавонони Тоҷикистон, Ассотсиатсияи ҳуқуқдонҳои Тоҷикистон, Фонди тарбияи эстетикӣ ва маънавии наврасон ва ҷавонони Ҷумҳурии Тоҷикистон «Ҷавонӣ», ташкилотҳои ғайрихукуматии «Нидои дӯстон», «Фидокор», Парастор», «Тоҷик спейшл олимпикс» низ имзо намуданд.

Тадриҷан ба эътидол омадани вазъи сиёсию ҷамъиятии Тоҷикистон ба рушду камолоти иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон мусоидат намуд.

1 июни соли 1995 анҷумани барқароркунии Иттифоқи Ленинии Коммунистии Ҷавонони Тоҷикистон баргузор гардид. Анҷуман оид ба эҳёи фаъолияти комсомоли Тоҷикистон қарор қабул кард. Иштирокчиёни анҷуман ҳамаи созмонҳо ва иттиҳодияи ҷамъиятию сиёсии ҷавононро ба ягонагӣ ва ҳамкорӣ баҳри сулҳи шаҳрвандӣ, ризоияти ҷомеа ва гулгулшукуфии Тоҷикистон даъват намуданд.

Демократикунонии ҳаёти ҷомеа имконият дод, ки як қатор ташкилотҳои ғайридавлатии донишҷӯён таъсис дода шавад. Бо мақсади мусоидат ба рушди умуми тиб ва маориф дар ҷумҳурӣ, иртифоъи сатҳи назариявӣ ва амалии он, такмили протсесси таҳияи кадрҳои тиб, таҳкими принсипҳои инсондӯстӣ дар байни ҷавонони олами тиб моҳи ноябри соли 1991 Ассотсиатсияи донишҷӯёни тибби Тоҷикистон арзи ҳастӣ намуд.

Ассотсиатсияи донишҷӯён ва мутахассисони ҷавони тибби Тоҷикистон аъзои 145-уми Ассотсиатсияи байналхалқии табибон мебошад. Мавриди зикр аст, ки Ассотсиатсия ба асоси баҳрабардорӣ аз таҷрибаи дигар кишварҳо дурнамои фаъолияти хешро муайян намуда, баҳри фаъолияти пурсамар мекӯшад, то натиҷаи дилхоҳеро ба даст орад.

Дар моҳи августи соли 1997 Ассотсиатсияи донишҷӯёни варзишгар созмон дода шуд. Ҳадафҳои асосии фаъолияти он равнақи варзиш дар байни ҷавонони ҷумҳурӣ, такмил бахшидани намудҳои гуногуни варзиши миллию муосир, дар рӯҳияи садоқату ватандӯстӣ ва солимӣ тарбия намудани насли наврас, фароҳам овардани шароит барои инкишофи варзиш дар кишвар мебошад.

Вазорати адлияи Ҷумҳурии Тоҷикистон инчунин Ассотсиатсияи донишҷӯён “КАРП”-ро сабти ном кардааст.

Яке аз соҳаҳои муҳими фаъолияти созмонҳои ғайридавлатии ҷавонон ҳарчӣ бештар ба корҳои илмӣ-тадқиқотӣ ҷалб кардани ҷавононӣ болаёқат мебошад. Ҳанӯз соли 1992 гурӯҳи ташаббускорон Шӯрои ҷумҳуриявии олимон ва мутахассисонт ҷавонро таъсис доданд, ки дар ибтидои фаъолияташ якчанд конфронсҳои илмӣ-амалӣ, мизҳои мудаввар гузаронида буд.

Дар солҳои 1994-1998 Ассотсиатсияи ҳуқуқдонҳои ҷавон, Ассотсиатсияи мустақили сотсиологҳои ҷавон, Ассотсиатсияи иқтисодшиносони ҷавон таъсис ёфтанд.

Раванди ташаккулёбии ташкилотҳои ғайрихукуматии ҷавонон баъди ба имзорасии Созишномаи умумии сулҳ рӯз аз рӯз вусъат ёфт. Яке аз чунин ташкилотҳо, театри бачагонаи “Гули умед” моҳи апрели соли 1998 арзи ҳастӣ намуд. Сарварии театри мазкурро Ҳунарпешаи мардумии Тоҷикистон Майрам Исоева ба ӯҳда дорад.

Таъсиси Кумитаи кор бо ҷавононӣ назди Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон дар ҳалли проблемаҳои ҷавонон марҳилаи навро ибтидо гузошт. Бо мақсади барқарор намудани робитаи мунтазам бо иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар назди Кумита Идораи робита бо иттиҳодияҳои ҷамъиятӣ ва муносибатҳои миллӣ ташкил карда шуд. Идораи мазкур дар як муддати кӯтоҳ корҳои шоёнеро ба анҷом расонид.

16 феврали соли 1999 дар ҳаёти ташкилотҳои ғайридавлатии ҷавонон ва наврасон саҳифаи нав боз гардид. дар Маркази эҷодии ҷавонон ва наврасони шаҳри Душанбе 19 ташкилотҳои ғайридавлатии ҷавонону наврасон дар бораи таъсис додани Шӯрои ҳамоҳангсозии иттиҳодияҳои ҷамъиятии наврасон ва ҷавонон шартнома имзо карданд.

Дар моҳи августи соли 2000 бошад дар заминаи Шӯрои ҳамоҳангсозӣ Ассотсиатсияи миллии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон ва наврасон таъсис ёфт.

Бо мақсади ба танзим даровардани муносибатҳои нави ҷамъиятӣ, такмили қонунгузарии Ҷумҳурии Тоҷикистон ва дар ин замина тақвият бахшидани сиёсати давлатии ҷавонон, фароҳам овардани фазои мусоидаткунандаи меъёрию ҳуқуқи сиёсати давлатии ҷавонон зарурат ба ворид намудани тағйиротҳо ба Қонуни асосии ҷавонон ба миён омад.

Моҳи июни соли 2004 Маҷлиси намояндагони Маҷлиси Олии Ҷумҳурии Тоҷикистон Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи ҷавонон ва сиёсати давлатии ҷавонон»-ро қабул кард. Боби 5 ба Иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, ба вазъи ҳуқуқӣ, дастгирии давлатии иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон, таъсиси Шӯрои кор бо ҷавонон бахшида шудааст.

29 апрели соли 2011 Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон дар ҷаласаи 15-солагии Шӯрои ҷамъиятии Ҷумҳурии Тоҷикистон ба мақоми ҳизбҳои сиёсӣ, созмонҳои ҷавонону занон, аҳли илм, иттиҳодияҳои эҷодӣ барои ба вуҷуд овардани фазои мусоид дар муколамаи ҳақиқии байни давлат ва ҷомеаи шаҳрвандии нав ташаккулёбанда тоҷик, сулҳу ваҳдати миллӣ баҳои арзанда дода ҳамзамон чунин вазифагузорӣ намуд: «…Шӯрои ҷамъиятиро лозим аст, ки дар доираи салоҳиятҳои худ фаъолтар амал карда, ҷиҳати ба табақаҳои гуногуни аҳолӣ ҳарчӣ пурраву хубтар фаҳмонида додани моҳияти сулҳу ваҳдат ва ризоияти миллӣ, вазъияти имрӯзаи иқтисодиву иҷтимоии мамлакат ва роҳҳои ҳаллу фасли мушкилоти мавҷуда кӯшиш ба харҷ диҳад.

Ин амр тақозо мекунад, ки фаъолони Шӯро бо мардуми касбу кори гуногун, бахусус ҷавонон робитаи мустаҳкам дошта бошанд ва бо онҳо вохӯрии доимӣ барпо намоянд. Дар ин амри пурмасъулият мо ҳама бояд якҷо, яктану якмаром бошем, тамоми мардумро пеш аз ҳама ба ваҳдат, созандагиву бунёдкорӣ, ободсозии Ватани азизамон, баланд бардоштани нуфузи эътибори байналмилалии Тоҷикистон… раҳнамун созем».

Ҳамин тавр, далелҳои мӯътамад аз он шаҳодат медиҳанд, ки иттиҳодияҳои ҷамъиятии ҷавонон дар болоравии эҳсоси худшиносӣ, ифтихори миллӣ, тарбияи ватандӯстиву ватанпарастии насли наврас мақоми хосае доранд.

АДАБИЁТ

1. Абдуллоҳ, М. Ифтихори миллӣ мебояд / М.Абдуллоҳ // Тоҷикистон. – 1992. – 1 май.
2. Возрожден комсомол Таджикистана // Голос Таджикистана. –1995. –9 –15 июн.
3. Комсомолец Таджикистана. – 1991. – 13 сентябр.
4. Конститутсияи (Сарқонуни) Ҷумҳурии Тоҷикистон. – Душанбе, 2008. – 86 с.
5. Кульчик, Ю.Г. Гражданские политические движения в Таджикистане (1989 г. – март 1990 г.) / Ю.Кульчик, С.И. Румянцев. – Душанбе, 1990 – 76 с.
6. Набиев, В. Созандагони Тоҷикистони соҳибистиқлол / В.Набиев. – Душанбе: Ирфон, 2013. – 340 с.
7. О комсомоле, президенте и нашем выборе // Вечерний Душанбе. –1991. –22 октябр.
8. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон Эмомалӣ Раҳмон “Дар бораи самтҳои сиёсати дохилӣ ва хориҷии Ҷумҳурии Тоҷикистон”. 26 декабри соли 2018. – Душанбе: Шарқи озод, 2018. – 48 с.
9. Программные документы гражданских движений в Таджикистане / Составители Ю.Кульчик, С.И. Румянцев, З.Ш.Саидов. – М.: ЦИМО, 1990. – С.115-180.

10. Раҳмонов, Э. Табрикоти телевизионӣ ба муносибати 9-солагии Рӯзи истиқлолият 8 сентябри соли 2000 / Э.Раҳмонов // Раҳмонов, Э. Тоҷикистон: Даҳ соли истиқлолият, вахдати миллӣ ва бунёдкорӣ. – Душанбе: Ирфон, 2001. – Ҷ.3. – С.436-444.
11. Садои мардум. – 1992. – 7 май.
12. Сухан. – 1991. – 11 октябр.
13. Ҷавонони Тоҷикистон. – 1994. – 15-21 июн.
14. Шарипов, Х. "Ватан" / Х.Шарипов // Хуҷанд: "Энциклопедия". – Душанбе, 1999. – С.194.
15. Шарипов, Х. "Дирафши Ковиёна" / Х.Шарипов // Хуҷанд: "Энциклопедия". – Душанбе, 1999. – С.283.

ИЗ ИСТОРИИ ОБРАЗОВАНИИ ПЕРВЫХ МОЛОДЕЖНЫХ ОБЩЕСТВЕННЫХ ОБЪЕДИНЕНИЙ В ТАДЖИКИСТАНЕ
(конец 80-х – начало 90-х годов XX века)

В статье на основе фактических материалов освещаются образование первых молодежных общественных объединений в период горбачевской перестройки и суверенного Таджикистана. Подчеркивается, что государсвенная независимость Таджикистана создала благоприятные условия для образования молодежных общественных объединений. Особо отмечается заслуга Основателя мира и национального единства – Лидеру нации, Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона в поддержке начинаний и инициатив молодежи. Автор делает вывод о том, что молодежные общественные объединения занимают особое место в повышении чувства самопознания, национальной гордости и патриотического воспитания подрастающего поколения.

Ключевые слова: *перестройка, самопознание молодежи, молодежные общественные объединения, суверенность, политические противоборства, Союз молодежи Таджикистана, комсомол*

FROM THE HISTORY OF THE FORMATION OF THE FIRST YOUTH PUBLIC ASSOCIATIONS IN TAJIKISTAN
(late 80's-early 90's years of XX century)

The article highlights the formation of the first youth public associations in the period of Gorbachev's perestroika and sovereign Tajikistan on the basis of factual materials. It is emphasized that the state independence of Tajikistan has created favorable conditions for the formation of youth public associations. The merit of the Founder of Peace and National Unity, Leader of the Nation, President of Tajikistan Emomali Rahmon in supporting the initiatives of young people is particularly noted. The author concludes that youth public associations occupy a special place in increasing the sense of self-knowledge, national pride and Patriotic education of the younger generation.

Key words: *adjustment, self-knowledge of youth, youth associations, sovereignty, political confrontation, the Youth Union of Tajikistan, the Comsomol (young Communist League)*

Сведения об авторе:

Набиев Вахоб Машрафович *- доктор исторических наук, профессор, заведующий кафедрой Отечественной истории ГОУ «Худжандского государственного университета имени академика Бободжона Гафурова» (Таджикистан, Худжанд)*

About the autor:

Nabiev Vakhob Mashrafovich *- Doctor of Historical Sciences, Professor, Head of the Patriotic History Department of the SEX «Khujand State University named after Bobojon Gafurov» (Tajikistan, Khujand*

ИСТОРИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В XI-XV ВВ. В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

Каландарова Л.И.
Таджикский государственный педагогический университет им.С.Айни

Прежде чем приступить к анализу англоязычной литературы истории таджикского народа в XI-XV вв. необходимо осветить исторические события этого периода.

После падения государства Саманидов на территории Мавераннахра и Хорасана утвердились династии Караханидов, Газневидов, Сельджукидов и Хорезмшахов.

К этому периоду относится и существование государств Гуридов и Куртов Герата. После монголо-татарского нашествия таджикскому народу потребовалось сто лет, чтобы восстановить разрушенное захватчиками.

В 1370 г. к власти в Мавераннахре пришел Тимур и с этого момента начинается правление

династии Тимуридов.

Это был сложнейший по драматичности период истории [1, с.3].

В 1834 г. была опубликована работа Александра Бернса «Travel into Borhara" («Путешествие в Бухару»), который был капитаном британской армии, путешественник и исследователь, принимавший участие в Большой игре [2]. Александр Бернс занимался изучением Бухарского эмирата.

А.Бернс описывает путешествия в Пенджаб, Пешавар, Кабул, Гиндукуш, Кундуз, Бухару. Исторические события незначительны и автор выделяет их под названием «исторические наброски». Лишь на нескольких страницах речь идет о Чингиз-хане, Улугбеке, Тимуре, но это просто фразы и отсутствует информация об этих исторических личностях.

В книге А. Бернса дается описание Регистана, базара Бухары, говорится о работниках базара, обществе Бухары, о базаре рабов, обычаях, о бухарских банях, эмире и его жизни, Самарканде, древнем городе, монетах, религиях, рабстве Туркестана, путешественниках, музыке.

Английский священник англиканской церкви Генри Лансдаль (1841-1919 гг.) в 1885 г. опубликовал книгу "Russian Central Asia, Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv" («Русская Средняя Азия, Кульджа, Бухара, Хива и Мерв»). Генри Лансдаль в 1879 г. и в 1882 г. совершил два долгих путешествия по территории, называвшейся в то время Азиатской Россией: одно в Сибирь, а другое – в Русскую Среднюю Азию [3].

Работа носит описательный характер и в ней даны сведения по географии и истории. К географическому описанию относятся: реки, климат, административное деление, полезные ископаемые, сельскохозяйственное производство, дикие и домашние животные. К историческим сведениям можно отнести борьбу азиатов, завоевания, историю Средней Азии, образование, медицину. Большое место в работе занимает распространение Библии и религиозная деятельность миссионеров. Каждый иностранец, приезжавший на территорию Средней Азии, преследовал, прежде всего, свою цель.

В данном труде есть некоторые моменты по истории таджикского народа изучаемого периода. Древний город Самарканд был захвачен Чингиз-ханом в 1221 г. Во времена Чингиз-хана и Марко Поло в Самарканде была христианская церковь. В 1497 г. в Самарканде было 150000 жителей [4, с.562]. Позже Шейбаниды захватили Самарканд. В работе есть сведения о мавзолее Гур-и эмир.

Следующей работой, посвященной этому периоду, является труд Э.В. Бретшнейдера – русского синолога, ботаника и географа "Mediaeval researches from Easten Asiatic Sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century" (Средневековые исследования из восточных азиатских источников: фрагменты знаний по географии и истории Центральной и Западной Азии XIII-XVII вв. »), изданный в 1887 г. В 1858 г. Э.В. Бретшнейдер окончил медицинский факультет Дерптского университета. В 1862-1864 гг. он работал врачом в Тегеране при русском посольстве, а в 1866-1884 гг. в Пекине, где изучал китайский язык и историю средневекового Китая [5].

В своей работе Э.В. Бретшнейдер приводит список китайских средневековых путешественников, побывавших на западе, а также заметки средневековой географии и истории Центральной и Западной Азии, и посвящает третью часть общению со странами Центральной и Западной Азии в XV в.

Э.В. Бретшнейдер затрагивает вопрос о сартах. Сарты – общее наименование части населения Средней Азии в XV-XIX веках. Согласно БСЭ до Октябрьской революции 1917 года название «сарт» по отношению к оседлым узбекам и отчасти равнинным таджикам употребляли полукочевая часть узбеков и казахи [6]. Э.В.Бретшнейдер утверждает, что в наши дни сарты осели в Туркестане, Трансоксиане, Хиве, которые не вели кочевой образ жизни. Большинство купцов были сартами [7, с.268]. И продолжает, что П.Лерх считает, что термин «сарт» взят от названия реки «Яксарт», писатели ранних времен использовали его исключительно для оседлого населения в низовьях Яксарты» [8, с.268].

Известный таджикский историограф, академик, доктор исторических наук Р.М. Масов писал следующее о сартах в своем сборнике «Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа»: «До установления советской власти в Средней Азии многие таджики, особенно русского Туркестана, считали себя «сартами», а свой язык – таджикским. По утверждению выдающегося этнографа и историка Михаила Степановича Андреева, «таджикскоязычное население Ходжентского уезда называли себя раньше только «сартами», хотя язык свой считало таджикским» [9, с.16].

В работе Э.В. Бретшнейдера дано и определение термина «таджик». В ранний период

персов называли таджиками и даже в наши дни это название обращено к местному ираноязычному населению Туркестана и Трансоксонии» [10, с.268].

Э.В.Бретшнейдер исследует монгольское нашествие на Среднюю Азию и называет Тимур Малика царем страны сартов [11, с.268]. В истории таджикского народа хорошо известен Тимур Малик – правитель Ходжента, показавший мужество и героизм в борьбе против монгольских захватчиков.

В своей работе Э.В. Бретшнейдер пишет, что многая информация взята из китайских источников. И вскоре стало понятно, что наиболее важные источники информации заимствованы из китайской литературы, имеющие отношение к предмету, но никогда не использовались комментаторами Марко Поло и другими среднеазиатскими путешественниками [12, с. 6].

Российский и советский востоковед, тюрколог, арабист, исламовед, историк, архивист, филолог, один из основателей российской школы востоковедения В.В. Бартольд (1869-1930 гг.) [13] в 1928 г. опубликовал монографию “Turkestan down to the Mongol invasion” («Туркестан в эпоху монгольского нашествия»). Его работу перевел на английский язык Гибб Гамильтон Александр Росскин, который был британским арабистом, исламоведом и преподавателем [14].

В своей книге В.В.Бартольд исследует географию Мавераннахра, Среднюю Азию до XII века, характеризует кара-китаев и хорезмшахов, Чингиз-хана и монголов.

В.В. Бартольд отмечает, что о событиях, происходивших в Мавераннахре в к. XII в. мы ничего не знаем [15, с. 417].

В 1956 г. В.В. Бартольд опубликовал еще одну работу по истории Средней Азии “Four studies on the history of Central Asia” («Четыре исследования по истории Средней Азии»).

В данном труде описывается краткая история Туркестана и история Семиречья. Исследование охватывает древний период, греков в Центральной Азии, движение кочевников, влияние династии Цинь на местную культуру, арабское завоевание, тюрков, Караханидов, кара-китаев, Хорезмшахов, монголов, Чингиз-хана и хорезмшаха, монгольское завоевание Туркестана, Чингизидов, монгольское управление государством в Центральной Азии, Чагатайское государство, эмирских правителей, Хорезм, правление Тимура, Тимуридов, узбеков.

В.Бартольд отмечает, что в те дни европейцы еще не использовали торговые пути через Среднюю Азию. Пионерами европейской торговли в тех местах были братья из Венеции Мафео и Марко Поло, которые прибыли в Бухару в 1262 г. из Золотой Орды и затем отправились в Китай в 1265 г. [16, с.50].

Изучением исследуемого периода занимался и британский востоковед Клиффорд Эдмунд Босворт (1928-2015 гг.). Он преподавал в Сент-Эндрюсском университете, Манчестере и Принстоне [17].

В 1977 г. К.Э. Босворт издал работу под названием “ Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia” («Средневековая история Ирана, Афганистана и Центральной Азии»). Исследование состоит из трех частей, посвященных истории Ирана, Афганистана и Центральной Азии. К.Э. Босворт в разделе о Средней Азии пишет, что об утверждении династии Караханидов в Трансоксонии, хорезмшаха в восточном Иране, о вторжении туркмен в XI в., которое включало огромные племена гузов, 16 тысяч воинов, принимавших участие в битве при Данденакане в 1040 г., что привело к контролю Сельджукидов в Хорасане и открыло путь на север Персии [18, с. XXIII.].

В 1998 г. ЮНЕСКО опубликовала IV том “History of civilization of Central Asia. The age of achievement: A.D. 750 to the end of the fifteenth century” («История цивилизации Средней Азии. Век достижения: 750 до конца XV в. »), редакторами которого были М.С. Асимов и К.Э. Босворт. Раздел о Газневидах написан К.Э. Босвортом, в котором описывается структура государства.

По его словам центральное и местное управление осуществлялось таджиками, с визирем главой иерархии. К.Э. Босворт исследует и Караханидское государство и автор приходит к заключению, что история Караханидов наименее изучена в истории Центральной Азии и Восточного Туркестана. Информация о событиях в Караханидском государстве разбросана и противоречива, и зачастую неправильная. К.Э. Босворит пишет, что В.Бартольд дает

критический анализ основных письменных источников в 1920-х гг. и его работы по истории Караханидов обеспечивают цельную и наиболее достоверную информацию [19, с. 125].

Данный том содержит интересную информацию по истории таджикского народа: о захвате Трансоксонии Караханидами, городах и торговле, Гуридах, монголах и их государстве в XII-XIII вв., Центральной Азии во времена правления Тимура с 1370 до начала XV в., религиях, денежном обращении в Трансоксонии при Тимуре и Тимуридах.

Работы англоязычных исследователей имеют большое значение для изучения истории таджикского народа. Но, к сожалению, немногие англоязычные исследователи занимались изучением истории таджикского народа в XI-XV вв.

ЛИТЕРАТУРА

1. История таджикского народа. Т.III. (период развития феодального общеста). -Душанбе: Дониш, 2013,-580 с.
2. /ru.wikipedia.org/
3. /https://www.google.com/
4. Lansdell H. Russian Central Asia, Kuldja, Bokhara, Khiva and Merv. In two volumes, London, 1885, -732 p.
5. /ru.wikipedia.org/
6. Там же.
7. Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century. Vol. I. London, 1887.
8. Там же.
9. Масов Р.М. Актуальные проблемы историографии и истории таджикского народа. Душанбе, 2005, -288 с.
10. Mediaeval researches from Eastern Asiatic sources: Fragments towards the knowledge of the geography and history of Central and Western Asia from the 13th to the 17th century. Vol. I. London, 1887.
11. Там же.
12. Там же.
13. /ru.wikipedia.org/
14. Там же.
15. Turkestan down to the Mongol invasion. By V. Barthold, second edition. Translated from the Original Russian and raised by the author with the assistance of H.A.R. Gibb. London, 1928, -763 p.
16. Barthold V. Four studies on the history of Central Asia. Vol. I. Translated from the Russian by V. F. Minorsky, Leiden. E.J.Brill. 1956, -184 p.
17. /https://www.google.com/
18. Boworth C.E. Medieval History of Iran, Afghanistan and Central Asia. Variorum. Collected studies. London. 1977. -374 p.
19. History of civilization of central Asia. Vol. IV. The age of achievements: A.D. 750 to the end of the fifteenth century. Part one. The historical, social and economic setting. UNESCO Publishing. 1998. -474 p.

ИСТОРИЯ ТАДЖИКСКОГО НАРОДА В XI-XV ВВ В АНГЛОЯЗЫЧНОЙ ЛИТЕРАТУРЕ

В статье исследуются работы англоязычных ученых по истории таджикского народа в XI-XV вв. В статью включены и работы русских ученых, переведенные на английский язык. Автор утверждает, что немногие англоязычные исследователи занимались изучением истории таджикского народа в XI-XV вв.

Ключевые слова: *история, таджикский народ, англоязычная литература, русский ученый, исследователь, заниматься.*

THE HISTORY OF TAJIK PEOPLE FROM THE 11TH TO THE 15TH CENTURY IN THE ENGLISH-SPEAKING LITERATURE

The article explores the works of the English-speaking literature on the history of Tajik people. The article includes the works of Russian scientists, which were translated into English language. The author states that a few English-speaking researchers studied the history of Tajik people from the 11th to the 15th century.

Key words: *history, Tajik people, English-speaking literature, Russian scientist, researcher, study.*

Сведения об авторе:

Каландарова Лутфия *- кандидат исторических наук, доцент кафедры истории таджикского народа Душанбинского государственного педагогического университета им.С.Айни Республики Таджикистан e-mail-kalandarova61@mail.ru*

About the author:

Kalandarova Lutfiya *- Associate professor, Candidate of historical sciences of the historical department of the Tajik State Pedagogical University named after S. Aini e-mail-kalandarova61@mail.ru*

УДК 94(575+470)

К ВОПРОСУ О ПОСЛЕДСТВИЯХ ПРИСОЕДИНЕНИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ К РОССИИ

Пирумшоев М. Х.
Российско-Таджикский (Славянский) университет

После неудачного исхода Крымской войны (1853-1856 гг.), несмотря на явное ослабление международной позиции, в начале 60-х годов XIX в. внутреннее положение России несколько стабилизировалось. Этому, в известной мере, способствовало проведение крестьянской реформы 1861 года. Если в начале, узнав суть реформы, крестьяне активизировали выступления против манифеста и «Положений» 19 февраля 1861 г., то путём проведения репрессивных мер царизму удалось подавить крестьянское движение 1861-1863 гг., погасить революционную ситуацию в самой России, восстание 1863 г. в Польше, сломить сопротивление горцев Кавказа. Всё это благоприятствовало активизации военного приготовления для давно задуманной цели – начать наступательные военные действия в Среднюю Азию.

Средняя Азия накануне завоевания царской Россией переживала политическую и экономическую раздробленность. Постоянные междоусобные войны, дворцовые интриги лишали перспективы в будущем создать благоприятные условия для относительно стабильного развития государственных образований, имеющихся в то время в регионе.

Помимо трёх крупных государственных образований, какими являлись Бухарский эмират, Хивинское и Кокандское ханства, существовало множество независимых и полузависимых владений. В результате ведения постоянных взаимных нападений, войн и нашествий часто менялись географические контуры территории ханств, независимых и полузависимых владений. Например, зависимость от Бухарского эмирата Шахрисябза и Китаба стала номинальной. В конце первой половины XIX в. на них фактически не распространялась власть эмира. Бухара потеряла Джизак, Ура-Тюбе, Ходжент и Ташкент, которые были завоеваны в течение длительной и упорной борьбы с Кокандским ханством. Большинство туркменских племен фактически оставались независимыми от Бухары и Хивы. Свою независимость сохраняли Байсунское и Денауское владения. Только на территории нынешнего Северного Таджикистана существовали Фальгарское, Матчинское, Кштутское, Магиано-Фаробское бекства, в Верховьях Зеравшана – Кабадианское, Курган-Тюбинское, Гиссарское, Кулябское, Бальджуанское хакимства, Каратегинское, Дарвазское, Рушанское, Шугнанское, Ваханское шахства – в центральной части Таджикистана и на Памире. Эти владения фактически постоянно вели междоусобные войны или защищали себя от нападения более могущественных соседних государств Бухары и Коканда. Это непрерывное активное соперничество при сохранившейся хронической слабости военно-экономического потенциала, отдаленности и труднодоступности указанных владений лишало возможности ханствам окончательно сломить их сопротивление. К тому же с подстрекательством Англии позже участились вооруженные нападения и разбои афганцев на самостоятельные владения Памира, что еще больше усугубило военно-политическую ситуацию в регионе.

Феодальная собственность на землю определяла формы эксплуатации. Административная структура в целом соответствовала существовавшему феодальному строю и была приспособлена к защите его интересов и беспредельной эксплуатации трудящихся масс. К тому же не сдавали свои позиции пережитки дофеодального и патриархально-родового отношений. Продолжал функционировать институт рабства и работорговля.

Таким образом, о процветании края в обозримом будущем при такой обстановке не могло быть и речи. Напротив, обеднение ханств, их экономический упадок были гарантированы теми методами управления, которые были на вооружении правителей и административно-государственного аппарата. Идеи проведения каких-либо реформ, способствующих улучшению жизни народа и создающих условия для обеспечения хотя бы минимального прогресса, просто отсутствовали. Разумеется, эти беспросветные и бесперспективные социально-экономические и политические условия рано или поздно привели бы эти ханства к неминуемой колониальной зависимости от той державы, которая больше других преуспела в упрочении своего влияния в регионе. В этом отношении все больше вырисовывалась картина их подчинения царской Россией или Англией. Не случайно между этими крупными колониальными державами с еще большей силой разгорелось соперничество.

Что касается России, то, несмотря на отчаянное сопротивление феодально-крепостнических производственных отношений и соответствующей им структуре управления, новые

производительные силы, основывающиеся на капиталистическом способе производства, все больше пробивали в России себе путь к приобретению господствующего положения в политической и социально-экономической жизни общества. Они привели если не к радикальной, то, по крайней мере, к довольно серьезной ломке феодально-крепостнической системы и переходу к капитализму, рубежом которого официально принято считать 19 февраля 1861 года, т.е. отмену крепостного права.

Таким образом, в сложившейся ситуации российская буржуазия была кровно заинтересована в расширении территории, захвате рынков сбыта и источников сырья. Не меньший интерес в этом направлении проявляло и царское правительство, которое этим действием хотело снизить накал внутренних социальных противоречий. Удовлетворив желание правящего помещичьего класса, стремящегося получить новые доходные административные должности и возможности расширения сфер своей земельной собственности, правительство хотело упрочить своё пошатнувшееся положение.

В этом плане Средняя Азия подходила как нельзя лучше. Тем более что намерение утверждения господства в этом регионе давно стало одним из центральных вопросов официальной российской дипломатии. Для такой цели постепенно, в течение почти полутора столетий, была заложена прочная основа путём постройки множества военных укреплений и ряда стратегических линий на подступах к Средней Азии [1].

Занятие Оренбургским и Самарским генерал-губернатором В.А. Перовским в 1853 г. довольно сильной Кокандской крепости – Ак-Мечеть и создание так называемой «Сырдарьинской линии» являлось важным шагом для дальнейшего продвижения русских войск вглубь Средней Азии. Одновременно на подступах Средней Азии была создана новая – Сибирская военная линия, соединяющая Семипалатинск с г. Верный. Созданием этих военных линий царское правительство предрешило судьбу среднеазиатских ханств. Теперь полный захват края стал вопросом ближайшего времени.

До начала 60-х годов XIX в. российские официальные круги вели дипломатические игры, создавали видимость стремления к мирным добрососедским отношениям. Но военные не скрывали желания добиться «лёгкой победы» над ханствами Средней Азии, что в перспективе им сулило большие выгоды в смысле повышения в чинах, получения должностей, почета, славы победителей и покорителей новых земель.

Слава эта была необходима и русскому правительству, потерпевшему поражение в Крымской войне и, естественно, желавшему вернуть себе международный авторитет, которым оно пользовалось, будучи обладателем звания «жандарма Европы». Нужна была военная удача, еще лучше – в схватках со слабым противником, чтобы на этом фоне блеснуть державной мощью и тем самым вызвать трепет среди своих недругов, в особенности европейских держав, почти переставших считаться с интересами России на международной арене. Так начиналось «поступательное движение» в Среднюю Азию.

Не вдаваясь в подробности изложения всего процесса военных действий России в регионе из-за наличия большого количества разнообразных исследований, ограничимся лишь упоминанием отдельных наиболее существенных моментов этого захватнического акта для России.

Летом 1963 года полковник М.Г. Черняев, действуя самовольно, овладел крепостью Сузак на Сырдарье. Российское правительство не только одобрило этот акт, но и решило «с будущего 1864 г. приступить к соединению Оренбургской и Сибирской линий» [17].

Приступая к осуществлению данной задачи, в начале 1864 г. отряд М.Г. Черняева численностью в 2 500 человек выступил в поход из крепости Верное (ныне Алматы), 4 июня овладел г. Аулиё-ата. Аналогичное действие предпринимал полковник Н.А. Верёвкин. Его отряд, выступивший из форта Перовского (ныне Кызыл-Орда), 12 июня занял г. Туркестан. Намеченная цель (соединение Сибирской и Оренбургской линий) была достигнута штурмом и взятием кокандского города Чимкент 22 сентября 1864 г.

Первая попытка овладением Ташкента осенью 1864 г. под командованием М.Г. Черняева была неудачной. Весной 1865 г. он вновь предпринял поход. Крупное сражение произошло 9 мая 1865 г. В ночь с 14 на 15 мая начался решительный штурм города. Ожесточенные уличные бои продолжались 15 и 16 мая. 17 мая, убедившись в бесполезности дальнейшего сопротивления, лидеры, возглавившие оборону города, вступили в переговоры с М.Г. Черняевым об условиях его сдачи. Подписав мирное соглашение, М.Г. Черняев обязался особо не вмешиваться в сохранившиеся религиозные традиции местного управления и взимания налогов.

Приехавший в завоеванный Ташкент Оренбургский генерал-губернатор Н.А. Крыжановский, в сентябре 1865 г. с целью окончательной нейтрализации притязаний кокандского хана и бухарского эмира, находившихся в то время в состоянии войны между

собой из-за установления сфер влияния в этом городе, объявил Ташкент независимым владением.

Сменивший М.Г. Черняева, проводившего военные операции против Бухары, новый командующий Д.И. Романовский, продолжил эти действия. 8 мая 1866 г., нанеся сильный удар по войскам эмира у Ирджара (на реке Сырдарья), 24 мая Д.И. Романовский занял Ходжент. Вдохновленный успехом, в августе 1866 г. Оренбургский генерал-губернатор Н.А. Крыжановский подписал распоряжение о принятии Ташкента, Ходжента и Зачирчикского края в подданство России. После неудачных переговоров в Ходженте с эмирскими посланниками о заключении мира Н.А. Крыжановский 2 октября занял Бухарскую крепость Ура-Тюбе. 18 октября был взят Джизак, 21 октября без боя сдалась крепость Яны-курган. Весной и летом 1867 г. происходили военные столкновения с бухарцами уже на путях к Самарканду.

Размах завоевательных действий и расширение земель, оказавшихся в непосредственном подчинении России, требовали особого административного управления. Исходя из этой реалии, в 1867 г. из завоеванных земель было образовано особое Туркестанское генерал-губернаторство в составе Сырдарьинской и Семиречинской областей с центром в Ташкенте.

Первым генерал-губернатором края был назначен один из приближенных к российскому императору Александру II генерал К. П. фон-Кауфман, который был наделён широкими полномочиями по управлению края и самостоятельному ведению военных действий и дипломатических сношений. Был образован так же Туркестанский военный округ. Руководством к управлению краем стало Временное положение 1867 года, установившее принцип «военно-народного» управления. Сущность его заключалась в следующих основных положениях:

1) нераздельность власти военной и административной и соединение ее в крае в одних руках;

2) необходимость приблизить устройство местных правительственных органов, по возможности, в администрации, существующей в других частях империи;

3) предоставление внутреннего управления туземным населением по делам, не имеющим политического характера, — выборным из среды народа;

4) отстранение в этих низших народных учреждениях порядков, вредных интересам России;

5) образование и развитие административных органов, сообразно местной потребности, с точным указанием пределов их власти;

6) отделение суда от администрации, в возможной, по местным обстоятельствам, степени [21].

Административная структура Туркестанского генерал-губернаторства была приспособлена к требованиям колониального управления и полного подчинения края к политическим и экономическим потребностям метрополии. Губернаторство разделялось на пять областей. Как было отмечено, сначала были созданы Семиреченская и Сырдарьинская области. Затем, по мере расширения вновь занятых территорий, были образованы Ферганская, Самаркандская и Закаспийская области. Каждая из них, в свою очередь, делилась на уезды, а уезды – на волости.

Максимально используя свои права, К.П. Кауфман, заключив договор с кокандским ханом Худояром, тем самым обеспечил безопасность тыла, развернул активные военные действия против Бухарского эмира.

Неудачное для бухарцев сражение у Чупанатинской возвышенности 1 мая 1868 г. предрешило судьбу Самарканда. 2 мая делегация во главе с кази-каляном объявила о сдаче города без боя на милость победителя. Вскоре русский отряд под начальством генерала А.К. Абрамова с боями занял Ургутскую крепость, без боя был занят Катта-курган.

Эмир Музаффар под давлением оппозиционных сил, выказавших свое неудовольствие за взятие русскими Самарканда, решил дать бой русским на Зирабулакской возвышенности. За день до намеченного срока, 1 июня, шахрисябзские беки, используя благоприятный момент ухода основного русского воинского контингента из Самарканда, вплотную подошли к подступам города. Это послужило поводом к вооруженному мятежу недовольных жителей города. 2 июня, в день Зирабулакского сражения, шахрисябзские мятежные отряды вошли в Самарканд. Русский гарнизон, состоявший из 650 человек, отчаянно оборонялся в цитадели города. После получения известий о поражении эмира на Зирабулакских высотах шахрисябзские мятежные отряды поспешно покинули город. Осада русских, несмотря на большие потери, продолжалась до прихода войска К.П. Кауфмана и занятия им вновь города Самарканда 8 июня 1868 г.

После окончательного поражения эмир был вынужден подписать с К.П. Кауфманом мирный договор. По условиям соглашения от 23 июня 1868 года эмир признал русский протекторат и обязательство выплатить военную контрибуцию в размере 500 тысяч рублей. Самарканд и Ката-курган были присоединены к России. Эмир был лишён права вести

самостоятельные сношения с иностранными государствами.

Впоследствии 18 сентября 1873 г. Договор 1868 года был дополнен несколькими новыми статьями. В частности, окончательно было отменено рабство, учреждалось постоянное русское представительство – Политическое агентство в Бухаре.

Что касается северных районов современного Таджикистана, то завоевание долины Зеравшана было завершено в результате Искандеркульской военной экспедиции 1870 г. К России были присоединены небольшие независимые от Бухары горные владения – Матча, Фальгар, Кштут, Магиан и др.

Подобный договор 12 августа 1873 г. был подписан с Хивой. Хивинский хан также лишился права самостоятельных внешних сношений. Данный документ недвусмысленно подтверждал вассальную зависимость этого ханства от России. Что касается Кокандского ханства, то оно было упразднено 19 февраля 1876 г., и вместо него была образована Ферганская область.

Присоединение Коканда еще больше обострило русско-английские отношения. Опасаясь прямого конфликта с Англией, Россия даже вынуждена была отказаться от выгодного для неё Сан-Стефанского договора с Турцией (март 1878 г.), который радикально был пересмотрен на Берлинском конгрессе (июнь – июль 1878 г.), и Россия вынуждена была считаться с требованиями Англии и Австро-Венгрии.

Несколько длительным и сложным для русских войск было подавление отчаянного сопротивления туркмен Ахалтекинского оазиса и соседних с ним местностей. До середины 80-х годов XIX в. русским войскам удалось занять основную территорию нынешнего Туркменистана.

Русско-афганское разграничение 1887 г. и предшествовавшее ему соглашение с Англией от 10 сентября 1885 г. официально определили границу между владениями России и Афганистана до озера Зоркуль на Памире. Что касается определения Российской границы на Памире, то окончательно этот вопрос был решён в середине 90-х годов XIX в.

Следует заметить, что в существующей дореволюционной и советской научной литературе завоевание и присоединение Средней Азии к России получило неоднозначную оценку, а иногда точки зрения носили противоречивый и взаимоисключающий характер. И это не случайно.

Действительно, с одной стороны нельзя оправдать колониальную политику царизма в отношении к Средней Азии. Она была полностью подчинена военно-политическим и экономическим интересам царского правительства, помещиков и набиравшей силу русской буржуазии. Но, вместе с тем, независимо от желаний этих определителей официальной политики Российской империи, справедливо именуемой «тюрьмой народов», втягивание обширного региона, переживающего в то время общую трагедию феодальной раздробленности, разумеется, было явлением прогрессивным.

Об истинном намерении российских правящих верхушек, военных кругов и обладателей капитала можно судить по фактам, происходящим в процессе военных действий, по административной структуре управления краем, а также по реализации экономических интересов метрополии. По определению В.И.Ленина, Туркестанский край превратился в колонию «чистейшего типа». По ленинской оценке, «нечто вроде колоний» представляли собой Хива и Бухара [12, с. 35; 13, с. 274]. Во всех 27 уездах Туркестанского края полицейская и административная власть была в руках уездных начальников и начальников городов. Так же как и военные губернаторы, они назначались только из военных чинов. Им подчинялись участковые начальники или приставы, полицмейстеры, а также соответствующие военные гарнизоны. На долю местного населения оставалось только низшее звено, «туземная администрация», состоявшая из формально выборных волостных управителей и сельских старшин (аксакалов).

Царизм проявлял повышенную заинтересованность в сохранении докапиталистических отношений в крае с тем намерением, чтобы создать вольготные условия для обеспечения высокой прибыли русскому капиталу. В реализации своих колонизаторских намерений царизм опирался не только на своих чиновников, кулаков-переселенцев, но и на местных феодалов и представителей администрации. Трудящиеся края, по мере перерастания метрополии в монополистическую фазу своего развития, всё тяжелее ощущали этот двойной гнёт.

Тем не менее, сузить все параметры этого, по своей сути, завоевательного акта и практической реализации колониальной политики русского царизма в регионе лишь в рамках понятий ничем неоправданной трагедией для местных народов было бы совершенно неверно и ненаучно с точки зрения исторических реалий того периода. В этом плане следует исходить из степени способности, вернее, неспособности ханов и их придворных прислужников находить оптимальные варианты выхода из политического, социально-экономического тупика и положительного решения проблем, обеспечивающих реальный выход из создавшейся ситуации.

Чтобы определить возможные потенциалы местных правителей в положительном решении проблем, необязательно углубляться в комплексном анализе политического и социально-экономического положения этих государственных образований и на этом фоне выявить реформистские способности ханов.

В этом плане вывод однозначен: в создавшейся ситуации завоевание края царской Россией являлось наиболее оптимальным вариантом решения назревшего клубка проблем. Другими словами, российские колониальные тиски являлись «наименьшим злом» по сравнению с такой же ролью какой-либо другой страны в Средней Азии и того бесперспективного хаотического состояния, в котором оказались народы региона в середине XIX в.

Разумеется, можно привести множество примеров колониальной политики царизма и предпринимателей метрополии в отношении их среднеазиатских владений. Можно также на примерах доказать, что независимо от колониальных намерений и действий русских властей, помещиков, буржуазии и их военно-охранительных структур на местах, присоединение края к России носило прогрессивный характер и повлекло за собой позитивные последствия для жизни народов региона.

Несмотря на ярко выраженные проявления колониального гнёта, с одной стороны, и активность сопротивления масс, с другой, историческая реальность эпохи требует научно уравновешенного подхода к анализу этого социально-политического противостояния. Вследствие чего необходимо чётко определить, чьим интересам оно было подчинено. Тогда становится очевидным, что его источником и главным проводником являлся существовавший царский деспотизм, к которому испытывали отвращение все слои трудового населения России. Разумеется, в этом плане можно обрисовать развёрнутую панораму практического проявления колониальной политики русского царизма в Средней Азии. Но, учитывая то обстоятельство, что данный вопрос в той или иной степени находит своё освещение как в дореволюционной, так и в советской литературе [16], считаем целесообразным, перечислить следующие далеко неполные показатели прогрессивного последствия присоединения края к России:

а) ликвидация позорного средневекового института рабовладения, работорговли во вновь созданном Туркестанском генерал-губернаторстве и согласно договорам, заключенным Бухарским эмиратом и Хивинским ханством, что являлось самым гуманным актом в отношении народов региона;

б) ликвидация феодальной раздробленности и связанная с ней кровавая трагедия для беззащитных людей, продолжавшейся веками в результате феодальных междоусобиц;

в) создание благоприятных условий для разрушения феодально-патриархальных отношений и возникновение новых сравнительно более прогрессивных капиталистических отношений;

г) заложение основ для разложения натурального хозяйства и возникновения товарно-денежных отношений;

д) создание соответствующей почвы для национального самопознания;

е) появление соответствующих условий для серьёзного расшатывания давно изживших средневековых порядков и старых феодальных институтов;

ж) укрепление взаимовыгодной экономической связи региона с Россией;

з) включение хозяйства края в орбиту российского предпринимательства, и на этой основе повышение сельскохозяйственного производства, приведшего к ее специализации и образованию единого внутреннего рынка;

и) создание промышленных предприятий (пусть даже для первичной обработки), железнодорожное строительство, судоходство, что благоприятствовало росту производительных сил;

к) создавались более благоприятные условия для культурных связей русских с местными народами. Верные служители науки – русские ученые различных направлений, по сути, положили начало истинно научному изучению края. Непреходящее значение имеет их заслуга в изучении культурно-исторического прошлого народов Средней Азии. Они, «впервые подвергая научной обработке множества письменных источников и памятников материальной культуры, сделали их достоянием мировой науки» [10, с.169];

л) разумеется, в этом плане нельзя не заметить главный показатель прогрессивного последствия завоевания и присоединения края – создание и укрепление национально-государственных образований после победы Октябрьской революции. Без такого судьбоносного явления ныне о полном государственном суверенитете для каждого народа республик Средней Азии не может быть и речи. Это, в первую очередь, касается таджикского народа. После потери своей государственности (государство Саманидов в 999 г.), тысячелетнего трагического существования и беспросветного прозябания под гнётом чужеродных

династических управлений, таджикам, наконец, посчастливилось увидеть своё новое государственное возрождение.

Разумеется, в объеме одной статьи раскрыть относительно полную и объективную картину последствий (как негативных, так и прогрессивных) завоевания и присоединения края является невозможным. В настоящее время все больше ощущается необходимость объективного, беспристрастного исследования данного вопроса. Для этого есть все возможности: соответствующие источники и научный потенциал, как в России, так и в независимых республиках региона. Только справедливая научно обоснованная оценка проблем, связанных с присоединением края к России, является залогом исторически сложившейся дружбы и братства между нашими народами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Более подробно о политике России в Средней Азии накануне военных действий и присоединении края см.: История Узбекской ССР. Т. I. Кн. 2. - Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1956. С. 78-84; История таджикского народа. Т. IV. Позднее средневековье и новое время (XVI в. – 1917 г.). - Душанбе: Дониш, 2010. - С.427-489; Пирумшоев Х. Российско-среднеазиатские отношения XVI – середины XIX веков в русской историографии. - Душанбе: Маориф, 2000. С.251-280.
2. Венюков М.М. Россия и Восток. Собрание географических и политических статей / [соч.] М. Венюкова. - СПб.: тип. В. Безобразова и К°, 1877. - 297 с.
3. Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. Изд. 3-е, испр. и доп. Т. 1. - М.: Госполитиздат, 1955. - 538 с.
4. Иноятов Х.Ш. Победа советской власти в Туркестане. - М.: Мысль, 1978. - 364 с.
5. История Ленинабада (Научно-популярный очерк). - Душанбе: Ирфон, 1986. - 607 с.
6. История народов Узбекистана. Т. II. От образования государства Шейбанидов до Великой Октябрьской социалистической революции /Под ред. Под ред. засл. деятеля науки С. В. Бахрушина и кандидатов ист. наук. В. Я. Непомнина и В. А. Шишкина. - Ташкент: АН УзССР, 1947. - 514 с.
7. История таджикского народа. Т. IV. Позднее средневековье и новое время (XVI в. – 1917 г.). - Душанбе: Дониш, 2010. - 1124 с.
8. История Узбекской ССР. Т. I. Кн. 2. - Ташкент: Изд-во АН УзССР, 1956. - 497 с.
9. История Узбекской ССР с древнейших времён до наших дней. - Ташкент: Фан, 1974. - 583 с.
10. История таджикского народа. Т.II. Кн. 2. Поздний феодализм (XVII в. – 1917 г.). - М.: Наука, 1964. - 356 с.
11. Костенко Л.Ф. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. С картою Средней Азии / составил кап. Ген. штаба Л. Костенко. - СПб.: Издание А.Ф. Базунова; Тип. В. Безобразова и Комп., 1871. - 358 с.
12. Ленин В. И. Итоги дискуссии о самоопределении // Полн. собр. соч. - М.: Издательство политической литературы, 1973. - Т. 30. – 556 с.
13. Ленин В. И. Речь об отношении к Временному правительству 4 (17) июня 1917 г. на Всероссийском Съезде советов рабочих и солдатских депутатов // Полн. собр. соч. - М.: Издательство политической литературы. - Т. 32. - 605 с.
14. Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских. Составил Макшеев А.И. - СПб.: Военная типография, 1890. - 350 с.
15. Пирумшоев Х. Российско-среднеазиатские отношения XVI – середины XIX веков в русской историографии. - Душанбе: Маориф, 2000. - 335 с.
16. См.: Венюков М.М. Россия и Восток. Собрание географических и политических статей / [соч.] М. Венюкова. - СПб.: тип. В. Безобразова и К°, 1877. - 297 с.; Костенко Л.Ф. Средняя Азия и водворение в ней русской гражданственности. С картою Средней Азии / составил кап. Ген. штаба Л. Костенко. - СПб.: Издание А.Ф. Базунова; Тип. В. Безобразова и Комп., 1871. - 358 с.; Макшеев А.И. Исторический обзор Туркестана и наступательного движения в него русских. Составил Макшеев А.И. - СПб.: Военная типография, 1890. - 350 с.
17. См.: Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. В 3-х т. Т.2 - СПб.: Типолитография В.В. Комарова, 1906. - 547 с.; Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России (60 – 90-е годы XIX в.). - М.: Наука, 1965. - 468 с.; История таджикского народа. Т.II. Кн.2. Поздний феодализм (XVII в. – 1917 г.). - М.: Наука, 1964. - 355 с.; История таджикского народа. Т.IV. Позднее средневековье и новое время (XVI в. – 1917 г.). / Под общей ред. акад. АН РТ Р.М. Масова. - Душанбе: Дониш, 2010. - С. 470-732; История Узбекской ССР с древнейших времён до наших дней. - Ташкент: Фан, 1974. - 583 с. и др.
18. Терентьев М.А. История завоевания Средней Азии. В 3-х т. - СПб.: Типолитография В.В. Комарова, 1906. - 547 с.; Гафуров Б.Г. История таджикского народа в кратком изложении. Изд. 3-е, испр. и доп. Т. 1. - М.: Госполитиздат, 1955. - С.426-446; История таджикского народа. Т.II. Кн. 2. Поздний феодализм (XVII в. – 1917 г.). - М.: Наука, 1964. - С.142-162; С.197-228 и сл.; История таджикского народа. Т.IV. Позднее средневековье и новое время (XVI в. – 1917 г.) / Под общей ред. акад. АН РТ Р.М. Масова. - Душанбе: Дониш, 2010. - С. 470-732; История народов Узбекистана. Т. II. От образования государства Шейбанидов до Великой Октябрьской социалистической революции /Под ред. Под ред. засл. деятеля науки С. В. Бахрушина и кандидатов ист. наук. В. Я. Непомнина и В. А. Шишкина. - Ташкент: АН УзССР, 1947. - С.253-265; Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России (60 – 90-е годы XIX в.). - М.: Наука, 1965. – 468 с.; История Ленинабада (Научно-популярный очерк). - Душанбе: Ирфон, 1986. - С. 177-185; Иноятов Х.Ш. Победа советской власти в Туркестане. - М.: Мысль, 1978. - С. 13-41; Турсунов Н.О. Таърихи халқи тоҷик. Аз Аҳди бостон то инқилоби соли 1917. Нашри дуввуми такмилёфта. - Хуҷанд: Нодир, 2017. - С. 457-535 (на тадж.языке) и др.
19. Турсунов Н.О. Таърихи халқи тоҷик. Аз Аҳди бостон то инқилоби соли 1917. Нашри дуввуми такмилёфта. - Хуҷанд: Нодир, 2017. (на тадж.языке). - 787 с.
20. Халфин Н.А. Присоединение Средней Азии к России (60 – 90-е годы XIX в.). - М.: Наука, 1965. - 468 с.

21. ЦГА РУз. Ф. 1. Оп. 27. Д. 6-а. Лл. 9-10; См. также: История таджикского народа. Т.II. Кн. 2. Поздний феодализм (XVII в. – 1917 г.). - М.: Наука, 1964. - С.138.

К ВОПРОСУ О ПОСЛЕДСТВИЯХ ПРИСОЕДИНЕНИЯ СРЕДНЕЙ АЗИИ К РОССИИ

В статье рассматривается процесс присоединения Средней Азии к России. В лаконичной форме приводятся основные этапы военного вторжения и завоевания региона. Также автор большое внимание уделяет итогам и последствиям присоединения края и выявлению отрицательных и положительных аспектов происходивших событий в Средней Азии.

Ключевые слова: *царизм, завоевание, колония, среднеазиатские ханства, Коканд, Хива, Бухара, Туркестанское генерал-губернаторство, русско-английское соперничество.*

ON THE CONSEQUENCES OF CENTRAL ASIA'S ACCESSION TO RUSSIA

The article deals with the process of accession of Central Asia to Russia. The basic stages of military invasion and conquest of the region are given in laconic forms. Also, the author pays great attention to the outcome and consequences of the accession of the region and the identification of negative and positive aspects of what happened in Central Asia.

Key words: *tsarism, conquest, colony, Central Asian khanates, Kokand, Khiva, Bukhara, Turkestan governor-general, Russian-English rivalry.*

Сведения об авторе:

Пирумшоев Мунир Хайдаршоевич *– кандидат исторических наук, доцент кафедры отечественной истории факультета истории и международных отношений Российско-Таджикского (Славянского) университета (РТСУ) (Республика Таджикистан, г. Душанбе), E-mail: munir.85@mail.ru*

About the author:

Pirumshoev Munir Khaidarshoevich *- Candidate of Historical Sciences, Associate Professor, Department of Russian History, Faculty of History and International Relations of the Russian-Tajik (Slavonic) University (RTSU) (Republic of Tajikistan, Dushanbe), E-mail: munir.85@mail.ru*

ЭЪЛОМИЯИ КУРУШИ КАБИР ҲАМЧУН САРЧАШМАИ ТАЪРИХИИ ПАЙДОИШИ ҲУҚУҚИ ИНСОН

Шарипов Н.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Куруши Кабир яке аз бузургтарин чеҳраҳои таърихи аҳди қадим ва бунёдгузори давлати Ҳахоманишиҳо буда, чун шоҳаншоҳи одил, сиёсатмадори зираку дурандеш, пуштибони адолату ростӣ, ҳомии дину оин ва кафили ҳуқуқу озидиҳои сокинони қаламраваш шуҳрат ёфтааст. Тибқи маълумотҳои муаррих Ҳеродот, Куруши Кабир аз ҷумлаи машҳуртарин намояндаи сулолаи Ҳахоманишиён буда, нахустин империяи паҳновари ҷаҳониро бунёд гузоштааст, ки дар ҳудуди 24 сатрапии (вилоят) он намояндагони зиёда аз 50 забону 70 халқиятҳои гуногуни Осиёи Хурд ва Шарқи Наздик зиндагӣ мекарданд. Ҳангоме ки Куруши Кабир ба арсаи сиёсат ва давлатдорӣ қадамҳои нахустинашро ниҳод, сарзамини паҳновари Осиёи Хурд ва Шарқи Наздик миёни чаҳор давлати тавоно ва абарқудрати замон – Мод, Бобул, Лидия ва Миср тақсим шуда, дар минтақаи Осиёи Марказӣ давлатҳои нисбатан хурди Бохтар, Суғд, Хоразм ва Порт амал мекард. [4, с.2]

Яке аз дастовардҳои муҳимтарини Куруши Кабир ин Эъломияи Куруш ё Устувонаи Куруш ба ҳисоб меравад, ки он аз аввалин сарчашмаҳои таърихӣ оид ба ҳуқуқи инсон ба ҳисоб рафта, соли 539-и то мелод қабул карда шуда ва аз 39 банд иборат аст.

Куруши Кабир соли 539-и то мелод шоҳи Бобулистон Набонидро шикаст дода, пойтахти он шаҳри Бобулро фатҳ кард ва яҳудиёнро аз асорати бобулиҳо озод намуд. Академик Бобоҷон Ғафуров дар китоби «Тоҷикон» чунин қайд намудааст: «Ҳахоманишҳо бар хилофи подшоҳони пешини замони Шарқи қадим, нисбат ба оину мазҳабҳои сойири халқҳо хеле бо таҳаммул муносибат карда, ҳатто маъбаду калисоҳои кишварҳои мухталифро ба мисли ибодатхонаҳои Бобул ва Яҳудистон дубора барқарор намуданд».[3, с.87]

Куруш бар хилофи шоҳони замони худ, ки маъмулан ба куштору ғорати халқ мепардохтанд, эъломияе интишор сохт, ки дар он масъалаҳои ҳуқуқ ба зиндагӣ, мол ва озодии эътиқоди динии халқиятҳо кафолат дода мешуд. Эъломияи Куруш, аз фарҳанги халқҳои ориёӣ ва ақидаҳои инсондӯстӣ сарчашма гирифта, нахустин ҳуҷҷати таърихие мебошад, ки эҳтироми ҳуқуқу озодӣ, мазҳабу эътиқоди динӣ ва ҳифзи дороии шаҳрвандонро пуштибонӣ кардааст. [1,

с.20] Бояд қайд намуд, ки дар он замон тамоми давлатҳо, мутафаккирон ва сиёсатмадорон ҷонибдори сохти ғуломдорӣ буданд ва ҳатто Арасту тавассути асари худ «Сиёсат» кӯшиш мекард, ки табиати ғуломиро дар ҷамъият собит намояд. Ин санад яке аз бузургтарин ислоҳоти иҷтимоӣ ва эъломияи таърихиест, ки дар шакли паём ба сокинони гуногунзабону гуногунмазҳаби қаламрави паҳновари Ҳахоманишиён ирсол гардида буд.

Тибқи андешаи муаррихон, эъломияи мазкур, ки матнаш бо забони бобулӣ то ба замони мо расидааст, бо номи «Силиндри Куруш» низ маълум ва машҳур буда, дар шакли гилнавишти силиндрмонанд тартиб дода шудааст.

Силиндри Куруш ҳангоми ковишҳои археологии Бобул (дар наздикии шаҳри Бағдод) соли 1879 аз ҷониби экспедитсияи Ҳормуз Рассам, яке аз шогирдони бостоншиноси маъруфи британиёӣ Остин Ҳенрӣ Лайард пайдо карда шуд. Ҳормуз баъд аз ҳафриёти Бобул силиндраро бо ҳамроҳии китобхонаи бо номи шоҳ Ашурбанипал ба осорхонаи шаҳри Лондон супорид. Матни силиндраро бузургтарин коршиноси тамаддуни Ошур Ҳенрӣ Равлинсон тарҷума намуда, ба ҷаҳониён муаррифӣ намуд. Тарҷумаи форсӣ-тоҷикии матни ин эъломия бо саъю кӯшиши олими шинохта П. Ҷамшедов ба табъ расидааст. Дар силилиндр чунин дарҷ шудааст, ки: «Манам Куруш, шоҳи шоҳон, шоҳи бузург, шоҳи неруманд, шоҳи Бобул, шоҳи Сумер ва Аккад, шоҳи чаҳор мамлакат, писари Камбуҷия - шоҳи бузург, навосаи Куруш, шоҳи бузург аз шохаи салтанати адабӣ, ки салтанаташ мавриди худоён ва ҳукуматаш ба дилҳо наздик аст. Вақте ки бе ҷангу ҷидол вориди Бобул шудам, ҳама мардум қудуми маро ба шодмонӣ пазируфтанд. Дар қасри подшоҳони Бобул ба сарири салтанат нишастам. Мардук-худои Бобул дилҳои наҷиби мардуми Бобулро мутаваҷҷеҳи ман кард, зеро ман ӯро муҳтарам ва гиромӣ доштам. Лашкари бузурги ман ба оромӣ вориди Бобул шуд. Нагузоштам садама ва озоре ба мардуми ин шаҳру ин сарзамин ворид ояд. Вазъи дохилии Бобул ва амокини муқаддаси он қалби маро такон дод. Фармон додам, ки ҳеч як аз хонаҳои мардум хароб нашавад. Худои бузург аз ман хурсанд шуд ва ба ман, ки Куруш ҳастам ва ба писарам Камбуҷия ва тамоми лашкари ман аз роҳи иноят баракати худро нозил кард. Подшоҳоне, ки дар ҳама мамолики олам дар сарзаминҳои худ нишастаанд, аз дарёи боло то дарёи пойин ва подшоҳони ғарб тамоман хироҷи сангин оварданд ва дар Бобул бар пойҳои ман бӯса заданд. Фармон додам, ки аз Бобул то Ошур ва Шуш ва Акад… ва ҳамаи сарзаминҳое, ки дар он тарафи Даҷла воқеанд ва аз айёми қадим бино шудаанд, маобидеро, ки баста шуда буд, бикушоянд. Ҳама худоёни ин маобидро ба ҷойҳои худ баргардондам, то ҳамеша дар он ҷо муқим бошанд. Аҳолии ин маҳалҳоро ҷамъ кардам ва манозили онҳоро, ки хароб карда буданд, аз нав сохтам ва худоёни Сумеру Аккадро беосеб ба қасрҳои онҳо, ки «шодии дил» ном доранд, бозгардондам. Сулҳу оромишро ба тамоми мардум ато кардам». [1, с.20]

Мутаассифона, силиндраи дорои ҳуҷҷати арзишманд бо гузаштани вақт қисман хароб гардида як қисми маълумотҳои он ба ҷомеаи ҷаҳонӣ дастрас карда нашуд. Он қисмате, ки аз «Фармон» -и Куруш боқӣ мондааст, аз тағирёбии назаррас дар шуури иҷтимоӣ-сиёсии нави ташкилкунандагони ҳаёт дар рӯи замин шаҳодат медиҳад. Фаҳмиши муқоисавии ғояҳо ва мавқеъҳо дар заминаи ҳуқуқӣ ба таври возеҳ нишон медиҳад, ки фалсафаи Куруш дар бораи тағйири муносибатҳои иҷтимоӣ ва ташкили сиёсии муносибатҳои байналмилалӣ марҳилаи нав дар рушди шуури ҷамъиятиро нишон додааст.

Ҳоло нусхаи силиндри Куруш дар идораи марказии СММ дар шаҳри Ню Йорк ҳамчун рамзи арзиши пойдории ҳуқуқи башар нигоҳ дошта мешавад.

Соли 1970 ташкилоти ЮНЕСКО санадеро қабул кард, ки мувофиқи он ҳама гуна арзишҳои таърихии давлатҳо бе иҷозати мақомоти дахлдори он аз қаламрави давлат набояд берун карда шаванд.

Айни замон осорхонаи Британиёи Кабир барои амиқсозии ҳамдигарфаҳмии фарҳангии байни ИМА ва Эрон силиндраи Курушро ба ҳамкасбони амрикоии худ ба иҷора додааст.

Бояд қайд намуд, ки силиндраи Куруш дар Эрон моҳи октябри соли 1971 дар ҷашни 2500-солагии монархияи форсӣ ва солҳои 2010-2011 дар осорхонаи миллии Теҳрон ба намоиш гузошта шудааст.

Куруши Кабир баъ аз қабули ин санад на инки дар миёни халқи худ балки дар байни халқҳои дигар давлатҳо обрӯ ва мартабаи баланд пайдо намуда, дар қатори шахсиятҳои бузурги замони худ қарор гирифт. Меъёрҳои ин эъломия дар бораи он ки «тамоми шаҳрвандони давлат дар дар масоили эътиқоди динӣ бояд озод бошанд, мардумони бедин набояд зери фишор қарор дошта бошанд»; «ҳеҷ як инсон ҳуқук надорад бе ҳаққи музд дигаронро кор фармояд»; «ҳама инсонҳо озод ба дунё меоянд ва ҳар динеро, ки мехоҳанд метавонанд интихоб намоянд, дар ҳар ҷо ки мувофиқ медонанд сукунат намоянд ва ба ҳар дину мазҳабе, ки майл доранд ибодат намоянд, танҳо ба он шарте ки ҳуқуқи дигаронро поймол насозанд ва зарараре ба ҳаққи дигарон нарасонанд»; «ҳар нафар чавобгӯи амалҳои худ мебошад»,

аз ҷумлаи муқаррароте буданд, ки дар низоми ҳуқуқу озоди ва уҳдадориҳои асосии инсон мавкеъи асосиро ишғол менамуданд. [2, с.3]

Инсоният арзиши санади мазкурро дар тули таърих дарк намуда, тули асрҳо меъёрҳои онро ба сифати сарчашма истифода намудааст. Эъломия муқаррар кард, ки меҳвари асосии ҳуқуқу озодиҳои инсон эътирофи қадру қимати шахсият мебошад, ки он ба тамоми мардумон мувофиқ буда, ҳуқуқҳои баробар ва дахлнопазирии онҳо асоси сулҳу озодӣ ва адолат аст.

Дар эъломияи Куруш се арзиши демократӣ - озодии эътиқоду ойин, озодии интихоби манзил ва вайрон накардани ҳуқуқҳои дигарон инъикос ёфтааст. Ин меъёрҳо дар айни замон дар Эъломияи ҳуқуқи башар, ки соли 1948 қабул гардидааст, ҳамчун муҳтаво истифода шуда, барои тамоми мамлакатҳои узви Созмони Милали Муттаҳид ҳамчун раҳнамои ҳуқуқӣ ва сарчашмаи арзиши инсонӣ ва ба ҳисоб мераванд.

Дар Эъломияи умумии ҳуқуқи башар, алалхусус, гуфта шудааст, ки бо дарназардошти он ки эътирофу эҳтиром ва қадру қимат ба тамоми шаҳрвандон хос буда, бо назардошти он, ки таҳқир ва беэътиноӣ ба ҳуқуқҳои халқҳо боиси сурат гирифтани амалҳои ваҳшиёнае гардидааст, ки аҳволи башариятро бисёр озурда мегардонад ва бунёди чунин дунёе, ки дар он инсонҳо дар сухан ва аандеша озод буда, аз хавфу эҳтиёҷ озод бошанд, ҳамчун олитарин орзуи мардум эълон шудааст, бо назардошти он, ки мамлакатҳои аъзо уҳдадор мешаванд, ки ба эҳтиром ва риояи ҳақиқии ҳуқуқу озодиҳои асосӣ инсон бо Созмони Милали Муттаҳид бояд ҳамкорӣ намоянд.

Ҳамаи инсонҳо озод ва аз лиҳози ҳуқуқу уҳдадори ба ҳам баробар ба дунё омада, соҳиби ақлу виҷдон мебошанд. Одамон бояд бо якдигар муносибати дустона дошта бошанд. Ҳар як шахс бея гон фарқият, махсусан, аз нигоҳи ранги пӯст, ҷинсият, забон, нажод, эътикод, ақидаҳои сиёсӣ ё ақидаҳои дигар, асли иҷтимоӣ ё миллӣ, ҳолати молӣ, оилавӣ ё ҳолати дигар, ҳаммаи ҳуқуқу озодиҳоро, ки дар ҳамин санад дарҷ шудаанд, дошта бошад. [5, моддаи 1]

Ба андешаи файласуфи олмонӣ Фридрих Гегел дар китоби «Фалсафаи таърих», низоми давлатдории мутамаддин ва умуман, таърихи тамаддуни умумибашарӣ маҳз аз таърихи пурҷозибаи порсҳо ва оини давлатдории Куруши Кабир ибтидо меёбад. Нависандаи тоҷик Бароти Абдураҳмон романеро бо номи «Куруши Кабир - шоҳаншоҳи тамаддунофар» соли 2006 интишор намуд, ки сарнавишти ибратомӯз, талошу пайкорҳои давлатсозӣ ва муттаҳидгардонии ақвоми парокандаи ориёӣ баҳои баланду холисонаи Гегелро бо даҳҳо асноду далелҳои таърихӣ асоснок намудааст. [4, с.2]

Ин эъломияи башардӯстона, ки метавон нахустин санади кафолати озодии мазҳабу эътиқоди динӣ ва гузашта аз ин, эҳтироми ҳуқуқи шаҳрвандони гуногунмиллату мухталифойин шумурд, аз тамаддуни ориёӣ сарманшаъ гирифтааст. Шояд дар таърихи аҳди қадим ин эъломия нахустин иқдомест сӯйи ҷомеаи дунявию адолатпарвар, ки дертар тавассути рӯшанфикрони Юнону Рим ба Аврупо роҳ ёфта, заминаи ҷомеаи ҳуқуқбунёд, дунявӣ ва башардӯстонаро падид оварда. Инаст, ки андешаҳо оид ба ҳуқуқи инсон дар эҷодиёти гузаштагони халқи мо, асноди таърихию фалсафӣ ва ҳуқуқию сиёсие, ки тӯли таърих таълиф шудааст, ифода ёфтаанд. Хусусан дар «Шоҳнома», «Сиёсатнома», «Қобуснома», «Хирадномаи Искандарӣ» ва дигар шоҳасарҳои бузургони илму адаб арзишҳо оид ба эътирофу эҳтироми шахс, ҳақиқату адолат, инсондӯстӣ ва шафқату эҳсонкорӣ ҳамаҷониба ташвиқу тарғиб шудаанд. [2, с.3]

Куруш сиёсатмадори дурандеш буд. Пеш аз оғози ҷанг барои талаф наётани лашкар ва нарасонидани зарари молию ҷонӣ ӯ кӯшиш менамуд, ки бо душманонаш бо кафолати бехатарӣ, наҷот ва бо шартҳои барои ҳарду ҷониб мувофиқ бастани сулҳро пешниҳод менамуд. Ва дар ҳолати аз тарафи муқобил қабул нагардидани пешниҳодҳояш фармони ҷанг медод. Баъди ғалаба намудан ӯ кӯшиш менамуд, ки ба асирафтодагон ҷабру зулм раво набинад. Куруш шахси инсоншиносу башардӯст буда, доимо одамони болаёқат ва ва барояш содиқро қадрдонӣ менамуд, ба онҳо мансабҳои баланди идоракуниро тақдим менамуд. Баъзан вақт ӯ шоҳони таслимшуда ва асир афтодаро дар назди халқ мебахшид. Подоҳи Бобул Набонид ва шоҳи Лидия Крез ба ин мисол шуда метавонанд. Куруш дар ҳайати империяи худ наздики 70 халқу миллатҳои гуногунро муттаҳид намуда, ба тамоми онҳо озодю баробарҳуқуқиро дода буд. Дар замони муосир сиёсатмадорон метавонанд аз таҷрибаи башардӯстӣ ва адолатпарварии ин шахсияти таърихӣ истифода намоянд. Эъломияи мазкур замина барои қабул гардидани санадҳои дигари таърихӣ, ба монанди Хартияи бузурги озодихоҳӣ (соли 1215), Санад дар бораи ҳуқуқҳо (соли 1689 Инглистон), Эъломияи истиқлолият (соли 1776) ва Конститутсияи ИМА (соли 1787), Эъломияи ҳуқуқи инсон ва шаҳрванд (соли 1789, Франсия), Эъломияи умумии ҳуқуқи башар (соли 1948) низ ҳамчун сарчашмаи муҳим оид ба ҳуқуқи инсон мебошанд, гардидааст. Таҷрибаи идоракунии давлатдории шоҳ Куруш ибратомӯз буда, бояд он ҳамаҷониба омӯхта шавад, зеро сохти идоракунии давлатдории Ҳахоманишҳо яке аз беҳтарин

намуди давлатдории императории аҳди бостон ба ҳисоб меравад.[1, с.21]

Ҳамин тариқ, Эъломияи ҳуқуқи башари Куруши Кабирро бе ягон шубҳа метавон сарчашмаи муҳими ҳуқуқ ва озодиҳои инсон, нахустсанаде, ки дар таърихи муносибатҳои ҳуқуқӣ, масъалаҳои ҳуқуқу озодии вичдон, ҳуқуқ ба дахлнопазирии ҷои зист ва татбиқи он саҳми беандоза гузоштааст, шуморид.

АДАБИЁТ

1. Эмомалӣ Раҳмон. Чеҳраҳои мондагор.– Душанбе, Эр-Граф, 2016. -364 с.
2. Мӯсоев А. Санаде, ки аз эъломияи куруши кабир замина мегирад. //Садои мардум. №155 (3140). 2013. -10 декабр
3. Ғафуров Б. Тоҷикон: таърихи қадимтарин, қадим, асрҳои миёна ва давраи нав. –Душанбе: Дониш, -2008. -870 с.
4. Маҳкамов Ҷ. Эъломияи Куруши кабир//Ҷумҳурият. 2018. -3 декабр
5. Эъломияи умумии ҳуқуқи башар. 10.12.1948.

ДЕКЛАРАЦИЯ ВЕЛИКОГО КИРА КАК ИСТОРИЧЕСКИЙ ИСТОЧНИК ВОЗНИКНОВЕНИЯ ПРАВ ЧЕЛОВЕКА

В статье автор отмечает, что декларация права Великого Кира является одним из первых исторических источников прав человека. Манифест Кира это глиняный цилиндр, на котором он повелел выбить клинописью список всех своих побед и милостивых поступков, а также и перечисление своих предков. Цилиндр был обнаружен во время раскопок Вавилона в 1879 году и поступил в музей Британии. Артефакт стал широко известен после того, когда последний шах Ирана 1960-е года провозгласила нанесенный на него текст первым декларацией прав человека: Кир Великий выступал за отмену рабства и за свободу вероисповедания. Он обещал строить свою политику управления в соответствии с заветами основателя Персидской державы.

Декларация прав человека, провозглашенная Киром Великим в 539 г. до н.э., основанная на арийской культуре и гуманистических убеждениях. Это правовое обоснование добровольного восприятия идеи прав человека, является первым историческим документом, который способствует уважению прав, свобод религии, убеждений и собственности.

Ключевые слова: *Великий Кир, Ахемениды, декларация, цилиндр, права, религия, свобода.*

DECLARATION OF CURUS THE GREAT AS A HISTORICAL SOURCE OF THE ORIGIN OF HUMAN RIGHTS

In the article, the author notes that the Declaration of the Law of Curus the Great is one of the first historical sources of human rights. Curus cylinder is a clay cylinder, on which Curus the Great ordered to cuneiform a list of his victories and gracious deeds, as well as a listing of his ancestors. The artifact was discovered during the excavation of Babylon in 1879 and entered the British Museum. The cylinder became widely known after the last Iranian shah of the 1960s proclaimed the text of the first declaration of human rights on it: Curus stands for the abolition of slavery and for freedom of religion. the king promised to build his policy in accordance with the covenants of the founder of the Persian state

The Declaration of Human Rights, proclaimed by Curus in 539 BC, based on Ariic culture and humanistic beliefs, this is the legal justification for the voluntary perception of the idea of human rights, is the first historical document that promotes respect for rights, freedoms of religion, beliefs and property.

Key words: *Achaemenidi, Curus Cir, declaration, top hat, rights, religion, freedom.*

Сведения об авторе*:*

Шарипов Нахтулло-*кандидат исторических наук, начальник управления учебной части Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айнӣ. Телефон: (+992) 918.94.75.18 nahtullo.87@mail.ru*

About the author:

Sharipov Nahtullo *- Candidate of Historical Sciences, Head of the Department of Education, Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini.*

УДК: 1ФЗ.9

АЛЬ-ФАРАБИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ФРАНЦУЗСКИХ УЧЕНЫХ

Султонзода С.А.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Абу Наср Мухаммад аль-Фараби является одним из величайших философов эпохи Саманидов, мусульманского мира и всего человечества. Он считается не только комментатором Аристотеля, но и ученым, с именем которого, безусловно, связано формирование философской мысли на мусульманском Востоке, особенно становление и развитие школы перипатетизма.

Хотя до аль-Фараби на мусульманском Востоке были знаменитые философы, такие как: аль-Кинди, ар-Рази и другие, но вклад аль-Фараби в развитии философской мысли огромен. Его влияние хорошо видно в работах последующих философов, особенно, у Ибн Сины.

Аль-Фараби знают в западных странах, начиная со средних веков. Отрывки из произведения аль-Фараби были переведены на латинский язык еще в XII веке на одном ряду с произведениями ар-Рази, Ибн Сины, аль-Газали и других великих мыслителей мусульманского мира. Почти все французские философы и философы-востоковеды проводили разносторонние исследования об аль-Фараби. Основные французские ученые, которые в своих исследованиях коснулись философских воззрений научно о философской мысли Абу Насра аль-Фараби являются: Этьен Жильсон, Барон Бернар Карра де Во, Луи Массиньён, Родолф д'Эрланжер, Мари Гуашон, Анри Корбен, Жорж Анавати, Филип Валла, Алана де Либера, Гийом Ди, Луи Гарде, Доминик Малле, Диала Хамза и многие другие. В рамках одной статьи невозможно всесторонне рассмотреть точку зрения, названных исследователей об аль-Фараби, но, все же, постараемся рассмотреть идеи ряда вышеназванных ученых в сокращенном виде. Французские философы-исследователи изучили разные аспекты философского наследия Абу Насра. Они в своих исследованиях в основном затрагивают онтологические, гносеологические, социальные, этические, музыкальные проблемы философии мыслителя.

Начнем свое рассмотрение о философии аль-Фараби с Этьена Жильсона – основоположника неотомизма в Европе. Этьен Жильсон (1884-1978) из восточных мыслителей, в основном рассматривает философию Авиценны, однако в отдельных случаях он рассматривает учение аль-Фараби с большим удовольствием. Жильсон в своей работе «Греко-арабские источники авиценнизированного августианства» пишет, что без глубокого осмысления учения аль-Кинди, особенно, доктрины аль-Фараби, невозможно понять сущность воззрения Ибн Сины. Последний обязан перед ал-Кинди и аль-Фараби [7, с.22]. Э. Жильсон, продолжая свое исследование, пишет, что именно аль-Фараби вводил все неоплатонические идеи в учении Аристотеля. Иными словами, точка зрения Жильсона заключается в том, что аль-Фараби не ограничивается просто учением Аристотеля как простой комментатор, а как зрелый философ; он осуществил синтез учения многих древнегреческих философов, чтобы сформировать новую систему. Показывая роль ал-Кинди, аль-Фараби и Авиценны в развитии философского пути древнегреческих мыслителей, Э. Жильсон также убежден, что, без должного внимания к учению последних философов, невозможно понимать сущность учения Альберта Великого и Фомы Аквинского [7, с.22]. Такое суждение Жильсона свидетельствует о том, что историческая роль вышеуказанных мыслителей, особенно аль-Фараби и Авиценны велика не только в понимании Платона, Аристотеля и неоплатоников, но и средневековой европейской философии. Французский философ с интересом изучает трактат об интеллекте («Рисâла фи маъани ал-акл» Аль-Фараби на латинском языке «De intellectu et intellecto»), который был известен в средневековой Европе по переводу Жана Испанского. В этом трактате Жильсон говорит о том, что аристотелевское учение получает развитие у аль-Фараби. Например, вместо того, чтобы аль-Фараби указал три значения интеллекта у Аристотеля, он указывает на шесть значений этого термина. Среди этих шести значений, по мнению Э. Жильсона, двое сильно повлияли на Авиценну [7, с.27]. Таким образом, Э. Жильсон разъясняет шесть значений интеллекта, с точки зрения аль-Фараби в сравнении с учением Аристотеля. Некоторые эти значения интеллекта подразделяются еще на другие. Поскольку нам необходимо рассматреть точку зрения других французских исследователей об аль-Фараби, не будем детально рассматривать все значения аристотелево-альфарабийского интеллекта в изучении Э. Жильсона. Однако, надо отметить, что Жильсон в своих исследованиях старается показать аль-Фараби не как последователя Аристотеля, как другие думают, а как философ, имеющий свое учение, которое не только отличается от аристотелевского учения, но и находится в противоположных к нему позициях. По мнению Э. Жильсона, актуальный разум аль-Фараби отличается от актуального разума Аристотеля. Актуальный разум у Аристотеля является перводвигателем, т.е. Богом, тогда как аль-Фараби не смешивает Актуальный разум с Богом. Бог по аль-Фараби находится на самой высшей точке, благодаря которому разум и мир вытекают из него через эманацию [7, с.37]. Также Жильсон выдвигает мысль о том, что аль-Фараби был, в сущности, суфием. Для самоудовлетворения и самого глубокого вдохновения аль-Фараби обращался также к другим источникам, а не только к перипатетическим [7, с.38]. При рассмотрении этой идеи Жильсона, нам кажется, что аль-Фараби, хотя как официальный комментатор и последователь Аристотеля не отвернулся от него, но в понимании сущности мира не был в полной мере удовлетворенным. Однако, не надо забывать, что в исламском мире, начиная от средневековья до современности, аль-Фараби считается Вторым Учителем после Аристотеля. Это свидетельствует о том, что действительно наш мыслитель был верным

последователем Стагирита.

Э. Жильсон в своей другой работе «Средневековая философия» с уверенностью утверждает, что книга Аль-Фараби «Соответствие Платона и Аристотеля» показывает неточность идеи о том, что будто арабская (т.е. исламская. – С.С.) философия является лишь продолжением аристотелевской философии [8, с.347]. Э. Жильсон также указывает на то, что аристотелевская мысль, в сущности, совпадает с платоновской доктриной и арабские (т.е. мусульманские) философы вложили много усилий, чтобы примирить идеи этих философов [8, с.347]. Говоря «арабские философы», Жильсон имеет в виду, прежде всего, аль-Фараби и Авиценну, которые не были арабами. До сих пор у европейских ученых существует такая неправильная тенденция, что они называют всяких прошлых мусульманских мыслителей «арабами». Среди французских исследователей Анри Корбен, упоминая об этом, исправил такое недоразумение.

Причину примирения Платона с Аристотелем и философии с религией у аль-Фараби и Авиценны Э. Жильсон видит в том, что у восточных мыслителей существовали религиозные античные традиции, поэтому они старались примирить мудрость древнегреческой философии с религией, чувство любви к Богу со своими собственными мистическими знаниями [8, с.348].

Другой видный французский исследователь истории исламской философии, востоковед, и в основном, авиценновед Барон Бернар Карра де Во (1867-1953) имеет немало исследований об аль-Фараби. Теперь постараемся показать музыку аль-Фараби с точки зрения этого ориенталиста. Барон Карра де Во также как и Э. Жильсон уверен, что аль-Фараби и Ибн Сина оба старались примирить древнегреческую философию с религией. По мнению французского исследователя, даже в понимании музыки такое примирение ощущается. Читаем Кара де Во об этом: «Мыслители, которые изучали арабскую музыку X-XVI веков, прежде всего, являлись философами, они принадлежали к неоплатоническим, синтетическим и энциклопедическим школам, которые хотели примирить учения Платона с Аристотелем и адаптировать учения обоих с догмой, которая хотела воспитать все науки с установлением среди них, тесных связей и логической иерархии» [11, с.1-11]. Таким образом, Карра де Во считает аль-Фараби видным философом и тонким мистиком, затем известным композитором, трактат о музыке которого пользовался популярностью в средневековье и по сей день во всех странах исламского мира. По принципу, его музыкальная теория берет свое начало с древней Греции. Арабские мыслители знали нескольких греческих музыковедов. Трактат Птолемея также был переведен на арабский язык. Но аль-Фараби дал названной теории совершенно новую форму, осветил и углубил ее. Во многих случаях эта теория в учении аль-Фараби становилась более дидактичной и аналитической. Масштаб композиции, глубина анализа, философский подход, тонкость мысли, соединенные с большим практическим опытом, повысили ее на уровень одного из наилучших произведений средневековья [11, с.1-11]. Однако, Карра де Во сообщает, что средневековая мусульманская музыка очень скромная, в сравнении с музыкой древнегреческой, древнеегипетской, древнееврейской и, особенно, древнеперсидской, учениками которых были арабы. В античном мире, кроме арабов, указанные нации играли разнообразными музыкальными инструментами торжественную музыку у королей во время военных атак, охоты и т.п. [11, с.1-11]. Таким образом, Карра де Во, показывая отношение ислама к музыке, утверждает, что ислам в отношении к музыке был не очень благосклонным. Поэтому, говорит Карра де Во, арабская (мусульманская) музыка была очень ограничена как на практике, так и в теории. Французский исследователь также утверждает, что в средневековом исламском мире, в основном, аль-Фараби и Авиценна сочиняли трактаты о музыке. Но трактат о музыке Авиценны не так значителен в сравнении с трактатом аль-Фараби. Последний, по мнению Карра де Во был действительно музыкантом, тогда как Авиценна изучил музыку во-первых, по той причине, что тогда музыка считалась частью философии, во-вторых, Ибн Сина изучил музыку не как профессиональный музыкант, а как любитель музыки.

Одним из величайших философов-ориенталистов Франции XX века является Анри Корбен (1903-1978), идеи которого имеют большое научное значение в представлении точки зрения мусульманских мыслителей. Корбен является последователем и учеником Этьена Жильсона и Луи Массиньёна; оба считали аль-Фараби и Авиценну философами - суфиями, т.е. мистиками. А. Корбен в своей известной книге «История исламской философии» начинает свое исследование об аль-Фараби из его краткой автобиографии. Затем он пишет, что аль-Фараби владел тюркским и персидским языками, следует из его собственных текстов (согласно легенде, помимо арабского, он знал еще 70 языков) [6, с. 225]. Таким образом, как всегда А. Корбен поднимает проблему принадлежности аль-Фараби к какой-либо секте ислама и утверждает, что мыслитель был шиитом. Ведь это видится, - пишет А. Корбен, в том, что он (т.е. аль-Фараби) переехал из Багдада в Алеппо в 941 г., где пользовался покровительством шиитской династии Хамданитов, Сайфуддавля Хамдани [6, с. 226]. По мнению А. Корбена такая специальная

шиитская защита не случайна. Она берет свое начало от «пророческой философии» аль-Фараби, имевшей много общего с учением шиитских Имамов [6, с. 226].

А. Корбен, как и Э. Жильсон и Карра де Во, считает аль-Фараби великим философом с глубоким религиозным и мистическим умом. По его мнению, аль-Фараби жил слишком скромно и даже носил суфийскую одежду. Также А. Корбен, указывая на музыку аль-Фараби, утверждает, что мыслитель любил участвовать в музыкальных сеансах, сам был замечательным исполнителем. Его трактат о музыке А. Корбен считает самым важным изложением музыкальной теории в эпоху средневековья [6, с. 226]. С другой стороны, А. Корбен пишет, что учение аль-Фараби, в основном, заключается в примирении философии с пророческой философией, а не в адаптации Платона с Аристотелем. Дело в том, что, по мнению А. Корбена, Второй Учитель был глубоко убежден, что мудрость возникла среди халдеев в Месопотамии, и что от них знание перешло в Египет, затем в Грецию, где оно было зафиксировано письменно [6, с. 226].

А. Корбен, ссылаясь на Пол Краус, пишет, что, по мнению последнего, аль-Фараби обладал принципиальным антимистическим настроением, а стиль и содержание «Гемм» не согласуется с его остальными произведениями, и что его теория пророчества была исключительно «политической» [6, с. 227]. А. Корбен отмечает, что аль-Фараби, прежде всего, показывает тезис, постулирующий не только логическое, но и метафизическое различие между сущностью и бытием в сотворенных вещах. Бытие не является конституирующей характеристикой сущности, оно служит лишь предикатом, акциденцией последней. Согласно А. Корбену, можно отметить то, что этот тезис мыслителя составил веху в истории метафизики. Вслед за аль-Фараби Авиценна, Сухраварди и многие другие мыслители также исповедовали метафизику сущности, вплоть до эпохи Муллы Садры Ширази XVIв. [6, с. 228].

Разъясняя философию аль-Фараби, А. Корбен уделяет внимание теории эманации мыслителя и пишет, что «эманация первого интеллекта из первого бытия, три акта созерцания, повторяющиеся поочередно на каждом уровне иерархии интеллектов, порождают всякий раз триаду нового интеллекта, новой души и нового неба, вплоть до десятого интеллекта – этот процесс космогонии был описан и развит Ибн Синой. Первые божественные сущности, звезды-боги Аристотеля превращаются у аль-Фараби в «отдельные интеллекты» [6, с. 229], - пишет А. Корбен. Французский исследователь также показывает отличие исмаилизма от теории эманации аль-Фараби. По его мнению, теория десяти интеллектов смотрится в новом свете, при сравнении ее с исмаилитским, эзотеризмом. Это отличие А. Корбен видит в том, что в исмаилистком учении Принцип понимается, как сверхбытие, находящееся по ту сторону бытия и небытия. Тогда, как эманация начинается только с первого интеллекта. Кроме того, исмаилитская космогония содержит в себе драматический элемент, который отсутствует в схемах аль-Фараби и Авиценны [6, с. 230]. Тем не менее, А. Корбен пишет, что фигура десятого Ангела (небесного Адама) исмаилитов вполне совпадает с десятым интеллектом, который у аль-Фараби и Авиценны называется Активным Интеллектом (‘акл фа’ал). Принимая во внимание такое совпадение идеи аль-Фараби с исмаилизмом, Корбен делает заключение, что аль-Фараби в этом вопросе выходит за рамки «эллинизирующей философии». Понятие Активного Интеллекта и обретенного интеллекта говорят о том, что учение аль-Фараби в чем-то отличается от чистого аристотелизма – а, именно, наличие концептов в его философии свидетельствует о влиянии трактата «Теология», через который в исламскую философию и проникли все эти неоплатонические элементы [6, с. 230-231].

А. Корбен считает теорию аль-Фараби о пророчестве кульминацией его творчества. Его теория об идеальном городе получает вдохновение от Платона, однако, эта теория вполне отвечает философским и мистическим чаяниям философа-мусульманина, - говорит французский философ. Согласно А. Корбену, некоторые считают теорию об идеальном городе мыслителя как политику. Но на самом деле, аль-Фараби никогда не был человеком действия. Он не принимал никакого участия в общественной жизни, - говорит А. Корбен. По мнению французского философа, в основе политики аль-Фараби лежит целостное единство его космологии и психологии. Рассматривая идею аль-Фараби об идеальном городе, который руководится пророком и имамами, также, имея в виду связь обоих миров у мыслителя, А. Корбен заключает, что политическую философию мыслителя можно с еще большей очевидностью определить как профетическую философию [6, с. 231]. Поэтому князь - пишет А. Корбен, в лице которого аль-Фараби наделил всеми человеческими и философскими добродетелями, следует определить как «Платона, одетого в плащ пророка Мухаммада» [6, с. 233].

А. Корбен также рассматривает гносеологические проблемы у аль-Фараби. По его разъяснению Мудрец сливается с Активным Интеллектом, посредством спекулятивного

размышления. Пророк соединяется с ним при помощи воображения, которое является источником профетизма и пророческих откровений. Благодаря Мухаммадову архангелу - Гавриилу, Святому Духу, отождествляемому с Активным Интеллектом. Отождествление Ангела Знания с Ангелом Откровения является требованием пророческой философии. Вся доктрина аль-Фараби ориентирована на это мысли [6, с. 234]. Поэтому, пишет А. Корбен, можно сказать, что мыслитель дал Откровению философское обоснование, так же как было бы некорректным говорить о том, что он ставил философа выше Пророка. Философ и пророк соединяются с одним и тем же интеллектом – Святым Духом.

Другим видным современным французским философом, который рассматривает философию аль-Фараби, является Алан де Либера (р. 1948 г.). Французский исследователь, в основном, философию аль-Фараби рассматривает в своей книге под названием «Средневековая философия». Он пишет, что аль-Фараби начал свою карьеру в Аббасидском Багдаде и завершил ее в Дамаске после пребывания у принца Сайф-ал-Давля. Хотя Алан де Либера не упоминает о том, что аль-Фараби был шиитом, но он говорит, что его первыми учителями были христиане Юханна ибн Хайлан и Абу Бишр Матта [9, с. 107]. Французский философ считает аль-Фараби оригинальным философом и одним из знаменитых философов средневековья. По его мнению, аль-Фараби принципиально развивает древнегреческую философию на земле ислама, оказав сильное влияние на Авиценну в восточном Исламе, на Ибн Бадже в западном исламе (т.е. в Испании) и на Маймониды у евреев. Его влияние также заметно на латинских христиан [9, с. 107].

Алан де Либера, как и другие французские философы утверждает, что аль-Фараби согласует учения Аристотеля с Платоном, и такое согласование видится во всех последующих традициях, в том числе, в латинских школах, особенно, у Альберта Великого. Рассматривая трактат аль-Фараби об идеальном городе, французский философ, вопреки мнению Анри Корбена, считает аль-Фараби политиком. Его шедевр об идеальном городе, - пишет Либера, импортирует теорию князя философов Платона с политическим и пророческим мышлением мусульманства [9, с. 108]. Либера также осведомляет читателей о латинском переводе произведения аль-Фараби. Среди его трудов, переведенных на латинский, согласно Либера, особое место занимают «Трактат о классификации наук» и «Трактат о разуме».

Французский философ считает, что две фундаментальные темы средневекового мышления относятся к аль-Фараби: 1).Представление мира на основе адаптации аристотелевской космологии отдельных Разумов с платоновским эманационным учением. 2).Оригинальный синтез аристотелевского эмпиризма с платонической теорией Идей у аль-Фараби представляет приобретенный разум. Этот разум находится на стыке абстрагирующего познания, извлеченного из чувствуемого и интеллектуальной интуиции между возможным разумом человека и Активным разумом [9, с. 108]. Алан де Либера утверждает, что даже теория познания аль-Фараби представляет гармонизацию между Аристотелем и Платоном.

Согласно Алану де Либера, аль-Фараби был первым, кто сформулировал философскую креационную метафизику, комбинировав необходимость и абсолютное единство Первопричины, произведение бытия через эманацию (под девизом «от единства выходит только единство»), космологическую систему сфер и Разума с радикальной возможностью существования мира [9, с. 108].

Также Либера утверждает, что плотинизация (от имени Плотина) метафизики аристотелианства у аль-Фараби берет настоящую форму космологической теории эманации, эта тема была чужда для аль-Кинди.

Другим французским исследователем, который рассматривает воззрение аль-Фараби в своей книге «Фараби и Александрийская школа» является Филипп Валла. Валла во вводной части своей книги, говоря о жизни аль-Фараби, разъясняет, что за исключением трактата об общности воззрения Платона и Аристотеля, который написан великолепным арабским языком, язык других произведений мыслителя беспорядочен, в сравнении с языком других последующих мыслителей, таких как: Аверроэс, аль-Кинди и Авиценна. Поэтому, по мнению Валла, у каждого читателя создается впечатление о том, что тексты являются незаконченными. Французский востоковед утверждает, что дошедшие до нас произведения аль-Фараби, являются записками лекций, осуществленными в той или иной философской школе, либо в Багдаде, либо в Дамаске или может быть, в Алеппо. Поэтому язык этих работ кажется очень простым, непривлекательным и просторечным [10, с. 12]. С этой точки зрения, французский ученый на базе некоторых исторических данных заключает, что многие работы аль-Фараби были подготовлены, с целью проведения лекций и написаны его учениками, а не самим мыслителем. Французский ученый, ссылается на слова Ибн аль-Кифти, о том, что часть трактата о добродетельном городе, написана Абу Ишаком и Большие комментарии к Второй Аналитике

написана Ибрахимом ибн Ади, одним из самых близких учеников аль-Фараби.

Филипп Валла, с приведением нескольких языковых фактов из произведения самого мыслителя и других ученых, старается доказать то, что аль-Фараби не знал греческий язык. По поводу путешествий мыслителя из Персии до Египта, Валла пишет, что на то есть две причины: во-первых, мыслитель путешествовал для обеспечения собственной безопасности и, во-вторых, безусловно, для того, чтобы заработать себе на жизнь [10, с. 15]. Поэтому Валла в противоположность Анри Корбен пишет, что мыслитель покинул Багдад – столицу суннитов не по приглашению шиитского эмира, как некоторые думают, а по совсем иным причинам. Однако французский ученый не разъясняет эти причины. Таким образом, французский исследователь рассматривает много исторических и языковых вопросов, относящихся к аль-Фараби, о которых сообщим в других наших исследованиях.

Другие французские исследователи: Сумая Местири и Гийом Ди в предисловии к книге аль-Фараби «Избранные афоризмы» рассматривают в 15 пунктах философию и идеи мыслителя. Оба исследователя, в основном, поддерживают идею о том, что философия аль-Фараби развивается под патронажем Платона и Аристотеля. По их мнению, аль-Фараби настойчиво утверждает, что объект исследования Платона и Аристотеля является одним и тем же; цель обоих философов заключается в идее человеческого совершенства и роли философии [5, с. 19]. Т.е. историческая роль философии в совершенствовании человека.

Как видим, аль-Фараби и его философия находятся в центре внимания французских исследователей и философов. Мы в очень сокращенном виде рассмотрели идеи некоторых французских философов – исследователей о философии аль-Фараби. Но на самом деле, число французских исследователей философии аль-Фараби намного больше, как мы представляли. Здесь особо следует вспомнить Луи Массиньёна, Мориса Буйж, Жана Бинами-Одие, Бедоре, Салмана Доминик, и многих других, исследования которых об аль-Фараби заслуживают особого внимания. Если мы хотим определить место, которое занимает аль-Фараби во французской философской традиции, то необходимо заняться серьезно изучением исследования вышеуказанных и не указанных французских исследователей о философии мыслителя. Изучение и исследование творчества аль-Фараби во Франции имеет давнюю историю и обширное пространство.

Не надо забывать о том, что аль-Фараби имеет всемирную известность. Не только французские ученые, но и ученые других европейских стран, таких как: Англия, Германия, Италия, Испания занимались исследованием философских воззрений аль-Фараби. В Иране и Турции также осуществлено много исследований, на которых не будем останавливаться. Всего лишь скажем о том, что видный иранский ученый Мухаммад Рашшод в своей книге «Философия с древних времен» в противоположность мнению французских ученых пишет, что аль-Фараби был чистым философом, а не суфием, тогда как Ибн Сина имел склонность к Платону и был более близок к суфизму [4, с. 175].

Альфарабиведение как наука было развито особенно в бывшем Советском Союзе. Многочисленные труды сделаны русскими, казахскими, узбекскими, таджикскими учеными об аль-Фараби. Если сравнить воззрения французских ученых с идеями советских и постсоветских исследователей об учении аль-Фараби, то отличия будет значительный. Следует отметить о том, что советские ученые, в свете бурного развития материалистической атеистической идеологии, иногда старались представить аль-Фараби, Авиценну и других мыслителей материалистами. Они даже не считают аль-Фараби суфием как французы, наоборот, его считают рационалистом и иногда в его взглядах ищут материалистические идеи. В том числе, таджикский ученый М. Богоутдинов пишет: «Считая основой материального или «тленного» мира субстанцию Фараби приближается к материализму» [2, с. 224], или далее он продолжает: «В огромном наследии Фараби есть, несомненно, и тенденции к материализму, которые можно обнаружить лишь посредством тщательного анализа сложных завуалированных выражений ученого» [2, с. 225]. Другой таджикский исследователь Джонбабаев С. пишет, что аль-Фараби унаследовал и развил материалистические учения Стагирита об искусстве, в целом, и поэзии, и музыки в частности [3, с. 447]. Тогда как у французских исследователей такие понятия как: «материализм», «материалистические идеи», «атеизм», относительно философии аль-Фараби, вообще не встречаются. Этим мы не претендуем на то, что воззрения французских исследователей оказываются более адекватным учению аль-Фараби, чем наших. У каждого исследователя есть свои факты и аргументы. Однако, каким бы не являлся аль-Фараби - религиозным человеком, суфием, он был великим философом, мыслителем, который показал нам путь к счастью. Об этом в трактате «Указание пути к счастью» он пишет так: «… мы достигаем счастья только

тогда, когда постигаем прекрасное, а прекрасное мы понимаем только, благодаря искусству философии… из этого необходимо сделать вывод о том, что, именно, благодаря философии мы достигнем счастья» [1, с. 35].

На основании вышеуказанных фактов и информаций станет ясно, что, начиная от Этьена Жильсона до современных французских исследователей, таких как: Алан де Либера, почти все считают аль-Фараби теологом, суфием. Несмотря на то, что аль-Фараби в мусульманском Востоке считается Вторым учителем после Аристотеля, верным последователем, комментатором и продолжателем учения последнего, однако точка зрения французских ученых об учении мыслителя выглядит другой. В основном, французские исследователи вслед за Э. Жильсоном доказывают то, что, в сущности, учение аль-Фараби является религиозным и мистическим. Французские ученые объясняют, что религиозность и мистика учения аль-Фараби берут свое начало не только под влиянием Корана, но и из учения неоплатоников и зороастризма.

ЛИТЕРАТУРА

1. Аль-Фараби. Социально-этические трактаты. - Алма-Ата: Наука, 1973. - 400 с.
2. Богоутдинов А. М. Избранные произведения. – Душанбе, 1980. - 419 с.
3. История таджикской философии. (С древнейших времен до 15 в.). В трех томах. Том 2. – Душанбе: Дониш, 2012. – 788 с.
4. Муҳаммад Рашшод. Фалсафа аз оғози таърих. Ҷилди 3. – Душанбе: Ирфон, 2002. – 404 с.
5. Abû Nasr al-Fârâbî. Aphorismes choisis. Traduction, introduction et lexique par Soumaya Mestiri et Guillaume Dye. Commentaire par Guillaume Dye. Bibliothèque Maktaba. Fayard, 2003. – 236 p.
6. Corbin Henry. Histoire de la philosophie islamique. Gallimard, 1986. - 546 p.
7. Gilson, Etienne. Les sources Greco-Arabes de l'augustinisme avicennisant suivi de Louis Massignon. Notes sur le texte originale Arabe du "De intellectu" d'Al Farabi. – Paris: J. Vrin, 1981. – 159 p.
8. Gilson Etienne. La philosophie au Moyen-Age. Des origines patristiques à la fin du XIV siècle. Paris: Payot, 1999. – 782 p.
9. Libera, Alain de. La philosophie médiévale. Quadrige / PUF, 2004. – 574 p.
10. Vallat, Philippe. Farabi et l'école d'Alexandrie. Des prémisses de la connaissance à la philosophie politique. - Paris: Librairie philosophique J. Vrin, 2004. – 431 p.
11. Vaux, Baron Bernard Carra de. Préface in Baron Rodolphe d'Erlanger. La musique Arabe. – Tom premier Al-Farabi. - Paris: Librairie orientaliste Paul Geuthner, 2001. - p. I-XI.

АЛЬ-ФАРАБИ В ИССЛЕДОВАНИЯХ ФРАНЦУЗСКИХ УЧЕНЫХ

В данной статье речь идет об изучении философии аль-Фараби в исследованиях французских ученых. Целью статьи заключается в изучении и рассмотрении воззрения французских исследователей о философской системе аль-Фараби с научно-философской точки зрения. Французские исследователи как Этьен Жильсон, Барон Карра де Во, Анри Корбен, Алан де Либера, Филип Валла и другие имеют привлекательные исследования о философии аль-Фараби. Изучение точки зрения французских философов показывает, что они в основном считают аль-Фараби религиозным мыслителем и представителем суфизма. Они в своих исследованиях утверждают, что аль-Фараби не был простым последователем Аристотеля, он был философом, учение которого не только отличается от аристотелевского учения, но и оказывается противоположным, со своим мистическим вдохновениям. Они также показывают, что цель философии аль-Фараби заключается в примирении учения Платона и Аристотеля и таким путем мыслитель хочет примирить философию с религией.

Ключевые слова: *философия, суфизм, теолог, теология, французские философы, мистика, религия, мыслитель.*

AL-FARABI IN THE STUDIES OF FRENCH SCIENTISTS

In this article we are talking about the study of philosophy of al-Farabi in the studies of French researchers. The aim of the article is to study and consider the views of French researchers on the philosophical system of al-Farabi from the scientific and philosophical point of view. French researchers like Etienne Gilson, Baron Carra de Vaux, Henry Corbin, Alain de Libera, Philippe Vallat and others have an attractive study of the philosophy of al-Farabi. The study of the point of view of French philosophers shows that they basically consider al-Farabi to be a religious thinker and a representative of Sufism. They affirm in their studies that al-Farabi was not just a follower of Aristotle, but a philosopher, with a doctrine that is not

only different from Aristotle's teachings, but is also against it with his mystical inspirations. They also show that the goal of al-Farabi's philosophy is to reconcile the teachings of Plato and Aristotle and by this way thinker wants to reconcile the philosophy with religion.

Key words: *philosophy, Sufism, theologian, theology, French philosophers, mysticism, religion, thinker.*

Сведение об авторе:

Султонзода Соки Аслон – *кандидат философских наук, доцент кафедры философии, заведующий кафедрой французского языка Таджикского государственного педагогического университета им. С.Айни. Тел.: (+992) 938148639. E-mail: sultonzoda83@mail.ru*

About the author:

Sultonzoda Soqi Aslon - *Candidate of Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy. Head of the Department of French Language of the Tajik State Pedagogical University by name S.Ayni, Tel.: (+992) 938148639. E-mail: sultonzoda83@mail.ru*

УДК 101.8
ББК 87

ИСТОРИЯ И ФИЛОСОФСКО-МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ АБУАЛИ ИБН СИНО

Абдурахмонов З.В.
Таджикский государственный медицинский университет им. А.И. Сино
Алимшоев М.М.
Хоругский государственний университет им. М. Назаршоев

Такие одаренные люди как Абуали ибни Сино появляются на свет крайне редко, и трагедия их жизни заключается в том, что они намного опережают своё время, вследствие чего не находят понимание среди общества и среди господствующей в обществе идеологии. Его жизнь и деятельность пришли на период правления тюркского государства под предводительством Махмуда Газнави, который в отличие от Саманидов при которых ученые были в почете, не имел представления о науках и признавал только военное искусство. Находясь в дворце Махмуда, Беруни писал об участи ученых следующее: «Настоящее время не благоприятствует науке. Прогресс невозможен. Исполнены наши современники невежества… воспылали враждой к обладателям достоинства, преследуют каждого, кто отмечен печатью науки, причиняя ему обиду и зло. Повсюду можно увидеть протянутую их руку, которая не брезгует подлостью. Не удерживают их ни стыд, ни чувства достоинства… они клеймят науки клеймом ереси, чтобы открыть перед собой врата для уничтожения ученых и скрыть под гибелью их свою низкую суть» [6].

Эпоха Абуали ибни Сино, Беруни, Носира Хусрава и других представителей таджикско-персидской науки пришелся на период распада золотого века разноязычных народов Центральной Азии, который завершился после захвата власти султаном Махмуда. **Жизнь и деятельность** Абуали ибни Сино исследовалось многими учеными как в Таджикистане, так и за ее пределами. Изучение деятельности Абуали ибни Сино тесно связано с исследованием исторических событий того времени, которые оказали большое влияние на самого Абуали. Важная информация об этих событиях и о самом Абуали ибни Сино мы находим в трудах академика В.В. Бартольда [2] Е.Э. Бертельса [3]. в научных работах по истории Таджикистана [4]., в работах таджикских ученых А. Абдуллоева, [1]. Муллоджонова С.К. [5]. Диноршоева и других таджикских ученых. Также большую ценность при изучение жизни и деятельности Абуали ибни Сино имеют труд Абунасра Утби «Таърихи Ямини», посвящённый султану Махмуду Газневи и труд Абулфазла Бейхаки, который также был чиновником двора Газневидов и принимал непосредственное участие в составление истории Газневидов.

Очень рано Абуали ибни Сино понял значимость своего пребывания в этом мире. Этого понимал его отец и его наставник Натили. Предвидев опасность для своих идей и преграду развития своих знаний он покинул владения султана Махмуда и направился на Запад в сторону Ирана. Прибывая в Исфахан после преследования султана Махмуда Сино пишет: «Вот я и пришел к смерти, к естественной смерти, ибо смотрю на людей как деревья на них- смотрят или горы… Не участвую в милых человеческих заботах, в их радости, любви. И теперь вам меня не убить: для живых я мертвый, для Истины же живой» [6].

В данной статье мы хотели освещать материалистические идеи Абуали ибни Сина и соединить философские законы и материализм Абуали ибни Сино. Основным материалистическим законом является закон единства и борьба противоположностей. Он

утверждал, что жизнь развивается благодаря двум противоположностям – изменение и сохранение. Изменение –это жизнь, а сохранение – смерть. В этой связи нужно отметить, то, что взгляд Абуали ибни Сино совпадает с материалистическим пониманием данного закона. Вот как утверждал это Абуали ибни Сино: «Я расплавлю свой железный ключ. Он исчезнет и умрет как ключ, превратится в бесформенный кусок железа. Но железо как материя сохранится. Так и человек. Умирая он растворяется в земле, превращаясь в материю» [6]. В этом плане Ибн Сина превосходил философию Аристотеля, который объяснил превращение материи из одного состояния в другое силой энтелехии. Абуали Сино же этим движущей силой материи считал Любовь. «Каждая субстанция от природы стремится к своему совершенству. Очевидно поэтому все существующие вещи, управляемые Высшим принципом, обладают врожденной любовью. Отсюда с необходимостью следует, любовь есть причина их существования» [6].

Мистика и теология властвовали над наукой, но Абуали ибни Сино был верен своим материалистическим взглядам. Прибыв в город Нишопур, он стал свидетелем того, как последователи Шейха Абу Саида после его проповеди падали в экстаз, но вступив в дискуссию с Абуали Сино тот не смог убедить Сино в мистицизме как первооснову мироздания. Во время их диспута Абу Саид бросил пиалу вверх, и она повисла в воздухе. Затем он сказал: «Вы философы учите, что все тела по своей природе стремятся к центру. Почему же эта пиала не падает, а висит в воздухе?». На это Абуали ибни Сино ответил: «Закон физики, на который ты намекаешь относится только к телам, которым ничто не мешает стремиться к центру, а эта пиала удерживается в воздухе силой твоей воли и поэтому не может упасть на землю» [6].

Развивая теорию закона единства и борьба двух противоположностей, Абуали ибни Сина ввел его в своё медицинское учение. Признавая болезнь как противоположное состояние здорового организма, он вместе с этим разработал учение о «раздражающей терапии», при котором некоторые болезни становятся лекарством для лечения других болезней. В «Каноне медицины» Ибни Сино указывая на единство противоположностей отмечает, что « четырехдневная лихорадка избавляет от злокачественных болезней, меланхолии и падучей». В 1927 году, Ю. Вагнер Яурегг был удостоен Нобелевской премии за эти же предложения, которые были разработаны со стороны Абуали ибн Сино [6].

Вторым законом диалектики, которую развивал в своих идеях Абуали ибни Сино был закон перехода количественных изменений в качественные. Закон перехода количественных изменений в качественные и обратно неразрывно связан с законом единство и борьбы противоположностей. Если закон единства и борьба противоположностей вскрывает внутренний источник развития предметов, явлений, процессов и отвечает на вопрос почему происходить развитие, то закон перехода количественных изменений в качественные и обратно вскрывает внутренний механизм этого развития и отвечает на вопрос как происходит это развитие [6]. Разработав переход от одного состояния в другое Ибн Сина впервые указал на постепенный переход мира камней в мир растений, мира растений в мир животных и мира животных в мир человека. «От одного качества к другому качеству можно переходить одним толчком или постепенно» [6].

Философия Абуали ибни Сина получило высокую оценку на Западе. Историк философии Гуашон А. в 1969 году писал об Абуали Сино следующее: «Чем глубже мы изучаем средневековую философию Запада, тем больше убеждаемся, что Авиценна был не только источником, из которого они исходили, но и одним из учителей их мышления. Он был в числе немногих высочайших авторитетов, к которым обращался Запад после св. Августина, Аристотеля и Боавентуры. Вне всякого сомнения, его теории обсуждались и опровергались, но степень их влияния такова, что никто не может сказать, какой была бы тенденция западной мысли в средние века, не будь Авиценны» [6].

ЛИТЕРАТУРА

1. Абдуллоев А. Адабиёти форсу тоҷик дар нимаи авали асри XI (Доираи адабии Ғазнин) (Персидско-таджикская литература в первом половине XI века). Душанбе: Дониш, 1979. 286 с.
2. Бартольд В.В. Туркестан в эпоху монгольского нашествия. Сочинения. Т.1. М.: ИВЛ, 1963. 761 с.; Бартольд В.В. Сочинения: работы по отдельным проблемам истории Средней Азии. Т.II. Часть 2. М.: Наука, 1964. С. 388-399.
3. Бертельс Е.Э. Избранные труды: история литературы и культуры Ирана. М.: Наука, 1988. 560 с; Он же: Избранные труды: история персидско-таджикской литературы. М.: ИВЛ, 1960. 557 с.
4. История таджикского народа. Т.II. Душанбе, 1999. 790с., История таджикского народа. Т.III. Душанбе, Дониш, 2013. 580 с.
5. Муллоджонов С.К. «Таʾрих-и Масʿуди» Абулфазла Байхаки как источник по изучению государственного устройства Газневидов: дис. … канд. истор. наук. Душанбе, 2000; он же: (Сайфуллоҳи Муллоҷон). «Таърихи Масъуди» - и Абулфазли Байҳакӣ. Муруре пиромуни сохтори идорию русумоти дарбори Ғазнавиён.

Душанбе: Ирфон, 2013. 240 с; он же: Тарих-и Масʿуди Абулфазла Байхаки о Дехистане//Очерки Истории и теории культуры таджикского народа. Душанбе, 2010. С.20-25; он же: Духовенство и его роль в социально-политической истории X-XI вв.//Вестник Таджикского национального университета. №3/2 (108), 2013. –С.3-7.
6. Салдадзе Л. Ибни Сина. Страницы великой жизни. – Ташкент 1985.-с.380 (464 с)
7. Завадовский Ю.Н. Абу Али ибн Сина.-Душанбе 1980.- С.116 (304 с.)
8. Царегородцев Г.И. Диалектический материализм и медицина.- М.., 1966.- С.94 (450 с.)

ИСТОРИЯ И ФИЛОСОФСКО-МАТЕРИАЛИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ АБУАЛИ ИБН СИНО

В данной статье автор ставит на обсуждение научные и философские воззрения Абуали ибни Сино и показывает его роль в развитие науки и в частности философии. Также в статье автор показывает политическую обстановку того времени и дает разъяснение взаимосвязанности политических событий с деятельностью Абуали ибни Сино.

В данной статье автор анализирует научно -философские взгляды Абуали ибни Сино. Здесь автор раскрывает научную деятельность, которая развивалась в период правления Газнавидов и делает вывод о философско- научных взглядах Абуали ибни Сино. Несмотря на неблагоприятные условия того периода Абуали ибни Сино внес огромной вклад в развитие науки. Сино используя основные философские законы и связывая их с общественной жизнью провел научные исследования, которые до сегодняшнего дня является актуальными и востребованными.

Ключевые слова: *ученый, развитие, лекарь, газневиды, наука, философия, закон.*

HISTORICAL AND PHILOSOPHIC-MATERIALISTIC IDEAS OF ABUALI IBN SINO

In this article author give attention to scientifically and philosophical aspect of Abuali ibn Sino's (Avicenna) activity. Author also notes the state of political situation in region and its influences and relationship with Abuali ibni Sino activity.

In this article the author analyzes scientifically-philosophical sights of Abuali ibni Sino. Here the author opens scientific activity which developed in the period of board Gaznavids era and does a conclusion about scientifically and philosophical views of Abuali ibni Sino. Despite adverse conditions of that period of Abuali ibni Sino has brought huge contribution to science development. Sino using the basic philosophical laws and connecting them with public life has conducted scientific researches which is actual even today.

Kew words:*scientist, development, cure man,geznevience, science, philosophy, law.*

Сведения об авторах:

Абдурахмонов Зевар Вафоназарович *- кандидат исторических наук, доцент кафедры общественных дисциплин Таджикский государственный медицинский университет имени Абуали ибни Сино, E.mail: zevar-1986@mail.ru, тел.: (+992) 935984497*

Алимшоев Мамадризо Мамадхасанович *- кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Хорогский государственный университет имени М. Назаршоева E.mail: alimshoev-56@mail.ru, тел.: (+992) 935984596*

About the autors:

Abdurahmonov Zevar Vafonazarovich *–candidate of Historical Sciences Assistant professor of department of social sciences Avicenna Tajik State Medical University. E.mail: zevar-1986@ mail.ru, тел.: (+992) 935984497*

Alimshoev Mamadriso Mamadkhasanovich- *candidate of Historical Sciences Assistant professor of department History of Khorog state University after M. Nazarshoev E.mail: alimshoev-56@mail.ru, тел.: (+992) 935984596*

СОСТОЯНИЕ ТОРГОВЛИ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТА В СЕРИДИНЕ XIX В ПО МАТЕРИАЛОМ А.БЁРНСА

Негматов Д.Н., Мирзоев М.Н.

Таджикский государственный педагогический университет им. С. Айни

Особый интерес для А. Бёрнса представлял Бухарский рынок. Александр Бёрнс, был детищем английской геополитики, которая с жадностью искала все новые и новые рынки, для сбыта своих товаров. У Бухары, были тесные экономические связи с Россией, и Англия хотели всеми путями не допустить русских на Бухарский рынок. [7, с.23]

Бухарский рынок по многим причинам был чрезвычайно важен для России, и англичане это прекрасно понимали. Сырье, вывозившееся из Бухары, было значительно дешевле, чем в Европе, что было выгодно для России. Россия нуждалась в новых рынках сбыта, так как многие товары российских мануфактурных и промышленных предприятий не выдерживали конкуренции с европейскими, и не пользовались спросом не только в Европе, но и в самой

России. Кроме того, английские товары вытесняли русские из Северной Индии, Китая, Персии, Афганистана. Значение бухарского рынка, как хлопковой базы, было важно для России не только, в начале XIX в., но и в 60-е годы, так как в США началась гражданская война и резко сократился экспорт американского хлопка. И, наконец, контроль над среднеазиатскими ханствами был необходим России с целью обороны внешних границ своей империи.

Во-вторых, в создавшейся ситуации Россия должна была бы пойти на уступки Англии в решении политических вопросов, как в Европе, так и на Востоке. В- третьих, Англия приобрела бы выгодный плацдарм для дальнейшего наступательного движения к Каспийскому морю и Закавказью. В-четвертых, переход Бухары под английский контроль свёл бы на нет русскую торговлю с Центральной Азией и восточным Ираном, которая в те времена достигла значительных размеров.

По сведениям А. Бёрнса, торговля в Бухаре находилась в стадии подъема и государство всячески благоприятствовало ее развитию: «Никто так не благоприятствует торговле, как правители Бухары; в царствовании последнего государя пошлину взимали не прежде, как при распродаже товаров, также как по закладной системе британской таможни». [1, с. 414]

Безусловным центром торговли в эмирате, считались ее базары. Базары и караван сараи Бухары, куда стекались представители практически со всего торгового мира от Европы до Дальнего Востока, Китая и Индии, являл собой де-факто богатейший источник самой разнообразной, и безусловно ценной экономической и военно-политической информации. Посещая многолюдные бухарские рынки и переполненные гостиничные дворы, А. Бёрнс внимательно выслушивал длинные рассказы караванвожатых и купцов о своих приключениях на торговых путях, конъюнктуре на товарных рынках, таможенных постах и налоговых сборах, качестве и цене различных изделий, отношениях к купечеству местных правителей, конкуренции между Россией, Индией, Китаем и Англией.

В Бухаре, по сведениям А. Бёрнса, строго контролировались цены на рынках и правильность весов. Если торговец обвешивал или обсчитывал покупателя, его сурово наказывали - везли в полуголом виде на арбе по базару и заставляли произносить раскаяние. В Средней Азии, в частности в Бухаре, базары выполняли не только хозяйственные задачи. Вместе с тем они были своеобразными общественными и культурными центрами. Например, на базарах читали указы правителя, наказывали нарушителей, а в праздничные дни устраивали представления. Интересное для чужеземца на базаре в Бухаре та его часть, где выставлены товары, производимые местной промышленностью; двухцветные полосатые узкие хлопчатобумажные ткани, называемые «аладжа», шелк - от тонких платков, напоминающих паутину, до тяжелого атреса - и особенно изделия из кожи, которые играют здесь главную роль. В Бухаре, по данным А. Бёрнса выделывали отличную булатную сталь, из которой изготовляли великолепные ножи. Ножевые изделия вывозились в соседнюю Персию и Аравию. В Бухаре, по свидетельствам путешественников, существовали и столярные мастерские, изготовлявшие двери, колыбели, сундуки. Бухарские ювелиры оправляли в серебро ножи, сабли, перстни; изготовляли украшения для конской упряжи и седел; оправляли в золото женские головные уборы. Бухарские рукодельницы славились своим мастерством вышивальщиц. Они расшивали золотыми, серебряными и шелковыми нитками халаты, поясные платки, тюбетейки. Следует отметить искусство изготовителей поясов, но больше впечатляет мастерство сапожников. Мужские и женские сапоги совсем неплохи: мужские - на высоких заостренных каблуках, суживающихся на концах до размеров шляпки гвоздя, женские немного неуклюжи, но часто украшены тончайшей шелковой вышивкой. Нельзя также не упомянуть базар и лавки, где разложены одежды светлых тонов, блестящие, со множеством складок.

Житель Востока, который только здесь раскрывается во всей своей оригинальности, любит «чахчух», т. е. шуршание одежды, и мне доставляло большое удовольствие наблюдать, как покупатель в новом чапане (костюме) прохаживался взад и вперед, чтобы проверить силу звука. Все это - изделия местной промышленности, и все они очень дешевы; именно поэтому бухарский рынок одежды снабжает всех правоверных вплоть до Китайской Татарии фешенебельными костюмами. Киргизы, кипчаки и калмыки обычно тоже заглядывают сюда из пустыни, и дикий татарин с косыми глазами и выдающимся вперед подбородком смеется от радости, обменяв свой костюм, сделанный из грубой лошадиной шкуры, на легкий ектай (вид летней одежды). Здесь для него - высочайший уровень цивилизации; Бухара - это и Париж, и Лондон. [2, с. 269]

На рынках Бухары по сведениям А. Бёрнса, а также А. Вамбери, преобладают российские товары. А. Вамбери пишет*:* Я держался рядом со своими спутниками и бросал беглые взгляды на лавки, в которых было больше русских галантерейных и мануфактурных товаров и совсем немного западноевропейских, прибывших через Оренбург. Для путешественника они интересны в этом далеком городе только потому, что при виде куска ситца или наклеенной на него

фабричной марки он испытывает чувство, словно увидел земляка. Как забилось мое сердце, когда я прочитал слова «Манчестер», «Бирмингем», и как я боялся одним только чтением этих слов выдать себя! Крупных лавок и крупных купцов очень мало, и, хотя кроме Рестейи чит фуруши (торговый ряд, где продается чит, т. е. ситец), насчитывающего 284 лавки, еще во многих других местах в городе торгуют ситцем, коленкором и перкалем, все же я берусь смело утверждать, что мои друзья Ханхарт и К° в Тебризе одних лишь этих товаров сбывают столько, сколько весь город Бухара, несмотря на то, что его по праву именуют столицей Средней Азии». [2, с. 139]

Он отмечает чрезвычайно оживленный характер торговли Бухары с Астраханью, Оренбургом, Уралом и Южной Сибирью. Отсюда в среднеазиатские ханства поступали сахар, олово, чугунные котлы, ведра, сукна, льняные и ситцевые ткани, металлическая посуда, оружие, железо, медь, скобяные и кожаные изделия. Бухарские купцы ввозили в Россию хлопок, сухофрукты, скот, шкуры, выделанные кожи и другие товары. Любопытно замечание А. Вамбери о том, что «во всей Средней Азии нет ни одного дома и ни одной кибитки, где нельзя было бы найти какого-либоль изделия из России».[1, с.15]

Русские промышленные изделия, как указывает путешественник, успешно конкурировали с английскими товарами на среднеазиатских рынках. Для России Бухара являлась своего рода главным промежуточным пунктом в вывозе товаров в другие восточные страны, и наоборот, ввоза явнее азиатских изделий. Второе место после России в торговых сношениях Бухары, занимал Кашгар. По сведениям русского исследователя, Е. Мейендорфа ежегодно из Бухары в Кашгар направлялись 700-800 навьюченных верлюбдов: «бухарцы везли в Кашгар те же русские товары, которые они не смогли продать в Бухаре, а также те, которые отправляют русские в Кульджу, Аксу и Кашгар». [6, с. 128]

Другой русский исследователь края Ф. И. Лобысевич писал: «Бухара, которая по своему географическому положению не прикасалась промышленным характером своего населения, особенно дорожила мирными торговыми сношениями с Россией и составляла важнейший среднеазиатский рынок для сбыта наших произведений». [5, с. 63] П. В. Голубков, ещё один выдающийся русский ученый, в предисловии к книге А. Бёрнса пишет следующие: «На бухарском базаре русское купечество в продолжении последних 300 лет против Ост - Индийского постоянно соперничает и отношения между Россией и Бухарой так тесны, что Москва наполнена бухарцами, и наоборот это самое можно сказать о Бухаре». [3, с. 5]

Первенство России в торговых отношениях с Бухарским эмиратом, также подчеркивают таджикские ученые Б. И. Искандаров и Р. М. Масов. По их данным, если в начале XIX века суммарный вывоз товаров из России в Среднею Азию составлял около 1 млн. руб., а ввоз равнялся 2 млн. руб., то спустя четверть века, то есть в 1825 году, взаимные товаропоставки оценивались соответственно в 4 и 6 млн. рублей». [4, с.12]

Анализируя экономическую ситуацию в эмирате, А. Бёрнс приходит к выводу, что - Англия способна увеличить ввоз товаров в Туркестан, и «если русские пользуются судоходством Волги, самой большой реки в Европе, то Великобритания найдет такие же удобств на двух реках Азии - Ганге и Инде, более значительных и столь же судоходных». [1, с. 420]

Бухарский эмират по своей сути являлся аграрным государством, все земли которого, по сведениям А.Бёрнса, делились на три основные категории: государственные (амляк, мемлеке, подлохи), частновладельческие (мульк, мильк) и вакуфные, т. е. принадлежащие духовенству.

В Бухарском эмирате по сведениям А.Бёрнса существовали два основных вида податей и налогов: «прямые» - «мукарари», и «косвенные» - «ихраджат». Наряду с вышеназванными налогами существовали натуральные повинности, которые также лежали на плечах населения Бухары: «амалят» - сборы на содержание поместной ирригационной администрации и посыльных; «джамалга» или «джамарга» - повинность по перевозке, приему и содержанию следующих по службе административных чинов; «конарга» - повинность по постою и кормлению проходящих войсковых частей, «улак» - подводно- перевозная повинность, и «мардикар» - выставление рабочих для тех или иных натуральных повинностей (вроде очистки оросительных каналов, ремонта дорог и т. д.), а также «промысловые налоги», которых было 32 по числу ремесел и означали сбор с каждого ремесла.

По сведениям А. Бёрнса, земледелец отдавал четвертую часть урожая в ханские закрома. Три десятых урожая взимались с вакуфных земель, так как большая часть земель принадлежала духовным лицам. Денежные сборы производились со всех садов и огородов - «танасапэ». Во время военных действий, все жители Бухарского ханства облагались чрезвычайным военным налогом «джуль» (подворный). Доходы Бухарского эмирата составляли не только поземельные налоги, но и торговые пошлины, налог со скота - «зякет» и налоги с немусульман - «джизья» от 1 до 4 таньга.

Согласно сведениям, А. Бёрнса, Мир - Иззатуллы и других путешественников, купцы обязаны были платить сороковую часть стоимости товаров. Весь государственный доход (исключая «десятины», предназначавшийся на нужды мечетей) расходовался на содержание армии, пенсии, стипендии учащимся медресе, ученым, а все личные расходы эмира, как отмечает А. Бёрнс, производились за счет джизья. [1, с. 417]

Ещё одним важным источником дохода для эмира, служили добровольные подношения беков эмиру - так называемый тортук. [6, с. 138]

Небольшие налоги также поступали из новейших в то время завоеваний эмирата, какими являлись Джизах и Балх. Из Балха, по сведениям А. Бёрнса, поступало 20 тыс. тилль. Но подсчетам А. Бёрнса, чистый доход государства достигал 3, 6 миллионов рупий.

Александр Бёрнс попытался осветить и ремесленное производство в эмирате. Согласно А. Бёрнсу, ремесленничество имело важное значение в экономической жизни городов Бухарского эмирата. Одним из основных его видов было ткачество. Бухарские ткани «олача», «буз», ситец и шелк, самаркандский плюш темно- красного цвета были известны далеко за пределами эмирата. Также широкое распространение получили платки, постельное белье и чалмы, сотканные из пряжи. Еще одним видом ремесленничества было кузнечное мастерство, обработка металла.

Изготовляли ножи, серпы, а также оружие: мечи, кинжалы, топоры, луки, стрелы и щиты. Делали даже пушки. Ювелирное и гончарное искусство, обработка дерева, также были важными отраслями ремесленничества. Из дерева делали рамы для окон и дверей, бешик (колыбели), арбы, сундуки, лодки и др. Особенно ценились изделия с применением резьбы по дереву. Из прутьев плели корзины. Развивалось изготовление в домашних условиях ковров, паласов, седел для лошадей, чехлов для ножей и сумочек из кожи. В 40-х годах XIX века, по данным исследователей в Бухаре было 38 караван-сараев, в которых жили приезжие и местные купцы. В караван-сараях располагались склады, лавки, мастерские и гостиницы. Одни принадлежали эмиру, другие - частным лицам, третьи - вакфу. В бухарские караван-сараи ежегодно прибывало товаров на 12-15 тысячах верблюдов. Торговыми делами управлял караванбаши - управляющий эмира.

Рассматривая социальное положение в эмирате А. Бёрнс, подробно остановился на торговле рабами, которая в это время весьма процветала в Бухаре. А. Бёрнс даже посетил невольничий базар в Бухаре: «Воспользовавшись первым удобным случаем, я посетил невольничий базар Бухары, который бывает каждую субботу утром. Узбеки ведут все свои дела через посредство невольников, которых большею частью привозят Туркмены из Персии. Здесь выставляют этих несчастных на продажу, размещая их в тридцати, или сорока балаганах, где покупатели осматривают их как животных, с тою только разницею, что этот товар сам даст о себе отчет». [1, с. 401]

В этой связи необходимо отметить, что торговля невольниками-мусульманами, имевшая весьма ограниченный характер в эпоху раннего ислама, обрела большой размах с образованием державы Шейбанидов в Средней Азии и Иране. В XVI в., после возникновения этого феодального государства, проводившийся им захватнический курс облачался, как правило, в форму религиозного противоборства.

По сведениям А. Бёрнса и других исследователей, именно узбеки, заложили основы работорговли в Средней Азии. А.Бёрнс пишет: «Говорят, что обыкновение хватать в плен Персиян не было известно до вторжение Узбеков, и уверяют, что оно началось не более как сто лет тому назад». [1, с. 485] Очень интересно описывает этот порок узбекских правителей А. Вамбери, который как и А. Бёрнс, лично посещал невольничий базар Бухары. А. Вамбери пишет: «Это был один из тех караван-сараев, которые предназначены для торговли рабами и о которых я обязан сказать несколько слов нашим читателям. Четырехугольное строение имело 30-35 келий, которые снимали три крупных торговца, занимавшихся этим отвратительным делом, частично» как помещение для их собственного товара, частично для того товара, который они получали на комиссию от туркмен. Как известно, каракчи, поскольку он сам не может долго ждать, продает обычно своих людей более зажиточному туркмену. Тот привозит их в Бухару и благодаря этой транспортировке получает большую прибыль, так как приобретает товар из первых рук. Тех, кого удается сбыть в первые дни его пребывания в столице, он продает, остальных передает в руки маклера (деллала), который заключает по-настоящему крупную сделку. На базарах в Бухаре и Хиве продаются люди в возрасте от трех до шестидесяти лет, если они из-за каких-либо пороков не именуются калеками. Согласно предписаниям религии, только неверных можно продавать в рабство. Однако лицемерная Бухара не считается с этим, и кроме персов-шиитов, которых Молла Шемседдин (в 1500 г.) объявил неверными, в рабство обращают многих суннитских единоверцев, избиениями и пытками вынуждая их выдавать себя за шиитов.

Довольно интересные сведения приводит А. Бёрнс о состоянии бухарских бань. А. Бёрнс насчитал в Бухаре 18 бань и даже подсчитал доходы, которые те приносят за год своим владельцам: «В Бухаре считается восемнадцать бань; но не многие из них построены в большом размере. Они по большой части приносят по 150 тилль (1000 рупий) годового доходу. Каждый, входящий в баню, платит её содержателю десять бронзовых монет, коих на рупию полагается 135. Следовательно, за одну тиллу могут выматься сто человек, а за 150 тилл, 15,000 человек в каждой бане; в восемнадцати же банях ежегодно наслаждается этой роскошью 270, 000 человек». [1, с. 412]

А. Бёрнс также очень подробно описывает учебные заведения Бухары, которые в то время играли ведущею роль в регионе. По сведения А. Бёрнса в Бухаре функционировало около 366 больших и малых медресе: «из коих одна треть занимает обширные здания, вмещающие в себе от семидесяти до восьмидесяти студентов. Многие имеют не более двадцати, а некоторые только десять учеников». [1, с. 431]

В развитие и содержание этих медресе государство тратило огромные суммы. Согласно А. Бёрнсу одна четвертая часть всех доходов направлялась на подержание веры. А. Бёрнс пишет, что даже таможенные сборы в эмирате делятся между духовенством. [1, с. 432]

Таким образом, А. Бёрнс входит в числе тех западных исследователей, который серьезно изучал вопросы социально - экономических положений Бухары первой половины XIX века. Рассматривая социальное положение в эмирате А. Бёрнс, подробно остановился на такие проблемы как административное управление эмирата, уровень торговли, судопроизводство, состав население, духовенства, государственные и духовные чины и т. п.

ЛИТЕРАТУРА

1. Бёрнс А. Путешествие в Бухару. - Т. 11. – М.,1848.
2. Вамбери А. Путешествие по Средней Азии. – СПб.,1865.
3. Голубков П. В. От издателя. В кн. Бёрнса А. Путешествие в Бухару. - 4. 1- М., 1848.
4. Искандаров Б. И., Масов Р. М. Россия и Таджикистан. - С. 12.
5. Лобысевич Ф. И. Поступательное движение в Среднюю Азию в торговом и дипломатическо-военном отношениях. Дополнительный материал из истории Хивинского похода 1873 г. (из официальных источников). - СПБ, 1900.
6. Мейендорф Е. К. Путешествие из Оренгбурга в Бухару. – М.: Наука, 1975.
7. Халфин Н. А. Рапссадина Е. Ф. Николай Ханыков востоковед и дипломат, - М.: «Наука «, 1977.

СОСТОЯНИЕ ТОРГОВЛИ В БУХАРСКОМ ЭМИРАТЕ В СЕРИДИНЕ XIX В ПО МАТЕРИАЛОМ А.БЁРНСА

Автор в своёй статье рассматривает состояние торговли в Бухарском эмирате в половине XIX века по материалам А. Бёрнса. Бухара в то время имело хорошие экономические отнеошения с Россией, но Англия по всеми путями стрелмилась не допускать торговли России с Бухарой. Кроме этого английские товары вытеснели русские товары в северной Индии, Китае, Персии и Афганистана .

По материалам А. Бёрнса торговля в Бухаре достигла пик своего развития и государство всячески стремилась улучшить положение торговли. Как отмечал, А. Бёрнс, в то время в Бухарских базарах, цены на товары строго контролировались.

Таким образом, А. Бёрнс был одним из исследователей, который глубоко узнал экономические и социальные проблемы Бухарского эмирата в первой половине XIX века.

Ключевые слова: *А. Бёрнс, торговля, Бухара, Россия, социально-экономический, Китай, Индия, Персия, Афганистан, базар.*

THE TRADE SYSTEM OF BUKHARA EMIRATES IN THE MIDDLE OF XIX CENTURY BY THE MATERIALS OF A.BYERNS

The author writes about trading condition in Bukhara Emirates in the middle of XIX century based on A. Byerns. At those times Bukhara had good trading relations with Russia, but England tried to do everything for not letting Russians to the market of Bukhara. Except this, English productions limited Russians' position in Northern India, China, Persia and Afghanistan.

According to A. Byerns trade reached the top in Bukhara, and the state made arrangements in all ways for the development of trade. A. Byerns notes that at those times the price of the products in Bukhara was strictly controlled.

Thus, A. Byerns was part of the researchers group that deeply explored economic and social problems of Bukhara Emirates in the first half of XIX century.

Key words: *A. Burnes, trade, Bukhara, Russia, economic and social, China, India, Afghanistan,*

market.

Сведения об авторах:

Негматов Давлатшо *- кандидат исторических наук, доцент кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни. Тел.: (+992) 934237985*

Мирзоев Мирзо *- преподаватель кафедры всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, Тел.: (+992) 881888501*

About the authors:

Negmatov Davlatso *- candidate if historical sciences, associate professor of the Tajik State Sedagogical University named after Sadriddin Aini. Tel.: (office) (+992) 934237985*

Mirzoev Mirzo *- lecturer of the chair of the general history of the Tajik state pedagogical university named after Sadriddin Ayni. Tel.: (office) (+992) 881888501.*

УДК: 9+891.550

БОСМАЧИГАРӢ ВА РАФТИ МУБОРИЗА БАР ЗИДДИ ОН ДАР БУХОРОИ ШАРҚӢ

Мирзоев Ф., Наҷмуддинов Т.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Пас аз сарнагун гардидани тартиботи амирӣ Бухорои Шарқӣ ба макони қуввахои зиддишӯравӣ табдил ёфта буд. Зеро, шароити кӯҳии ин мулкҳо аз як тараф ҳаракати қисмҳои аскарони сурх, махсусан техникаи ҷангии онҳоро душвор гардонида, аз тарафи дигар он ба қуввахои зиддишӯравӣ имконияти ҳар лаҳза ба муқобили тартиботи нав мубориза бурдан ва дар вақти зарурӣ паноҳшуданро медод. Баъд аз он ки шӯриши зиддишӯравии ноҳияҳои Шерободу Шӯрчӣ (декабри соли 1920) аз тарафи қисмҳои аскарони сурх пахш карда шуд, душманони сохти нав боз ҳам шарқтари ҷумҳурӣ-дар водии Ҳисору Кӯлоб, Вахшу Қаротегин ҷамъ омаданд. Илова ба ҳамаи ин дар водиҳои номбурда дастаҳои боқимондаи амирӣ ҳам кам набуданд.

Ҳангоми ба хоки Афғонистон гурехтани амир Олимхон ӯро тахминан 300 нафар сарбозони содиқаш ҳамраҳӣ карданд.

Қисми зиёди сарбозони амирӣ, ки дар хоки ҷумҳурии Бухоро мондаанд, низ ба гурӯҳҳо тақсим шуда, дар ноҳияҳои гуногуни сарҳадӣ бо Афғонистон пинҳон шуда буданд. Онҳо дар аввал аз муқобилияти рӯйрост бо қисмҳои аскарони сурх худдорӣ намуда, барои баромади умумӣ мавқеи қулайро интизорӣ мекарданд. Дузду ғоратгарон вазъиятро истифода бурда, мардумро бераҳмона тороҷ мекарданд. Дар натиҷа дар сарзамини Бухорои Шарқӣ ҷамъияти нав ҳанӯз пойдор нагардида, онро ҳаракати нав-зиддишӯравӣ фаро гирифта буд. [6, с. 319]

Ба ин қуввахо яке аз собиқ амалдор ва саркардаи номии амирӣ Иброҳимбек сарварӣ мекард. Мувофиқи баъзе маълумотҳо, ҳамон лаҳза дар атрофи Иброҳимбек аллакай тақрибан 10 ҳазор нафар мардум ҷамъ омадаанд. Ин қувваи бузург ба Иброҳимбек имконият дод, ки дар бисёре аз маҳалҳои (мулкҳои) номбурда Ҳокимияти Шӯравиро барҳам дода, тартиботи кӯҳнаи амириро аз нав барқарор намояд. [5, с. 74]

Инак, дар нимаи дуюми баҳори соли 1921 қуввахои дар атрофи Иброҳимбек ҷамъ гардида, аллакай барои мавҷудияти Ҳокимити Шӯравӣ хавфноктарин қувва на танҳо дар мулкҳои Кӯлоб, балки қариб барои тамоми Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб мерафт. Барои пахш намудани ҳаракати зиддишӯравии ин мулкҳо қисмҳои асосии аскарони сурхи дар тамоми мулкҳои Бухорои Шарқӣ буда, аз он ҷумла дар водии Қаротегин маскангирифта, сафарбар карда шуданд. Вале ҳамин, ки аскарони сурх дар самти Кӯлобу Балҷувон (нимаи дуюми моҳи май) амалиёти ҷангиро сар карда, баъзе гурӯҳҳои Иброҳимбекро шикаст доданд, қисмҳои ҷудогонаи он ба водии Қаротегин ва Ҳисор гузаштанд. Дар натиҷа охири моҳи май ва аввали июни ҳамон сол водии Қаротегинро низ ҳаракати зиддишӯравӣ фаро гирифт, ки ба он Фузайл Махсум, Эшони Султон ва дигарон сарварӣ мекарданд. [5, с. 7.]

Охири моҳи май ва аввали июни соли 1921 дар водии Қаротегин, Вахон ва Дарвоз тартиботи Шӯравӣ барҳам дода шуд ва тартиботи амириро аз сари нав барқарор намуданд.

Иброҳимбек, баъди шикастхӯрӣ дар самти Кӯлобу Балҷувон, дастаҳои худро асосан аз ҳисоби лақайҳо зиёд намуда, барои ба по хезонидани боқимонда мардуми лақай ва мардуми водии Ҳисор кӯшид. Дар ноҳияҳои Кӯлобу Балҷувон бошад қуввахои зиддишӯравӣ минбаъд бештар дар атрофи Давлатманбий ҷамъ омаданд.

Ҳанӯз моҳи ноябри соли 1921 бо ташаббуси собиқ полковники турк, нозири ҳарбии вилояти Шеробод Ҳасан-афандӣ дар маркази Қубодиён гирдиҳамоие барпо гардид. Ӯ ба ҳозирон эълон намуд, ки ҳамроҳи ӯ Анварпошо ҳузур дорад. Ин меҳмони нохонда гӯё бо мақсади "озод кардани Бухоро аз дасти болшевикон" омадааст. Анварпошо мехост сарварии умумии қувваҳои зиддишӯравии Бухорои Шарқиро ба дасти худ гирад. Бо ҳамин мақсад Анварпошо аз Қубодиён ба Ҷилликӯл ва охирҳои он моҳ ба қароргоҳи Иброҳимбек Кӯктош (ҳозира шаҳраки Сомониён) омад. Иброҳимбек дар аввал ба садоқати Анварпошо нисбат ба қувваҳои зиддишӯравӣ бовар накарда, ӯро бо отрядаш ҳатто беяроқ кард ва ба ҳабс гирифт. Баъди аз амир Олимхон омада расидани хабари садоқатмандии Анварпошо нисбат ба ӯ, Иброҳимбек одамони Анварпошоро аз ҳабс озод намуда, яроқашонро баргардонид. Вале минбаъд ҳам Иброҳимбек ба Анварпошо сари таъзим фуруд наовард. Амир Олимхон Анварпошоро сарфармондеҳи "лашкари ислом" таъин намуд. [5, с. 76]

Сӯиқасди У. Пӯлодхоҷаев моҳи сентябри соли 1921 қариб тамоми ноҳияҳои Бухорои Шарқиро ҳаракати зиддишӯравӣ фаро гирифта буд. Дар худи ин моҳ дар Кӯктош ҷамъомади сарварони дастаҳои (қӯрбошиҳои) зиддишӯравӣ барпо шуд ва дар он ба Иброҳимбек унвони "сардори лашкари ислом"-ро доданд.

Вазъи Бухорои Шарқӣ роҳбарони ҷумҳурии Бухороро осуда намегузошт. 27-уми сентябри соли 1921 бо мақсади мустаҳкам намудани органҳои ҳокимияти маҳаллӣ ва корҳои мудофиавӣ, дуруст ба роҳ мондани муносибатҳои байни қисмҳои аскарони сурх ва муассисаҳои маҳаллӣ ва ғайра ба ниммулк раиси Кумитаи Иҷроияи Марказии Шӯроҳои ҶХШБухоро Усмонхоҷа Пӯлодхоҷаев фиристода шуд. Бо ҳамроҳии ӯ отряди 400 нафараи милитсионерон бо сарварии Алӣ Ризо буданд. Дар роҳ ба онҳо отряди 200 нафараи нозири ҳарбии Бойсун Дониёрбек (Дониёр афандӣ) ҳамроҳ гардиданд.

У. Пӯлодхоҷаев миёнаи ноябри соли 1921 ба Душанбе омада расид. Аввали моҳи декабри соли 1921 дар Кӯктош, дар қароргоҳи Иброҳимбек, бо иштироки худи ӯ, бо ташаббуси Анварпошо ҷамъомади сарварони дастаҳои зиддишӯравӣ барпо гардид. Дар он намояндагони Усмонхоҷа Пӯлодхоҷаев - Алӣ Ризо ва Дониёр ҳам, ки гӯё барои "ғун кардани" озуқаворӣ ва эму хошок омада буданд, ширкат доштанд. Дар ҳамин ҷамъомад нақшаи забти Душанбе кашида шуд.

9-уми декабри соли 1921, соати 19-^{00} дар Душанбе, бо ташаббуси У. Пӯлодхоҷаев, гӯё ба шарафи комиссари ҳарбии гарнизони Душанбе Марозенко ва гусели консули генералии Русия дар Бухорои Шарқӣ Нагорный "зиёфате" барпо гардид. Дар он муовини комиссари ҳарбӣ Мухин низ иштирок дошт. Соҳибони зиёфат У. Пӯлодхоҷаев, Алӣ Ризо, Дониёр ва дигарон нимишабӣ "меҳмонони" худ Марозенко, Мухин ва Нагорнийро беяроқ ва ҳабс намуданд, инчунин ба беяроққунии баталони сеюми полки ҳафтумро сар карданд. Баталони дуюм аз ин хиёнаткориҳо воқиф гардида, муқобилият нишон дод. Дар натиҷа, 10 –уми декабр дар Душанбе ҷанги сахт ба амал омад. Баталёни дуюм дар баробари бартараф намудани ҳуҷуми 800- нафараи саворагони сӯиқасдчӣ, инчунин ҳабсшудагонро озод намуда, яроқҳои баталёни сеюмро баргардонид. Миқдори аскарони сурхи гарнизон тақрибан 600-700 нафар буд. Бо ташаббуси Анварпошо барои забти Душанбе қувваи иловагӣ фиристода шуд. Ҷанг се шабонарӯз давом кард. Ниҳоят қувваҳои зиддишӯравӣ аз забти Душанбе умедашонро канда, ба қафо гаштанд. Баъди ин воқеа У. Пӯлодхоҷаев, Алӣ Ризо ва Дониёр ба кӯҳҳои Боботоғ пинҳон шуданд. Онҳо дар натиҷаи барҳӯрдан бо дигар гурӯҳҳои зиддишӯравӣ боигарии худро талаф дода, пароканда гардиданд. У. Пӯлодхоҷаев ва Алӣ Ризо ба Афғонистон гурехтанд. Дониёр бошад 70 нафар милитсионерони содиқашро гирифта, худро бек эълон карда, ба сӯи Санггардак ҳаракат кард ва минбаъд муборизаро ба муқобили тартиботи нав давом дод.

Ташкил намудани Комиссияи фавқуллодаи диктаторӣ (Диккомиссия). Баъди барбод рафтани сӯиқасди У. Пӯлодхоҷаев ҳам вазъи Душанбе беҳтар нагардид. Баръакс дар атрофи он аз ҳар сӯ гурӯҳҳои зиёди зиддишӯравӣ ҷамъ омаданд, ки миқдори умумии онҳо то ба 10- ҳазор нафар расид. Дар натиҷа Душанбе аз тарафи ин қувваҳо ба муҳосира гирифтор шуд ва он ду моҳ давом кард.

Комиссари ҳарбии гарнизони Душанбе Марозенко ва консули генералии Русия Нагорный вазъиятро ба инобат гирифта, бо Иброҳимбек роҳи музокираро пеш гирифтанд, ки он соли 1921 дар нимаи дуюми моҳи декабр 12 рӯз давом кард. 26-уми декабр худи Нагорный ҳам ба Кӯктош рафта бо Иброҳимбек во хӯрд. Талаби ягонаи Иброҳимбек – "аз Бухорои Шарқӣ тамоман баровардани қисмҳои аскарони сурх буд." Вале ин ҳама гуфтушунидҳо натиҷа надоданд. 1-уми январи соли 1922 Иброҳимбек ба муқобили Ҳукумати Шӯравӣ ҷанг эълон кард. [6, с. 326]

2-юми январи соли 1922 дар маҷлиси якҷояи КМ ҲК Бухоро, Кумитаи Иҷроияи Марказӣ (КИМ) ва Шӯрои Нозирони ҷумҳурии Бухоро бо сабаби душвор гардидани вазъияти ҳарбию сиёсӣ дар Бухорои Шарқӣ, махсус барои ин гӯшаи дурдасти ҷумҳурӣ, Комиссияи фавқулоддаи

диктатории КИМ ҶХШБухоро (Диккомиссия), бо сарварии Носир Ҳакимов ташкил карда шуд. Ба комиссия супориш дода шуд, ки аз 10-уми январ дер намонда ба Душанбе равад. 8-уми январ раёсати КИМ ҶХШБухоро тартиби кори ин комиссияро тасдиқ намуд.

Фаъолияти диккомиссия сарзамини вилоятҳои Шеробод, Ҳисор, Ғарм ва Кӯлобро дар бар мегирифт. Дар ҳудуди ин вилоятҳо тамоми ҳокимияти сиёсӣ, ҳарбӣ ва судӣ ба ихтиёри диккомиссия гузашт. Диккомиссия фаъолияти худро муваққатан дар ҳудуди вилоятҳои Қаршӣ, Шаҳрисабз ва Каркӣ низ паҳн карда буд. Вале дар ин вилоятҳо диккомиссия дар доираи Конститутсияи ҶХШБухоро амал карда, мебоист ҳар чӣ зудтар тартиботи давлатиро барқарор мекарданд.

Дар назди комиссияи диктаторӣ шӯрои иқтисодӣ (ё худ машварати иқтисодӣ), шӯбаҳои назорати давлатӣ, адлия, замину об, сохтмон, ташкилотҳои табобатӣ, маорифи халқ, трибунали ҳарбии инқилобӣ, маъмурияти муҳофизат, маъмурияти нақлиёт, комиссариати фавқулоддаи молиявӣ ва комиссияи андоз вуҷуд дошт. Худи диккомиссия ба муддати нисбатан муайяни кӯтоҳ, то 31-уми марти соли 1922 ташкил карда шуда буд. Он бо мақсади: аз як тараф мубориза бурдан ба муқобили қувваҳои зиддишӯравӣ ва аз тарафи дигар ба низом даровардани вазъи иқтисодию сиёсии Бухорои Шарқӣ бунёд гардид. Вале бо сабаби дар ҳудуди Бухорои Шарқ тӯл кашидани ҳаракати зиддишӯравӣ комиссияи номбурда ба “Комиссияи диктаторӣ оид ба корҳои Бухорои Шарқӣ” табдил ёфт ва фаъолияти худро то тобистони соли 1924 давом дод. Чунин комиссия дар дигар нуқтаҳои ҷумҳурии Бухоро, аз ҷумла дар қисми марказии (ғарбии) он ҳам, бо мақсади мубориза ба муқобили қувваҳои зиддишӯравӣ ташкил карда шуд. [6, с. 327]

5-уми июни соли 1922 дар тамоми вилоятҳои Бухорои Шарқӣ Шӯрои ҳарбии инқилобӣ (Реввоенсовет) ташкил карда шуд, ки он мебоист тамоми сарварони ҳарбӣ ва шаҳрвандиро муттаҳид намуда, органҳои ҳокимияти маҳаллиро мустаҳкам менамуд. Ин шӯроҳо дар як вақт бо диккомиссия амал мекарданд.

Боз ҳам қувват гирифтани ҳаракати зиддишӯравӣ дар ҶХШБухоро аввали соли 1922 ҳаракати зиддишӯравӣ қариб тамоми ҳудуди Бухорои Шарқиро фаро гирифта буд. Масъулони қисмҳои аскарони сурх чунин вазъиятро таҳлил намуда, онро ҳамчун шӯриши халқӣ ҳисобида, 14-уми феврал қисмҳои худро аз Душанбе бароварданд. 22-юми феврал ин қисмҳо дар Бойсун бо дигар қисмҳои аскарони сурх муттаҳид гардиданд. Душанбе бошад ба ихтиёри дастаҳои Иброҳимбек гузашт.

15-уми июни соли 1922 ҳуҷуми васеи қисмҳои аскарони сурх ба муқобили Анварпошо сар шуд. Онҳо ба қаноторо тақсим гардида-қаноти чап бо сардории А.Я.Мелкумов аз Бойсун ба сӯи Деҳнав, Ҳисор, Душанбе, Кофарниҳон, Файзобод ва қаноти рост, бо сардории Богданов, аз секунҷаи Шеробод-Кокайти-Тирмиз ба сӯи Кубодиён, Кӯрғонтеппа, Кӯлоб, Балҷувон ҳаракат карданд. Дар худи ҳамон рӯз дар маҳали Бойсун-Работ бо қисмҳои Анварпошо ҷанги сахт ба амал омад. Дар ин ҷанг Анварпошо на танҳо талафоти зиёд дод, ҳатто посбонони шахсии вай ба қисмҳои аскарони сурх асир афтоданд. Қисмҳои боқимондаи Анварпошо роҳи гурезро пеш гирифтанд. Қисмҳои аскарони сурх аз қафои аскарони гурезаи Анварпошо думболагир шуданд. Онҳо дар натиҷаи ҷангҳои шадид 18-уми июн Деҳнав ва Юрчӣ, 30-юми июн - Регар, 1-уми июл - Қаратоғ, 2-юми июл - Ҳисор, 14-уми июл-Душанберо аз сари нав ба даст даровардаанд. Баъди шикастхӯрӣ дар ҷанги шадидӣ назди Душанбе, дастаҳои Анварпошо ба ҳар сӯ пароканда гардиданд. Аз ҷумла дастаи Мастчоҳ бо сардории Раҳмондодхоҷ ба қаторкӯҳҳои Ҳисор, дастаи Қаротегину Дарвоз бо сардории Фузайл Махсум ва Эшони Султон ба сӯи Янгибозор (Вахдат), қисмҳои ба худи Анварпошо содиқ ба воситаи Кӯктош ба водии Лақай гурехтанд. Дар ин лаҳза, қисмҳои дигари аскарони сурх (қаноти рост) 3-юми июл - Ҷилликӯл, 4-уми июл - Кӯрғонтеппа ва 17-уми июл - Кӯлобро гирифта, гузаргоҳи дарёи Панҷро аз Чубек то Баҳорак ишғол намуданд. Дар натиҷа пеши роҳи Анварпошо, барои ба Афғонистон гурехтан, баста шуд. Анварпошо аз ин воқеа огоҳ гардида, аз Кӯрғонтеппа ба сӯи Сангтӯда ҳаракат кард. Бо ҳамроҳии ӯ дастаи Балҷувон, бо сарварии Давлатманбий низ буд. Дар назди деҳаи Сангтӯда ҷанги сахтарине ба амал омад. Анварпошо шикаст хӯрда ба сӯи Балҷувон гурехт. 17-20 -уми июли соли 1922 дар Балҷувон ҷанги шадиде рӯй дод. Анварпошо, тақрибан бо 500 нафар аскарони содиқаш ба сӯи деҳаи Обдара ақиб гашт. 4-уми август дар наздикии ин деҳа бо Анварпошо ҷанги шадиди охирин ба амал омад. Дар ҳамин ҷанг вай 5 маротиба захмин гардида, ҳалок шуд. Инчунин дар ин муҳориба Дониёрбек ва Давлатманбий ҳам сахт ярадор гардиданд. Бо ҳамин ҷанг “иғвои Анварпошо” барояш ба тарзи фоҷеавӣ анҷом ёфт. [5, с. 81-82]

Барбод рафтани иғвои Фузайл Махсум давраи иғвои Анварпошо (ноябри соли 1921-августи соли 1922) нуқтаи баландтарини ҳаракати зиддишӯравӣ дар сарзамини ҷумҳурии Бухоро, махсусан Бухорои Шарқӣ ба ҳисоб меравад. Баъди маҳви Анварпошо, албатта ин ҳаракат анҷом наёфт, вале рӯ ба пастравӣ ниҳод. Рӯз аз рӯз сарварони он дастаҳо эътибори худро дар байни мардуми оддӣ аз даст медоданд. Баръакс, тартиботи нав, дар натиҷаи чорабиниҳои

гуногун, аз ҷумла авфи умумӣ, муддате қатъ гардидани ситонидани андозҳо, тақсим кардани замин, ба деҳқонон додани қарзи ҳасана, тухмӣ ва ғайра соҳиби эътибор мегардид.

Вале дастаҳои зиддишӯравӣ дар сарзамини Бухорои Шарқӣ ҳанӯз пурра маҳв нашуда, балки аксарашон пароканда гардида буданд. Инак, августи соли 1922, бо мақсади муттаҳид нигоҳ доштани қувваҳои Анварпошо, амир Олимхон дар шаҳри Кобул машварате гузаронида, иғвогари дигар, афсари дигари турк Ҳочӣ Салимбойро, ки бо номи "Салимбек" ҳам маълум аст, вориси Анварпошо эълон намуда, ба сӯи Бухоро фиристод. Дар ин лаҳза низ қувваи нисбатан хавфноки зиддишӯравӣ, гурӯҳҳои Иброҳимбек ба ҳисоб мерафт, ки дар Лақай ҷойгир буданд. [6, с. 330]

Тирамоҳи соли 1922 Салимпошо аз дарёи Панҷ гузашта бе муқобилият ба Қалъаи Хумб дохил шуд. Ӯ аз он ҷо бо кӯмаки Эшони Султон ба Ғарм, ба назди Фузайл Махсум омад. Дар ин ҷо вай аз муборизаи байни Эшони Султон ва Фузайл Махсум барои ҳокимият воқиф гардида, онро ба фоидаи худ истифода бурд. Фузайл Махсум бо дастгирии Салимпошо Эшони Султонро шикаст дода, ӯро бо ҳамроҳии бародараш Эшони Сулаймон ба дор кашонд, Кӯри Шерматро низ, ки он ҷо буд, шикаст дод. Вале Кӯри Шермат аз чанголи Фузайл Махсум халос хӯрда, ба водии Олой гурехт. Баъд аз ин Фузайл Махсум тамоми қувваҳои зиддишӯравии Дарвозу Қаротегинро ба итоаташ дароварда, худро амир эълон кард. Вай Салимпошоро ба ивази дастгирӣ ва кӯмакаш ҳамчун вориси Анварпошо эътироф кард. Салимпошо моҳи декабри соли 1922 бо ҳамроҳии бародари Фузайл Махсум ва отряди 500-600 нафара ба Кӯлоб омада, баъди муҳорибаи шадид шаҳрро ба даст даровард. Вале қисмҳои аскарони сурх бо зудӣ Кӯлобро аз Салимпошо баргардонида гирифтанд. Баъди чунин нобарорӣ Салимпошо ба водии Ҳисор рафт. Феврали соли 1923 вай ба соҳили рости дарёи Вахш гузашта, деҳаи Шӯрёнбошро маркази худ қарор дод. Дар он ҷо бо сарварони отрядҳои гуногуни зиддишӯравӣ вохӯрда, ба онҳо супориш дода, худ бо қӯшунҳои тахминан 4 ҳазор нафара ба сӯи Ғузору Қаршӣ ҳаракат кард. Иброҳимбек, ки нисбат ба Салимпошо ҳам чандон содиқ набуд, бо қӯшунҳои 2- ҳазор нафарааш дар Бухорои Шарқӣ монд. [6, с. 331.]

Иғвогари нав - Салимпошо ният дошт, ки бо ҳаракат ба сӯи Ғузору Қаршӣ на танҳо қувваҳои зиддишӯравии Бухорои Маразӣ (Ғарбӣ), балки мардуми тамоми ҷумҳурии Туркистонро низ ба муқобили тартиботи нав бархезонад. Вале дар наздикии Қаршӣ, дар деҳаи Тошлик дастаҳои Турдитӯқсабо, ки барои ҳамроҳшавӣ бо отряди Салимпошо мешитофтанд, торумор карда шуданд. 13-уми марти соли 1923 қисмҳои асосии қӯшунҳои Салимпошо дар секунҷаи Болдур-Ғузор - истгоҳи роҳи оҳани Тангиҳарам иҳота ва маҳв гардиданд. Баъди ин муҳориба Салимпошо бо отряди начандон зиёд ба кӯҳҳои Ҳисор гурехт. Акнун зиддияти байни Салимпошо ва Иброҳимбек хеле боло гирифта буд. [6, с. 330] Иброҳимбек ба Салимпошо на танҳо итоат карданро намехост, балки аз Салимпошо талаб мекард, ки ба ӯ итоат кунад. Чунин рақобат боиси парокандагии дастаҳои ҷудогонаи онҳо ва маҳвашон аз тарафи қисмҳои аскарони сурх гардид. Баъди ин ҳама ноумедиҳо Салимпошо, бо отряди ба худ содиқ 15-уми июли соли 1923 аз дарёи Панҷ гузашта, ба Афғонистон гурехт. Бо ҳамин иғвои Салимпошо ҳам бенатиҷа анҷом ёфт. [6, с. 331.]

Тобистони соли 1923 қисмҳои асосии асарони сурх барои маҳви қӯшунҳои Фузайл Махсум нигаронида шуданд. Ҳалли ин масъаларо маҳви қувваҳои зиддишӯравии Мастчоҳ осон гардонид. Зеро, ба муқобили қувваҳои Фузайл Махсум ҳам аз болои Мастчоҳ (отряди эъзомияи Самарқанд, бо сарварии Е.Н. Шветсов) ва ҳам аз тарафи Оби Гарм (отряди эъзомия бо сарварии Баранов) ҳуҷум карданд. Қисмҳои Баранов моҳи июл Оби Гармро ишғол карданд. Ба муқобили дастаҳои Фузайл Махсум дар деҳаҳои водии Қаротегин қисмҳои Шветсов ва Баранов ҷангҳои шадид бурданд. Фузайл Махсум ба сӯи Дарвоз ақиб гашт. Миёнаи моҳи август дар Дарвоз ҳам ба ӯ шикаст доданд.. Фузайл Махсум бошад аз дарёи Панҷ гузашта, ба Афғонистон гурехт. Иттифоқчии вай, собиқ беки Дарвоз Диловаршо дар ҷанг ҳалок гардид. Ниҳоят дар водии Қаротегин ва Дарвоз Ҳокимияти Шӯравӣ аз сари нав барқарор карда шуд. [6, с. 332]

Ҳамин тавр, Бухорои Шарқӣ аз дастаи ғоратгарони босмачӣ озод гардида, тартиботи нав барқарор гардид.

АДАБИЁТ

1. Ганковский Ю.В. Персонажи «с той стороны». Ибрагим-бек Локай // Азия и Африка сегодня. – 1994. - №4. – С.61-63.;
2. Ганковский Ю. Персонажи "с той стороны". Энвер-паша среди басмачей// Азия и Африка сегодня. М., 1994. № 5. С. 59-61.
3. Джалилов Ш. Борьба с басмачеством в Ходжентском уезде (1917-1923 гг.). Душанбе, 1968.
4. Илютко Ф. Басмачество в Локае. М.-Л., 1929.
5. Иркаев М., Николаев Ю., Шаропов Я. Очерк истории Советского Таджикистана (1917-1957). Сталинабад 1957.

6. Ҳотамов Н. Таърихи халқи тоҷик (аз солҳои 60-уми асри XIX то соли 1924). - Душанбе, 2007.

БОСМАЧЕСТВО И ХОД БОРЬБЫ ПРОТИВ НЕГО В ВОСТОЧНОЙ БУХАРЕ

После свержения эмирского режима, Восточная Бухара превратилась в очагу контрреволюционных сил.

Остатки эмирских войск которые остались в Бухаре разделились на определьные группы. В начале они воздержживались от прямого противостояния с частями красной армии и ждали подходящего момента для общего нападения. Воры и разбойники используя такого положение безжалостно разгрябляли народ. В результате на территории Восточной Бухаре начались антисоветские движения.

Командующий красной армии анализировав такую ситуацию, и 14 февраля вывели войска из Душанбе. Душанбе перешел в руках группировки Иброхимбека. Теперь противостояние между Салимпошо и Иброхимбеком возрастало. Иброхимбек не только не подчинялся Салимпошо, но и требовал у того подчинение. Такое соперничество стало причиной распада отдельных группировок антивосоветских сил и сех разгром со стороны частей красной армии. Вконец, в Восточном Бухара заново восстановилось советская власть.

Таким образом, Восточная Бухара освободила от рук басмачских разбойников Красная армия и в регионе заново восстановили новый порядок.

Ключевые слова: *Гражданская война, басмачество, Ибрахимбек, Бухара, Советская власть, Каратегин, Дарваз, Фузайл Махсум, Анварпашша, Гиссар, эмир, Олимхан, Эшон Султан, уничтожение, исход, отряд.*

BASMACHI AND THE WAYS OF STRUGGLES AGAINST IT IN EASTERN BUKHARA

After the overthrow of the emir's regime, Eastern Bukhara turned into a hotbed of counterrevolutionary forces.

The remnants of the emir's troops that remained in Bukhara were divided into certain groups. In the beginning they refrained from directly confrontibg the Red Army units and wited for the right moment of a general attack. Thieves and robbers using this position mercilessly ransacked the people. As a result, anti-Soviet movements began on the territory of Eastern Bukhara.

The commander of the Red Army analyzed this situation, and on February 14, troops were withdrawn from Dushanbe. Dushanbe passed into the hands of Ibrohimbek group. Now the confrontation between Salimposho and Ibrohimbek was growing, Ibrohimbek not only disobeyed Salimposho, but also demanded that he should obey. Such rivalry caused the collapse of anti-Soviet forces and the rout from the parts of the Red Army their destruction by the Red Army. Finally, Soviet power again restored in Eastern Bukhara.

Thus, Eastern Bukhara freed the Red Army from the hands of the Basmachi robbers and restored a new order in the region.

Key words: *Civil war, basmachestvo, Ibrohimbek, Bukhara, Soviet authority, Qarotegin, Darvoz, Fuzayl Makhsum, Anvarposho, Hissor, emir, Olimkhon, Eshoni Sulton, destruction, outcome, grouping.*

Сведения об авторах:

Мирзоев Фарход., Наджмуддинов Толибшох *- старший преподаватель исторический факультета истории, кафедры всеобщей истории Таджикский государственний педагогический Университет имени С. Айни*

About the authors*:*

Mirzoev Farhod., Najmuddinov Tolibshoh *- the head teachers of the World History Department of historical faculty of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Ayni*

ПРОБЛЕМЫ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Фарзонаи Ш.

Таджикский национальный университет

Республика Таджикистан после приобретения независимости на ряду, с реализацией идей реформирования всех отраслей общественной жизни, разработала основные концепции своей внешнеполитической деятельности. Ключевым вопросом этой концепции является политика “открытых дверей”, которая четко определила основные контуры развития внешней политики Республики Таджикистан. Надо подчеркнуть, что внешнеполитическая доктрина Республики

Таджикистан формировалась поэтапно в сложные девяностые годы XX века. Тем не менее, сегодня Республика Таджикистан ведет свою внешнеполитическую деятельность как самостоятельного субъекта мирового сообщества. Во внешней политике Республики Таджикистан существует ряд приоритетов, которые четко оговорены в концепции внешней политики Республики Таджикистан и были утверждены специальным указом Президента Республики Таджикистан от 27 января 2015 года. [1, с. 77.] Во второй главе данного документа четко отражена позиция Республики Таджикистан в отношении глобальных проблем современности, в том числе определена позиция страны в отношении борьбы против современных вызовов и угроз, такие как терроризм, экстремизм и незаконный оборот наркотиков. Действительно, эти проблемы сегодня стали главной причиной нестабильности и многих конфликтов в современном мире. Регион Центральная Азия, по силе своей географической расположенности больше всех страдает от этих угроз.

Лидер нации, Президент Республики Таджикистан, уважаемый Эмомали Рахмон неоднократно поднимал проблемы коллективной борьбы с этими угрозами на разных международных уровнях. Наш Президент с трибуны авторитетных международных организаций неоднократно оповещал мировое сообщество об угрозах экстремизма и терроризма, которые стали главной причиной многолетнего конфликта в Афганистане.

Известный Американский сенатор Джозеф Либерман в одном из своих выступлений высоко оценил усилия нашего Президента в борьбе против экстремизма и терроризма. Он отметил, что Президент Республики Таджикистан ранее до теракта 11 сентября 2001 года, предупредил мировое сообщества об усилении угрозы терроризма. [2, с.327.]

Необходимо заметить, что эти вызовы и угрозы во многом связаны с многолетними вооруженными конфликтами в Афганистане. Республика Таджикистан имеет самую протяженную границу с Афганистаном. Исходя из этого Республика Таджикистан в своей внешнеполитической деятельности уделяет особое внимание этим угрозам. В этой реалистической политике учтены геополитические интересы соседних стран и других заинтересованных мировых держав. По мнению многих таджикских аналитиков, главные приоритеты данной политики прежде всего это добрососедские отношения с Афганистаном, а также поддержка политики национального единства народов Афганистана, мирное разрешение афганского конфликта, борьба против сепаратизма в этой стране, предотвращение незаконного оборота наркотиков и т.д. [3, с.119.]

Стоить подчеркнуть, что в наше время такие термины как безопасность, экстремизм, терроризм, и т.д. постепенно превращаются в ключевые слова международной политики многих стран мира, в том числе страны Центральной Азии разрабатывают свою внешнеполитическую доктрину на основе современной концепции национальной и региональной безопасности.

Республика Таджикистан в связи с внутренними событиями в Афганистане, в том числе с учетом влияния движений Талибан в ходе разрешения афганской проблемы обновила свою внешнеполитическую деятельность с новыми идеями и реальными концепциями скорейшего разрешения этого затяжного конфликта. По мнению академика Талбака Назарова, внешняя политика Республики Таджикистан развивается только с учетом политических реалий современного мира, [4, с. 27.] так как Таджикистан пережил гражданскую войну и столкнулся с его тяжелыми последствиями, поэтому так чувствительно реагирует на появление современных угроз и вызовов. В концепции внешней политики Республики Таджикистан особо подчеркивается, что “Многие внешнеполитические проблемы непосредственно связаны с проблемами национальной безопасности”. [5, с. 204.]

В целом разрешение многих насущных международных проблем непосредственно зависят от международных позиций заинтересованных стран. Следуя этому Президент Республики Таджикистан Эмомали Рахмон выступая с трибун международных и региональных организаций, поднимая вопрос борьбы с терроризмом и экстремизмом, он напоминает о тяжелых последствиях этих угроз, а также подробно разъясняет главные причины появления борьбы с этим злом.

В наше время экстремистские идеи разными путями распространяются среди молодежи и малообразованной части населения. Кроме того, одним из главных факторов развития экстремистских группировок среди молодежи в некоторых мусульманских государствах является неправильное понимание самой сути ислама и его религиозных ценностей. [6, с. 38.] Именно, исходя из этого Правительство Республики Таджикистан особое внимание уделяет духовно-идейному воспитанию молодежи.

Сегодня внешняя политика Республики Таджикистан с точки зрения приоритетов и актуальности проблем является реалистичным и прагматичным. Эта политика сформировалась и реализуется с учетом понимания политики здравого смысла, учитывая национальные

интересы государства, а также уважение интересов соседних стран и обеспечение мира и стабильности в регионе.

Как было отмечено одним из ключевых приоритетов этой политики является политика предупреждения и отстранения современных угроз и вызовов. Поэтому многие страны мира сегодня не только сотрудничают с Таджикистаном, они также заинтересованы в более расширенном экономическом и политическом сотрудничестве. В Центрально - Азиатском регионе Республику Таджикистан признают, как партнёр и страну, имеющую твердую позицию в решении многих насущных мировых проблем международной жизни. Действительно, это является результатом мудрой внешнеполитической деятельности Лидера Нации, уважаемого Президента Республики Таджикистан Эмомали Рахмона. Кроме того, это является ярким свидетельством укрепления международной позиции Республики Таджикистан. На сегодняшний день многие ведущие мировые державы, такие как США, Россия, Китай, а также Европейский Союз заинтересованы в борьбе с терроризмом и экстремизмом и полностью поддерживают позицию Республики Таджикистан.

Многоаспектная политика "открытых дверей" открывает широкий путь для реализации многих внешнеполитических идей Республики Таджикистан, которые, несомненно, повысят авторитет Республики Таджикистан на международном уровне.

В целом надо отметить что, отстранения современных угроз во многом зависит от эффективного внешнеполитического сотрудничества заинтересованных стран. С этой целью сегодня страны должны реализовать программы коллективной борьбы с целью обеспечения мира и стабильности в регионе Центральной Азии и в мире в целом. Мировое сообщество должны услышать неоднократные призывы Республики Таджикистан с целью объективного и мирного решения проблемы Афганистана, без разрешения которого невозможно обеспечить эффективную борьбу с современными угрозами и вызовами. Здравым мировым политическим умам надо с этой целью разработать программу действий с учетом современных реалий и реализовать его коллективно с целью предотвращения и искоренения угрозы экстремизма и терроризма во всем мире.

ЛИТЕРАТУРА

1. Саидов З. Внешняя политика Республики Таджикистан (учебное пособие) - Душанбе, 2017,- с.77.
2. Внешняя политика Республики Таджикистан на современном этапе. – Душанбе: Авесто, 2006,- с.327.
3. Рохнамо А, Афғонистон ва Осиеи Миена,- Душанбе: Ирфон, 2015-с.119.
4. Саидов З. Внешняя политика Республики Таджикистан (учебное пособие). - Душанбе, 2017,- с.27.
5. Назаров Т. Н. Таджикистан: Экономика, политика, международное сотрудничество. - Душанбе: УИ МИД РТ 2001,-с.204.
6. Социальные и психологические проблемы борьбы с международным терроризмом. - М.; 2002-С.38.

ПРОБЛЕМЫ ЭКСТРЕМИЗМА И ТЕРРОРИЗМА ВО ВНЕШНЕПОЛИТИЧЕСКОЙ ДОКТРИНЕ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В современных условиях контртеррористическая деятельность может быть достигнута только посредством решительных и немедленных мер. Согласно Концепции внешней политики Республики Таджикистан, борьба с терроризмом и экстремизмом, перерастая в глобальное международное явление, должна осуществляться с использованием возможностей всех ветвей власти на основе тесного сотрудничества с общественными организациями. В Концепции внешней политики Республики Таджикистан особое внимание уделяется этим глобальным проблемам современного мира. В вышеуказанной концепции четко определена позиция Республики Таджикистан по отношению к угрозам и вызовам современности.

Для успешной разработки методов борьбы с экстремизмом и терроризмом необходим мировой и отечественный опыт спецподразделений и организаций, взаимодействие органов государственной власти, общественных организаций, средств массовой информации, детально анализируется позиция Республики Таджикистан в коллективной борьбе с экстремизмом и терроризмом.

Ключевые слова: *внешняя политика, доктрина, экстремизм, терроризм, глобальные проблемы и современные вызовы.*

PROBLEMS OF EXTREMISM AND TERRORISM IN THE EXTERNAL - POLITICAL DOCTRINE OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

In modern conditions, counter-terrorism activities can only be achieved through decisive and immediate measures. According to the Foreign Policy Concept of the Republic of Tajikistan, the fight against terrorism and extremism, developing into a global international phenomenon, should be carried out using the

capabilities of all branches of government on the basis of close cooperation with public organizations. In the concept of foreign policy of the Republic of Tajikistan, special attention is paid to these global problems of the modern world. In the above concept, the position of the Republic of Tajikistan is clearly defined in relation to the threats and challenges of modern times. For successful development of methods to combat extremism and terrorism, world and domestic experience of special units and organizations, cooperation between state authorities, public organizations, and the media are needed, and the position of the Republic of Tajikistan in the collective struggle against extremism and terrorism is analyzed in detail.

Key words: *foreign policy, doctrine, extremism, terrorism, global problems and modern challenges.*

Сведения об авторе:

Фарзонаи Шамсиддин *- ассистент кафедры дипломатии и внешней политики факультета международных отношений Таджикского национального университета Тел: (+992) 918722532, E - mail: fairy-f@mail.ru*

About the author:

Farzonai Shamsiddin *– assistant of the department of diplomacy and foreign policy of the faculty of international relations of Tajik national University, tel. 992) 918722532, E - mail: fairy-f@mail.ru*

УДК: 371. (091) (575.3)

НИГОҲЕ БА ТАЪРИХ ВА ТАҲАВВУЛИ НИЗОМИ МАОРИФ ДАР ШАҲРИ КӮЛОБ

Алишери А., Ализода А. А., Муродов А. Ш.

Донишгоҳи давлатии Данғара

Шаҳри Кӯлоб, ки таърихи беш аз 2700-сола дорад, тӯли ин дар таърихи пуршебу фароз ҳамеша маркази тамаддун, илму маориф ва адабу ҳунар будааст. То таъсиси макотиби расмию давлатӣ марокизи аслии таълимӣ асосан масчидҳо, бахсус масочиди ҷомеъ, хонаҳои олимон, дӯконҳои ашхоси бесавод, работҳо, хонақоҳҳо, суффаҳои назди биноҳои шахсӣ ва ҷамъиятӣ, макотиби ибтидоӣ барои писарон ва духтарон дар алоҳидагӣ ва мударис буданд. Олитарин макони омӯзишӣ, ки дар сатҳи макотиби олӣ ҷийдоштанд, мадрасаҳо буда ва дар онҳо танҳо мардҳо таҳсил менамуданд.

То барпо намудани Ҳокимияти Шӯравӣ дар шаҳри Кӯлоб дар радифи дигар марокизи таълимӣ ҳамчунин чандин мадраса, ки дар онҳо на танҳо ҷавонони саросари минтақа, балки берун аз онҳам таҳсил таҳсил менамуданд. Аз ҷумла дар мадрасаи ашитин ва ё Абдуллоҳхонӣ, ки дар охири қарни XVIII аз ҷониби Абдуллоҳхон ном шахси сарватманд дар гузари Сари бозор, дар маркази Кӯлоби кӯнунӣ бунёд шуда буд, ҳудуди 200 нафар толибилм таҳсил менамуд. Ин мадраса дорои 40 ҳуҷра (дарсхона), китобхона, ҳамом ва заминҳои вақф буда, дар он устодоне аз қабили муфтӣ Маҳмуд, муфтӣ Ҷалол, муфтӣ Абдулмумин, муфтӣ Маҳмуд, муфтӣ Саидкабир, ки ҳама хатмкардагони мадориси бузурги шаҳрҳои Самарқанду Бухоро буданд, тадрис мекарданд. Бинои мадраса то соли 1933 вуҷуд дошт.

Мадрасаи Тебалай дар қисмати шарқи Кӯлоб ҷой дошта, дорои 17 ҳуҷра ва беш аз 200 нафар донишҷуӯ буда, ба онҳо мударисоне чун домулло Одина, домулло Наим, домулло Нор тадрис менамуданд. Ин мадраса то соли 1921 фаъолият намуда ва бинои он баъдан ба хонаи кӯдакони ятим бепарастор табдил дода шуд.

Мадрасаи мазор ва ё мадрасаи Ҳазрати Амирҷон дар паҳлӯи одамгоҳи Мир Саид Алии Ҳамадонӣ воқеъ гашта, дар он ҳудуди 100 нафар шогирд сабақ мегирифтанд. Ин мадраса дорои 40 ҳуҷра, китобхонаи дорои беш аз 5 ҳазор ҷилд китоб ва заминҳои зиёди вақф буд. Яке аз мудариссони он бо исми эшони Хон бош аз сӣ сол дар ин ҷо тадрис намуда ва охирин мудариси ин мадраса домулло Абдулвадуд ном шахс будааст.

Мадрасаи Сангов ва ё Мадрасаи қозӣ бо 20 ҳуҷра ва беш аз сад донишҷӯ дар гузари Сангови кӯчаи ба номи Лоҳутии кунуни воқеъ гашта, мударисони он домулло Набӣ, муфтӣ Нуъмон, домулло Муродча будаанд.

Мадрасаи Ҳоҷӣ Раҷаббой бо бист ҳуҷра ва беш аз шаст нафар донишҷӯ дар қмсмати шимолу шарқии шаҳр фаъолият намуда, охирин мударриси он Муҳамад Амин будааст. Ин мадраса ҳанӯз дар асри XIX аз ҷониби яке аз сарватмандони шаҳр Ҳоҷӣ Раҷаббой дар ду ошёна бино гашта ва бо мадрасаи боғи калон низ шинохта мешуд.

Мадрасаи қосимхӯҷа ва ё Мадрасаи Мирӣ дар байни солҳои 1915-1916 аз ҷониби беки Кӯлоб Қосимхӯҷа дар маҳаллаи Тебалай бунёд ёфта, дорои 30 ҳуҷра ва 70 нафар донишҷӯ

буда,ки ба онҳо устодоне чун домулло Ирфон ва домулло Назирмуҳамад дарс мегуфтанд.[1, с.97]

Мадрасаи чармгарони поён дар самти ҷануби маҳаллаи Чармгарони боло аз ҷониби ҳокими шаҳр дар солҳои 1855-1864 бо номи “Мадрасаи хиштӣ” бино гардида, дар он 50 нафар донишҷӯ таҳсил менамуданд. Аз мударисони он муфтӣ Саидакбар ва муфтӣ Маҳмуд будаанд.

Мадрасаи Қорихона ва ё Мадрасаи Азимбой дар гузари Бозорбой фаъолият намуда, дорои Қорӣ Давлат ва Қорӣ Қосим сабақ медоданд. Аз номи мадраса бармеояд, ки он асосан барои ҷомеаи онрӯза ҷориёни Қуронро тайёр менамуд.

Пас аз барқарор гардидани ҳокимияти Шӯравӣ бо ташаббуси ҷузъу томҳои сарбозони сурх соли 1923 нахустин муассисаи омӯзишшо парваришӣ

Мактаб –интернат дар шаҳри Кӯлоб таъсис дода шуд. Баъдан таъсиси мактабҳо роҳандозӣ шуд. Аз ҷумла соли 1930 мактаби ибтидои ба номи К.Е. Ворошилов ташкил карда шуд, ки он то соли 1937 мактаби ибтидоӣ ва тосоли 1947 мактаби ҳафтсола буд. Дар заминаи он ҳоло мактаби таҳсилоти умумии №42 фаъолият дорад. Соли 1932 барои фарзандони аҳолии русзабони шаҳр низ мактаби ибтидоӣ таъсис дода шуда, соли 1946 ба вай номи П.В. Чкалов дода шуд. Ин мактаб аз соли 1941 ба мактаби миёнаи нопурра ва аз соли 1949 ба мактаби миёна табдил ёфт. Дар заминаи он ҳоло мактаби таҳсилоти умумии №1 фаъолият менамояд. [2, с. 281]

Дар солҳои баъдӣ таъсиси макотиб дар шаҳри Кӯлоб тибқи тартиби хронологӣ чунин сурат гирифтааст: соли 1954 мактаби №6, соли 1965 мактаби рақами 7,соли 1966 мактаби №3, соли 1971 мактаби №8, соли 1972 мактаби №9, соли 1979 мактаби №2, соли 1989 мактаби №40 ба фаъолият шурӯъ намудаанд.

Дар соли таҳсили 2002-2003 дар 17 мактаби таҳсилоти умумии шаҳри Кӯлоб 20083 нафар хонанда ба таълиму тарбия фаро гирифта шуда, ба онҳо 928 нафар омӯзгорон дарс мегуфтанд. Дар ин соли таҳсил ҳамчунин ду интернати дорои 356 нафар тарбиятгиранда, як интернати наздимактабӣ дорои 87 нафар тарбиятгиранда, як гимназия ва ду литсей фаъолият менамуданд.[3, с.278]

Бояд гуфт, ки ғайр аз макотиби таҳсилоти умумӣ дар шаҳри Кӯлоб макотиби соҳавӣ низ фаъолият менамоянд. Чунончӣ, соли 1962 мактаби бачагонаи мусиқӣ бо фаро гирифтани 60 нафар шогирд барои таҳсил ва 4 нафар муаллим бари тадрис ба фаъолият оғоз намуд. Теъдоди шогирдони ин муассисаи ҳунарӣ дар соли таҳсили 2005-2006 қариб 200 нафарро ташкил медод. Дар мактаб шуъбаҳои асбобҳои миллӣ, фортепиано, баян-ак-Кордеон, рақс ва назариявӣ амак намуда, барои оиӯзишгоҳҳои мусиқӣ, Донишкадаи давлатии ҳунарҳои зебои ба номи М. Турсунзода, Консерваторияи миллии Тоҷикистон ва дигар макотиби олии санъат шогирд тайёр менамояд.

Мактаби мусиқӣ дар хоҷагиҳои ба номи С. Зарифов ва ба номи Мир Саид Али Ҳамадонӣ филиалҳо таъсис намуда, ки баъдан ба мактабҳои мустақили мусиқӣ табдил ёфтаанд.

Дар соли 1976 дар шаҳр Мактаби рассомии бачагона таъсис дода шуд, ки ба шогирдон маълумоти ибтидоии рассомӣ медиҳад. Теъдоди шогирдони ин мактаб дар соли таҳсили 2005-2006 150 нафарро ташкил менамуд. Вай дар деҳаҳои Боғи Ҳабиб ва Тутҳои ноҳияи Мӯъминобод филиалҳо дорад.

Барои таъмин намудани макотиби ибтидоии шаҳр ва вилояти Кӯлоб ҳанӯз соли 1935 муассисаи таълимие бо номи Комбинати педагогӣ ба фаъолият оғоз намуда баъдан номи Омӯзишгоҳи педагогиро гирифт. Ва соли 1999 ба Коллеҷи омӯзгории Донишгоҳи давлатии Кӯлоб табдил ёфт. Дар соли таҳсили 2002-2003 дар колеҷ 556 нафар донишҷӯ аз рӯи ихтисосҳои забон ва адабиёти тоҷик, филалогияи англисӣ, таърих, математика, методикаи таълими ибтидоиӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда буданд.

Ба хотири тайёр намудани мутахассисони дорои таҳсилоти миёнаи тиббӣ дар соли 1953 аз ҷониби Вазорати тандурусти ҶШС Тоҷикистон муассисаи таълимие бо номи Омӯзишгоҳи тиббии Кӯлоб таъсис дода шуд, ки моҳи сентябри соли 1996 бо қарори Ҳукумати ҶТ ба Коллеҷи чаҳорсола табдил дода шуд. Дар соли таҳсили 2003-2004 дар Коллеҷи тиббӣ, 900 нафар донишҷӯ аз рӯи ихтисосҳои ҳамшираи тиббӣ момодоя, шуъбаи табобатӣ, дорусозӣ, даҳонпизишкӣ, фелдшерӣ, ташхиси лабораторӣ таҳсил намуда, ба онҳо 120 нафар омӯзгорон таълим медиҳанд. Ин дар ҳолест, ки дар соли таҳсили 1953-1954 дар ин муассисаи таълимӣ ҳамагӣ 60 нафар хонанда танҳо аз рӯи як ихтисоси ҳамшираи тиббӣ таҳсил менамуданд.[4, с. 230]

Бо супориши Шӯрои Вазирони ҶШС Тоҷикистон соли 1989 дар шаҳри Кӯлоб филиали Омӯзишгоҳи мусиқии шаҳри Душанбе ифтитоҳ ёфт. Бо назардошти дарҳхости Шӯрои депутатҳои халқи вилояти Кӯлоб тибқи фармони Вазорати фарҳанги ҶТ ин филиал соли 1991 ба омӯзишгоҳи санъат табдил дода шуд. Бо қарори Шӯрои депутатҳои халқи шаҳри Кӯлоб соли 1993 ба исми Карорматулло Қурбонов номгузорӣ шуд. Дар соли 2004 ба колеҷи санъати шаҳри Кӯлоб ба номи Карорматулло Қурбонов табдили ном кард. Дар соли таҳсили 2005-2006 дар ин

муассисаи таълимии мусиқӣ 120 нафар донишҷӯ дар шуъбаҳои созҳои милли, най, дойра,ғиҷак, дутор, думра, сурнай, чанг, акрдион, рубоб, фалак (навозандаҳова овозхонҳо), фортепиано, драма, китодорӣ, рақси миллӣ, расомӣ таҳсил намуда, ба онҳо 28 нафар мусалмонони соҳибкасб таълим медиҳанд.

Таъсиси нахустин муассисаи олии касбӣ дар шаҳри Кӯлоб ба соли 1940 рост меояд. Дар моҳи июни ҳамон сол бо қарори Шӯрои Комисарони халқи ҶШС Тоҷикистон Институти муаллимони Кӯлоб иборат аз ду шуъба: забону адабиёт ва физикаю математика таъсис дода шуд. Ин муассисаи олии таълими дар солҳои Ҷанги Бузурги Ватании 1941-1945 фаъолияташро муваққатан қатъ намуд. Аз моҳи сентябри соли 1945 то соли 1953 ба ҳайси институти дусола фаъолият менамуд. Аз соли 1953 то соли 1960 ба ҳайси институти мустақил фаъолият менамуд. Солҳои 1960-1962 ба филиали институти давлатии педагогии Душанбе табдил дода шуд. Аз сентябри соли 1962 бо номи Институти давлатии педагогии Кӯлоб ба номи А.Рӯдакӣ ба фаъолияти худ идома бахшид. Дар соли таҳсили 1979-1980 он дорои панҷ факултет: физика, математика, педагогика, филологияи тоҷик ва филологияи рус буда, танҳо дар шуъбаи рӯзона рӯзона беш аз 2400 нафар донишҷӯ таҳсил менамудан,ки ба онҳо 218 нафар устод дарс мегуфтанд.[5, с.595] Дар соли 1992 ба Донишгоҳи давлатии Кӯлоб ба номи Абуабдуллоҳи Рӯдакӣ табдили ном карда, факултетҳои иқтисодиёт, химия ва биология, тиб, шуъбаҳои таърих ва забони англисӣ ба фаъолият оғоз намуданд. Теъдоди донишҷӯён ба 3984 нафар ва устодон ба 248 нафар расиданд. Соли 1994 дар 8 факултети донишгоҳ 4429 нафар донишҷӯ таҳсил намуда, ба онҳо 283 нафар устод дарс мегуфт. Дар соли таҳсили 2016-2017 донишгоҳ дорои 9 факултет, 34 кафедра буда ва рӯи 36 ихтисос мутахассис тайёрменамуд. Теъдоди умумии донишҷӯён беш аз 8000 нафарро ташкил намуда, ба онҳо 439 нафар устод дарс мегуфтанд.[6, с.111]

Дигаре аз марокизи олии шаҳри Кӯлоб Донишкадаи технология ва менеҷменти инноватсионӣ буда, соли 2003 ба ҳайси филиали Донишгоҳи технологии Тоҷикистон дар шаҳри Кӯлоб таъсис ёфта, аз моҳи марти соли 2015 бо номи имрӯзааш фаъолият менамояд. Дар соли таҳсили 2016-2017 ин донишкада дорои 4 факултет (иқтисодиёт ва техналогия: иқтисодиёти иноватсионӣ ва таҳсилоти байналмилалӣ, энергетика: технологияҳои иноватсионии соҳавӣ) ва 7 кафедра буда, барои ҷомеаи имрӯзаи Тоҷикистон аз рӯи 23 ихтисос мутахассис тайёр мекунад. Теъдоди донишҷӯёни он 1600 нафарро ташкил намуда ва ба онҳо 134 нафар устодон дарс мегуфтанд.[7, с.136] Аз мавриди таҳлилу баррасӣ қарор додани масоили таърихи таъсис ва рушду нумӯи муассисаҳои омӯзишии шаҳри Кӯлоб метавон чунин натиҷагирӣ кард, ки онҳо таҳаввулоти муҳимеро аз сар гузарониданд. Чунончӣ, то барқарор гардидани Ҳокимияти Шӯравӣ дар шаҳри Кӯлоб марокизи гуногуни таълимӣ, аз ҷумла мактабу мадорис фаъолият менамуданд, ки ҳама хусусӣ буда, теъдоди донишомӯзон ва донишҷӯёни онҳо хеле ва хеле кам буданд. Аз ҷумла дар 8 мадраса, яъне марокизи омӯзиши олии шаҳр ҳамагӣ бештар аз 800 нафар донишҷӯ таҳсил менамуданд, ки ин миқдор аз хонандагони як мактаби таҳсилоти умумӣ низ камтар аст. Чӣ ҷои муқоиса бо Донишгоҳи давлатии Кӯлоб, ки теъдоди донишҷӯёни он беш аз ҳашт ҳазорро ташкил медиҳад.

Дар солҳои Ҳокимияти Шӯравӣ алорағии то давраи шӯравӣ дар шаҳр мактиби зиёде таъсис ёфта ва кулли ашхоси синусоли даврви мактабӣ ба таҳсил фаро гирифта шуда буд.

Дар даврони соҳибистиқлолии Ҷумҳурии Тоҷикистон чун дигар гӯшаю канори он дар шаҳри Кӯлоб низ муассисаҳои нави таълимӣ аз қабили макотиби хусусӣ, гимназияҳо, колеҷҳо таъсис ёфта, шароити хуб барои таҳсил фароҳам оварда шудааст.

АДАБИЁТ

1. Азизи М. Мухтасари таърихи Кӯлоб. – Кӯлоб - 1999.
2. Диёри сахобахшу ганҷрез (Очерки мухтасари Кӯлоб). – Кӯлоб, 1990.
3. История и культура Куляба (Настоящее и прошлое).-Кулябе - 1988.
4. Колпаков А.П. Некоторые сведения о кварталах дореволюционного г Куляба 11 Изв. АН Тадж. ССР. Вып.5.-Сталинабод - 1954.
5. Кӯлоб.-Душанбе - 2006.
6. Расулиён Қ. Маориф ва матбуоти тоҷик дар ибтидои асри ХХ. – Душанбе, 2011.
7. Хатлон ва инкишофи тамадуни халқи тоҷик.-Кӯлоб - 1994.
8. Шарифов Д. Аз таърихи маориф, маданият ва муассисаҳои тандурустии вилояти Кӯлоб.-Кӯлоб,1991.
9. Шарифов Д. Таърихи Университети давлатии Кӯлоб.-Кӯлоб, 1991

10. Энсиклопедияи миллии тоҷик. Ҷ.4.-Душанбе - 2016.
11. Энсиклопедияи советии тоҷик. Ҷ.2.-Душанбе - 1980.

ВЗГЛЯД НА ИСТОРИЮ И ФОРМИРОВАНИЕ СИСТЕМЫ ОБРАЗОВАНИЯ В ГОРОДЕ КУЛОБ

В статье исследуется история развития и становления различных учебных заведений города Куляба. Говорят, что Куляб имеет более 2700 летной истории и был центром цивилизации, науки, образования и искусства. До основания формальных учебных заведений образовательными центрами были мечети, в частности общинные мечети, дома ученых, мастерские мудрецов, дачи, часовни, дворы частных и общественных домов, уникальные начальные школы для девочек и мальчиков и медресе. Самыми популярными местами обучения были медресе, там учили только мужчины.

До основания СССР в городе Кулябе действовало несколько медресе, где учились молодые люди из города Куляба и соседних районов и поселков. Изучив вопросы, связанные с историческим основанием образовательных центров и их развитием в городе Кулоб, мы можем сделать вывод, что Куляб имеет большую историю в системе образования. Например, до образования СССР существовали частные образовательные центры, количество образовательных центров было ограничено, например, в 8 медресе было 800 учеников, что меньше, чем число учеников одной сегодняшней общеобразовательной школы или Кулобского государственного университета, на данный момент в нем учатся более 800 студентов.

За период существования власти СССР было создано много учебных заведений, все учащиеся школьного возраста были привлечены к учебе.

В период независимости Республики Таджикистан, как и в других местах Таджикистана, были учреждены новые учебные заведения, такие как частные школы, гимназии, колледжи с хорошим состоянием, где им были предоставлены хорошие условия для учебы.

Ключевые слова: *образование, школа, медресе, Куляб, учитель, студент, университет, профессионально-техническое училище, колледж.*

A VIEW TO THE HISTORY AND FORMATION OF EDUCATION SYSTEM IN KULOB TOWN

The article explores the history of development and formation of different educational institutions in Kulob town. It is said that Kulob has more than 2,700 years history, and it was a center of civilization, science, education and art. Up to the foundation of formal educational institutions, education centers were mosques, in particular community mosques, scientists' houses, workshops of sages, summer houses, chapels, yards of private and community houses, unique primary schools for girls and boys and medreses. The most popular places of education were medreses, there were only men.

Until foundation of the USSR in Kulob town operated several medreses, where had studied young people from Kulob town and from neighbouring districts and towns. After investigation of issues related to the history foundation of educational centers and their development in Kulob town, we can make a conclusion that Kulob has a great deal of history in education system. For instance, until establishment of USSR there were private educational centers, the number of education centers were limited, for example, there were 800 students in 8 medreses, which is less than the number pupils of one today's secondary comprehensive school or Kulob State University, there are more than 800 students studying at the moment in it.

During the period of existence of USSR power, there were founded a lot educational institutions, all persons having a school age were involved in studying.

In the period of independence of the Republic of Tajikistan, as in other places of Tajikistan, there were founded new educational institutions such as private schools, gymnasiums, colleges with good condition, where they were provided good conditions for studying.

Key words: *education, school, medrese, Kulob, teacher, student, university, vocational school, college.*

Сведение об авторах:

Алишери Амирхон *- старший преподаватель кафедры муниципального управления и всеобщей истории Дангхарского государственного университета, тел .: (+992) 90 900 03 06*

Ализода Алижон Анвар *- ассистент кафедры муниципального управления и всеобщей истории Дангхарского государственного университета, тел .: (+992) 90 477 77 48*

Муродов Алихон Шодихонович *- ассистент кафедры муниципального управления и всеобщей истории Дангхарского государственного университета, тел .: (+992) 904 77 77 48*

About the authors:

Alisheri Amirkhon *– senior teacher in the Department Municipal Administration and General History of Danghara State University, Tel.: (+992) 90900 03 06*

Alizoda Alijon Anvar *– assistant in the Department Municipal Administration and General History of Danghara State University, Tel.: (+992) 90477 77 48*

Murodov Alikhon Shodikhonovich *- assistant in the Department Municipal Administration and General History of Danghara State University, Tel.: (+992) 904 77 77 48*

ВАЗЪИ МАОРИФИ ШАҲРИ КӮЛОБ ДАР ЗАМОНИ ИСТИҚЛОЛИЯТ

Бобоев Ш., Маҳмадов У.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Маориф яке аз соҳаҳои афзалиятноки ҷомеа ба ҳисоб меравад. Албатта бо рушд ва пешрафти маориф ҷомеа низ рӯ ба тараққӣ мениҳад. Масъалаи тараққӣ ва рушд додани соҳаи маориф ин аз равшанфикрон, маорифпарварон ва умуман шахсони масъули ҷомеа вобаста мебошад. Рушди соҳаи маориф гуфта, пешбурди кори таълиму тарбия, донишу маърифат дар тамоми макотиби миёна ва олӣ дар назар дошта мешавад.

Аз замони ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ Пешвои миллат, Президенти мамлакат Эмомалӣ Раҳмон масъалаи пешбурди соҳаи маорифро ҳадафи асосии сиёсати худ қарор додааст. Чуноне худи ӯ дар Паёми худ ба Маҷлиси Олӣ қайд кард: Ҳукумати мамлакат бо мақсади рушди босуботи соҳаи маориф ҳамчун самти афзалиятноки сиёсати иҷтимоӣ тамоми тадбирҳои заруриро амалӣ менамояд.[7]

Бешубҳа сиёсати пешгирифтаи сарвари давлат дар соҳаи маориф назаррас мебошад. Ҳукумати Ҷумҳурӣ барои дар сатҳи баланд қарор додани соҳаи маорифи халқи Кӯлоб кӯшишҳои зиёдеро ба харҷ дода истодааст.

Вақте ки дар бораи маорифи халқи Кӯлоб дар замони соҳибистиқлолӣ сухан меравад, ҳатман вазъи мактабу маориф, камбудиҳо ва пешравиҳои мактабҳоитаҳсилоти ҳамагонӣ, мактабинтернатҳо, кӯдакистонҳо, донишгоҳҳову донишкадаҳо, омӯзишгоҳҳои техникии шаҳр мавриди баррасӣ қарор мегирад.

Ниёзи мактабу маориф ба кадрҳои бомаҳорату кордону баландихтисос ҳанӯз дар солҳои 40 – уми асри XX дар ҷануби Тоҷикистон – дар шаҳри Кӯлоб зарурати ташкил намудани донишкадаи олиро ба миён гузошт.[8]

Албатта ташкили чунин донишкада ба хотири тайёр кардани кадрҳои ихтисосманди омӯзгорӣ буд. Минбаъд хатмкунандагони ин донишкада дар тамоми макотиби миёна ва муассисаҳои томактабӣ кор мекарданд.

Дар давраи истиқлолият шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ дар шаҳри Кӯлоб солҳои 90 – ум 47 ададро ташкил медод, ки ин шумора то соли 2000 – ум ба 54 адад расид. Шумораи хонандагон бошад, соли 1992 30,5 ҳазор нафарро ташкил дода, дар соли 2000-ум ба 40,0 ҳазор нафар расидааст.[5, с 16]

Ин нишондиҳандаҳо аз он шаҳодат медиҳанд, ки баъди 10 соли аввали истиқлолият, яъне пас аз солҳои 90 –ум соҳаи маориф дар шаҳри Кӯлоб ба пешрафту тараққиёт ноил гаштааст. Шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ва шумораи хонандагони онҳо дар солҳои 2000-ум афзудааст.

Дар солҳои 90 – уми асри гузашта вазъи илму маориф хеле бад буд чаро, ки дар он солҳо Ҷумҳурии Тоҷикистон ба оташи ҷанги шаҳрвандӣ кашида шуда буд ва ҳеҷ кас ба илму маориф диққат намедод. Ин ҳолат дар шаҳри Кӯлоб хеле вазнин гузашт. Бинобар ҳамин мактабу маориф аз ин давра сар карда, рӯ ба пастравӣ ниҳода буд. Бо вуҷуди ин аҳли илму маданияти Кӯлоб дар ин давраҳои душвор сатҳи таълиму тарбияро то дараҷае нигоҳ доштанд. Дар ин солҳо дар шаҳри Кӯлоб муассисаҳои таълимӣ: муассисаҳои томактабӣ, муассисаҳои таҳсилоти умумӣ, муассисаҳои олии касбӣ фаъолият мекарданд.

Дар арафаи барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ дар собиқ вилояти Кӯлоб донишкадаи омӯзгорӣ, омӯзишгоҳҳои тиббӣ, омӯзгорӣ ва касбҳои техникӣ фаъолият мекарданд. Дар ҳудуди собиқ вилояти Кӯлоб 407 мактаби таҳсилоти умумӣ мавҷуд буд, ки дар онҳо 165208 нафар хонанда таҳсил мекард. Соли 1990 мактаби нӯҳсоларо 14945 нафар талаба хатм кард, ки 83,6% таҳсилро дар мактабҳои миёна ва омузишгоҳҳои касбҳои техникӣ идома доданд[10, с.41].

Аз сабаби ниҳоят бад шудани вазъи маорифи халқи Кӯлоб миёни маорифчиёни шаҳру ноҳияҳои вилояти Кӯлоб тез – тез маҷлисҳо гузаронида мешуд. Масъалаи вазъияти маорифи шаҳри Кӯлобро соли 1991 маорифчиёни шаҳру ноҳияҳои вилояти Кӯлоб дар конференсияи ҷамъбастии моҳи август баррасӣ намуданд. Дар конференсияи мазкур масоили марбут ба пешрафту камбудиҳои соҳаи маориф мавриди баррасӣ қарор гирифта буд. Маорифчиёни вилоят вазъи маорифро дар соли

таҳсили 1990-1991 баён намуда, камбудиҳо ва муваффақиятҳои соли пешинро ошкор намуданд. Онҳо ояндаи маорифро дар шароити гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ мавриди баҳсу мунозира қарор доданд.[9]

Вазъи маорифи халқ дар ибтидои солҳои 90-ум зери бори бӯҳрони шадид рафтаистода буд. Аз як тараф барҳамхӯрии Иттиҳоди Шӯравӣ ва аз тарафи дигар гузариш ба иқтисоди бозоргонӣ пояи маорифро дар шаҳри Кӯлоб, ки ба қадри имкон пешрафта буд, суст кард. Ҳамин буд, ки дар он давра миёни коргарони маорифи шаҳру ноҳияҳои Кӯлоб баҳсҳо мерафт ва конфронсу суханронӣ ташкил мекарданд.

Дар масъалаи такмили маҳорату истеъдоди муаллимон шӯъбаи маориф корҳои зиёдеро ба анҷом расонида, дар натиҷа дар назди кабинети методии маориф маҳфили муаллимони эҷодкор ташкил карда шуд.[9]

Ташкили маҳфили муаллимони эҷодкор дар назди кабинети методии маориф барои омӯзгорони боистеъдоду эҷодкор имконияти хуб буд. Дар натиҷаи ташкили чунин маҳфил омӯзгорон тавонистанд дастовардҳои худро нишон диҳанд. Дар он давра ташкили чунин маҳфил кори осон набуд ва бояд зикр сохт, ки ин як гоми нек дар тайёр кардани мутахассисони соҳаи маориф буд.

Дар шаҳри Кӯлоб эҳтиёҷот ба кадрҳои баландихтисос рӯз ба рӯз зиёд мешуд. Бинобарин барои тайёр кардани мутахассисони соҳаҳои алоҳида вобаста ба эҳтиёҷоти шаҳру ноҳияҳои вилоят дар мактаби миёнаи рақами 1 ва 37 синфи махсусгардонидашуда бо омӯзиши амиқи фанҳои математика, физика, химия, биология ва забони англисӣ кушода шуд.[9]Кушодани курсҳои омӯзиши фанҳои математика, физика, химия, биология аз он шаҳодат медиҳад, ки дар шаҳри Кӯлоб дар аввали солҳои 90-ум ба илмҳои дақиқ бештар такя мекарданд. Дар баробари омӯзиши илмҳои дақиқ омӯзиши забони англисӣ низ ба роҳ монда шуда буд, чунки дар шаҳри Кӯлоб фирмаи «Корион - интернейшнел»-и америкоӣ амал мекард ва хатмкунандагони ин курсҳо дар фирмаи «Корион - интернейшнел»-и америкоӣ касбу ҳунар омӯхта соҳиби маълумоти махсус мегардиданд.[9]

Албатта омӯзиши илмҳои дақиқ ва мавҷудияти фирмаи «Корион - интернейшнл»-и америкоӣ мутахассисонро водор сохт, ки омӯзиши амиқи забони англисиро ба роҳ монанд. Дар натиҷа мутахассисон дар фирмаи «Корион - интернейшнел»-и америкоӣ ҳам касб меомӯхтанд ва ҳам забони англисиро пурра аз худ мекарданд.

Дар баробари ҳамаи ин муваффақиятҳо камбудиҳои зиёд низ вуҷуд доштанд. Мудири шуъбаи маорифи онвақтаи шаҳру навоҳии Кӯлоб Садиров Нурулло дар мусоҳибааш бо мухбири газетаи «Хатлон» ба таври ошкоро баён карда буд:«Сабаби ба бӯҳрон дучор шудани соҳаи маориф дар шаҳри Кӯлоб ин гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ буд».[9]

Дуруст аст, ки яку якбора гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ ба ҳалли бисёр масъалаҳои марбут ба соҳаи маориф мушкилоти зиёдро эҷод кард. Зеро баъди гузаштан ба муносибатҳои иқтисоди бозоргонӣ колхозу совхозҳо дигар барои пешрафти соҳаи маориф маблағ ҷудо намекарданд. Дар натиҷа сохтмони мактаб ва боғчаҳои бачагона хеле гарон афтод. Маблағ барои сохтмони онҳо камёфт шуд. Барои хӯроки бепӯли мактабачагон маблағ намерасад.

Бояд зикр сохт, ки ҳамчунин бухрони соҳаи маориф барои истироҳати тобистонаи хонандагон низ таъсир расонид. Ҳамон солҳо шумораи лагерҳои истироҳатӣ 10-то кам шуд.[9] Кам шудани шумораи истироҳатгоҳҳо маънои онро дошт, ки оҳиста – оҳиста хонандагон аз истироҳати тобистона маҳрум мешуданд.

Дар ин давра яку якбора рафти сохтмони мактабҳои нав суст гардид. Баъзе мактабҳое, ки бояд сохта мешуданд, сохтмони онҳо пурра қатъ гардид. Ҳолати бунёди мактабҳо, ки дар деҳаи Сариосиё деҳшӯрои «Зарбдор» барои 320 ҷой, дар қишлоқи Даҳана барои 1176 ҷой ва 10 синфхонаи иловагӣ ва дар назди мактаби миёнаи №27 барои 280 хонанда нохуб буд.[9]

Масъалаи нарасидани синфхонаҳо ва ё ҷойҳои нишаст барои хонандагон рӯз ба рӯз аён мегардид. Он вақт ҳамагӣ дар 12 мактаби шаҳр дар ду баст дарс мехонданд. Дар дигар мактабҳо се ва ҳатто чор баст дарс мехонданд. Дар ҳисоботи мудири маорифи шаҳр омадааст, ки ҳатто дар мактабҳо гузаронидани маҳфилҳои фаннӣ, дарсҳои тарбиявӣ тамоман қатъ гардид. [9]

Кормандони соҳаи маорифи шаҳри Кӯлоб барои бартараф кардани ин камбудиҳо чораҳои зарурӣ андешида буданд. 450 нафар хонандагони мактаби миёнаи рақами 8-ро дар омӯзишгоҳи техникии рақами 38-и Кӯлоб ҷой доданд. Дар шаҳраки Сино бошад, 10 вагон таъсис дода, мактаби ибтидоӣ ташкил намуданд. Дар натиҷаи ин чорабиниҳо дар мактабҳои шаҳр басти чорум барҳам дода шуд. Масалан, дар мактаби рақами 8 чор баст дарс мехонданд ва он пурра барҳам дода шуд. Кормандони соҳаи маорифи шаҳри Кӯлоб маҷбур шуданд, ки комбинати байнимактабии таълими истеҳсолиро ба мактаби миёна табдил диҳанд. Дар он 534 нафар хонандагони мактабҳои миёнаи рақамҳои 3, 5 ва 7-ро ба таълим фаро гирифтанд.[9]

Ҳамаи ин чорабиниҳои кормандони маорифи Кӯлоб барои бартараф кардани камбудиҳои дар боло зикр гардида буданд, вале на ҳамаи онҳо бартараф шуданд. Ҳатто маҷбур шуданд, ки аз ҳисоби маблағҳои худи дар мактабҳо ақалан чор синфхона ташкил намоянд. Дар ҳақиқат ин корро карданд.

Дар мактабҳои миёнаи рақами 4, 7 ва 9 барои он ки басти чорум барҳам дода шавад, чор синфхонагӣ ташкил намуданд.

Дар масъалаи таъмини китобҳои дарсӣ бошад, камбудиҳо хело зиёд буданд. Китобҳои дарсӣ, аз қабили геометрия, зоология ба табъ нарасиданд. Дар солҳои 1990-1991 мактабҳои шаҳру ноҳияҳои вилояти Кӯлоб ба маблағи 130 ҳазор сӯм китобҳои дарсӣ ва 12 ҳазор сӯм китобҳои бадеию методӣ таъмин карда шуданд. Вале ин ҳанӯз кам буд. Мудири шӯъбаи маорифи собиқ вилояти Кӯлоб дар ин масъала дар ҳисоботаш оварда буд, ки сол то сол талаботи хонандагони макотиби вилоят ба китобҳои дарсию бадеӣ зиёд шуда истодааст. Бинобар ҳамин, талаботи онҳоро қонеъ гардондан ғайриимкон аст. Масъалаи чоп нашудани китобҳои дасрӣ бошад, дар он вақт масъалаи чиддӣ буд ва бояд Вазорати маориф ин масъаларо ҳал мекард.[9]

Маорифи вилояти Кӯлоб дар аввали солҳои 90-ум рӯ ба таназзул ниҳод. Дар як маҷлиси машваратии маорифчиёни шаҳру ноҳияҳои вилояти Кӯлоб аз ҳисоботи мудири шуъбаи маорифи шаҳру ноҳияҳои Кӯлоб маълум гашт, ки ояндаи маорифи Кӯлоб дар солҳои 90-ум нигаронкунанда будааст. Аллакай худи солҳои 1990-1991 нишонаҳои пастравии маорифи Кӯлоб ба чашм мерасид. Сабаби асосии косташавии маорифи халқи Кӯлоб ин якбора ба муносибатҳои бозоргонӣ дохил шудани мамлакат мебошад.

Ташаббускорию ватандӯстии маорифчиёни вилояти Кӯлобро бояд шоистаи таҳсин донист, зеро ба ҳамаи ин пастравиҳо нигоҳ накарда бо қувваи худӣ маорифи халқро то андозае пеш бурданд. Дар замони мушкили иқтисодӣ муаллимони бовиҷдоннамехостанд таълиму тарбия дар шаҳри Кӯлоб ба костагӣ дучор шавад. Аълочии маориф, омӯзгори мактаби миёнаи рақами 1 Сайбилол Зуҳуров,[3] Ғанӣ Бобоев омӯзгори мактаби рақами 1,[4] Азизи Мурод омӯзгори мактаби миёнаи рақами 40,[2] Давлатов Иқболшоҳ методисти шуъбаи маорифи шаҳри Кӯлоб[1]ва дигарон дар таълиму тарбияи насли навраси шаҳр ва минтақахизматҳои арзанда намуданд.

Албатта зиёданд чунин шахсиятҳо, ки маорифи халқи Кӯлобро дар солҳои 90-ум тараққӣ доданд. Муаллими шоистаи Ҷумҳурӣ Ҷӯрахон Ҳамидов аз мактаби миёнаи №42, Соҳибназарова С. аз мактаби миёнаи №8, Амонова М. аз мактаби миёнаи №3, Қурбонова Ғалатӣ аз мактаби миёнаи №5, Мазарифов Абдулҳафиз аз мактаби миёнаи №6, Мадҳолов Қурбоналӣ аз мактаби миёнаи №7, Ҳақназаров К. аз мактаби №10, Одинаев К. аз мактаби №19, Бобоев М. аз мактаби № 9, Давлатов М. аз мактаби №26 ва дигарон бо меҳнати ҳалол, суботкорона маорифи халқи Кӯлобро рушд доданд ва дар ин ҷода хизмати шоиста доранд.[9]

Агар чунин шахсиятҳо маорифи халқро аз бӯҳрон намебаровардand, шояд пояи маорифи Кӯлоб суст мешуд ва дигарбора тараққӣ додани он мушкилоти зиёдро ба бор меовард. Зеро дар он давра ҳукумат ба бӯҳрони шадиди сиёсӣ рӯ ба рӯ гашта буд ва ҳеҷ кас ба таълиму тарбия ва мактабу маориф аҳамият намедод.

Ибтидои солҳои 2000-ум вазъи маорифи шаҳри Кӯлоб хубтар шуда буд. Дар ин солҳо шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ ба 57 адад расида буд ва солҳои 2007-2008 ин шумора ба 59 то расид. Шумораи хонандагон бошад, ба 45,8 ҳазор нафар расид.[5]

Аз рӯи нишондодҳои солонаи оморӣ маълум мешавад, ки сол ба сол шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумии шаҳри Кӯлоб зиёд шуда миқдори хонандагони онҳо низ рӯ ба афзоиш аст. Нисбат ба солҳои аввали соҳибистиқлолӣ яъне 10 соли аввали истиқлолият дар солҳои 2000 –ум муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ рушд ва афзоиш ёфтанд. Чунки дар солҳои 2000-ум пояҳои давлатдории тоҷикон мустаҳкамтар шуданд. Ва бо пурзур шудани ҳукумат маорифи Тоҷикистон махсусан маорифи шаҳри Кӯлоб ба самти тараққиёт рӯ оварад.

Дар маълумотномаи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон доир ба тараққиёти маорифи шаҳри Кӯлоб дар соли 2004 омадааст, ки дар тобеияти маорифи шаҳри Кӯлоб 36 мактаби миёнаи умумӣ, 5 мактаби асосӣ, 7 мактаби ибтидоӣ, 3 литсей, 1 мактаби ғоибона, 1 маркази корҳои тарбиявӣ, 1 интернати ёрирасон, 1 интернати наздимактабӣ, 5 кӯдакистон фаъолият доранд, ки дар онҳо 42043 кӯдакон таълиму тарбия гирифтаистодаанд.[6]

Ибтидои солҳои 2000-ум аз рӯи нишондиҳандаҳои ҳисоботи оморӣ шумораи муассисаҳои таҳсилоти умумӣ зиёд ва миқдори хонандагонашон низ афзуда буд. Соли 2004 бошад, мувофиқи маълумотномаи Вазорати маорифи Ҷумҳурии Тоҷикистон шумораи хонандагон камтар шуда, баъзе муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ раванди фаъолияти худро суст карданд. Ин камбудиҳо яъне каму зиёдшавии шумораи хонандагон дар солҳои аввали 2000-ум ин ҷалб нашудани кадрҳои ҷавону баландихтисоси соҳаи омӯзгорӣ ба макотиби миёнаи шаҳру деҳоти Кӯлоб буд.

Нарасидани кадрҳои омӯзгорӣ низ яке аз масъалаҳои ташвишовар дар шаҳри Кӯлоб буд. Дар мактабҳои шаҳр аз нарасидани кадрҳои соҳибмаълумти омӯзгорӣ хонандагон аз таълиму тарбиядур монданд. Масалан,дар макотиби деҳоти шаҳр 272 нафар омӯзгорони ихтисосҳои гуногун намерасиданд.[6]

Ба андешаи мо пешрафти тамоми соҳа, аз ҷумла соҳаи маориф бо таъмин будани кадрҳои баландихтисосу донишманд, ҷаҳонбинии сиёсии пешқадамдошта рушд мекунад. Аз нарасидани

кадрҳои ихтисосманд омӯзгорони ғайриихтсисос ба хонандагон дарс мегуфтанд, ки ин раванди донишомӯзии хонандагонро то дараҷае суст мекард. Ин камбудиҳо дуру дароз давом накарданд. Бо дастгирӣ ва ғамхориҳои пайвастаи Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон ва Вазорати маориф ин нуқсонҳо бартараф карда шуданд. Ва дар солҳои 2008,2009, 2010 шумораи муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумӣ афзуда, шумораи хонандагонашон ба маротиб зиёд шуданд.

Камбудии дигари маорифи шаҳри Кӯлоб дар ибтидои солҳои 2000 – ум дар он буд, ки мактабҳои шаҳр дар шароити кӯҳна фаъолият доштанд ва ба шароити замона мутобиқ гардонда нашуда буданд. Ин пеш аз ҳама ба масъалаи компютерикунонии мактабҳо дахл дошт. Аз ҳисоби фонди захиравии Президент, Маҷлиси Олӣ, Вазорати маориф, ва ташкилотҳои ғайридавлатӣ макотиби шаҳру деҳоти Кӯлоб ба миқдори 247 адад компютерҳои замонавӣ гирифтанд.[6]

Тоҷикистон, ки оҳиста-оҳиста ба ҷомеаи ҷаҳонӣ наздик шуд, дар тамоми соҳаҳо ислоҳот гузаронида шуд. Маорифи шаҳри Кӯлоб низ аз ислоҳот қафо намонд. Системаи таҳсилоти пешина барҳам дода шуда, тамоми муассисаҳои таҳсилоти миёна бо технологияи муосир муҷаҳҳаз гардонда шуданд. Дар шаҳри Кӯлоб Донишгоҳу омӯзишгоҳҳо, макотиби миёна бо компютер ва дигар таҷҳизоту васоити техникии таълимӣ таъмин карда шуданд.

Дар солҳои аввали 2000-ум камбудии дигар дар соҳаи маориф корношоям будани мактабҳои миёна маҳсуб меёфт. Ҳукумати шаҳр баҳри бартараф намудани ин норасоиҳо чораҳои қатъӣ андешиданд. Инчунин аз ҳисоби Бонки рушди Осиёгӣ мактабҳои № 2, 4, 13 пурра таъмир карда шуданд.[6]

Таъмири ин се мактаб дар солҳои аввали 2000-ум ҳанӯз кам буд. Таъмири макотиби дигар низ идома дошт. Дар натиҷаи таъмиру барқарорсозӣ камбудиҳои ҷойдошта бартараф шуда, маорифи шаҳри Кӯлоб ба самти пешрафту тараққиёт қадам гузошт.

Дар натиҷаи ислоҳоту азнавсозиҳои соҳаи маориф дар шаҳри Кӯлоб тамоми муассисаҳои тобеи шуъбаи маорифи шаҳр аз буҳрон баромада, дар шароити хубу навин фаъолият мекарданд. Соли таҳсили 2010-2011 муассисаҳои рӯзонаи таҳсилоти умумӣ ба 57 адад расид.[5]

Дар масъалаи таъмини китобҳои дарсӣ бошад, дар соли 2004 комёбиҳои назаррас ба чашм мерасид ва китобҳои нав ба муассисаҳои таҳсилоти миёнаи умумии шаҳр ворид мешуданд. Масалан, дар давоми соли 2004 37 номгӯи китобҳои дарсӣ ба мактабҳои шаҳр фиристода шуданд, ки шумораи онҳо 116214 ададро ташкил медод.[6] Ҳукумати Тоҷикистон дар баробари таъмини васоити техникии таълим, таъмири синфхонаҳо, таъмини кадрҳо аз рӯи ихтисос бо китобҳои дарсӣ низ ҳамаи мактабҳои шаҳру деҳоти Кӯлобро таъмин намуд.

Умуман маорифи шаҳри Кӯлоб аз замони ба даст овардани истиқлолияти давлатӣ пайраҳаҳои шебу фарози мушкилро тай намуда, бо маорифчиёну маорифпарварони худ ба қуллаҳои баланд расид. Имрӯз маориф дар шаҳри Кӯлоб чандин ислоҳотҳоро аз сар гузаронида мутобиқ ба ҷомеаи ҷаҳон амал кардаистодааст. Ҳама пешрафту шукуфоии соҳаи маорифи Тоҷикистон, аз он ҷумла маорифи шаҳри Кӯлоб самараи истиқлолияти комили давлати тоҷикон ва меҳнати шабонарӯзии фарзандони ғамхори он мебошад.

Барои минбаъд тараққӣ додани ин соҳаи афзалиятноки ҷомеа аввалан мебояд, кадрҳои донишманду баландихтисосро тарбия намоем. Баъдан ҳама кадрҳои омӯзгорӣ бояд, пеш аз он, ки ба касби пуршарафи омӯзгорӣ қадам монанд, ҳисси баланди ватандӯстӣ, эҳтироми арзишҳои милливу фарҳангӣ, эҳтироми истиқлолияту Ваҳдати миллиро дошта бошанд, инчунин дигар арзишҳоеро, ки дар замони соҳибистиқлолӣ ба даст овардаем, чун гавҳараки чашм ҳифз намоянд. Дар ин сурат метавонанд, насли раврасро таълиму тарбияи хуб диҳанд ва соҳаи маорифро ба авҷи аълои тараққиёт расонанд.

АДАБИЁТ

1. Амирхон С. Давлати Иқболшоҳ: Оиди таҷрибаи кори методисти шуъбаи маорифи ш. Кӯлоб И. Давлатов // Хатлон.— 1991.- 10 июл.
2. Аюбзода С**.** Чароғи орзуҳоро биафруз: Доир ба таҷрибаи кори муаллими физикаю математикаи мактаби миёнаи 40-и ноҳияи. Кӯлоб А. Мурод //Хатлон.— 1991.— 20 июн.
3. Курбонов И., мудири кабинети таълимӣ - методии ДВТИМ-и шаҳри Кӯлоб, Аълочии маориф //Хатлон соли 1991, 8 январ.
4. Мусо Қаҳҳор, Дар зиндаги бикуш, ки фурсат ғанимат аст, Аз зиндагии омӯзгор Ғани Бобоев//Хатлон,с. 1991, 8 июн.
5. Омори солонаи вилояти Хатлон дар 22 – соли истиқлолият. Сарраёсати агентии омори назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон дар вилояти Хатлон. 2013. С 16.
6. Переписка с Правительством Республики Таджикистан по основным вапросам деятельности, Маълумотнома оид ба тараққиёти соҳаи маорифи ҳукуматҳои шаҳри Кӯлоб, ноҳияҳои Восеъ, Совет ва Фархор Дело 116, описи 360, соли 2004 -. 86 с.
7. Паёми Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба Маҷлиси Оли Ҷумҳурии Тоҷикистоназ 23 январи соли 2015// Ҷумҳурият.-2015.-24 январ.
8. Рустамов Қ. Аз таърихи ташаккул ва инкишофи маълумоти оли дар ноҳияи Кӯлоб. «История и культура

Куляба» Душанбе Изд «Дониш» с 1988 – 64 с.
9. Садиров Н. Мактаб дар шароити дигаргунсозихо: Суҳбат бо мудири шуъбаи маорифи ш. Кӯлоб Н. Садиров Мусоҳиб Н. Худойбахшов //Хатлон.—1991.—30 август.
10. Энсиклопедияи Кӯлоб, Душанбе 2006, 41 с.

ПОЛОЖЕНИЕ ОБРАЗОВАНИЕ ГОРОДА КУЛЯБА В ПЕРИОД НЕЗАВИСИМОСТИ

В первие десятилетие науки и образование города Куляба попадал на острейший кризис. С одной стороны, прекращение СССР и с другой стороны, вследствие гражданской войны стать парализованные степени государственный власть наука и образование города Куляба задержал из прогресс и развитие. Однако после 90-х годов с проводил ряд образовение реформы ещё двигаться к стороне прогресса и развитии. Автор статьи в статью причины снижения и развития образования города Куляба в период независимости сделал анализ и изучение, конкретно показывал меры в дальнейший прогрес этого сфера. Таким образом автор деятельности соирудники области образования города Куляба 90-х годов считал дорогоценный, проявлял, что храненить образования в таким сложный период нелёхкое дело. В статье написал имя несколько хороший просветители город Куляб.

Автор прогресс и разивития образования города Куляба и в общем ресбулике 2000 – х годов считал. Потому что в результате обновления образования внезапный в город Куляб двигаться на стороне развития. В годы 2000 почти все среднее школе и другие учебныя предприятия город и районы Куляба обеспечивал в учебные материалы и современние формы учебное средство.

Ключевые слова: *положение образование, народние образование, наука и образования, школа и образование, учебники, реформация образование, развитие образование*

THE POSITION OF EDUCATION OF KULOB CITY IN THE PERIOD OF THE INDEPENDENCE

In the first decade of science and the formation of the city of Kulob, it was in the midst of an acute crisis. On the one hand, the cessation of the USSR and on the other hand, as a result of the civil war, paralyzed degrees of state power science and education of the city of Kulob delayed progress and development. However, after the 90s, the reform process was still underway and was still moving towards the side of progress and development. The author of the article, in an article on the reasons for the decline and development of the education of the city of Kulob during the period of independence, made an analysis and study, specifically showed measures to further progress in this area. Thus, the author of the activity, co-workers of the educational field of the city of Kulob of the 90s, considered expensive, showed that keeping education in such a difficult period was not an easy task. The article wrote the name of several good educators of the city of Kulob.

The author considered the progress and development of education in the city of Kulob and in the general republic of the 2000s. Because as a result of the renewal of education, the sudden in the city of Kulob moved on the side of development. In the years 2000, almost the entire secondary school and other educational enterprises of the city and the districts of Kulob provided educational material in educational materials and modern forms.

Key words: *position education, public education, science and education, school and education, textbooks, reformation education, development education*

About author:

Boboev Shahboz, Mahmadob Ubaydullo *- the postgraduate of the tagik history chair of TSPU named after Sadriddin Ainy. Tel: 935174155, 918429524*

ИРАНО-СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В XVIII–XIX ВЕКА: ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ФАКТОРА

Муллоджонов С. К.

Таджикский национальный университет

Влияние религии и духовных традиций на общественно-политическую мысль народов Центральной Азии – одна из наиболее характерных особенностей позднего средневековья. Без учета религиозного фактора политическая деятельность была невозможна, и в той или иной степени религия влияла на различные общественные течения. Одним из важных моментов в истории Центральной Азии являются религиозные диспуты и конфликты, изучение которых имеет огромное значение. Суннито-шиитское противостояние имеет тысячелетнюю историю. В последние годы отношение

Ирана с некоторыми среднеазиатскими странами бывшего Советского Союза ухудшались из-за проблем, связанных с конфессиональными вопросами исламских группировок, в том числе запрещенной в Таджикистане Исламской партии возрождения. С целью поиска путей урегулирования таких конфликтов и во избежание повторения трагических событий прошлых столетий необходимо глубоко изучить истоки, сущность и особенности развития суннито-шиитских взаимоотношений, что также обусловливает несомненную актуальность темы данного исследования.

Изучение суннито-шиитских взаимоотношений в истории мусульманских стран представляется актуальным и на современном этапе, поскольку события, происходившие на Ближнем и Среднем Востоке в последние десятилетие, имеют исторические корни и предпосылки. Активизация шиитов в последнее десятилетие стала причиной изменения в геополитике региона Ближнего Востока.

При написании данной статьи нами были использованы письменные первоисточники. Мы рассматриваем основные персидские письменные источники, как известные, так и ранее не привлекавшиеся для изучения религиозно-политической истории Ирана и Мавераннахра XVIII–XIX вв. Из них 4 источника – «Тарих-и Мукимхани» («Муким-ханская история») Мухаммадюсуфа Мунши, «Тарих-и Аламарайи Надири») («Мироукрашающая Надирова история») Мухаммад Казима Марви, «Мунтахабу-т-таварих» («Избранное из истории») Мухаммадхаким Маъсумхана, «Таърихи амирони мангития» (История мангитской династии) Ахмада Даниша – избранны нами как наиболее ценные. Ценные сведения по изучаемой нами теме содержится в мемуарах английских и русских путешественников.

Как известно, религиозный конфликт – один из разновидностей социального конфликта, где все его структурные составляющие (объект, стороны, мотивы, интересы, цели и ценности) имеют религиозную основу. В основе ирано-среднеазитского конфликта, который происходил внутри одной религии, стояла нетерпимость к инакомыслию. Столетиями между сторонниками двух течений происходили диспуты, которые впоследствии приобрели форму идеологической и политической конкуренции. В X–XI веках суннити-Аббасиды и шииты-Фатимиды боролись за гегемонию в мусульманском мире. Распад Фатимидского халифата на долгое время оставил шиитов без опеки и поддержки. Монгольское завоевание, которое положило конец существованию суннитского халифата, стало для шиитов спасением. После столетних притеснений на основе конфессиональной принадлежности шииты получили от монголов свободу вероисповедания. Не случайно, что именно на развалинах монгольской империи возникают первые шиитские государственные образования в Иране: государство Сербедаров (1336–1381) в Хорасане и государство Сейидов (1360–1392) в Мазендеране.

Одиной из особенностей взаимоотношения Ирана и Средней Азии после утверждения шиизма в Иране (XVI в.) становится конфессиональное противостояние между последователями суннизма и шиизма. Все последующие века регион являлся полем боя для межконфессиональных войн. Политические разногласия, выразившиеся в конфессиональной нетерпимости и религиозном радикализме, разделили некогда единый регион на несколько государств, каждое из которых в дальнейшем развивалось.

Исследователь М. С. Иванов считал, что шиизм еще до утверждения в Иране был широко распространен, и в условиях общественно-политического развития Ирана это течение служило весьма серьезным средством объединения страны [1, 62]. Однако, став государственной религией в Иране, шиизм утратил свой прежний статус идеологии народных масс и превратился в опору феодализма. Основатель Сефевидского государства Шах Исмаил в 1502 году, объявив шиизм имамитского толка государственной религией, обособлял тем самым Иран от других мусульманских стран, где господствовали сунниты. Сунниты, не желавшие принять шиизма и введенную шахом Исмаилом 1 формулу проклятия первых трех халифов – Абубекра, Омара и Османа, ненавистных шиитам, подвергались кровавым гонениям [2, 53-54].

Параллельно в Средней Азии утвердилась династия Шейбанидов. Между соседями не было мира. Политическим замыслам была придана религиозная окраска: Шейбаниды в своих владениях боролись с шиизмом, а Сефевиды были воинствующими шиитами.

В исторических источниках сообщается о переписке между основателями двух противоборствующих династий Сефевидов и Шайбанидов. Так, историк Кази Ахмад ибн Мунши (XVI в.) отмечает, что Исмаил Сафави написал письмо Мухаммаду Шайбанихану. Главы государства наряду с политическими вопросами затрагивали и религиозные темы. Мухаммад Шайбанихан, в частности, упрекает Исмаила Сафави за возвеличивание шиизма и порицание суннизма и призывает его отказаться от «мерзкой шиитской ереси» [3, 102]. Известен также в истории тот факт, что после гибели правителя Мавераннахра Мухаммада Шайбанихана в 1510 году от руки Исмаила Сафави, последний помог тимуриду Бабуру отвоевать Самарканд в 1511 году. По приказу Бабура в Самарканде была прочитана хутба пятничной молитвы с упоминанием шиитских имамов. Именно шиитские настроения Бабура привели к тому, что в течение небольшого времени население Мавераннахра отвернулось от него [4, 54]. Следует сказать, что сведения Мухаммада Юсуфа Мунши о

причастности Бабура к шиизму подтверждают и другие авторы.

В некоторых сочинениях, в частности в Манакиб (Жизнеописание), составленном на персидском языке на территории Индии в XVI веке, содержится письмо, написанное учеными Мавераннахра жителям священного Мешхеде. Судя по тексту, причиной составления этого письма послужило насильственное насаждение шиизма среди жителей деревень и городов Хорасана [5, 485-495]. Письмо духовенства Мавераннахра не было оставлено без внимания. В ответном письме также содержатся резкие слова. Обе стороны оскорбляют религиозные чувства и обвиняют друг друга в следовании ложной религии. Переписка между улемами продолжалась на протяжении несколько десятилетии. Однако это стало причиной еще большего ухудшения взаимоотношений между двумя государствами.

Некоторые последователи суннизма бежали в Турцию из Мавераннахра, так как их сопротивление было жестоко подавлено. По словам И. П. Петрушевского, большая часть горожан и многие суннитские факихи спасли свою жизнь принятием шиизма [6, 373]. На всем протяжении XVI века противоборство Ирана и среднеазиатских правителей не прекращалось. По сведением Мунши, в 1589 году Абдулмумин-хан совершил поход в Хорасан и после долгой осады захватил священный для шиитов город Мешхед и извлек из могилы, находившейся в гробнице имама Ризы, кости сефевидского шаха Тахмаспа, сжег и развеял их по ветру. В Муким–ханской истории содержится письмо Абдулмумин-хана к Мураду (1574–1595) османскому султану, который в борьбе между Шайбанидами и Сефевидами был на стороне одноверцев-суннитов. 1529 году шейбанид Убайдулла-хан во время завоевания Герата убил известного персидского поэта Хилали за то, что тот исповедовал шиизм.

Следует подчеркнуть, что в течение более столетия (1514–1639) также борьба между Османской империей и Сефевидами протекала под знаком религиозной борьбы между суннитами и шиитами. В обеих враждовавших феодальных государствах – Османском и Кизылбашском – правящая верхушка была чужда национальной идеологии [7, 72].

Приход к власти новой династии Аштарханидов в Мавераннахре не стал поводом для улучшения ирано-среднеазиатских отношений. По сведениям источников, Сефевиды, узнав о смене власти Средней Азии, совершили поход и завоевали Хорасан. Однако скоро в государстве Аштарханидов образовалось два политических центра: Бухара, где сидел хан, и Балх, где правили наследники бухарского правителя. В период правления Надирмухаммада аштарханида в целях поддержания мира и дружеских отношений такой важный город, как Балх был отдан Сефевидам. Историк Мухаммадюсуф Мунши отмечает, что для выдворения иранцев аштарханиды заключили мир с индийским правителем Аврангзебом (1658–1707). «Те опытные воины, свирепые, как львы, направились против той неверующей банды, взяли крепость Балха и Мургаб, которая считалась одной из сильных крепостей Хорасана, и сделали еретиков мишенью своих стрел и кормом своих шашек, имущество их разграбили, а детей пленили» [4, 148].

Начало XVIII века для Ирана считается эпохой раздробленности. Именно политика жестокого угнетения и ограбления народов и притеснения населения на конфессиональной основе вызвала ряд восстаний. Насаждение ислама шиитского толка на государственном уровне привело к росту нетерпимости в отношении мусульман-суннитов, евреев и христиан. Шах также принял постановление о принудительном обращении в ислам последователей зороастризма. Подняли восстание суннитские племена курдов и белуджей. Самым крупным было восстание афганских суннитов во главе Мир Махмуда. Последний представитель Сефевидов Шах Султан Хусейн (1694–1722) – правитель бездарный и слабовольный, полностью находился под влиянием шиитских богословов. Именно по их внушению шах начал гонение на суннитов, которых было еще много на территории Ирана. Русский посол Артемий Волынский о последнем сефевидском шахе писал, что такого дурачка даже среди простонародья редко «можно сыскать, не токмо из коронованных». Вместо того, чтобы укреплять оборону столицы, Султан Хусейн выступил навстречу повстанцам [8, 16].

В 1722 году предводитель афганцев правитель Кандагара Мир Махмуд захватил столицы Сефевидов и провозгласил себя шахом Ирана. Падение власти Сефевидов привело к активизации внешней политики двух ярых соперников Ирана – Османской империи и Аштарханиды. В это же время начинается активизация российских войск на южном направлении. Царский отпрыск Сефевидов Тахмасп заключил с Россией договор, согласно которому Петр I обещал ему помощь в борьбе с афганцами. Тахмасп признал Дербент и Баку русскими владениями и уступил России Гилян, Мазандеран и Астерабад. Но русские войска заняли лишь Гилян. Это привело к резкому обострение русско-турецких отношений. В результате в июне 1724 года между Россией и Османской империей был заключен договор, согласно которому османский правитель признал за Россией земли, переданные ей по договору 1723 г., а Россия за Османской империи – часть Закавказья и северо-западный Иран. К концу Русско-турецкой войны 1735–1739 область была возвращена Персии с целью организации альянса против Турции.

Политические и экономические противоречия в XVIII–XIX вв. отступают на второй план и

уступают место противоречиям религиозным. Кроме религиозно-конфессиональных противоречий между сторонами имели место и территориальные и пограничные проблемы. Истинная причина постоянной борьбы между Ираном и среднеазиатским ханам заключалась в территориальных претензиях друг к другу. Яблоком раздора был Хорасан, который со своими городам Герат, Нишапур, Балх и другими лежал на международных торговых перекрестках.

Насильственные методы внедрения шиизма в Иране обострили ранее существовавшие противоречия. Паломники-сунниты вынуждены были, минуя территорию Ирана, отправиться в Аравию через Индию или же Северный Кавказ, Крым, восточные или западные берега Черного моря. Такая дальняя дорога была опасна, не только таила много неожиданностей, но и требовала крупных расходов и в несколько раз большего времени, чем путь через Иран.

К середине XIX в. Иран и Средняя Азия находились в сложном социально-экономическом положении. Несмотря на существование религиозной нетерпимости между народами Ирана и Средней Азии, дипломатические и торгово-экономические отношения никогда не прекращались. Однако межгосударственные отношения изучаемого периода характеризуются сложившимися политическими изменениями в структуре династийного правления в Иране и Средней Азии. Османская империя в ирано-среднеазиатских конфликтах была на стороне суннитов. В ирано-турецких противоборствах в XVIII веке перевес был на стороне османов. Однако в сложных и судьбоносных моментах в истории Ирана появился талантливый полководец Надир-шах Афшар, который с успехом воевал против афганцев, туркменов и узбекских ханств Средней Азии. К 1737 г. политическое объединение Иранского государства Надир-шахом было закончено.

Надир-шах, став властелином Ирана, по мнению автора «Аламарае Надири», перед делегатами большого курултая поставил ряд условий. Одним из ключевых было то, что шиизм имамитского толка должен быть заменен государственным исповеданием компромиссного характера – джафаридом, которое бы объединило бы и шиитов и суннитов [9, 78-988]. План соединения суннитов и шиитов для Надир-шаха имел политическое значение. Он хотел привлечь на свою сторону суннитскую знать, а также нанести удар влиянию шиитского духовенства.

Провозглашенная Надир-шахом уния шиитов и суннитов существовала только на бумаге. Предложение о соединении шиизма и суннизма в одну государственную религию вызвало недовольство главы племен и шиитского духовенства. Оно не было признано и Османской империи и в ханствах Мавераннахра. В 1740 году Надир-шах завоевал Среднюю Азию и включил в состав своей империи. Правителем Мавераннахра он назначил Абулфайз-хана, хотя реальным правителем являлся ставленник Надир-шаха Хаким-бий аталик, основатель Мангытской династии. Бухара обрела статус вассального государства. Причиной отстранения Абулфайзхана аштарханида историки считают донесение одного из послов Надир-шаха о том, что якобы Абулфайз-хан назвал Надир-шаха рафидитом [10, 531]. (У суннитов название «рафидиты» несёт негативный смысл).

Важным моментом в ирано-среднеазиатских взаимоотношениях было карательная экспедиция Надир-шаха в сторону Хорезма, чтобы освободить иранцев, попавших в плен в ходе грабительских походов Хивинского хана. Под предлогом джихада хивинские ханы неоднократно совершали набеги на иранскую территорию. Как писал иранский дипломат и историк Риза Кули-хан, он «иногда водил войска против Серахса и Мерва, а иной раз он приказывал туркменам произвести набег на районы Хорасана». В свою очередь, иранские войска порой вторгались на территорию Средней Азии, преимущественно на туркменские земли, грабили и уводили людей с туркменских кочевий в плен [11, 25].

После гибели Надир-шаха (в 1747 г.) в Иране развернулась кровавая борьба за верховную власть. Исторические источники не дают нам сведения об ирано-среднеазиатских взаимоотношениях в середине и второй половине XVIII века. Известно, что после гибели Надир-шаха до утверждения династии Каджаров (1799 г.) правители Бухары и Хивы нападали на восточные районы Ирана. Ахмад Данеш – основатель просветительского движения -- отмечает, что эмир Шах-Мурад (1785 -1800) под знаменем благословенного джихада против шиитов несколько раз совершил поход на Хорасан, вследствие чего многие города были разрушены и разграблены [12, 25]. Мангытские эмиры во время своих походов взяли в плен многих работоспособных людей из населения Хорасана и привезли в Бухару. Оживился рынок работорговли Бухары. Нападения бухарского эмира внешне казались основанными на религии. Однако внутренее они были направлены для совершения грабежа и для того, чтобы занять свое войско войной.

XIX век для Ирана и Средней Азии считается эпохой распада. В этот период Иран стал объектом колониальной экспансии европейских держав. В результате русско-персидских войн XIX в. обширные области Закавказья отошли к Российской империи. Иран подписал невыгодные мирные договоры с Россией, Турцией, Англией и Францией. Тем временем бухарские правители совершали нападения на восточные районы Ирана. Когда будущему бухарскому эмиру Хайдару (1800–1826) было всего 16 лет, он по приказу отца направил 15-тысячную армию на Хорасан. Русский ученый Пошнев, который в

начале XIX века жил в Бухаре, отмечает, что, окружив два города Хорасана, Хайдар предложил жителям принять суннитский мазхаб. Население, не имеющее достаточной силы для сопротивления, было вынуждено принять суннитский мазхаб и тем самым спасти свою жизнь.

Сер Джон Малкольм, английский дипломат и историк, отмечает, что религиозный вопрос в ирано-бухарских взаимоотношениях XIX века сыграл значимую роль. Между 1801–1830 гг. Иран был затянут в продолжительные войны с Россией и Османской Турцией. Бухарский эмир Шах-мурад воспользовался создавшейся ситуацией и объявил священный джихад [13, 230-242). Одним из результатов похода было захват пленников, за счет этого чрезвычайно развилась торговля рабами в Бухаре. Духовенство Бухарского эмирата присвоило Шах-Мураду прозвище *Маъсум* – безгрешный.

В 1813 году эмир Хайдар отправил посольство к иранскому шаху, чтобы наладить отношения двух стран. Причиной ухудшения отношений Ирана и Бухары стало то обстоятельство, что бухарский двор отправил посланника, чтобы спросить у османских улемов фетву, дозволено ли взятие в плен шиитов и их перепродажа. Известно, что хивинские ханы постоянно напали на пограничные районы Ирана и брали у иранцев пленников, чтобы перепродать в Бухару. В конце правления Фатхалишаха (1797–1834) иранцам удалось разбить туркменов и освободить 30 тысяч пленников.

Эмир Насрулла (1826–1860), известный в истории как «эмир мясник», для упрочение своих позиций против Коканда и Хивы, с которыми он постоянно находился в состояние войны, в 1843–1844 гг. на встрече с иранским послом заявляет, что он навсегда останется хорошим другом Ирана [14, 208]. Иранскому послу удалось убедить эмира Насруллы освободить более тысячи иранских пленников.

Эмиры Бухары и хивинские ханы, именовавшие себя халифами своих народов, воображали себя великими, мудрыми правителями, рабами божьими, усердными исполнителями религиозных законов, на самом деле были бездарными и неспособными обеспечить благосостояние своего государство и народа. Им покровительствовали реакционные круги из среды духовенства. Бухарские и хивинские правители, которые убивали шиитов-иранцев, поступали также и с суннитами. Александр Борнс пишет, что в 1842 году при завоевании Коканда, жители которых были мусульмане-сунниты, Эмир Насрулла «отдал город войску на грабеж до самого вечера. Воины усердно воспользовались позволением эмира. Они обобрали жителей, обшарили все дома…. У мулл и духовенства отобраны были их книги и имущества …» [15, 468].

В 1841 году хивинский хан напал на Хорасан и пленил всех служителей мечети Имама Резы. Иранский шах был вынужден обратиться к хивинскому хану с просьбой об освобождении пленных.

К середине XIX в в межгосударственных отношениях Ирана и среднеазиатских ханств вмешиваются Англия и Россия. Один из ключевых вопросов в истории Ирана названного периода является Гератский вопрос, в котором активно участвовали англичане. С приходом к власти Насириддин-шаха (1848–1896) многие проблемы, касающиеся отношения Ирана с Бухарой и Хивой нашли свое решение. Важным моментом в отношении Ирана и Хивинского ханства было посольство во главе известного иранского дипломата и ученого Ризакули-хана Хидаята в 1851 году. Инициатором данного посольства был знаменитый везир Насириддин-шаха Эмири Кабир. Иран к этому моменту стал более-менее сильным государством. Поэтому иранский посол на встрече с хивинским ханом (Мухаммадамин-хан) старался всячески преувеличивать военные и политические преимущества Ирана. Кроме налаживания добрососедских отношений одним из ключевых вопросов встречи была проблема пленников. Стороны не обошлись и без религиозных диспутов и споров. Иранский шах хотел также узнать о российском присутствии в регионе, и во время переговоров речь шла о вытеснении русских из Центральной Азии [16, 39].

Хивинский хан в 1855 году совершил нападение на иранскую землю, но был разбит около Сарахса. В сентябре 1860 года около Мерва между Ираном и Хивой произошла решающая битва. Конница туркмен нанесла поражение иранской армии. По мнению некоторых исследователей, в падении Мерва и поражении иранцев была видна тайна рука колониальных сил, которая вмешивалась во внутренние политические дела региона [17, 103]. В 1882 году на основе соглашения Ахаля с русскими Иран лишился Мерва и его провинций.

Россия и Британия также в своих экспансионистских планах умело использовали религиозную рознь иранцев и среднеазиатских ханств. Англичане были намерены сделать Афганистан страной своей экономической и экспансионистской базы и плацдармом своих агрессивных операций против Бухары, Хивы и Коканда. Чтобы защитить Индию от угрозы и политических проблем, исходящих от туркмен, английское правительство спроектировало союз Мерва с Гератом. План был разработан послом Британии в Иране Рональдом Тампсоном с применением фактора суннитского мазхаба мервских туркмен и гератцев. Другим направлением политики англичан по защите Индии от угрозы своих соперников являлось налаживание отношений с Ираном. Англичане призывали иранцев усилить свое влияние на Мерв, чтобы создать препятствие и барьер между Гератом и Центральной Азией против России. Англичане, замышляя против русских, хотели Герат отдать Ирану и отправить в

Иран инструкторов для обучения иранской армии. Однако несогласованность в английском правительстве помешало реализации этого плана.

Междоусобные войны ослабили среднеазиатские ханства и подрывали устои экономики. Во взаимоотношениях Ирана с ханствами Средней Азии ощутимое влияние оказали Англия и Россия. Во второй половине XIX века Иран стал полуколонией Англии, а Средняя Азия была завоевана Россией.

О социально-экономическом и торговом взаимоотношении Ирана и среднеазиатских ханств источники дают очень скудную информацию, не позволяющую исследователям осветить этот вопрос. Лейтенант Ост-индийской кампании Александр Борнс во время своих путешествий по Инду собрал сведения о торговле и торговых путях Средней Азии. Он, в частности, отмечал, что на развитии экономики и торговли региона пагубно отражались внутренние конфликты ханств. Надо сказать, что религиозная вражда была одним из основных препятствий в социально-экономическом отношении между Ираном и ханствами Средней Азии. Активное участие духовенства в политической и экономической жизни Ирана и укрепление их позиций, которое было враждебно настроено по отношению к суннитам, стало одним из препятствий в торгово-экономическом отношении двух регионов.

Адекватная позиция была и у суннитского духовенства Средней Азии. В начале XX века, точнее в январе 1910 года, не без участия суннитского духовенства Бухары, произошла суннито-шиитская стычка, в результате которой погибли более тысячи суннитов и шиитов. Поводом для столкновения послужили траурные шествия иранцев в месяц мухаррам. Разрешение на проведение такого мероприятия давал кушбеги (везир), который был иранцем. Столкновения произошли и в других городах Средней Азии. Шииты, которые стали жертвами религиозных фанатиков Бухары, пожаловались верховному духовному сану шиитов в Неджефе (в Ираке) [18, 240, 241].

Отсутствие безопасных дорог, что было вызвано религиозной нетерпимостью и фанатизмом, а также существование таких проблем на уровне государств стали причиной того, что в XIX в. из Ирана в Бухару проходили три или четыре каравана в год. Однако англичане и русские могли беспрепятственно совершать торговые сделки и продавать свои товары на территории Ирана и Средней Азии. Александр Борнс писал, что «если голландцы не успеют распродать своего товара в Бушехр, то везут его в Бухару» [15, 471].

Российские путешественники также заметили, что в Бухаре иранских торговцев было очень мало, так как их путь сюда был полон опасности. И. В. Виткевич отмечает, что «персы, торгующие с Бухарой, предпочитают иметь в Бухаре своих доверенных, по большей части выходцев и Андхоя или из Мерва. Пять или шесть богатых персидских купцов поселились в Бухаре и живут в караван-сарае Кушбеги, обеспечивая себе его покровительство дорогими подарками, которые они делают довольно часто» [19, 59].

Таким образом, анализ событий XVIII–XIX вв., происходивших между Ираном и среднеазиатскими ханствами показывает, что:

1. Во взаимоотношениях Ирана с Бухарой и Хивой, начиная с XVI в., после установления шиитской династии Сефевидов, и в последующих веках до начала XX века уставилось политическое разногласие, выразившееся в конфессиональной нетерпимости и религиозном радикализме.

2. Набеги бухарских и хивинских ханств на территории Ирана под предлогом священной войны, или джихад, сопровождались разрушением и разграблением мирного населения и массовым пленением хорасанцев и последующей их продажей в Бухаре и других городах Средней Азии.

3. Междоусобицы в государствах Средней Азии, бедность населения, дискриминация, проводимая правителями по отношению к иранским купцам, религиозная рознь, плохое состояние торговых путей мешали развитию внешней торговли между среднеазиатскими ханствами и Ираном.

4. Религиозные войны между Ираном и Средней Азией, продолжавшиеся более 300 лет, в конечном итоге стали причиной господства иноземцев и иноверцев над обоими регионами.

ЛИТЕРАТУРА

1. Иванов М. С. Очерки истории Ирана. М.: «Госполитиздат», 1952. -467 с.
2. Browne Edward Granville. A Literary History of Persia (4 volumes). Bethesda, MD : Ibex Publishers, 1997. -464 с.
3. Куми, Кази Ахмад ибн Шарафаддин Хусайни. Хуласату-т-таварих. Подг. к печати и предисл. И. Ишраки. Тегеран: «Изд. Тегеранского университета», 1980. -234 с.
4. Мунши Мухаммад Юсуф. Муким-ханская история. Перев. с тадж., предисловие примеч. и указ. А.А. Семенова. Ташкент, 1956. -303 с.
5. Мухтаров А. Отношение духовенства Мавераннахра к утверждению шиизма официальной религией Ирана. /Proceedings of the Second European Conference of Iranian Studies. Rome, 1995. – С. 485–495.
6. Петрушевский И. П. Ислам в Иране в VII–XV веках. (Курс лекций). Л.: «издательство Ленинградского

университета», 1966. -400 с.
7. Петрушевский И. П. Очерки по истории феодальных отношений в Азербайджане и Армении в XVI – начале XIX вв. Ленинград.: издательство Ленинградского университета: 1949. -182 с.
8. Зевакин Е. С. Азербайджан в начале XVIII в. // Труды Общества по обследованию и изучению Азербайджана. № 8. Вып. 4. Баку, 1929. – 32 с.
9. Марви Мухаммад Казим. Аламара-и Надири. Подг. к печати Мухаммад Амин Рияхи. Т. III. Тегеран: «Амири Кабир», 1385. -348 с.
10. Шаъбани Риза. Краткая история Ирана в период Афшаридов и Зандия. Тегеран: «Сухан», 1998. -362 с.
11. Маннанов Б. Из истории русско-иранских отношений в конце XIX – начале XX века. Ташкент, «Наука», 1964. -156 с.
12. Трактат Ахмада Дониша «История мангытской династии». Перевод, предисловие и примечание И. А. Наджафовой. Душанбе, «Маориф» 1967. -142 с.
13. Малкольм Сэр Джон. История Ирана. Пер. М. Хайрати. Тегеран, 1985. -288 с.
14. Ираншинахт. Фаслнома. Материалы симпозиума ирановедов стран СНГ и Кавказа. Т. 9. Тегеран: «Килк» 1989. -680 с.
15. Борнс А. Путешествие в Бухару: рассказ о плавании по Инду от моря до Лагора в 1831, 1832 и 1833 годах. М, 1848–1850. -502 с.
16. Макки Хусайн. Биография Мирза Такихана Эмира Кабира. Тегеран, «Амири Кабир» 1958. 272 с.
17. Хашеми Ракаванди Сейид Эсмаил. Отношение Ирана с ханствами Мавераннахра в XVIII – начале XIX века. Дис. ...канд. ист. наук. Душанбе, 2011. - 163 с. (на правах рукописи).
18. Муллоджонов С. Последние столкновения между суннитами и шиитами в Бухаре // Место и роли ислама в Республике Таджикистан. Отв. ред. Ф. Баротзода. Душанбе:«Эр-граф», 2018. -С. 227–244.
19. Виткевич И. В. Записки о Бухарском ханстве. М.: «Наука» 1983. 149

ИРАНО-СРЕДНЕАЗИАТСКИЕ ОТНОШЕНИЯ В XVIII–XIX ВЕКА: ВЛИЯНИЕ РЕЛИГИОЗНОГО ФАКТОРА

Одним из особенностей взаимоотношения Ирана и Средней Азии в XVIII–XIX вв. является конфессиональное противостояние между последователями суннизма и шиизма. Политические разногласия, выразившиеся в конфессиональной нетерпимости и религиозном радикализме, разделили некогда единый регион на два государства, каждое из которых в дальнейшем развивалось. Правители и духовенство в обеих государствах подвергались жестоким гонениям последователей суннизма и шиизма. Кроме религиозно-конфессиональных противоречий между сторонами имели место территориальные и пограничные проблемы. Набеги бухарских и хивинских ханств на территории Ирана под предлогом священной войны, или джихада, сопровождались разрушением и разграблением мирного населения и массовым пленением хорасанцев и последующей их продажей в Бухаре и других городах Средней Азии. Несмотря на существование религиозной нетерпимости, между народами Ирана и Средней Азии никогда не прекращались дипломатические и торгово-экономические отношения.

Ключевые слова: *Иран, Азия, Бухара, Россия, Османская империя, Тегеран, территория Ирана, суннит, шиизм.*

IRAN-MIDDLE ASIAN RELATIONS IN THE XVIII – XIX CENTURY: INFLUENCE OF A RELIGIOUS FACTOR

One of the features of the relationship was between Iran and Central Asia in the XVIII – XIX centuries a confessional confrontation between the followers of Sunni and Shiism. The political disagreements, expressed in confessional intolerance and religious radicalism, once divided a single region into two states, each of which further developed. Rulers and clergy in both states were severely persecuted by followers of Sunni and Shiism. In addition to religious and confessional contradictions between the parties, there were territorial and border problems. The raids of the Bukhara and Khiva khanates was on the territory of Iran, under the pretext of a holy war, or jihad, were accompanied by the destruction and plunder of the civilian population and the mass capture of the Khorana's and their subsequent sale in Bukhara and other cities of Central Asia. In the despite the existence of religious intolerance, diplomatic and trade-economic relations never ceased between the peoples of Iran and Central Asia.

Key word: *Iran, Asia, Bukhara, Russia, the Ottoman Empire, Tehran, Iranian territory, Sunni, Shiism.*

Сведения об авторе:

Муллоджонов Сайфулло Кучакович – *Доктор исторических наук, профессор, кафедры*

истории древнего мира, средних веков и археология Таджикского национального университета; E-mail: saifullo7272@mail.ru

About the author:

***Mullodzhonov Sayfullo Kuchakovich** - Doctor of Historical Sciences, Professor, Department of the History of the Ancient World, Middle Ages and Archeology of Tajik National University; E-mail: saifullo7272@mail.ru*

УДК 327 (573.3)

ВОЗРАСТАНИЕ РОЛИ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

Салимзода Олим
Российско-Таджикский (славянский) университет
Окилзода Наджибулло Нуруллои
Таджикский национальный университет

В современном мире, где часто происходящие события резко меняют международную обстановку, направлением внешней политики в борьбе с негативными событиями, а также в защите национальных и государственных интересов может стать парламентская дипломатия. Парламентская дипломатия играет особую роль в представлении позиции государства при решении международных конфликтов и выполнении международных обязательств на международной и региональной арене и открывает новые возможности для урегулирования и упорядочения возрастающего числа истоков нестабильности.

Парламентская дипломатия является одним из основных видов дипломатии и, несмотря на то, что она не изучена всесторонне, ее роль на международных площадках заметно возрастает. Она является инструментом, объединяющим два или более парламентов в решении ключевых международных вопросов в постоянных диалогах и переговорах.

Термины «международные отношения», «межпарламентские отношения» и «парламентская дипломатия» тесно взаимосвязаны. «Впервые термин «парламентская дипломатия» был введен в политический лексикон американским юристом и дипломатом Филиппом Джессапом в 1956 г. Как следует из самого названия, в основу дипломатии такого типа был положен принцип парламентаризма, который наиболее ярко проявился в залах старейшего парламента Европы – английского. Впоследствии Ф. Джессап выделил ряд особенностей, позволяющих отнести 148 парламентскую дипломатию к отдельной форме многосторонних переговоров.». [1]

Межпарламентские отношения в современном мире - это особенность развития содержания парламентской дипломатии. Межпарламентские отношения в настоящее время имеют возможность решить многие правовые и государственные вопросы, а именно:

- экономическую безопасность;
- гуманитарную безопасность;
- информационную безопасность;
- борьба против международного терроризма;
- борьба против незаконного оборота наркотических веществ;
- борьба против организованной преступности;
- экологические вопросы и т.д. [2]

За последние несколько лет парламенты расширили круг внешних интересов, и ее роль во внешней политике государств может выражать рассматриваемые вопросы внешней политики. Роль парламентов в реализации внешней политики является сложным вопросом, включающий в себя различные научные и общественные сферы, а именно политологию, конституционное право, международное право, международные отношения и т.д.

Современная международная дипломатия обладает особенностью усиливать участие парламентов стран в решении вопросов на всех уровнях – международном и внутреннем.

Как отметил в ходе открытия форума «Развитие парламентаризма» Председатель Государственной Думы Вячеслав Володин: «В мире, в котором начинает преобладать политика односторонних санкций и рушатся межгосударственные отношения, депутаты могут помочь сохранить доверие и связь между народами». [3]

Тенденции, существующие в современном мире направленные на развитие международной деятельности межпарламентских организаций, и постоянное привлечение парламентов к межгосударственным отношениям с целью принятия международных решений, свидетельствуют об эволюционных факторах и развивающейся роли парламентской дипломатии государств на

сегодняшним этапе.

Парламентскую дипломатию Республики Таджикистан сегодня можно отнести достижениям периода независимости. Именно после приобретения государственной независимости Таджикистану пришлось самостоятельно сформировать свою внешнюю политику и прилагать все усилия для признания его субъектом международного права, представить себя международному сообществу. В 1994 году в республике произошло важное историческое событие, была принята Конституция Республики Таджикистан. Принятие Конституции являлось важным и необходимым для реализации внешней политики, так как в соответствующих главах и статьях Конституции четко определена компетенция органов в целях развития и реализации внешнеполитических курсов Парламента, Президента и Правительства.

Формирование межпарламентских отношений Маджлиси Оли Республики Таджикистан является очень важным аспектом. После создания двухпалатного профессионального парламента и выполнения ряда работ можно с уверенностью сказать, что формирование нового профессионального органа дало начало новому уровню сотрудничества парламентской дипломатии Таджикистана.

В Республике Таджикистан акторами деятельности парламентской дипломатии являются обе палаты – Маджлиси милли и Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан.

Маджлиси Оли Республики Таджикистан как высший представительский и законодательный орган определяет основные направления внешней и внутренней политики республики и уделяет особое внимание укреплению своих связей с парламентами всех стран. [4]

Парламентский орган тесно сотрудничает с Президентом Республики Таджикистан не только для обеспечения правовой базы внешней политики Республики Таджикистан, но и в ее реализации. Эта работа была усилена и стала все больше развиваться после формирования впервые в истории управления государством таджиков профессионального парламента. [5]

Маджлиси Оли - парламент Республики Таджикистан является высшим представительским и законодательным органом Республики Таджикистан. В международных отношениях на этот орган возложены следующие задачи:

- решение вопросов мира и войны;
- решение вопросов, связанных с разделением территорий;
- подписание международных договоров и соглашений;
- определение расходов для мероприятий внешней политики республики;
- непосредственное участие на сессиях межпарламентских союзов;
- участие депутатов парламента на международных площадках других стран;
- определение дипломатических рангов. [6]

Сегодня Республика Таджикистан уже имеет прочный фундамент межпарламентских отношений в двусторонних и многосторонних отношениях.

С созданием профессионального парламента Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан осуществляет высший представительский, законодательный орган республики, который одновременно является ведущей ветвью внешней политики Республики Таджикистан и осуществляет международные межпарламентские сотрудничества путем представления своей страны на международных симпозиумах, форумах, сессиях и конференциях, подписанием двусторонних и многосторонних соглашений с другими парламентами и международными организациями. Необходимо отметить, что формирование парламентской дипломатии Республики Таджикистан основывается на нынешней парламентской деятельности.

Деятельность парламентской дипломатии Республики Таджикистан охватывает много направлений, одним из которых является ратификация и денонсация международных соглашений Республики Таджикистан по представлению Президента Республики Таджикистана. [7] Сегодня ратификация международных соглашений очень возросла, так как они считаются составной частью нормативных правовых актов Республики Таджикистан, и на основании этого в случаи появления разногласий действуют международные нормы.

В подтверждение вышесказанного можно привести речь Президента Республики Таджикистана от 17 марта 2015 года на первой сессии пятого созыва Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан: «за последние пять лет в результате сотрудничества других субъектов законодательной инициативы с депутатами Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан четвертого созыва были приняты более 600 законов и подписаны более 200 межгосударственных международных соглашений, которые в целом направлены на защиту человека,

его прав и свобод, защиту интересов государства и организаций, предотвращение преступности и обеспечение общественного порядка, а также на развитие разных сфер общественной жизни». [8]

Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан в рамках своей деятельности вправе подписывать с парламентами других стран и международными организациями соглашения о межпарламентском сотрудничестве. Председателям парламентов, главам государств и правительств других стран предоставляет возможность выступить на заседаниях Маджлиси намояндагон и это является признаком осуществления дружественных отношений парламентской дипломатии с мировым сообществом.

«Нашей священной задачей является то, что мы как представители народа должны внести значительный вклад в развитие межгосударственных отношений, и вывести их на качественно новый уровень [8]». Этими словами Президент Республики Таджикистан обратился к депутатам пятого созыва и дал наставления относительно представления своей страны на международной арене.

Парламент Республики Таджикистан уделяет особое внимание развитию отношений с другими парламентами и для этого прилагает все усилия. Во время переговоров и встреч Председателя Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, его заместителей и депутатов делается акцент на важность укрепления двустороннего и многостороннего сотрудничества в восстановлении взаимовыгодных отношений Республики Таджикистан.

Первая глава Регламента Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан посвящена деятельности и компетенции Председателя Маджлиси намояндагон, его заместителей, в пункте 43 отмечается, что Председатель Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан представляет информацию о деятельности Маджлиси намояндагон за истекшую сессию и о проекте программы законодательной работы Маджлиси намояндагон на очередную сессию. Маджлиси намояндагон может принимать постановление по информации Председателя Маджлиси намояндагон. Информация Председателя Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистана «Об итогах деятельности четвертой сессии Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан пятого созыва» охватывает деятельность Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан с 3 октября 2018 по 29 июня 2018 года, а также межпарламентские отношения, поручения для дальнейшего развития этих отношений. В информации Председателя Маджлиси намояндагон подчеркнуты некоторые направления межпарламентских отношений:

1. Необходимость активизации деятельность групп дружбы и сотрудничества. Деятельность данных групп должна обеспечить более благоприятные условия для развития этих отношений.

2. Необходимость усиления межпарламентской деятельности в дальнейшем. Целесообразность мобилизации советников комитетов и комиссий, а также сотрудников отделов Аппарата для развития опыта работы в участии на международных симпозиумах, конференциях, поэтапное улучшение качества работы Маджлиси намояндагон. [9]

Пятая сессия Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан пятого созыва стал хорошей основой советникам комиссий и комитетов, сотрудникам отделов Аппарата в деле представления парламента и своей страны на международных мероприятиях.

В заключении хочу отметить, что Парламент Таджикистана – это одно из достижений суверенного Таджикистана, а одним из успешных направлений профессионального парламента является парламентская дипломатия Республики Таджикистан, достигшая существенных результатов в данной сфере.

ЛИТЕРАТУРА

1. Салимзода О. Феномен парламентской дипломатии как фактор развития международных отношений Республики Таджикистан // Актуальные проблемы журналистики. Сборник научных статей (юбилейный выпуск). - Душанбе: РТСУ, 2017. - стр. 148.
2. Сайт Комитета Государственной Думы Федерального Собрания Российской Федерации по международным делам: http://interkomitet.ru/- mezhparlamentskoe-sotrudnichestvo-i-parlamentskay a-diplomatiya.
3. https://regnum.ru/news/polit/2425795.html
4. Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан первый созыв. Санкт-Петербург, Изд. «Специальная Литература»-1998. стр. 215.
5. Сатторзода А., Султонов М. Парламентская дипломатия и внешняя политика Республики Таджикистан (2000-2010), Душанбе Изд. «Истеъдод», 2010 год, стр 6.

6. Мирзоев Н., Шарипов А. Основы дипломатии. 2012 год, стр 22.
7. Регламент Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан. Душанбе 2013 год, стр. 13, стр 93.
8. Выступление на первой сессии Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан пятого созыва от 17.03.2015 г, город Душанбе: http://www.president.tj/node/8446.
9. Отчет Председателя Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан Шукурджона Зухурова «Об итогах деятельности четвертой сессии Маджлиси намояндагони Маджлиси Оли Республики Таджикистан пятого созыва» (3 октября 2017 года - 29 июня 2018 года): http://parlament.tj/news/guzorishi-raisi-ma%D2%B7lisi-namoyandagoni-ma%D2%B7lisi-olii-%D2%B7um%D2%B3uriito%D2%B7ikisto-n-shukur%D2%B7on-zu%D2%B3urov-dar-borai-%D2%B7ambasti-faoliyatii%D-2%B7losiyai-chorumi-mn-mo-%D2%B7u/

ВОЗРАСТАНИЕ РОЛИ ПАРЛАМЕНТСКОЙ ДИПЛОМАТИИ В РЕАЛИЗАЦИИ ВНЕШНЕЙ ПОЛИТИКИ РЕСПУБЛИКИ ТАДЖИКИСТАН

В данной статье изложены роль парламентской дипломатии в решении международных конфликтов, выполнении международных обязательств на международном и региональном уровне. Термин «парламентская дипломатия» как один из видов дипломатии играет особую роль в отношении двух или более парламентов в решении международных задач.

В данной статье также уделяется особое внимание динамике развития парламентской дипломатии Республики Таджикистан. После создания профессионального парламента Республики Таджикистан парламентская дипломатия вышла на абсолютно новый уровень развития.

***Ключевые слова**: Республика Таджикистан, парламентская дипломатия, парламент, Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли Республики Таджикистан, межпарламентские связи, международное сотрудничество.*

THE INCREASING ROLE OF THE PARLIAMENTARY DIPLOMACY IN THE IMPLEMENTATION OF FOREIGN POLICY OF THE REPUBLIC OF TAJIKISTAN

This article outlines the values of parliamentary diplomacy in resolving international conflicts, fulfilling international obligations at the international and in the regional levels. The term of ''parliamentary diplomacy'' as one of the types of diplomacy plays a special role in relation between two or more parliaments in solving international problems.

In this article also notes the special attention to the development dynamics of parliamentary diplomacy of the Republic of Tajikistan. The professional parliament of the Republic of Tajikistan after the creation of which parliamentary diplomacy has reached an absolutely new level of development.

***Key words:** Republic of Tajikistan, parliamentary diplomacy, parliament, Majlisi Namoyandagon of the Majlisi Oli of the Republic of Tajikistan, inter-parliamentary ties, international cooperation.*

Сведения об авторах:

***Салимзода Олим** - кандидат филологических наук, старший преподаватель кафедры отечественной и международной журналистики Российско-Таджикский (славянский) Университета, Председатель Комитета по международным делам, общественным объединениям и информации Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, 734051, г. Душанбе, проспект Рудаки 42. E-mail: salimzoda56@mail.ru, Телефон: (+992) 935002219*

***Окилзода Наджибулло Нуруллои** – соискатель научно-исследовательского Института Таджикского национального Университета, старший советник Комитета по международным делам, общественным объединениям и информации Маджлиси намояндагон Маджлиси Оли (Парламент) Республики Таджикистан. Адрес: Республика Таджикистан, 734051, г. Душанбе, проспект Рудаки 42. E-mail: buston_1@mail.ru, Телефон: (+992) 501010646*

About the authors:

***Salimzoda Olim** - candidate of philological sciences Senior Lecturer, Department of Domestic and International Journalism, Russian-Tajik (Slavic) University, Chairman of the Committee on International Affairs, Public Associations and Information Majlisi Namoyandagon Majlisi Oli (Parliament) of the Republic of Tajikistan. Address: 42, Rudaki avenue, Dushanbe, 734051, Republic of Tajikistan, E-mail: salimzoda56@mail.ru, Phone: (+992) 935002219*

***Okilzoda Najibullo Nurulloi** - aspirant of the Research Institute of the Tajik National University, senior adviser of the Committee on International Affairs, Public Associations and Information of the Majlisi Namoyandagon of the Majlisi Oli (Parlament) of the Republic of Tajikistan, Address:*

42, Rudaki avenue, Dushanbe, 734051, Republic of Tajikistan, E-mail: buston_1@mail.ru, Phone: (+992) 501010646

МУҲОРИБАИ НАЗДИ ҲАРРОН (КАРР): САБАБҲО ВА НАТИҶАҲО

Сайнаков С. П.
Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон ба номи С. Айнӣ

Яке аз задухӯрдҳои шадиди таърихи дунёи қадим муҳорибаи назди Ҳаррон (Карр) ба шумор меравад, ки он байни лашкари ду давлати бузурги он замон – Порт ва Рим рух додааст. Пеш аз баррасии масъалаи мазкур зарур аст, ки оид ба оғози муносибатҳои байни Рим ва Порт мухтасаран сухан ронем.

Маъхазҳои таърихӣ маълумот медиҳанд, ки дар ҳавзаи баҳри Миёназамин баъди ғалаба аз болои Карфаген Рим ба бузургдавлати баҳрӣ табдил ёфта, манотиқи шимолии Африқоро тобеи худ гардонд. Соли 190 п. м. бошад Селевкиён бо сардории Антиохи III дар муҳорибаи назди Магнезия аз Рим, шикаст хӯрда, мавқеи пештараашро нигоҳ дошта натавонистанд ва як қатор минтақаҳои Осиёи Хурдро аз даст доданд. Аз тарафи машриқ бошад, давлати Ашкониён, ки дар ибтидо аз ҳисоби қисмате аз қаламрави начандон калони Селевкиён таъсис ёфта буд, қувват гирифта, баъдтар шоҳ Меҳрдоди I (с. 160 – 138 п. м.) ҳудуди онро васеъ намуда, Портро ба яке аз абарқудраттарин давлатҳои ҳамон замон табдил дод. Хулас, Порт ва Рим мустақиман аз якдигар ба монархияи Селевкиён муддати мадид зарба расонда, он андак - андак мавқеи сиёсии худро аз даст дода, аз байн рафт. Бо ҳамин, дар ин минтақаҳо ҳокимияти юнониён ҳам, ки дар натиҷаи юриши Искандар ба вуҷуд омада буд, барҳам хӯрда, сарҳадоти Рим ва Порт ба ҳам хеле наздик расиданд.

Муносибати дипломатӣ байни Рим ва Порт аз соли 92 п. м., замоне оғоз гардида буд, ки Меҳрдоди II сафорати худро ба назди ҳокими римии музофоти Киликия Лусий Корнелий Сулла, ки ҳамон вақт дар Каппадокия ҳузур дошт, фиристонд. Баъдтар табодули дипломатии Ашкониён бо ҳокимони Рим дар музофотҳои Шарқ, аз ҷумла бо Лукулл, Помпей ва Габиний низ борҳо сурат гирифтааст. Муаррихони қадим қайд менамоянд, ки дар натиҷаи васеъшавии ҳудудҳои Риму Порт ҳар ду давлат бо ҳам ҳамсоя ва дар сиёсату муносиботи байналмилалӣ рақиби асосӣ шуданд. Ҳамин тавр, баъди рух додани муҳорибаи ҳалкунанда дар назди Ҳаррон (Карр), намояндагони таърихнигории антиқӣ Страбон ва Гней Помпей Трог менависанд, ки ҷаҳон байни Рим ва Парфия тақсим шудааст. Аз ҷумла, Страбон иттилоъ медиҳад, ки Ашкониён дар замони ҳозир шумори зиёди заминҳо ва халқҳоро соҳибӣ менамоянд, ки бо ин ҳудуди назораткунандаашон комилан бо Рим рақобат менамоянд[1]. Страбон оид ба Ашкониён муфассалтар дар асари дигараш «Қайдҳои таърихӣ» маълумот овардааст, аммо он то ба замони мо нарасидааст. Гней Помпей Трог оид ба давлати Ашкониён сухан ронда, овардааст, ки дар масъалаи тақсимоти ҷаҳон бо Рим ҳокимияти онҳо дар Шарқ эътироф гардидааст[2]. Ӯ, инчунин оид ба тавоноии портҳо менависад, ки онҳо се маротиба ба ҳуҷуми римиҳо, ки дар сари онҳо сарлашкарони машҳури Рим меистоданд, рӯ ба рӯ шуданд. Рим дар он вақт дар айни гул - гулшукуфии қудрати худ қарор дошт ва аз миёни ҳамаи халқҳо портҳо на танҳо бо римиҳо баробар буданд, ҳатто онҳоро мағлуб карданд ва ин дар ҳоле сурат гирифт, ки Ашкониёнро аз ҳар тараф хатар таҳдид мекард[3].

Дар масъалаи низои ҳарбии байни Рим ва Порт гунаҳгор римиён буданд. Рим дар ибтидо, аз сабаби маълумоти нокифоя доштан роҷеъ ба қудрату тавоноии ҳарбии портҳо, бо Ашкониён тавассути сиёсати «шовинизми бузургдавлатӣ» - и худ муносибат мекард. Дар байни портҳо бошад, ки мувофиқи хулосаи аксарияти муҳаққиқон баромади шарқиэронӣ доштанд, таъсири маданияти эллиниӣ суст паҳн гардида буд, эллин (юнонӣ) - ҳо барои онҳо бегона ва унсури душманона ба ҳисоб мерафтанд. Ашкониён, баъди забткориҳои мақдуниён, нахустин шуда, мехостанд, ки анъанаҳои панэрониро аз нав эҳё намоянд. Баръакси ҳол римиён, ки ҳавобаландона сиёсат бурда, дар баробари ин, аҳолии юнонитабори Шарқро ҳомигӣ мекарданд, барои портҳо ҳам бегона ва ҳам хатарнок намудор шуданд[4].

Солҳои 50 - уми пеш аз мелод рақобати ин ду империя дар Осиёи Пеш шиддат гирифта,

---

[1] Страбон. География в 17 книгах. Книга XI. Глава IX, 2. М.: Наука, 1964. С. 487.

[2] Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiarum Philippisarum». Книга XLI. Глава 1. (1). СПб., 2005.; Бокщанин А. Г. Парфия и Рим. Возникновение системы политического дуализма в Передней Азии. Часть первая. М., 1960. С. 3.

[3] Ниг.: Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiarum Philippisarum». Книга XLI. Глава 1. (7 – 9). СПб., 2005.

[4] Беликов А. П. Рим и Парфия: Истоки взаимного неприятия // Античный мир и археология. Выпуск 11. Саратов, 2002. С. 51.

сарлашкар ва сиёсатмадори Рим Красс бар зидди портҳо юриши ҳарбӣ ташил намуд, ки ба он дар муҳорибаи назди Ҳаррон хотима дода шуд. Ӯ дар роҳи худ ба ғораткунии минтақаҳо даст зада, ҳатто ашёҳои нодиру қиматбаҳои маъбади яҳудиён дар Байтулмуқаддас ба яғмо бурд.

Пеш аз юриши Красс бошад яке аз роҳбарони онвақтаи Рим Помпей бо Парфия муносибати ноодилона намуда, қарордодро нақз карда, хатти сарҳадро, ки тибқи шартнома дарёи Фурот муайян шуда буд, ба эътибор нагирифта, баъзе минтақаҳоро аз портҳо ба фоидаи Арманистон, ки он ҳам акнун ба вассали Рим табдил ёфта буд, кашида гирифт. Ин боиси он гардид, ки Порт бар зидди Арманистон ҷанг эълон намояд, ки ин амал баробари эълон намудани ҷанг бар зидди Рим буд. Дар ин вақт дар Порт зиддиятҳои дарборӣ ба вуқуъ пайвастанд. Дар натиҷа ҳокими римии Сурия Авл Габиний аз вазъияти ба амал омада истифода намуда, легионҳои худро ба самти Фурот равон намуд, аммо ногаҳон ӯро бо фармоне аз Рим барои ба тартиб даровардани вазъияти нооороми бавуқуъ омада дар Миср ба Искандария фиристонданд. Баъди бомуваффақият ба анҷом расидани юриши Миср, Габиний боз хост аз сари нав бар зидди портҳо ҷангро оғоз бахшад, ки дар ҳамин лаҳзаҳо Красс ба Сурия ворид шуда, ташкил намудани юриши навбатиро ба даст мегирад[1].

Бояд ёдовар шуд, ки соли 60 - уми п. м. Гай Юлий Сезар, Гней Помпей Магн ва Марк Лисиний Красс байни худ оид ба якҷоя амал намудан қарордод баста, дар Рим триумвирати якум ба фаъолият сар кард. Баъди оне ки онҳо дар Рим ҳокимияти сиёсии худро мустаҳкам намуданд, сегонаи мазкур байнашон доираи таъсири худро дар қаламрави давлати ҷумҳуриявии Рим низ муайян намуданд, ки тибқи он ба Красс музофотҳои Шарқ расиданд. Красс, ки пахшкунандаи шӯриши Спартак буд, музаффариятҳои ҳарбии бархе аз сарлашкарони Рим, аз ҷумла Помпейро, дар Шарқ бозиҳои кӯдакона номида, хост, ки то Бохтару Ҳинд, ҳатто заминҳои он сӯи Ҳинд, то соҳили баҳр расад[2].

Тибқи ахбори Местрий Плутарх, ҳарчанд пеш аз муҳориба портҳо сафорат фиристоданд, то ки роҳи ҷангро гиранд, Красс ба маслиҳати онҳо эътибор надод. Ҳайати сафорат аз номи шоҳи Порт ба Красс расонданд, ки агар лашкарро халқи Рим фиристондааст, ҷанг сахту оштинопазирона мешавад, агар, чи хеле ки овоза паҳн шудааст, Красс бар зидди портҳо силоҳро на бо иродаи ватан, балки ба нияти худаш бардошта, заминҳои онҳоро ба манфиати худ ғасб карданист, шоҳи Порт аз ҷанг худдорӣ менамояд ва ӯ аскарони римиро бо ба назар гирифтани эҳтироми синну соли Красс, инчунин дар ин ҳолат на дар хизмати ҳифзи ватан, балки аниқтараш дар назорати нигоҳбонӣ (асорат) қарор доштанашон, ҷавоб медиҳад. Аммо Красс, ки ба худ комилан боварӣ дошт, ки дар ҷанги дар пеш омада пирӯз мешавад, дар рафти мукотибаи дипломатӣ бо ҳайати сафорат ҳавобаландона хитоб кард, ки ба ин посухи онҳо дар Селевкия (яке аз марказҳои асосии давлати Ашкониён) ҷавоб медиҳад. Пас аз ин сафири калонтари портҳо Вагиз дасташро боло карда, ишора ба кафи дасташ намуда, ба ӯ хитоб карда, мегӯяд, ки «тезтар ин ҷо мӯй рӯяд, Красс, назар ба он ки ту Селевкияро бинӣ» ва сонӣ ҳайати сафорат ба пеши шоҳи худ баргашта, аз ногузир будани ҷанг хабар доданд[3].

Ҳамин тавр, империяи Рим, ки сиёсти таҷовузкоронаро бурда, дар задухӯрди соли 65 п. м. ғалабаро ба даст оварда[4], дар соли 54 п. м. лашкаркаши римӣ Марк Лисиний Красс бо сипоҳи 42 ҳ. нафарааш ҳавобаландона ба Шарқ ҳаракат намуда, 9 - уми майи соли 53 п. м. дар қарибии шаҳри Карр (Ҳаррон) бо сипоҳи 10 ҳ. нафараи сарлашкари ҷасури Порт Сурона (Сурен) вохӯрд. Маҳз дар ҳамин ҷо муҳорибаи ҳалкунанда рух дод, ки таъсири ҷиддии худро ба сиёсати байналмилалии он замон расонд. Санъати ҷангие, ки портҳо дар муҳорибаи мазкур истифода намуданд, римиҳо то ин дам онро надиданду оид ба он нашунидаанд. Портҳо аввал ақибнишинӣ намуда, сонӣ якбора ба ҳамла гузаштанд. Портҳо аз ҳамлаи ногаҳонӣ чунин вонамуд карданд, ки гӯё ночор ақибнишинӣ намуданд ва душманро аз пушти худ ба фосилаи дур бурданд ва аз рӯи санъати ҷангиашон якбора қафо гашта, римиҳоро иҳота намуданд ва аз камонҳо тирборонкуниро сар карданд. Дар ҳамин лаҳзаи муҳориба Красс ва дигар сарлашкарон сарбозони худро дилбардорӣ мекарданд, ки бо чунин сурати тирпарронӣ дар кӯҳтотарин фурсат тирҳои портҳо ба интиҳо мерасанд, аммо ин фикри онҳо хом баромад, чунки ба наздикии майдони муҳориба корвони уштурҳо тир мекашонданд ва чанд савора пайваста ба назди онҳо рафта, тир оварда ба лашкариёни портӣ тақсим мекарданд. Ҳамин тавр, портҳо беист аз камон тир холӣ мекарданд ва римиҳо бошанд дар майдон ба ҷуз нишони зинда мондан, умуман фурсат наёфтанд, ки ба онҳо ҷавоб гардонанд. Сипоҳиёни боқимондаи римӣ, аз ҷумлаи сарлашкарон низ, ғайр аз роҳи гурез дигар чораро наёфтанд. Дар ин муҳориба писари Красс – Публий Красс ба ҳалокат расид. Ин тактикаи ҷангии портҳо дар ҳақиқат барои римиён бегона буд. Аз ин лиҳоз, баъдтар муаррихи Рим Помпей Трог дар бораи санъати ҷанги портҳо маълумот дода, менависад, ки дар бисёр

---

[1] Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Глава IX. Смерть Красса. Разрыв между соправителями. Перевел А. Веселовский. Второе дополненное издание К. Т. Солдатенкова. М., 1887. С. 291 – 292.

[2] Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Никий и Красс. Красс (16). Издание второе, исправленное и дополненное. Т. I. М.: Наука, 1994. С. 616.

[3] Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Никий и Красс. Красс (18). Издание второе, исправленное и дополненное. Т. I. М.: Наука, 1994. С. 617 – 618.

[4] Ғафуров Б. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. Душанбе: Ирфон, 1998. С. 185.

мавридҳо дар айни ҷӯшу хурӯши муҳориба портҳо майдони корзорро тарк намуда, муддати чанде баъди ақибнишинӣ пас гашта, аз нав ба ҳуҷум мегузаранд, барои ҳамин, вақте ту пурра боварӣ ҳосил менамоӣ, ки аллакай ғалаба кардӣ, маҳз дар ҳамин лаҳза задухӯри ҳалкунандаро интизор шуда, онро бардошт кардан даркор аст[1]. Ҳамин тавр, дар муҳорибаи хунин римиҳо комилан шикаст хӯрда, пас аз он Красс низ дар наздикии Синнак ба даст афтода, кушта шуд. Ашкониён сари ӯро аз тан ҷудо карда, ҳамчун ғанимати ҷангӣ ба шоҳаншоҳи худ – Ороди II фиристонданд.

Дар бархе аз адабиёти ғарбӣ зикр шудааст, ки гӯё портҳо бо роҳи фиреб Крассро ба даст оварда куштанд. Аммо муаррихи барҷастаи немиси мутахассиси таърихи Рим Теодор Моммзен такя ба маъхазҳо намуда, асли воқеаи рухдодаро чунин ба қалам додааст, ки пас аз шикаст дар Карр боқимондаи лашкари Рим бо сардории Красс, рӯзона пинҳон шуда, шабона равон, ба самти куҳҳои Арманистон ҳаракат мекунанд. Ва оқибат худро ба Синнак ном қалъа мерасонанд. Сурона таъқибкунон ба қароргоҳи онҳо наздик омада, аз номи шоҳи худ сулҳ ва дӯстӣ, инчунин вохӯрии шахсии ду сарлашкарро пешниҳод менамояд. Римиёни беҳолу бемадоргашта, Крассро ба иҷрои ин талаб розӣ намуданд. Сурона бо тамоми расмиёту эҳтиром сарлашкари римиро қабул карда, боз иттифоқи дӯстонаро пешниҳод ва талаб кард, ки шартҳои сулҳ бояд дар варақ сабт шуда, шартнома хаттӣ тасдиқ гардад. Сурона аз номи шоҳи худ ба Красс аспи зинбастаро чун тӯҳфа пешниҳод намуд, то ки савор шавад ва мебоист ба Фурот рафта, шартномаи сулҳро мебастанд. Аспбонҳои портӣ ба Красс хеле наздик омада, саросемавор ӯро ба асп савор карданӣ шуданд, ки дар ин лаҳза римиҳо хаёл мекунанд, ки онҳо мехоҳанд сарлашкарашонро ба даст оранд. Дар ин вақт Октавий, ки худ яроқ надошт, аз ғилофи як низомии портӣ шамшерро кашида, аспбони портиро хала мезанад. Дар натиҷаи нофаҳмӣ низоъ хеста, дар рафти он Красс ва ҳамроҳҳонаш кушта мешаванд. Ҳамин тариқ, чизеро, ки дар Карр оғоз намуданд, он дар Синнак анҷом дода шуд[2]. Чуноне ки муайян мешавад, дар барангехтани ин низоъ римиён даст доштанд, на портҳо. Аммо ишораи пешниҳоднамудаи муаллифи мазкур, ки гӯё Красс нахостааст, ки ҳамчун ғанимати зинда ба дасти портҳо расад, аз ин фурсат истифода бурда, маргашро худаш ёфтааст[3], ба маълумоти маъхазҳои бостон, аз ҷумла Местрий Плутарх, ки номи қатлкунандаашро ҳам меорад, рост намеояд[4].

Аз лиҳози он ки пеш аз ин Помпей, чи тавре ки дар боло зикр намудем, қарордоди байни Риму Портро вайрон карда буд, дар Синнак Сурона дасти сарлашкари римиро гирифта, хитобкунон ба Красс ва ёронаш гуфт, ки шумо римиён шартномаро тамоман аз хотир баровардаед, барои ҳамин Крассро даъват кард, ки шартҳои сулҳро мебоист дар Фурот навишта, хаттӣ тасдиқ мекарданд, аммо бо айби худи римиён низои ба амал омада ҳамаро барбод дод[5].

Бо ҳамин, ба ақидаи Пешвои миллат, муҳтарам Эмомалӣ Раҳмон, нияти Красс, ки бо лашкаркашии худ ба Шарқ, мехост «корномаи Искандари Мақдуниро такрор»[6] намояд, барбод рафта, рафта, бо марги ӯ анҷомид.

Маъхазҳои таърихӣ шоҳидӣ медиҳанд, ки дар ин муҳориба лашкари пурраи Ашкониён иштирок накард, артиши асосии онҳо бо сардории шоҳаншоҳ Ороди II дар Арманистон қарор доштанд. Ӯ пешакӣ маълумот дастрас намуд, ки шоҳи Арманистон Артавазд бо римиҳо як шуда, бар зидди Порт ҳамла менамоянд, барои ҳамин шахсан ба муқобили ӯ баромад, то ки ба Красс ёрӣ расонда натавонад[7]. Хулоса, Сурона (санаи таваллуд 84 п. м. – санаи марг 52 п. м.) мустақиман худаш муҳорибаи мазкурро таҳрезӣ ва роҳбарӣ намудааст. Лекин афсӯс, агар ахбори муаррихони антиқа дуруст бошад, Ороди II аз нуфузаш ба ҳарос омада, баъдтар ин сарлашкари боистеъдодро ба қатл расондааст, ки ин хеле нигаронкунанда мебошад[8].

Муҳаққиқи машҳури америкоӣ Нелсон Кэрел Дибвойз менависад, замоне, ки маъракаи зидди Красс идома ёфт, Ороди II бо шоҳи Арманистон, ки акнун аз зери таъсири Рим бароварда шуд, ба як қарордоди муайян омаданд. Шоҳи Порт маросими ақди никоҳи писари худ Покорро бо хоҳари шоҳи арманӣ доир намуд. Маҳз дар ҳамин лаҳзаҳо, ҳангоми тамошои песаи «Вакханҳо» - и Еврипид сар ва дасти буридаи Красс ба шоҳаншоҳи Порт расид ва ғалаба аз болои Рим эълон карда шуда, сари бурида

---

[1] Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiarum Philippisarum». Книга XLI. Глава 2. (9). СПб., 2005.

[2] Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Глава IX. Смерть Красса. Разрыв между соправителями. М., 1887. С. 298 – 299.

[3] Ҳамон ҷо. С. 298.

[4] Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Никий и Красс. Красс (31). Т. I. М.: Наука, 1994. С. 628.

[5]Ниг.: Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Никий и Красс. Красс (31). Т. I. М.: Наука, 1994. С. 628.; Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Глава IX. Смерть Красса. Разрыв между соправителями. М., 1887. С. 298.

[6] Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таърих. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён. Душанбе: Ирфон, 2002. С. 83.

[7]Ниг.: Смыков И. В. Парфянский поход Красса: К вопросу о некоторых аспектах компании 54 г. до н. э. // Иранские империи и греко - римский мир в VI в. до н. э. – VI н. э. Казань, 2017. С. 284 – 298.

[8] Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Никий и Красс. Красс (33). Издание второе, исправленное и дополненное. Т. I. М.: Наука, 1994. С. 629.

аз саҳна ҳаво дода шуд[1]. Местрий Плутарх меорад, ки Силлак ном шахс ба толор ворид шуда, сар ва дасти буридаи Крассро ба шоҳ Ород мерасонад[2].

Пас аз ин муҳориба заминҳои шарқтар аз Фурот комилан ба дасти Ашкониён гузаштанд ва дарёи мазкур сарҳади миёни ин ду давлати қудратманди вақт дониста шуда,[3] роҳи экспансияи Рим дар дар самти Шарқ пурра баста шуд.

Ҳамин тавр, дар муҳорибаи мазкур сарлашкари машҳури Порт Сурона аз болои чанд сарлашкари римӣ – Марк Лисиний Красс, писараш Публий Лисиний Красс, Марсий Сензорин, Тит Копоний, Гай Кассий Лонгин, Варгунтей ва Эгнасий ғалабаи калонро ба даст оварда, дар натиҷаи он аз 42 ҳ. нафари римиён 20 ҳ. дар муҳорибаи мазкур ҷон доданд, 12 ҳ. асир гирифта шуданд ва 10 ҳ. аз майдони набард фирор намуданд.

Рим дар таърихи мавҷудияти худ то он рӯз чунин шикасти калонро намедонист. Зарур аст қайд намоем, ки дар рафти Ҷанги дуюми пунӣ (с. 218 – 201 п. м.) дар муҳорибаи назди Канн, 2 августи соли 216 п. м., Рим аз Карфаген низ шикасти сахт хӯрд, аммо он аз нуқтаи назари бархе ҷиҳатҳо бо шикастхӯрӣ дар Карр баробар шуда наметавонад. Зеро дар ин муҳориба аз ҳар ду тараф итифоқчиёни онҳо (ин ҷанг дар таърих ҳамчун низои ҳарбии ду эътилоф шинохта шудааст) низ иштирок доштанд, аз ҷониби дигар Рим тавонист ба худ омада, ҳам аз ин ҷанг ғолиб барояд ва ҳам дар натиҷаи Ҷанги сеюми пунӣ (с. 149 – 146 п. м.) Карфагенро пурра аз байн барад, аммо муҳорибаи Карр барои Рим дигар натиҷаҳоро дод, яъне римиён дар минбаъда аз амалиётҳои ҷиддӣ бар зидди Порт пурра даст кашиданд.

Аҷоибаш боз дар он аст, ки дар муҳорибаи мазкур портҳо танҳо аз як намуди сипоҳ, яъне савора истифода намуданд. Теодор Моммзен иброз медорад, ки аз замони Ҳахоманишиҳо ин ғалабаи нахустини Шарқ аз болои Ғарб мебошад ва зафари мазкур таҳкурсии қудрати Римро дар Шарқ ба ларза оварда[4]. Муҳорибаи Карр римиёнро водор намуд, ки дар оянда тактикаи ҷангии худро тағдиди назар намоянд ва ба низоми ҳарбии худ тағйирот ворида намуда, ба мисли портҳо сипоҳи савораҳои вазнинро таъсис диҳанд, ки баъд дар Аврупои асрмиёнагӣ низ ин намуди сипоҳи саворанизом амал мекард[5].

Дар муҳорибаи мазкур бори аввал дар таърихи Рим ливоҳо ва уқобҳои заррини легионҳои римӣ низ ба дасти рақиб – Ашкониён расиданд. Танҳо соли 20 - уми п. м. император Октавиан Август тавонист, ки бо роҳи дипломатӣ нишонҳо – уқобҳои заррини легионҳои мағлубшударо пас гирад. Бори дуюм бошад сентябри соли 9 - уми мелодӣ Арминий, доҳии қабилаҳои германӣ, низ дар ҷангалзори Тевтобург аз болои легионҳои римӣ ғалаба намуда, уқобҳои заррини онҳоро ба даст оварда[6].

Профессори Донишгоҳи Берлин Гуго Винклер натиҷаи ғалабаи мазкури Ашкониёнро барои таърихи минбаъдаи тамоми Шарқ хеле муҳим арзёбӣ намуда, менависад: «Дар назди Ҳаррон, ки он ҷо лашкари Рим бо сарварии Красс нобуд карда шуд, ҷаҳони Шарқ, ба мисли ҷаҳони Ғарб дар муҳорибаи Саламин, мустақилияти худро наҷот дод»[7]. Ҳамин минвол, зиддият байни тамаддуни Шарқ ва тамаддуни Ғарб дар Осиёи Пеш оқибат ба фоидаи Шарқ анҷом ёфт.

Теодор Моммзен бошад санъати идоракунии ҷангии дар муҳорибаи назди Карр истифода бурдаи портҳоро аз нуқтаи зуҳур ва баромадаш таҳқиқ намуда, иқрор шуда, аз санъати ҷангии римиён болотар дониста, онро аввалин тактикаи миллии онҳо шуморидааст[8].

Ба санъати ҷангии дар муҳорибаи мазкур истифода бурдаи лашкаркаши машҳур Сурона роҳбари ИҶШС И. В. Сталин баҳои баланд дода, дар бораи аҳамияти стратегии тактикаи аксулҳуҷум назар ронда, дар ҷавоб ба мактуби як полковник оид ба аҳамияти аксулҳуҷум баъди ҳуҷуми бомуваффақияти рақиб менависад, ки «ҳанӯз портҳои қадим дар бораи ин аксулҳуҷум медонистанд, замоне, ки онҳо сарлашкари римӣ Красс ва сипоҳи ӯро дар қаҳри мамлакати худ ба дом кашиданд ва

---

[1] Дибвойз Н. К. Политическая история Парфии. Перевод с английского, научная редакция и библиографическое приложение В. П. Никонорова. СПб., 2008. С. 97.

[2] Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Никий и Красс. Красс (33). Издание второе, исправленное и дополненное. Т. I. М.: Наука, 1994. С. 629.

[3] Дибвойз Н. К. Политическая история Парфии. Перевод с английского, научная редакция и библиографическое приложение В. П. Никонорова. СПб., 2008. С. 97.

[4]Ниг.: Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Глава IX. Смерть Красса. Разрыв между соправителями. Перевел А. Веселовский. Второе дополненное издание К. Т. Солдатенкова. М., 1887. С. 299 – 300.

[5] Беликов А. П. Парфянский поход Красса: военно - технический аспект // Военно - исторический журнал Para bellum//http://parabellum.vzmakh.ru/n12_s4.shtml. Санаи муроҷиат: 02.08.2019 с.

[6]Ниг.: Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Глава IX. Смерть Красса. Разрыв между соправителями. Перевел А. Веселовский. Второе дополненное издание К. Т. Солдатенкова. М., 1887. С. 299.

[7] Винклер Г. Вавилонская культура в ее отношении к культурному развитию человечества. Перевод с немецкого А. И. Певзнера, под редакцией Н. М. Никольского. М.: Фарос, 1913. С. 39.

[8]Ниг.: Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Глава IX. Смерть Красса. Разрыв между соправителями. Перевел А. Веселовский. Второе дополненное издание К. Т. Солдатенкова. М., 1887. С. 296.

сонӣ бо як ҳуҷуми ҷавобӣ зарба зада, онҳоро нобуд карданд»[1]. Мувофиқи хулосаи бархе аз муаррихони соҳаи ҳарбӣ сарлашкари машҳури рус М. И. Кутузов дар ҷанги зидди Наполеон ва артиши Шӯравӣ низ дар Ҷанги бузурги ватанӣ (хусусан дар муҳорибаи назди Москва) аз тактикаи мазкури ҷангии портҳо истифода бурдаанд.

Академик Б. Ғафуров пас аз баррасии муҳорибаи Ҳаррон менависад, ки солҳои 40 - уми п. м. дар аҳди шоҳ Покор портҳо Сурия ва Фаластинро низ забт намуданд[2].

Дар оянда низ сиёсатмадорону лашкаркашони Рим бар зидди Порт амалиёти ҳарбиро гузаронданд, аммо дар муқоиса бо нақшаи Красс мақсаду амалкарди онҳо маҳдуд буд. Сиёсатмадорони ҷиддӣ ва дурбини римӣ, ба монанди Октавиан Август ва Публий Элий Траян Адриан бошанд мағлубият дар Ҳарронро абадан дар хотир гирифта, нигоҳ доштани сулҳ бо Ашкониёнро барои Рим беҳтар медонистанд[3].

Хулоса, натиҷаи пирӯзии Ашкониён дар муҳорибаи назди Ҳаррон дар таъриҳ ва тақдири минбаъдаи эронинажодон мақоми махсусро ишғол намуда, ба омӯзиш ва дар ёди таъриҳ пос доштани он диққати махсус додан дарокр аст.

НОМГӮИ МАЪХАЗҲО ВА АДАБИЁТИ ИСТИФОДАШУДА

1. Беликов А. П. Рим и Парфия: Истоки взаимного неприятия // Античный мир и археология. Выпуск 11. Саратов, 2002. С. 51 – 52.
2. Беликов А. П. Парфянский поход Красса: военно - технический аспект // Военно - исторический журнал Para bellum // http: // parabellum. vzmakh. ru / n12_s4. Shtml. Санаи мурочиат: 02.08.2019 с.
3. Богщанин Г. А. Битва при Каррах (Война Марка Лициния Красса с Парфией в 54 – 53 гг. до н. э.) // Вестник древней истории. № 4. М., 1949. С. 41 – 51.
4. Бокщанин А. Г. Парфия и Рим. Возникновение системы политического дуализма в Передней Азии. Часть первая. М., 1960. 252 с.
5. Винклер Г. Вавилонская культура в ее отношении к культурному развитию человечества. Перевод с немецкого А. И. Певзнера, под редакцией Н. М. Никольского. М.: Фарос, 1913. 170 с.
6. Ғафуров Б. Тоҷикон. Таъриҳи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. Душанбе: Ирфон, 1998. 704 с.
7. Дибвойз Н. К. Политическая история Парфии. Перевод с английского, научная редакция и библиографическое приложение В. П. Никонорова. СПб.: Филологический факультет СБГУ, 2008. 816 с., ил. – (Историческая библиотека).
8. Моммзен Т. История Рима. – Т. 3. – Книга пятая. Перевел А. Веселовский. Второе дополненное издание К. Т. Солдатенкова. М., 1887. 599 с.
9. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах. Издание второе, исправленное и дополненное. – Т. I. – М.: Наука, 1994. 706 с.
10. Раҳмонов Э. Тоҷикон дар оинаи таъриҳ. Китоби дуюм. Аз Ориён то Сомониён. Душанбе: Ирфон, 2002. 128 с.
11. Смыков И. В. Парфянский поход Красса: К вопросу о некоторых аспектах компании 54 г. до н. э. // Иранские империи и греко - римский мир в VI в. до н. э. – VI н. э. Казань, 2017. С. 284 – 298.
12. Сталин И. В. Ответ товарищу Разину // Большевик. – № 3. – 1947. С. 8.
13. Сталин И. В. Ответ товарищу Разину // Пропагандист и агитатор Красной Армии. – № 5. – М., 1947. С. 6.
14. Страбон. География в 17 книгах. Перевод, статья и комментарии Г. А. Стратановского. М.: Наука, 1964. 944 с.
15. Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога «Historiarum Philippisarum». СПб.: Издательство Санкт - Петербургского университета, 2005. 493 с.

БИТВА ПРИ ХАРРАНЕ (КАРРАХ): ПРИЧИНЫ И ПОСЛЕДСТВИЯ

В статье на основе исторических источников и труды ведущих специалистов рассматривается история, причины и последствия одна из величайших сражений при Каррах, состоявшиеся между Парфией и Римом. Автор приходить к выводу, что результаты победы парфян над римлянами при Каррах в истории и дальнейшей судьбы ираноязычных народов занимало особое место, следовательно, из этого, надо отдать должное внимание в деле изучение и хранение памяти о победе парфян в данном битве.

Ключевые слова: *Парфия, Аршакиды, Рим, битва, Харран (Карр), Сурен, Орад, Красс, конфликт, война.*

[1] Сталин И. В. Ответ товарищу Разину // Пропагандист и агитатор Красной Армии. – № 5. –. М., 1947. С. 6.; Ответ товарищу Разину // Большевик. – № 3. – 1947. С. 8.

[2] Ғафуров Б. Тоҷикон. Таъриҳи қадимтарин, қадим ва асри миёна. Китоби якум. Душанбе, 1998. С. 186.

[3]Ниг.: Богщанин Г. А. Битва при Каррах (Война Марка Лициния Красса с Парфией в 54 – 53 гг. до н. э.) // Вестник древней истории. № 4. М., 1949. С. 41 – 51.

BATTLE AT HARRAN (KARR): CAUSES AND CONSEQUENCES

Based on historical sources and works of leading experts, the article examines the history, causes and consequences of one of the greatest battles that took place between Parthia and Rome at Carr. The author concludes that the results of the victory of the Parthians over the Romans under Carrah occupied a special place in the history and the fate of the Iranian peoples, therefore, today we must pay careful attention to the study and preservation of the memory of the victory of the Parthians in this battle

Key words: *Parthia, Arshakids, Rome, battle, Harran (Carr), Suren, Orad, Crassus, conflict, war.*

Сведение об авторе:

Сайнаков Сайнак Парпишоевич *– кандидат исторических наук, доцент, заведующий кафедрой всеобщей истории Таджикского государственного педагогического университета им. Садриддина Айни, тел: (+992934162099), E-mail: saynakov2012@mail.ru;*

About the author:

Saynakov Saynak Parpishoevich *– candidate of historical sciences, head of the Department of General History of the Tajik State Pedagogical University named after Sadriddin Aini, phone: (+992934162099); E-mail: saynakov2012@mail.ru;*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СВЯЗИ УЧЕНЫЙ ТАДЖИКИСТАНА В ОБЛАСТИ ГЕОЛОГО-СЕЙСМОЛОГИЧЕСКИХ НАУК СО ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ (В 50 – 70 – Е ГОДЫ XX В).

Саймухаммади Б.

Таджикский национальный университет

Научные связи ученых-геологов и сейсмологов Таджикистана со странами Западной Европы установились на базе накопленного огромного опыта изучения актуальных проблем по тематике геолого-сейсмологических наук. Исследование ученых в сфере геолого-сейсмологических наук все более становилось не только необходимым, но и важным в аспекте развития теоретической науки и насущных потребностей народного хозяйства республики. Оно стало необходимым и закономерным прогрессом для развития народного хозяйства страны, а также взаимосвязей геолого-сейсмологических наук в Таджикистана с зарубежными странами, которые устанавливались еще в 30-х годы XX столетия когда до середины 50-годов геологическая служба находилась в подчинении Министерства геологии СССР. Сейсмологические исследования в Таджикистане проводилось совместно с учеными института физики земли Академии наук СССР. Создавались научно-исследовательских сектора для изучения территории республики, а также проблем тайн природы, так как важно было определить геолого-сейсмологическое строение природы территории республики. В течение этого периода и с этой точки зрения, изучение геолого-сейсмологической структуры Земной коры на территории республики с одной стороны, и выявление полезных ископаемых с другой стали необходимы и актуальными. Это стало одной из важнейших задач. Исходя из этого достаточно отметить, что еще в 30-годы по инициативе АН СССР советское правительство в Таджикистане откомандировало из более 1000 работников из общего состава 350 ученых[16;9] для геолого-сейсмологических исследований и охраны окружающей среды. Это стало результатом насущных требований времени, поэтому привлекло внимание ученых и правительство страны в целом. Следует заметить, что интенсивное изучение территории Таджикистана началось только в годы установления и укрепления Советской власти в республике.

Таким образом, крупномасштабное геолого-сейсмологическое изучение территории республики развернулось еще в 30-х годах XX века, в результате которого были обнаружены и выявлены десятки видов полезных ископаемых, известных и до сих пор неизвестных минералов в науке. Уже к концу 50-х и началу 60-х годов XX в. был образован институт геологии АН республика, к нему были прикреплены десятки учреждений союзного назначения.

Как известно в науке, к территории Таджикистана относятся старейшие горнорудные образования районов Средней Азии. Здесь из еще из далеких времен известны многочисленные месторождения свинца, цинка, меди, серебра, железа и других видов полезных ископаемых.

Сейсмологические строения территории, изучение этих месторождений внесло бы существенный вклад в развитие рудообразования и строения земной коры, а также призвано было принести огромную пользу народному хозяйству. С другой стороны, это представляет собой одну из сложнейших в сейсмолого-геологическом отношении верхних мантий территории Таджикистана. Неслучайно, что Международная организация по изучению международного проекта «Литосфера» выключила в свой состав ученых Таджикистана. Она была рассчитана на 1990 год. Учение особое внимание уделяли сверхглубокому бурению каждого компонента, и таджикские ученые и специалисты прорубили ряд сверхглубоких скважин, которые дали исключительно важный материал для понимания геологии, сейсмологии, геофизики и геохимии континентальной земной коры территории республики.

Таджикские ученые, начиная со второй половине 60-х годов доказали, что Таджикистан, в особенности Юго-Западная часть его территории, является одной из крупнейших областей, в которой в течение неогенового и четвертичного периодов происходило накопление континентальных образований большой мощности. В результате обсуждения этого вывода канадские учеными пришли к заключению, что именно такой процесс создал условия для распространения различных видов флоры и фауны палеолитических культур. Поэтому этот регион представлял большой научный интерес для ученых, что позволило таджикским ученым-геологам, археологам, сейсмологам, геологам сделать вывод о растительности и климате, и определить пути и закономерности жизни человека и создание материальной культуры. Учеными республики на основ этого вывода разработаны новые методы теоретических построений известных землетрясений, применение которых позволило представить теоретические изменения сильнейших землетрясений в разных сейсмических зонах с реальными изменениями[11;40]. Именно этими характерным процессами заинтересовались английские и канадские ученые и в дальнейшем установили тесные связи с таджикскими учеными. Следует заметить, что научно-исследовательские работы таджикских ученых были многообразны. В тематику научно-исследовательских работ ученых были включены актуальные проблемы, объединяющих физические, химические, сейсмологические и биологические проблемы науки. Начиная с конца 60-х годов главным направлением научных исследований ученых стал теоретический аспект изучения вопросов по геофизики.

Дело в том, что до начала 60-х годов изучение геологических вопросов территории Таджикистана находилось на компетенции Министерства геологии СССР. Все вопросы геологической службы – изучение этой территории, изыскание и выявление очагов полезных ископаемых, научное обоснование проделанных работ осуществлялось совместно с созданными геологическими научными подразделениями и службами республики, которые занимались изучением геологических вопросов и практических изысканий и выявлений полезных ископаемых. Совместные работы ученых и практиков ученых геологов-сейсмологов республики становились достоянием народа. По всей территории республики развернулись научно-исследовательские работы, в результате были обнаружены и выявлены десятки очагов полезных ископаемых и сейсмические зоны не известные науке. На базе этих достижений к ученым, изучающих геолого-сейсмологические вопросы, в последующим были присоединены историки-археологи. Престиж геолого-сейсмологических исследований в аспекте изучения строения Земной коры приобрел мировое значение.

В общем комплексе выполняемых в стране геолого-геодезических и сейсмологических исследований большое внимание уделялось изучению глубинного строения земной коры и верхней мантии[12;44]. Планомерное их изучение начали проводить во второй половине 60-х, гг. была выяснена территория республики, для глубинного сейсмического зондирования и определены маршруты сейсмических наблюдений. Помимо этого был осуществлен региональных перелет на отдельные, наиболее интересные тектонические структуры, проведено детальное изучение площади особенностей глубинного строения земной коры. Учитывая это, ученые геологи, сейсмологи республики детально изучили минералогию важнейших рудных, флюоритовых и целостных месторождений, обосновали перспективность детального изучения докембрия Центрального Памира на содержание драгоценных и поделочных камней. На базе изучения этих вопросов, выявления различных аспектов проблемы, была разработана – теория рудообразования, инженерной геологии, стереографии и других геологических вопросов, представляющих большое научно-практическое

значение. Поэтому развитие совместного изучения этих вопросов с учеными союзных республик имело большое значение. На этой основе установилась связь и сотрудничество между АН братских республик. Эти встречи дала начало регулярному обмену научными трудами, особенно результатами исследований лаборатории палеонтологии.

Ученые занимался вопросами тектоники, структуры тектонической зоны, геотектоники, петрологии, методы обнаружения, не выходящих на поверхность месторождений полезных ископаемых, проблемами геохимии, сейсмичности земной коры, геофизического характера земной коры, образование минералов и др. По этим проблемам таджикские геологи-сейсмологи, а также ученые из центральных научно-исследовательских учреждений использовали всё многообразие методов изучения геолого-сейсмологических вопросов и добились больших успехов.

Участие ученых на международных научных форумах стало одним из наиболее эффективных формы установления и развития связей и сотрудничества ученых.

Ученые, выполняя поставленные задачи, провели большую геолого-поисковую и разведочную работу в трех зонах: Вахшской, Кулябской и Ленинабадской областях. Изучение полученных сведенний и материалов дало возможность прийти к выводу, что за период 1961 – 1965 г.г. при затрате 200 тыс. рублей разведочного бурения прирост запасов газа и нефти определялся в количестве: газа 25 млрд. м3; (из них 10 млрд. м3 по промышленным категориям) и нефти 8 млн. тонн (по промышленным категориям 6 млн. тонн) [4;22]. Исходя из этого ученые развернули работу не только в Вахшской долине, но и по всей территории республики. Параллельно с разведочным бурением форсировали поисковые исследования с целью подготовки площадей к бурению в Кулябской и Ленинабадской областях. Эти исследования проводились только в соответствие с научно-исследовательскими работами. Для обеспечения подготовки новых площадей к бурению исследования проводили силами Управления геологии, Института геологии и комплексной лаборатории ВНИГРИ с тем, чтобы к концу 1962 года обосновать увеличение объема разведочного бурения в республике[17;24].

Ускорение научно-исследовательских и поисково-разведочных работ газа и нефти должно быть обеспечено широким привлечением к изучению нефтегазоносных территорий.

Ещё в середине 60-х годов ученые института проводим исследования по актуальным проблемам, практически важных народному хозяйству республики: изучение региональной сейсмичности, закономерность сейсмического режима глубинного строения земной коры Таджикистана. В этом направлении было приведено сопоставление геолого-сейсмических территорий Душанбинского, Нурекского и Рагунского районов, где было установлено, что параметры геолого-сейсмического режима меняются во временим и связаны между собой обратной зависимостью. То есть «с ростом сейсмической активности района со временем падает угловой коэффициент графика повторяемости» [4;18]. Кроме того, было определено, что угловой коэффициент графика повторяемостями и отклонения уменьшается перед моментом землетрясение то есть «перед сильным землетрясением относительное число слабых землетрясений растет» [4;19]. Это доказательство дало возможность определить прогнозирование времени возникновения сильного землетрясения. Ученые сектора инструментальной сейсмологии организовали Таджикский зональный центр единой сети сейсмических наблюдений СССР. В 1966 году институт физики Земли АН СССР установил сейсмическую станцию Джиргаталь, кроме того ученые вели наблюдения аналогической станции установленной в Гарме.

В тематику научно-исследовательских работ таджикских институтов ежегодно включались темы союзного значения. В 1975 году ученые этих институтов защитили 16 тем[10;141-149]. На этой основе ученые Таджикистана принимали участие в многостороннем сотрудничестве АН наук СССР, отдельных Министерств союзного значения (Министерство сельского хозяйства СССР, Министерство водного хозяйства СССР), а также в работе с зарубежными странами: социалистическими, капиталистическими, развивающимся[10;141-149].

Следует заметить, что результаты исследовательских работ таджикских ученых по такими проблемами как происхождение магматических пород, история развития земной коры, тектоника докембрия, физико-химические закономерности формирования минералов, образование горных пород и рудных месторождений и другие явления, был актуальными, имеющие мировое значение. Они

стали известны не только в стране, но и за её переделами. Начиная с 1973 г. таджикские ученых начали изучение строения земной коры, методом глубинного сейсмического зондирования на Памире, в рамках международный программы по проекту IX «Геосинлинальи процессы» разработанный учеными Индии, Италии, Канада и др. Эти исследования дали для ученых ценные сведения.

В зарубежных странах все более поднялся престиж сейсмолого-геологическое науки в Таджикистане. Внимание зарубежных ученых постоянно привлекала научно-исследовательская работа таджикских ученых. Таджикские сейсмологи и геологии регулярно были участниками на международных форумах, проходившие как в Европейских странах, так и в странах зарубежного Востока, обмениваясь мнениями и научными трудами. Это послужило для установления и расширения научных связей, укрепляя тесное сотрудничество.

Ученые институтов геологии и сейсмологии постоянно искали пути и менторы охватывающие вопросы изучения состояния земной коры, для сооружения Нурекский, Рогунской и Голевной ГЕЭ, по выявлению характера изменений в движениях земной коры, технически и проводили инженерные наблюдения за гидросооружениями разрабатывая мери при возможных землетрясениях, а также проверили наблюдения за колебаниями высоких плотин при землетрясении. Учеными были выявлены мельчающие вопросы, касающиеся проблем сейсмологической и геологической науки, благодаря использованию самих разработанных методов. Начиная с 70-х годов, ученые приступили к комплексной разработке мероприятий для более эффективного использования гидроэнергоресурсов в плане внедрения прогрессивных конструкций и методов использование комплексных гидроузлов и гидроэлектростанции и других сооружений в сложных природных условиях, с использованием более совершенных гидроагрегатов и строительной техники.

К 1972 году ученые института завершили цикл исследований по динамическим, деформационным и прочностным характеристикам Головной ГЭС, в основном была обработали методика экспериментального[7;30] определения динамических характеристик модели плотины Рагунской ГЭС.

К этому времени коллектив института почти полностью разработал: методы сейсмического районирования крупных городов, промышленных центров и строек; выявление предвестников землетрясений; исследование и определение по натурам наблюдения параметров колебательного процесса типовых зданий, промышленных сооружений и плотин при сильных землетрясениях; научно-обоснованная шкала и система измерения сейсмической бальности; методы расчета зданий и сооружений на сейсмическое воздействие, с учетом действительного характера деформации зданий и сооружений; новые экономические конструкции для строительства в сейсмических районах[8;94]. Как видно из этого, дальнейший ход научно-исследовательской деятельности учёных использование их результатов в стране.

Следует заметить, что ученые института о результатах своих исследованиях докладывали на сессии Совета по сейсмологии СССР – в Кишиневе, на семинаре по сейсмическому микрорайонированию в Москве, проводилась совместная координация по разработке «Указаний по проектированию железобетонных каркасных, жилых и общественных зданий, возводимых в сейсмических районах», на совещаниях по сейсмическому действию промышленных взрывов в Свердловске, на симпозиуме по прогнозу землетрясений в Москве, на совещаниях по поверхностным волнам в Москве, всесоюзном совещании по инженерной геологии в Киеве. В 1967 году ученые завершили обобщении материалов по сейсмичности республики за 1963-1966 годы, в результате чего получили новые ценные представления о размещении сейсмогенных зон и их миграции. Они также участвовали на всесоюзном совещании по координационному макро-сейсмическому и геологическому исследованию в Средней Азии и Казахстане. В результате престиж науки о земле все более возрастал и на Международной арене. Ещё в 1967 г. институт установил связи с 46 зарубежными научными организациями[1;67].

Участие ученых на международных научных форумах стало одной из наиболее эффективных форм установления и развития связей и сотрудничества ученых. На XV генеральной Ассамблее Международного Союза геодезии и геофизики, проходившей в Москве в 1971 г., и в которой участвовало 5000 человек, и разбившая на 40 научных симпозиумов. Также участвовали таджикские ученые, которые выступали с докладами по актуальным вопросами геологии сейсмологии: состояние

веществ в недрах Земли, предвестники сильных землетрясений, теоретические модели в изучение вопросов инженерной геологии стало одним из важных проблем в геофизике, происхождение магнитных бурь. Делегация Таджикских ученых принимала активное участие в обсуждении актуальных проблем отраслей газово-нефтяной науки и промышленности, в разработке вопросов геологической разведки, бурения и разработке нефтяных и газовых месторождений, переработки нефти и использования нефтепродуктов[5;99]. По окончанию форума таджикские ученые имели содержательные беседы Э.Юсти, М.Керстен – ФРГ, Б.Тиссо, Р.Пелле – Франция, М.Джонсон, Г.Робертс – США, Ф.Риго – Италия, Д.Крейг, Дж.Брей – Канада и др. обсуждая изучение структуру и эволюцию земли и планет, снег и лед в горных районах[5;99]. Все доклады таджикских ученых в теоретическом плане представляли большой интерес и подвергались активном обсуждения в секциях конгресса.

Следует заметить, что результаты исследовательских работ таджикских ученых по проблемам происхождение магматических пород, история развития земной коры, тектоника докембрия, физико-химические закономерности формирования минералов, горных пород и рудных месторождений и другие актуальные проблемы геологии сейсмологии приобрели мировое значение, они стали актуальны не только в стране, но и за её пределами. Начатое в 1973 г. совместное изучение строения земной коры методом глубинного сейсмического зондирования на Памире в рамках Международной геофизико-геодезической Программы ученых Индии, Италии, Таджикистана, которая дала положительные результаты. В многостороннем сотрудничестве по проекту IX «Геосинклинальный процесс и становление земной коры», в составе рабочей группы 4 – 4 по этому проекту - «Блоковое строение и консолидированные области земной коры и их роль в развитии геосинклиналей» входила большая группа ученых институтов во главе с Р.Баратовым, М.М.Кухтиковым, М.Мирзоевым, С.Нематулоевым. Они провели совместную геологическую экскурсию со своим коллегам, в Гиссаро-Алае и Карамазаре. Интенсивное развитие этой тенденции оживилось ежегодными в форме взаимопосешения ученых в большом количестве по различным специальностями. Этот процесс сформировал Памирско-Гималайский проект, работы по которому велись в рамках международного геодинамического проекта (МАГ) вкладь до 90-х годов XX в. В этом мероприятии по Памиро-Гималайскому проекту наряду с другими научно-исследовательскими учреждениями страны, в том числе наиболее активное участие принимали ученые институтов геологии и сейсмологии АН республики и Южно-геодезическая экспедиция управления геологии Таджикской ССР.

Заметим, что они обменивались мнениями о своих научных исследованиях и практическом опыте. После этого между таджикскими и канадскими учеными укрепились научные связи, они стали, можно сказать, традиционными, так как их интересы сходились по природным условиям Таджикистана и Канады. Это обстоятельство ставило перед учеными множество аналогичных вопросов по освоению природных богатств. Обмен опытом и результатами научных исследований в различных областях науки призваны были способствовать повышению эффективности научных работ в обеих странах. Учены ежегодно осуществляли взаимопосещения, обмениваясь опытом работы.

Канадские ученые посетили учреждения Академии наук: в частности, институты геологии и сейсмостойкого строительства и сейсмологии, где имели длительную беседу с таджикскими учеными. Они рассказали о работе института, познакомили гостей с новейшими методами исследования, отметили проблемы, с которыми они вели исследования. Наряду с этим Канадские ученые отметили, что посещение Таджикистана на них произвело большое и многообразное впечатление, что и их тематика и уровень научных исследований находится на высоком уровне[5;99]. Канадский ученый Р.Купланд по возвращению на родину выразил надежду на установление и развитие тесных связей между геологами Таджикистана и Канады[5;99].

XXV сессия международного геологического конгресса состоялась в 1974 году. Она проходила в городе Сиднее (Австралия). В ней участвовали 2800 делегатов из 78 стран. В секции стратиграфии и седиментологии выступил Таджикский учёный П.Т.Таджибаев. В беседах и дискуссиях, состоявшихся между П.Т. Таджибаевым и учеными К.Холандом – Ирландия, М.Хауз – Англия, учеными из Канады и другими учеными был выделен ряд актуальных вопросов для дальнейшего изучения земной коры, инженерной геологии и др. Как видно, одной из наиболее эффективных форм сотрудничества ученых являлись их взаимные встречи и обмен мнениями и опытом.

Итоги проведённых исследований не исключали, что возможно получить новые сведения по проблемам так называемого движения континентов[9;22].

Научно-технический прогресс оказывал огромное влияния на изучении и быстрое развитие потребности в газово-нефтяной науке и использовании ее результатов в промышленности. Таджикские ученые в этом направлении высказали много новых научных и технических идей и проблем, открывающих возможности радикального преобразования методов разведки, добычи и переработки нефти, газа. В этих направлениях особую актуальность приобрела возможность обмена научно-технической информацией между учеными и специалистами различных стран.

Заметим, что они обменивались мнениями о своих научных исследованиях и практическом опыте. Участие таджикских геологов в работе Первого Международного Симпозиума по ископаемым, триасовым рифмам, проходившего в ФРГ, позволило ознакомить международную геологическую общественность с новейшими данными по триасовым рифмам высокогорий Памира. Участие таджикского ученого Г.К.Мельниковой и её выступления на симпозиуме по триасовым рифмам Памира вызвали большой интерес, благодаря новыми полученным сведениям и фактическим данным по стратиграфии триасы Памира. В результате обсуждения было выяснено, что таджикские ученые в изучении вопросов стратиграфии трасы Памира получили обнадеживающее результаты. По проблемам геолого-сейсмологических – физика земли, обогатили мировую науку. В этой поездке Г.Мельникова вела совместные исследования с немецкими коллегами в лабораториях ФРГ. Она считала, что научные контакты, успешно развивающиеся между советскими и зарубежными учеными, помогут развитию геологической науки и освоению минеральных богатств[14].

Для обмен мнениями и участия в совместных исследованиях в различных областях геологии в Душанбе приезжали ученые Соединенных Штатов Америки, Франции, Австралии и др. Посещение в 1968 году Таджикистана Французскими учеными А.Лаппараном, И.Штолкиным положило начало научным контактам ученых-геологов. Ученые детально ознакомились с геологическим строением южной части Таджикистана. Изучая различные аспекты геологического строения этой территории, они поделились мнениями о закономерностях геологических образований, связанных специфическими особенностями местности.

Только в многостороннем сотрудничестве по проекту IX «Геосинклинальный процесс» развертывались научные исследования по всем направлениям геолого-сейсмологической науки. Усилия ученых республики были направлены на изучение наиболее актуальных проблем в сфере решения практических вопросов, в частности, укрепление связей науки с производством, внедрение научных достижений народного хозяйства.

В этот период удалось в общих чертах установить рельеф поверхности верхней мантии, границы слоев земной коры, и другие вопросы по всей территории Памире, Южном Тянь-Шане, в Гималаях и Каракуме. Выяснилось, что землетрясения на Памире располагаются в земной коре на глубине до 30 км и в верхний мантии на глубинах 100 – 300 км. Учёным удалось выяснить, что на всей территории Памира и Гималае в позднюю третичную и четвертичную эпохи происходили восходящие тектонические движения[13;82].

Результаты работ ученых можно считать одним из значительных достижений науки о земле в 70-е годы. Полученная информация открывала новые горизонты в развитии науки о земле[13;84]. Самым важным выводом ученых явилось то, что эти результаты в теоретическом плане показали возможность организации и проведения совместных научных исследований вопросов геологии и сейсмологии. Исследования нескольких стран по единой программе в труднейших условиях высокогорья дали эффективные результаты.

Геолого-сейсмологические и археологические исследовательские учреждений Таджикистана поддерживают постоянно научную связь и сотрудничество с зарубежными странами. Они принимали активное участие в деятельности международных научно-исследовательских организаций, таких как МСТН, ИНТЕРКОСМОС, МПБ, МКИН, ММС, КОСПАР, представляли ежегодный отчет о переделенных работе. Они вели исследования по проблемы в рамках программы Международных научных организации как международного географического союза, международного геодезического и географического союза и др. Активным становилось участие научно-исследовательских учреждений в организации ряда международных выставок, отражающих достижения советско-таджикской науки в

различных отраслях науки. На этой основе все более расширялись научные контакты ученых-геологов с научно-исследовательскими учреждениями Англии, Франции, Японии, США, Австрии, Мексики и Канады. Проблемы, по которым ученые поддерживали связь, которые весьма расширилась по проблемам: теоретические закономерности вопросов тектоники поведения отдельных элементов в магматических, осадочных, породах и методы обнаружения не выходящих на поверхность месторождений полезных ископаемых, проблемы стратиграфии, геохимии, минерала образования и др[18].

Таджикские геологи и сейсмологи являются участниками почти всех научных мероприятий в рамках генеральной ассамблеи МГГС. В рамках межсоюзной комиссии по литосфере, исследованиях по международной программе геологической корреляции – МПГК состоялась реализация многочисленных проектов в рамках двухсторонних и многосторонних соглашений с зарубежными странами, соглашений между Академией наук СССР и академией наук Западных стран. В рамках Международной палеонтологической ассоциации, международной ассоциации по геохимии и космический химии, международной ассоциации по инженерной геологии – МАИГ и по гидрологии – МАГ проводились всесторонние обсуждения по этими вопросами.

Первыми большими начинаниями стали международный геофизический год (1957-1958 гг) и его продолжение – Международное Геофизическое сотрудничество (1959 год). Международный геофизический год, давший мощный толчок развитию всех геофизических дисциплин, в республике породил ряд других, более специальных проектов, в рамках Международного года спокойного солнца, Международного года активного Солнца, – Проект верхней мантии, Гидрологическое десятилетие изучения современных движений земной коры, исследование глобальных атмосферных процессов.

Таджикские ученые являются участниками почти всех научных мероприятий в рамках генеральной ассамблеи международных научных организаций. Они участвуют в работе межсоюзной комиссии по литосфере, в исследованиях по международной программе геологической корреляция – МПГК в реализации многочисленных проектов в рамках двухсторонних и многосторонних соглашений с зарубежными странами, а также соглашений между Академией наук СССР и академией наук Западных стран. Международная палеонтологическая ассоциация, Международные научные организации как: ЮНЕП, ЮНЕСКО, ВОЗ, стали интересоваться результатами научно-исследовательских работ на территории Таджикистана. Это в полной мере относятся и к их работе в рамках международной программы ЮНЕСКО «человек и биосфера», к деятельности ряда международных неправительственных научных организаций СКОПЕ участие в разработке проектов среднесрочной программы. Таджикские ученые участвовали в работе Международного союза биологических наук – ИЮБС, программы по охране окружающей среды и др. Участвовали в изучении конкретных проблем, таких организаций как Международный географический союз, Международный геодезический и географический союз и другие. научно-исследовательские учреждения республики, принимающие участие в организации ряда международных выставок, отражающих достижения советской – таджикской науки.

Расширялись научные связи ученых геологов-сейсмологов Таджикистана с научно-исследовательскими учреждениями Западных стран: Англии, Франции, Японии, США, Австрии, Мексики, Канады и ряда других стран. Круг проблем, по которым ученее поддерживали связи, стали, прежде всего вопросы теоретического характера геологии и сейсмологии на территории республики. На сейсмических станциях территории республики было зарегистрировано более 8000 землетрясений, из них более, чем 3000 вошли в систематические каталоги землетрясений Таджикистана[11;40]. Таджикские ученые разработали теоретические методы обоснования построения тектоники, магматизма. Это позволило ученым выявить закономерности и характер размещения полезных ископаемых на территории республики. Следует заметить, что в этих вопросах в рамках этих программ ученые достигли больших успехов. Результатами их исследований стали интересоваться ученые зарубежных стран. Следует заметить, что в определении тематики научно-исследовательских работ таджикских ученых по теоретическим и практическим вопросам геологии и сейсмологии в целом позволили в масштабах страны занимать одно из ведущих мест, и АН СССР все более привлекала таджикских ученых в решении вопросов, связанных с геолого-сейсмологической наукой.

Они занимались по проекту ассоциаций по геохимии и космохимии, международной

ассоциаций по инженерной геологии – МАИГ и по гидрологии – МАГ.

Следует заметить, что начиная с проекта «Международный геофизический год» 1957-1958 г.г. прежние представления ученых о науке о земле изменились, ученые убедились, что высокая научная продуктивность стала необходимой для объединения усилий. К этому стремились советско-таджикские ученые.

На первом этапе работы по проекту (1974 – 1980) наблюдения велись по двум направлениям – восточному и западному. Основные усилия участников работы были направлены на организацию сейсмологических взрывов и их регистрацию. Взрывы осуществлялись на дне озера Каракул, на Северном Памире, озере Зоркул озере Сангосар, по склону горы Нангопарбат (Пакистан). Серия более мелких взрывов проводилось в пунктах Сринагар (Индия), (Пакистан), Рангкуль, Искандеркуль и Чашмаи Санглох (СССР). Взрывы регистрировались советскими учеными на территории Таджикистана, пакистанскими и итальянскими – на территории Пакистана, индийскими и советскими учеными – на территории Индии. Надо отметить, что в комплексе геолого-металлогенических, тектонических, петрофизических и гляциологических исследований была выявлена степень изменения земной коры.

В начале 70-х годов институт сейсмологии и геологии Таджикистана один из первых был включен в реализацию договора между СССР и США об охране окружающей среды по проекту 9 «Прогноз землетрясений». По программе совместных работ США и СССР был утвержден первый этап исследований, намеченный на 1974-1975 гг. Совместные исследования таджикских и американских ученых продолжались до конца 80-х годов в сейсмическом центре в Калифорнии.

С прибытием американских ученых большое внимании уделялось автоматизации сейсмических наблюдений, поскольку почти все аспекты проявления сильных землетрясений теоретически и практически были выявлены и изучены таджикскими учеными. Например, вокруг города Душанбе была организована телеметрическая система передачи сейсмической информации в центр обработки данных. Аналогичная система наблюдений была организована вокруг водоохраны Нурекской ГЭС, так же с помощью американских сейсмических станций. Кроме того совместно с американскими учеными была организована автоматическая сеть на 9 станциях записи сильных землетрясений территории Таджикистана[10;43]. Аналогичная работа была организованна в Калифорнии совместно Таджикскими и американскими учеными. Следует заметить, что всестороннее совместное сотрудничество таджикских и американских ученых продолжались в вплоть до распада СССР.

Ученые постоянно стремились совместно найти пути решения этих вопросов и преодоления последствий стихийных бедствий. В связи с этим, уже в первой половине 70-х годов в разных уголках мира были созданы научно-исследовательские институты, центры и международные сейсмологические организации, которые благодаря совместным усилиям достигли определенных результатов: Др.Кларенс, Р.Аллен – Калифорнийский Институт технологий., Др.Джеймс Брун – Университет Калифорнии, Сан – Диего, Др. Джери Итон – Геологическая служба США, Национальный центр по изучению землетрясений. Так в соответствии с программой советско-американских исследований в июле 1973 года в Душанбе прибыла американская делегация в области прогноза землетрясений на базе Комплексной сейсмологической экспедиции Института физики земли АН СССР, в Гармском районе республики планомерно прошли исследования с участием известных ученых и специалистов мира.

Пребывание ученого Фоччеоли в Таджикистане имело большое значение. Фоччеоли как историк посетил институт истории, геологии, сейсмологии, его интересовали вопросы строения земной коры, он познакомился с ведущими учеными научно-исследовательских институтов.

Посещение института послом США Люпнери в августе 1975 года имело большое значения. Он ознакомился с тематикой научных исследований таджикских ученых, методами исследований и на этой основе определил возможности дальнейшего расширения сотрудничества ученых США и Таджикистана и в других областях науки.

Проф. Любпнер посетил институт Геологии-Астрофизики, где всесторонне ознакомился с деятельностью институтов, тематикой научно-исследовательских ученых, а также вопросами достижений и углубления сотрудничества ученых Америки и Таджикистана. Вскоре Таджикистан – научные учреждения АН, посетили сотрудники геологической службы США Дж.Эверден, американский геолог-геохимик доктор О.Нейл.

Результаты пребывания Дж.Эверден и доктора О.Нейла дали положительные итоги в деле укрепления научных связей и сотрудничества между Америкой и Таджикистаном. Они выразили желание, что ведение совместной работы с таджикскими учеными не только полезно, но и эффективно. С ними работали таджикские ученые С.Х.Неъматуллоев, С.В.Кожаринов, К.М.Мирзоев, А.А.Лунаев, А. П.Валов и другие.

Программа пребывания американских специалистов – геолого-сейсмологической службы, была достаточно насыщена и, по их мнению, тематика совместных работ ученых сейсмологической наук в мире все более расширялось. Американские ученые эффективно использовали отведенное им время: побывали в Гарме, Файзабаде, Оби Гарме, Комарове, Хаите, Джиргатале, Варзобе, Нуреке, Гиссаре и Ляуре. Совместно с таджикскими коллегами они обсудили и согласовали план работы по дальнейшему усовершенствованию и расширению совместных исследований по вопросам признаков сильных движений земли, а также участвовали в монтаже аппаратуры и проведении профилактических работ на инженерно-сейсмометрических станциях республики[2;18].

Важным событием в развитии научных связей явилась встреча таджикских геологов с ученым-минерологом, профессором университета в Монреале (Канада) Робертом Мартином[1;78]. Во время своего пребывания он имел возможность ознакомиться с научными достижениями геологов-сейсмологов республики. В институте геологии Р.Мартин интересовался вопросами минералогии, тематикой и методами научно-исследовательских работ ученых. Он ознакомился со структурой института, коллекцией минералов, обнаруженных на территории республики, совершил поездку в Варзобское ущелье, где ему были показаны различные магматические комплексы Гиссарского хребта. Р.Мартин особенно интересовался новыми для науки открытиями минералов, тем более, что учеными Таджикистана был открыт целый ряд новых минералов – таджикит, согдианид, тяньшанит, баратовит, дарпезит. В беседах с учеными-геологами института, Р.Мартин отметил значение достижений таджикских ученых-геологов, особенно по изучению минералогии магматических формаций Таджикистана.

Как выяснилось, дальнейший ход совместных исследовании таджикскими и канадскими учеными, научные интересы геологов Таджикистана и Канада весьма близки в силу сходства геологической композиции территории обеих стран и залегающих в их переделах полезных ископаемых. Фундаментом в сходстве этих территорий явились прочное состояние и основа структуры древних платформ, обрамленных складчатыми поясами палеозойского, мезозойского и кайнозойского этапов геологического развития. В этих структурах таджикские ученые добились больших успехов: выявлены месторождения нефти, природного газа, угля, железа, цветных, редких и благородных металлов сходного возраста и генезиса.

Таким образом, совместная работа ученых на территории республики показала, что таджикские ученые в изучении данной проблемы имели большой опыт. Ученые обменялись данными, обсуждали различные точки зрения. Зарубежные ученые во время пребывания в республике совершили научные экскурсии на археолого-геологические объекты в различных регионах Республики. Они не только расширяли свой научный кругозор и получали новые знание в области геолого-сейсмологических наук, по и знакомились с историей и настоящим Таджикистана, получил объективное преставление о истинном состоянии наук в одной из союзных республик Советского Союза. Обсуждение с известными зарубежными коллегами имеющих значительный научно-практический опыт в исследовательской работ, имело немало важное значение и для таджикских ученых. Особую значимость имели поездки наших ученых зарубежье, их участие на конференциях, симпозиумах и конгрессах.

Приведение материалы о том, что авторитет выдающихся наших геологов и сейсмологов в научном мире был высок. Результаты их исследований получали всемирное признание и одобрение, а сам Таджикистан с его уникальной природой и запасами полезных ископаемых все больше становился привлекательным для мировой общественности.

ЛИТЕРАТУРА

1. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 4, д. 243.
2. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 4, д. 98[а].
3. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 4, д. 1241.
4. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. Ед. хр. 10 44.
5. Архив АН республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1190.
6. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1190[а].
7. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1204.
8. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1215.
9. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1215[а].
10. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1241.
11. Архив АН Республики Таджикистан. – Ф. 1, оп. 1, д. 1241[а].
12. Вестник Академии Наук СССР. 1978, №10.
13. Вестник Академии Наук СССР. – 1982, №2.
14. Коммунист Таджикистана. – 1973, 10 июля.
15. Отчет о деятельности Академии Наук Таджикской ССР за 1972. Душанбе: «Дониш», 1972.

16. Раджабов З. Ш. Развитие науки в Таджикской ССР. Монография / З.Ш. Раджабов. – М.: Наука, 1964.
17. Баратов Р. . Недра Таджикистана служат народу. – Душанбе,«Ирфон», 1974.
18. Текущий архив института геологии АН Республики Таджикистан. Письмо института Геологии АН Таджикской ССР от 20 января 1970.

МЕЖДУНАРОДНЫЕ СВЯЗИ УЧЕНЫЙ ТАДЖИКИСТАНА В ОБЛАСТИ ГЕОЛОГО-СЕЙСМОЛОГИЧЕСКИХ НАУК СО ЗАРУБЕЖНЫМИ СТРАНАМИ (в 50 – 70 – Е ГОДЫ XX в)

В данной статье рассмотрены научные связи ученых – геологов и сейсмологов Таджикистана со странами Западной Европы который установились на базе накопленного огромного опыта изучения актуальных проблем по тематике геолого-сейсмологических наук.

Как так исследование ученых в сфере геолого-сейсмологических наук становились не только необходимым, но и важным в аспекте развития теоретической науки и насущных потребностей народного хозяйства республики.

Научные связи ученых – геологов и сейсмологов Таджикистана со странами Западной Европы установились на базе накопленного огромного опыта изучения актуальных проблем по тематике геолого-сейсмологических наук.

Расширялись научные связи с научно-исследовательскими учреждениями Западных стран: Англии, Франции, США, Австрии, Мексики, Канада и ряда других стран.

Начатое в 1973 г., совместное изучение строения земной коры методом глубинного сейсмического зондирования на Памире в рамках Международной геофизико-геодезической Программы ученых Индии, Италии, Таджикистана, которая дала положительные результата.

Канадские ученые посетили учреждения АН: в частности, институты геологии и сейсмостойкого строительства и сейсмологии. Они обменивались мнениями о своих научных исследованиях и практических опыте. После этого между таджикскими и канадскими учеными укрепились научная связи.

Ключевые слова: *Западной Европы, сотрудничества ученых, геолого-сейсмологических наук, народного хозяйства республики, советское правительство, АН СССР территории республики, институт геологии, эффективных форм, полезных ископаемых.*

INTERNATIONAL RELATIONS SCIENTIST OF TAJIKISTAN IN THE FIELD OF GEOLOGICAL AND SEISMOLOGICAL SCIENCES WITH FOREIGN COUNTRIES (IN THE 50 - 70S OF THE XX CENTURY)

This article discusses the scientific ties of scientists - geologists and seismologists of Tajikistan with the countries of Western Europe, which are established on the basis of vast experience in studying current problems on the subject of geological and seismological sciences.

As such, the study of scientists in the field of geological and seismological sciences became not only necessary, but also important in the aspect of the development of theoretical science and the urgent needs of the national economy of the republic.

The scientific ties of scientists - geologists and seismologists of Tajikistan with the countries of Western Europe have been established on the basis of vast experience in studying current problems on the subject of geological and seismological sciences.

Scientific ties with research institutions of Western countries expanded: England, France, the USA, Austria, Mexico, Canada and several other countries.

Started in 1973, a joint study of the structure of the earth's crust using deep seismic sounding in the Pamirs in the framework of the International Geophysical and Geodesic Program of Scientists of India, Italy, and Tajikistan, which gave positive results.

Canadian scientists visited the institutions of the Academy of Sciences: in particular, the institutes of geology and earthquake engineering and seismology. They exchanged views on their research and practical experience. After that, scientific ties were strengthened between Tajik and Canadian scientists.

Key words: *Western Europe, cooperation of scientists, geological and seismological sciences, national economy of the republic, Soviet government, Academy of Sciences of the USSR, territory of the republic, institute of geology, effective forms, minerals.*

Сведения об автора:

Саймухаммади Бабаджан. *– аспирант Таджикского национального университета. Тел: 98-107-04-61.*

About the author*:*

Saimuhammadi Babacan. - Postgraduate Student, Tajik National University. Tel: 98-107-04-61.

ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВО АВТОДОРОГИ СТАЛИНАБАД-ХОРОГ НА ПАМИРЕ

Ходжибеков Э.Х.
Хорогский государственный университет им. М.Назаршоева

В годы третей пятилетки основное внимание советского правительство был уделен строительство внутриобластные дороги на Памире. Именно благодаря этой пятилеток был построен дорога Хорог- Рушан в 1938 году, протяженностью 65 км и Тузкул – Вахан - Ишкашим в 1939 году протяженностью 186 км. На его строительство было израсходовано свыше 34 млн. рублей. В 1940-1952г. был закончен строительство дорога Тузкул-Вахан - Ишкашим-Хорог общей протяженностью 337 км. В1937-1938 году был завершен строительство дороги Хорог-Рошткали в 45 км [3, с.108].

А.Гарилюк и В.Ярошенко добавляют: «В 1940г. ишкашимцы, ваханцы строили другую дорогу, и немалую -в двести сорок километров [4, с.179]. В 1938 г. в к. Ахцев Рушана был построен паром через реки Бартанг [1, с.64]. К началу 1940 г. в области имелось свыше 1000 км автодорог и по ним курсировали более 500 автомашин. Дороги нуждались в инженерное сооружение -мостов. В течение 1938 по 1940 гг. только на строительство 5 мостов в ГБАО советское государство израсходовало 2 млн. 839 тыс. рублей [5, л.140].

Однако ГБАО до 1940 г. не имело автодорог связывающего ее с центральными и западными областям республики, и даже со столицей Таджикистана - Сталинабад. Поэтому созрело необходимости о строительстве автодорог Сталинабад –Хорог.

Население Гармской области и ГБАО осенью 1939 года ходатайствовали перед правительством Таджикистана о строительство этой дороги. ЦК КП (б) и СНК Таджикистана обратились в ЦК ВКП (б) и СНК СССР, и они в своих постановлениях от 28 октября 1939 года и от 28 февраля 1940 года одобрили просьбу республиканских органов и выделили необходимые средства на строительство автодороги Хорог- Калай-Хумб - Сталинабад протяженностью 587 км. Начальником строительства назначен заместитель председателя Совнаркома Таджикской ССР А.В. Мазаев.

Для строительства этой автодороги было решено выделить в распоряжение СНК Таджикской ССР во втором квартале 1940года из резерва Экономсовета при СНК СССР 400 тона аммонита с бикфордовым шнуром и детонаторами, 500м куб. круглого леса, 250 тонн цемента, 5 тонн стали и 150 тонн бензина. На строительство автодороги были направлены в Гармскую область 15600 человек, ГБАО-4400 человек [2].

Согласно другим данным для обеспечение строительство было определено направит из районов Гармской области 15 600, из районов ГБАО - 4 410 и из районов Сталинабадской области-1700 человек. Всего 21 720 человек [6, л.35]. В Шугнан тогда этой дороги называли «царская дорога». Для обеспечение рабочей силой строительство автодороги бюро обкома обязало райисполкомы Шугнанского, Рошткалинского, Бартангского, Рушанского и Ванчского районов укомплектовать бригады полным составов рабочих. Для этого Шугнанский район направлял 450 человек, Ванчский-1400, Рушанский-700, Рошткалинский - 650, Бартангский-450 человек [7, л.28].

Партийные и советские органы ГБАО постоянно держали под своим контролем эту стройку и принимали конкретные меры по мобилизации трудящиеся области на строительству автодороги. 27 марта 1940 года бюро обкома партии обсудило данный вопрос и приняло по нему соответствующее постановление [7, л.26].

Строительство автодороги Сталинабад - Хорог имело свое специфическое характера, и его строительство была по техническим характеристикам более сложна, чем автодороги Ош-Хорога. Причиной заключалось в том, что дорога во много местах нужно было прокладывать по отвесным скалам, через пропасти. О героическом труде строителей при строительстве автодороге Сталинабад - Хорог корреспондент газеты «Правда» А.Р. Румянцев писал: «Я увидел, прежде всего, мужество и силу памирцев. Сколько раз довелось мне видеть, как висят люди на канатах на отвесной скале, над бездонной пропастью и вгрызаются ломом, бурой, киркой в гранит» [9, с.79].

Бывший взрывник и строитель дороги, позже мастер участка Вамд-Вознавд Рушанского района Ёдгор Ёкубов вспоминал: «В нашем участке почти везде около дороги были поставлено предупредительные таблички с надписями: «Водитель, будь осторожен - овринг», на крутых спусках «Водитель, проверь исправность тормоза!».

Бывший секретарь Горно-Бадахшанского обкома компартии Таджикистана Бекназаров С.Б. в честь празднование его юбилея (80-летие) выступая перед студентами ХоГУ им

М.Назаршоева в апреля 2014 г. говоря о мужестве и трудности строителей дороги Хорог-Душанбе, вспоминал о своей поездки в качество абитуриента для поступления на сельхозинститут г.Душанбе следующее: «Сидя в кузове бортовом машине в г.Хорог и до конца первого дня мы дошли только до к.Шипад Рушанского района, второй день мы добрались до Тавильдары, третий день до Файзабада, а в четвертый день наконец-то мы оказались в г.Душанбе».

Партийная организация Горного Бадахшана поставила партийной –массовую работу так, что на всех решающих участках коммунисты и комсомольцы были организаторами широкого движения в социалистическом соревнование и за досрочное выполнение и перевыполнение плана по строительству дороги. Примером может служить бригада коммуниста Содаткадамова из Шугнанского района, которая состояла из коммунистов и комсомольцев в составе 30 человек. Эта бригада во главе с секретарем райкома партии Мамадсодиковым М. показала истинный героизм в прохождении самого труднодоступного участка «Дарваз»; работая в две смены, она выполняла норму до 400% в каждом смену [10, с.194]. Многие учителя Памира как Мамамадаминов Б. из к.Пиш Дарморахт работали в качестве агитатор и пропагандист, и во время перерыва читали строителям автодороги Хорог-Душанбе свежие газеты.

Большую помощь строителям этой автодороги оказали красноармейцы, которые работали в качества взрывников, мастеров, строителей мостов. Это дорогу, как и автодорогу Ош-Хорог тоже построили благодаря дружбы народов СССР. При строительстве дороги участвовали русские, украинцы, татары, узбеки, киргизы и других представителей народов СССР. Обслуживали стройку 18 врачей, 17 фельдшеров, 42 медсестры. Связисты обеспечили постоянную связь штаба с Москвой и с прорабствами. Было открыто 8 почтовых контор, 10 агентств связи, установлено 7 радиостанций, телефонизировано 20 прорабство.

Героический труд строителей автодороги Сталинабад -Хорог обеспечил завершение строительство дороги в самый короткий срок. Председатель Совнаркома Таджикской ССР М.Курбанов рапортовал через телеграммой в адрес ЦК ВКП(б) следующее: «Сообщаем, что 6 сентября сего года Постановление СНК Союза и ЦК ВКП (б) от 28 февраля 1940 года по строительству Большого Памирского тракта выполнено досрочно» [10, с.80]. Трасса пролегла по 44 оврингам протяженностью 14 км. Автомобильная трасса длиной 567 км была построена за 104 дня - по пять километров в день [4, с.176-177]. За 105 дней была проложена сложнейшая автодорога протяженностью 567 км. Наступил долгожданный час. Первая колонна из 8 легковых и 48 грузовых машин двинулись из Сталинбада в город Хорог.

За самоотверженный труд 459 строителей были награждены орденами и медалями СССР. Так, бригадир землекопов Гуломалиев Наврузали, бурильщик Рецушчев Курбонмамад, бригадир бурильщиков Худжакалонов Тошбек, Муродов Садали и другие были награждены орденом Ленина. Бригадиры бурильщиков Абдуманонов Мамадкарим и Хайдаров Рахим, бурильщик Давлатов Дона, бригадир Давлатов Гуломмамад, землекоп Саховатов Шофакир, Имомназаров О. и другие были награждены орденом Трудового Красного Знамени [9, с.79].

Труднодоступный участок дороги Хорог-Сталинабад являлись оврингы Кухи гов в к.Шипад и Сафедсанг в перевал Хобу Рубот Сагирдашта. Рабочие-памирцы Курбонмамад Рацушчов и Саодаткадам Киргизбоев проявили мужество, висели на канатах и прорезали вручную отверстие для аммонала и устроили несколько взрыв и давали проход. М.Шогадоев замечая, их мужество и перевел их для взорвание овринг Сафедсанг перевала Хобу Рубота. Их доблестный труд был отмечен орденом «Красной знамени» [1, с.66].

Мужество требовал жертв. На строительство дорог Хорог- Сталинабад взрывники О. Зиёбеков из к. Бувед и Ч. Одилбеков из к. Барчид Поршнева погибли. Их останки перевезли в ящиках из-под аммонала и похоронили в к.Бувед Поршнева.

В указе Президиума Верховного Совета СССР от 25 апреля 1941 г. отмечалось: «За выполнение в рекордно-короткий срок задания по строительству высокогорной автомобильной дороги Сталинабад-Хорог наградить особо отличившихся на строительстве тракта колхозников, инженеров и техников, советских и партийных работников Таджикской ССР орденом Ленина-15 человек, Орденом Трудового Красного Знамени - 55 человек, Орденом знак Почета-95 человек, медалью «За трудовой доблесть»-126 человек, медалью «За трудовое отличие»- 168 человек». Почетными грамотами и грамотами Президиума Верховного Совета Таджикской ССР были награждены 2 767 человек [10, с.195].

5-марта 1941г. вышла Указ Президиума Верховного Совета СССР за подписями

М.И.Калинина и А.Горкина о переименование Большой Памирский тракт на имени И.В. Сталина. 20 марта 1941г. в г. Хороге состоялось митинг по этому случаю, и был направлен специальную телеграмму в Кремль, в котором частично говорилось: «Мы, трудящиеся г. Хорога, и колхозники Шугнанского района – «Памир» собрались по случаю большого праздника - переименование Большой Памирского тракта на Вашего имени. Ваш имя тов. Сталин обязывает нас, на новых трудовых подвигов» [8].

Автодорога Сталинабад – Хорог заменила окружной путь через Ош и сократила расстояние в 4 раза. Подсчитано, что годовая экономия от удешевления стоимости перевозок по этой дороге составила 15 млн. рублей [10, с.195].

Народный поэт Таджикистана М. Миршакар вспоминал о дороге Хорог-Душанбе: «В 1928 году мы тридцать мальчиков, шли по горным тропам Памира, направлялись в Душанбе. Больше месяца шли мы тогда по вьючным тропам. Но на смену диким овringам пришел Большой Памирский тракт, «Дорога счастья», как ее называли таджики» [4, с.179].

В дальнейшем на расширение дороги Ош-Хорог ПАТУ[1] в третей пятилетке было выделено 21 800 тыс. рублей, а на строительство дороги Душанбе-Хорог за счет союзного бюджета было выделено 8 млн. руб. [13, л.15]

Корреспондент газеты «Юманите» Жан Канапе, побывавший в ГБАО в 1965 году, об автодороге Сталинабад - Хорог писал: «…По афганскому берегу, вдоль реки Пянджа бежит по скалам узенькая тропинка. Когда-то такая тропинка пролегала и на другом берегу реки. А сейчас здесь дорога, настоящая дорога, по которой бегут и бегут машины, и которая стала как бы легкими этой горной страны…» [9, с.351].

ЛИТЕРАТУРА

1.Бахтиёров М. Таърихи Рушон. Душанбе: Илм, 2013.
2.Бадахшони Сурх, 1940, 28 мая
3. Госархив ГБАО, Ф. 19. - Оп.5. -Д.10. -Лл.108-110.
4.Гаврилюк А., Ярошенко В.Памир.М.: Планета, 1987. - С. 179.
5.Госархив ГБАО, Ф.19. - Оп.3. - Д.23. - Л.л. 140-141.
6.Госархив ГБАО, Ф.1. Оп.2, Ед. Хр.1.Л. 35
7.Госархив ГБАО, Ф.2. - Оп.1-Д.121. Лл. 26 -28.
8.Газ. Комсомоли Бадахшон, 1941, 22 марта.
9.История Горно-Бадахшанской автономной области, т.2, (новейшая история Отв. ред. Пирумшоев Х.П.,
Юсуфбеков Ш.П) – Душанбе: Пайванд, 2005. - 352 с.
10.Назаршоев М.Н. Исторический опыт КПСС по руководству социалистическим строительством в Горно-Бадахшанской автономной области Таджикской ССР (1917-1941гг.). Душанбе: Дониш. - 1982.- 292 с.
11.Латифи О. Белая осень. Душанбе: Ирфон, 1974. - С.104-106.
12.Овринг —Википедия ru.wikipedia.org/wiki/
13.Партийный архив Горно- Бадахшанск. Обкома КП Таджикистана. -Ф.2. - ОП.1. - Д. 30. Л. 15.

ИСТОРИЯ СТРОИТЕЛЬСТВО АВТОДОРОГИ СТАЛИНАБАД -ХОРОГ НА ПАМИРЕ

Статья посвящена истории главный строек третей пятилеток - строительство автодороги Сталинабад - Хорог на Памире в 30- е годы XX в., анализируются история, а также трудности строительство автотрасс на участке Рушан-Калай-Хум. При строительстве автодороги участвовали русские, украинцы, татары, узбеки, киргизы и др. представителей народов СССР. Обслуживали стройку 18 врачей, 17 фельдшеров, 42 медсестры. Труднодоступный участок дороги Хорог-Сталинабад являлись овringы в к.Шипад Рушана и Сафедсанг перевала Хобу Рубот Сагирдашта. Рабочие-памирцы К.Рацушчов и С. Киргизбоев проявили мужество, висели на канатах и прорезали вручную отверстие для аммонала и устроили несколько взрыв и давали проход. М.Шогадоев замечая, их мужество и перевел их для взорванные овринг Сафедсанг перевала Хобу Рубота. Их доблестный труд был отмечен орденом «Красной знамени». Мужество требовал жертв. На строительство автодорог Хорог- Сталинабад погибли взрывники О. Зиёбеков и Ч. Одилбеков.

Ключевые слова: *Памир, бездорожье, овringи, вьючный транспорт, караванный путь, колесный дорог, автодорога.*

[1] ПАТУ - Памирская автотранспортная управления.

THE HISTORY OF THE CONSTRUCTION OF THE STEALINABAD - KHOROG HIGHWAY IN THE PAMIRS

The article is devoted to the history of one of the key construction of the third five-year planning - the construction of the Stalinabad-Khorog highway in the Pamirs during the 1930s of the XX century, the history, as well as the difficulties faced the construction of this highway, specifically the segment of the road between Rushan-Kalai-Khumb. Russians, Ukrainians, Tatars, Uzbeks, Kirghiz and other representatives of various ethnicities of the USSR participated during the construction of this highway. In total 18 doctors, 17 paramedics and 42 nurses provided health services during the construction process. The hard-to-reach section of the Khorog-Stalinabad highway were the paths in Shypad village of Rushan and Safedsang section on the Khobu Rubot pass in Saghirdasht. The local workers from the Pamirs, namely K. Ratsushchov and S. Kirgizboev, showed courage, hung on ropes and manually drilled holes for locating the ammonal and arranged several explosions and gave a passage for continuing the construction works. M.Shogadoev noticing their courage and professionalism transferred them for blasting the hard to reach the section in Safedsang of Khobu Rubot pass. The remarkable service provided by them was honoured with the Order of the Red Banner. The courage, unfortunately, resulted in sacrifice as well. Blasting killed number of other blasters, e.g. O. Ziebekov and C. Odilbekov were among those who lost their lives during the construction of the Stalinabad-Khorog highway.

Key words: *Pamir, off-road, pathways, transportation, caravan way, wheel road, highway.*

Сведения об авторе:

Ходжибеков Эльбон Ходжибекович, *кандидат исторических наук, профессор, преподаватель кафедры всеобщий истории, факультет истории и право Хорогский Государственный университет, тел. (+935483650), e-mail:elbon_ hojibek@rambler.ru*

About the autho*r:*

Hojibekov Elbon Hojibekovich, the candidate of historical sciences, professor, lecturer of the Department of World History, the Faculty of History and Law, Khorog State University, tel. (+935483650), E-mail: elbon_ hojibek@rambler.ru

«ТАЪРИХИ СИСТОН» ВА ҶОЙГОҲИ ОН ДАР ТАЪРИХ, ФАРҲАНГ ВА АДАБИ ТОҶИК

Садиров Ш.

Донишгоҳи давлатии омӯзгории Тоҷикистон дар ноҳияи Рашт

Дар давраи равнақи илму адаб ва бедориву огоҳӣ, инчунин сарфарозии аҷдоди тоҷикон, ки ба асрҳои IX-XII рост меояд, илми таърихнигорӣ низ ба пешрафтҳои назаррас ноил мегардад. Дар ҳамин марҳилаи муҳими таърихӣ аст, ки тамоми бахшу қисматҳои таърихнигорӣ падид омада, заминаи шаклгирии таърихнигории умумиисломиро фароҳам меоваранд. Агар хоҳем сабабҳои ривоҷи таърихнигорӣ дар миёни мусулмононро номбар кунем, сухан ба дарозӣ кашида, моро аз ҳадафи аслӣ дур месозад. Аммо муҳимтарини ангезаи густариши донишҳои таърихӣ ин талош барои донистани сарнавишти қавмҳои гуногун ва аз таҷрибаи халқу миллатҳои пешин сабақ омӯхтан мебошад. Тавре аз матни китоби муқаддаси мусулмонон Қуръон бермеояд, таърихи халқу умматҳои гузашта судманду муфид дониста шуда, барои таҷриба андӯхтан омӯхтани он тавсия мегардад. Таъкидҳои пайвастаи Қуръон «пас ибрат гиред эй соҳибони андеша» боис шуд, ки илми таърих мусбат арзёбӣ шуда, мусулмононро барои навиштан ва хондани таърих ҳидоят кунад.

Дар давраи мавриди назар (яъне асрҳои IX-XII) навъҳои гуногуни таърихнигорӣ ба миён омад. «Таъриху-р-русули ва-л мулук»-и Табарӣ намунаи таърихҳои умумӣ буда, «Таърихи Байҳақӣ» ва «Зайну-л-ахбор»-и Гардезӣ намунаи таърихнигории сулолавӣ ба шумор меояд. Азбаски дар баробари шукуфоии пойтахтҳо шаҳрҳои дигар низ ба маркази илму фарҳанг табдил меёбанд, таърихнигории маҳаллӣ низ дар ин давра рушду нумуъ мекунад. «Ахбори

Макка»-и Азрақӣ, «Таърихи Бухоро»-и Наршахӣ, «Таърихи Нишопур»-и Ҳокими Нишопурӣ ба таърихҳои маҳаллӣ мансуб буда, як риштаи махсуси таърихнигориро ба миён оварданд. Дар тақлиду ба Маккаву Бухорову Нишопур, донишмандони минтақаи Систон низ таърихи музофоти худро таълиф карданд, ки бо номи «Таърихи Систон» машҳур аст. Ин асар соли 1885 пас аз нашр шудани пораҳои он дар яке аз маҷаллаҳо ба аҳли илму адаб маълум гашта, акнун муҳимтарин сарчашмаи таърихӣ ва адабӣ дониста мешавад. Мутарҷими русии «Таърихи Систон» Л.П. Смирнова онро аз нигоҳи муҳтаво ва мазмун ғанӣ дониста, барои муайян кардани саҳифаҳои зиёди таърихи Систон ва дар маҷмуъ халқҳои эронинажод муфид хондааст [1, с.14].

Ин асари беҳамто бар пояи сарчашмаву манбаҳои зиёд навишта шудааст. Ахбори дар он омада ва соли ҳодисаҳо бо дигар таърихҳо мутобиқат мекунад. Манобеи ин китоб «Китоби аҷоиби бару баҳр», «Шоҳнома»-и Абумуайяди Балхӣ, «Фазоили Сиҷистон»-и Ҳилоли Юсуфӣ Уқӣ, «Ахбори Систон», «Китоби анбиён»-и Алӣ ибни Муҳаммади Табарӣ, «Китоб-ул-хироҷ»-и Абулфараҷи Қудамии Бағдодӣ, «Мағозии Ҳамза» ва ғайра мебошад. Ҳарчанд китоб дар давраи ҳокимони мусулмон, ки бештари онҳо дар диндорӣ мутаассиб буданд, навишта шудааст, вале аз манбаҳои тоисломӣ низ истифода кардааст. Устод Маликушшуаро Баҳор, ки нахустин ва то ҳол комилтарин нашри асарро омода кардаанд, дар ин бора чунин мегӯянд: «ҳеч як аз муаррихони исломӣ аз Арабу Аҷам то дер боз номи Бундаҳишнро намедонистанд ё агар дониста зикр накардаанд ва ин танҳо китобест, ки аз китоби мазкур ном мебарад ва низ мунҳасир китобест, ки номи зардуштиёнро маздиснон, ки номи ҳақиқии он қавм аст, ёд карда» [2, с. 24].

Муаллифи ин асар то кунун ношинохта мондааст. Бештари донишмандон, бар ин ақидаанд, ки «Таърихи Систон» дар марҳилаҳои гуногун навишта шуда, сабку услуби он ба борҳо такмил шуда, ба матни он иловаҳо ворид шудааст. Аммо на дар оғоз ва на дар анҷоми китоб исме аз муаллиф ё муаллифони он ба миён оварда нашудааст. Ин китоб барои равшан шудани саҳифаҳои таъриху фарҳанги мо аҳамияти бағоят бузург дорад, ки дар зер ба онҳо ишорат мекунем. Систон номи худро аз сакҳо – мардуме аз гурӯҳ ва қавмҳои ҳинду аврупоӣ гирифтааст. Солномаҳои чинӣ нахустин бор аз ин мардумон ёдоварӣ кардаанд. Катибаҳои ҳахоманишӣ ва таърихҳои юнонӣ низ аз ин халқҳо ёдовар шудаанд [3, с. 13]. Донишмандоне чун В.В. Бартолд ва Б. Ғафуров ба гузаштаи Систон ва нақши он дар таърихи тоҷикон таваҷҷӯҳ зоҳир кардаанд. Онҳо Систонро ҳамчун кишвар дар баробари Хуросону Мовароуннаҳру Хоразм ёдоварӣ карда, дар таърихи қадим ва асримиёнагии минтақа борҳо ба Систон ва асари «Таърихи Систон» ишора кардаанд [4, с. 64, 375].

«Таърихи Систон» достони як сарзамин аст аз рӯзи бунёди он. Дар матн унвони асар зикр нашудааст, вале нахустин муҳақиқи ин китоб Маликушшуаро Баҳор онро «Таърихи Систон» номид. Китоб бо бино ёфтани Систон аз ҷониби Гаршосп оғоз мешавад ва пас аз зикри фазоили Систон ва номҳову тариқати мардуми он муаллиф ба давраи исломӣ расида, дар хусуси насаби паёмбари ислом ва аз ҷониби аъроб фатҳ шудани Систон ҳикоят мекунад. Минбаъд аз волиёни халифаҳои уммавӣ ва аббосӣ ва муҳимтарин ҳодисаҳои Систон дар айёми онҳо ривоят карда мешавад. Аз ҷумла, қиёми хориҷиҳо ва амир Ҳамзаи хориҷӣ, ки бар муқобили зулму ситами халифаҳо сурат гирифта буд, бо диққати назар пайгирӣ мешавад [5, с. 55]. Аҳамияти ин асарро тамоми шарқшиносону муаррихон пай бурда, дар бештари осори таърихӣ ва адабии ба таъриху фарҳанги халқҳои эронинажод бахшида аз он истифода кардаанд .

Якумин имтиёзи ин китоби арзишманд он аст, ки саҳифаҳои таърихи сиёсии Систон, Хуросон, Мовароуннаҳр ва Эронро такмил кардааст. Асари мазкур ба диёри Систон бахшида шуда бошад ҳам, аммо дар бораи баъзе саҳифаҳои таърихи минтақаҳои ҳаммарзи Систонро низ ахбори арзишманд додааст. Аз ҷумла, вақте дар бораи ба хилофат нишастани Мансури аббосӣ ҳикоят мекунад, достони кушта шудани соҳибдаъвати Аббосиён Абумуслимро низ овардааст, ки бо ахбори сарчашмаҳои дигар тафовут дорад. «Ва Бӯмуслим ба Марв буд ва расулон ҳамефиристод Мансур сӯи ӯ ва ӯ ҳаме наёмад. Охир савгандон хӯрд ӯро ва аҳдҳои гирифт бо имони муғаллиза, ки туро ҳеч озор аз ҷиҳати ман набошад ва бо ту хиёнат

накунам» [2, с. 138]. Чунин ахбори сиёсӣ дар хусуси таъйин гаштани волиҳо ба Систон, муносибати волиҳо бо мардум, муддати раёсати онҳо, воқеаҳои муҳими давраи раёсати онҳо ва ғайра дар ин китоб зиёд аст ва тақрибан дар ягон асари дигар дучор намешаванд.

Дуюмин аҳамияти «Таърихи Систон»-ро дар он мебинем, ки таърихи яке аз минтақаҳои муҳими тоҷикнишинро аз давраи асотирӣ то асри XII-и милодӣ тасвир кардааст. Муаллиф ё муаллифони ин асар ба гузаштаи Систон муҳаббати беандоза дошта, таърихи зодгоҳи худро бо муҳаббату иродати зиёд таълиф кардаанд. Аз ҷумла, достони бино кардани Систон ба дасти Гуштосп ва дигар ривоятҳои маъруфро низ нигоштааст. Ӯ насаби Гуштоспро то Каюмарс нигошта, таъкид мекунад, ки «ва Каюмарс Одам алайҳиссалом буд» [2, с. 2].

Сеюмин аҳамияти ин китоб дар он аст, ки ҷуғрофияи муфассали вилояти Систонро баён доштааст. Ҳудудҳои Систон, кӯҳҳо, саҳро, шаҳру русто ва дар маҷмӯъ ҷуғрофияи ин қисмати муҳими сарзамини тоҷикнишин дар ин китоб дарҷ ёфтааст. Дар фасли ҷудогонае бо номи «ва он чӣ дар зоти Систон мавҷуд аст, ки дар соири шаҳрҳо нест» бо ифтихор аз шоистагӣ ва хусусиятҳои ин минтақа ёдовар мешавад. «Ва дигар шаҳрест ба зоти худ қоим, ки ба ҳеч шаҳре муҳтоҷ нест, ки агар корвон гусаста гардад, ҳама чиз аз неъматҳои алвон ва ҷомаҳои бузургвор ва он чӣ мулукро ва аҳли мурувватро бояд ҳама андар он шаҳр ёфт шавад, ки ба ҷои дигар ҳоҷат наёяд ва зиёдат бошад» [2, с. 12].

Нуктаи чорум, ки ҷойгоҳи муҳими асари номбаршударо нишон медиҳад он аст, ки дар бораи сулолаҳои тоҷикии Хуросон маълумоти нодир медиҳад. Нисбат ба Саффориён, ки аз Систон буданд муҳаббати хосс дошта, номи Яъқуби Лайс ва ворисонашро бо ҳисси эҳтиром ёдовар мешавад. Номи яке аз фаслҳои китоби мазкур чунин аст: «Ахбори малику-д-дунё соҳибқирон Абуюсуф Яъқуб ибни Лайс ва насаби ӯ ва ёд кардани бузургӣ, ки ӯро буд». Шак нест, ки ғайр аз систонӣ будани Яъқуб муҳаббати ӯ ба Систон ва саҳми зиёдаш дар ободӣ ва таъмини амнияти ин марз вайро дар назди ҳамеҳанонаш арҷманд сохтааст.

Панҷумин аҳамияти асари «Таърихи Систон» ба назари мо он аст, ки гузашта аз баёни ҳодисаҳои муҳими таърихии халқу диёр, ахбори фаровон дар хусуси чигунагии забон ва фарҳанги моро дар худ ҷой додааст, ки хеле муҳим мебошад. Асотир, боварҳо, эътиқоду дин, машғулият, рғҳияи мардум ва дигар масъалаҳоро низ ин китоб дар худ ҷой додааст. Аз ҷумла, комилтарин асари аз устод Рӯдакӣ барҷоймонда ҳамин қасидаи «Модари май» ба шумор меравад, ки аз баракати «Таърихи Систон» боқӣ мондааст [6, с.42]. Муаллиф дар достони «Ҳадиси Мокон бо амир Бӯҷаъфар», ки қиссаи хеле хонданӣ ва аҷиб аст, ба шахсияти Буҷаъфар ва диловарии вай ишора кардан мехоҳад. Пас аз овардани матни комили қасидаи ниҳоят зебо ва дилангези Рӯдакӣ муаллиф чунин менигорад: «Ва ин шеър андар маҷлиси амири Хуросон (Наср ибни Аҳмад – Ш.С.) ва содот Рӯдакӣ бихондааст. Ҳеч кас як байт ва як маънӣ аз ин ки дар ӯ гуфта буд, мункир нашуд, илло ҳама ба як забон гуфтанд, ки андар ӯ ҳарчи мадеҳ гӯйӣ, муқассир бошӣ, ки марди тамом аст. Чун шеър ини ҷо оварданд, даҳ ҳазор динор фиристод Рӯдакиро ва шаробдори амири Хуросонро, ки он ёдгор оварда буд,хиъат доду ато ва бозгардонид» [2, с. 324].

Дар бораи аҳамияти ин китоб дар муайян гаштани саҳифаҳои таърихи тоҷикон пажӯҳишҳое сурат гирифтааст [7, с. 197-201], ки нишонгари ҷойгоҳи волои ин асар дар таъриху фарҳанги тоҷикон мебошад. Зеро ба ривояти муаррихон пас аз густариши ислом ва паҳн шудани ҷараёну равияҳои гуногун, ки ҳама барои мақсадҳои сиёсӣ эҷод гашта буданд, нооромтарин минтақа Систон гардид. Ин қисмат, ки дар атрофи биёбон ва дур аз роҳи корвонгузар қарор гирифта буд, ба маркази ҷараёни хориҷия мубаддал шуд. Дар давоми беш аз дусад сол хориҷиён фазои Систон ва тамоми қаламрави шарқии хилофтаи Аббосиёнро ноором карданд. Муҳимтарин шахсияти ин давраи Систон Ҳамзаи Озарак аст, ки дар ин асар маълумоти зиёде дар бораи қиёси ӯ оварда шудааст.

Аммо бояд эътироф кунем, ки то кунун ба таври бояд «Таърихи Систон» дар кишвари мо омӯхта нашудааст. Таҳқиқи номҳои ҷуғрофӣ, воқеаҳои таърихӣ, вожаву

истилоҳҳои фаровони он бояд мавриди пажуҳиш сурат гирифта, бештар барои хонандагон муаррифӣ карда шавад. Танҳо соли 2014 ин навиштаи арзишмандро дар Тоҷикистон бо алифбои имрӯзӣ баргардон карданд. Аммо ба ғайр ба пешгуфтори мухтасар ва шарҳи баъзе калимаву ашъор он ба таври муфассал шарҳу тафсир наёфтааст. Мутолиаи ин асар нишон медиҳад, ки то кунун мо тоҷикон ба аҳамияту ҷойгоҳи «Таърихи Систон» шинос нагаштаем.

АДАБИЁТ

1. Тарих-и Систан. Перевод, введение и комментарий Л.М. Смирновой. М: «Наука», 1974. -573 с.
2. Таърихи Систон. Ба тасҳеҳи Маликушшуарои Баҳор. –Теҳрон, 1366.
3. Босворт К.Э. Таърихи Систон. Аз омадани тозиён то баромадани давлати Саффориён. Тарҷумаи Ҳасани Анӯша. Теҳрон, Амири Кабир, 1377.
4. Ғафуров Б.Ғ. Тоҷикон. Таърихи қадимтарин, қадим ва асрҳои миёна. Душанбе, 2008.
5. Сайфуллоҳи Муллоҷон. Таърихи Систон. «Донишномаи Рӯдакӣ». Душанбе, 2018. Ҷилди III. –С. 55-57.
6. Сайфуллоҳи Муллоҷон. «Таърихи Систон» ва авзои сиёсиву мазҳабии асрҳои IX-XI милодӣ // Паёми донишгоҳи миллӣ. 2010. (нашри махсус). – С. 197-201.
7. Таърихи Систон. Таҳияи матн, тавзеҳот ва феҳристҳо аз Муҳаммадюсуф Имомов ва Абдушукури Абдусаттор. – Душанбе: «Бухоро», 2014.

«ИСТОРИЯ СИСТАНА» И ЕГО МЕСТА В ИСТОРИЮ, КУЛЬТУРА И ЛИТЕРАТОРЫ ТАДЖИК

В данной статье автор рассматривается об этом проблемы история Систана с древнейших времен вплоть до вторжения туда монголов изложена в чрезвычайно богатой фактическим материалом местной хронике на персидском языке под названием Та'рих-и Систан или «История Систана». Следует отметить что вслед за тем сочинение становится объектом внимания широкого круга ученых. На материале Та'рих-и Систан (полностью или частично) создаются многочисленные исследования исторического, филологического и лингвистического плана, в которых получили разработку вопросы, связанные с отдельными периодами истории Систана и Ирана в целом, а также с оценкой литературного материала этого сочинения.

Ключевые слова: *проблема, история, Систана, факт, персидский язык, история Систана, объектом, ученых, материал, исследование, план, период, цель, литература и.т.др.*

“HISTORY OF SISTAN” AND ITS PLACES IN HISTORY, CULTURE AND LITERATORS TAJIK

In this article, the author discusses the problems of the history of Sistan from ancient times until the invasion of the Mongols by an extremely rich local material in the Persian language called Ta'rih-i Sistan or "History of Sistan." It should be noted that after that the composition becomes the object of attention of a wide circle of scientists. Numerous studies of the historical, philological and linguistic plan are created on the material of Ta'rikh-i Sistan (in whole or in part), in which questions related to certain periods of the history of Sistan and Iran as a whole, as well as with the assessment of the literary material of this work, have been developed.

Key words: *problem, history, Sistan, fact, Persian language, Sistan history, object, scientists, material, research, plan, period, goal, literature, etc.*

Сведения об авторе:

Шараф Садиров *Старший преподаватель историко-педагогического факультета Государственный педагогический институт Таджикистана в Раштском районе. Адрес: район Рашт, городок Гарм, ул.И.Мухиддинов, 58, E-mail: sharaf.256@mail.ru*

About the author:

Sharaf Sadirov *Senior Lecturer, Department of History and Education, State Pedagogical Institute of Tajikistan in Rasht District. Address: Rasht district, Garm town, I. Mukhiddinov St., 58, E-mail: sharaf.256@mail.ru*

ТАРТИБИ ҚАБУЛ ВА НАШРИ МАҚОЛА

Маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» тибқи Қонуни Ҷумҳурии Тоҷикистон «Дар бораи матбуот ва дигар воситаҳои ахбори омма» интишор мешавад.

Дар маҷалла натиҷаи корҳои илмӣ-тадқиқотии профессорону омӯзгорони Донишгоҳ ва олимони ватаниву хориҷӣ нашр карда мешавад.

Ҳайати таҳририя, ки ба он мутахассисони соҳаҳои мухталифи илм шомил мегарданд, бо фармони ректори Донишгоҳ тасдиқ карда мешавад.

Маҷалла мақолаҳои илмиро тибқи қарори кафедра ва шӯрои олимони факултет қабул менамояд. Мақолаҳое, ки ба суроғаи маҷаллаи «Паёми донишгоҳи омӯзгорӣ» ирсол мешаванд, бояд ба талаботи зерин ҷавобгӯ бошанд:

1. Дар мақолаҳои илмӣ ҳалли масъалаҳо аниқ ва равшан ифода гардад.
2. Ҳаҷми мақола якҷоя бо расм, ҷадвал, диаграмма, графика ва матни аннотатсия аз 10 саҳифаи чопӣ зиёд набошад.
3. Дар ҳар як мақолаи илмӣ тибқи тартиб зикри мафҳумҳои калидӣ ва аннотатсия бо ду забон: русӣ ва англисӣ риоя шавад.
4. Мақолаҳо тибқи барномаи Winword дар дискета ё флешкарт бо шрифти Times New Roman Tj, ҳуруфи 14 қабул карда мешавад. Фосилаи байни сатрҳо 1, ҳошия аз тарафи чап 3 см, аз тарафи рост 1, 5 см, аз боло 2 см, ва аз поён 2 см - ро бояд ташкил намояд, матни мақола аз тарафи рост рақамгузорӣ карда шавад.
5. Дар саҳифаи аввали мақола ному насаб, номи падар ва ва номи ҷойи кори муаллиф дарҷ гардад.
6. Дар мақолаҳои илмӣ истифодаи адабиёт ва тарзи гузоштани иқтибос тибқи қоидаҳои нашрия, дар асоси талаботи амалкунандаи ГОСТ риоя шавад.
7. Дар охири мақола маълумот оид ба ҷойи кор, вазифаю унвони илмӣ, суроға ва имзои муаллиф ҷой дода шавад. Ба муаллифоне, ки масъули асосии ҳифзи сирри давлатии Ҷумҳурии Тоҷикистон мебошанд, нишон додани маълумотҳои мушаххас зарур намебошад.
8. Ҳайати таҳририя ҳуқуқ дорад, ки мақолаи илмиро ихтисор ва ислоҳ намояд.
9. Дастхати мақолаҳо баргардонида намешавад.

ПОРЯДОК ПРИЁМА И ИЗДАНИЯ СТАТЬИ

«Вестник педагогического университета» издается в соответствии Законом Республики Таджикистан «О печати и других средств массовой информации».

В журнале публикуется основные научные результаты диссертаций на соискание учёной степени кандидата и доктора наук отечественных и зарубежных исследователей.

Редакционная коллегия утверждена по приказу ректора университета.

Статьи принимаются с протоколом кафедр, научного совета факультетов и с отзывами научных руководителей.

Статьи, которые отправляются в адрес университета, должны соответствовать следующим требованиям:

1. Основное содержание издания должно представлять собой оригинальные научные статьи.
2. Представленные статьи совместно с рисунками, диаграммами, графиками, аннотациями должны быть не менее десяти страниц.
3. Каждая научная статья в обязательном порядке принимается с ключевыми словами и с аннотациям на русском и английском языках.
4. Статьи принимаются в формате Microsoft Word, шрифтом Times New Roman (Times New Roman Tj), размер шрифта 14. Все поля обязательны для заполнения независимо от формы (бумажной или электронной) научного издания. Интервал между строками 1 см с левой стороны 3 см., с правой стороны 1, 5 см, сверху 2 см, снизу 2 см., текст статьи номеруется с правой стороны.
5. На первой странице статьи указывается фамилия имя отчество и место работы автора.
6. У всех публикуемых научных статьях должны быть пристатейные библиографические списки, оформленные в соответствии с правилами издания, на основании требований, предусмотренных действующими ГОСТами.
7. В публикуемых материалах указывается информация об авторах, их месте работы и необходимые контактные данные. Авторы, имеющие допуск к государственной тайне Республики Таджикистан имеют право не указывать место работы и контактные данные.
8. Редакционная коллегия имеет право сократить и исправит научную статью.
9. Представленные научные статьи автору не возвращаются.

Ба чопаш 24.02.2020 имзо шуд.
Андозаи коғаз 60х84 $^{1}/_{16}$. Коғази офсетӣ 80 гр.
Ҷузъи чопӣ 35,6. Адади нашр 80 нусха
Супориши № 33.

_____

Матбааи ДДОТ ба номи С.Айнӣ,
хиёбони Рӯдакӣ, 121.